T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
HALK EDEBİYATI EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNI

İNCELEME-METİN

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

Hazırlayan
Hayati YAVUZER

Ankara-1997

SÖZ BAŞI

XV.yüzyıl, Anadolu sahasında edebiyatımız açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olma özelliğine sahiptir. Genel bir kanaat olarak edebiyatımızda bu yüzyıl içinde zümreleşmenin keskin çizgiler halinde belirmeye başladığı kabul edilir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda genel manada dini-tasavvufi bir edebiyat söz konusu iken bu yüzyılda Divan edebiyatı-Tekke edebiyatı ikilemesiyle karşı karşıya gelindi. Bu noktadan bakıldığında dönem bir geçiş dönemi olma özelliğini taşır. Tekke edebiyatının önemli simalarının yanısıra önemli divan şairleri de bu yüzyıl içinde kendilerini kabul ettirirler. Şeyhi, Ahmed Paşa gibi ilk büyük divan şairlerimiz bu yüzyıldaki simalardır.

Diger yandan Anadolu'da tekke ve tarikatlar açısından bu yüzyıl bir kurumlaşma yüzyılıdır. Çok eskiden beri varolan tarikatların yanısıra, o güne kadar kendine ciddi bir yer edinememiş yahut büyük temsilciler çıkaramamış -mesela nakşibendilik gibi - bazı tarikatların da bu yüzyılın ikinci yarısında yayılma istidadı gösterdiklerini görüyoruz. Ancak Erdebil'deki Safevî Ocağı'na bağlı Şeyh Hamid-i Veli ve onun halifesi Hâcî Bayrâm Velî Anadolu'da, özellikle Osmanlının ilk sınırları içerisinde ciddi bir tasavvuf cereyanının mümessilleri olarak geniş kitlelere hitabediyorlar ve halkın manevi yönden gıdalanmalarına vesile oluyorlardı.

Anadolu sahasında Yunus Emre, Aşık Paşa ve Kaygusuz Abdal gibi XV.yüzyıla kadar önemli temsilcilerini yetiştiren **Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**'nın sağlam ve artık yerli yerine oturtulmuş bir Edebiyat Tarihi içinde yer alabilmesi için bu simalara ait eserlerin önce tenkidli metinlerinin elde edilmesi ve bu metinlerin tahlillerinin yapılması gerekmektedir. Kültürümüzün ve edebiyatımızın çağlar ardındaki bütün değerleri bu eserlerde gizlidir. Kaldı ki bu eserler sadece kendilerini vücuda getiren sanatçıların değil aynı zamanda onları yetiştiren millî kültürün ve milletin ortak mahsulleridir ve bu eserlerin tahlilleri millî birikimimizin unutulmuş unsurlarını yeniden gözden geçirmemiz imkanını da verecektir.

Kemal Ümmi XV.yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf şair olarak Türk Edebiyatına katkıları olan bir simadır. Eserleriyle Ahmed Yesevî ile başlatabileceğimiz **Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**'nın bu yüzyıldaki önemli bir temsilcisidir. Fakat hayatı ve eserleri üzerinde bugüne kadar yeterince durulmamıştır.

Yüzyıllar içerisinde çok okunduğu bu yüzden fazlaca istinsah edildiği anlaşılan Divan'ının halen günümüzde bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla 40'a yakın nüshası vardır ve bunların bir kısmı günümüze kadar çok fazla farklılığa uğramadan gelebilmiştir. Daha doğrusu gelenek onun özellikle Divan'ını günümüze kadar büyük bir hassasiyetle taşımış, bununla da kalmayarak onun hatırasını hem yazılı hem de sözlü kaynaklara yansıyan menkıbelerle gelecek nesillere miras olarak bırakmıştır.

Biz bu çalışmamızda Kemâl Ümmî'nin Divan'ını ele alarak eserin Türk Edebiyatına ve Anadolu'daki tasavvuf cereyanına bir başka simanın penceresinden bir projektör tutmayı amaçladık.

"**Kemâl Ümmî Dîvânı, İnceleme-Metin**" adını verdiğimiz bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci Bölüm'de Kemâl Ümmî'nin hayatı mevcut menkabevî ve tarihî kaynaklara göre ele alınarak işlenmiştir.

İkinci Bölüm'de eserleri ve özellikle Dîvân"ı, Dîvân'ın nüsha tavsifleri ile sanatı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölüm'de çalışmanın ağırlıklı yönünü teşkil eden Divan'daki Dini ve Tasavvufi unsurların tahliline yer verilmiştir. Tahlilde, beyit sayısı bakımından oldukça hacimli olan divanın Din ve Tasavvuf'la sınırlandırılması, çalışmanın bu yönde derinleştirilmesi açısından tercih edilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de ise Divan'ın Tenkitli Metin kısmı yer almaktadır. Bu metin, MC(923), MK1(928), BU1(XVI. yy), MCON(963), FB(1095) gibi eski tarihli sağlam nüshalarla birlikte diğer nüshalardan (AÖ, HM, AE1, AE2, İÜ1, TS, DŞ) da gerektiğinde faydalanılmak suretiyle oluşturulmuş, tercihlerde muhteva ile birlikte vezin, şairin kelime hazinesi gibi hususlar da göz önünde bulundurularak tesbit ve tamir yoluyla ortaya konulmuş, farklılıklar sayfa altındaki dipnotlarda gösterilmiştir. Böylece başka araştırmacılara tercihlerden doğabilecek hataların düzeltilebilmesi ile birlikte yüzyıllar içerisinde ve istinsah bölgeleri arasındaki tercih farklarını da takip edebilme imkanı verilmiştir.

Divan'da 3.034 beyit tutarında 144 manzume yer almaktadır. Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere Kemâl Ümmî'nin manzumeleri beyit sayısı bakımından zengindir. Esas alınan nüshalardan bilhassa MC ve MK1 tarih bakımından şairin ölümünden yaklaşık 45-50 yıl sonra istinsah edilmiş nüshalar olarak ayrı bir öneme sahiptirler. Tenkitli metnin oluşturulmasında Kemâl Ümmî'nin manzumelerinin yer aldığı mecmualardan sadece NO'dan iki manzumede faydalanılmıştır. Metin kısmından da anlaşılacağı üzere Divan'daki manzumelerde varyantlaşma, mesela Yunus'un manzumelerindeki kadar fazla değildir.

Bilinen Divan nüshalarının büyük çoğunluğu Türkiye'deki Kütüphanelerde bulunmaktadır. İstanbul kütüphaneleri, bilhassa Süleymaniye, Fatih Millet, Bayezit Devlet ve Atatürk (Eski Belediye) Kütüphaneleri ile Milli Kütüphane, nüsha sayısı bakımından ön sıradadırlar.

Çeşitli kütüphanelerde nüsha ve kaynak taramaları yaparken bürokratik gecikmelerin aşılmasında memnuniyetle ifade etmeliyim ki yetkililerinin büyük yardımlarını gördüm. Bu vesile ile, Süleymaniye Kütüphanesi Müdür Vekili Sayın Nevzat KAYA'ya, Bolu İl Halk Kütüphanesi Eski Eserler Bölümü Memuru Ferhan KESER'e, Kemâl Ümmî ile ilgili dokümanlar yönünden zengin ve yıllarca çalışılarak oluşturulmuş arşivinden faydalanma imkanı sağlayan araştırmacı-yazar Sayın Salih Zeki KUTUCUOĞLU'na ve çalışmalarım sırasında sürekli desteğini gördüğüm Öğ. Gör. Yunus Nadi ÖZÇELİK'e teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında çeşitli konulardaki problemlerin çözümünde yardımlarına başvurduğum Prof. Dr. Günay KUT ile kendilerinden çok istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Umay GÜNAY ve Prof. Dr. Dursun YILDIRIM'a teşekkürlerimi sunarım.

Kemâl Ümmî Divanı konusundaki bu çalışmamın yürütülmesini üstlenen, yoğun idarî ve ilmî çalışmalarına rağmen metod ve görüşleriyle yardımda bulunarak çalışmanın sonuçlanmasını sağlayan değerli hocam, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL'e minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Hayati YAVUZER

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

AE1	: Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Millet Ktp., Ali Emiri, manzum: 41
AE2	: Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Millet Ktp., Ali Emiri, manzum: 42
AÖ1	: Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Millî Ktp., Adnan Ötüken:423
'Âşık Ahmed, **Dîvân**	: 'Âşık Ahmed, **Divan**, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1184; aynı Ktp., Menâkıb-ı Kemâl Ümmî, (1323/1) adlı eserin sonuna ekli.
'Âşık Ahmed, **Sefîne**	: 'Âşık Ahmed, **Sefîne** (S.Zeki Kutucuoğlu Arşivindeki fotokopiler -Bolu)
Akseki, **İD**	: Akseki, A. Hamdi, **İslam Dini,** 26. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1974
Alî, **KA**	: Gelibolulu Mustafâ 'Alî, **Künhü'l Ahbâr,** Cilt:4, İst., 1277
Ank.	: Ankara
Ayvânsarâyî, **VA**	: Hâfiz Hüseyin Ayvânsarâyî, **Vefâyât-ı Ayvânsarâyî,** Süleymaniye Ktp., Esad Efendi:1375
Banarlı, **RTET**	: Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,** Cilt.I, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971
bkz.	: bakınız
BLS	: **Bolu Livası Sâl-nâmesi,** Kısm-i Umûmî, 1337-1338 Mâlî, Hükumet Mat., Bolu 1338
bs.	: baskı, basım
BU1	: Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Beyazıt Devlet Ktp., Umumi:3357
Bursalı, **OM**	: Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri,** Cilt:I, İst., 1333
Çavuşoğlu, **DŞ**	: Çavuşoğlu, Mehmed, " Divan Şiiri", **Türk Dili** [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı II, Sayı:415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), ss. 1-77.
Çev	: Çeviren
Derviş Ahmed, **MKÜ**	: Derviş Ahmed, **Menâkıb-ı Kemâl Ümmî,** Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1323/1
DŞ	: Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Danyal Şenburç Nüshası-Bolu
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
FB	: Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Millî Ktp., Fahri Bilge, Yz. FB:218

Güzel, **KA**, : Güzel, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal**, KB Yay., Ank., 1981

Güzel, **TŞ** : Güzel, Abdurrahman, "Tekke Şiiri", **Türk Dili** [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı-III (Halk Şiiri), Sayı: 445-450 (Ocak-Haziran 1989), ss- 251-454.

Hickman, **MDÜK** : Hickman, William C, "On the Manuscripts of the Dîvân of Ümmi Kemâl", **Journal Of Turkish Studies,** In Memoriam Ali Nihad Tarlan (Ali Nihad Tarlan Hâtıra Sayısı), Volume:3, Cambridge 1979

Hickman, **WWÜK** : Hickman, William C. "Who was Ummi Kemal", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi,** Beşeri Bilimler- Humanites, Vols. 4-5, 1976-1977

HM : Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud: 3343

İA : **İslam Ansiklopedisi**

İst. : İstanbul

İÜ1 : Kemâl Ümmî, **Dîvân,** İst. Üniv. Ktp., T.Y. :584

KB : Kültür Bakanlığı

Kocatürk, TET : Kocatürk, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Yayınevi, Ank., 1970

Köprülü, TET : Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2.bs., Ötüken Neşriyat, İst., 1980

KTB : Kültür ve Turizm Bakanlığı

Ktp. : Kütüphanesi, Kitaplığı

Latîfî, **TL** : Latîfî, **Tezkire-i Latîfî,** İst., 1314

Levend, **TET** : Levend, Agâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt:I, 2.bs., TTK Basımevi, Ank., 1984

Mat. : Matbaası

MC : Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Atatürk [eski Belediye] Ktp., Muallim Cevdet K. :485

MCON1 : Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Ank. Üniv. DTCF Ktp., Mustafa Con:717

Mecdi, **HŞ** : Mecdi Muhammed Çelebi, **Hadâ'ikü'ş-Şakâ'îk,** Cilt:I, İst., 1269

MK1 : Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Millî Ktp., Yz. B:167

Mü'min-zâde, **SL,** : Mü'min-zâde Ahmed Hasib, **Silkü'l-Le'âlî**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi: 596

Müstakim-zâde, MN : Müstakim-zâde Süleyman Sa'dü'ddîn, **Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisâb ve'l-Küni ve'l-Elkâb**, Süleymaniye Ktp., Hâlet

Efendi: 628

n.m.	: nolu manzume, nolu manzumeler
NO	: **Câmi'ü'l-Me'ânî,** Nuruosmaniye Ktp. :4904, 120.a.-133.b.
no	: numara
ö.	: ölümü, ölüm tarihi
Pala, **DŞS**	: Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II**, 2. bs., Akçağ Yay., Ank., 1989
PP	: Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa:415
s.	: sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SMD-I	: Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan** (Salih Zeki Kutucuoğlu'nun özel kitaplığında, -Bolu)
SMD-II	: Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan**, Milli Ktp., A: 3428/1
SMD-III	: Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan**, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar: 2635/2
ss.	: sayfalar arası, sayfadan sayfaya
T.Y.	: Türkçe Yazmalar
Tatçı, **YED-I**	: Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı-I** (İnceleme), KB Yay., Ank., 1990
Tatçı, **YED-II**	: Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı-II** (Tenkitli Metin), KB Yay., Ank., 1990
TDED	: **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**
TS	: Kemâl Ümmî, **Dîvân,** Topkapısarayı, Sultan Reşat:545
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üniv.	: Üniversitesi
Ünver, **KÜ**	: Ünver, İsmail, "Kemâl-i Ümmî", **Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu** (2-4 Mayıs 1986 [Bildiriler Kitabı]), Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfi Yay., Bolu 1987, ss.21-28.
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayını, Yayınları

GİRİŞ

XV. YÜZYILIN TARİHİ, SİYASİ ve KÜLTÜREL DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

XV. yüzyıl, Anadolu Türklüğü açısından oldukça önemli tarihî ve siyâsî hadiselerin yaşandığı bir yüzyıldır.

Bu yüzyıl içerisinde, önceki birkaç yüzyılın hadiselerinin yeniden tekerrür ettiğini görmekteyiz. Asrın başlarında, henüz Anadolu'daki siyasî "Türk Birliği"nin kuruluşu ve Balkanlarda tutunma gerçekleşme aşamasında iken 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in Timur Han'a yenilmesi, Moğol istilasından sonraki en büyük istikrarsızlığı doğurmuştur. Özellikle Yıldırım Bayezid'in gayretiyle sağlanmaya çalışılan Anadolu siyasî birliği yeniden siyasî bir kargaşaya dönüşmüş, Ankara Savaşı sonrası meydana gelen bu kargaşa dönemi, yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurmuştur.

Fetret Devri diye isimlendirilen bu dönemin en önemli iç mücadelesi, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında saltanat kavgası biçiminde ortaya çıkmıştır. Daha önce Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı'ya bağlanan bazı Anadolu Beyleri, Timur'un himayesinde beyliklerini yeniden elde etmişlerdir.

Bir yandan her biri kendi başına saltanat iddiasını sürdüren şehzadeler, diğer yandan eski beyliklerini yeniden canlandırma gayreti içinde olan beyler, Anadolu'da aynı taban üzerinde hükümran olma mücadelesini iyice kızıştırmıştır. Şehzadeler arasındaki savaş uzun yıllar devam etmiş, bundan en büyük zararı Anadolu Türklüğü görmüştür.

Aynı halk topluluğunun dahil olduğu siyasi sınırlar sık sık değişmiş, sınırlar değiştikçe gelen yeni idarenin ahali üzerinde belli belirsiz baskıları olmuş, böylece bir kısım halk iç-göç diyebileceğimiz bir olguyu yaşamış, tıpkı Moğol istilası sonrasındaki toplum psikolojisine benzer bir içe yönelme hareketi gözlenir olmuştur.

Şehzadeler arasındaki bu saltanat mücadelesini I.Mehmed'in kazanması sonucu, Osmanlı Devleti adeta ikinci kez kurulmuştur. Yıldırım Bayezid'in oğlu I. Mehmed, bir yandan kardeşleriyle saltanat mücadelesi verirken, diğer yandan da Şeyh Bedreddin ayaklanması gibi ülkeyi bir başka açıdan karagaşaya sürükleyen hadiseleri halletmeye gayret göstermiştir. Kardeş mücadelesinden sonra Anadolu Türk Birliğini kurma kavgası I. Mehmed tarafından sürdürülmüş, beyliklerden özellikle Karamanoğlu Beyliği ile uzun süre uğraşan Çelebi Mehmet, bu konuda belli başarılar elde etmiştir.

Çelebi Mehmed'in 1421'de ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. Murat zamanında, bir yandan Anadolu'da siyasi birliği sağlama çabaları sürdürülürken diğer yandan da geçici olarak hükümdarlığı oğlu II. Mehmed'e bırakmasını fırsat bilen haçlı saldırılarına karşı durulmuştur Yine aynı hükümdar zamanında, Safavîliği siyasi bir organizasyona dönüştürme çabalarını

başlatan Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleri, büyük bir siyasi kargaşaya meydan verilmeden bertaraf edilmiştir.

II. Murat, 1451 yılında ölünce yerine, daha önce babasının isteği üzerine çocuk denecek yaşta tahta çıkarak tecrübe kazanmış olan oğlu II. Mehmet geçmiş, yüzyılın ikinci yarısının başlarında, Dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eden İstanbul'un fethi bu genç padişah tarafından 1453 yılında gerçekleştirilmiş, bu sebeple kendisine Fatih ünvanı verilmiştir.

Karamanoğlu Beyliği'nin Osmanlı hakimiyetini tanıması, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Otlukbeli Savaşı'nda yenilmesi, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına katılması, Avrupa yakasında bugünkü Yunanistan'ın fethedilmesi gibi önemli tarihi fetihler, bu hükümdar zamanında gerçekleştirilmiş, beylikten imparatorluğa geçiş süreci başlamıştır.

1481'de tahta geçen II.Bayezid dönemi, Osmanlı fütuhatının yavaşladığı, Bayezid ve Cem arasında devletin iç ve dış hayatını etkileyen bir iç mücadelenin yaşandığı, Devletin güney ve bilhassa doğuda yeni siyasi gailelerle karşı karşıya geldiği bir dönem olarak XVI. yüzyılın başına kadar sürmüştür.

Bu yüzyılda da devletin sınırları içerisinde medrese ve tekke faaliyetleri sürmüş, Osmanlı ülkesinde yetişen âlim ve mutasavvıfların yanında, doğudan gelen din ve tasavvuf âlimlerinin de bu faaliyetlere katkıları sürmüştür.

Yine bu yüzyılda Anadolu'da hem Osmanlı sınırları içinde kalan bölgelerde hem de Beyliklerin hakim olduğu şehirlerde dini ve tasavvufi sahada eserler yazılmaya devam edilmiştir. Bursa, İznik, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı başkentlerinin yanısıra Beyliklerin merkezi durumunda olan diğer şehirlerde de medrese ve tekke faaliyetleri devam etmiştir.

Anadolu ve Rumeli'deki tekkelerde Mevlevîlik, Halvetîlik, Bayramîlik, Nakşibendilik ve bir tarikat hususiyeti kazanmaya başlayan Bektaşîlik gibi tarikatlar hızla genişlemeye başlamışlardır.[1]

---

[1] Yüzyılın genel hususiyetleri için bkz. Danişmend, İ. Hami. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**. Cilt I İst., 1971; Uzunçarşılı, İ.Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. Cilt:I-2. Ank., 1983; Uzunçarşılı, İ. Hakkı. **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**. Ank., 1984; Uzunçarşılı, İ.Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**. Ank., 1965; Adıvar, A. Adnan. **Osmanlı Türklerinde İlim**. İst., 1943; Gölpınarlı, Abdulbaki. **Türk Ansiklopedisi** "Hurufilik" Maddesi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMÂL ÜMMÎ'NİN HAYATI

Kemâl Ümmî'nin hayatı hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Bu konuda Osmanlı kaynaklarının verdiği sınırlı bilgiler de onun hayatını aydınlatmamıza yetmeyecek kadar azdır.

Şâirin hayatını, hakkındaki kaynakların niteliklerine dayanarak "menkabevî" ve "târihî" açıdan ele almayı, metod olarak uygun gördük.[2]

A. KEMÂL ÜMMÎ'NİN MENKABEVÎ HAYATI

Şâirin hayatı hakkındaki menkabevî bilgiler MKÜ[3], Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddin[4] adlı eserlerde yer aldığı gibi, ayrıca kendisini şeyh olarak benimsemiş bir kısım şâirlerin eserlerinde[5] ve Bolu ve civarındaki halkın hafizasında[6] da canlı bir şekilde yaşamaktadır.

1. MKÜ'ye Göre

Kemâl Ümmî'nin menkabevî hayatı hakkında bize en geniş bilgiyi Derviş Ahmed'in MKÜ'si vermektedir.[7] Eser, şâirin uzunca bir süre Bolu'da yaşadığını, tekke ve türbesinin burada bulunduğunu ve menkabelerini ihtiva etmektedir.

---

[2] Genellkle Tekke şâirleri üzerinde yapılan çalışmalarda uygulana gelen bu metodla ilgili olarak şu örnek çalışmaları kaydedebiliriz: Köprülü, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 4.bs., Ank., 1981; Güzel, Abdurrahman, **KA**, Ank., 1981; Tatçı, Mustafa, **YED-I**, Ank., 1990

[3] Derviş Ahmed, **MKÜ(bkz.** KISALTMALAR): Menâkıb, birbirini takibeden 4 "Makâle" ve 4 "Bâb"dan oluşmakta, her makaleyi bir bab takip etmektedir. Menkıbelerin anlatıldığı kısımlarda "Menâkıb" başlığı kullanılmıştır. Mesnevi tarzında ve aruzun (me fâ ˈî lün / me fâ ˈî lün / fe ˈû lün) kalıbıyla yazılmış 652 beyitlik bir eserdir. Eserin başı ve sonu kopuktur. Ortadaki kopuk sayfaların (6.a-9.b) yeni kağıtlara farklı bir hatla yazılarak tamamlandığını görüyoruz. Bu durum bize, eserin başka nüshalarının yakın zamana kadar mevcut olduğunu düşündürmektedir. "Evvelki Makâle"nin eserde bulunmasına bakarak baştaki kopukluğun fazla olmadığını söyleyebiliriz. Son kısımdaki eksikliğin miktarı hakkında da bir hüküm veremiyoruz. Menâkıb-nâmeden hemen sonra, ˈÂşık Ahmed yahut Ahmed-i Dîvânî mahlâslarını kullanan bir Kemâl Ümmî muhibbinin dörtlükler halindeki manzumeleri gelmektedir ki bunlar Menâkıb-nâme müellifi Derviş Ahmed'in şiirlerinden farklıdır.

[4] Eserin bilinen nüshalarından biri Hacı Bektaş Halk Ktp.,166-168 numara ile ile kayıtlı mecmuada; diğeri Orhan Köprülü'nün özel kitaplığında bulunmaktadır. (Bu velayet-nâme için **bkz.** Köprülü, Orhan, "Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddin", **Türkiyat Mecmuası**, XVII (1972), ss.177-184; Ocak, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler**, Ank., 1992)

[5] Bu konuda Sarı Müderris'in **SMD-I**, **SMD-II**, **SMD-III** kısaltmasıyla verdiğimiz Divân Nüshaları ile ˈÂşık Ahmed'in **Divan** ve **Sefîne** adlı eserlerinde önemli bilgiler vardır.

[6] Bu konuda **bkz.** Ali Vahit, "Kemâl Ümmi Hakkında", **Halk Bilgisi Haberleri**, Yıl:3, Sayı:31 (15 I.Kânun 1933), s. 212-215; Aksan, Yaşar, "Ümmi Kemal Menkıbesi", **Bolu Üçtepe**, Yıl:2, Sayı:17 (Nisan 1992) s.9; Solmaz, Mehmet, "Ümmi Kemal Hakkında" **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:38:39 (Ocak-Şubat 1994) s.7,8; (Bolu'nun özellikle Dörtdivan ve Gerede ilçelerinde **MKÜ**'deki bilgilere yakın zengin sözlü rivayetler bilinmekte ve anlatılmaktadır. Araştırmacı - Yazar Salih Zeki Kutucuoğlu bu rivayetlerin büyük bir kısmını derlemiş fakat henüz yayımlamamıştır.)

[7] Derviş Ahmed, **MKÜ**. Ahmet Yaşar Ocak bu eseri XV. yüzyıla ait Halvetî menâkıb-nâmelerinin ikincisi olarak sayar ve ˈÂşık Ahmed'in yazdığını söyler. (**Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler**, s.58,59)

a. Memleketi, Yaşadığı Yer

Derviş Ahmed, dinlediği rivayetlere dayanarak Kemâl Ümmî'nin önceki yerinin Horasan olduğunu, oradan Anadolu'ya geldiğini, kendisinin Oğuz boyuna mensup bulunduğunu kaydeder:

Budur esrâr-ı 'ışka düşen Oguz
Budur râh-ı tarîkatuñ kulaguz[8]

'Azîz içün didi ba'zılar el'ân
Yiri olmış ıdı evvel Horasân[9]

Horasan'da Safî Sultan'dan el almış, onun teveccüh ve övgüsüne mazhar olmuştur.[10] Safî Sultan, Kemâl Ümmî'yi Rûm'u (Anadolu'yu) ihya etmesi için göndermiştir:

Varup ihyâ iderse Rûm'ı n'ola
Cihân enfâsı müşkiyile tola[11]

Anadolu'ya gelen Kemâl Ümmî, Bolu ve çevresinde münzevî bir hayat yaşamıştır. Eserin baş kısmında Kemâl Ümmî'nin Bolu yakınlarındaki Aladağ ve çevresindeki yaşayışından kesitler yer almaktadır.

Kemâl Ümmî, şehirden asla lezzet almaz, dağlarda gezerdi. Nazar-gâhı Aladağ olmuş, aşk derdini burada bulmuştu. Yüksek yerlerde gezdiği için insanlar yüzüne hasret kalmıştı. Kendisi Boz Armud Dağları'nı yurt tutmuş, oraları "açarak" ihya etmeyi, deştîlerini (yabanî ağaçları) aşılamayı kendine iş edinmişti. Bunları yaparken de Bolu'daki insanları, himmetiyle irşad edip mahzun gönüllerini şad eylemiş, bir çok sırları aşikâre hale getirmişti.[12] Boğazdan zikri icad etmiş, bu zikirle yerde ve gökte ne varsa hepsini kendinden geçirmişti.[13]

Gezerdi tagı şehre gelmezidi
Şehirden lezzet aslâ almazıdı

Agâh Sırrı Levend ve İsmail Ünver iki menâkıb-nâmeden söz etmektedirler: 1) Derviş Ahmed, Menâkıb-ı Kemâl Ümmî, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1323/1; 2) Menâkıb-ı Kemâl Ümmî, Millet Ktp. Ali Emiri, manzum:1184. Levend, birinci eserin yazarının bilinmediğini, ikinci eserin Derviş Ahmed'e ait olduğunu, Ünver ise S. Nüzhet'e (**Türk Şâirleri**, Cilt.I, İst., 1935, Ahmed, 'Aşık maddesi) dayanarak her iki eserin de "'Aşık Ahmed" tarafından yazıldığını kaydetmektedirler. (**bkz.** Levend, **TET**, s.438.; Ünver, **KÜ**, s. 27, 22 nolu dipnot).

Bizim tesbitlerimize göre, eserlerden yalnız birincisi gerçek bir menâkıb-nâme özelliği (Bu konuda **bkz.** Ocak, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler**, s. 36 vd) taşımaktadır ve Derviş Ahmed tarafından yazılmıştır. İkinci eser, bir menâkıb-nâme değil, 'Aşık Ahmed isimli bir Kemâl Ümmî bağlısının zaman zaman şeyhinden de bahseden ve dörtlüklerle yazılmış basit manzumelerini toplayan bir eserdir. Derviş Ahmed'in eseri ile 'Aşık Ahmed'in manzumeleri arasında kelime hazinesi, nazım tekniği ve şiiriyyet bakımından büyük farklar vardır. Derviş Ahmed'in nazmı daha sağlam, söyleyişi güçlüdür. Bugün 'Aşık Ahmed'in eseri, Derviş Ahmed'in eserine eklenmiş vaziyette Ali Emiri kitapları arasında bulunmaktadır. 1184 numarada ise bir "Şeh-nâme" yer almaktadır.

[8] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.a.
[9] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.b.
[10] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.b.
[11] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.a.
[12] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.a.
[13] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.b.

Nazar-gâhı Ala Tag olmış ıdı
O derdi 'ışkı anda bulmış ıdı

Yiri olmış ıdı kûh u bayan
Yüzin görmege müştak idi insan

Boz Armut Tagların itmişdi me'vâ
Açup ol yirleri eylerdi ihyâ

Anuñ deştîlerini aşlar idi
Döner bir yire girü başlar ıdı

Kerâmet nûrın anda saçmışıdı
Anı görsen ñe yerler açmışıdı

Bolı'nuñ ademi azmışdı gayet
Bu sultan eyledi anlara himmet

Tarîka her birini idüp irşad
Dil-i mahzunlarını eyledi şad

Buları bey'ate da'vet iderdi
Der-i dergâhı Hakk'a el giderdi

Zalâletde düşüp kalanları heb
Günah deryâsına talanları heb

Bu Hızr irüp çıkarmışdur necâta
San irdi mürdeler âb-ı hayâta

...
Bogazdan zikri icâd iden oldur
Tarîka halkı irşad iden oldur

...
O zıkrün istima'ından melekler
Olup hayrân döner çarh-ı felekler[14]

b . Ailesi ve Çocukları

MKÜ, şâirin asıl adı, anne ve babası ile doğum yeri hakkında hiçbir bilgiye yer vermez. sadece çocuklarından söz eder. MKÜ'ye göre Kemâl Ümmî'nin üç oğlu vardır. Eserde. bunlardan yalnız ikisinin ad ve menakıblarına yer verilir:

---

[14] Derviş Ahmed. **MKÜ**, 1.a-1.b.

Cihânda var idi üç oglı anuñ
Sürûr-ı kalbi idi evliyânuñ[15]

İlk sözü edilen oğlu Sinan veya Sinan Beğ ismiyle anılmaktadır. Medrese tahsili görmüş âlim bir zat olarak geçmektedir:

Bir oglı varıdı anuñ hemâna
Kemâl ü ma'rifet virmişdi Mevlâ
...
'Aceb tahsîl-i 'ilm itmiş idi ol
Arardı bâg-ı 'irfâna velî yol[16]

MKÜ'de, tahsil görmüş bir kimse olarak Sinan Beğ'le, ümmî bir şeyh olan babası arasında geçen şu olay anlatılmaktadır:

Sinan, ümmiden şeyh olmaz görüşündedir. Böyle kimselere, babası bile olsa, itibar etmeyeceğini söyler:

Dir idi kutb-ı 'âlem olsa ümmî
Ricâlu'llah makâmın bulsa ümmî

Degüldür ol kişi yanımda makbûl
İrürse başı göge olmazam kul

Belî dimem babam olursa dahı
Tekarrub hâlini bulursa dahı[17]

Kemâl Ümmî ona hacca gitmesini, tavaftan sonra Halîlu'llah makamında iki rekat namaz kılıp selam verince yanında bir Pir göreceğini söyler. O Pir, Sinan'ın müşkillerini halledecektir.

Deniz yoluyla hacca giderken gemi fırtınaya tutulup kayalara çarpıp batar. Sinan Beğ suya düşenlerden biri olarak Hızır gibi yetişen babası tarafından kurtarılır. fakat Sinân Beğ bunu bilmez:

Sinân Beg'üm dahı varmışdı garka
Babası Hızr irişüp oldı arka[18]

Kara yoluyla devam ederken de bin bir sıkıntı çeker, esir düşer ve yine babasının himmetiyle kurtarılır. Esareti sırasında, çektiklerinin, babasına karşı gelmesi sebebiyle olduğunu anlar:

Babama yogıdı hîç i'tikâdum
Beni bu derde ugratdı inâdum
...
Babama hergiz indirmez idüm baş
Kaşugından anuñ yimez idüm aş[19]

---

[15] Derviş Ahmed, MKÜ, 12.a.
[16] Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a.
[17] Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a.
[18] Derviş Ahmed, MKÜ, 8.a.
[19] Derviş Ahmed, MKÜ, 9.a.

Hacca varıp tavaf ettikten sonra Makam-ı İbrahim'de namaz kılar ve yanındaki yaşmaklı Pir'in, babası Ümmî Kemâl olduğunu, yıllardır her zaman namazı orada kıldığını Ka'be hüddâmından duyar ve babasının değerini anlayıp ona bağlanır[20]:

Sinân Beg gördi babasını bildi
Didi derde yine bu çâre kıldı

Elin öpüp ayagına sürer yüz
Görür teslîm olur andan güler yüz

Babasını bilür ol nice erdür
Hudâ yanında nice mu'teberdür[21]

Diğer oğlu ise Cemâl ismini taşımaktadır. Hal ehli, meczûb bir kimsedir:

Mübârek nâmı birinüñ Cemâl'dür
O da hâl ehli bir sâhib-kemâldür

Gören sanur anı dâvâne idi
Yıkılmış hâtırı vîrâne idi

Tamâm cezb 'âlemine düşmiş idi
Cihân halkı başına üşmiş idi[22]

MKÜ'ye göre Cemâl, zâhiren divane görünümlü, yanında taşıdığı kabağı içkiyle doldurup sürekli içen ve uryan dolaşan bir kimse olarak şikayet edilmiş, devrin padişahı (?) tarafından öldürtülmüştür.[23]

Aslında Cemâl, manevi bakımdan ermiş bir kimsedir:

Gezerdi mest olup dünyâyı her bâr
Velî keşf eyler idi keşfi esrâr
...
Elin çekmiş idi dünyâdan el-hak
N'ola olur ise fânî-'i mutlak[24]

Cemâl'in öldürülüşü Kemâl Ümmî'yi çok üzmüştür. Padişah bir gece rüyasında Kemâl Ümmî'yi görür. Şeyh kendisinden oğlunun hesabını sorar ve Pâdişâh'a bir sille vurur:

Didi Şâh'a Cemâl'üm kanı n'itdüñ

---

[20] Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a-11.a.
[21] Derviş Ahmed, MKÜ, 10.b.
[22] Derviş Ahmed, MKÜ, 13.a.
[23] Derviş Ahmed, bu konuyu "İkinci Bâb"da nesirle şöyle ifade etmektedir: "Şeyh Ümmî Kemâl kaddese sirrehunun Cemâl nâmına bir oglı olub zâhiren dîvâne şekülli ve budalâ mânend her an 'uryân u dâ'imâ mest ü hayrân gezüb lâkin yanında bir kabagı olub ve içi bâde-i nâbıla tolub belki anuñla harâbât 'âlemin bulub bir vâdîde gezerken bu keyfiyyetle visâl-i Zü'l-Celâl'i sezerken nâ-gâh pâdişâh-ı gerdûn iştibâhuñ elinde katl olundugı..." MKÜ, 12.b.
[24] Derviş Ahmed, MKÜ, 12.b.

Di söyle n'eyledüñ sen anı n'itdüñ

Haber virseñ baña n'ola Cemâl'im
Ne itmişdür ola saña Cemâl'im

Vücûdını n'içün anuñ yog itdüñ
Cefâyı gerçi kim baña çog itdüñ

Deyince kalkup ayag üzre turdı
O Şâh'uñ yüzine bir sille urdı[25]

Padişah uyandığında Cemâl'i haksız yere öldürttüğünü anlar ama iş işten geçmiştir. Yüzünde sillenin izi kararıp kalır, hastalanır ve bir müddet sonra da ölür:

Döşege düşdi yatup kaldı ol Şâh
Tapancanuñ yiri karardı nâ-gâh

...

Nidâ-yı Irci'i işitdi cânı
Varup Uçmag'ı mesken itdi cânı[26]

c.Çevresindekiler

MKÜ'de çocuklarından başka, Hacı Bayram Velî, Akçakavak'lı Sarı Müderris, Yağluca'lı 'Alî Kevkeb Kutbü'ddîn Hâce ile iki pâdişahtan da söz edilmektedir.

Derviş Ahmed, Kemâl Ümmî ile Hacı Bayram Velî ilişkisine özel olarak temas etmektedir Hacı Bayram Velî ve Kemâl Ümmî "hem-'asr"dırlar. Aralarında büyük bir muhabbet vardır Hacı Bayram Velî, gün olmazdı ki yüzünü görmesin, hatırını sormasın yahut selam iletmesin [27]

Ulemâdan Akçakavak'lı Sarı Müderris lâkaplı bir zat, ümmiliği yönünden Kemâl Ümmî'yi gıyabında sürekli eleştirir, zâhirî ilimleri bilmeyenlerden şeyh olamayacağını söyler[28]:

Dir idi şeyhüñ ümmîsi 'acebdür
Ma'ârifden dem urur ne sebebdür

Şu kişide ki yokdur 'ilm-i zâhir
Tarîkatde o nice ola mâhir[29]

Bu hal malum olunca Şeyh, Sarı Müderris'i davet eder. Bazı sorular sorarak imtihan eder ve asıl maksadın Allah'ı bulmak olduğunu söyler:

---

[25] Derviş Ahmed, MKÜ, 14.b.
[26] Derviş Ahmed, MKÜ, 15.a.
[27] Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.
[28] Kemâl Ümmî ile Sarı Müderris arasında geçen bu menâkıbı. Derviş Ahmed önce nesirle şöyle takdim eder: " 'Ulemâdan Müderris Efendi Hazretleri Rahmetü'llahı 'Aleyh dâ'imâ vâkıf-ı esrâr-ı zü'l-Celâl olan Ümmî Kemâl Sultân'a ümmîliği cihetinden i'tirâz idüp ba'de teslim olup bi'at eyledügi beyânındadur" MKÜ, 3.a.
[29] Derviş Ahmed, MKÜ, 3.a.

İder fevrî aña bir kaç su'âli
Cevâba kalmadı lâkin mecâli
...
Senüñ nedür okımakdan murâduñ
Ne içün ehl-i 'ilm olmışdur aduñ
...
Murâd Allah'ı bulmakdur bürâder
Vücûd 'ışkıla tolmakdur bürâder[30]

Zâhiri ilimlerde de bilgili olduğunu gösterince Sarı Müderris yaptığı hatayı anlar ve kendisine bağlanır:

Bu sözleri işidince 'azîzden
Didi lutf it ümîdüñ kesme bizden

Egerçi 'ilm-i zâhir okıdum ben
Velî bu yolda başumı kodum ben

Deyuben halvetine girdi pîrüñ
Düşüp ayagına yalvardı pîrüñ[31]

MKÜ'de, Yağluca'lı 'Alî Kevkeb Kutbü'ddîn Hâce isimli bir Kemâl Ümmî dervişinin bazı hallerinden kısaca bahsedilmekte; onun yüz yaşında olduğu, münzevî yaşayışı bakımından şeyhini örnek aldığı, dağlarda yalnız başına gezip "geyicikler" ile ülfet ettiği dile getirilmektedir:

Husûsâ bir kişi varıdı anuñ
Tamâm dervîşi idi evliyânuñ
...
Tamâm varmış idi yüz yaşına ol
Tarîkuñ çıkmış idi başına ol
...
Bunuñ da 'âdeti olmışdı her dem
Salât-ı subhı kılurdı mukaddem
...
Geyiciklerle ülfet itmiş idi
O Sultân'uñ yolunca gitmiş idi[32]

MKÜ'de bahsedilen hükümdarlardan biri, Kemâl Ümmî'nin oğlu Cemâ'i öldürten pâdişâhtır. (bkz. Ailesi, Çocukları) Diğeri ise "Şâh-ı Stânbul, Şâh-ı Gâzî" isimleriyle verilmektedir. Derviş

[30] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 4.a.
[31] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 4.b.
[32] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 26.a-26.b.

Ahmed, bu hükümdarın hastalığının, Kemâl Ümmî tarafından iyileştirilmesi ile ilgili bir menkabe kaydetmektedir.[33]

Ayağında bir rahatsızlığı bulunan zamanın hükümdarının yolu Bolu'ya düşer. Çevresindekiler hükümdara, belki bir şifa bulur düşüncesiyle Şeyhi ziyaret etmesini söylerler:

Zamânında anuñ Şâh-ı Stânbul
Bolı semtine düşürdi meger yol

...

Añılmış nâmı Şâh-ı Gazî idi
Bahâdır erlerin mümtâzı idi

...

Velî bir derde olmışdı giriftâr
Çekerdi zahmet ol devletlu Hünkâr

...

Ayagında idi ekser o 'illet
İderdi her kim anı görse nefret

Didiler bunda vardur bir pîr
Du'âsın al yüri dergâhına gir[34]

Hükümdar, adamlarını göndererek Ümmî Kemâl'i çağırttırır. Fakat Şeyh, derdi olanın tabibe varmasının daha uygun olacağını söyler. Hükümdar, Boz Armud Dağı'na çıkar ve Taş Kaynadan'da bulunan Şeyh'e tedavi olur. Yalnız Şeyh, vücudunun çeşitli yerlerinde olan hastalıklarının büyük bir kısmını tedavi edip bir kaçını bırakır. Gerekçesini de şöyle açıklar:

Velî bir ikisi tursun yirinde
Belâ olmasa insânuñ serinde

Unudur Hakk'ı dirler i karındaş
Belâdan hâli olmamak gerek baş[35]

Bundan sonra Şeyh, hükümdara Allah'ı unutmaması, adil olması, halka zulm etmemesi yönünde telkinlerde bulunur:

Cihânuñ gerçi sensüñ pâdişâhı
Hudâ'dur pâdişâhlar pâdişâhı

Unutma sen anı dâyim añadur
İle zulm itme şâhum hep sañadur

...

'Adâlet eyle dâyim i cihân-dar

---

[33] Konunun takdimi, **MKÜ**'de şu mensur ifadelerle yer almaktadır: " ... Pâdişâh-ı Devrân olan bir şâhuñ ayağına marîz 'ârız olub hiç bir vechile çâre bulunmayup 'âkıbet Sultân'uñ ... dermân buldugı beyânındadur " **MKÜ**, 20.b.

[34] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 20.b-21.a.

[35] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 22.a.

Dir iseñ saña kabrüñ olmaya dar[36]

Padişah, hoşuna giden bu sözler üzerine bir çok köyü vakf etmek istediğini söyleyince Şeyh dünya malına ihtiyacı olmadığını söyleyerek güttüğü koyunlarını önüne katarak oradan uzaklaşır.

2. Vilâyet-nâme i Sultân Şucâuddin'e Göre

Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddin[37] adlı eserde Kemâl Ümmî ile ilgili şöyle bir menkabe[38] anlatılır:

Horasan'dan Seyyid Nesîmî ile birlikte dönen Kemâl Ümmî ve Kaygusuz Sultan Larende'de buluşup, Kaygusuz'un salık vermesiyle Şeyh Şucâuddin Baba'nın bulunduğu Seyitgazi'ye doğru yola çıkarlar. Bunu gönül gözüyle gören Şeyh Şucâuddin Baba müridlerine "Tanrılar, Peygamberler geliyorlar" diye haber vererek Nesîmî ile Kemâl Ümmî'nin kendilerini üstün görmelerine işaret eder ve tekkeden ayrılır.

Tekkeye varan bu üç mutasavvıf şâir, Şeyh Şucâuddin Baba'yı bulamazlar. Şeyhin bulunmadığı zamanlarda makamında bir koç oturmaktadır. Bunu öğrenen Nesîmî "Şeyh koçu neyler, bu onun putu olmuştur, boğazlayıp Şeyhi bu puttan kurtaralım" der. Kaygusuz "Er nazarında bu küstahlıktır" diyerek buna yanaşmazsa da koç kesilir. Kemâl Ümmî, derisi yüzülmek üzere kesilen koçu bir ağaca asar. Nesîmî de yüzer ve pişirmek üzere bir kazana koyarlar. Fakat suyunu bile kaynatamazlar.

Yarı çıplak bir vaziyette tekkeye dönen Şeyh Şucâuddin Baba, tavrıyla onlara korku salar ve civardaki çamlığa doğru yalın ayak yürümeye başlar. Nesîmî, Kemâl Ümmî ve Kaygusuz da ayaklarındakileri çıkararak onu takip ederler. Ancak ayaklarına çakır dikenlerinin batması sebebiyle ilerleyemezler. Şeyh onlara " Küçüklerim, Tanrı'lık ve peygamberlik davasında kalırsınız da şol dikenciğe hükmünüz geçmez mi?" diye seslenerek bir çamın dibine oturur. Bir müddet sonra yanına yaklaşanlardan Kemâl Ümmî'ye yer göstererek oturtur ve ona güzel sözler söyler. Kemâl Ümmî'nin içinde bir teveccüh peyda olur ve ona mürid olmak ister. Fakat Şeyh'in "Siz üstün bir şeyhsiniz. Size bende olmak yakışmaz" mealindeki sözleri üzerine bundan vaz geçer. Şeyh Şucâuddin Baba Nesîmî'ye de nasihatler ederse de çok mağrur olan Nesîmî aksi cevaplar verir. Öfkelenen Şeyh Şucâuddin Baba kalkarak yakındaki bir başka çam ağacının altına oturur. Kemâl Ümmî "Aşkolsun Sultanım" deyince Şeyh bunlara hayvanlara seslenir gibi seslenir ve tekrar başka bir ağacın dibine gider. Kemâl Ümmî "Sultanım, biz insan donundayız, siz bizi hayvana benzettiniz" deyince de Şeyh "Sahibini bilmeyen hayvandan da kötüdür" diyerek bulunduğu çam ağacının dallarına elini uzatır. Bir elma koparıp bir bıçak ile Nesîmî'nin

---

[36] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 22.b.

[37] Eserin bir değerlendirmesi için **bkz.** Köprülü, Orhan, "Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddin", **Türkiyat Mecmuası**, XVII (1972), ss.177-184; Kemâl Ümmî ile ilgili rivayetin geniş bir özeti için bkz. Gülcan, D.Ali, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, İst., 1987, ss.51-55.

[38] Bu menkabenin benzer varyantları Latîfî (**TL**, s.286), Mü'min-zâde (**SL**, 188.a) ve İst. Üniv. Kıp., T.Y: 5677 nolu Nesimi Dîvânı yazmasında da vardır. Hüseyin Ayan'ın naklettiğine göre (**Nesimi Dîvânı**, Ank.,1990, s.21) Kitapçı Raif Yelkenci'de bulunan Nesimi Divânı yazmalarından birinde de yer almaktadır.

önüne koyarak onu Halep'ten istediklerini söyler. Elini tekrar ağacın dallarına uzatıp bir armut koparıp, armudun sapına da bükülmüş bir ip bağlayarak bunu da Kemâl Ümmî'nin önüne koyar ve "Var git küçüğüm, seni Manisa'da bir mir'at elinde istiyorlar" der. Son kez elini uzatarak ağaçtan bir gül alıp "Var küçüğüm, ocağın küllensin" diyerek Kaygusuz'a verir.

Şeyhin söylediklerini değerlendiren üç kişi istenilen yerlere giderler. Şeyhin kendilerine verdiği şeyler aslında onların akibetleriyle ilgili birer rümuzdur.

Nesîmî, bir müddet sonra derisi yüzülerek öldürülür. Kemâl Ümmî de Şeyh'in talimatıyla Manisa'ya gider ve orada kısa zamanda büyük şöhrete ulaşır. Fakat diğer şeyhler onu çekemezler, fitne ve fesada baş vurarak padişaha jurnaller gönderirler. Padişahın bu konuda çekimser kalmasına rağmen bir oldu bittiye getirerek şehrin ileri gelenleri ve şeyhleri onu darağcına astırırlar. Şeyh Şucâuddin Baba'nın koçunu ağaca asan ve Şeyh tarafından, sapına bükülü bir ip bağlanmış armut verilen Kemâl Ümmî de böylece Şeyh'in işaret ettiği şekilde öldürülmüş olur. Asılacağı sırada bunu hatırlayan Kemâl Ümmî şunları söyler: "Biz bundan incinmeyiz. Bu bizim geçidimizdir. Erenler göstermişlerdir bunu." Darağacında canı çıkarken, ağzından üç güvercin çıkar ve üç ayrı yöne doğru uçup giderler.[39]

3. Sefîne'ye Göre

Kemâl Ümmî hakkında menkabevî bilgi veren önemli bir diğer eser 'Âşık (Seyyid) Ahmed'in "Sefîne"[40] adlı eseridir. Bu eserde de Kemâl Ümmî'nin yine Horasan kökenli bir mutasavvıf olduğu ve oradan Bolu'ya gelip Bolu dağlarını yurt edindiği, aslen Hz. Peygamber neslinden geldiği kaydedilir.[41]

'Âşık Ahmed'in eserinde Kemâl Ümmî'nin bir kerâmetini anlatan şu menkabeye yer verilmektedir:

"Hem kerâmetin izhâr olmuşdur senüñ
Pâdişahlar gelüp bilmişler hâliñ
Ocagında olmaz aslâca külüñ
Bize yardım eyla Sultân Ümmî Kemâl

---

[39] Gülcan, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, ss.51-55.

[40] S. Zeki Kutucuoğlu vaktiyle 'Âşık Ahmed torunlarından Muzaffer Öztürk Bey'den, onun bir eserinin Ümmî Kemâl ve Bolu ile ilgili kısımlarının fotokopilerini temin etmiştir. Biz eserin tamamını görme imkanı bulamadık. Sayfaları numaralandırılmış olan eserin ismi, yazmanın son kısmına ait olduğu anlaşılan fotokopilerdeki bir manzumede "Sefîne" olarak geçiyor:

Seyyid Ahmed, 'Âşık Ahmed şâdı handân söylemiş
Himmet-i mürşid ile güftâr-ı büstân söylemiş
Hoş Sefîne tesmiye itmiş kitâbın nâmını
Kıl nazar başdan başa heb dîni imân söylemiş (s.206)

Muzaffer Öztürk fotokopileri gönderirken yazdığı mektupta "... sanırım Ümmî Kemâl Hz.leri hakkında gerekli bilgiyi bulabileceksiniz. Şıh Ahmet'in Ümmî Kemâl ile ilgili bütün yazdıkları bu kadardır Bunlar kitabın bir bölümünü kapsamaktadır... Kitaba bir tarih düşürülmüştür. Fakat hangi yüzyılda yazıldığı kesin belli değildir. Tarih olarak sadece (23) sayısı yer almaktadır. " (Eserin fotokopileri ile Muzaffer Öztürk'ün mektubu Kutucuoğlu'nun özel arşivindedir.)

[41] 'Âşık Ahmed, **Sefîne**, s.53.

Kemâl Ümmî Hazretlerinün bir kerâmeti(ni) dahı tevârihde nakl iderler ki bir gün mahdûmı Kostantiniyye cânibine gitmek murâd eyledükde Kemâl Ümmî râzı olmayup mahdûmı izinsüz çıkup gitdi. Meger kim bir büyük sü köbrüsinden geçeyim dirken ber-takrib suya düşüp helâk olacagına karîb bir camuş (manda) suda bulunup arkasınca binüp bir hâl-i selâmetle çıkup kurtuldukda nâdim olup rücû' idüp ser-encâmı diyü virmeyüp sordukda dahı dimeyüp inkâr eyledükde "kimse arkasıla taşra selâmet çıkarmadı mı?" diyince ol sâ'at mübârek kademini pûs idüp mahdûmı 'aczini i'tirâf eyledi"[42]

B. KEMÂL ÜMMÎ'NİN TARİHİ HAYATI

1. Yaşadığı Dönem, Doğum Tarihi ve Çevresi

Kemâl Ümmî'nin gerçek kimliği ile yaşadığı çevre hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. XV.yüzyılda yaşadığı, 880/1475 tarihinde öldüğü biyoğrafik Osmanlı kaynakları[43] ile bunlara dayanılarak yapılan çalışmalarda[44] ifade edilmektedir.

Ölüm tarihini kaydeden Vefâyât[45] ve Osmanlı Müellifleri[46] dışındaki diğer tarihi ve menkabevî kaynaklar, doğrudan doğruya şâirin yaşadığı dönemi belirtmeseler bile verdikleri bilgilerle zımnen XV. yüzyılda yaşadığını ortaya koyarlar. Yalnız 1338/1921-22 tarihli Bolu Livası Sal-nâmesi Kemâl Ümmî'nin yaşadığı dönemle ilgili çelişkili bilgiler verir. Sal-nâme'ye göre mutasavvıf **"...Osmanlılardan evvel Bolı Livâsı'na hicretle..."**[47] Tekke-i Ümmî Kemâl Karyesi'ne yerleşmiştir. Yine aynı Sal-nâme'nin bir başka bölümünde Ümmi Kemal Tekkesi'nin Farsça vakfiyesinin bulunduğuna dair bir rivayetten söz edilmekte ve bu rivayetin, tekkenin Selçuklular dönemine ait olduğuna en mühim delil sayılması gerektiği ifade edilmektedir.[48] Anlaşılacağı üzere bu meyanda bir vakfiyenin var olduğu bir rivayetten öteye geçmemektedir. Sal-nâmedeki bilgiler tarihçi M. Zekai Konrapa'ya aittir ve Konrapa'nın Kemâl Ümmî ve tekkesi ile ilgili verdiği bilgiler çelişkiler ihtiva eder. Bir yandan şâiri ve tekkesini Selçuklular dönemine götürürken, diğer yandan hem aynı Sal-nâmede hem de Bolu Tarihi'nde şâirin II. Murat'la görüştüğünü ifade eder. II. Murat Padişah olduktan bir müddet sonra, Osmanlı'ya karşı duran İsfendiyar Bey'le Bolu önünde savaşmış, onu yenmiştir. (1423-1424) Bir müddet Bolu'da istirahat eden Padişah Kemâl Ümmî'yi ziyaret ederek duasını almıştır: **"Murâd-ı Sânî'nin Bolu'da ikâmetleri esnâsında Sazak Nahiyesi'nde Boz Armud nâm mevki'de inzivâ-nişîn olan Kibâr-ı Meşâyih-i Halvetiyye'den Ümmî Kemâl Hazretlerinin ziyâretini arzû buyurmuş, Velî-yi müşârün-ileyhin ed'iyye-i hayriyyesini almış oldukları kuyûd-ı**

---

[42] 'Âşık Ahmed, Sefîne, s.97.

[43] Ayvânsarâyî, (VA, 56.a) ve Bursalı Tahir Bey (OM, s.152) şâirin "şefkat" kelimesinin gösterdiği 880 (1475) tarihinde öldüğünü kaydetmektedirler. (bkz. Vefatı ve Mezarı)

[44] Kemâl Ümmî'nin hayatı ile ilgili çalışmalardan iki tanesi bilhassa önemlidir. Bunlardan biri Amerikalı bilim adamı William C. Hickman'e, diğeri ise İsmail Ünver'e aittir. (Çalışmaların tamamı için bkz. BİBLİYOGRAFYA)

[45] Ayvânsarâyî, VA, 56.a.

[46] Bursalı, OM, s.152.

[47] BLS, s. 455.

[48] "Tekye-i Ümmî Kemâl'in mervî olan Fârisiyü'l-'ibâre vakf-nâmesi bu tekyenin Selçukilere â'idiyyeti hakkındaki rivâyeti te'yîd idecek en mühim vesika-i târihiyyedir" BLS, s. 287

resmiyye ile sâbittir."[49] Konrapa bahsettiği resmi kayıtların ne olduğu hakkında bir bilgi vermemektedir.

Latîfî tezkiresinde, şâirin Nesimi ile arkadaşlığından söz edilir.[50] Aslında Latîfî'nin bahsettiği, Nesimi ve Kemâl Ümmî'nin arkadaşlıkları ile birinin derisinin yüzülerek, diğerinin asılarak öldürüleceklerine dair malumat, Şeyh Şucâuddin'in kerametini izhar eden bir hadise olarak daha ayrıntılı bir şekilde XV.yüzyıl vilâyet-nâmelerinden Şeyh Şucauddin Vilâyet-nâmesi'nde yer almaktadır. Vilâyet-nâmede Kemâl Ümmî ve Nesimi'nin yanısıra Kaygusuz Abdal da bu arkadaş grubuna dahildir. (**bkz.** Menkabevî Hayatı) Bu kaynaklardaki bilgiler -menkabevî nitelikte olsalar da- şâirin yaşadığı yüzyılı, Nesimi ve Kaygusuz Abdal'ın en azından bir müddet yaşayıp öldükleri yüzyıl olarak belirlerler. Nesimi 1404[51] veya 1418[52], Kaygusuz Abdal da 1444[53] yılında ölmüşlerdir.

Diğer yandan şâirin Dîvân'ı da onun yaşadığı dönemi belirlememize yetecek kadar aydınlatıcıdır. Dîvân'da, yaşadığı dönemle ilgili unsurlara ilk dikkat çeken Köprülü olmuştur Köprülü, **"Tarih kaynaklarının ona dair verdikleri birbirini tutmaz bilgiler karşısında nüshalarına pek çok tesadüf edilen Dîvân'ına müracaat mecburiyeti vardır"**[54] diyerek şâirin 815[55] Hicri tarihinde ölen Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye ve 832'de ölen Şeyh 'Alî Erdebîlî'ye yazdığı mersiyelere[56] temas eder ve XV. yüzyılın ilk senelerinden itibaren şiir yazdığını söyler. Gerçekten de bu mersiyelerle birlikte Şeyh 'Alî Erdebîlî için yazılmış bir de medhiyenin[57] yer aldığı Dîvân, onun XV.yüzyılda yaşadığına dair en kuvvetli delildir

Kemâl Ümmî, Dîvân'ındaki Şeyh Hâmid mersiyesinde 815/1412 yılının Ber'ât gecesinde Şeyhi olan 'Ubeydu'llah Hâmid'in öldüğünü ve yerini Muzafferü'ddin isimli bir şeyhe bıraktığını söyler. İsmail Ünver'e göre bu şeyh Muzafferü'ddin- Lârendî'dir.[58]

Kanı ol **şeyhümüz Hâmid** sa'îd ü mütteki zâhid
Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ milke güzer kıldı

Ne var tulundısa hurşid bi-hamdi'llah kim ol murşid
Muzaffer Hazretin tecdîd makâmında kamer kıldı

Nebî'nüñ hicretinden bil sekiz yüz on beşinci yıl
Ber'ât düninde ol fâzıl bu menzilden sefer kıldı
(27/6,37,38)*

---

[49] **BLS**, s. 253; Konrapa, M. Zekai. **Bolu Tarihi**. Bolu. 1964. s. 157.
[50] Latîfî, **TL**, s. 286.
[51] Ayan, **Nesimi Dîvânı**, s. 33.
[52] Kürkçüoğlu, Kemal Edip, **Seyyid Nesimi Dîvânı'ndan Seçmeler**, 2..bs. Ank., 1985, s.XIX.
[53] Güzel, **KA**, s. 87 vd.
[54] Köprülü, **TET**, s.361.
[55] Köprülü'nün eserinde bu tarih 810 olarak geçiyor ki faydalandığı Dîvân nüshasından kaynaklandığını düşünüyoruz.
[56] Mersiyeler için **bkz.** 25 ve 27 n.m..
[57] Medhiye için **bkz.** 24 n.m.
[58] Ünver, **KÜ**, s.21; Muzafferü'ddin-i Lârendi hakkında Şakayık'ta kısa bir bilgi mevcuttur. Buradan onun Şeyh Hâmid'in muhiblerinden olup sohbetlerine devam ettiğini, üstün makamlara erdiğini anlıyoruz. **bkz.** Mecdi, **HŞ**, s.95.

Hoca 'Alî medhiyesinde de Erdebîl şehrinde Sevelan Dağı'nda irşad görevini yürüten Hoca 'Alî'yi övmektedir:

Ma'nîde makâmına makâl iremez anuñ
Sûretde velîkin o veli **Erdevîlî**dür

Cem'iyyetine hâzır olup gâyib erenler
Her gâh şu tagda ki **Sevelân Cebeli**dür

Üçler Yidiler Kırklar u Üçyüzler ulusı
Ol şeyh-i cihân kutb-ı zamân **Hoca 'Alî**'dür

(24/7,20,21)

Hoca 'Alî için yazdığı mersiyede onun Şubat 832/1429 tarihinde öldüğünü bildirmektedir:

Kaçan **defn oldı** ol gencî bil it **hicret**de sagıncı
Sekiz yüz otuz ikinci Cemâzi'l-evvel ayında

(25/30)

Eski kaynaklarda Kemâl Ümmî'nin doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İsmail Ünver, şâirin "**...en erken 1390'larda doğduğunu...**" [59] tahmin eder ve 1418'de[60] ölen Nesimi ile arkadaşlık edebileceğini akla yatkın bulmaz. Oysa Kemâl Ümmî 1412'de Şeyh Hâmid'in ölümü üzerine aruz ölçüsüyle ve musammat tarzda mersiye söyleyebilecek çağdadır. Diğer yandan kaynaklar bize şâirin uzun bir hayat yaşadığını hissettirir. Kemâl Ümmî'yi çok yakından tanıdığını[61] ve halifelerinden biri olduğunu[62] bildiğimiz Sarı Müderris, Dîvân'ında[63] şâirden "koca" diye söz etmekte, yüzyıl boyunca aşk ateşine yandığını söylemektedir:

İki kocacıkdan imiş ikisi de Hak'dan imiş
'İlm-i ledün issileri hem sözleri sıdkdan imiş

...

Ol birisi ol **koca**dur sataşdugum hem yolcadur
Remzi anuñ key incedür hem gelmesi şarkdanımış[64]

---

* İlk rakam manzumenin Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki sırasını, diğer rakamlar ise beyit numaralarını göstermektedir.

[59] Ünver, **KÜ**, s. 21, 22.

[60] Nesimi'nin ölümü konusunda yakın dönem araştırmalarında iki tarih verilmektedir. Kemal Edip Kürkçüoğlu 1418'i (**Seyyid Nesimi Dîvânı'ndan Seçmeler**, s.XIX), Hüseyin Ayan ise (**Nesimi Dîvânı**, s.33)1404'ü esas almaktadır.

[61] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 3.a vd.

[62] **SMD-III**'ün baş kısmında (102.b) bu yakınlığa şöyle işaret edilmektedir: "Ümmî Kemâl kaddese'llahu sirrehü'l-'azîzüñ halîfesi Sarı Müderris Efendi Şeyh Sinân kaddese'llahu sirrehü'l-'azîz..."

[63] Sarı Müderris Dîvânı'nda Kemâl Ümmî'nin Bolu'daki yaşayışı ve bir şeyh olarak etkilerinin derin izleri vardır. (Dîvân nüshaları için **bkz.** KISALTMALAR: BİBLİYOGRAFYA)

[64] **SMD-II**, 11.b.

Bir varıdı bir varıdı Ümmî Kemâl derler idi
Yüz yılda 'ışk odına tutuşuben yanar idi [65]

Sarı Müderris'in verdiği bilgilerin dışında, Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki manzumelerde de onun yaşı hakkında fikir veren beyitlere rastlıyoruz. Bir beytinde kırk yaşını aştığını söylemektedir:

Kırk yaşadum nefsüm elinden kaçup
Uş dahı kurtulımazam âh u vâh

(113/6)

Bazı beyitlerinde de iyice yaşlandığını, saçının sakalının ağardığını dile getirir:

Karardı biti **agardı sakal saç**
İlâhî üstümüze rahmetüñ saç

(1/37)

Göñlünüñ karasın agardımaduñ
Gerçi oldı saçuñ sakaluñ ak

(77/17)

Şeyh Hâmid'e yazdığı mersiye, Nesimi ve Kaygusuz'la olan ilişkileri, Sarı Müderris'in ifadeleri ile şâirin kendi manzumelerindeki ifadelerden hareketle İsmail Ünver'in tahminini biraz daha eskiye götürerek 1375 tarihinde doğduğunu tahmin ediyoruz.

Kemâl Ümmî'nin nerede doğduğunu ve asıl memleketinin neresi olduğunu kesin olarak bilememekteyiz. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

MKÜ mutasavvıfın aslen Horasanlı olduğunu, Anadolu'ya irşad maksadıyla gönderildiğini söyler.[66] Bolu Sal-nâmesi ise aslen Buhârâ'lı olduğunu kaydeder.[67]

Latîfî[68], 'Alî[69], Ayvânsarâyî[70] ve Bursalı Mehmet Tahir Bey[71] Karamanlı olduğunu söyleyerek doğum yerinin burası olduğunu zımnen ifade ederler. Latîfî ve 'Alî ayrıca Karaman'ın Larende kasabasından olduğu detayını kaydederler. Mü'min-zâde de Karaman ülkesinde Lârende'de doğduğunu söyler:

Karamân ülkesinde neş'eti Lârende'den oldı
Seyâhat eyleyüp geşt eylemişdi 'arz-ı Îrân'ı[72]

---

[65] **SMD-II**, 7.b.
[66] 'Azîz içün didi ba'zılar el'ân
Yiri olmış idı evvel Horasân
Derviş Ahmed. **MKÜ**. 1.b.
[67] **BLS**, s. 455.
[68] "Vilâyet-i Karaman'da Lârende'dendür" Latîfî. **TL**. s. 286.
[69] "Vilâyet-i Karaman'da Lârende dimekle meşhûr kasabadandur." 'Alî. **KA**. s. 243.
[70] "...vatanı olan Karaman'da..." Avansarâyî. **VA**. 56.a.
[71] "...Karamanlıdır" Bursalı. **OM**. s.152.
[72] Mü'min-zâde. **SL**. 188.a.

Biyografik Osmanlı kaynaklarında Karamanlı[73] olarak anılması, Dîvân'ında Mevlânâ, Sultan Veled, 'Âşık Paşa, Gülşehri gibi Orta Anadolu mutasavvıflarından söz etmesi ve Şeyh Hâmid'le olan ilişkisi, şâirin hayatının bir bölümünün Larende, Konya, Aksaray, Kayseri ve Niğde'de geçmiş olabileceğini, hatta bir süre Bursa'da bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Yeni çalışmaların bir kısmında onun Niğde[74] veya Bolu'da[75] yetişmiş olduğu şeklinde bazı bilgiler verilerek doğum yerine de işaret edilmek istenmektedir.

Gerek biyografik Osmanlı kaynaklarından, gerekse Dîvân'ından edindiğimiz bilgilerden onun birikiminin alt yapısını "**İç Anadolu Mektebi**"nin (**bkz.** Dünya Görüşü ve Bilgi Kaynakları) şekillendirdiğini anlıyoruz. Buradan hareketle doğduğu ve ilk yıllarını geçirdiği yer olarak Karaman (Larende)'ı kabul edebiliriz.

2. Ailesi ve Çocukları

Kemâl Ümmî'nin soyu ve ailesi ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Derviş Ahmed "Oğuz" boyuna mensup bulunduğunu[76], 'Âşık Ahmed ise onun "seyyid" olduğunun, yani peygamber soyundan geldiğinin nakledildiğini söyler.[77] Yine MKÜ'de üç oğlu[78] olduğundan söz edilerek bunlardan ikisinin Sinân[79] ve Cemâl[80] adlarını taşıdıkları anlatılır. Ancak üçüncü oğlunun ne ismi kaydedilir, ne de kendisi hakkında -menkabevî de olsa- bir bilgi verilir.[81]

Diğer yandan Bolu'daki şifahî kaynaklarda, Kemâl Ümmî'nin "Şeyh Şehribân" adında bir kız kardeşinin bulunduğu, Horasan'dan Kemâl Ümmî ile birlikte gelip bugünkü Dörtdivan ilçesinin Çal köyüne yerleştiği ve halen türbesinin burada bulunduğu anlatılmaktadır.[82]

S. Zeki Kutucuoğlu, Mevlânâ Kemalettin diye bilinen İsmail Danişment adına yazılmış bir Arapça vakfiyeyi[83] esas alarak, bu şahsın Ümmi Kemal olduğunu, Yıldırım Bayezid zamanında

---

[73] Bilindiği üzere Karaman, aynı zamanda bir siyasi organizasyon olan Karaman Beyliği'nin de adıdır ve bu beylik XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaşamıştır. Diğer yandan Karaman ismi, bu beyliğin mensup bulunduğu boyun da adıdır. Bolu'da da Karaman isminin varlığı ve etkinliği günümüze kadar sürmüştür. Halen merkezde bir mahallenin adı Karamanlı Mahallesi'dir. Burada aynı isimde bir de cami bulunmaktadır. Şehrin köklü ailelerinden ikisi "Karaman" kelimesinin bulunduğu soyadları taşımakta, emekli dava vekili Muhsin Karamanoğlu atalarının, Karamanlı Beyliği'nin ortadan kaldırılmasıyla Bolu'ya mecburi olarak gönderildiklerini ifade etmektedir. Bugün Bolu'da merkeze bağlı bir de Karaman Köyü bulunmaktadır.

[74] Uçman, Abdullah, "Kemâl Ümmi". **Büyük Türk Klasikleri,** Cilt:3, İst., 1986, s.39: "..XV. yy'da Niğde'de yetişmiş coşkun bir şâirdir" Oral, M. Zeki, "(Kemali Ümmi)nin Bir Ağıtı" **Akpınar**, Cilt:1, Sayı:12, s.12.

[75] "... eski adı Tekke Ümmi Kemal olan Işıklar Köyü'ndendir." Akyoloğlu, İ. Hakkı, "Ümmi Kemâl" **Bolu**, Bolu 1988, s. 162.

[76] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.a.

[77] "Hazret-i 'Alî Kerrem Allahu veche evlâdındandur deyu nakl olunan..." 'Aşık Ahmed, **Sefîne**, s.54

[78] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 12.b.

[79] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 7.a.

[80] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 13.a.

[81] **MKÜ**'nün kopuk olan kısımlarında böyle bir bilginin olacağı düşünülürse de buna ihtimal vermiyoruz. Çünkü Derviş Ahmed'nın eserindeki bilgiler hemen hemen birbirine yakın bir tarzda halk arasında da bilinip anlatılmaktadır. Bunlar arasında üçüncü oğulla ilgili hiçbir varyant bulunmamaktadır

[82] Solmaz, Mehmet, "Ümmi Kemal Hakkında". **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı: 38 (Ocak 1994), s.7.

[83] Kutucuoğlu, "Ümmi Kemal Vakıfları", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı: 39 (Şubat 1994), s.10.

öldüğünü, Kemâl Ümmî'nin ise bu zatın oğlu bulunduğunu, çocuklarının da Cemâli ve Halil isimlerini taşıdığını söylemektedir.[84] Ancak bu görüşlere katılmak hayli zordur. Çünkü hiçbir kaynakta Kemâl Ümmî ile Ümmî Kemâl'in iki ayrı şahıs olduklarına dair bir bilgi bulunmadığı gibi, Yıldırım Bayezid zamanında ölmüş olan İsmail Danişmend'le aynı şahıs olması da tarih bakımından mümkün değildir.

Biyografik Osmanlı kaynaklarında Kemâl Ümmî'nin evlendiğine ve çocuklarına ilişkin hiçbir bilgiye yer verilmez. Bu konuda Dîvân'ındaki bir beyit, onun evlendiğine ve eşinin kendisinden önce vefat ettiğine dair bir delil sayılabilir:

Çün giçdi yâdum bilişüm Şeyhümle üstâzum *işüm*
Âhir benüm dahı işüm n'ola sini çaglayayın

(111/5)

Eğer beyitteki "iş"kelimesini eş olarak anlarsak, Kemâl Ümmî'nin karısının kendisinden önce ölmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Biyografik Osmanlı kaynaklarında bulamadığımız bir kısım bilgileri, Bolu Şer'iyye Sicilleri'nde bulabilmekteyiz. Sicillere göre, Kemâl Ümmî evlenmiş ve çoluk sahibi olmuş, ölümünden sonra da soyu Tekke Köyü ve civarı ile Dörtdivan'da devam ettirilmiştir. 1117/1705 yılına ait, Bolu ve Dörtdivan kadılarına hitaben yazılmış bir ferman suretinde "*... Hazret-i Ümmî Kemâl kuddese sirrehü'-'azîzüñ evlâdları Ahmed ve Mahmûd...*"[85] dan bahsedilmekte, Sultân Süleymân Hân [Kanun?] zamanından beri, bazı yükümlülüklerden muaf tutulmaları hususunda ellerinde hatt-ı hümâyunları bulunduğu, bu haklardan faydalanmaya devam etmek için padişâha arz-ı hâl yazdıkları ve bu dileklerinin kabul edildiği bildirilmektedir.

Yine aynı yıla ait (Zi'l-hicce 1117 / Mart 1706) bir ferman suretinde yer alan "*... ma'lûm ola ki Muhammed ve Sâlih ve Bâkî ve Hüseyn nâm kimesneler ve sâ'irleri Dîvân-ı Hümâyûn'a 'arz-ı hâl idüp Bolı Sancagı'nda Dört Dîvân Kazâsı sâkinlerinden olup Bolı Kazâsı'na tâbi' Boz Amrutlu nam türbede medfûn Şeyh Kemâl Ümmî kaddese sirrehü'l-'azîzüñ evlâdları dervişânlar...*"[86] ifadelerinden, ölümünden sonra soyunun Tekke Köyü'nün yanısıra Dörtdivan İlçesi'nde de devam ettirildiğini anlamaktayız.

Zamanla Kemâl Ümmî soyundan gelenlerin Bolu'nun Gerede İlçesi'ne kadar yayıldıkları, içlerinden dinî eserler telif ederek çevrede kuvvetli tesirler bırakan şahısların yetiştiğini görmekteyiz:Bolu'nun Gerede ilçesi eşrafından A. Kemaleddin Üstün bir eserinde[87] ailesinin Ümmî Kemâl neslinden geldiğini kaydediyor ki bu da günümüzde de şâirin soyunun devam ettiğini gösteriyor:

"Aslım: Babam ve dedelerimin rivayetlerine göre kazamız olan Gerede'nin Tekke Köyü'nde türbesi ziyaret olunan Ümmî Kemâl (kuddise sirruh) Hazretleri torunlarından gelmeyim

---

[84] Kutucuoğlu. "Ümmi Kemal Hazretleri". *Bolu Üçtepe*. Yıl: 4.Sayı:46(Eylül 1994). s.5.
[85] *Bolu Şer'iyye Sicilleri*. Millî Ktp. Defter no: 42/844. 75.b.
[86] *Bolu Şer'iyye Sicilleri*. Millî Ktp. Defter no: 42/844. 75.b.
[87] Üstün. A. Kemaleddin. *Elli Dört Farz Şerhi*. İst.. 1990. "Hal Tercümem" kısmı.

Hediyyetü'l-Kabr, İslamın Nurları, Cennetin Anahtarı adlı eserlerin sahibi olan Hacı Emin Efendinin oğlu Hacı Ahmed Kemaleddin Üstün'üm. Doğumum Hicri 1303 senesidir."[88]

3. Adı ve Mahlâsı

Kemâl Ümmî'nin müridi Sarı Müderris[89] ile Derviş Ahmed[90] ve 'Âşık Ahmed[91], eserlerinde, mutasavvıfın asıl isminden bahsetmeden, kendisinden Ümmî Kemâl diye söz etmektedirler. MKÜ'de, ayrıca "Ümmî Kemâl, Ümmî Kemâl Sultân, Sultân, Kemâl Beg, Sultân Kemâl Beg" isimleri de kullanılmaktadır ki bu düşündürücüdür. Çünkü bilindiği üzere "beğ", dinî-tasavvufî zümrelere mensup kişilerden ziyade "asker" yahut "yönetici" durumundaki şahsiyetler için kullanılan[92] bir ünvandır:

Bolı'ya nûr-ı mahz oldı Kemâl Beg
Tarîk-ı Hakk'a yol buldı Kemâl Beg

Olup her hâlile mâhir Kemâl Beg
Çog esrâr eyledi zâhir Kemâl Beg[93]

Kemâl Beg dime n'içün anı urdı
Bu işi Şâh'a lâyık nice gördi[94]

Didi senden bilür yok hâlimi yeg
Benüm çok sevdügüm Sultân Kemâl Beg[95]

Şâirin adı İsmail'dir. Bu konuda ciddi bir ihtilaf yoktur. Ayvânsarâyî ismini nisbesiyle anar **"İsmi İsmâ'îl Karamanî'dür."**[96] Bursalı Tahir Bey de eserinde şâirin ismini ve mahlâsını **"Kemâl Ümmî, İsmâ'îl Kemâl Ümmî"**[97] ser-levhası ile vermiştir. Diğer biyografik Osmanlı kaynaklarının bir kısmında da adının İsmail olduğu belirtilmiştir.[98] Yakın dönem araştırmalarında da adının İsmail olduğu, Dîvân'ına dayanılarak ifade edilmiştir.[99] Murat Uraz ise şâirin adının "İsmail Kemâl" olduğunu, şiirlerinde bazen "İsmailoğlu" mahlâsını kullandığını

---

[88] Üstün, **Elli Dört Farz Şerhi**, aynı yer.
[89] bkz. **SMD-II.**
[90] bkz. **MKÜ.**
[91] bkz. **Dîvân**; **Sefîne.**
[92] "Beğ" ünvanı ile ilgili bilgi için bkz. Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt:I, İst., 1983, s.213.
[93] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.a.
[94] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 15.a.
[95] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 18.a.
[96] Ayvânsarâyî, **VA**, 56.a.
[97] Bursalı, **OM**, s. 152.
[98] Müstakim-zâde, **MN**, 371.b; Naili Tuman, **Tuhfe-i Nâilî**, Cilt:2, s.1226.
[99] Kocatürk, **TET**, s. 282; Banarlı, **RTET**, s. 508; Ünver, **KÜ**, s. 21.

söylemektedir[100] ki ne eski kaynaklarda ne de yeni yapılan araştırmalarda böyle bir bilgiye rastlayamadık.[101]

Şâir, Dîvân'ında adının İsmail olduğunu bizzat kendisi söylemektedir:

Kullaruñ kemteridür **İsmâ'îl**
Ne var **Ümmî Kemâl** ise **lakabı**

(19/13)

Bir başka beyitte adının Kemâl Ümmî olduğunu belirtmektedir ki burada mahlâsını kasdettiği açıktır:

Gerçi **adumdur Kemâl Ümmî** velî noksan özüm
Ad u kâle göre hâl ü bî-gâhum kanı

(137/9)

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere şâirin adı İsmail, mahlâsı ise Kemâl Ümmî veya Ümmî Kemâl'dir. Latîfî[102], 'Alî[103], Mü'min-zâde[104], Ayvânsarâyî[105] ve Bursalı[106], şâirin mahlâsını "Kemâl Ümmî" olarak alırlar. Köprülü[107] başta olmak üzere bütün yakın dönem araştırmacıları da mahlâsının Kemâl Ümmî olduğunu teyid ederler. Hickman ise gelenekçi[108] bir yaklaşımla mahlâsının Ümmî Kemâl olduğuna kabul eder.[109]

Manzumelerinde hem Ümmî Kemâl hem de Kemâl Ümmî mahlâslarını kullanan şâirin Dîvân'ı incelendiğinde görülecektir ki mahlâs bakımından ağırlık "Kemâl Ümmî"den yanadır. Tertip ettiğimiz Dîvân'daki 147 mahlâstan 106'sı Kemâl Ümmî, 41'i ise Ümmî Kemâl şeklinde kullanılmıştır. Aslında Farsça bir terkip olarak **Kemâl-i Ümmî** biçiminde kullanılması gereken bu mahlâsın şâir tarafından vezin gereği bile bu biçimde kullanılmaması dikkat çekicidir.

Yazılı kaynaklarda daha çok Kemâl Ümmî olarak bilindiği hususunda en kuvvetli delillerden biri de şeriyye sicilleridir. Bolu Şer'iyye Sicil Defterleri'nden birinde, aynı sayfadaki iki kayıttan ilkinde mutasavvıfın ismi Ümmî Kemâl, ikincisi[110] ile diğer Defterlerde[111] ise Kemâl Ümmî olarak geçmektedir.

---

[100] Uraz, Murat, **Türk Edip ve Şâirleri.** Cilt:2. İst., 1939. s. 65.

[101] Muhtemelen bir alevi şâiri olan İsmailoğlu'nun manzumeleri bir yazmada (**bkz.** İst. Üniv. Ktp., TY:5677) Kemâl Ümmî'nin manzumeleriyle karışık olarak verilmiştir. Ancak bu manzumeler dil ve söyleyiş bakımından Kemâl Ümmî'nin manzumelerinden çok farklıdır. (Bu konuda ayrıca **bkz.** Hickman, **WWÜK**, s. 79, 26 nolu dipnot)

[102] Latîfî, **TL**, s. 286.

[103] 'Alî, **KA**, s. 243.

[104] Mü'min-zâde, **SL**, 188.a.

[105] Avansarâyî, **VA**, 56.a.

[106] Bursalı, **OM**, s. 152.

[107] Köprülü, **TET**, s. 361.

[108] Bolu'da Kemâl Ümmî'nin türbesinin bulunduğu Tekke Köyü sakinleri mutasavvıftan daima Ümmî Kemâl olarak söz ediyorlar.

[109] Hickman, menkabevî kaynaklara uyarak eserlerinde şâirden hep "Ümmî Kemâl" diye bahseder (Eserleri için **bkz.** BİBLİYOGRAFYA) Ancak bu mahlâsı benimsemesinin asıl sebebi yukarıdaki beytin (139/7) ilk mısrasındaki mahlâsın BUI nüshasında (102.b) "Ümmî Kemâl" şeklinde geçmesinden kaynaklanmaktadır. **bkz.** Hickman. **WWÜK**. s. 61.

[110] **Bolu Şer'iyye Sicilleri.** Millî Ktp. Defter no: 42/844. 75.b.

[111] **Bolu Şer'iyye Sicilleri.** Millî Ktp. Defter no: 42/833. 59.b.; Defter no: 42/834. 53.b.

Bütün bu bilgiler ışığında biz de mutasavvıf-şairin mahlâsını Kemâl Ümmî olarak benimsemiş bulunuyoruz.

4. Tahsili, Ümmîliği, Seyahatleri

MKÜ'de üzerinde en çok durulan yönlerinden biri, mutasavvıfın ümmîliğidir. Esere göre Kemâl Ümmî, tahsil noktasında tam anlamıyla "ümmî"dir. Kur'an okumayı bilmez, ezberinde bir ayet bulunmazdı:

Okımak gerçikim bilmezdi Kur'ân
Bilürdi 'ilm-i bâtından kemâkân

Egerçi okıyamazdı bir âyet
Ma'ârifden haber-darıdı gâyet[112]

Ümmîliği, çevresinde onun için her zaman bir kusur olarak görülmüş, hatta Sinan isimli oğlu bile babasına, ümmiliği sebebiyle itibar etmemiştir. (**bkz.** Menkabevî Hayatı) Sarı Muderris de Dîvânı'nda, mutasavvıfın ümmiliği üzerinde durmakta, bu yönüyle çevreden çok tenkid edildiğini teyid etmektedir:

'Âlim ise dirler aña 'âlimdürür mürşid degül
Ümmî ise câhil deyu nefy itdüler irşâduñı[113]

Ancak değerini bilenlerce daima müdafa edilmiştir.[114] Bunların başında Hacı Bayram Velî gelmektedir.

Hacı Bayram Velî, Kemâl Ümmî'nin ümmiliğini bir kusur olarak görmez, onu bir Tanrı hazinesi gibi üstün tutar, tarikat ehli içinde müstesna bir yeri olduğunu söyler, marifet sahibi biri olarak değerlendirir:

Diridi bu kişi genc-i Hudâ'dır
N'ola ümmî ise sâhib-edâdır

Añılur ümmîlikle gerçi nâmı
Tarîkat ehlinün budur be-nâmı

---

[112] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.b.
[113] **SMD-II**, 5.b.
[114] Derviş Ahmed, Menâkıb-nâme'de ümmîliği tefrik etmekte,gerçek ümmîlerin "Mevlâyı bilenler" olduğunu söylemekte,Tanrı'dan habersiz ümmileri mu'teber saymamaktadır:

Vilâyetde mu'âdil ola aña
Kerâmet göstere gitse ne yaña

Şol ümmî ki Hudâ'dan bî-haberdür
Anı 'âlemde sanma mu'teberdür

Hakîkatde o Mevlâ'sını bilmez
Nicedür 'arş-ı a'lâsını bilmez
MKÜ, 6.b.

N'ola ümmî ise nâmı cihânda
Togardı ma'rifetle her zamânda[115]

Aynı şekilde Sarı Müderris de mutasavvıfın ümmiliğini bir eksiklik olarak görmez, Hz. Muhammed'in de ümmi olduğunu hatırlatarak müdafasını yapar:

Ümmî diyüp yirmen anı Fahr-ı Cihân ümmîdürür
Bu Cehl olan tuymaz idi hep sözleri esrâr idi[116]

Sarı Müderris, Kemâl Ümmî'yi yakından tanıyan, onunla Bolu'daki hayatı sırasında, ölümüne kadar beraber olan bir mürididir. Dîvân'ı bunu teyid edecek ifadelerle doludur. Dîvân'ındaki bazı ifadeler Kemâl Ümmî'nin tefsir ve diğer ilmi konularda allamelerle boy ölçüşebilecek kadar yetişmiş bir şeyh olduğunu göstermektedir:

Bir ümmîye şâkird olup dâ'im aña sorsam direm
Hocam ne var ümmî ise 'allâme sözin bozdurur[117]

Tefsîr libânın sîne-i ümmîden emdüm şek degül
Ger emmesem ümmî südin kalmışıdım ayranıla[118]

Latîfî başta olmak üzere ondan bahseden kaynaklar tahsili hususunda aydınlatıcı bir bilgi vermezler. 'Alî **"Vilâyet-i 'Acemi seyâhat idüp çok 'azîzler hızmetine yetmiş"**[119] olduğunu söylerken herhalde bu seyahatinde tahsil amacı olduğunu da ifade etmek istemiştir. Mü'min-zâde, mahlâsının "Ümmî" olmasına karşılık yüksek bir olgunluğa sahip olduğunu kaydeder:

Egerçi mahlâsı ümmî idi ancak kemâlâtı
Anı Hallâc-âsâ eyledi ber-dâr-ı Hakkânî[120]

Şâirin Dîvân'ındaki

Bu Kemâl Ümmi nesne bilmez kim
Söyleye eyleye sözi tahkîk
(78/28)

gibi bazı beyitleri ümmîliğine işaret sayılabilirse de bunların tevazu ile ilgili olduğu açıktır. Eserlerinin ve bilhassa Dîvân'ının incelenmesi sonucu Kemâl Ümmî'nin mutlaka bir tahsil yapmış olması kanaati hasıl olmaktadır. Ancak bu tahsil doğrudan doğruya medrese gibi örgün eğitim kurumlarında mı, yoksa tekkelerde mi yapılmıştır. Yahut şâir, kendi kendini mi yetiştirmiştir? Bu konuda kaynaklarda bilgi yoktur.

Bir çok ayet ve hadisin Türkçe meallerinin yer aldığı manzumeler söylemek (**bkz.** Ayetler ve Hadisler) ve hadis mealleri üzerine mesneviler meydana getirmek (**bkz.** Eserleri), sadece Arapça bilmekle başarılamıyacak bir iştir. Ayrıca tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimleri ve bunların usullerini de bilmeyi gerektirmektedir.

---

115 Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.a.
116 **SMD-II,** 18.a.
117 **SMD-II**, 34.a.
118 **SMD-II**, 35.b.
119 'Alî, **KA**, s. 243.
120 Mü'min-zâde, **SL**, 188.a.

Diğer yandan Kemâl Ümmî'nin Farsçayı da bildiğini, Attâr, Senâyi gibi İranlı simalardan bahsetmesinden (**bkz.** Bazı Mutasavvıflar) Sa'dî ile aynı mazmunda beyitler söylemesinden (**bkz.**San'atı) anlayabilmekteyiz. Kemâl Ümmî'nin tahsil yapmadığını söylemek, gerçek anlamda "ümmî" olduğunu kabul etmek oldukça zordur.

Dîvân'ı dikkatle incelendiğinde Türkçe'yi de eğitim görmüş bir insan olarak kullandığı, cinas gibi bazı zenginliklere döneminin usta şâirleri gibi önem verdiği, aruza ve nazım şekillerine aşina olduğu görülmektedir.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak şâirin eğitimini, tekke ve ilişkide bulunduğu şâirler çevresinden aldığını, kendi kendini yetiştirdiğini kabul etmekteyiz. Derviş Ahmed, Kemâl Ümmî'nin tekke çevresinden edindiği birikimi şöyle ifade etmektedir:

Ayâgı bezm-i kesretden götürdi
Velîyu'llahıla turdı oturdı[121]

Nitekim Dîvân'ında kendisini dervişlerin eğittiğini söylemektedir:

İ 'aceb ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Ger aña ögretmese güftârını dervîşler

(62/11)

Ümmîliği ise Hz. Peygamber'e bir saygı[122] ifadesi, zâhirden çok bâtına, ilimden çok irfana verdiği değer itibariyle benimsediğini düşünmekteyiz.[123]

5. Şeyhleri

Kemâl Ümmî'nin bağlandığı şeyhler hakkında kaynaklarda yeterince aydınlatıcı bilgi yoktur. MKÜ'de, onun Şeyh Safî'den el aldığı, irşad için Anadolu'ya gönderildiği söylenir:

Oradan Rûm'a anı geldi dirler
Safî Sultân'dan el aldı dirler

İdüp cân u göñülden aña himmet
Didi Ümmî Kemâl'de var kerâmet

Budur zannum tamâm bu olacakdur
Velîyu'llah makâmın bulacakdur[124]

Varup ihyâ iderse Rûm'ı n'ola
Cihân enfâsı müşkiyile tola[125]

---

[121] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.b.

[122] "Mefhâr-ı Mevcûdât efendimize vasf olmak cihetiyle mazhar-ı şeref olan ümmî lakâbını fi-hadd-i zât ümmî olmadıkları hâlde meşâyıh-ı sûfiyye içinde teberrüken tahallüs edenler olmuştur." Sadık Vicdanî, **Tomâr-ı Turûk-i 'Âliyye, Kadiriyye Silsilesi**, İst., 1338-1340, s. 64.

[123] Ümmiliğin mahiyeti ile ilgili olarak **bkz.** Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, ss. 271-274.

[124] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.b.

[125] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.a.

Yine MKÜ ile bazı mecmualardaki[126] manzumeler, Kemâl Ümmî ile Hacı Bayram Velî'nin ilişkisi olduğuna dair bilgiler vermektedirler. Derviş Ahmed, MKÜ'de şunları söylemektedir:

Husûsâ Hâcı Bayrâm gibi Sultân
Mübârek hâtırın sorardı her an

Gün olmazdı yüzini görmeyeydi
Selâmını yahud irgürmeyeydi

O Sultânıla hem-'asr olmışıdı
Biri birin 'acâyib bulmışıdı[127]

Latîfî şeyhlerinden bahsetmez.[128] 'Alî **"Vilâyet-i 'Acem'i seyâhat idüp çok 'azîzler hızmetine yetmiş"**[129] diyerek İran'daki şeyhlerden istifade ettiğini ima eder. Bursalı Tahir Bey ise **"Efâhim-i Halvetiyyeden Cemâl-i Halvetî'nin pîr-daşlarından ve Muhammed Bahâ'eddîn-i Erzincânî müstahleflerindendir"**[130] demektedir.

Şeyhleri konusunda bize esaslı bilgiler veren kaynak yine şâirin Dîvân'ıdır.

Dîvân'da şâir, kendinden önce yaşayıp ölmüş olan tasavvuf yolunun büyüklerinden başka önemli iki mürşidinden açıkça söz etmektedir. Bunlardan biri Şeyh Hâmid, diğeri ise Hoca 'Alî'dir.

---

[126] Fuat Bayramoğlu "Merhum sahaf "kitapçı" Raif Yelkenci'de bulunan bir yazmadan" aldığı Kemâl Ümmî mahlâslı bir medhiye kaydediyor. Aşağıya aldığımız medhiye bilinen hiçbir Dîvân nüshasında yoktur:

İLÂHÎ ZİKİR

Bir evliya eydür bana	Eger gözün görür ise
Tiz gel Hacı Bayram'a sen	Aklın başında var ise
Seni gerek ise sana Maksud murad Didâr ise	
Tiz gel Hacı Bayram'a sen	Tiz gel Hacı Bayram'a sen
Olmasın şekk ü gümânın	Dervişleri be-gayette
Oddan âzad ola canın	Dâim zühd ile tâatte
Elin al tevbe kıl anın	Yoktur yakîn velâyette
Tiz gel Hacı Bayram'a sen	Tiz gel Hacı Bayram'a sen
Sırat Köprüsün geçmeğe	Yüzün gören serverimin
Şaraben tahur içmeğe	Mürşid-i kâmil Pirimin
Cennette bile uçmağa	Şimdi kutbudurur Rûm'un
Tiz gel Hacı Bayram'a sen	Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Kemâl Ümmî eydür size
Kulak urun üşbu söze
Bir âvaz geldi ki bize
Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Bayramoğlu, Fuat, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:II (Belgeler), 2. bs. Ank., 1989, s. 247-248.

[127] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.a.

[128] Latîfî, **TL**, s.286.

[129] 'Alî, **KA**, s.243.

[130] Bursalı, **OM**, s.152.

Şeyh Hâmid[131] ile Kemâl Ümmî'nin ilişkisine ilk dikkat çeken Köprülü olmuştur.[132] Hareket noktası ise şâirin Şeyh Hâmid için yazdığı mersiyesidir.(bkz. 27 n.m.) Mustafa İsen, bu mersiye ile ilgili olarak verdiği bilgide, Kemâl Ümmî'nin Şeyh Muhammed Bahaeddin Erzincani'ye bağlı olduğunu, Şeyh Hâmid'in ise şâirin yakınlık duyduğu bir kimse olarak bu mersiyeye konu olduğunu söylüyor.[133] Ancak, 39 beyitlik musammat tarzındaki bu mersiyeden biz, mutasavvıfın Şeyh Hâmid'e bağlandığını ve onun, tahminen, ilk şeyhi olduğunu anlıyoruz:

Kanı ol **şeyhümüz Hâmid** sa'îd ü müttekî zâhid
Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ milke güzer kıldı

'Ubeydu'llah idi ismi bu idi 'âdet ü resmi
Ki hergiz düzmedi cismi o cânın mu'teber kıldı
(27/6,7)

Köprülü, mersiyede ismi Ubeydu'llah olarak geçen bu şeyhin 815[134]/1412'de ölen Hamideddin Aksarayî olduğunu söylemektedir.[135]

Aslında Dîvân'da bulunan bir başka beyitte de şâir Şeyh Hâmid'i mürşidi olarak övmektedir:

Degme mürşid Hamid'e öyküne mi
Ya kamu taş olur mı la'l ü 'akîk
(78/26)

Aslen Kayserili olan Şeyh Hâmid'in önceleri Ebheriyye Tarikatı'na mensup olduğu, bu yolun neşvesini babasından aldığı bilinmektedir. Ancak bu yolla aradığı gönül huzurunu tam elde edemeyen mutasavvıf, seyahatle Şam'a gitmiş ve Bayezid-i Bestâmî hangâhında riyazetler yapmıştır. Orada görüştüğü şeyhler tarafından Erdebîl'deki Hoca 'Alî Erdebilî tavsiye edilince oraya gitmiştir.[136] Bu tarih 1392-93 tarihinden sonra olmalıdır. Çünkü Hoca 'Alî, 1393 yılında post-nişinliğe geçmiştir. Şeyh Hâmid'in burada ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Hoca 'Alî'nin görevlendirmesiyle[137] Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleşmiş, burada kendisine intisap eden Hâcı Bayrâm Velî ile birlikte 1400 tarihinden önce Bursa'ya gitmiştir.

---

[131] Şeyh Hâmid için klasık Osmanlı kaynaklarını da ihtiva eden şu eserlere bkz. Bayramoğlu. Fuat. **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı.** Cilt:I. 2. bs. Ank., 1989; Cebecioğlu. Ethem. **Hacı Bayram Veli.** Ank 1991; Yılmaz. H. Kâmil. "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri". **Somuncu Baba** [Dergisi]. Yıl:1. Sayı:1(Haziran 1994). ss. 8-10.

[132] Köprülü, **TET**, s. 361.

[133] İsen, Mustafa. **Türk Edebiyatında Mersiye -Acıyı Bal Eylemek.** 1. bs.. Ank., 1993. s. CXXI vd.

[134] Köprülü, bu tarihi 810 olarak vermektedir ki başvurduğu nüshadan kaynaklandığını düşünüyoruz bkz. Köprülü, TET, s. 361.

[135] Köprülü, **TET**, s. 361.

[136] Cebecioğlu. **Hacı Bayram Veli**, s. 39.

[137] Şeyh Hâmid'in Erdebîl sûfîlerinden hangisine bağlandığı konusunda Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgiler çelişkilidir. Çoğunluk Hoca 'Alî Erdebîlî'ye bağlandığını söylerken bir kısım kaynaklar Hoca 'Alî'nin oğlu ve Şeyh Şah diye bilinen İbrahim'e intisap ettiğini söylerler ki bu tarih bakımından mümkün değildir. Diğer bir görüş ise Hoca 'Ali(nin babası Şeyh Sadreddin'e bağlanmış olduğudur (Bu konuda toplu bir değerlendirme için bkz. Yılmaz. H. Kâmil. "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri". **Somuncu Baba** [Dergisi]. Yıl:1. Sayı:1(Haziran 1994). ss. 8-10

Şeyh Hâmid, 1400 yılında Bursa Ulu Cami'nin açılış hutbesini okuduktan sonra kavuştuğu şöhretten kaçınarak oradan ayrılmış[138], yanında bulunan Hâcı Bayrâm Velî ile önce Şam'a, sonra Medine ve Mekke'ye gidip hac görevini yerine getirmiştir. Bu seyahat yaklaşık üç yıl sürmüştür Ankara Savaşı (1402) sırasında Anadolu'da değildir.[139] 1403 senesinde Aksaray'a yerleşmiş, 1412'de öldüğünde buraya defnedilmiştir.[140]

Kemâl Ümmî'nin Şeyh Hâmid'e ne zaman ve nerede intisap ettiğini bilmiyoruz. Derviş Ahmed'in MKÜ, Sarı Müderris'in Dîvân ve 'Âşık Ahmed'in Dîvân ve Sefine adlı eserlerinde[141], Kemâl Ümmî'nin Şeyh Hâmid'le ilişkisine dair en küçük bir ipucuna rastlıyamıyoruz. Bu konuda diğer kaynaklarda da bilgi yoktur. Dîvân'ında Şeyh Hâmid ve Hoca 'Alî'den bahsetmesi, bu iki şahsiyete bağlandığını göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte, yer ve zaman bakımından aydınlatıcı bir bilgi ihtiva etmemektedir. (Ayrıca bkz. Bazı Mutasavvıflar)

Biz Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Hâmid'e bağlandığı yer ve tarih hususunda sadece bir tahminde bulunabilmekteyiz. Tahminimize göre bu bağlanma, Şeyh Hâmid'in hac dönüşü Aksaray'a yerleşme tarihi olan 1403 yılından sonra vuku bulmuştur. Yine Şeyh Hâmid mersiyesinden anladığımız kadarıyla Kemâl Ümmî, 1412'den sonra da Muzafferüddin Lârendî'ye[142] bağlanmıştır. Ancak bu bağlılığın ne kadar sürdüğü hususunda da bilgimiz yoktur.

MKÜ'deki bilgilere dayanarak Hacı Bayram Veli ve Kemâl Ümmî'nin birbirleriyle ilişki içinde bulunduklarına daha önce temas etmiştik. Latîfî[143], Kemâl Ümmî'den başka Kemâl-i Halvetî adında bir başka mutasavvıf şâirden bahsederek şiirleri olduğunu ve Hacı Bayram Veli'ye bağlı bulunduğunu kaydediyor.

Yakın zamanlarda yapılan bazı araştırmalarda bu şahsın ayrı bir mutasavvıf olmayıp Kemâl Ümmî olduğu ve Hâcı Bayrâm Velî müridi bulunduğu kabul edilmiştir. Fuat Bayramoğlu, bir mutasavvıfin birden ziyade tarikat ve şeyhe bağlanmasının mümkün olduğunu örnekler vererek izah etmekte, böylece Kemâl Ümmî'nin de Hacı Bayram Veli halifeleri arasında bulunduğunu

---

[138] Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 45.

[139] Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 46.

[140] Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 47: Şeyh Hâmid'in türbesinin nerede bulunduğu konusunda kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Evliyâ Çelebi, (**Seyahat-nâme**, Cilt:3, İst., 1314) eserinin bir yerinde (s.187) Kayseri'de medfun bulunduğunu söylerken, bir başka yerde (s.194) Aksaray'da medfun bulunduğunu kaydeder. Son zamanlarda elde edilen bilgilere göre de Darende'de medfundur ve soyu bu ilçede devam ettirilmektedir. bkz. Es-Seyyid Osman Hulûsî, "Ceddim Ebu Hâmid", **Somuncu Baba** [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1(Haziran 1994), s. 6.

[141] Eserler için bkz. KISALTMALAR: BİBLİYOGRAFYA.

[142] Muzafferü'ddin-i Lârendi hakkında Şakayık'ta kısa bir bilgi mevcuttur. Buradan onun Şeyh Hâmid'in muhiblerinden olup sohbetlerine devam ettiğini, üstün makamlara erdiğini anlıyoruz. bkz. Mecdi, HŞ s.95.

[143] " Kemâl-i Halvetî rahmetü'llahı 'aleyh..Kudemâdandur. Şeyh Hâcı Bayrâm'a irişmiş ve müşâhede içün çok mücâhedeye turuşmuşdur. Sûfiyâne eş'ârı ve tasavvufa müte'allık güftârı vardur:

(Matla')

Dost olmaz nefse düşmen olmayan Mevlâ ile
'Izz-ı dünyâ cem' ola mı devlet-i 'ukbâ ile"

Latîfî, TL, s. 286.

kaydetmektedir.[144] Ethem Cebecioğlu da, onu Hacı Bayram halifeleri arasında göstermektedir.[145]

Kemâl Ümmî'nin Dîvân'ından, kendisine bağlanmış olduğunu bildiğimiz ve bize göre mutasavvıf şâir üzerinde asıl etkili olan şahsiyet ise, Derviş Ahmed'in "Şeyh Safî"[146], Müstakim-zâde'nin "'Alî'yü'l-Halvetî"[147] ve Kemâl Ümmî'nin "Hoca 'Alî" diye andığı Şeyh 'Alî Erdebîlî'dir.[148]

Hoca 'Alî, Halvetîliğin büyük temsilcisi Şeyh Zâhid-i Gîlânî'nin müridi ve damadı olan Safiyüddîn Erdebîlî'nin[149] torunu, Sadreddîn Erdebîlî'nin[150] oğludur.[151] 1392'de babasının hacca gidişi sırasında şeyhliğe vekalet etmiş, bir yıl sonra babasının ölümü üzerine şeyhlik makamına geçmiştir[152] ve bu makamda 1429'da ölümüne kadar kalmıştır.[153]

Döneminde büyük bir nüfuz sahibi olan Hoca 'Alî'ye[154] Timur, bütün köyleri ile birlikte Erdebîl şehrini vermiş, burada her türlü kayıt ve şarttan azade hüküm sürme hakkını tanımıştır. Timur'un Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Anadolu'dan getirdiği 30.000 dolayındaki Türkmen, Hoca 'Alî'nin şefaati ile serbest bırakılmış, bu Türkmenler onun tabii müridleri olmuş, kendilerine mahsus bir mahallede "Rûmlu" adıyla yaşamışlardır.[155]

Bugün, Güney Azerbaycan (İran) sınırları içinde bulunan Erdebîl[156] şehri yakınlarındaki Sevelan Dağı'nda bulunan tekkeye XV.yüzyılda binlerce müridin bağlı bulunduğunu ve üst seviyede bir tarikat merkezi olduğunu Kemâl Ümmî'nin Dîvân'ından anlamaktayız:

Cem'iyyetine hâzır olur gâyib erenler

---

[144] Şeyh Hâmid-i Veli ve Hoca 'Alî'ye bağlılığını ve intisabını bildiğimiz Kemâl Ümmî'nin, daha sonra Hacı Bayram Veli'ye de ayrıca intisap ettiği düşünülebilir. Fuat Bayramoğlu, Hamid-i Veli'nin vefatından sonra oğlu Yusuf-ı Hakîkî gibi Kemâl Ümmî'nin de Hacı Bayram'a bağlandığını kaydediyor. bkz. **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**. Cilt:I, s.53

[145] Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s.120.

[146] Derviş Ahmed, **MKÜ**. 1.b.

[147] Müstakim-zâde, **MN**, 371.b.

[148] Şeyh 'Alî Erdebîlî için şu kaynaklara bkz. Hinz, Walter, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd** (Çev: Tevfik Bıyıkoğlu), Ank., 1948; Bala, Mirza, "Erdebîl", **İA**, Cilt:4, s. 290 vd; Yazıcı, Tahsin, "Safavîler", **İA**, Cilt:10, s. 53 vd; Babinger, Franz, "Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s. 64 vd.

[149] Safiyüddîn Erdebîlî, Safevî hanedanının kurucusu olup kendi ifadesine göre ceddi Hz. 'Alî'ye kadar çıkmaktadır. Şeyh Zâhid Gîlânî'nin damadı ve mürididir. Şeyhinin ölümü üzerine hilafet makamına geçip 1334 yılında ölümüne kadar şeyhlik etmiştir. Babinger, "Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s.64.

[150] Sadreddîn Erdebîlî, Safiyüddîn Erdebîlî'nin oğlu olup babasının ölümü üzerine 1334'te şeyhlik makamına geçmiş, bu görevde 1392-93 yılında ölümüne kadar kalmıştır. Babinger, "Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s. 65.

[151] Yazıcı, "Safavîler", **İA**, Cilt:10, s. 53; Babinger'e göre ise ("Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s. 65) 'Alî Erdebîlî, Safiyüddîn Erdebîlî'nin ikinci karısından olan oğludur ve Sadreddîn Erdebîlî'nin kardeşidir.

[152] Babinger, "Safiyeddin", **İA**, Cilt:10, s. 65; Bu tarih Yazıcı'ya göre ("Safavîler", **İA**, Cilt:10, s. 58) 1399, Sümer'e göre (**Çepniler**, İst., 1992, s. 33) 1377'dir.

[153] Yazıcı, "Safavîler", **İA**, Cilt:10, s. 58

[154] XV. yüzyılda, Erdebîl sûfîlerine Anadolu'daki Türkmenlerden çok sayıda müntesipler bulunduğunu kaydeden Hinz, bilhassa Hoca Ali'nin Anadolu'daki Teke, Hamid ve Karamanoğulları Beyliği'den çok sayıda müridi bulunduğunu ifade etmektedir. (bkz. **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 8)

[155] Yazıcı, "Safavîler", **İA**, Cilt:10, s. 53;

[156] "Erdebîl Şehri, Tebriz'in kuşuçuşu 190 km. doğu, kuzey-doğusunda, Hazar Denizi'nin güney-batı kıyısına 40 km. Aras'ın bir çayı üzerinde bir Azerî Şehridir. Azerbaycan sınırına 25 km'dir." (Öztuna, Yılmaz, **Abdulkadir Merâgî**, KTB Yay., Ank., 1988, s. 10.)

Her gâh şu tagda ki Sevelân Cebeli'dür

(24/20)

Şâirin üzerindeki etkisine bakılırsa Kemâl Ümmî, bizzat Erdebîl'e giderek kendisine bağlanmıştır. Bir beytinde şöyle diyor:

İrişeli o Şâh-ı Erdevîl'e
Ne 'azm-i Mısr u ne Şîrâz kıldı

(38/18)

'Alî **"Vilâyet-i 'Acem'i seyâhat idüp çok 'azîzler hızmetine yetmiş"**[157] olduğunu söylerken herhalde bu şahsen intisabı da kasdetmektedir. Mü'min-zâde de İran'a seyahat ettiğini ifade etmektedir:

Karamân ülkesinde neş'eti Lârende'den oldı
Seyâhat eyleyüp geşt eylemişdi 'arz-ı Îrân'ı[158]

Diğer Osmanlı kaynaklarında, onun Hoca 'Alî ile ilişkisine dair bilgi yoktur.

Dîvân'ında Hoca 'Alî ile ilgili bir medhiye (**bkz.**24 n.m.) ve bir mersiyesi (**bkz.** 25 n.m.) bulunan şâirin, onu çok yakından tanıdığını anlamaktayız:

Ma'nîde makâmına makâl iremez anuñ
Sûretde velîkin o velî Erdevîlî'dür
...
Yüz biñe yakın var eli altında halîfe
Kim cümle tutup virdügi ol Hôca elidür
...
Üçler Yidiler Kırklar u Üçyüzler ulusı
Ol şeyh-i cihân kutb-ı zamân Hôca 'Alî'dür

(24/7,17,21)

Kemâl Ümmî'nin Hoca 'Alî'ye intisabı ne zaman olmuştur? Hangi vesileyle olmuştur? Bu konuda şimdilik bir bilgimiz yoktur. Üç ihtimal üzerinde durulabilir:

1) Kemâl Ümmî, Şeyh Hâmid ile birlikte Erdebîl'e gidip Hoca 'Alî'ye intisap etmiştir ki bu tarih 1392-93'tür.[159]

2) Kemâl Ümmî, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından Anadolu'dan götürülen Türkmenler arasında bulunmaktadır ve Hoca 'Alî'ye 1402'den sonra intisap etmiştir.

3) Şeyh Hâmid'in ölümünden (1412) sonra bir müddet Muzafferüddîn Lârendî'ye bağlanan Kemâl Ümmî, daha sonra Erdebîl'e giderek Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır.

Birinci ihtimal, Şeyh Hâmid'le ilgisi bakımından mantıklı olmakla birlikte doğum tarihi olarak kabul ettiğimiz 1375 tarihi açısından zorlama mahiyeti arz etmektedir.

---

[157] 'Alî, **KA**, s.243.
[158] Mü'min-zâde, **SL**, 188.a.
[159] Cebecioğlu, Şeyh Hâmid'in 'Alî Erdebili'nin görevlendirmesiyle Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleştikten sonra Hacı Bayram Veli ile buluşmasının 1393-1394 yıllarında gerçekleştiğini kaydediyor. **Hacı Bayram Veli,** s. 40.

İkinci ihtimal de kendi içinde önemli bir problemle karşı karşıyadır. Çünkü, Timur'un Anadolu'dan Türkmenleri götürerek Erdebîl'de Hoca 'Alî'nin şefaatiyle serbest bıraktığı görüşü ciddi bir şekilde tartışmalıdır.[160]

Bize göre en mantıklı ihtimal üçüncüsüdür. Yani 1412'de Şeyh Hâmid'in ölümünden sonra bir müddet Muzafferüddin Larendî'yi şeyh olarak benimsemiş, daha sonra da Erdebîl'e giderek Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır.

Hoca 'Alî'nin Şubat 1429'da ölümünden sonra yerine geçen ve daha çok Şeyh Şâh olarak tanınan oğlu İbrahim'le de ilişkisini sürdürdüğü anlaşılan Kemâl Ümmî'nin bu durumuna, Dîvân'ındaki şu beyitleri delil olarak görmekteyiz:

Bu devrân içre ol Hân'uñ harîfi yokdur inanuñ
Meger **Şeyh Şâh** ola anuñ nazîri kendü tayında
(25/28)

İrmek istersen sen ol **mahdûma** dâyim hızmet it
Kapusunda dün ü gündüz tapusuna yara dur
(53/7)

6. Tarikatı

Biyografik Osmanlı kaynaklarından Müstakim-zâde[161], Ayvânsarâyî[162] ve Bursalı'nın[163] eserlerinde onun Halvetî[164] olduğu bildirilmektedir. Köprülü[165], şâirin Şeyh Hâmid ve Hoca 'Alî'ye yazdığı mersiyelere dayanarak onun bir Halvetî dervişi olduğunu kabul eder. Kocatürk[166] ve Ünver[167] de kaynaklardaki Cemâl-i Halvetî ile arkadaşlığına dair bilgiye dayanarak onun Halvetî tarikatına mensup bulunduğunu dolaylı olarak kabul etmiş görünürler.

Araştırmaca Hickman, Kemâl Ümmî'nin Safevî tarikatına mensup olduğunu kabul etmektedir.[168] Hickman, mutasavvıfın Dîvân'ını, merkezi Erdebîl'de bulunan tarikatın Anadolu'daki bir şubesinin niteliklerine ışık tutması bakımından oldukça önemli bulur.[169]

Burada Safevîlik üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Tarikat, Halvetî olan İbrahim Zâhid Gilani'nin damadı ve halifesi Safiyüddin Erdebîlî tarafından kurulmuştur.[170] Sünni-Şafii yahut

---

160 Faruk Sümer, eski İran kaynaklarında yer alan Timur'un Anadolu'dan giderken 30.000 kadar Türkmeni yanında götürdüğü görüşüne katılmıyor ve Erdebil'deki Türkmen mahallesinin 1447'den sonra Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar için gelen Türkmenlerden oluştuğunu söylüyor. bkz. **Safevî Devletinin Kuruluşu**, Ank., 1976, s. 6, 12.

161 Müstakim-zâde, **MN**, 371.b.

162 Ayvânsarâyî, **VA**, 56.a.

163 Bursalı, **OM**, 152.

164 Halvetî Tarikatı için **bkz.** Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 4. bs., İst., 1994, s. 388 vd.

165 Köprülü, **TET**, s.361.

166 Kocatürk, **TET**, s. 282.

167 Ünver, **KÜ**, s. 21.

168 Hickman, **WWÜK**; "Ümmi Kemâl in Anatolian Tradition", **Turcica**, XIV, Paris 1982, ss. 155-167

169 Hickman, **WWÜK**, s. 82

170 Zâhid Gilani ve Safiyüddin Erdebîlî hakkında Vânî mahlâslı bir manzumede şunlar kaydedilmektedir:

Şeyh Zâhid Gîlânî ki etti zuhûr
İki şakk oldu anda râh-ı Hudâ

hanbeli bir çizgidedir. Kendi ismini taşıyan Safevîlik tarikatının daha çok babadan oğula geçen bir sistemi esas aldığı ve buna genel olarak riayet edildiği görülmektedir. 1334'te Safiyüddin'in ölümünden sonra yerine oğlu Sadreddin geçmiş, onun 1393'te ölümünden sonra da Hoca 'Alî irşad makamına oturmuştur. Hoca 'Alî'nin 1429'da ölümünden sonra yerine geçen oğlu İbrahim (Şeyh Şah) 1447'de öldüğünde yerine kardeşi Haydar geçince, Şeyh Şah'ın oğlu Cüneyd isyan etmiş ve tarikatı, şii temeller üzerinde siyasi bir cereyan haline getirmiştir.[171]

Başlangıçta, Safevîlik tarikatının ne gibi akideler üzerine oturduğu hususunda pek bilgimiz yoktur.[172] Başlangıçtan Şeyh Cüneyd'e[173] kadar sünni bir çizgide yalnızca dini bir tarikat olarak gelişen Safevîlik, daha sonra şiilik çizgisine[174] oturmuş ve aynı zamanda siyasi bir hareket niteliğini de kazanmıştır.Tarikatın şiilik çizgisindeki bu seyrini Hickman'de kabul etmekte[175] netice olarak Kemâl Ümmî'nin Hoca 'Alî'ye bağlılığını, onun Safevîliğinin delili saymaktadır

Kemâl Ümmî'nin ilk şeyhi Şeyh Hâmid önceleri Ebheriyye tarikatına mensupken, sonradan Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır. Hoca 'Alî Safevî ocağının kurucusu Safiyüddin'in torunudur ve kendisi de dedesinin yolunda bir kimse olarak aslında Halevetiliğin bir kolu olan Safevîlik tarikatına[176] mensuptur. Şeyh Hâmid ile birlikte veya onun ölümünden bir müddet sonra Hoca 'Alî'ye bağlanan Kemâl Ümmî'nin tarikatı da haliyle sünni bir çizgiye oturan bu şeyhin yolu

---

Yani oğulları siyeh sarınub
Halvetî yolunu idüb peydâ
Halvetîler buradan ayrıldı
Hem tariki buradan oldu cüdâ
Şeyh Zâhid hilâfeti çünkim
Şeyh Sâfî'ye verdi etti edâ
...
Vânî

Bayramoğlu, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:II (Belgeler), s. 270.

171 Bu konuda Hinz, Babinger, Yazıcı ve Sümer'in eserlerinde geniş bilgi vardır. **bkz.** BİBLİYOGRAFYA

172 Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 8.

173 Erdebîl Ocağı'ndaki şiileşme süreci konusunda kaynaklarda ihtilaf vardır: Yazıcı ("Safaviler", **İA**, Cilt:10, s.53) ve Hinz (**Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 15) şiileşmenin Hoca 'Ali zamanında başladığını kaydetmektedirler. Mukaddesî ve Hamdu'llah Kazvinî'ye dayanan Mirza Bala ("Erdebil", **İA**, Cilt:4, s. 290) ise şiileşmenin Şah İsmail zamanında başladığını söylüyor. Faruk Sümer (**Çepniler**, s. 33) ise sürecin Şeyh Cüneyd'le başladığını kabul etmektedir. Nitekim Erdebîl'e bağlı olan Şeyh Hamid, Hacı Bayram Veli ve Kemâl Ümmî'nin bize intikal eden çizgileri, bu sürecin Hoca 'Alî'nin oğlu Şeyh Şah'ın ölümünden sonra başladığını gösteriyor.

174 Evliyâ Çelebi'nin Erdebil ziyareti sırasındaki intibaları, o dönemde şehrin tamamen şiileştiği şeklindedir. Bu ziyaretinde, Erdebîl Ocağı'nın ilk sûfileriyle ilgili hiç bir bilgi kaydedilmemiştir **bkz.** Evliyâ Çelebi, **Seyâhât-nâme**, Cilt:4, s. 334.

175 Hickman, Erdebîl Ocağı'ndaki bu çizgi değişiminin Şeyh Cüneyd'le başladığını, Erdebil sûfilerine büyük saygı duyan Osmanlı Sarayının, bu değişiklikleri asrın sonuna kadar yeterince kavrıyamadıklarını kaydetmektedir. (**WWÜK**, s. 74, 82); Yazıcı, Bursa'da bulunan Osmanlı Padişahlarınca da şöhretleri bilinen Erdebîl Ocağı sûfilerine her yıl "Çerâğ Akçesi" adı altında hediyeler gönderildiğini ifade etmektedir Yazıcı, "Safaviler", **İA**, Cilt:10, s. 53.

176 Vicdânî, İbrâhîm Zâhid Gîlânî'den sonra tarikatın ikiye ayrıldığını söylüyor: Büyük halifelerinden "Sa'deddin Fergânî ile Halvetiyye silsilesi ve Safiyüddin Erdebilî ile de Safeviyye, nâm-ı digerle Erdebîle [Erdebîliyye?] ve Bayrâmiyye silsileleri teselsül itmişdür.İbrâhîm Zâhid Gîlânî halvetden celvete intikâl ve ictihâd eylemiş bulunduğu cihetle müşârü'n-'ileyhe mensub olan Zâhidiyye, nâm-ı digerle Celvetiyye tarîkat-ı 'âliyyesinin yüz-i kemâli de müşârü'n-'ileyh Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî'den teselsül iden silsilede tecelli eylemişdür" M. Sâdık Vicdânî, **Tomar-ı Turûk-ı 'Âliyye'den Halvetiyye**, İst. 1338-1341, s.18, 19.

olmalıdır. Şeyh Hâmid vasıtasıyla Hâcı Bayrâm Velî de bu yola bağlıdır.

Ancak Osmanlı kaynaklarında, Şeyh Hâmid'in ve Kemâl Ümmî'nin Safevîliği hususunda hiçbir bilgi yoktur. Şeyh Hâmid'in müridi Hâcı Bayrâm Velî'nin kurduğu Bayrâmî tarikatının, Seyyid Yahya neşvesinde olduğu, bir manzum tarikat-nâmede[177] ifade edilmektedir.

Mutasavvıfın Dîvân'ında, şiilik akidesine dayalı Şeyh Şah sonrası Safevîliğinin izini bulmak mümkün değildir. Hatta Dîvân'ında Ehl-i Beyt'e karşı aşırı bir eğilimi olduğu da görülmez. Kendisi, sünnî ve hanefî mezhebinde olduğunu (**bkz.**Din. Mezhep) ifade etmektedir.

Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ bize
Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm Mezheb-i Nu'mân yiter
(47/24)

Öyle anlaşılıyor ki Kemâl Ümmî'nin Erdebîl Ocağı'na bağlılığı, ölümünden sonra, kendisine bağlı bulunan Sarı Müderris ve çevresi üzerinde bir baskı oluşturmaya, bir takım suçlamalara sebep olmuştur. Bu suçlamalar Erdebîl Ocağı'na bağlı olan Kemâl Ümmî'nin Alevilik-Şiilik ve Bektaşiliği öngörüşüne dayanıyor olmalıdır. Çünkü, Dîvân'ınında Sarı Müderris, hem döneminin halka yansıyan Safevî-Osmanlı mücadelelerine temas eder[178] hem de aynı Dîvân'ın Kutucuoğlu nüshasındaki bir beytinde, şeyhinin Bektâşî[179] olmadığını vurgulamak mecburiyetini hisseder.

Hak'dan rızâ olmaz ise irşâda hakkın kim virür
Ümmî Kemâl'dür mürşidim sanma anı Bekdaş'dürür[180]

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki hurufatla ilgili telakkiler, şâirin harflere yüklediği anlamlar ve Nesimi ile arkadaşlığına dair kaynaklarda geçen rivayetler, onun hurûfî olabileceğini de düşündürebilir. Ancak, hurufatla ilgili telakkilerinin tamamı ehl-i sünnet çizgisindedir. Bu yüzden hurûfî olma ihtimalini kesinlikle mümkün görmemekteyiz.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, birçok tarikat tarafından tasavvuf yolunun büyüklerinden kabul edilen Şıblî, Cüneyd-i Bağdâdî, Kerhî, Attâr ve Sa'dî vb. (**bkz.** Bazı Mutasavvıflar) mutasavvıfların ismine sık sık telmihlerde bulunulmaktadır. Bunların yanısıra Anadolu sahasındaki birçok mutasavvıfa da yer verilmektedir. Dîvân'ındaki musıki ile ilgili unsurlar ile Mevlânâ'ya yaptığı telmihler, onun hayatının ilk yıllarında yakın bulunduğu Mevlevî muhitinden feyiz aldığına delil sayılabilir. Ancak zamanla musıkiye bakışında değişmeler olmuş, olumsuz bir

---

[177] Bayrâmî tarikatının 'Uşşâkî koluna bağlı olan Bolulu Himmet (Himmet Dede), manzum Tarikat-nâme'sinde şunları söylemektedir:

Kimün ki Hâcı Bayrâm'a yolı var
'Alâmetdür ki başında güli var

Velî sürdigümüz erkân-ı ihyâ
Seyid Yahyâ revişi üzre hâlâ

(Tapsız, Meliha, Bolulu **Himmet** (Dîvân, Manzum Tarikat-nâme, Adab-ı Hurde-i Tarikat), Gazi Üniv., SBE, Ank., 1995 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], s.130.

Gölpınarlı, Bayramiyyenin Halveti-Nakşi karışımı bir tarikat olduğunu söylemektedir. Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İst., 1992 (Tıpkıbasım), s. 34.

[178] **SMD-II**. 32.a.

[179] Döneminda Anadolu'da bir tarikat olarak algılanmayan Safeviliği Sarı Müderris'in Bektaşilikle ifade ettiğini düşünüyoruz.

[180] **SMD-I**, 9.a.

tavır takınmıştır:

Zikri unutdı ekseri halkuñ
İşleri çeng ü nây u tanbûrdur

(51/19)

Onun, Niğde Mevlevîhânesi'nde gömülü bulunduğu rivayetini de, hiç olmazsa başlangıçta, bu çevre ile yakınlığına bir işaret sayabiliriz. Sonraları mevlevîlikten -musıkiye verilen değer yönüyle olsa gerek- tamamen uzaklaştığını, Sarı Müderris'in şu beyitlerinden anlamak mümkündür:

Monla Celâl 'ışk derdine çün sâz ile kılmış 'ilâc
Sözümdürür sâz yirine hâcet degül ceng ü rebâb[181]

Monlâ Celâl 'ışk cür'asın içüp içüp dönse ne var
Cânum benüm zikre döner ben çalguya dönemezem[182]

Sarı Müderris ve 'Âşık Ahmed' in eserlerinde Kemâl Ümmî'nin tarikat adıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tarikatı hususunda en ayrıntılı bilgiyi Derviş Ahmed vermektedir Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Safî'den el aldığını[183] kaydeden Derviş Ahmed, eserinde Kemâl Ümmî'nin Halvetî olduğunu da söyler:

Tarîk-i Halvetîde mâhir idi
Kerâmâtı 'acâyib zâhir idi[184]

Yine Derviş Ahmed, Kemâl Ümmî'ye bağlı olanlara -yaygın bir tarikat veya tarikat şubesi olamadığını sandığımız- "Kemâlli" zümresi denmesinin doğru olacağını söylemektedir

Kemâlli [Kemâllü] dinse bu cumhûra hakdur
Cemâlu'llaha bunlar müstehakdur[185]

Olam dirseñ Kemâllilerden i yâr
Salavât vir Resûlü'llah'a her bâr[186]

MKÜ'de, Kemâl Ümmî'nin kendini bir mürşid olarak görmediği ve yerine çocuklarından başka halife bırakmadığı kaydedilmektedir:

Velî oglanlarından gayrı bir kul
Komadı gitdi seccâdesine ol

Halîfe komadı gitdi yirine
Düşer ise n'ola derd-i serine

---

[181] **SMD-II**, 1.b.
[182] **SMD-II**, 19.b.
[183] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.b.
[184] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 2.b.
[185] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 24.a.
[186] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 24.b.

Dir idi ben nice idem halîfe
Yâ ben mürşidmiyem n'idem halîfe[187]

Kendisi üzerinde etkili olan şeyhlerinden Şeyh Hâmid'in Hoca 'Ali'ye bağlı olmakla birlikte Halvetî olduğunu, Şeyh Hâmid'e bağlı bulunan Hâcı Bayrâm Velî'nin de Bayrâmîliğin kurucusu bulunduğunu göz önüne alıp, kaynakların çoğunluğuna uyarak, Kemâl Ümmî'nin, Halvetîlik[188] ile Şeyh Cüneyd öncesi Safevîliği[189] istikametinde, Halvetîliğe daha yakın "Kemâllü" şubesinin kurucusu olduğunu şimdilik kaydıyla kabul etmekteyiz. Bu şubenin, ölümünden sonra Anadolu çapında yaygınlaşamadığını, ancak bir kısım muakkiplerinin yakın zamanlara kadar yaşadıklarını tahmin edebilmekteyiz.

Tâc ve hırka sâhibi olduğunu, kılavuz gibi halkı "yola okumak" istediğini Dîvân'ından anlamaktayız:

Ümmî Kemâl'e fazl u 'inâyet kılursa Hak
Azmışları yola okuya kulaguz gibi

Yâ Rab bu tâc u hırka hakıçün ki geymişüz
Pâk eyle içümüzi dahı taşumuz gibi

(132/19, 20)

Ölümünden sonra yerini çocuklarına bırakması, Erdebîl Ocağı'ndaki sistemi benimsediğini göstermektedir. Derviş Ahmed'e göre, Bolu'nun Tekke Köyü'deki hâne-gâhında soyundan bir kimse[190] halkı irşad etmeye devam etmektedir:

Benim oglanlarum yiter yirimde
Ki sevdâ-yı hilâfet yok serimde[191]

Husûsâ her bir evlâdı o Şâh'uñ
Olupdur mürşidi o hâne-gâhuñ[192]

MKÜ'de tarikatın zikir ve ayinleri ile ilgili de bir kısım bilgi bulunmaktadır

---

[187] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 23.b.

[188] Halvetî tarikatı, kırka yakın şubesi ile sünni karakterde ve özellikle ara kollarını kuran şahsiyetler itibariyle çoğunluğu Türk olan bir tarikattır. İran'dan gelen şii etkisine karşı, Halveti, Mevlevi, Bayrâmî ve Nakşîbendiliğin bir çeşit tepki taşıyan tavrı, bu tarikatta Türkçülüğün ağır bastığı intibaını da uyandırır. bkz. Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 120.

[189] Safevîlik tarikatı, tarihi seyri bakımından Anadolu insanının bugünkü birlik ve beraberliği açısından önemli bir uzlaşma noktası olarak değerlendirilebilir. Aynı kaynaktan feyiz almış insanların neslinden gelenlerin, Hz. Muhammed sonrası dönemde olduğu gibi, bir takım tarihi ve siyasi sebeplerle birbirlerine karşı cephe almaları yerine, bu ortak nokta üzerine, gerçek anlamda bir sosyal barış ve kardeşlik ikame etmeleri mümkündür. Aslında devletin bekasının, Anadolu insanının ve onun değerlerinin varlığı ile mümkün olduğu, yakın tarihimizde II.Abdulhamid'in şu sözlerinde gerçek bir ifadeye kavuşmuştur: "Biz Osmanlı hânedânına göre, Ordunun koruyucusu Hâcı Bektaş-ı Velî, Anadolu'nun devlet ve Osmanoğullarının koruyucusu Hâcı Bayrâm-ı Velî olduğuna inanırız" Bayramoğlu, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:I, s. 40.

[190] Bugün Tekke (Işıklar) Köyü'nde Kemâl Ümmî'nin soyundan kimse kalmamıştır. Hatta köylülerden bazıları hiç çocuğu olmadığını söylemektedirler.

[191] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 24.a.

[192] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 23.b.

Bularuñ yolları erkânı budur
Sülûk-ı vahdetüñ seyrânı budur[193]

Derviş Ahmed, Receb ayında, Kemâl Ümmî tekkesine bağlı olan ve olmayan bir çok insanın, özellikle türbeyi ziyaret maksadıyla oraya toplandığını, ibadet ve zikirle meşgul olduklarını kaydeder:

Görüñ Ümmî Kemâl'i nice erdür
Velîler içre nice mu'teberdür

Husûsâ kim Receb ayında el'ân
Varurmış anda niçe biñ müselmân

...

Yigirmi biñden artukdur varanlar
Başın açup Hudâ'ya yalvaranlar

...

Kimi anda kılur hâcet namâzı
Kim' eyler yüz sürüp Hakk'a niyâzı

...

'Azîzüñ türbesi üzre giderler
Bogazdan şevkıla tevhid iderler[194]

Kemallü kolunun mensupları, Ramazan ayına özel bir önem verip, tekke ve türbe civarında otuz gün halvet eyleyerek riyâzet çekerlermiş:

Kaçan kim göreler şehr-i siyâmı
İderlermiş ziyâde ihtirâmı[195]

Otuz gün halvet eylerler tamâmet
Çeker her biri gâyetde riyâzet[196]

Derviş Ahmed, tarikat mensuplarının kendilerine mahsus asıl "üç halvet"lerinin bulunduğunu, bu halvetlere erenlerin Vahdet'e erdiklerini, Tanrı'dan hicabettikleri için yüzlerine peçe taktıklarını ve bu şekilde gece gündüz zikr ettiklerini kaydeder:

Yüzünde her kişinüñ var nikâbı
İderler dâyimâ Hak'dan hicâbı[197]

Kemâl Ümmî'nin tarikatının en farklı yönü "zikir"le ilgilidir. MKÜ, Kemâl Ümmî'nin boğazdan zikrettiğini vurgular. Bu zikre, koyun zikri, bıçkı zikri[198] gibi isimler verildiğini de

---

[193] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 24.a.
[194] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 27.a.
[195] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 27.a.
[196] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 27.b.
[197] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 27.b.
[198] Koyun zikri, bıçkı zikri de denen boğazdan yapılan bu zikir çeşidinin Hacı Bayram Veli halifelerinden İnce Bedreddin tarafından da uygulandığı bilinmektedir. bkz. Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 37; Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, s. 133.

biliyoruz. Sarı Müderris, boğazdan zikretmenin faziletini ifade ederken[199] Derviş Ahmed de bu zikir çeşidini onun icad ettiğini bildirir:

Bogazdan zikri icâd iden oldur
Tarîka halkı irşâd iden oldur[200]
...
Koyun âvâzı aña hoş gelürdi
Nice rûhâni cân lezzet alurdı

Bogazdan zikri icâd itdi andan
Gelür zîrâ o zikrüñ zevkı cândan[201]

Kemâl Ümmî'nin eksiksiz bir tarikat silsilesini çıkarmak, bugünkü bilgilerimizle mümkün değildir. Özellikle, ölümünden sonra tarikatının durumu hususunda kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Tarikat silsilesi hakkında yapılan deneme mahiyetindeki çalışmalar[202] da, konu üzerindeki kaynaklara paralel olarak beraberinde bir çok problem getirmektedir.

Ulaştığımız yeni kaynaklardan[203] birinde de, Kemâl Ümmî'nin tarikat silsilesi ile ilgili, onu daha ziyade Nakşibendîlik yolunun büyükleri ile birlikte anan yeni bir silsile ile karşılaşmaktayız. Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Ahmed'in şeyhi olduğunu öğrendiğimiz[204] bu silsilede, Şeyh ʻAlî Şâh isimli bir şeyhe yer verilmekle birlikte, bunun Hoca ʻAlî (ʻAlî Erdebîlî) olup olmadığı belli değildir. Diğer yandan Şeyh Hâmid başta olmak üzere, kaynaklarda zikredilen şeyhlerden hiçbirine de yer verilmemektedir. (**bkz.** EKLER)

7. Vefatı ve Mezarı

Menkabevî kaynaklarda ölüm tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmaz. Ayvânsarâyî[205] ve Bursalı Tahir Bey[206], onun "şefkat" kelimesinin delalet ettiği Hicri 880 (Miladi 1475)

---

199 **SMD-II**, 18.b.
200 Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.b.
201 Derviş Ahmed, **MKÜ**, 23.a.-23.b.
202 Şâirin Tarikat Silsilesi ile ilgili bir deneme için **bkz.** Yanpınar, Ahmet, **Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. SBE, İst., 1993 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi] s. 9 vd. Burada verilen silsile için ayrıca çalışmamızın EKLER kısmına **bkz.**
203 Derleyicisi kaydedilmeyen, aslı elde mevcut olmayan **Hazâ Kitâb-ı Pend-i İntihâb** adlı eserin bazı kısımlarının fotokopileri Sayın S. Zeki Kutucuoğlu'nun arşivinde bulunmaktadır. Kapak fotokopisi üzerinde H. 1031 tarihi bulunmakta ise de, daha sonraki dönemlere ait bazı metinler de bulunmaktadır. Fihrist kısmına ait fotokopilerden mecmuanın 236+? varak olabileceği anlaşılmaktadır. Tipik bir dînî halk kitabı olduğu anlaşılıyor. Baş kısımlarında bulunan 24 beyitlik bir manzumede Ümmî Kemâl ismi geçmektedir. Manzumenin kenarında dikey vaziyette "Münâcâat-ı bâ-Silsile-i Şerîf li'ş-Şeyh Ahmedü'l Bükâʻî" ibaresi yer almaktadır. Kemâl Ümmî'yi şeyh olarak benimseyen bu Ahmed'in ʻÂşık Ahmed olabileceğini düşünüyoruz.
Ustalık özelliği taşımayan bozuk bir nesihle kaydedilen silsile-nâmede Nakşî yolunun büyükleri ağırlıktadır. (Silsile-nâme metni için **bkz.** EKLER)
204 Şeyh-i Ahmed ol zuhûrı cezbeti
Şeyh-i Zâhid Ümmî Kemâl Hazreti
Hazâ Kitâb-ı Pend-i İntihâb, Kutucuoğlu Arşivi'ndeki (Bolu) fotokopiler, s. 2.
205 Ayvânsarâyî, **VA**, 56.a.
206 Bursalı, **OM**, s. 152.

tarihinde vefat ettiğini kaydederler.

Kemâl Ümmî'nin hayatının en karışık yönlerinden biri, onun vefat biçimiyle ilgilidir. Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddin başta olmak üzere bir kısım kaynaklar, mutasavvıf şâirin asılarak öldürüldüğünü söylerler.

Vilâyet-nâme'ye göre, kendilerini beğenmiş şeyhler olarak Nesîmî ve Kemâl Ümmî, yanlarında bulunan Kaygusuz Abdal'la birlikte Şeyh Şucâ' Baba tekkesine giderler. Şeyhin tekkede bulunmadığı zamanlarda postuna oturan koçu keserler. Kemâl Ümmî, kesilen koçu ağaca asar, Nesîmî de yüzer. Şeyh buna çok üzülür, hal ve hareketleriyle de kendisine değer vermeyen misafirlerinden Nesîmî'ye bir elma ve bıçak, Kemâl Ümmî'ye de çöpüne ip bağlanmış bir armut verir. Bunlar, Nesîmî'nin derisinin yüzülerek, Kemâl Ümmî'nin de asılarak öldürüleceğine işaret sayılan birer armağandırlar. (**bkz.** Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddîn'e Göre)

Bu rivayetin bir varyantını, dedelerden işittim diyen Latîfî nakleder:

"... Mezkûr Kemâl Ümmî Nesîmî ile Sultân Şucâ' Tekyesine varup Baba Sultân'uñ fuzûlî bir koçını kurbân itmişler. Baba Sultân dahı bunlaruñ bu fi'linden münfa'il olup ve cemâline celâl 'ârız olup remz ile tuhfe yüzinden Nesîmî'nüñ öñinde bir ustura ve mezbûruñ öñinde bir kemend-i miyân-bend koyup dâr-ı fenâdan tarîk-ı intikâllerine işâret itmişdür. 'Âkıbet Nesîmî'nin postın selh idüp mezbûrı selb itdiler"[207]

Kemâl Ümmî'nin asılarak öldürüldüğüne dair bilgiye 'Alî ve Mü'min-zâde de yer vermektedirler. 'Alî, bu asılarak öldürülme hadisesine pek de inanmış görünmemekte, bir tarihçi olarak "**... ba'zılar kavlince bu dahı keşf-i esrâr itmekle ber-dâr kılınmış**"[208] diyerek bunun bir söylentiden ibaret olduğunu ifade etmektedir. 'Alî, şâirin Nesîmî ve Şeyh Şucâ' Baba ile olan ilişkisinden hiç söz etmez.

Mü'min-zâde, onun Nesîmî'nin arkadaşı olduğunu, bazı sırları açığa vurduğu ve sözlerinin zâhiren şeriate aykırı olduğu için Hallâc-ı Mansûr gibi asıldığını kaydetmektedir:

...

Vi'â-i fıtratı nâ-kâbil olan ba'zı esrârı
Açup bîgâne-yâne vahdet-i zâta fuzûlânî

Hudûs-i 'âleme dâ'ir nice hâlât söylerken
Südûr itmekle kendünden nice esrâr-ı Rabbânî

Muhâlif oldugıçün vâridâtı zâhir-i şer'a
Kılındı mansab-ı Mansûr ile terfî'-i 'ünvânı[209]

...

Kaynakların ifade ettiği bu şeriate uygun olmayan söz söylemek ve gizli sırları açığa vurmak, şâirin Dîvân'ında hiç rastlanmayan bir husustur. (**bkz.** KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNI'NDA

---

[207] Latîfî, **TL**, s. 286.
[208] 'Alî, **KA**, s. 243.
[209] Mü'min-zâde, **SL**, 188.a.

DİN VE TASAVVUF)

Tarih kaynaklarında bu hususta bizi aydınlatacak herhangi bir net bilgi yoktur. MKÜ'de, Kemâl Ümmî'nin dönemin padişahlarıyla ilgili bir takım ilişkilerine temas edilmekte ise de bunların hiçbirinde, doğrudan doğruya mutasavvıf şâire yönelik olumsuz bir hareket görülmemektedir. Kendisini çok yakından tanıyan Sarı Müderris'in manzumelerinde de doğrudan doğruya ölüm şekliyle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Kemâl Ümmî'nin mezarı hususunda kaynakların verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır.

Ayvânsarâyî, **"... vatanı olan Karamân'da zâviyesinde medfûndur"**[210] derken, Bursalı Tahir Bey **"... Karamân'da irtihâl itdigi terâcim-i ahvâl kitâblarında münderic ise de Magnîsâ'da dahi bu zât nâmına bir kabr ziyâret olunmaktadır"**[211] diyerek ikinci bir ölüm yeri ve mezardan söz etmektedir. Müstakim-zâde ise Kemâl Ümmî'nin bugün Bolu sınırları içinde olan Mudurnu'da medfûn bulunduğunu kaydetmektedir.[212]

Mutasavvıfın Karaman'da öldüğüne dair yaygın kanaate rağmen[213], türbesinin bulunduğuna dair bugün için bir bilgi mevcut değildir. Yakın dönemde yapılan araştırmalarda, şâirin mezarının Manisa, Muğla, Niğde ve Bolu'da bulunduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Manisa'da bulunan mezarın öncelikle Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddin'deki menkabeye dayandığını düşünüyoruz.[214] Vilâyet-nâme'ye göre, Şeyh Şucâ' Baba'nın kendisine ip bağlı bir armut verdiği Kemâl Ümmî Manisa'ya gitmiş ve kısa sürede büyük bir şöhrete ulaşmış, kendisini çekemeyenlerin iftiraları sebebiyle idam edilmiştir.[215]

Abdulbaki Gölpınarlı, Kemâl Ümmî'nin Karaman'da öldüğüne ve burada medfûn bulunduğuna dair tezkirelerdeki malumatı naklettikten sonra, şâirin Muğla ile bağlantısını kuran bir başka bilgi nakletmektedir:

"Şâhidi, Gülşen-i esrâr'da babası, mevlevi Hüdâyî Salih Dede'nin, memleketi olan Muğla'da Seyyid Kemâl adlı birisine intisap ettiğini, onun tarafından, tahsil için İran'a gönderildiğini, dönünce Fâtih'in veziri Mahmud Paşa'nın (ölm.1474), Hüdâ'î'yi görüp Fâtih'e söylediğini, kendisine bir dileği varsa söylemesi bildirilince onun da, ölmüş bulunan Seyyid Kemâl'in Muğla'daki tekkesini istediğini anlatıyor."[216] Böylece Gölpınarlı, bir yandan bize Muğla'da da bir mezarın olabileceğini -pek açık olmamakla birlikte- söylerken diğer yandan da **"Eğer Kemâl Ümmî, bu Seyyid Kemâl'se 1474'ten önce ölmüş bulunması lazımdır"**[217] diyerek kaynakların bildirdiği 880/1475 tarihini de tartışmaya

---

[210] Ayvânsarâyî, **VA**, 56.a.
[211] Bursalı, **OM**, 152.
[212] Müstakim-zâde, **MN**, 371.b.
[213] **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt:V, İst., 1982, s.272.
[214] bkz. Gülcan, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, s.54, 55.
[215] Gülcan, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, s.54.
[216] Gölpınarlı, Abdulbaki, **Divan Şiiri- XV.-XVI. Yüzyıllar**, İst., 1954, s.11.
[217] Gölpınarlı, **Divan Şiiri**, s.11.

açmaktadır.[218]

Hickman[219] ve Ünver[220], Manisa ile ilgili rivayetlere temas etmekle birlikte, şâirin türbesinin burada bulunduğu hususunu benimsememişlerdir.

N. Sami Banarlı, şâirin 1475'te Niğde'de öldüğünü kabul etmektedir.[221] Gölpınarlı da, daha sonraki yıllarda Muğla ile ilgili görüşünü tekrar etmemiş, Nihad Sami Banarlı'ya katılarak Niğde Mevlevîhânesi'nde medfun olduğunu söylemiştir.[222] M. Zeki Oral, şâir Hâkî'ye ait bir manzumeye yer verdiği yazısında, Hâkî'nin;

Kemâli Ümmi ol sahibi kemâl
Burada eylemiş arzı cemâl

beytini naklettikten sonra, Kemâl Ümmî'nin Niğde'nin Yenice Mahallesi'nde yattığını not olarak ilave etmektedir.[223] Abdullah Uçman da "**Kaynaklarda Karaman'da vefat ettiği kaydedilmekte ise de, türbesi Niğde'nin Yenice mahallesindedir**"[224] diyerek onun ölüm yeri ve türbesinin bulunduğu şehir hakkında kanaatini belirtmektedir. Niğde İl Yıllığı'nda burada bulunan türbe hakkında bilgiler verilmektedir.[225]

Biyografik Osmanlı kaynaklarında, Kemâl Ümmî'nin türbesinin Bolu'da bulunduğu hususunda ilk bilgi -belirttiği mahal farklı olmasına rağmen- Müstakim-zâde'ye aittir. Müstakim-zâde, şâirin Mudurnu'da medfun olduğunu kaydetmektedir.[226] 1338 Yılı Bolu Salnâmesi'nde de şehrin tarihi tekke ve türbeleri sayılırken, Ümmî Kemâl Türbesi'nin, şehre altı saat mesafedeki Ümmî Kemâl Tekyesi'nde bulunduğu kaydediliyor.[227]

Bolu'nun Tekke Köyü'ndeki türbeye ve Kemâl Ümmî ile ilgili menkabelere ciddi anlamda ilk dikkat çeken Ali Vahit olmuştur.[228] 1932 yılında Bolu'da bulunduğu sırada, yüzyıllardan beri Temmuz ayında yapılagelen Ümmi Kemâl'i anma törenlerine katılmış, türbeyi ziyaret etmiş ve halktan dinlediği rivayetleri özetle kaydetmiştir.[229]

Son yıllarda -MKÜ gibi- yeni kaynaklara dayanılarak yapılan araştırmalarla Kemâl Ümmî'nin türbesinin Bolu'da olduğu ciddi bir şekilde ileri sürülmüştür. Araştırmacı Hickman

---

218 Ölüm tarihi ile ilgili Hickman'in de şüphesi vardır. Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, Şeyh Cüneyd ve sonrası Safevîliğinin izlerinin bulunmaması Hickman'in dikkatını çekmiş, bu sebeple şâirin, kaynakların bildirdiği 880/1475 tarihinden önce ölmüş olabileceği şüphesini dile getirmiştir. (**bkz.**

219 **bkz.** Hickman, **WWÜK**, ss. 57-82.

220 **bkz.** Ünver, **KÜ**, ss. 21-28.

221 Banarlı, **RTET**, s.508.

222 Gölpınarlı, Abdulbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu**, Cilt:III, Ank., 1972

223 Oral, M. Zeki, "Niğde Hakkında", **Akpınar**, Yıl:5, Sayı:54-61 (Mayıs-1.Kânun 1941),s.15-16.

224 Uçman, "Kemâl Ümmî", **Büyük Türk Klasikleri**, Cilt:3, s.39.

225 Yıllıkta türbe ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: "Şâirimizin türbesi sarı yonma taştan yapılmış ve sonradan çatı yapılarak kiremitlenmiş bir mescit kısmı ve buna bağlı bir de, küçük, mezarının bulunduğu türbesi vardır. Bu iki kısım bir çatının altındadır. Sandukasının üzerinde bir sarık ile daha sonra mevlevî tekkesi olarak kullanılan büyük kısmın hâtırası olarak büyük bir tesbih bulunmaktadır." **Niğde İl Yıllığı**, 1973, s.157,158.

226 Müstakim-zâde, **MN**, 371.b.

227 **BLS**, s. 302.

228 Ali Vahit [Uryani?], "Kemal Ümmî Hakkında", **Halk Bilgisi Haberleri**, Yıl:3, Sayı:31 (15 I. Kânun, 1933), ss. 212-215.

229 Ali Vahit, yazısında türbenin o zamanki haliyle çekilmiş bir de resmini vermektedir ki bu türbe daha sonra yıkılmış, yerine bugün yeni bir türbe yapılmıştır.

MKÜ ve Ali Vahit'in verdiği bilgilere dayanarak şâirin türbesinin Bolu'da Tekke[230] Köyü'nde bulunduğunu kabul etmektedir.[231] Ünver, Kemâl Ümmî'nin türbesinin nerede bulunduğu hususunu, kaynakları bir tenkide tabi tutarak inceledikten sonra **"Eldeki deliller, Kemâl Ümmî'nin Bolu'da gömülü olduğunu göstermektedir. Ancak, Yunus Emre'den de bildiğimiz gibi, eskiden halkın sevip saydığı kişiler için, özellikle tarikat şeyhleri için 'makam'lar kurduğu bilinen bir gerçektir. Bazı kaynaklarda Kemâl Ümmî'nin Karaman'da, Manisa'da ve Niğde'de mezarı bulunduğunun ifade edilmiş olması, adı geçen yerlerde 'makam'ları bulunmasından kaynaklanmış olabilir."**[232] demektedir. Ünver, ayrıca Hickman gibi, MKÜ'deki bilgileri, Kemâl Ümmî'nin türbesinin Bolu'da bulunduğuna dair kuvvetli deliller olarak değerlendirmektedir.[233]

S. Zeki Kutucuoğlu da, Kemâl Ümmî ile ilgili araştırmalarında şâirin Tekke Köyü'nde yattığını, buradaki tekkeye vakfedilmiş arazi ve değirmenlerin bulunduğunu, özellikle Kemâl Ümmî'nin müridi Sarı Müderris'in çok miktarda arazi vakfettiğini ortaya koymuştur.[234]

Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddin dışındaki menkabevî kaynaklar, Kemâl Ümmî'nin Bolu ile ilişkisine ve türbesinin burada bulunduğuna dair önemli bilgiler vermektedirler. Derviş Ahmed, türbesinin ziyaret edildiğini, yılda bir kez büyük bir cemiyet tertiplendiğini, kurbanlar kesilip tarikat ayinlerinin yapıldığını dile getirmektedir:

Ziyâret-gâh ola her dem mezârı
Ola halk içre anuñ i'tibârı

Gubâr-ı merkadi ola mübârek
Aña bir hâl vire Hakk-ı Tebârek

Ola cem'iyyet anda [yılda?] bir kez
Görem dirseñ var aña sen de bir kez[235]

'Âşık Ahmed de manzumelerinde sık sık Ümmi Kemâl'den söz etmekte, kendisinin de yaşadığı Tekke Köyü[236] ve civarına ait coğrafî mekânlarda şeyhin varlığını hissettirmektedir. Kemâl Ümmî'nin Bolu'nun Sazak bölgesindeki Boz Armud Dağları'nı mekân tuttuğunu

---

[230] Köyün ismi halk arasında **Tekkeümmikemâl**, **Tekke**, **Koca Tekke**, **Tekkedere** biçimlerinde söylenmektedir.

[231] Hickman, **WWÜK**, s. 60; Hickman, daha sonra Bolu'ya giderek Kemâl Ümmî Türbesinin bulunduğu Tekke Köyü'nde incelemeler yapmış ve bu konuda yeni bir makale yazmıştır. **bkz.** Hickman, William C., "Ümmi Kemâl In Anatolian Tradition", **Turcica**, XIV, Paris 1982, ss. 155-167.

[232] Ünver, **KÜ**, s.22.

[233] Ünver, **KÜ**, s.22.

[234] Kutucuoğlu, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmi Kemal Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-I" **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:40 (Mart 1994), s.5; Kutucuoğlu, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmi Kemal Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-II", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:41 (Nisan 1994), s.10.

[235] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 16.a.

[236] XIX. yüzyıl Osmanlı Kayıtlarında Köyün ismi Tekke-i Ümmî Kemâl olarak geçmekte, Sazak Nahiyesi'ne bağlı olduğu ve nahiyenin en yüksek vergisini (ortalama 10.000 kuruşun üzerinde) ödeyen köy olduğu görülmektedir. (**bkz.** Bayraktar, Dursun, **Şer'iye Sicillerine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu** (1838-1850), Ankara Üniv. SBE, Ank., 1995 (Basılmamış Doktora Tezi), s.156,157.

kaydeden Derviş Ahmed'i[237], 'Âşık Ahmed de teyid etmekte, muhtemelen, türbesini vesile kılarak ondan yardım istemektedir:

Bozca Armûd erenleri
Bile gelür koñşı geri
'Âşık Ahmed çömezleri
Himmet eyle Ümmî Kemâl[238]

Sarı Müderris, Kemâl Ümmî'yi bizzat görmüş[239], ona intisap etmiş bir dervıştir. Dîvân'ında kendisi ile ilgili manzumeleri vardır. Kemâl Ümmî'nin Bolu'nun Sazak bölgesindeki Tekke Köyü ve çevresinde uzun yıllar yaşadığını, burada vefat ettiğini ve türbesinin burada olduğunu mersiyelerinden[240] anlıyoruz:

Şeyh var iken kış günleri vakt-ı bahâr idi baña
Ol Şeyh'sizin yaz günleri vakt-i şitâ oldı baña

Vardum anuñ yaylasına saldum nazar sahrâsına
Ol gök çiçekler **yas tutup** vâ-firkatâ dirler baña

Şeyh yolınuñ bülbülleri zârı kıluben her biri
Ol Şeyh içün yas okıyup yâ hasretâ dirler baña

Vardum anuñ türbesine virdüm selâm ravzâsına
Dostdan haber virür iken n'olmuş haber virmez baña

Didi namâzım kılmaduñ kılmaklıga kasd kılmaduñ
Kanı karındaşlık hakı diyüben[i] küsmiş baña

Didüm dirisin diriye kılmak namâz şer'î degül
Diri namâzın kılmaga fetvâ neden geldi baña

Ümmî Kemâl gitmiş deyu aglar anıñçün ay u gün
Ben nicesi aglamıyam andan togardı gün baña[241]

Kemâl Ümmî'nin vefat ettiği ve türbesinin bulunduğu yer hususunda bize en değerli bilgileri Bolu Şer'iyye Sicilleri vermektedir:

---

[237] Derviş Ahmed, **MKÜ**, 1.a.
[238] 'Âşık Ahmed, **Dîvân**, 40.a.
[239] Şâirin, Kemâl Ümmî'yi gördüğünü ve ona intisap ettiğini şu beyitten anlamaktayız:

Bir gün turam Şeyhe varam Şeyh'in cemâlini görem
Küsdüñ [mü?] ola deyu soram küsme deyu çok yalvaram
SMD-II, 2.b.

[240] Mersiyeler için mesela bkz. **SMD-II**, 2.a.-2.b., 7.b., 11.b.
[241] Sarı Müderris, **SMD-II**, 8.a.

1093/1687 yılına ait ve "**Bolı Kazâsı karyelerinden Tekye nâm karyede medfûn merhûm Şeyh Kemâl Ümmî kaddese sirrehü'l-'azîz Hazretleri'nüñ vakf karyelerinden...**"[242] ibaresiyle başlayan sicilde; 1097/1685-86 yılına ait ve "**Bolı Kazâ'sına tâbi' merhûm Şeyh Kemâl Ümmî Tekyesi nâm karye[de] sâkin 'azîz merhûmuñ vakf re'âyâsından...**"[243] kaydına yer verilen sicilde ve ayrıca 1117/1705 yılına ait ve "**... ma'lûm ola ki kazâ-i mezbûrda medfûn Hazret-i Ümmî Kemâl kaddese sirrehü'l-'azîzüñ...**"[244] ibarelerine yer verilen sicillerde mutasavvıf şairin Bolu'da gömülü olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında, Kemâl Ümmî'nin mezarının Bolu'nun 39 km. güneydoğusunda Sazak bölgesindeki eski adı Tekke[245], yeni adı Işıklar[246] olan köyde bulunduğunu kabul etmek durumundayız.[247] Bu türbe-mezar yakın zamanlarda, Kemâl Ümmî Tekkesi'nin yerine bina edilen Cami ile birlikte yeniden yapılmıştır.[248]

---

242 **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/833, 59.b.

243 **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/834, 53.b.

244 **Bolu Şer'iyye Sicilleri**, Millî Ktp, Defter no: 42/844, 75.b.

245 Kutucuoğlu, Tekke Köyü ve Kemâl Ümmî Türbesi'yle ilgili şunları kaydediyor: "Ümmî Kemâl Türbesinde Yapılan Ziyaret ve Anma günleri: a-Bayram ve Cuma namazlarında yedi divan halkı toplanmaktadır. Bunlar Tekkeümmikemal, Bozarmut, Dereköy, Devren, Tekke Susuz, Tekke Pelitçik, Furunluk Köyleridir. b-Her yıl Temmuz ayının ilk haftasındaki Cuma günü yapılan ziyarete binlerce erkek ve kadın Bolu içinden ve dışından türbe etrafında toplanır, etraf bayram ve panayır gibi donanır. c- Kuran, mevlid okunduktan, va'z yapıldıktan, Cuma namazı kılındıktan sonra, Sakal-ı Şerif merasimini müteakip misafirler Ümmi Kemâl Köyü halkı tarafından evlerine davet edilir ve ağırlanır." Kutucuoğlu, "Ümmi Kemal'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993), s.10.

246 Şevket Gürel, Bolu evliyâlarından bahsederken Kemâl Ümmî'nin Gerede-Işıklar Köyü'nde medfun bulunduğunu kaydettikten sonra "Tekke Baba" adlı bir evliyânın da Tekke Köyü'nde yattığını söylemektedir. (**bkz.** Gürel, Şevket, **İstanbul-Anadolu Evliyâları**, Özyılmaz Ofset, İst., 1995, s.26) Burada ciddi bir yanlışlık vardır. Zira Işıklar, Tekke Köyü'ne yakın zamanlarda verilen bir isimdir. Diğer yandan Bolu'da Tekke Baba diye bilinen bir veli de yoktur.

247 Bu konuda daha geniş bilgi için **bkz.** Ali Vahit [Uryani?], "Kemal Ümmî Hakkında", **Halk Bilgisi Haberleri**, Yıl:3, Sayı:31 (15 I.Kânun 1933), ss. 212-215; Hickman, William C., "Ümmi Kemâl In Anatolian Tradition", **Turcica**, XIV, Paris 1982, ss. 155-167.

248 Türbenin 1930'lu yıllardaki durumunu gösteren bir fotoğrafı Ali Vahit'in adıgeçen yazısıyla birlikte yayımlanmıştır. Ayrıca Kutucuoğlu arşivinde de türbe ile ilgili eski ve yeni fotoğraflar bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KEMÂL ÜMMÎ'NİN ESERLERİ, ESERLERİNİN ŞEKİL VE TÜR BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ, DİLİ VE SAN'ATI

A. ESERLERİ

1. Risâle-i Îmân

Risâle-i Îmân[249], namaz ibadetini konu alan mensur bir eserdir. Namazı vecd ve hüşû içinde kılmanın önemi üzerinde ağırlıklı olarak durulan eserde, namazdan sonra kabul edilip edilmeyeceği üzerinde de tefekkür edilmesi gerektiği bildirilmekte, bu konuda bir kısım hadislere yer verilmektedir.[250]

2. Kırk Armağan

Kırk Armağan[251], dini-tasavvufi mahiyette 200 beyitlik bir manzum mesnevidir. Eserde, muhteva olarak ölüm ve ahirete göçüş sırasında insanın dînî ve ahlâkî güzelliklerden "Kırk Armağan" hazırlayıp götürmesi işlenmektedir.

Genellikle birçok Dîvân yazmasında kayıtlı bulunan Kırk Armağan'ı tanıtmak için en eski tarihli nüsha olan MC[252] nüshasındaki metni esas aldık.

Eserin bir kırk hadis tercümesi olduğunu söyleyenler[253] olduğu gibi ölüm konusundaki bir hadisin şerhinden ibaret olduğu görüşünü ileri sürenler[254] de vardır. İncelemelerimiz bizi ikinci görüşü benimsemeye yöneltti. Nitekim mesnevinin biri baş, diğeri son kısmında bulunan şu beyitler bu görüşü kuvvetlendirmektedir:

Ol Nebî'nüñ bir hadîsi key sahîh
Râvi kılmışdur rivâyet hoş melîh
(12.a)

Bu hadîs uşda tamâm oldı hemân
Hem bilindi cümle ol Kırk Armağan
(20.a)

---

[249] Eserin bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Ktp., Halet Efendi, 178 nolu mecmua içerisinde(98.b-108.b) dir.

[250] Bu konuda ayrıca bkz. Yanpınar, **Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, s. 18.

[251] Mesnevinin adı MC nüshasındaki (bkz. Nüsha Tavsifleri) metnin (11.b-21.a) başında şu ser-levha ile kayıtlıdır: "Mesnevî Der-beyân-ı Kırk Armagan Min Kelâm-ı Kemâl-i Ümmî"

[252] bkz. KISALTMALAR; Nüsha Tavsifleri

[253] Abdulkadir Karahan **İslam-Türk Edebiyatlarında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri** adlı eserinde (İst., 1954, s.146-149) XV. yüzyılda Anadolu sahasında yapılan kırk hadis tercümelerinin ikincisi olarak Kemâl Ümmî'nin Kırk Armağan'ını sayar. Aradan 40 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen bu görüşünde ısrarlıdır. bkz. Karahan, Abdulkadir, "Dini Edebiyatta Kırk Hadis", **Türkiye** [Gazetesi], 22 Aralık 1995, s. 10.

[254] Bu görüş İsmail Ünver'e aittir. Ünver, Karahan'ın görüşlerine katılmayarak Kırk Armağan'ın ölüm konusundaki bir hadisin şerhi olduğunu söyler. bkz. Ünver, KÜ, s.21-28.

Remel Bahri'nin "Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün" vezniyle yazılan mesnevi, dini-tasavvufi didaktik eserlerin girişini çağrıştıran şu beyitlerle başlar:

Bil ki B'ismi'llah dilüñ misbâhıdur
Hem ma'ânî gencinüñ miftâhıdur

Her kim evvel işde B'ismi'llah diye
Cân u göñül birle yâ Allah diye

Her murâdı tizirek hâsıl ola
Her neden kim korkarısa kurtıla

....

Tañrı adı birle söze girelüm
Şer' gül-zârında güller direlüm

(11.b-12.a.)

Eserin konusu şöyledir: Bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek ölmek istediğini, çabuk ölmesi için kendisine dua etmesini ister. Peygamber de kendisine, ölümün -Tanrı'dan başka herkes için- mutlaka geleceğini, ancak ona hazırlıklı olunması gerektiğini söyler. Bu hazırlıkların her birisi birer armağan olarak ifade edilir. Armağanlar 10 menzilde takdim edileceklerdir. Her menzile 4 armağan gerekir. Armağanlar maddi şeyler olmayıp, dini-tasavvufi bir kısım kavramların insan tarafından meziyet olarak benimsenmesi, onlarla donanmış olarak ölüme hazırlık yapmasıdır.

Şâir önce menzilleri saydıktan sonra armağanların neler olduğuna geçer ve yine sırasıyla ifade eder. Mesela Azrail'e sunulacak armağanlar şu şekilde verilmiştir:

Geldük imdi yine 'Azrâ'îl sözin
Diñle bir bir söyleyelüm şeksüzin

...

Aña ol demde gerek dörd armagan
Ol ne dörtdür eydeyim bellü beyân

Biri oldur kim kişi her hasmını
Râzı kıla ger yidise kısmını

...

Hem birisin nedür anuñ dahı bil
Her ne kim borcuñ varısa ödegil

...

Hem birisi ölümin sanmakdurur
Ölüm içün hem yaraklanmakdurur

...

Hem biri oldur ki 'ışk u zevkıla
Tañrı'ya muştâk ola biñ şevkıla

(13.b-14.a)

Menziller ve sunulacak armağanlar şunlardır:

I. Azrail'e Sunulacak Armağanlar: 1) Hasmı razı kılmak, gaybetini yaptıklarıyla helalleşmek, 2) Borçlarını ödemek, onlardan kurtulmak, 3) Ölümü her an düşünmek ve hazırlık yapmak, 4) Aşk ve zevk ile Tanrı'ya müştak olmak, yönelmek,

II. Sin (Kabir)'e Sunulacak Armağanlar: 1) Dilini berk, koğuculuğu terk eylemek, 2) Bevl (sidik)den kendini korumak, 3) Kur'ân okumak, 4) Dün namazı kılmak (Geceleri çokça namaz kılmak),

III. Münker-Nekir'e Sunulacak Armağanlar: 1) Doğru söylemek, 2) Gaybeti terk etmek, 3) Hak için alçaklık (tevazu) göstermek[255],

IV. Mîzân'a Sunulacak Armağanlar: 1) Halis amel kılmak, 2) İnsan incitecek davranışlardan sakınmak, 3) Hoş hulklu (ahlâklı) olmak, 4) Çokça tesbih etmek (Subhanallah demek),

V. Sırat'a Sunulacak Armağanlar: 1) Kakıdığın yutmak (Kızması gereken yerdi insanı affetmek), 2) Haramdan perhiz etmek, 3) Cemaatle ibadete devam etmek, 4) Çok taat kılmak,

VI. Malik'e Sunulacak Armağanlar: 1) Tanrı korkusuyla her dem ağlamak, 2) Müflis kullara ve yoksullara gizlice yardım etmek, 3) İsyanı terk ile tevbe etmek, 4) Ataya anaya iyilik etmek,

VII. Rızvan'a Sunulacak Armağanlar: 1) Her zorluğa sabırla dayanmak, 2) Şükretmek, 3) Allah yolunda mal sarf etmek, 4) Emin olmak, hain olmamak,

VIII. Cebrail'e Sunulacak Armağanlar: 1) Az yemek, 2) Az ve öz konuşmak, 3) Az uyumak, 4) İstiğfar etmek,

IX. Resulullah'a Sunulacak Armağanlar: 1)Peygamberi sevmek, 2) Sünnetine uymak, 3) Ehl-i Beytini sevmek, 4) Ashabını sevmek,

X. Hak Taala'ya Sunulacak Armağanlar: 1) Emr-i Ma'ruf eylemek (Allah'ın emirlerini insanlara bildirmek), 2) Nehy-i Münker kılmak, 3) Halka öğüt vermek (Nasihat sahibi olmak), 4) Şefkat sahibi olmak (rahmet etmek, esirgemek),

Şâir armağanları saydıktan sonra kendisinin bunlardan hiçbirine sahip olamadığından yakınarak Tanrı'dan bağışlanma diler ve mesneviyi şu beyitlerle bitirir:

Bu cihân fânîdürür her kim buña
Meyl iderse düşer oñulmaz buña

O cihân bâkîdürür her kim oña
'Azm iderse azmaya işi oña

Fâ 'i lâ tün fâ 'i lâ tün fâ 'i lât
Virdi olmayanda yokdur vâridât

---

[255] Armağanlardan eksik olan dördüncüsünün "Zinadan kaçınmak" olabileceğini düşünüyoruz.

(20.b-21.a)

Bize göre Kırk Armağan, Kemâl Ümmî'nin tarikat anlayışını yansıtan bir eserdir. Bu eser, sülûk esnasındaki çeşitli menzilleri ihtiva etmektedir. Burada sayılan kavramların birçoğu Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si[256] ile Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlât'ında[257] ortaya koydukları "Dört Kapı-Kırk Makâm" esprisinde aynen yer almaktadır.[258]

Kırk Armağan ve Hazîre-i Kuds, Kemâl Ümmî'nin manzum tercüme konusundaki başarısını gösteren iki önemli eserdir. Özellikle yazılış tarihini tesbit edemediğimiz Kırk Armağan'ın, dil ve üslup bakımından Dîvân'ı kadar dikkate değer olduğunu kabul etmek gerekir.[259]

3. Hikâye-i Hazîre-i Kuds

Dîvân yazmalarının bir kısmında bulunan Hikâye-i Hazîre-i Kuds'ün[260] tanıtımında, tarihî nüsha olmak bakımından ikinci sırada bulunan MK1 nüshasını[261] esas aldık. 139 beyit tutarındaki mesnevi Müctes bahrinin "Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ ' i lün / fe 'i lün (fa' lün)" kalıbıyla yazılmıştır.

Mesnevi, Enes bin Mâlik tarafından rivayet edilen bir hadisin nazma çekilmesiyle meydana gelmiştir. Şâir bunu şu beyitlerle ortaya koymaktadır:

Enes rivâyet ider Mustafâ Muhammed'den
Ol enbiyâ vü rüsul pîşevâsı Ahmed'den

(7.b)

Hak'a şükür ki bu görklü hadîs tatlu kelâm
Anuñ 'inâyetile nazma geldi oldı tamâm

(11.a)

Eserin konusu kısaca şudur: Ahirette Uçmak ve Tamu ehli birbirinden ayrıldıktan sonra Tanrı, mürseller, nebiler, veliler, şehitler ve kendisine çok ibadet edenler başta olmak üzere bütün Cennet'e girecekleri Aden Uçmağı'nda özel bir kısım olan Hazîre-i Kuds'e yerleştirecek ve orada cemâlini gösterecektir.

Mesnevi şu beyitlerle başlamaktadır:

Çü başladuk söze evvel be-nâm-ı B'ismi'llah
Ki her işümüzi ebter komaya ol Allah

---

256 Bu eser için **bkz.** Eraslan, Kemâl, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", **TDED**, Cilt. XXII, İst., 1977, s.45-120.

257 Hacı Bektaş-ı Velî, **Makâlât**,(Haz: Esad Coşan-Hüseyin Özbay), KB Yay., Ank., 1990.

258 Bu konudaki bir değerlendirme için **bkz.** Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s. 6-12.

259 Vasfı Mahir Kocatürk, Kırk Armağan'ı, şâirin ömrünün sonlarına doğru yazdığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Elimize geçen eski bir parçasına göre Kemal Ümmi'nin Kırk Armağan adlı ayrı bir eseri de vardır. Dil ve ifadesi daha mütekamil olan bu kitabı, ömrünün sonlarına doğru yazdığı anlaşılıyor. Didaktik olan bu eseri kırk bahistir." **TET**, s. 283.

260 Mesnevinin adı, MK1 üshasındaki metnin (7.a-11.b) başında şu ser-levha ile kayıtlıdır:
"Hikâyet-i Hazîre-i Kudsî"

261 bkz. KISALTMALAR; Nüsha Tavsifleri

Hezâr hamd ü sipâs ol Celîl ü Cebbâr'a
Dahı salât u selâm ol Resûl-ı Muhtâr'a

...

İşit Hazîre-i Kuds'i ne hoş hikâyetdür
Esah rivâyet ü şîrîn ü ter 'ibâretdür

(7.a-7.b)

Tanrı, Rızvan'ı Aden Uçmağı'ndaki Hazire-i Kuds'ün kapılarını açtırmak ve bezemek üzere Feytoş adlı hûriye gönderir. Feytoş ve Rızvan'ın bezedikleri Hazîre-i Kuds'e şu tertip ile girilir: Hz. Peygamber'in sağ yanında Âdem Peygamber, Âdem'le Hz. Peygamber arasında Ebu Bekr; sol yanında Halîl Peygamber, Halil'le Hz. Peygamber arasında Ömer; Hz. Peygamber'in arkasında Osman ve önünde de elinde "Livâ-yı Hamd" sancağı bulunan Ali yer alacaktır. Bu gidiş sırasında Hz.Peygamber yetmiş nefis hil'at giyinmiş, başında saltanat tacı, elinde nurdan kamçısıyla, beyaz inciden bir "Burak" üzerinde olacaktır.

Muhammed anda bine bir Burâk'a evvel kim
Yaratmış ola ag incüden anı Hayy u Hakîm

Mübârek egnine yitmiş nefîs hülle giye
Ki degmeye hiç anuñ gibi hülle kimseye

Hem ura başına tâc adı saltanat tâcı
Dahı Habîb ala nûrdan eline bir kamçı

O kamçınuñ adı melek kamçısıdur bilesiz
Bugün uyarsañuz aña yarın dahı bilesiz

(8.b)

Hazîre-i Kuds'e gelindiğinde ferişteler koşarak inmesine yardımcı olacaklar, onun ardından önce mürseller, nebiler ve daha sonra da diğer Hazîre-i Kuds ehli inecekler, kendilerine ayrılan minber ve kürsülere oturacaklardır.

Tanrı, Cebrail'e perdeleri kaldırmasını emredecek, "kızıl yâkût"tan olan "'azâmet perdesi" hariç bütün perdeler kalkacaktır. Tanrı, onlara "Merhaba dostlarım" diye hitap ederek "hoşgeldiniz" diyecektir. Meleklere emrederek ziyafet sofraları kurduracak, Uçmak içeceklerinden sunduracak, giysilerle donattırarak hûrîler armağan edecektir.

Bundan sonda Davut Peygamber Tanrı emriyle nurdan bir minber üzerine çıkarak güzel sesiyle Zebûr okuyacak, onun ardından da Hz. Peygamber bir ulu minber üzerinde, Tanrı'nın bahşettiği güzel bir sesle Rahman Suresini okumaya başlayacaktır. O ana kadar Uçmakta bir hareketsizlik varken bu okuyuş sırasında Uçmak ehli ile birlikte kuşlar ve ağaçlar da kendilerinden geçecek, üstün hallere ulaşacaklardır. Bu esnada Tanrı emriyle Cebrail, aradaki azamet perdesini de kaldıracak, Tanrı'nın cemalini gördüklerinde takatleri kesilecek ve secdeye kapanacaklardır. İşte o zaman Tanrı onlara başlarını kaldırmalarını, bu günün ibadet günü değil, ebediyyen ilâhî nimetlere gark olma günü olduğunu söyleyecek ve vaadlerini yerine getirdiğini bildirecektir.

Çü va'de kılmışıdum kim size bu mülki virem
Muhâlefetsüz uş itdüm o va'dem üzre kerem

Hem eyledüm kamuñuzı visâlüme lâyık
Ki gördüñüz niteliksüz cemâlümi bayık

(11.a)

Mesnevinin son kısmında şâir Hazîre-i Kuds'teki Uçmak hayatının özellikleri ve güzellikleri üzerinde durur ve dünya ile kıyaslar:

Zihî visâl-i bekâ kim fenâ vü fürkatı yok
Zihî cemâl ü bekâ kil firâk u hasreti yok

Zihî bahâr u çemen kim hazân u kışı yok
Zihî sabâh u zihî gün ki gice teşvişi yok

Zihî dügün ki anuñ âhirinde mâtem yok
Zihî şetâret ü şâdî ki gussa vü gam yok

...

Dahı anuñ gibi ter-bâg u tâze gül-şen yok
Ki bülbülinde melâl gülinde diken yok

(11.a -11.b)

Eser, şâirin bağışlanma dileğini iletmesinden sonra şu beyitle bitmektedir:

Me fâ 'i lün fe 'i lâ tün me fâ 'i lün fe 'i lât
Şefâ'at isteriseñ vir Muhammed'e salavât

(11.b)

Hazîre-i Kuds mesnevisi, vezin aksaklıkları bir yana bırakılırsa, şâirin, Kırk Armağan'dan sonra, manzum tercüme ve şerh konusunda başarılı olduğunu ortaya koyan güzel eserlerinden biridir. Özellikle Cennet ehlinin Hazire-i Kuds'e kabulü ve oradaki hayatın anlatımı oldukça renklidir. Diğer yandan şâirin tasvirler kadar diyaloglarda da başarılı olduğu görülmektedir. Eserde, kendisini sınırlayan tercüme kısmının bitiminden sonraki beyitlerde şâirin "hikemî" üslubu tekrar kendini hissettirmektedir.

4. Risâle-i Vefât

Risâle-i Vefât[262], bildiğimiz kadarıyla tek nüshası bulunan 91 beyitlik bir mesnevidir. Kırk Armağan ve Hazîre-i Kuds mesnevileri bir kısım Dîvân yazamalarında bulunmasına rağmen Risâle-i Vefât hiçbir Dîvân yazmasında yer almamaktadır. Ancak kelime hazinesi ve söyleyiş bakımından şâire ait olduğunu söyleyebiliriz.

[262] Tek nüshası Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kitapları, 71/2'de (20.b - 23.a) kayıtlı Mesnevinin başında şu ser-levha bulunmaktadır: "Vefât-ı Kemâl Ümmî Rahmetü'llahı 'Aleyhi ve 'Alâ Cemî'e'l-Evliyâ Ve's- Sâlihîn Beyân"

Mesnevi, Remel bahrinin "Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün" kalıbıyla yazılmış ve ölüm konusunu ihtiva eden bir eserdir.

Mesnevi şu beyitle başlar:

Añarsañ bendesin añgıl Hudâ'nı
Hudâ'nı hem Muhammed Mustafâ'nı

(20.b)

Şâir, diğer mesnevilerinde olduğu gibi son beyitte Risâle-i Vefât'ın veznini kaydeder:

Fâ 'i lâ tün fâ 'i lâ tün fâ 'i lât
Tañrı hak bâtıl kamu esnâm u Lât

(23.a)

5. Dîvân

Dîvân, Kemâl Ümmî'nin dünya görüşünü, tasavvuf anlayışını, sanatçı kişiliğini en iyi yansıtan eseridir. Hickman, Kemâl Ümmî Dîvânı'nı, merkezi Erdebîl'de bulunan "Safevî Tarîkati"nin **(bkz.** Tarikatı) Anadolu'daki şubelerinden birinin niteliğine ışık tutan tek edebî delil olarak görmektedir.[263]

Eserin bütünü göz önüne alındığında bir yanda sünni itikada mensup samimi bir dindarın dini vecd ile söylediği manzumeler, bir yanda oldukça yüksek bir tasavvufi cezbeyi terennüm eden manzumeler, bir diğer yanda evrenselleşmiş bir takım ahlâkî telakkileri din ve tasavvuf zemininde seslendiren beyitlerle insan ve insanla ilgili telakkileri hikemî bir tarzda ifade eden beyitler dikkati çeken ilk hususlardır. Buna şâirin, dindar-mutasavvıf kişiliğini ön plâna çıkarmaya çalışmasına rağmen, aruzu kullanması, kafiyeyi sağlam ikame etmesi, cinaslarla oynayışı, dönemine göre yeni sayılabilecek bazı şekil denemelerine girmesi de eklenince, Dîvân'da gözardı edilemiyecek bir san'at endişesinin gözetildiğini de ilave edebiliriz.

Kemâl Ümmî, Dîvân kelimesini kullanmıyor.[264] Bunun yerine bir beytinde "defter", bir başka beytinde de "risâle"sinden bahsediyor ki, bize göre şâir bu beyitlerle, diğer eserlerinin yanısıra 3034 beyti aşan Dîvân'ını da kasdetmektedir:

Kişi dür bu **defteri** sakla Kemâl Ümmî sözin
Zîra kim söz ehli yüz biñ kişide bir kişidür

(55/7)

Çü bir sâlûs-ı pür-zerkam riyâ deryâsına garkam
Risâlem sûretüm hırkam gören sanur ki din-dâram

(12/26)

---

[263] Hickman, **WWÜK**, s. 82; Bu konu için ayrıca **bkz.**Tarîkatı
[264] Bursalı Mehmet Tahir Bey eseri Divan-ı Kebir olarak isimlendirir. **OM**, s.152.

Şâirin kendi elinden çıkmış, yahut hayatta iken tertiplenmiş bir Dîvân nüshası elimizde mevcut değildir. Bazı şiirlerin seçilerek kaydedildiği en eski kaynak, şâirin ölümünden 10 yıl sonrasının tarihini (890/1485) taşıyan Mecmû'a-i Resâ'il ü Eş'âr'dır.[265] Kemâl Ümmî Dîvânı'nın, Dîvân halinde karşımıza çıkan en eski nüsha MC'den başlayarak XIX. yüzyılın sonuna kadar hemen her yüzyılda -en az birkaç kez- istinsah edildiğini görmekteyiz. Bu da eserin özellikle halk arasında ve tekke çevrelerinde yüzyıllar boyu okunduğunu düşündürmektedir.[266] Bu Dîvân, klasik manada bir mürettep Dîvân değildir. Eldeki yazmalara bakarak bunların neye göre tertip edildiklerini söylemek imkansızdır.[267] Mevcut yazmaların bir kısmında rastladığımız tertip, muhtemelen aynı tertibe sahip eski bir nüshadan kopya edilmiş olmalarıyla ilgilidir. (**bkz.** Nüsha Tavsifleri; Nüsha Şecereleri)

Münferit manzumeler istisna edilirse[268] Kemâl Ümmî Dîvânı'nın günümüze kadar neşri yapılmamıştır.[269]

Tesbit, tamir ve tahlil yoluyla ele aldığımız Kemâl Ümmî Dîvânı metni, esas olarak MC, MK1, BU1, FB gibi tarih ve hacim bakımından birinci derecede önemli nüshalarla NO, AÖ1, MCON1, AE1, AE2, HM, İÜ1, PP, TS ve DŞ gibi ikinci derecede önemli nüshaların karşılaştırılmalarıyla meydana getirilmiştir.

Bizim tertiplediğimiz Dîvân'da, muhtelif nazım şekil ve türlerinde (**bkz.** Nazım Şekilleri ve Türler) toplam 144 manzume bulunmaktadır.

6. Nüsha Tesbit Çalışmaları

Kemâl Ümmî Dîvânı'nın yazmaları hakkında ilk bilgileri İstanbul Kütüphaneleri Türkçe

---

[265] Söz edilen nüshalar için **bkz.** Nüsha Tavsifleri

[266] Aslında bu tip eserlere bu çevrelerde bir edebî eser olmaktan çok bir ibadet ve irşad hatta âyin eseri olarak bakıldığını görüyoruz. Birçok tarikat şeyhi de eserlerini bu maksatla kaleme almıştır. Cönk ve mecmulaıradaki ilahi ve gazellerin bu törensel-dini hayatın her safhasında dini - sosyal bir fonksiyonu olduğu, doğum, evlenme, bayram, ölüm gibi bir kısım formellerin tekrarlandığı zamanlarda okundukları göz önüne alındığında bu durum daha iyi anlaşılır. **bkz.** Güzel, **TŞ,** s. 251-454; "Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı,** 2.bs., Ank., 1992, ss.234-281; Akyoloğlu, İ.Hakkı, "Bolu ve İlçelerinde XV. Yüzyıldanberi Süregelen Musiki İle Cönkten İlahi Okuma Geleneği, Yunus Emre ve Şiirlerinin Varyantları", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Cilt: 3'ten ayrıbasım, Ank., 1992, s. 1-6.

[267] Dîvân nüshaları üzerinde çalışanlardan Hickman, MC ve BU1 nüshalarındaki manzumelerin tertibi konusunda bir karşılaştırma yapmasına rağmen belirli bir sonuca ulaşamamıştır. (**bkz. MDÜK**, ss. 197-207) Ünver de Hickman'in görüşüne katılarak manzumelerin rastgele sıralandıklarına, Dîvân'ın belirli bir tertibe sahip olmadığı düşüncesine varır. Ünver, **KÜ**. s. 23.

[268] Münferit yayınların sayısı da pek fazla değildir. Bunlar hakkında bir fikir vermek için **bkz.** Köprülü. M. Fuad, **Eski Şâirlerimiz**-Divan Edebiyatı Antolojisi, İst., 1934, s. 68; Oral. M. Zeki. "(Kemali Ümmi)nin Bir Ağıtı", **Akpınar**. Cilt:1, Sayı:12 (Şubat 1936), ss. 12-14; Uraz. Murad. **Türk Edip ve Şâirleri**, Cilt:2, İst., 1939, s. 65; Gölpınarlı, **Divan Şiiri**, s.35, 36; Ünver, **KÜ**. s. 25,26; Güzel. **TŞ**. s. 392-394; Yavuzer. Hayati. "Ümmî Kemâl Divanı'ndan Bir Manzume". **Bolu Üçtepe**. Yıl:3. Sayı:33-34 (Ağustos-Eylül 1993) s. 4.

[269] Zeki Velidi Togan, Kemâl Ümmî'nin şiirlerinin 1870 yılında Buhara'da basıldığını yazmaktadır. (**bkz. Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, İst., 1981, s. 488) Ancak yaptığımız bütün araştırmalara rağmen bu baskı nüshalardan birinin günümüze intikal edip etmediğini öğrenemediğimiz gibi hakkında bir bilgi de edinemedik.

Yazma Divânlar Kataloğu[270] adlı çalışmada buluyoruz. Burada İstanbul kitaplıklarında bulunan 8 yazma[271] yer almaktadır. Amerikalı bilim adamı Hickman, yaptığı araştırmalar sonunda bilinen nüsha sayısını 19'a çıkarmıştır.[272] Araştırmacı S. Zeki Kutucuoğlu adı geçen çalışmalara kendi tesbit ettiği bazı yeni nüshaları da ekleyerek yayımlamıştır.[273] Şâirin Dîvân'ındaki ayet ve hadislerle ilgili bir çalışma yapan Ahmet Yanpınar da 27 müstakil nüsha ile manzumelerin yer aldığı 10 mecmua tesbit etmiştir.[274]

Bizim araştırmalarımız sonucu bilinen nüsha sayısı oldukça artmıştır. Yüzyıllar boyu sevilerek okunduğunun bir belirtisi olarak sıkça istinsah edildiği anlaşılan Dîvân'ın daha pek çok nüshasının bulunacağını tahmin etmekteyiz.

7. Nüsha Tavsifleri

a. Metin Tesbitinde Esas Alınan Nüshalar[275]

1. MC (Atatürk [Eski Belediye] **Ktp., Muallim Cevdet K.485)**[276]

Müstensih: Ebu'l-Berekât

İstinsah Tar: 11 Şa'bân 923/29 Ağustos 1517

var: 138; **ölç**: 200x140-155x95 mm; **st**:11; **yz**: nesih kırması; **kt**:aharlı; **c**:hâkî renkli kâğıtla kaplanmış, tamir görmüş, mukavva.

Nüshanın baş kısmı eksiktir. Ayrıca (29.b) ile (30.a) arasında da varak kopukluğu vardır. Eksikliklerin ne kadar olduğu hususunda bir bilgimiz yoktur. İlk (1.a) ve son (138.a) varakların yanısıra diğer bazı varaklarda da Muallim Cevdet Ktp. mührü vardır. Bazı beyitlerin anlamlarını tasdik ve teyit eden ifadeler der-kenar edilmiştir.

Bilinen Dîvân nüshalarının en eskisidir. Tertip yönünden, bütün diğer nüshalardan tamamen farklı olup tek başına I. Grup Nüshaları[277] temsil etmektedir.

Sözbaşları ve çerçeveler kırmızı mürekkeple yazılmış, bu kısımlarda rutûbet lekeleri, mürekkep dağılmaları vardır, bazen tek bazen çift sütun kullanılmış, sayfa kenarları aşınmıştır.

Bazı eksikliklerine rağmen dil ve imlâ bakımından Dîvân nüshalarının en sağlamıdır.

---

[270] **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, ss.28-31.

[271] Bu yazmalara ilişkin kendi bölümlerinde bilgi verilecektir.

[272] Hickman, **MDÜK**, ss. 197-207; Hickman, nüshalardaki manzume sayıları ile ilgili bazı rakamlar vermekte ise de bunların ciddi bir incelemenin sonucu olmadığı açıktır. Mesela tercî'-i bend tarzındaki manzumelerin her bir bendini müstakil manzume gibi değerlendirmiştir.

[273] Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmi Kemal'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993), ss.10-12.

[274] Yanpınar, **Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, ss.22-36.

[275] Nüshaların isimlendirilmesi ve kısaltılmasında genellikle şöyle bir yol izlenmiştir: Nüsha, öncelikle bulunduğu kitaplığın veya yer aldığı bölümün adıyla isimlendirilerek kısaltılmıştır. (MK=Millî Kütüphane; FB= Fahri Bilge) Aynı bölümdeki birden fazla nüshayı kısaltırken de harflerin önüne rakamlar getirilmiştir. (MK1, MK2; AE1, AE2) Özel kitaplıktaki nüsha ise sahibinin ad ve soyadının ilk harfleriyle kısaltılmıştır. (DŞ= Danyal Şenburç)

[276] Bu değerli nüshayı ilk defa Hickman tesbit ve tavsif etmiştir. **bkz. MDÜK**. s.197.

[277] Nüsha Grupları için **bkz.** Nüsha Şecereleri

Müstensih P ( ) ve Ç ( )'leri üçer noktalı olarak yazmıştır. Emir kipindeki "it- (et-)" kelimesi bazen "id-" biçiminde yazılmıştır.

Arapça bazı tamlamaların yazılışında bir takım hususiyetler görülür: Tevvâbu'r-Rahîm yerine Tevvâb u Rahîm yazılması gibi. Farsça kelimelerin imlasında da diğer nüshalarda rastlanmayan bir harekeleme şekli görülür: bî-zâr, bî-dâr gibi kelimeler, beyzâr, beydâr şeklinde harekelenmiştir.

Baş: Hiç andan özge kimseden kamu halka nevâl irmez
...
Aña yüz biñ şükür minnet ki virdi bize çok ni'met
(1.a)

Son: Şol şahıslar kim senüñle Hakk'içün yoldaş olur
Anları elden çıkarma bil ki yâr anlardurur
(138.a)

2. MK1 (Millî Ktp., Yz: B.167)

Müstensih: Mustafa bin Hâcı Mehmed

İstinsah Tar: Rebî'ül-evvel 928/Ocak 1522

var: 91; **ölç**: 270x170-190x120 mm ; **st**:17; **yz**: harekeli nesih; **kt**: abadi;

c: eskimiş kahverengi meşin.

Nüsha "Zikr-i Tuhfe-i Erba'în" (1.a) ser-levhasını taşıyan Kırk Armağan'la başlamaktadır. Aynı sayfada Ank. Milli Ktp. mührü okunmaktadır. (1.b)'de, Nüshanın 13 Mayıs 1979'da İbrahim Öztemiz'den satın alındığına dair bir kayıt mevcuttur.

Ön kapak uçları iyice aşınmış, mıklepsizdir. İlk 11 varağın dış köşeleri metne ulaşacak kadar yıpranmıştır. Kâğıtlarda koyu kahverengi lekeler oluşmuştur.

Sözbaşları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Çift sütun halinde, kenarlarda az miktarda tashih ifadeleri ile arkaik bazı kelimelerin yaşayan karşılıkları verilmiştir.

Bilinen Dîvân nüshaları arasında, eskilik bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Tertip yönünden, II. Grup nüshaların Kolbaşı durumunda olduğu söylenebilir.

Dil ve imlâ bakımından bir kısım özellikler arz eder. Şahıs ekleri yalnızca (-m) tarzında yazılmıştır. "dünyâ" vb. bazı kelimelerin imlası, vezin zaruretine rağmen "dünye" biçiminde tahfîf edilerek değil, asıl yazılışıyla verilmiştir. Diğer yandan "ben, sen" gibi şahıs zamirleri bazen vezin zaruretiyle "bîn, sîn" şeklinde yazılmışlardır. (**bkz.** 55.a ve muhtelif yerler) Ünsüzlerde sedalılaşma ve yumuşama izlerine rastlanmaz. Diğer nüshaların birçoğunda "uçmag, yohsul" şeklinde geçen kelimeler bu nüshada "uçmak, yoksul" biçimindedir.

Baş: Bil ki Bi'smi'llah dilüñ misbâhıdur
Hem me'ânî gencinüñ miftâhıdur
(1.a)

Son: Bu yıkılacak yapuya kapuya
Kapılmaz ululardan ögüt kapan

(91.a)

3. AÖ1 (Millî Ktp., Adnan Ötüken.423)

Müstensih: Hüsrev bin ʻAbdu'llah

İstinsah Tar: Rebîʻü'l-evvel 963/Ocak 1556

var: 128; **ölç**: 248x195-155x136 mm ; **st**:11; **yz**: harekeli nesih; **kt**: kalın beyaz renkli; **c**: kahverengi bez kaplı mukavva.

Yazmanın baş kısmı eksiktir. Eksikliğin miktarı belli değildir. Tertip yönünden II. Grupta yer alır.

İlk sayfalardaki sözbaşları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sonraki sayfalarda da sözbaşları için boşluk bırakılmış fakat bir kısım başlıklar yazılmamıştır.

Bazı sayfalarda zamanla oluşmuş kâğıt yanıkları vardır. Manzumeler her sayfada çift sütun halinde yazılmıştır. Harekelemede bazı istikrarsızlıklar göze çarpmaktadır.

Baş: Katında berâber ton u kalkan u zirih pûş
Umac oña halkuñ beg ü atlusı yayası

(1.a)

Son: Derdini dertlüye dir Ümmî Kemâl
Zîre her dadı dadmayan toymaz

(128.a)

4. MCON1 (AÜDTCF Ktp., Mustafa Con.717)[278]

Müstensih: Sâlih binHüseyin

İstinsah Tar: Cemâzîye'l-âhir 963/Nisan 1556

var: 28.a-155.a; **ölç**: 200x150-135x90 mm ; **st**:11; **yz**: harekeli nesih; sözbaşları kırmızı; **kt**: düz fligranlı; **c**: baskılı, yaldızlı, mıklebi düşmüş, yıpranmış.

Yazmanın baş kısmında (1.b-27.b) Arapça dualar ile yine Arapça manzumeler vardır.

Dîvân, (27.a)'nın ortasında "Baʻde't-Terâvîh Okuya bi't-Türkî" ser-levhasıyla başlamaktadır. Manzumeler, genellikle "min kelâmihi'l-fâsih..." ibaresiyle başlayan ser-levhalarla verilmiş. Tertip bakımından değil, fakat kelime ve ibare farklılıkları bakımından III. Grup nüshalar içine dahil edilebilir. Manzume sayısı bakımından eksik bir nüshadır.

Dil ve imlâ bakımından istikrarlı, arkaik söyleyişler bakımından zengindir.

Baş İy kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İy mukîm u ber-Kemâl ü bî-zevâl

(28.a)

Son: ʻÂşıkam diyübeni daʻvî kılar çokdur velî

---

[278] Nüsha ile ilgili olarak **bkz.** Ünver, **KÜ**, s.23.

Pehlüvân oldur ki meydân iltidi her merdâneden

(155.a)

5. BU1 (Beyazıt Devlet Ktp., Umumi.3357)[279]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ? (XVI.yy)

var: 128; **ölç**: 200x150-140x95 mm; **st**:13; **yz**: harekeli nesih; **kt**: aharlı; **c**: koyu kahverengi, sırtı meşin, bezle desteklenmiş, zencirekli, mıklepli ve köşebentlidir.

Tarihsiz olan nüshanın XVI. yüzyıla ait olduğunu tahmin etmekteyiz. Dîvân "Vele zikru'llahi a'lâ ve hüve bi't-takdîmi ulâ hâzâ Kitâb-ı Münâcât-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla başlamaktadır. Varak (1.a, 1.b, 2.a, 127.b)'de ve ayrıca muhtelif sayfalarda, üzerinde "Muhammed Es'ad el-Mevlevî" ibaresi okunabilen bir vakıf mührü vardır. 1.a'da ayrıca "vech-i tahrîr biñ ikiyüz otuz dört senesi..." ifadesi bulunuyor.

Dîvân, tertip yönünden II. Grup Nüshaların en önemlilerinden biridir. Varak karışıklıkları vardır. 57-77 arası varaklar 48-49 varaklar arasına alınarak tarafımızdan yeniden düzenlenip numaralandırılarak çalışmamızda değerlendirilmiştir.

Çift sütun üzre çerçevesiz, başlıklar ve vasıta beytleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır, bazı sayfalarda lekeler bulunmaktadır.

İmla bakımından bir takım kararsızlıklar görülmektedir. "gibi" edatı bazen de "bigi" biçiminde yazılmıştır. Bu iki farklı yazılışta neyin esas alındığı belli değildir. Türkçe kelimelerin imlası vezne göre düzenlenmiştir. (bkz. Vezin)

Baş: İ kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İ mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl

(1.b)

Son: Yârab bu tâc u hırka hakkıçün ki geymişüz
Pâk eyle içimüzi dahı taşımuz bigi

(127.b)

6. FB (Millî Ktp., Fahri Bilge, Yz: FB.218)[280]

Müstensih: Ahmed bin Muhammed İmâm-zâde

---

[279] **bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.30, no:6. Nüsha, Hickman'in çalışmasında, o gün için bilinen nüshaların en hacimlisi olarak değerlendirilmiştir. **bkz. MDÜK**, s.199 vd.

[280] Bu nüsha ilk defa Kutucuoğlu tarafından tesbit edilmiştir. Ancak nüsha ile ilgili olarak verdiği manzume sayısı hatalıdır. Hickman gibi Kutucuoğlu da tercî'-i bend tarzındaki manzumelerin her bir bendini müstakil bir manzume saymıştır. **bkz.** Kutucuoğlu, "Ümmî Kemâl'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993), s.11.

İstinsah Tar: Receb 1095/Nisan 1684 (942 tarihli bir nüshadan istinsah edilmiştir)

var: 354 S.; **ölç**: 208x150-145x103 mm; **st**:11; **yz**: harekeli nesih; **kt**: saman sarısı renkli, ayyıldız filigranlı,; **c**: şemseli kahverengi meşin.

Başı ve sonu tam, görünüşü itibariyle itinalı bir nüshadır. Bilinen nüshaların en hacimlisidir. Tertip bakımından II.Grup nüshaların önemlilerinden biridir.

Sözbaşları kırmızı, renkli müzehheb ser-levha, metin sınırları kırmızı çerçeveli, çift sütun halinde intinsah edilmiş, her sayfaya numara verilmiştir.

Dil ve imlâ bakımından, özellikle harekeler bakımıdan daha yeni bir imlâ özelliğine sahiptir. Bu konuda da belirli bir istikrar yoktur. Mesela "eydür" kelimesi çoğunlukla "ider" tarzında harekelenmiştir.

Baş: İ kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İ mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl
(1)

Son: İgen düzme kim soñ evüñ sinledür
Dön i gaflet atına binüp çapan
(353)

7. AE1 (Millet Ktp., Ali Emiri, manzum. 41)[281]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: 14 Şa'bânü'l-mu'azzam 1050/ Kasım 1640-41

var: 123 sâhife; **ölç**:250x150-168x110 mm; **st**: 17; **yz**: harekeli nesih; **kt**: âbâdî ve âharlı; **c**: köşeleri aşınmış, sırtı bezle desteklenmiş, yaldızlı, şemseli ve zencirekli, koyu kahverengi meşin.

Tertip yönünden III.Grup Nüshaların en önemlilerinden biridir. Hurûf-i Hecâ ile istinsah edilmiş, birçok manzumenin vezinleri çerçeveler arasına kaydedilmiştir. Sonradan sahife numaraları eklenmiş olup 27. ve 47. sahifelerden sonra bir miktar kopukluk vardır.

Söz başları ve çerçeveler kırmızı, manzumeler çift sütun halinde yazılmıştır. Nüsha tashih görmüş, tashihler der-kenar edilmiştir. Kelime ve beyit değişikliklerinin yanısıra, imlâ ile ilgili tashihler de mevcuttur. Tenkitli metin hazırlanırken özellikle bu tashihlerden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Bu tashihlerin önemli bir kısmını ilaveler (kelime-beyt) oluşturmaktadır. Ayrıca kısa kelime açıklamaları vardır.

Baş: İy kadîm ü zü'l-celâli ve'l-cemâl
İy mukîm ü ber-kemâlî bî-zevâl
(1)

Son: Bahş eylemeyince Hak miskîn hidâyet
Bu 'ışk odına yanubeni sen tütemezsin

---

[281] **bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu, I, İst., 1947, s.28,29, no: 1**

(123)

8. AE2 (Millet Ktp., Ali Emiri, manzum. 42)[282]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: XV.-XVII.yy ?

var: 80; **ölç**: 155x123-134x90 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli adi nesih; **kt**: normal kalınlıkta, yerli esmer; **c**: vişne çürüğü kâğıtla kaplı, cilt kapakları kopmuş.

Nüsha "Li'ş-Şeyhi's-Sâlikîn ve Kutbü'l-'Ârifîn Ümmî Kemâl Revveha'llahu ... Fî't-Tevhîd ve'l-Münâcât" ser-levhasıyla başlamaktadır. Nüshanın baş (1.a) ve sonunda (85.a) Ali Emiri'nin mührü var. Son kısımlarında (84.b) 130 ibaresi okunmaktadır. Eğer bu bir tarihse ve 1130 olduğu kabul edilirse 1717-18 yılında istinsah edildiği düşünülebilir. Ancak genel değerlendirme itibariyle daha eski döneme ait özellikler ihtiva etmektedir.

Tertip yönünden hurûf-ı hecayı esas alan III.Grup nüshalardan olup Dîvân'a sonradan ilave edilen bazı manzumeler bu tertibi bozmuştur.

Tamamı 85 varak olan yazmanın sonunda Nizâmî ve Yunus Emre'nin bir kaç manzumesi bulunmakta, Dîvân (80.b)'nin ortasında bitmektedir.

Nüshada varak karışıklıkları olduğundan elimizdeki kopyaların üzerindeki numaralara göre tarafımızdan yeniden düzenlenip sıraya konmuş, metin tespitinde bu numaralar kullanılmıştır. nüshada sözbaşları kırmızı, bazen yeşil mürekkeple yazılmış, baş ve son varaklar tamir görmüştür.

Dil ve imlâ bakımından dikkate değer bir nüsha olup XV.-XVI. yüzyılların imlâ özelliklerine sahiptir.

Baş: Î kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
Î mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl

(1.b)

Son: Kemâl Ümmî sen evvel nefsüñ öldür
Dahı ayrukları bu yola kındur

(80.b)

9. HM (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud. 3343)[283]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ? XVI-XVII. yüzyıl

var:76; **ölç**: 240x180-180-115 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih; **kt**: saman sarısı, normal kalınlıkta, mühreli; **c**: ebru kâğıtla kaplı, sırtı meşinle takviye edilmiş mukavva.

Tarihsiz olan nüshanın dil ve imlâ özellikleri bakımından en geç XVII. yüzyılda istinsah

---

[282] bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I. İst., 1947, s.29,30, no: 4.
[283] bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.30, 31 no:8.

edildiğini düşünüyoruz.

Nüsha "Hazâ Kitâb-ı Ümmî Kemâl Budur" ser-levhasıyla başlamaktadır. Tertip yönünden II.Grup nüshalardandır. Ancak bu tertipteki nüshaların 51-84 arasındaki manzumeleri istinsalı edilmemiştir.

Sözbaşları kırmızı, çift sütun halinde yazılmıştır. Dil ve imlâ bakımından değerli bir nüshadır.

Baş: Î kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
Î mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl
(1.b)

Son: Genc-i penhân bulduñise key sakın fâş eyleme
Çünki müflissin ko vurma rızkile bîhûde lâf
(76.a)

10. İÜ1 (İst. Üniv. Ktp., Ty.584)[284]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: XVIII.yy ?

var: 189 sâhife; **ölç**: 220x145-170x95 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih; **kt**: âharlı, saman sarısı; **c**: sırt kısmı dağılmış, ebru kaplı kırmızı meşin.

Tertip yönünden II.Grup Nüshalar arasında yer alır. Ancak bu grupta bulunan manzumelerden yaklaşık 30 tanesi eksiktir.

Bazı sayfalar dağılmaya yüz tutmuş olan yazmaya sonradan sahife numaraları verilmiştir. Bazı beyitlerin ilk mısraları yazılmamıştır. (**bkz.** s.164; 10,11,12. beyitler) Son iki varakta bulunan manzumeler başka bir el tarafından ilave edilmiştir.

Baş: İy kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İy mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl
(1)

Son: 'Aklum ü bilüm var dir iken dünye yaparsın
'Âkil kişi taş üstüne toprak mı sıvadur
(189)

11. TS (Topkapı arayı, Sultan Reşat.545)[285]

Müstensih: Hurşid Enver

İstinsahTar: 1226/1811

var:166 s.; **ölç**: 230x170-180x120 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih; **kt**: âharlı, ince, saman

---

[284] **bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.31, no:9.

[285] **bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I, İst., 1947, s.29, no:2; Karatay, Fehmi Dehem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Cilt:III, İst., 1961, s.96,97, no:227.

sarısı; **c**: üzeri ebru kâğıtla kaplı, mıklepli, meşin.

"Dîvân-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla başlayan yazmada "Topkapı Sarayı Tahrîr Komisyonu" kaydı vardır.

Tezhipli ser-levha, yeşil-kırmızı çerçeveye sahiptir. Genellikle "Kemâl Ümmî" tarzındaki sözbaşları kırmızı mürekkepledir. Nüshada bazı varak kopukluklarının olduğu, eksik manzumelerden anlaşılmaktadır. Sonradan her sayfasına numara verilmiştir. Son kısımda Nizâmî'ye ait, fakat "Münâcât-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla verilmiş bir münâcât ile Derviş ʻAlî mahlâslı bir "İlâhî-i Şerîf" yer almaktadır.

Nüsha, dil ve imlâ bakımından bir özellik arz etmez. Yakın dönemlerde özen gösterilmeden istinsah edilen nüshalardandır. Manzume, beyit ve kelime eksikliklerinin yanısıra harekeleme (vocalisation) hataları da çoktur.

Baş: Ey kadîm ü zü'l-celâli zü'l-cemâl
Ey mukîm ü ber-kemâl ü bî zevâl
(1)

Son: Çün sen kemâli lütf ile lâ-taknatû didüñ
Cürmüm ne deñlü çog ise katʻ itmezem recâ
(165)

12. PP (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa.415)[286]

Müstensih: Halîl Şükrî

İstinsah Tar: 1244/1828-29

var: 83; **ölç**: 210x155-166x118 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih; **kt**: âharlı beyaz; **c**: üzeri kâgıt kaplı meşin.

Tertip bakımından II. Grup nüshalardandır. Manzumeler, çift çerçeveli iki sütun halinde istinsah edilmiştir. Mahlâs ve vezin kısımları kırmızıdır.

Beyit ve kelime eksiklikleri ile bazı mısralarda tamamen varyantlaşma sayabileceğimiz farklılıklar vardır.

Baş: Çü başladuk söze evvel be-nâm-ı B'ismi'llah
Ki her işimiz ebter komaya ol Allah
(1.a)

Son: Saña lâyıkların şevkı hakkıçün
Agisnâ yâ gıyâse'l-müstagisîn
(83.b)

13. DŞ (Danyal Şenburç Nüshası-Bolu)

Müstensih: Es-Seyyid Hâfız Ahmed bin Süleymân

İstinsah Tar: Şevvâl 1250/Ocak 1835

---

[286] bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu, I, İst., 1947, s.29, no:3.

var: 90; **ölç**: 218x155-150x103 mm; **st**: 14; **yz**: harekeli nesih; **kt**: düz fligranlı krem renkli Avrupa kâğıt; **c**: sağlam görünümlü, mıklepli kahverengi meşin.

Yazma "Hazret-i Şeyh Ümmî Kemâl Kitâb-ı Şerîfi" ser-levhasıyla başlamaktadır. Manzumeler, çift sütun halinde kırmızı çerçeveler arasındadır. Sözbaşları için satır boşlukları bırakılmış fakat yazılmamıştır. Tertip bakımından II. Grup nüshalardandır.

Beyit ve kelime eksikliklerinin yanısıra fazla miktarda ibare farklılıkları vardır. İmla yönünden Dîvân'ın oluştuğu yüzyıldan çok daha sonralarının imlâ özelliklerine sahiptir.

Baş: Ey kadîm ü zü'l-celâli zü'l-kemâl
Ey mukîm ü pür-kemâli bî-zevâl
(1.b)

Son: Derdini dertlüye dir Ümmî Kemâl
Zîrâ her dadı dadmayan bilmez
(90.b)

b. Diğer Nüshalar

14. AÖ2 (Ank. İl Halk Ktp., Adnan Ötüken. 2554)[287]

Müstensih: Hudâ'î-zâde

İstinsah Tar: Muharrem 1221/Mart-Nisan 1806

var: 93; **ölç**: 225x165-161x111 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih, fihrist çerçeveleri, söz başları ve hitam beyitleri kırmızı; **kt**: üç ay fligranlı; **c**: şirazesi dağılmaya yüz tutmuş, kartonla desteklenmiş yaldızlı ve çiçek motifli.

15. AÖ3 (Ank. İl Halk Ktp., Adnan Ötüken.1154)[288]

Müstensih: Şeyh Hâcî Bekir Sagmânî

İstinsah Tar: Receb 1229/ Haziran-Temmuz 1814

var: 59; **ölç**: 205x145-155x107 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih, söz başları ve çerçeve kırmızı; **kt**: fligranlı; **c**: tamir görmüş, cevizî yeşil bez kaplı mukavva.

16. A (AÜDTCF Ktp.,A.122)[289]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: Şa'bân 1168/Mayıs-Haziran 1755

var: 95; **ölç**:? mm; **st**: 17; **yz**: nesih; **kt**: ?; **c**:?

---

[287] (**bkz.** Yanpınar, **Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, s.28.
[288] **bkz.** Hickman, **MDÜK**, s.198.
[289] **bkz.** Hickman, **MDÜK**, s.198.

17. B (AÜDTCF Ktp., B.10)[290]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 14; **ölç**: mm; **st**: ; **yz**:; **kt**:; **c**:

18. MK2 (Millî Ktp., Yz: A.5161)

Müstensih: Süleyman er-Râcî.

İstinsah Tar: 1021/1612-13

var: 57; **ölç**: 190x136-148x105 mm; **st**: 14 ; **yz**: nesta'lik ; **kt**: arma fligranlı, bazı yapraklar yanık, baş yapraklar siyah cedvelli; **c**: desenli kâğıt kaplı mukavva

19. MK3 (Millî Ktp., Yz: A.1887)

Müstensih: Mehmed

İstinsah Tar: Receb 1028/Haziran 1619

var: 78 ; **ölç**: 215x155-145x105 mm; **st**: 11; **yz**: harekeli nesih; **kt**: çıpa fligranlı, konu başları kırmızı ; **c**: siyah meşin harap

20. MK4 (Millî Ktp., Yz: A.3754)

Müstensih: Hâfiz Ebu Bekr el-Zekib ʻAbdulvahhab Efendî-zâde

İstinsah Tar: Rebiʻü'l-âhir 1290/Mayıs 1873

var: 59; **ölç**: 243x183-210x130 mm; **st**:16; **yz**: harekeli nesih; **kt**: eser-i cedit; **c**: ciltsiz

21. MK5 (Millî Ktp., Yz: A.3674/1)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 1-35; **ölç**: 211x152-150x105 mm; **st**:17; **yz**: harekeli nesih; **kt**: yıldız fligranlı; **c**: ciltsiz

22. MK6 (Millî Ktp., Yz: FB.326)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 48; **ölç**: 240x170-189x93 mm; **st**:21; **yz**: harekeli nesih; **kt**: taç arma ve harf fligranlı;

---

[290] bkz. Hickman, MDÜK, s.199.

c: yeşil bez sırtlı ebru kaplı mukavva

23. MK7 (Millî Ktp., Yz: A.4356)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 91; **ölç**: 245x180 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih; **kt**: leopar fligranlı, konu başları kırmızı; **c**: satıhı desenli kâğıt kaplı, üst cild kapağı kopuk, alt cild kapağının kenarları kahverengi meşin

24. MK8 (Millî Ktp., Yz: A.3886)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 99; **ölç**: 200x150-140x95 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih; **kt**: daire içi çıpa fligranlı; **c**: ciltsiz

25. MK9 (Millî Ktp., Yz: A.1182)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 69 ; **ölç**: 220x165-175x118 mm ; **st**:15; **yz**: harekeli nesih, söz başları kırmızı; **kt**: üç ay fligranlı Avrupa; **c**: meşin sırtlı, eski

26. MK10 (Millî Ktp., Yz: A.3674/2)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 36.a.-73.b.; **ölç**: 210x152-150x100 mm; **st**: muhtelif; **yz**: nesih kırması; **kt**: birleşik harf fligranlı; **c**: ciltsiz

27. MK11 (Millî Ktp., Yz: A.1229)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 37; **ölç**: 195x145-147x100 mm; **st**:15; **yz**: harekeli nesih, söz başları kırmızı; **kt**: âbâdî;

c: meşin şemseli, eski

28. MK12 (Millî Ktp., Yz: A.764)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 43; **ölç**: 180x147-132x95 mm; **st**: 9; **yz**: harekeli nesih, başlıklar kırmızı; **kt**: beyaz Avrupa; **c**: ciltsiz

29. MK13 (Millî Ktp., Yz: A.1184)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 66; **ölç**: 212x156-170x122 mm; **st**: 15; **yz**: harekeli nesih kırması, söz başları kırmızı; **kt**:birleşik harf fligranlı âdî; **c**: eski

30. MK14 (Millî Ktp., Yz: A.3753)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 41; **ölç**: 200x150-150x100 mm; **st**: 15; **yz**: nesih, söz başları kırmızı; **kt**: nem lekeli Avrupa; **c**: kahverengi meşin

31. BU2 (Beyazıt Devlet Ktp., Umumi.5308)[291]

Müstensih: ‘Alî bin Hâcî ‘Abdu'llatîf ibn İmrânü'r-Rehâvî

İstinsah Tar: 983/1576

var: 135.b-209.b; **ölç**: 208x140-mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih, kırmızı çerçeveli; **kt**: saykallı kâğıt; **c**: şirazesi hafif dağılmış, zencirekli, sırtı tamir görmüş koyu kahverengi meşin.

32. DB (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba. 416)[292]

Müstensih: Mahmûd bin Muhammed

İstinsah Tar: 22 Rebî‘ü'l-âhir 1033/12 Şubat 1624

var: 91; **ölç**: 205x145-160x95 mm; **st**: 11; **yz**: süslü nesih; **kt**: âharlı krem rengi; **c**:

---

[291] Dîvân'ın içinde yer aldığı bu mecmuanın daha geniş bir tanıtımı için **bkz.** Pekolcay, Necla, "Türk Dili ve Edebiyatına Ait Bazı Metinleri İhtiva Eden YAZMA BİR MECMUA", **TDED**, 1954, ayrı basım, ss.349-364

[292] **bkz.** Hickman, **MDÜK**, s. 198.

mıklepli kahverengi meşin.

33. YB (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar. 2635/1)[293]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 1.b.-101-b.; **ölç:** 240x170 mm; **st:** 17; **yz:** harekeli bozuk nesih, söz başları kısmen kırmızı; **kt:** mühreli beyaz; **c:** kahverengi meşin kap içinde

34. OE1 (Atatürk [eski Belediye] Ktp., Osman Ergin. 295)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: 1312/1896

var: 66; **ölç:** 205x150-151x103 mm; **st:** 15; **yz:** harekeli nesih, sözbaşları ve çerçeve kırmızı; **kt:** hafif âharlı, sarımtırak; **c:** şirazesi dağılmış, sırtı bezle takviye edilmiş mukavva.

35. OE2 (Atatürk [eski Belediye] Ktp., Osman Ergin. 296)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var:69; **ölç:** 215x160-165x120 mm; **st:** 15; **yz:** nesih-rik'a kırması, ser-levha ve söz başları kırmızı; **kt:** düz çizgili, fligranlı; **c:** sırtı meşinle takviye edilmiş mukavva.

36. İÜ2 (İst. Üniv. Ktp., Ty.5677- Mecmua)[294]

Müstensih:

İstinsah Tar: 1263/1846-47

var:1.b.-41.b.; **ölç:** 230x155-145x85 mm; **st:** 19; **yz:** ta'lîk kırması ; **kt:** âharlı, krem rengi; **c:** tezyinatlı, basma zencirekli, mıklepli ve şirâzeli, meşin.

37. İE1 (İst. Üniv. Ktp., İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, T.2832)[295]

Müstensih:

İstinsah Tar: 1205/1790-91'den sonra

var: 52; **ölç:**215x140-125x70 mm; **st:** 16-17; **yz:** nesta'lîk, ser-levha tezyinatlı; **kt:** âharlı,

---

[293] Nüsha ilk kez Ahmet Yanpınar tarafından tanıtılmıştır. (bkz. **Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, s.26.

[294] bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu**, I. İst., 1947, s.30, no:7.

[295] bkz. Hickman, **MDÜK**, s.198.

krem rengi; **c**: açık kahverengi meşinle takviye edilmiş koyu kahverengi, tezyinatlı, sağlam, meşin.

38. İE2 (İst. Üniv. Ktp., İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, T.3331)[296]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 129; **ölç**: 190x145-115x93 mm; **st**: 13; **yz**: harekeli nesih, mukaddime ve baştan ilk iki varağın çerçeveleri kırmızı; **kt**: bazı sayfalarında nem lekeleri bulunan âharlı; **c**: sırtı kahverengi meşinle desteklenmiş basma zencirekli, yaldızlı şemseli sağlam kırmızı meşin.

39. MM1 (Mevlana Müzesi Ktp.4981)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

40. KM (Koyunoğlu Müzesi Ktp.14033)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

41. Oİ (Sarajevo, Orijentalni Institut.3370)[297]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: 1172/1758-59

42. VT (Vatikan Ktp., Vatikan Turco.206)[298]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

---

[296] **bkz.** Hickman, **MDÜK**, s.199.

[297] 90'lı yıllardaki Sırp saldırılarında, bu nüshanın bulunduğu arşivin isabet aldığı ve yandığı basındaki haberlerde yer almıştır.

[298] Nüshanın tanıtımı için **bkz.** Rossi, Ettore, **elenco dei manoscritti turchi della Bibliotheca Vaticana**, Vatican, 1953, ss.181-182; Hickman, **MDÜK**, s.199.

c. Mecmualar

43. Mecmû'a-i Resâ'îl ü Eş'âr [Risâle-i Barak Baba] **(Hacı Bektaş Ktp.196)**[299]

Müstensih: Muhammed bin Bostanî

İstinsah Tar: 890/1485 (Gelibolî)

44. Câmi'ü'n-Nezâ'îr (Beyazıt Devlet Ktp.5782)

Müstensih: Eğridirli Hacı Kemâl

İstinsah Tar: 918/1512-13

45. Mecmû'a-i Eş'âr (Millî Ktp., Fahri Bilge.442)[300]

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

46. Mecmû'a (Süleymaniye Ktp., Reşat Efendi.1186)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

47. Câmi'ü'l-Me'ânî (Nuruosmaniye Ktp.4904)[301]

48. Mecmû'a (S. Zeki Kutucuoğlu'nun Hususi Ktp., Bolu)[302]

---

[299] Mecmuanın tanıtımı için **bkz.** Tatçı, **YED-II**, s.6.

[300] Mecmuanın tanıtımı **için bkz.** Cunbur, Müjgân, "Eski Bir Mecmua-i Eş'âr'da Yunus ve Baba Yusuf'tan Birkaç Deyiş", **II. Uluslararası Türk Halk Semineri**, 7-8 Mayıs 1985 Eskişehir, [Tebliğ], ss.69-75.

[301] Mecmuanın geniş bir değerlendirmesi **için bkz.** Ergin, Muharrem, " Câmi'ü'l-Me'ânî'deki Türkçe Şiirler", **TDED**, Cilt:3, İst., 1949, ss.509-569.

[302] Mecmua'nın aslı, Kutucuoğlu tarafından fotokopisi alınarak Bolu İl Halk Kütüphanesine bağışlanmış, Eski Eserler.184 numara ile kayda girmiş, daha sonra Kültür Bakanlığı'nın emriyle diğer yazmalarla birlikte Ankara'ya alınmıştır. Biz, Kutucuoğlu'ndaki fotokopilerden faydalandık. XVI. yüzyıla ait olduğunu tahmin ettiğimiz Mecmuada Yunus Emre, Nesimi, Kemâl Ümmî, Cemâlî, Abdi, Rûşenî ve daha başka şâirlere ait manzumeler var. Bir kısmı mükerrer olan manzumeler karışık olarak verilmiştir.

8. Nüsha Şecereleri

Kemâl Ümmî'nin müellif hattı Dîvân'ı mevcut olmadığından metin oluşturulurken yazma nüshalara dayanmak gerekmektedir. Tesbitlerimize göre 40'ın üzerinde nüsha bulunmaktadır. Dîvân nüshalarının birbirleriyle ilişkisini tesbit edereken çeşitli kıstasları esas almak mümkündür. Tertip, yani manzumelerin sıralanışının yanısıra eksiklikler, fazlalıklar ile dil ve imlâ hususiyetlerine göre bu nüshalar arasında çeşitli bağlar kurulabilir. Bu bağlara göre de nüsha grupları oluşturulabilir.

Bizim tesbitlerimize göre nüsha gruplamalarında en büyük ayırıcı "tertip"tir. Metin tesibitinde esas alınan ve alınmayan nüshaların tamamı, aralarında bazı farklara rağmen, üç grup oluşturmaktadır.

I. Grup: Bu grupta en eski tarihli nüsha olan MC yer almaktadır.[303] Manzumelerin sıralanışında belli bir sistem yoktur. MC ile aynı tertibe sahip elimizde başka bir nüsha da yoktur. Bu tertipte başka nüshaların var olabileceğini düşünerek MC'yi I. Grubun kolbaşı nüshası olarak kabul ediyoruz. Manzumelerin sıralanışında II. Grup'taki nüshalarla tamamen ayrı bir sistem göze çarpar.[304]

II. Grup: Bu grupta, tertip bakımından birbirlerine çok benzeyen esas nüshalardan MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, İÜ1, PP ve DŞ nüshaları yer almaktadır. Genel olarak manzumelerin sıralanışı aynı tertip üzeredir. Diğer yandan kelime ve ibare benzerlikleri bakımından da paralellikler bulunmaktadır. Başı eksik olmasına rağmen MK1, bu grubun kolbaşı nüshası durumundadır.

III. Grup: Huruf-i heca esasına göre tertiplenmiş nüshaların oluşturduğu gruptur. Burada, esas alınan nüshalardan AE1, AE2 ve TS yer almaktadır. Bilhassa AE2 ve TS arasında tertip yönünden büyük benzerlikler vardır. Varak kopuklukları istisna edildiğinde TS'nin, AE2'nin muahhar yazmalarından birinden, imlasının değiştirilerek kopye edildiği anlaşılacaktır.Tertip bakımından değil, fakat diğer ortak özellikler bakımından MCON1'de bu gruba dahil edilebilir.

Bu gruptaki nüshalardan herhangi birini kolbaşı sayamıyoruz. Çünkü, AE1 eski bir tarih taşımasına rağmen AE2'nin dil ve imlâ özellikleri bakımından ondan daha eski olduğu veya eski bir tarihli nüshadan aslına sadık kalınarak kopye edildiği anlaşılmaktadır.

Bu gruplamaları, tenkitli metnin karşılaştırma notlarında daha belirgin bir biçimde izlemek mümkündür. (**bkz.** METİN)

Nüshalar arasında dil ve imlâ yönünden MC hâvâsî bir nüsha, diğerleri daha âvâmî nüshalardır. Avâmî nüshalarda halk söyleyişine yakın söyleyişler daha yoğundur. Esas alınan nüshalarda yazılıştaki harfler itibariyle istikrarsızlıklar çoktur. Mesela 45 n.m. için esas alınan 6 nushadan 3'ünde (MC, BU, HM) "salar" kelimesi "sin" harfiyle, 3'ünde (FB, PP, DŞ) de "sad" harfiyle yazılmıştır. (**bkz.**21/10)

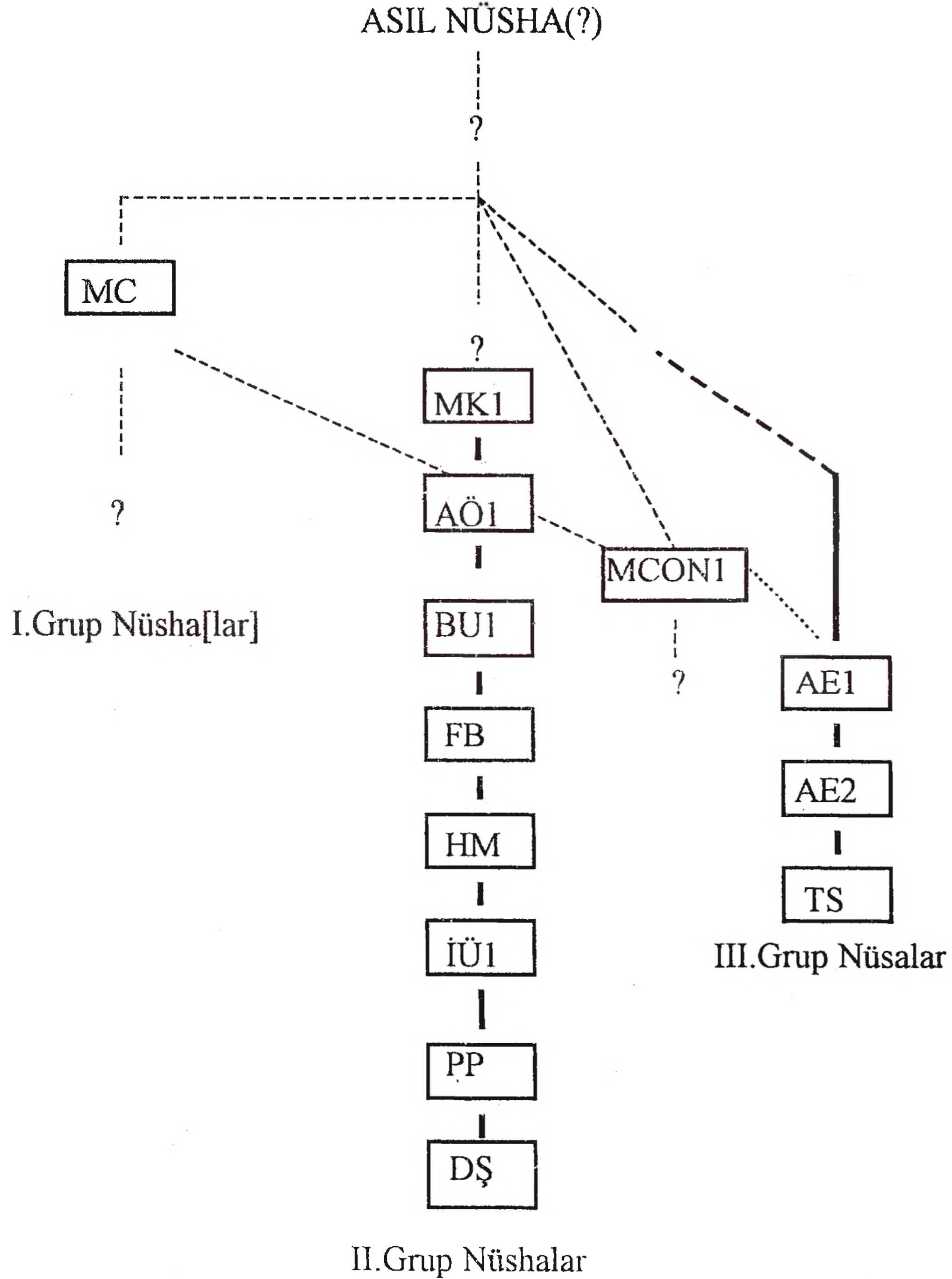
---

[303] Nüshalar için **bkz.** Metin Tesbitinde Esas Alınan Nüshalar

[304] Hickman, MC nüshası ile II. Gruptan BU1 nüshasıhdaki manzumelerin sıralanışını mukayese etmiş, kısmen zıddiyete dayanan aritmetik bir sıralanışla verildiği fikrini uyandıracak bir sonuca varmıştır. **bkz.** Hickman, **MDÜK**, s. 202.

MC dışındaki nüshalarda, özellikle BU1 ve FB'de, Farsça terkip -i'leri genellikle atıf vav'ları ile, bununla yazılması gerekenler de çoğu zaman kesre ile yazılmışlardır.

I. ve II. Grupların kolbaşıları MC ve MK1 arasında kelime ve ibare farkları bakımından paralellikler vardır. Bu durum MK1'in MC ile diğer II. Grup nüshalar arasında -tertip hariç- bir geçiş nüshası olduğunu düşündürür. Bu değerlendirmelere göre esas alınan nüshaların şeceresini şematık olarak şöyle ortaya koyabiliriz:

B. KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNI'NDA VEZİN, KÂFİYE, NAZIM ŞEKİLLERİ VE TÜRLER

1. Vezin

Kemâl Ümmî, Tekke edebiyatının bir mensubu olarak, heceden aruza geçiş sürecinin bütün özelliklerini eserlerinde hissetiren bir şâirdir. Dîvân'ındaki 135 nolu manzume hariç bütün manzumeler aruzla söylenmiştir.[305]

Vasfi Mahir Kocatürk **"... Divan'ında muhtelif aruz vezinlerini, devrine göre, kudretle kullanmaktadır"**[306] diyerek şâiri aruzu kullanmada devrine göre başarılı sayar.

İsmail Ünver, Kemâl Ümmî'nin şiirlerinin vezni ile ilgili olarak şunları tesbit etmiştir:

"Görebildiğimiz Dîvân nüshalarındaki şiirler, genellikle Dîvân şiiri nazım şekilleriyle ve aruzla yazılmıştır. Kemâl Ümmî'nin aruzu başarıyla kullandığı söylenemez. Tekke şâirlerinde görülen, şiirin sonunda vezni bir mısra olarak verme geleneğine Kemâl Ümmî'nin bazı şiirlerinde de rastlıyoruz."[307]

Dilindeki Türkçe kelimelerin yoğunluğu tabii olarak aruzun sınırlarını zorlamıştır. Bu sebeple imâle ve zihaflar[308] oldukça fazladır. Bazı manzumelerdeki imâle yoğunluğu bu manzumelerin hece ile söylendiğini bile düşündürebilir:

Fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ûl

Aga* kara saçuñ boyandı aga
Neye döndi şu bâga düşen aga

Taga urma tag 'adlile merhem ur
Ki zulm odı yakar düşerse taga

Aga düşme bu yirde giç dâneden
Ki cânuñ kuşı uça göge aga

Yaga bala toyur kamu acları
Dilerseñ ki üstüñe rahmet yaga

(37/1-4)

---

[305] Köprülü başta olmak üzere birçok araştırmacı, Kemal Ümmi'nin manzumelerini aruzla yazdığını ifade etmişlerdir: Gölpınarlı, vezin konusunda birşey söylemez Ancak Divan şâirleri için düzenlediği antolojiye alarak aruzla şiir söylediğini kabul ettiğini göstermektedir. Bu konuda **bkz.** Köprülü. **TET**, s. 361; Kocatürk, **TET**, s. 282; Ünver, **KÜ**, s.24; Gölpınarlı, **Divan Şiiri**, s. 11,35,36.

[306] Kocatürk, **TET**, s. 282,283.

[307] Ünver, **KÜ**, s.24.

[308] İmâle ve zihaf için **bkz.** Pala, **DŞS**, s.254,536.

* Alt çizgiler imâleleri göstermektedir.

Ancak yukarıdaki ve benzeri şiirlerde, bütün müstensihlerin, dikkati çeken bir imlâ hassasiyeti gösterdikleri, Türkçe kelimeleri yazarken aruzun uzun ve kısa hecelerine uydurmak için gayret ettikleri görülür. Buna "kamu" kelimesinin imlasını genel bir örnek olarak verebiliriz. En eski tarihli Dîvân nüshası olan MC başta olmak üzere esas alınan bütün nüshalarda "kamu" kelimesi vezin icabı şu değişik imlalarla yazılmıştır: kamu (. .), kâmu (_ .), kamû (. _), kâmû (_ _)

Zihaflar da Kemâl Ümmî'nin şiirinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanısıra yabancı asıllı birçok kelime vezin gereği kasr yapılarak kullanılır: dünye (dünyâ), şeh (şâh), Zire (Zîrâ)

Bütün bu söylenilenlere rağmen Kemâl Ümmî, güzel bir Türkçe ile aruzu zaman zaman başarılı bir şekilde birleştirir:

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

Âh ol toniçün kim ne yiñi var ne yakası
Ol dahi ya biz ola ya astâr ölüm var

Âh ol agac at üzre binüp gitmek içün kim
İltüp bizi kabr içre koyalar ölüm var

(46/47,48)

Dîvân'da ayrı bir hususiyet olarak musıki ile unsurlarına rastlanması şâirin musıki ile alakasını ortaya koymaktadır. Bu yönü şâirin şiirinde "âhenk" konusunda belli hassasiyetlere sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Gece ve gündüz uşşâk ve nevâ makamlarında ağladığını söyleyen şâirin[309], aruzda ahenk vasıtalarından sayılan imâle-i memdûd'dan da faydalandığı, bunu Türkçe'nin "kapalı heceleri"nde uyguladığı görülür. Aşağıdaki beyitlerde geçen "yazar" ve "yol var" ibarelerinde "-zar" ve "var" kısımları bir buçuk hece (- .) değerinde alınmıştır. Şâirin üslubuna hakim olan didaktizm, bu heceleri bir "şiddet vurgusu" ile okuma zaruretini de beraberinde getirmektedir.

Yazar(ı) humârını içen tevbe şarâbın
Hüşyâr dutar pendi göñül levhine yazar

(45/2)

Yol var(ı) duruş mürşidile menzile iriş
Ger varmaz iseñ saçuñı sakaluñı yol var

(45/7)

Dîvân'daki manzumelerin bahirler ve vezinlere göre dağılımı şöyledir:

---

309 Aglar bu Kemâl Ümmi kılur hasretile âh
Eydür dün ü gün derdile 'uşşâk u nevâda

(117/10)

HEZEC BAHRİ

Me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün / fe ‘û lün :

1, 13, 14, 15, 16, 26, 35, 44, 49, 50, 57, 63, 65, 71, 72, 79, 97, 100, 101, 103, 105, 110, 114, 115, 118, 119, 123, 127, 133, 134, 144.

Me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün:

3, 12, 20, 25, 27, 34.

Mef ‘û lü / me fâ ‘î lü / me fâ ‘î lü / fe ‘û lün:

9, 22, 24, 33, 45, 46, 52, 67, 106, 117, 130, 138, 139.

RECEZ BAHRİ

Müf te ‘i lün / müf te ‘i lün / fâ ‘i lün:

76, 108, 113.

Müs tef ‘i lün / müs tef ‘i lün / müs tef ‘i lün / müs tef ‘i lün:

11, 60, 64, 104, 111, 136.

REMEL BAHRİ

Fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün:

2, 6, 10, 21, 29, 31, 39, 47, 53, 55, 58, 61, 62, 66, 68, 70, 75, 82, 85, 95, 99,109, 122, 124, 125, 128, 131, 137, 142, 143.

Fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün:

7, 8, 18, 38, 40, 41, 81, 86, 88, 91, 94, 96, 102, 107, 129, 141.

Fe ‘i lâ tün / fe ‘i lâ tün / fe ‘i lâ tün / fe ‘i lün:

(Fâ ‘i lâ tün) (fa‘ lün)

84, 89.

MUZÂRİ BAHRİ

Mef ‘û lü / fâ ‘i lâ tü / me fâ ‘î lü / fâ ‘i lün:

23, 30, 48, 54, 56, 83, 112, 121, 132.

MÜCTES BAHRİ

Me fâ ‘i lün / fe ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün:

(fa‘ lün)

4, 17, 28, 32, 36, 59, 69, 74, 87, 90, 116, 120.

HAFİF BAHRİ

Fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün:

(Fâ 'i lâ tün) (fa' lün)

5, 19, 42, 51, 73, 77, 78, 92, 93, 98, 126.

MÜTEKARİB BAHRİ

Fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ûl:

37, 80, 140.

43 nolu manzumenin aruzla yazılmış olma ihtimali kuvvetlidir. Ancak bu manzume, bulunduğu nüshalardaki şekliyle yeterince tamir edilemediği için vezni bulunamadı. 135 nolu musammat tarzındaki manzume hece vezni ile yazılmıştır.

2. Kafiye

Kemâl Ümmî'nin nazmının en sağlam yanlarından biri kafiyedeki hassasiyetidir.

Dünyâda bu çarhuñ kime ok atmadı yası
Kim kimse hiç anı ne çekibildi ne yası

(130/1)

matlaı ile başlayan manzumesinin son beytinde hem kafiye ve redifi söyler, hem de sözünün nükte ve başka bir şâire nazire olmadığını, dolayısıyla kafiyece orijinal bir manzume vücuda getirdiğini ifade eder:

Ne nüktedürür kimseye bu söz ne nazîre
Kim kâfiyesinüñ gelür âhirleri YâSî

(130/31)

Tekke şiirinde genel olarak ikinci planda kalan bu husus Kemâl Ümmî Dîvânı'nda gerekli özene kavuşmuştur, diyebiliriz. Ağırlıklı olarak "göze göre kafiye" anlayışına sahip olan şâir, rastgele kafiye kullanmaz.[310]

Bazı manzumelerinde, Yunus'ta olduğu gibi mesela sedalı "c" ünsüzü ile, sedasız "ç" ünsüzünü aynı sesmiş gibi revi harfi yerinde kullanarak göze göre kafiye anlayışının dışına çıkarsa da bu durum çok az rastlanan bir durumdur:

Hudâ yâ mürvetüñden bir kapu aç
Yazuklu kullara rahmetlerüñ saç
......

[310] Mesela kafiyeyi sadece bir "ses estetiği" olarak alan Yunus'ta "kulak kafiyesi" esastır. **bkz.**, Tatçı, **YED-I**, s.57.

Kimin kend'özüñe kılduñ mukarreb
Kimi buta tapar kimi öper hâç

...

Kimi atlar biner kollar beyince
Kimi dermânda iki pula muhtâc

...

Huyuñ degşürmeziseñ varma Hacca
Eger kılur iseñ kapuñdadur Hac

(44/1,6,8,14)

Dîvân'daki kafiyeler, yapı bakımından değerlendirildiğinde yarım kafiyeye de rastlanmakla birlikte ağırlığın tam kafiyede olduğu görülür. Yarım ve tam kafiyelerin aynı manzumede kullanıldığı da görülmektedir.

Yarım kafiyeye örnek olarak bir manzumesinden aşağıdaki beyitleri veriyoruz:

...

Ciger hicrân u gamdan cûşa geldi
Tahammül bendin efgân sili deşdi

Meger sâbirlık ol Hak vire yohsa
Uş âh u nevha mevci başdan aşdı

Ne bilür hâm olan şol hasta hâlin
Ki fürkat hirkatından bagrı bişdi

N'ideyin bilmezem kande gideyin
Bu gurbetde yolum ne sarpa düşdi

(26/8-11)

Aşağıya bir kısmını aldığımız baharı konu alan kasidede şâir tam kafiye kullanmıştır:

Söyle i bülbül ki bugün tâze güller çagıdur
Hep bezendi ne ki var saru vü kızıl agıdur

Hûriler bigi tonanup çıḣdı her dürlü çiçek
Hem akar sular sanasın sel-sebîl ırmagıdur

Bir nazar kıl ol Rahîm'üñ rahmeti asârına
Kim bugün bu cümle 'âlem mısli cennet bâgıdur

Gör ki nîçe kıldı ölmiş yirleri girü diri
İşlenen bu kamu kudretler o şeh yasagıdur

(29/1-4)

Kemâl Ümmî manzumelerinde ek redif ve kelime halindeki rediflerden de yararlanır. Dîvân'da hem kafiye hem de rediflerde en çok kullanılan ses "r" sesidir. Bu konuda bir fikir

vermek için şunu kaydetmek yeterli olur kanaatindeyiz: Bizim tertiplediğimiz Dîvân'da, yalnızca gazel-ilahî (bkz.Türler) tarzındaki manzumelerden 25 tanesinin kafiye veya redifi "r" sesiyle oluşturulmuştur.

Kemâl Ümmî'nin manzumelerinin 13 tanesi (**bkz.** Nazım Şekilleri) musammat tarzında söylenmiştir. Bilindiği üzere musammatlar iç kafiyeye sahiptirler. Dîvân'da şâirin kafiyeyi kullanmadaki ustalığını ortaya koyan bu musammatlarda mısralar ortadan bölündüğünde geleneksel koşma tarzının ilk dörtlüğüne benzer bir yapı karşımıza çıkar. Dîvân'daki Şeyh Hoca 'Alî mersiyesinden seçilen beyitler üzerinde bu durumu şöyle gösterebiliriz:

Kanı ol mürşid-i kâmil / Ki bu dünyâ sarâyında
Gözetdi âhiret yolın / Kamu tedbîr ü râyinde
...
Ne kim Hak Tañrı buyurdı / Tutup terk itdi bu yurdı
Müdâm ol misk-bu yurdı / Varanı tevbe suyında

Ayâ kardaşlar u işler / Anuñ işini kim işler
Kim aña nice sarp işler / Geñezindi kolayında

(25/1,8,9)

--------------- a (kâmil / --------------- b (sarâyında)
--------------- c (yolın) / --------------- b (râyinde)
...
--------------- d (buyurdı) / --------------- d (bu yurdı)
--------------- d (-bu yurdı) / --------------- b (suyında)

--------------- e (işler) / --------------- e (işler)
--------------- e (işler) / --------------- b (kolayında)

64 nolu manzume yarı musammat olup beyitlerinin ikinci mısrasında iç kafiye bulunmaz.

Dîvân'daki kafiyeleri, kelimeleri esas alarak şu şekilde tasnif edebiliriz.

a) Yalnız Türkçe kelimelerden oluşan kafiyeler: Dîvân'da, birçoğu cinaslı kafiye teşkil edecek şekilde çokça Türkçe kelimenin kafiyede kullanıldığını görüyoruz.[311] Mesela 82 nolu manzumenin bütün kafiyeleri Türkçe kelimelerden oluşturulmuştur. Musammat tarzındaki manzumelerde de aynı şekilde çok sayıda Türkçe kelimenin kafiyede kullanıldığını görmekteyiz.

Mevlâna inanmaz mısın korkuben utanmaz mısın
Ya mürşide tañmaz mısın kim yol u menzil kandedür

(60/2)

Eyi yavuz biz dahı kullaruñuz
İşigüñ muhtâcı yohsullaruñuz

(7/46)

---

[311] Kocatürk, Kemal Ümmi'nin "... Türk nazmını çok kere Türkçe kelime ve kafiyelerle" işlediğine dikkat çeker. bkz. TET, s. 282.

b) Türkçe ve yabancı (Arapça-Farsça) kelimelerin karışık kullanıldığı kafiyeler: Dîvân'da bu hususta çok sayıda örnek vardır.

Bî-garaz Mugnî vü Vehhâb u Sahî
Müntakimsin begdeşüñ yokdur dahı

(7/21)

c) Yalnız yabancı kelimelerden oluşan kafiyeler: Özellikle tevhid ve münacatlarda, Tanrı'nın sıfatlarıyla ilgili beyitlerde çok rastlanır.

Tañrı birdür bî-nazîr ü bî-şerîk ü bî-şebîh
Hem Kitâbı vü Resûlı hakdurur lâ raybe fîh

Ol münezzehdür ta'allukdan ne togdı ne ölür
Kim sıfatı Kul huve'llah ol Hak'uñ zâtı nezîh

Ol 'alîm ü 'âlim ü 'allâm-ı gaybüñ sırına
İrmedi irmez kamu 'allâm ü ser-şeyh u fakîh

Ol ulu'l-ebsâra her bir sun'ıla günden 'ayân
Gerçi a'mâdur göremez münkir ü dehrî sefîh

(6/1-4)

d) Cinaslı kelimelerle oluşan kafiyeler: Kemâl Ümmî'nin kafiye anlayışının en çarpıcı yönünü cinaslı kafiyeler oluşturur. Bütün bir cinaslar yüzyılı sayabileceğimiz XV. yüzyıldaki bu yöneliş, şâirin Dîvân'ında, ilki tamamiyle cinaslı kafiyelerle şiir söyleme, ikincisi ise fırsat buldukça her türlü kelimeyi cinas teşkil edecek şekilde kullanma olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.[312]

Dîvân'da mesnevi tarzında kafiyelendirilmiş ve 137 beyitten oluşan ilk tevhidin bütün beyitleri, bazı aksaklıklara rağmen, kendi içinde cinaslı kafiyelerle oluşturulmuştur:

...
Hemîşe döndürürsin dün ü güni
Kamu seyyâre birle ay u güni

Togar u tolınur döner tolanur
Ki dünyâ bunlaruñıla tola nûr

Mu'allak Kürsiyi çarh üzre asan
Saña bu kamu düşvâr işler âsân

Mutabbak yidi kat gök yaradansın
Dahı her yârı yara yaradansın

[312] Kemal Ümmi'nin cinaslı kafiyelerle yazdığı manzumelerin büyük bir kısmının aynı zamanda nazım şekilleriyle de ilgili olduğu kanaatindeyiz. (bkz. Nazım şekilleri)

Yaratduñ anuñ altında yidi yir
Ezelden cümle mahlûkı yidi yir

Agır yiri yil üzre durıdan sen
Ulu 'arşı su üzre düriden sen

Kılur hükm emrüñ ile Yidi Yıldız
Gelür yirlü yirince ay u yıl düz

(1/7-13)

Gazel tarzındaki 53, 68,101, 102, 116 nolu manzumeler de cinaslı kafiyelerle oluşturulmuşlardır. Bunlardan 53 nolu manzume BU1 nüshasında (41. a) "Tecnis-i Tâm" serlevhasıyla kayıtlıdır ve kafiye ile ilgili bir mana taşıdığını düşünüyoruz. Şiirin dış unsurlarıyla ilgili birkaç özelliği bir araya getirebilmesi, Kemâl Ümmî'nin kafiyeye verdiği önemi göstermektedir. Özellikle 116 nolu manzume bir "musarra-müselsel gazel"[313] olup tam kafiye ile söylenmiştir. Manzume bütünüyle aynı tam kafiyeyi taşımaktadır. Diğer yandan her beytin ayrıca kendi içinde kafiye bakımından nüans beraberliği vardır ve bunlar cinaslıdır. Bunu şematik olarak şöyle izah edebiliriz:

1 ---------- a (a^1)
---------- a (a^1)

2 ----------- a (a^2)
----------- a (a^2)

3 ----------- a (a^3)
----------- a (a^3)

(116/1-3)

Nazım şekilleriyle de ilgili olduğuna inandığımız bir kafiye hususiyeti de beyitbaşı-beyitsonu kafiyelendirmesidir.[314] Yine cinaslarla ilgili olan bu hususun özelliği her beyit sonunun, başladığı kelime ile cinas teşkil edecek tarzda düzenlenmiş olmasıdır. Dîvân'daki 37, 39, 45, 55, 67 manzumelerde bu hususu görmekteyiz:

Âşinâ (tanıdık) -------------- aşına (yiyecek)
---------------------------------- aşına (aşınmak)

Kaşına (kaş)--------------------------------------

[313] bkz. Pala, DŞS, s.183.

[314] Şâir, nazım şekilleriyle ilgili olmadan da zaman zaman kafiyede bir takım orijinallikler ortaya koyar. Mesela aşağıdaki beyitte mısra başları Türkçe kelimelerle kendi arasında, mısra sonları ise yabancı kelimelerle kendi arasında kafiyelendirilmiştir:

Yogıdı Hak'dan artuga meyl ü muhabbeti
Varıdı anuñ iki cihândan ferâgati

(23/45)

---------------------------------- kaşına (kaşınmak)

Taşına (dışına) ----------------------------------
---------------------------------- taşına (taşınmak)

Başına (kafa) ------------------------------------
---------------------------------- başına (yara)
(39/1-4)

3. Nazım Şekilleri ve Türler

a. Nazım Şekilleri

Aslında tekke şiirinin kendisine has nazım şekilleri ve özellikle kullandığı vezinler yoktur.[315] Kemâl Ümmî'nin kullandığı nazım şekilleri Divan şiiri nazım şekilleridir. Bu konuda birçok araştırmacı hemen hemen aynı şeyleri söylerler. V.M. Kocatürk, Kemâl Ümmî Dîvânı'nda münacatlar, na'tlar, kaside, gazel ve mesnevi şeklinde dini ve dervişane öğütler veren manzumeler bulunduğunu kaydeder.[316]

Ancak bu nazım şekillerini kullanmadaki başarısı konusunda görüşler ihtilaflıdır.

"Ozan"[317] makalesinde şâirin bir "gazel"inden bahseden Köprülü Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde de ondan " **Aruz veznini ve klasik nazım şekillerini kudretle kullanan**"[318] bir sûfî şâir olarak söz eder.

İ. Ünver ise " **Görebildiğimiz Dîvân nüshalarındaki şiirler, genellikle Divan şiiri nazım şekilleriyle ve aruzla yazılmıştır. ... Dîvân'da en çok kaside-gazel biçiminde kafiyelenmiş şiirlerle karşılaşıyoruz. Bunlar dışında terci-i bend, ilahî ve mesneviler vardır.**"[319] dedikten sonra "**Bu şiirlerde nazım şekillerinin dikkatle kullanıldığı söylenemez**"[320] diyerek şâirin, Divan şiiri nazım şekillerini kullanmada başarılı olamadığını ifade eder.

Ancak bu şekiller içinde sunulan manzumeler muhteva açısından ele alındığında Tekke edebiyatı unsurlarının ön planda bulunduğu görülür.[321] Bütün geçiş dönemlerinde rastlanan ve karşılıklı etkileşim izlerini taşıyan bu durum iki şekilde karşımıza çıkar: Yeni edinilen şekiller içinde geleneksel muhtevayı devam ettirmek ya da eski şekiller içinde yeni muhtevayı sunmak.

---

[315] Tekke şâirlerini belirli bir nazım şekliyle sınırlamanın doğru olmadığını söyleyen Güzel "... pek çok tekke şâiri, dünden bugüne, divan şâirleri kadar divan tarzında kuvvetli eserler vermişlerdir" diyerek tekke şiirinin bu önemli özelliğini tesbit etmektedir. **bkz. TŞ**, s.281. Nazım Şekilleri için ayrıca **bkz.** Pekolcay, Necla-Selçuk Eraydın, **İslâmî Türk Edebiyatı**, 3.bs., İst., 1976.

[316] Kocatürk, **TET**, s. 282; Banarlı, **RTET**, s.508.

[317] Köprülü, M. Fuad, "Ozan", **Edebiyat Araştırmaları**, 2. bs. Ank., 1986, s. 135.

[318] Köprülü, **TET**, s. 361.

[319] Ünver, **KÜ**, s. 24.

[320] Ünver, **KÜ**, s. 24.

[321] Güzel, **TŞ**, s. 282.

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki durum bundan farklı değildir. Din ve tasavvuf konusunda, söz gelimi Ahmed Yesevî'de genel olarak rastladığımız dörtlüklerle söyleme eğilimi, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal ve Kemâl Ümmî'de, yerini beyitlerle söyleme eğilimine bırakmıştır. Yani şâir, çoğunlukla nazım birimi olarak "beyt"e dayalı nazım şekillerini kullanmıştır. Kemâl Ümmî, Divan şiirinin, devrindeki oluşumundan **dış unsurlar** bakımından etkilenmiş, klasik edebiyatın nazım şekil ve türlerini, biraz da kendine has bir tarzda kullanmıştır.

aa. Kasîde

Kaside, mevcut bilgilere göre Anadolu sahasında ilk kez XV. yüzyılda görülür.[322] Bir mutasavvıf şâir olmasına rağmen Kemâl Ümmî devrin bu nazım şeklini, Dîvân'ında, beyit sayısı bakımından büyük bir yekun tutan manzumelerinde kullanır. Dîvân'da çeşitli türlerde 36 kaside bulunmaktadır. (**bkz.** Metin, ilk 36 manzume) Ancak bu kasideler, bölümler ve diğer yapı özellikleri açısından klasik kaside ile karşılaştırıldığında, kasideden daha çok gazeli andırırlar. Bunlarda kasidenin bazı bölümleri (nesib-teşbib, giriz-gâh vs.) olmadığı gibi özellikle fahriyeye de hiç rastlanmaz.[323]

Dîvân'daki kasidelerin bir kısmı musammat, yani mısraları ortadan bölünebilir tarzdadır. 3, 12, 20, 25, 27 ve 34 nolu kasideler aruzun 4 **me fâ 'î lün** kalıbıyla; 11 nolu kaside ise 4 **müs tef 'i lün** kalıbıyla söylenmiştir.

Kasidecilik yanı, şâirin, devrinin edebi muhitlerinin iklimine aşina bir mutasavvıf şâir olduğunu ortaya koyması bakımından dikkate değer.

ab. Gazel

Kemâl Ümmî'nin, nazım şekilleri ve türler hakkında belirli bir birikime sahip olduğunu kabul ediyoruz.[324] Nazım şekli itibariyle Dîvân'daki manzumelerin büyük bir kısmı gazel tarzındadır.

Bir kısmı musammat tarzında olan bu gazeller vezin ve kafiye gibi dış nitelikleri ile diğer ses unsurlarının kullanılışı yönlerinden Divan şiirinden farklı değildir. Hatta Kemâl Ümmî bu konuda devrin bir kısım şâirleriyle boy ölçüşebilecek, dış nitelikleri bakımından ustalık isteyen bazı manzumeler söyler. Bütün beyitleri birbiriyle kafiyeli olan ve "musarra gazel"[325] denilen tarzı, kafiyeleri cinaslı yaparak ve zenginleştirerek kullanmıştır. (**bkz.** 116 n.m.) Bu manzumelerden bir kısmı, gazel tarzında rastlanmayacak sayıda çok beyitlerle söylenmiştir. Velûd bir şâir olan Kemâl Ümmî'nin bu tarz gazellerini "mutavvel gazel"[326] saymak gerekir.

---

[322] Kaside hakkında bilgi için **bkz.**; Çavuşoğlu, **DŞ**, ss.17-77; Pala, **DŞS**, s. 283 vd.
[323] Kaside ve bölümleri için **bkz.** Çavuşoğlu, **DŞ**, s.2 vd; Pala, **DŞS**, s. 284.
[324] Şu beyit, şâirin gazel tarzına aşina olduğunun bir delilidir:

'Işkıla okuñ medhin o Şeyh-i 'Acemî'nüñ
Dimeñ ki bu bir Türki vü Rûmî gazelidür
(24/24)

[325] Bütün beyitleri birbiriyle kafiyeli olan gazellere denir. **bkz.** Çavuşoğlu, **DŞ**, s. 84; Pala, **DŞS**, s.183.
[326] Mutavvel gazel konusunda Çavuşoğlu şunları söylemektedir: "Gazel-i mutavvel adıyla anılan beyit sayısı 15 ve bunun uzerindeki gazeller. daha çok divan şiirinin kuruluş ve gelişme dönemi olan XIII-

Dîvân'da, musammat tarzında 6 gazel bulunmaktadır. Bunlardan 60,104, 111, 136 nolu gazeller aruzla, 135 nolu manzume ise hece ile söylenmiş tam musammatlardır. 64 nolu manzume ise yarı musammattır. Yani ikinci mısraların iç kafiyesi yoktur.

ac. Tecnîs-i Tâm

Tecnis-i tâm, kafiyeleri cinaslı olan bir gazelin, bazı Dîvân yazmalarındaki[327] adıdır. Dîvân'da kafiyeleri aynı şekilde düzenlenmiş 5 beyitlik bir de kaside (na't) bulunmaktadır. **(bkz.** 21 n.m.) Çok ayrı bir nazım şekli olmamakla birlikte daha ziyade **gazelin hususi bir şeklini** ortaya koyması bakımından önemli olan tecnis-i tam'lar, şâirin cinaslı kafiyeleri kullanma becerisini göstermesi bakımından dikkate değer. Dîvân'da 53, 68, 101, 102 numara ile kayıtlı manzumeler bu tarzdadır. Başlığı taşıyan manzumeyi aşağıya alıyoruz:

TECNİS-İ TAM

'Âşıkuz iki cihânda meylümüz bir yaradur
Kim kamu ma'şûkıla 'âşıkları ol yaradur

Ol bize bizden yakîndür biz niçün andan ırak
Nîçe bir agyâre nezdik olavuz ol yâra dûr

'Işk odı düşdi vü yakdı yüregümüz yagını
Ol harâret kısdı imdi agzumuzda yaradur

Beñzümüz saru gözümüz yaş yirine kan döker
İştiyâkından o şâhuñ göñlümüz pür-yâradur

Sen dahı ol yara varmak dilerseñ 'ışka uy
Hırsıla yoldan sapup nice düşersin yara dur

Kul kişi sultân huzûrunda uyur mı bir nefes
Gaflet içre nîçe bir gâfil yatursın yara dur

İrmek isterseñ sen ol mahdûma dâyim hizmet it
Kapusında dün ü gündüz tapusına yara dur

Mustafâ şol tâ'at içre (Mâ-ebednâk)idicek
İ 'aceb kimdür ki ol dergâha kulluk yaradur

Çün Kemâl Ümmî umarsın ol hekîmüñden devâ

XV. yüzyıl şâirlerinde görülür. Nesimî ve Ahmedî'nin divanlarında bu tür gazeller çoktur." **DŞ**, s. 88; ayrıca **bkz.** Pala, DŞS, s.182.

327 **bkz.** BU1, 41.a.

İmdi âh u derdile bagrunı her dem yara dur

(53/1-9)

aç. Mukaddem-Mu'ahhar

Dîvân'daki 70 nolu manzume BU1 ,nüshasında (41.b) "Mukaddem-Mu'ahhar" serlevhasıyla kayıtlı olup "iade"[328] ve cinasın birlikte bulunduğu, kafiye yönünden de dikkate değer bir manzumedir. **Müselsel** veya **zincir-bend** özelliği arz etmesi bakımından aynı zamanda bir şekil hususiyeti[329] olarak gördüğümüz bu manzumenin kafiyelenişi şöyledir:

-- tapuñuz
-- tapuñuz

Tapuñuz --
-- kapuñuz

Kapuñuz --
-- yapuñuz

...
Sapuñuz --
-- tapuñuz

Tapuñuz --
-- tapuñuz

(70/1-3, 6-7)

Müselsel ya da zincir-bend özelliği arz etmediği halde, beyit başı-beyit sonu cinaslı kafiyelerle tanzim edilmiş ve yine hususi bir tarz diyebileceğimiz bir tarz daha dikkati çekmektedir. Nüshalarda herhangi bir isimle kaydedilmeyen bu tarzda 5 gazel vardır. Bunlardan 37, 39, 55 ve 67 nolu manzumeler 7'şer beyit, 45 nolu manzume ise 21 beyittir. Beyit sayısının genellikle 7 olması bir özellik gibi görünse de, cinaslı kelime bulma zorluğundan kaynaklandığını düşünmek daha mantıklıdır. (Bu tarzda bir örnek için **bkz.** Kafiye)

ad. Mesnevî

Gerek İran edebiyatında gerek Türk edebiyatında, muhtevaları bakımından kasîdeye benzeyen mesneviler yazıldığını biliyoruz.[330] Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki mesneviler de bu tarzdadır ve biri tevhid, diğeri münacat türündeki iki kasidedir. Şâirin mesnevi tarzını kullanmada oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

---

[328] **bkz.**Tahirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, İst., 1973, s.56.

[329] Bazı kaynakların bu manzumedeki hususiyeti sadece bir edebî sanat telakkisi ile ilgili gösterrmeleri bizce yanlıştır. **bkz.**Dilçin,**Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ank., 1992, s.487.

[330] **bkz.** Ünver, İsmail, "Mesnevî", Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri), **Türk Dili**, Sayı: 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), s.432.

Bunlardan özellikle ilkinde (**bkz.** 1 n.m.) mesnevi tarzının bütün inceliklerinin yanısıra ses unsurlarından da yararlanır. Bütün kafiyeleri cinaslıdır ve şâirin dili hakkında da esaslı bir fikir verir.

Diğer manzumede de (**bkz.** 7 n.m.) mesnevi tarzını uygulayan şâir bize, bu vadide daha hacimli eserler yazmış olabileceğini düşündürür.

Mesnevi tarzı ve manzum hikayedeki asıl başarısını Kırk Armağan ile Hazîre-i Kuds'te görürüz. (**bkz.** Eserleri)

ae. Tercî'-i Bend

Dîvân'da, biri "tevhid-tehlîl" olmak üzere iki tercî-i bend bulunmaktadır. (**bkz.** 4 ve 89 n.m.) Terci-i bend tarzının XV. yüzyılda tekke edebiyatı muhitinde ulaştığı noktayı göstermesi bakımından Kemâl Ümmî'nin bu iki manzumesi dikkate değerdir.

Şâirin bu tarzı sevdiği ve başarılı bir biçimde kullandığı görülüyor. "Lâ ilâhe ille'llah" redifli tevhid 7 bendden meydana gelmiş ve bendler birbirine şu vasıta beytiyle bağlanmıştır:

Budur diyen kişiye sinde münis ü misbâh
Hem oda kalkan olur bâb-ı Cennet'e miftâh

"Gönül" redifli terci-i bend ise 5 bendden meydana gelmektedir ve bendler şu beytle biribirlerine bağlanırlar:

Cüste kıl iste duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i haste göñül

af. Murabba'

Dîvân'da murabba' nazım şekliyle bir tek münacat bulunmaktadır. (**bkz.** Metin, 13 n.m.) Münacaat türündeki bu murabba mütekerrir murabba'dır.

ag. Kıt'a

Dîvân'da üç adet kıt'a bulunmaktadır. (**bkz.** 142, 143 ve 144 n.m.) Bunlardan ilk iki tanesi cinaslı kafiyelerle söylenmiştir.

Cinaslı kıt'alardan birini, örnek olarak aşağıya kaydediyoruz.

Yimek içmek dostların sanma ki yârenlerdürür
Zîra anlar togru yoldan sini yaranlardurur
Şol kişiler kim senüñle Hakk'içün yoldaş olur
Anlar elden çıkarma bil ki yâr anlardurur

(142)

ağ. Tuyug

Dîvân'da bir tane de cinaslı tuyug yer almaktadır. (bkz. 141 n.m.) Nüshalarda her ne kadar tuyug ser-levhası ile kaydedilmemişse de gerek düşünce bütünlüğü ve gerekse vezin[331] bakımından tam bir tuyug özelliği göstermektedir:

Dünye tadı âhiretde acıdur
Âhiret tokı bu ilüñ acıdur
İ 'aceb cân acıgın añmaz mı hîç
Şol ki göñül incidür cân acıdur

(141)

b. Türler

Bilindiği üzere türler de daha çok manzumelerin konu ve muhtevası ile ilgilidir.[332] Nazım şekilleri itibariyle Dîvân şâirlerinden farklı bir tarz ortaya koymayan Kemâl Ümmî'nin sûfîlik yönünü asıl ortaya koyan hususiyet, şiirlerindeki muhtevadır. Dîvân şiiri kalıpları içinde tevhidler, münacatlar, na'tlar, medhiye ve mersiyeler ile tasavvufi mahiyette tabiat güzelliklerini, mevsimleri işleyen şiirlerin yanısıra, şâirin üslubuna hakim olan didaktizm sebebiyle bir çok nasihat-nâmeler Dîvân'da yer almaktadır.

ba. Tevhid

Edebiyatta Tanrı'nın birliğini ve yüceliğini anlatan şiirlere tevhid denmektedir.[333] Şâirin Dîvân'ında 6 tane tevhid bulunmaktadır. (bkz. 1, 2, 3, 4, 5, 6 nolu manzume) Bunlardan 1 nolu manzume mesnevi, 4 nolu manzume ise terci'-i bend tarzındadır. Terci'-i bend tarzındaki tevhid aynı zamanda bir "tehlîl"dir, yani Kelime-i Tevhid'in faziletlerini, dolayısıyla Tanrı'nın birliğini konu alan bir türdür. Şâir tevhidlerinde oldukça samimidir ve dinin zâhiri ve bâtınî cephelerini iyi bilen bir mutasavvıf ruhu ile karşımıza çıkar.

bb. Münacat

Münacatlar, şâirin Tanrı'ya yalvararak bağışlanma dileğini ifade ettiği kasidelerdir.[334] Dîvân'da 7 ila 19 arasındaki manzumeler münacat türündedir. Bunlardan 7 nolu münacat mesnevî, 13 nolu münacat ise mütekerrir murabba' tarzındadır.

Kemâl Ümmî münacatlarında, tabiatında var olan bütün vecdini hissettirerek Tanrı'ya yakarır, bağışlanma diler. Bağışlanması için Kutsal kitapları, sure ve ayetleri, peygamberleri,

---

331 Tuyugun iki önemli özelliği olarak vezin ve genellikle cinaslı kafiyelere sahip oluşu gösterilir. bkz. Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, s.210-211.
332 bkz. Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, s. 98.
333 Pala, **DŞS**, s. 492.
334 Çavuşoğlu, **DŞ**, s. 20.

melekleri, sahabeleri, din yolunun diğer büyükleri ile Kâbe, Kudüs ve Tûr gibi dince kutsal mekânları vesile kılar.

bc. Na'‘t

Hz. Peygamber ile Peygamber ailesini (Ehl-i Beyt- Âl-i Beyt) öven kasidelere na‘t denildiği bilinen bir husustur.[335] Kemâl Ümmî Dîvânı'nında 4 na‘t bulunmaktadır. (**bkz.** 20, 21, 22, 23 n.m.)

Tevhid ve münacatlarında olduğu gibi na‘tlerinde de oldukça samimi ve vecdli olan şâir, yer yer devrinin na‘tlerindeki klişe övgü unsurlarının dışında kendine has benzetmelerle Peygamber ve ailesine karşı samimi sevgisini dile getirir:

Eger medhüñi derdile kılam takrîr alam dile
Firâk u ‘ışkuñ odile kalem sına kâgıd yana
(20/18)

Âferin ol gün yüze vü aydan aydın âlına
Kim ay u gün nûrı anuñ pertevinden alına

Zî yüzi gündüz saçı dün Mustafâ vü muktadâ
Kim dil ü cânlar alınur yañagınuñ alına
(21/1-2)

bç. Medhiye

Medhiye türünü özellikle tekke şâirleri için söz konusu edebilmekteyiz. Gerçi tekke şiirinde bir kısım na‘tlere de "Medh-i Resûl" ser-levhası konuyorsa da, medhiyeyi daha ziyade tarikat büyükleri, şeyhler için yazılmış manzumeler olarak değerlendirmek daha uygun olur kanaatindeyiz.[336]

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, Şeyhi Hoca ‘Alî için yazılmış bir medhiye bulunmaktadır ve şâirin kendisi bunu "medh" olarak isimlendirmektedir. (**bkz.** 24 n.m.)

‘Işkıla okuñ medhin o Şeyh-i ‘Acemî'nüñ
Dimeñ ki bu bir türkî vü rûmî gazelidür
(24/24)

Şeyh Hamid-i Veli (Somuncu Baba), Hacı Bayram Veli gibi Anadolu sûfîleri üzerinde derin etkilerinin bulunduğunu bildiğimiz Hoca ‘Alî-yi Erdebîlî aynı zamanda Kemâl Ümmî'nin de

---

[335] Çavuşoğlu, **DŞ**, s. 20.

[336] Kemal Ümmî'nin bizzat kendisi, manzumesinin bir gazel değil de medhiye olduğunu şu beyitle ifade etmektedir:

‘Işkıla okuñ medhin o Şeyh-i ‘Acemî'nüñ
Dimeñ ki bu bir Türki vü Rûmî gazelidür
(24/24)

Medhiye konusunda daha geniş bilgi için **bkz.** Güzel, TŞ, s. 312 vd.

şeyhidir. Bu medhiyede şâir, Şeyh'in, döneminde tasavvuf çevreleri ile yönetici zümre arasında ne kadar önemli bir konumda bulunduğunu vurgulamaktadır. (**bkz.** Bazı Mutasavvıflar)

bd. Mersiye

Mersiye, islami edebiyatımızda, toplumda önemli bir yeri bulunan kişilerin ölümü üzerine yazılan ve kişinin yüksek niteliklerinin dile getirildiği kasidelerdir.

Anadolu sahasında bildiğimiz kadarıyla şeyhler için ilk mersiye söyleyen mutasavvıf şâirlerden biri Kemâl Ümmî'dir.[337] Dîvân'ında 3 mersiye yer almaktadır. Bunlardan ikisi, şâirin şeyhleri Hoca 'Alî[338] ve Şeyh Hamid için söylenmiştir. (**bkz.** 25 ve 27 n.m.) Diğerinin ise (**bkz.** 26 n.m.) kimin için söylendiğini tesbit edemedik.[339]

Şâir, mersiyelerinde şeyhlerinin yüksek meziyetlerinden, cemiyetteki ağırlıklarından, din ve dünya işlerindeki tavırlarından söz eder. Bu manzumelerin en önemli niteliği, maddi bir karşılık beklentisi ile yazılmadıklarından, oldukça samimi bir ruh halini yansıtmalarıdır.

Hoca 'Alî ve Şeyh Hamid için yazılan mersiyelerde şâir şeyhlerinin Hicri ölüm tarihlerini de vermektedir.

Hoca 'Alî Mersiyesinden:

Kaçan **defn oldı** ol genci bil it hicretde sagıncı
Sekiz yüz otuz ikinci Cimâzi'l-evvel ayında
(25/30)

Şeyh Hamid Mersiyesinden:

Nebî'nüñ hicretinden bil **sekiz yüz on beşinci yıl**
Berât dününde ol fâzıl bu menzilden **sefer kıldı**
(27/38)

be. Bahâr-nâme, Hazan-nâme

Dîvân'daki 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 nolu manzumeler tasavvufi mahiyette mevsim şiirleridir. Bir kısım nüshalarda "Der-Fasl-ı Hazân"[340], "Der-Sıfat-ı Bahâr"[341] veya "Der-

---

[337] İsen, **Türk Edebiyatında Mersiye**, s. CXXI vd.

[338] Bu mersiye için İsen "Şeyh Sadrü'ddin adlı birisi için yazılmıştır" diyor (**Türk Edebiyatında Mersiye,** s. CXXII) ki bu manzumeye bazı nüshalarda (**bkz.** mesela MK1, 38.b) verilen başlıktan kaynaklanmaktadır.

[339] Bu mersiye de şâirin şeyhlerinden biri için yazılmış ikinci bir mersiye olabileceği gibi, şâirle ilişkisini menkabevî kayanaklara göre tesbit edebildiğimiz Hacı Bayram Veli için de söylenmiş olabilir.

[340] **bkz.** MK1,35.a.

[341] **bkz.** MK1,29.a., BU1, 50.a.

Bahâriyyât"[342] ser-levhalarıyla kaydedilmişlerdir. Bunlar nazım şekli itibariyle kaside, tür bakımından da bahâr-nâme ve hazan-nâme diye isimlendirdiğimiz[343] türlerdeki şiirlerdir.

Manzumelerden 34 nolu olanı hazan mevsimini ele almaktadır. Diğerleri bahâr-nâme'dir. Daha önce de ifade edildiği gibi bunlar tam bir kaside değil de, kasidenin nesib-teşbib bölümü gibidir ve tefekkür ve ibretle bakılan kâinat kitabının yorumlanması esasına dayanır.

Bahârla birlikte ölü yerlerin dirilmesi, "ba-subade'l-mevt"e bir örnek teşkil eder. Bütün mevcudat, lisan-ı hal ile Tanrı'yı tesbih eder. Hazan-nâme'de ise tabiatta baharın aksine vuku bulan olumsuz değişiklikler hem insan ömrü, hem de dünyanın fânîliği ile bağıntılı olarak ifade edilerek kişiler uyarılır.

bf. Gazel-İlahî

Dîvân'da "ilâhî", bir tür adı olarak geçmemektedir. Cönklerdeki Yunus ilahilerinin aksine Kemâl Ümmî'nin manzumelerini bu isimle kaydeden hiç bir nüshaya rastlayamadık.

Nazım şekli itibariyle Dîvân şiirinin dış disiplinine bağlı gazellerden pek farkı olmayan Kemâl Ümmî'nin gazellerini muhtevasına uygun olarak tür bakımından gazel-ilahî diye isimlendirebiliriz.[344]

Dîvân'da 37'den başlayıp141'e kadar devam edenler (89 n.m. hariç) bu tarz manzumelerden oluşmaktadır. Bunların bir kısmının bestelenerek okunduğunu düşündürecek işaretler de vardır.[345]

bg. Nasihat-nâme

Kemâl Ümmî'de yoğun olarak rastlanılan öğüt verme eğilimi, onun Tekke şiiri içinde "Nasihat-nâme" diye değerlendirdiğimiz türdeki eserlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkar. BU1 nüshasındaki bir manzumeye "Nasîhat-Kemâl"[346] başlığının konması, müstensihlerin de konuya uygun olarak bu manzumeleri "Nasihat-nâme" olarak isimlendirdiklerini düşündürüyor. Ancak bu başlıklar olmasa bile şâir, her fırsatta didaktik yönüyle kendini hissettirir.

Nasihat-nâme türündeki manzumelerinde şâir, her zaman başkalarına öğüt vermez. Sözlerinin öncelikle kendisi için geçerli olduğunu söyler. Nasihat niteliğine sahip birçok

---

[342] bkz. MC, 23.a-32.a., MK1,30.b., BU1, 54.b.

[343] Güzel, Ramazan konusundaki şiirleri "Ramazan-nâme" olarak isimlendirmektedir. (TŞ, s.309) Bu eğilim tekke şiiri üzerinde çalışan diğer bilim adamlarınca da benimsenmiştir. Böylece, mesela namaz konusundaki manzumelere "Salat-nâme", bahar konusundakilere "Bahar-nâme" gibi isimler verilmesi yaygınlaşmıştır. Ayrıca bkz. Tatçı, YED-1, s. 64-65.

[344] Bursal Mehmet Tahir Bey'in. Kemâl Ümmî'nin manzumeleri için "İlahiyât-ı 'ârifâne" terimini kullanması, bunları tür olarak "ilâhî" saydığını göstermektedir. (bkz. OM, s.152) Pekolcay da Eşrefoğlu ve Hâşim Baba'nın örnek manzumeleri için "Gazel-İlâhî" terimini kullanmaktadır. bkz. Pekolcay-Eraydın, İslâmî Türk Edebiyatı, s.36, 54.

[345] Ayvânsarâyî"... Âsâr-ı şi'riyyesinden bu güfte anlarundur" diyerek (VA. 56.a) manzumelerinin bestelendiğini zımnen ifade etmekte ve Divan yazmalarında bulunmayan bir manzumeyi "güfte" olarak vermektedir.

[346] bkz. BU1, 70.a.

beytinde de öğüt verenin öğüdünün tutulması için önce kendisinin bunlara uyması gerektiğini ifade eder.

Şarap içenleri bu işten vaz geçirmek için nasihat verenin üzüm yemekten vaz geçmesi gerektiğine inanan şâir bu düşüncesini şöyle ifade eder:

Suyundan ayrugı yıgabileydi
Kemâl Ümmî geçebilse üzümden

(14/14)

Şâir nasihat-nâmelerinde, karşısındaki insanların, söylediklerine inanmaları için dînî-pozitivizm diyebileceğimiz bir yola baş vurur. Ayetlerden, hadislerden, tarihi vak'a ve kahramanlardan örnekler vererek ikna etmeye çalışır. (bkz. Anlatım Şekilleri)

Nasihat-nâmelere örnek olması bakımından 40, 41, 42 ve 43 nolu manzumelerin matla'ları ile bazı beyitlerini kaydediyoruz:

Kend'özinden kimse hiç yol varmaya
Ol kıgırdugı yolında armaya

...

Yardım olmayınca ol Sultân'dan
Yaluñuz hiç kimse iş başarmaya

(40/1,2)

İ gönül bu dünye mâlın sen saña eylenme put
Ger hakîkat mü'miniseñ dünyeyi ko dîni tut

...

Gafletile ne yatursın tur eyü dirlik diril
Şundan öñdin kim ölesin sinüñ üzre bite ot

(41/1,10)

Bu kamu mülke mâlik olduñ tut
Şöhretile cihâna tolduñ tut

...

Kimseye çünki pâyidâr olmaz
İmdi günden güne öleldüñ tut

(42/1,3)

Hey yüri cânân iste cânuñı terk it
Sıdk u yakînile gel gümânuñı terk it

...

İş bu sözi i 'azîz saña alınma
Nefsüme direm ki yatlu sanuñı terk it

(43/1,10)

bğ. Şathiyye

Bilindiği üzere şathiyye "**... Allah ile tekellüfsüz, şakalı bir eda ile konuşur gibi yazılan manzumelere verilen isimdir.**"[347] Dîvân'da doğrudan doğruya şathiyye türünde bir manzumeye rastlamıyoruz. Ancak bir manzumede yer alan bir beyit, şâirin şathiyye de yazmış olabileceğini düşündürmektedir:

(Ene'l-Hak) sen didürmeseñ dimezdi
Sebeb neyidi kim asıldı Hallâc

(44/12)

C. DİLİ, SAN'ATI VE ÜSLUBU

1. Dili, Kelime Hazinesi

Kemâl Ümmî'nin dili, üzerinde önemle durulması gereken yönlerinden biridir.[348] Bursalı Mehmet Tahir Bey, şâirin Dîvân'ını 'Âşık Yunus (Yunus Emre?) Dîvânı gibi Osmanlıcanın tarihî noktasından dikkate değer bulur.[349] V. Mahir Kocatürk de "**Dili oldukça kuvvetlidir. Öz ve arkaik Türkçe kelimelere çokça rastlanmaktadır**"[350] diyerek onun diline dikkat çeker. Banarlı'nın görüşleri de benzer mahiyettedir.[351]

İsmail Ünver, şâirin dili ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

" Kemâl Ümmî'nin dili şiirden şiire farklılıklar göstermektedir.. Tevhid, münacat ve na'tleri Arapça kelimelerle, tamlamalarla, hatta ibarelerle yüklüdür. Bunları işlediği konuların bir gereği olarak değerlendiriyoruz. Sayısı az da olsa, bazı beyitlerinde Farsça ifadeler de yer alır. Fakat onun tamamen dini nitelikli bu şiirlerinde bile Türkçe kelimelerin sayısı az değildir. Öğüt niteliğindeki sözlerinde ise ağırlık Türkçe sözlerdedir. "[352]

Gerçekten de Dîvân, Türkçenin Anadolu'da yerleşme ve kök salma çabaları içinde Yunus Emre, 'Âşık Paşa ve Kaygusuz Abdal'ın eserleri ile birlikte layık olduğu yeri alabilecek mahiyette bir eserdir.

Şâirin dili, Eski Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini taşır.[353] Genel olarak sade diyebileceğimiz bir dile sahiptir. Zorlamalardan, özentiden ve yapmacıklıktan uzak olan bu dili biz Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuzla birlikte Kemâl Ümmî'de buluruz. Kısaca Güzel Türkçe diye adlandırabileceğimiz bu Türkçe, şâirin Dîvân'ının en belirgin özelliğidir. Dîvân'da en çok dikkati çeken bir husus, cinaslı kelimelerin yoğun olarak kullanılmış olmasıdır. Şâir, her

---

[347] Güzel, TŞ, s.324.
[348] Bu konuda bir örnek çalışma için bkz. Ünver, İsmail, **Kemâl Ümmî Dîvânı ve Türkçe Sözlü Dizini**. DTCF, Ank., 1968, (Basılmamış Lisans Tezi)
[349] Bursalı, **OM**, s.152.
[350] Kocatürk, **TET**, s.282.
[351] Banarlı, **RTET**, s. 508.
[352] Ünver, **KÜ**, s.25.
[353] Bu hususta bkz. Timurtaş, F. Kadri, **Osmanlı Türkçesi Grameri**, 3. bs., İst., 1980, ss.319-322.

fırsatta uygun düşen cinaslı kelimeleri beyitlere yerleştirmede üstün maharet gösterir. Cinaslarla adeta oynar. Bu kelimeleri daha çok kafiyede kullanır. (Bu konu için ayrıca **bkz.**Kafiye; Nazım Şekilleri)

Aynı zamanda güzel bir aliterasyon örneği olan şu beyitte "yar" kelimesi cinaslı olarak kullanılmıştır:

Yara yara derd eyledi mahza bizi yara
Yârâ kanı yarar iş o Yâr'a yarayası

(130/18)

Bir kısım beyitlerinde hiçbir yabancı kelime ve tamlamaya yer vermeden, söyleyeceğini Türkçe kelimelerle dile getirir:

Azıgumuz yok suçumuz çokdurur
Yazugumuz çok gücümüz yokdurur

(7/88)

Yazuklardan katı kirdür yüzümüz
Katuñda bir çöpe degmez yüzümüz

(1/39)

Bazı beyitlerinde yaşadığı dönemin halk söyleyişleri olduğu gibi yer alır. Bunlarda benzetme unsurları ve kıyaslamalarda tamamen halktan bir insanın ifade kalıplarını kullanır:

Bişidür helvâdur ol cevmerdin arpa etmegi
Bal u yagından bahîlüñ ger çigi ger bişidür

(55/6)

Çaga yavrı bigi yuva bekleme
Uç Uçmag'a kim beñzemez çag çaga

(37/6)

Bir kısım beyitlerde aynı nesnelerin hem Türkçe hem de Arapça isimlerini kullanır:

Yig ola **toprag** u **taş** şâhın añmayan kuldan
Ki dir **turâb** u **hacer** lâ ilâhe illa'llah

(4/92)

Dönemin halka yakın eserlerinde bulunduğu oranda şâirin dilinde yabancı kelime ve tamlama vardır ve tabii olarak bunların birçoğu Arapça ve Farsça menşelidir. Özellikle tevhid, münacat ve na'tler ile Esmâ'ü'l Hüsnâ'nın dile getirildiği manzumelerde, ayet ve hadislerden iktibasların yapıldığı beyitlerde dilin birden bire ağırlaştığı, Arapça kelime ve ibarelerin yoğunlaştığı görülür:

'Âlimü'l-esrâr u Hayy u lâ-yemût
Vâhidü'l-Kahhâr u Ferd ü lâ-yefût

(7/11)

Yâ Hayy u Vehhâb ü Halîm estagfiru'llahe'l-'azîm
Yâ Rabb ü Tevvâbü'r-Rahîm estagfiru'llahe'l-'azîm

(11/1)

Dîvân'da rastlanan diğer bir özellik de bazı beyitlerin bir mısrasının tamamen yabancı ibarelerle oluşturulması, diğerinin ise Türkçe olmasıdır:

(Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyni) ya'nî
Ki ak yüzde yaraşur kara beñler

(65/9)

Bu Tañrı zikrin unutma di karındaş kim
(Fidâke ümm ü abî) lâ ilâhe illa'llah

(4/55)

Dinî eğitimin Arapça ağırlıklı olması sebebiyle dinî bilgilere temas ve telmihlerde Arapça tabii olarak ön planda görülmektedir. Diğer yandan şâir, tasavvuf terbiyesini Farsça'nın hakim olduğu bir merkezden (bugünkü İran sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan'ın Erdebîl şehrinden) aldığı için dilinde Farsça unsurlara da rastlanmaktadır:

Yâ İlâhî tevbe kerdem ez-günâh
Nâle vü feryâd-guyem gâh gâh

(18/1)

Der-memleket-i keşf ü kerâmât-ı vilâyet
Ber-mesned-i irşâdı Süleymân meselidür

(24/4)

Bürâderân be-hakk-ı anîd ki ez-heme eş'âr
Be-est în gazelî Lâ ilâhe ille'llah

(4/145)

Şâirin dilinde bugün kullanıştan düşmüş olan vasıta instrumental ekinin çok canlı bir şekilde yaşadığını görmekteyiz. Bu ek eski Türkçede -n şeklindedir ve vasıta ve zaman ifade eder.[354] Dîvân'da instrumental eki bir çeşit "eşitlik"[355] eki görevinde kullanılmaktadır:

Yalıñuzın menzile irmez kişi

(96/4)

Vay eger anda varasın gâfilin

(96/20)

Hayf eger bu zulmet içinde susuzın ölesin

(109/15)

Kemâl Ümmî'nin dilinde dikkati çeken bir başka husus da tabiat taklidi kelimeler (yansımalar)in kullanılışıdır ki şâir, bunlarla canlı bir anlatım sağlar:

Bagda her serv ü çenârı raksa koyup oynadan
Yilleriñ **küv küvi** birle suların **çag çagıdur**

(29/8)

---

[354] Ergin, Muharrem, **Türk Dili**. İst., 1994, s. 288.
[355] bkz. Ergin, **Türk Dili**, s.288 vd.

Yataruz gafletile gice **hor hor**
Yürürüz hacletile irte hor hor

(1/55)

Yohsa soñra hiç assı kılmayısar
Biñ taşıla başuñı dög **tak tak**

(77/13)

İsim çekim eklerinin kullanımında bir beyitte şu husus dikkati çekmektedir. Akkuzatif (-i) hal eki yerine, datif (-e) hal eki kullanılmıştır:

Evliyâ pendin tutan kimseneler
Enbiyâ kavline inkâr itmedi

(129/5)

a. Arkaik Unsurlar

Dîvân'ın dil açısından en dikkate değer yanlarından biri de çok sayıda arkaik unsur ihtiva etmesidir. Bunlar kelime, fiil çekimleri' ve diğer arkaik kullanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkaik unsurlar hakkında bir fikir verebilmek için konuyla ilgili sınırlı bir kısım örnekleri aşağıya alıyorum:

(kılı yerine) çat-, (kılı) üzül-, (ölümün) san-, (yola) oñar-, ag-, añsuz u geñsüz (ihtiyarî), artuk, attıgın yaz-, ayıt- ~ eyit-, ayruk, ayu diril-, azıcak (azınca), bagda-, bayık, bigi, bile kop-, bile, bileme (benimle birlikte), birle, bişi, çaga yavrı bigi yuva bekle-, çap-, dirlik diril-, dirşür-, duruş-~düriş- (çalış-, çabala-, oyalan-?), düşevüz, düşi az-, erk, esrüklük, geñüñle, geñüñüzle midi (kendi isteğinizle miydi?), gereg ~ kerek (nemli ?), getür- (göster-), giñ, gönil-(yönel-), göñile-, görincegez, görk, göynüklü, horus (horoz), ır- (ayır-), ısuz (kimsesiz), igen, ileyüñde (önünde ?), irincegez, irür- (erdir-), kaçan, kakı-, katı, katırak, kay, kiçi, kop-, kuç-, kucuş-, lenk lenk yüri-, ög, ögürt-, oku-, sabak vir-, sagu sagla-, sagu, sagın, sagış, söyün-, söz tuzı, suva (suya) sı-, sınuk, taguk (dağınık), tap-, tap yüri-, tart- (aktarmak, çekmek), tarık-, tonat-, toyla-, toyun-, tur- (kalk-), üç- (sön-?), ur-, urısar, us, varavüz, viribidi, yagrınındagı, yapıl- (kapan-), yar- (ayır-), yarag (hayır, amel), yaragın gör-, yasdan-, yat(şer), yayın- (yayıl-?), yegi, yele yele ar-, yiç-, yıkup yımır-, yildür- (gezdir-, dolaştır-), yirinci ol-, yiyiser, ılı (ıssızın zıddı, insanlarla dolu?), yüz tut-, yıg- (men‘ et-)

b. Deyimler

Kemâl Ümmî'nin dilindeki deyimlerin çokluğu bir zenginlik olarak karşımıza çıkar. Bazı beyitler tamamen deyimler üzerine kurulmuştur:

Karış alma karış alkışlu işe
Göñül yıkmayup al halkuñ ezâyin

(110/15)

Yukarıdaki beyitte üçü arkaik nitelikli dört deyim bir arada kullanılmıştır: "karış almak, beddua almak, "alkışlu işe karışmak", hayırlı işe yönelmek, "halkın ezâyin[ini] almak" ise halkın eziyet ve sıkıntısını gidermeye çalışmak anlamındadır.

Çok sayıda deyimi doğrudan doğruya kullanırken bazen de bu deyimlere telmihte bulunur:

İgen **kazma kuyuyı** ayrugiçün
Ki âhir sen yatısarsın içinde

(119/8)

beytinde "kazdığı kuyuya düşmek" deyimine telmih vardır. Aşağıdaki beyitte de "Allah'tan korkmaz, kuldan utanmaz" ibaresini hatırlatır:

Niçe yazuk **Bir Çalap'dan kork** ahı
Dahı **Peygamber'den utan** tevbe kıl

(91/33)

Aşağıya aldığımız örnekler Dîvân'daki deyim zenginliği hakkında bir fikir vermek içindir:

akıl irişdür-, alkışlu işe karış-, assılu bazar it-, atduğın yaz-, ayagunı depret-, ayakdan düş-, azın azın telef kıl, batıl işden giç-, beline amel kuşağın kuşan-, bî-şerî'at laf ur-, bir kılı sözde yüz dil-,bir nefes ayru sanma-, birin ikin sinleye dir-, buyruk sı-, can vir-, çerilerini sı-, ciğer kanıla yaz-, çürükleri yabana sal-, çürüklerini yabana sal-, dâd vir-, dagalı sür-, defterin dür-, dile gel-, dile sığma-, dini arı kıl-, dirligi gafletde giç-, doğru yola ayağı berk bas-, dost adın dile getir-, düzgünin düzet-, düşi az-, el kar-, el sun-, ele gir-, elinden nesne gelme-, epsem ol-, gaflet atına binip çap-, elinden âh kıl-, gâhı kûha say-, gazabını sav-, gönli gin ol-, gönül göğünün bezenmesi, gönül gözgüsi don-, gönül gözile can göğüne nazar kıl-, gönül levhine yaz-, gönül yıkma-, Hak yolında girçegin ayak bas-, halayık aybını gözle-, halâyıkdan üzül-, hâlini dillü dilince râz it-, halkın ezayinini al-, her nesnenin agâhı ol-, hicabı aradan götür-, hikâyet kıl-, ikiye (iki cihana) üç talâk vir-, işi sağla-, kâfir canını nara sal-, kan ağla-, kârübândan kal-, karış al-, kaydını kes-, kaş kaytar-, kuru lâf ürü-, kuyu kaz-, kuş gibi ilerü uç-, kıl üzül-, kılı çat-, kılıç tart-, kısas al- lenk lenk yürü-, leşkeri kır-, medhin okı-, mücerred giy-, nâzile diril-, od ur-, ödün sıt-, ögüd koy-, ögüni başuna dir-, ölümün san-, öz aybına göz kapa-, pul narhına sat-, raks ur-, rızayı başa külah yap-, rikkat odıla tüt-, ruzunu verip şeb al-, saçu saç-, saçunı sakalını yo-, sagu sagla-, sagını solundan fark ideme-, suçlar içün ağla-, şah işigine yüz süri-, tâkati tak ol-, taşın düz-, tekye ur-, tenbih oku-, terkin ur-, üzülen kılı çatama-, varlığı yokluğa ver-, yagır gülün gibi geri kal-, yazuk denizine gark ol-, yol var-, yoldan koy-, yoldan taşra gör-, yolından atunı yar-, zâr kıl-, zebun et-.

c. Atalar sözü

Dîvân'ın deyimler ve atalar sözü yönlerinden ayrıca tetkik edilmesi dilimiz açısından son derece faydalı olacaktır kanaatindeyiz. Eserdeki bazı beyitler, bir kısmı günümüzde de kullanılan atalar sözü örnekleridir ya da onları çağrıştırır.

Şâir, atalar sözü veya atasözleri kavramının karşılığında "mesel" sözünü kullanmaktadır:

Hiç bî-nasîbe kuvvet-i zûr assı eylemez

Bu söz **meseldür** ahı ki **şahsa kademı gerek**
(83 11)

Aşağıdaki beyitte bir atalar sözünün arkaik şekli olduğunu sandığımız şu örnek yer almaktadır:

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde
(119/11)

Tamamen mecazî bir anlam ifade eden şu beytin ikinci mısrasının da bir atasözünün arkaik şekli olduğunu sanıyoruz:

Kayduñı kes ki menzile yitesin
Çün agır yüklüler yola döymez (dayanamaz)
(73/7)

Halk arasında bugün de kullanılmakta olan "Mal, canın yongasıdır" sözünün eski bir varyantına aşağıdaki beyitte rastlamaktayız:

Kankı yâr kim yoluña cân virmege da'vî kılur
Akçe cândandur sen andan sına evvel zer dile
(122/9)

"Ne ekersen onu biçersin" atasözünün beşyüz yıl öncesinin, günlük hayatında canlı bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz:

Kemâl Ümmî konan göçer yarag it kim **eken biçer**
Biten solar gelen giçer nitekim bu sitân oldı
(34/20)

Hayr u şer kim **ne ekerse girü anı biçiser**
Dânesi gayrına degmez kimsenin ambarınuñ
(85/23)

Yukarıdaki beytin ikinci mısrası da "Kim ne eder, kendine eder" atalar sözünü hatırlatmaktadır. Bir başka beyitte şâir bu sözü daha açık bir şekilde söyler:

Eyü yavuz **kişi n'itse** çü **kend'özine ider**
Yolına şol gelür âhir ne sandısa îşe
(120/6)

Günümüzde "Son pişmanlık fayda etmez" şeklinde kullanılan söz Dîvân'da tenbih ifadelerinde sıkça tekrarlanan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır:

Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl
Ölüm eli bogazuñı tutmadın
(96/27)

Gafletile fürsatı fevt eyleme
Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl
(88/13)

Şâirin kendine has bir takım sözleri de atalar sözü değerindedir:

Vefâ umma göñül giç dünyeden kim
Hiç agu agacında bâdem olmaz

(72/7)

2. San'atı

a. Dünya Görüşü ve Bilgi Kaynakları

Kemâl Ümmî, temayüz ettiği mutasavvıf kimliğiyle olduğu kadar, san'atçı kimliğiyle de XV. yüzyılın dikkate değer bir simasıdır. Dîvân'ı bütünüyle ele alındığında, şâirin dünya görüşü ve bilgi birikimini sağlayan kaynakların, aslında Türk toplumunun dünya görüşü ve san'at anlayışını şekillendiren kaynaklar olduğunu görürüz. Bunlar da millî kaynaklar başta olmak üzere Orta-Doğu merkezli Arap ve İran kaynaklarıdır.[356]

Bu birikimde Kur'an ve Hadis bilgileri ile Kısas-ı Enbiyâ gibi diğer İslâmi kültür unsurlarının dışında İslam öncesi Arap ve Orta-Doğu dini kültür unsurlarının İslam dünyasına mâl olmuş bilgilerinin de bulunduğunu görüyoruz.

Diğer yandan Şeh-nâme gibi kaynaklara aktarılmış İran mitolojisi ile ilgili unsurlar da şâirin hafızasında belirli bir yer işgal eder. Dîvân'da telmihle veya doğrudan doğruya bir çok İran kahramanının ve mutasavvıfının isimleri zikredilir. Erdebîl Ocağı sûfîleri, diğer genel adlarıyla Safevî[357] şeyhleri başta olmak üzere Attar ve Sa'dî gibi diğer sûfîler de etkileriyle kendilerini hissettirirler. (**bkz.** Bazı Mutasavvıflar) Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki

Degme gil hammâm içinde gör ne kokar gül gibi
Hem-nişîn oldı meger kim bir nice gün verdile

(122/6)

beyti, Eşrefoğlu'nun[358] kaydettiğine göre, Sa'dî'nin bir gazeliyle aynı mazmun etrafında söylenmiştir.

Milli kaynaklar olarak Türk toplumunun dil ve folklor ürünleri başta olmak üzere bütün değerleri şâirin sanatının şekillenmesinde rol oynamaktadır. Mevsimlik göçler yaşayan (yaylaya göçüş), toprağa bağlı, çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen, küçük idârî ve dînî merkezler etrafında hayatlarını idame ettiren insanların bütün sosyal hayatları Dîvân'da akis bulur.

---

[356] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 20-24; Levend, **TET**, ss. 177-241.

[357] **bkz.** Yazıcı, "Safavîler", **İA**, Cilt:10, s. 53 vd; Sümer, **Çepniler**, İst., 1992.

[358] Müzekki'n-Nüfûs'unda Eşrefoğlu, Kemâl Ümmî'nin bu beytinin, Sa'dî'yle aynı mazmunda olduğunu söyler. Sa'dî'nin bir gazelinden,

...
"Gil-i hoş-bûy der-hemmâm rûzî
Resîd ez-dest-i mahbûbî be-destem"

beytiyle başlayan dört beyti kaydettikten sonra açıklamalar yapan Eşrefoğlu "... Ümmî Kemâl dahı bir Türkîce beyitcigez dimişdir, Şeyh Sa'dî'nin ebyâtı mazmûnında" sözleriyle, Kemâl Ümmî'nin İranlı mutasavvıflara aşina olduğu hakkında bize bir fikir vermektedir. **Müzekî'n-Nüfûs**, İst., 1327, s.278.

Göze sürme çekmek, göz hastalıklarına karşı "tûtiyâ" gibi halk ilaçları kullanmak, kına yakmak gibi folklorik unsurlarla orman ve meyve ağacı kültürü, çiçek isimleri, kuş isimleri, at ve binicilik hususundaki telmihler, kılıç, ok ve yay gibi silahların sosyal hayattaki izleri, komşuluk ilişkileri, hitap unsurları, atalar sözü ve deyimler, şâirin birikiminin millî unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya görüşünün ve şiir anlayışının şekillenmesinde içinde, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli, Sultan Veled, Yunus Emre, Dursun Fâkih, 'Âşık Paşa, Gülşehrî, Şeyh Elvan, Şeyh Hamid-i Veli, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu Rumî gibi isimlerin[359] yer aldığı "**İç Anadolu Mektebi**"[360] diye isimlendirebileceğimiz millî-dînî mektep en önemli yeri işgal eder.

b. Edebiyatımız İçindeki Umumi Yeri, Şâirliği

Kemâl Ümmî edebiyatımız içinde layık olduğu yere oturtulamamış şahsiyetlerden biridir. Hickman, Türk Edebiyatı tarihçilerinin, Kemâl Ümmî'nin tarihî kişiliğini de, şiirlerinin asıl kıymet ve önemini de yeterince kavrayamadıkları görüşündedir.[361]

Edebiyat tarihçileri Kemâl Ümmî'den **sûfî şâir**[362], **derviş şâir**[363], **tekke şâiri**[364] diye söz etmektedirler. Latîfî, şâirin şiiriyle ilgili olarak "**Fenâya müte'allık babayâne ebyâtı ve dervîşâne kelimâtı vardur**"[365] der. Müverrih 'Alî de Latîfî'nin değerlendirmesini benzer şekilde tekrarlar: "**Ebyât-ı dervîşâne bir nazm-dâr ve vâridâtı babayâne bir sâlik imiş. Ekser kelimâtı 'âlemüñ hudûs u fenâsına müte'allik hâlât ile vârid olmuşdur**"[366]

Köprülü, şâirin mersiyelerinden söz ederken onun XV. yüzyılın ilk senelerinden itibaren şiir yazdığını kaydederek şunları söylemektedir:

"**Aruz veznini ve klasik nazım şekillerini kudretle kullanan bu sûfî şâir, sûfiyâne ahlâk esaslarını şerheden manzûmeler, evliyâ menkıbeleri yazdığı gibi, bazen vecid ve heyecanla dolu panteist şiirler, tasvirî mâhiyette tabiat şiirleri de yazmıştır. Bunlar kuru didaktik propaganda eserleri değil, hakîkî bir şâirin canlı nağmeleridir.**"[367]

---

[359] Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Dursun Fakih, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu'nun isimleri geçmez. Ancak tasavvufi terminolojiyi, milli ve mahalli zevki aksettirmeleri bakımından Kemal Ümmî ile büyük paralellikleri vardır. (Dîvân'da adı geçen şahıslar için **bkz.**Bazı Mutasavvıflar)

[360] "İç Anadolu Mektebi" ifadesi ile Batı Türklüğünün Anadoludaki ileri kolunun, Orta Anadolu merkezli ve din-tasavvuf-san'at alanlarındaki etkileşimleriyle vücuda getirdikleri ortak Kültür ortamını kastediyoruz. Konya, Karaman, Hacı Bektaş, Niğde, Kırşehir, Kayseri, Amasya, Ankara vs. gibi merkezlerdeki medrese ve tekkeler ile bunların çevresindeki diğer bazı merkezlerde XV. yüzyılın sonuna kadar devam eden dini-tasavvufi faaliyetler ve Eski Anadolu Türkçesiyle vücuda getirilen milli ruha uygun eserler "İç Anadolu Mektebi"nin ürünleridir.

[361] Hickman, **WWÜK**, s. 82.

[362] Köprülü, "Ozan", **Edebiyat Araştırmaları**, s. 135.

[363] Kocatürk, **TET**, s. 282.

[364] Kocatürk, **TET**, s. 283.

[365] Latîfî, **TL**, s.286.

[366] 'Alî, **KA**, s. 243.

[367] Köprülü, **TET**, s. 361; Köprülü, bu konudaki görüşlerini daha sonraki yıllarda da hemen hemen aynı sözlerle tekrar eder. **bkz. Eski Şâirlerimiz**, s. 68.

Nihat Sami Banarlı "..**tekke şiirinin kendinden sonrakilere örnek olmuş şöhretli sîmasıdır**"[368] diyerek tekke şiiri vadisindeki önemli yerine temas etmiştir.

Dîvân, Kemâl Ümmî'nin şiire bakışı ve san'atçı kişiliği hakkında bize kıymetli bilgiler vermektedir.

Şâir, şiirini öncelikle "İlâhî ilhâm"a borçludur. İlham gönlü harekete geçirir ve gönül de aşk ile bunları dile getirir:

İlhâm ol itdi hem bu Kemâl Ümmî göñline
Kim dile geldi ‘ışkıla her söz ü saz ider

(54/22)

Şiir söyleme gücü ve sanatkarlığı konusunda, geleneğe uyarak, inisiyatifi şeyhine ve dervişlere bırakır. Söylediği sözler şeyhinin sözleridir ve kendisine "güftâr"ını dervişler öğretmişlerdir:

Şeyhi dilinden cevâb eydür size
Kend'özinden söylemez Ümmi Kemâl

(86/33)

İ **‘aceb ne söyleyeydi kendüden** Ümmî Kemâl

Ger aña **ögretmese güftârını dervîşler**

(62/11)

Dîvân'daki bazı beyitlerde şâirin kendi şiirini tevazu ile değerlendirdiğine şahit oluyoruz:

Ne var şeker satımazsa sözinde Ümmi Kemâl
Gerek olur dahı her dem yirinde sirke-fürûş

(32/18)

Bilindiği üzere mutasavvıflar için şiir, sadece maksadı ifadeye yarayan bir vasıtadır. Ona ayrıca bir önem atfedilmez. Mutasavvıf yönü ön plana çıkan Kemâl Ümmî'nin tavrı da bundan farklı değildir.[369] Gerektiğinde şiir yolundan ayrılıp sûfîliğin Peygamber'e has makamlarından olan "fakr ile fahr" makamına erişmeyi yeğler:

Eş‘âr yolından atuñı yar gerekse
Var fakrıla fahr eyle çi ebyât ü çi eş‘âr

(45/13)

Ölümün ürkütücülüğü, şâirin içini kan ağlatır, şiirini "kuru söz" yapar. Böylece beytin de, şiirin de bir hükmü kalmaz:

Ko kurı sözi yaşuñı göz yaşıla sarf it
Kan agla **çi ebyât u çe eş‘âr** ölüm var

---

[368] Banarlı, **RTET**, s. 508.

[369] Dîvân'ında şiirle ilgili olumlu ve olumsuz çizgiler ortaya koyan şâirin özellikle gençlik ve orta yaşlılık dönemlerinde şiire san'at endişesiyle yaklaştığını, belli bir dönemden itibaren yavaş yavaş şiirden uzaklaştığını, hatta hiç şiir söylemediğini, "kâl"den "hâl"e geçerek sadece inançlarını yaşadığını, şiirle ilgili olumsuz görüşlerinin bu geçiş dönemine ait olduğunu düşünüyoruz.

(46/58)

Kemâl Ümmî, şu'arâ kelimesini de olumsuz bir manada kullanmaktadır. Şu'arâ, faydasız ve içinde riya bulunan sözleri söyleyen şâirler zümresidir:

Sözde riyâ süm'a garaz kasd idüp
Söyleme **olma şu'arâdan** sakın

(108/15)

Bir başka beyitte şu'arayı "şöhret kuşunu avlamak için tuzaklar kuran"lar olarak görür:

Niçe **şöhret kuş**ın avlamag içün
Oturup kurasın hiyle fakın dur

(57/7)

Şâir, bir beytinde, aşk ile dillere düşünceye kadar kendisinin yeterince tanınamadığını dile getirir:

Kemâl Ümmî za'îfi bilmediler
Cihânda **'ışkıla fâş olmayınca**

(115/16)

Kemâl Ümmî'nin, yaşadığı dönemde az çok bir şöhrete sahip olduğunu ve onun mutasavvıf yönüyle bundan rahatsızlık duyduğunu hissediyoruz. Aslında şöhret, tasavvufî terbiyenin ruhuna uygun olmayan bir niteliktir. Şâir bundan adeta kaçar:

Şöhret âfetdürür giç Ümmi Kemâl
Dime adum şehirde meşhûrdur

(5/24)

Kendü **kusûr**umdur ki dilüme geldüm
Sen dahı varısa o **şânuñı terk it**

(43/11)

Şiire, sözüne riya katan ve şöhret peşinde koşan şâirlere olumsuz bakmasına rağmen Kemâl Ümmî'nin bazı beyitleri, onun şiir söyleme noktasında iddialı olduğunu ortaya koymaktadır ki bizce bu bir çelişki gibi görünmektedir. Bir beytinde şâir, menzile ulaşmanın karga gibi değil, bülbül gibi ötmekle mümkün olacağını ifade ederek güzel söylemeyi, dolayısıyla şiiri yüceltir:

Karga gibi ötenüñ ancak nasîbi **cîfe**dür
Ger saña **gülşen** gerekse imdi **bülbül** gibi öt

(41/15)

Şiire ve şâirliğe bakıştaki çelişkiyi derinleştiren asıl husus ise, şâirin bazı beyitlerinin doğrudan doğruya bir fahriye niteliği taşımasıdır. Kemâl Ümmî bir beytinde cemiyet içinde itibarlı bir şahıs ve söz ehli bir şâir olduğunu söyler:

Kavülde zâhirâ hoşam fi'ilde bâtınâ boşam
Zikirde gerçi hâmûşam **şi'irde ehl-i güftâram**

(12/18)

Dîvân'ından "defter" diye söz eden şâir, eserinin dürülüp saklanması gerektiğini öğütler. Çünkü güzel söz (şiir) söyleyenler yüzbin kişide bir kişidir:

Kişi dür bu defteri sakla Kemâl Ümmî sözin
Zîra kim **söz ehli yüz biñ kişide bir kişidür**

(55/7)

Şiiri, ancak şiirden anlayan bilir ve tadına varabilir. Her ağız, güzelliğin tadına varamaz. Bunun için ehl-i dil olmak gerekir:

Degme agız ne bilür **söz tadını**
Ehl-i dil añlar ne söyler işbu dil

Her **karınca vü siñek kursagına**
Hiç **sıgar mı lokma-i arslân u fîl**

(88/26,27)

Şiirinin dış unsurları itibariyle Divan şiirine yaklaşmasına rağmen dil ve muhtevada halk ruhuna yakın bir çizgiyi muhafaza eden Kemâl Ümmî, devrinin şâirlerinin eserlerinden faydalanmadan bazı manzumeler söylediğinin farkındadır ve bunu yine kendisi dile getirir:

Kemâl Ümmî **dilinden geldi** bu söz
Kitâbdan kılmadı ol anı **ihrâc**

(44/16)

Dönemindeki nazire ve nükteleler söyleme geleneğinden haberdar olan şâir nazım şekilleri ve kafiyede (**bkz.** Nazım Şekilleri: Kafiye) de zaman zaman orijinal buluşları olduğuna dikkat çeker:

Ne nüktedürür kimseye bu söz ne nazîre
Kim kâfiyesinüñ gelür âhirleri Yâ Sî

(130/31)

Kemâl Ümmî şiir vadisinde, hem sahip olduğu rûhî derinlik hem de terminoloji ve söyleyiş bakımından Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu ile aynı çizginin insanıdır. Tasavvufî anlayışının herhangi bir yönü onların manzumelerine benzer şekilde yansır.[370] Söyleyişlerinde, bazı nüanslar olmasına rağmen büyük bir yakınlık hissedilir.

Yunus'un, dünyanın bütün zenginliklerine rağmen sonlu olduğu, büyük din ve devlet adamlarına bile kalmadığı temini işleyen bir manzumesi ile Kemâl Ümmî'nin aynı muhtevadaki bir manzumesinden seçilmiş beyitlerdeki ruh ve söyleyiş yakınlığı[371] dikkat çekicidir.

Yunus Emre:

Sen bu cihân mülkini Kâf'dan Kâf'a dutdun tut
Yâ bu 'âlem mâlını oynayupan utdun tut[372]

---

[370] Güzel, TŞ, s. 260 vd.

[371] Bursalı Mehmet Tâhir Bey, Kemâl Ümmî'yi "Yûnus Emre neşvesinde bir zât" diye takdim ederek bu yakınlığa işaret etmiştir. OM, s.152.

[372] Tatçı, YED-II, s. 34.

Kemâl Ümmî:

Bu kamu mülke mâlik olduñ tut
Şöhretile cihâna tolduñ tut

(42/1)

Yunus Emre:

Bu dünya bir lokmadur agızdadur çeynenmiş
Çeynenmişi ne dutmak hâ sen anı yutdun dut[373]

Kemâl Ümmî:

Dünyenüñ dürlü dürlü ni'metini
Yidüñ ü lezzetüñi alduñ tut

(42/2)

Yunus Emre:

Âhir bir gün ölürsin ölüm vardur bilürsin
Kamulardan ayrılup varup sinde yatdun tut[374]

Kemâl Ümmî:

Kimseye çünki pâyidâr olmaz
İmdi günden güne öleldüñ tut

(42/4)

Yine Yunus'un, seyr ü sülûk yoluna giren âşıkn gönül hallerini anlatan,

Hak bir gönül virdi bana ha dimedin hayrân olur
Bir dem gelür şadi olur bir dem gelür giryân olur[375]

matla'lı manzumesi ile Kemâl Ümmî'nin,

Bu bu'l-'aceb göñlüm baña gâhî gelür hem-râh olur
Gâhî benüm terküm urur yoldan sapar gümrâh olur
(64/1)

matla'lı manzumelerinde de aynı ruh hali ve söyleyiş özellikleri vardır.

Kaygusuz Abdal'ın,

Bu âdem dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem ma'nâya dirler
Sûret ile kaş degül[376]

beyti ile Kemâl Ümmî'nin şu söyleyişi ne kadar birbirini çağrıştırmaktadır:

Âdemî ma'niden 'ibâretdür

---

[373] Tatçı, **YED-II**, s. 34.
[374] Tatçı, **YED-II**, s. 35.
[375] Tatçı, **YED-II**, s. 67.
[376] Gölpınarlı, Abdulbaki, **Kaygusuz Abdal, Hatayî, Kul Himmet**, İst., 1953, s.50.

Bilme da'vî vü şekl ü görkinden

(98/3)

Eşrefoğlu'nun, Müzekkin Nüfûs'unda şâirimizden bir beyit de olsa iktibas etmesi ve Şeyh Sa'dî ile irtibatlandırması, kendisinin Kemâl Ümmî'ye aşina olduğunu ve değer verdiğini göstermektedir.[377]

Kemâl Ümmî ile aynı dönemin mutasavvıf şâirlerinden olan Eşrefoğlu'nun bir kısım manzumeleri arasında ilginç benzerlikler bulunmaktadır. Kelime hazineleri arasında da büyük bir benzerlik bulunan Kemâl Ümmî ve Eşrefoğlu'nun bazı şiirlerinde nazîre havası vardır. Bunlardan hangisinin diğerinin şiirini tanzîr ettiğini açıklıkla söyleyemiyoruz. Eşrefoğlu'nun;

Erilmez yâre bîyar olmayınca
Cihânın yârı ağyâr olmayınca[378]

matlalı manzumesindeki şu beyt,

Var evvel derdli ol andan em iste
Timâr yok sana bîmâr olmayınca[379]

Kemâl Ümmî'nin;

Yola 'azm itme yoldaş olmayınca
Önünce bir ulu baş olmayınca

(115/1)

matlalı manzumesindeki

Belürmez çehrelerde bu 'alâyim
Cigerler derdile baş olmayınca

(115/6)

beytiyle ses, söyleyiş ve vezin bakımından büyük bir benzerlik göstermektedir.

Yine Eşrefoğlu'nun;

Ey hevâsına tapan
Tevbeye gel tevbeye
Hakk'a tap Hak'tan utan
Tevbeye gel tevbeye[380]

mısralarıyla başlayan manzumesi de Kemâl Ümmî'nin aynı nakaratlı[381] manzumesiyle muhteva ve söyleyiş bakımından benzeşmektedir.

Yine Kemâl Ümmî'nin Nasihat-nâme türündeki

İ yol eri nefs ü hevâdan sakın
Yol urucı kibr ü riyâdan sakın

---

377 **bkz.** Eşrefoğlu, **Müzekî'n-Nüfûs**, s.278.
378 **Eşrefoğlu Divanı**, Tercüman 1001 Temel Eser, [İst], ty, s.70.
379 **Eşrefoğlu Divanı**, s.72.
380 **Eşrefoğlu Divanı**, s. 78; aynı nakaratlı diğer bir manzume için **bkz.** aynı eser, s.94 vd.
381 **bkz.** 124 n.m.

(108/1)

matlalı manzumesi ile Eşrefoğlu'nun;

Ey dervişem diyen kişi gayre gönül verme sakın
Canını aşk odu sanıp nefs oduna urma sakın [382]

matlalı manzumesini çağrıştırmaktadır. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.[383] Ancak Eşrefoğlu'nun manzumelerinde tasavvufi kavram ve unsurlar daha net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Kimin kimi etkilediği konusunda belirgin bir kanaat oluşturmak maksadı gütmeden şunu da ilave etmek gerekir ki matlalarını ve bazı beyitlerini aldığımız manzumeler Kemâl Ümmî Dîvânı'nda beyit sayısı bakımından daha hacimlidir.

Şâirin Dîvân'ındaki bir kısım beyitler Divan şiirindeki söyleyişleri çağrıştırır. Dîvân'ında, yaygın olmamakla birlikte, bazen beşeri manada bir sevgili motifine veya sevgili ile ilgili unsurlara da rastlanır:

Hevâdan göñlümüzi eyle hâlî
Ki dahı sevmeyevüz zülf ü hâli

(1/73)

N'delüm kim göñlümüz sevdi bir a'lâ dilberi
Dîdemüz dîzârını gerçi ki ednâyüz diler

(68/6)

Hz. Peygamber'le ilgili olan şu beyitteki benzetme unsurları, Tekke şiirimizden çok Divan şiirinin kullandığı unsurlardır:

Hoş bûyı müşk ü 'anberi kıldı hacîl hem
Mât itdi şehd ü şekkeri şîrîn 'ibâreti

(23/32)

Musıki aletlerinin benzetme unsurları olarak kullanıldığı şu beyitteki söyleyiş de Divan şiirine yönelişin izlerini taşır:

Âhir bilüñ çü çeng olısar kollaruñ rebâb
Vaz gel bu sâz u 'işreti çeng ü rebâbı ko

(112/12)

Kemâl Ümmî'nin,

Çün göñli levhine yazar ol Dost sözlerin
Ümmî Kemâl'e dahı ne kâgıd kalem gerek

(83/12)

beytindeki söyleyiş ile, Ahmed Paşa'nın,

Ser-nâme-i muhabbeti cânâne yazmışem

---

[382] **Eşrefoğlu Divanı**, s. 155.
[383] Diğer bazı örnekler için bkz., **Eşrefoğlu Divanı**, s.160, 170 ve METİN, 81 ve 88 n.m.

Hasret risâlesin varâk-ı câne yazmışem[384]

beytindeki söyleyiş yakınlığı dikkat çekicidir.

Şâirin Dîvân'ında, harflerin kullanımıyla ilgili bir husus ayrıca dikkati çeker. Kemâl Ümmî bazı kavramları doğrudan doğruya ifade etmek yerine, harflerini sayarak bir çeşit remizle kavramı ifade eder. Aşağıdaki beyitte, Makâm-ı Mirsâd'a ermek için "'âm"ın yolunu bırakarak "hâs" yoluna gitmek gerektiği ifade edilmiştir ki burada 'âm sözü ile tasavvufî derinliği olmayanlar kastedilmektedir:

Ko 'Ayn'ı Elif'i Mîm'i giç Hâ Elif Sâd'a
Ger irmek isteriseñ şol Makâm-ı Mirsâd'a

(116/4)

Şâir, yine harflerle bağlantılı olarak "sûfî" kelimesindeki her bir sesin ayrı bir anlamı olduğunu ifade eder:

Sâfî ola vâfî ola fânî vü yakînî
Sûfînüñ odur Sâd u Vâv u Fâ'sı vü Yâ'sı

(130/10)

Kemâl Ümmî'nin sanatında ağırlıklı bir yeri olan "hikemî" tarzın, daha sonraki yüzyıllarda yaşayan Bağdatlı Ruhî, Nâbî ve Ziyâ Paşa'nın eserleri ile karşılaştırılmasından ilginç sonuçlar çıkacağını söylemek yerinde olur.[385]

3. Üslûbu

Kemâl Ümmî, Anadolu mutasavvıf şâirleri arasında **telkin, estetik** ve **söyleyiş** güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. "**Fikir ve duygu ile beraber ahenk ve eda bakımından da olgun mısraları mevcuttur**"[386] Bu vadide Yunus Emre, 'Âşık Paşa ve Kaygusuz Abdal gibi simaların arasında önemli bir yere sahiptir.[387] Kullandığı terminoloji, İslamî-Tasavvufî ortak kültür ile Türk insanının din anlayışının tezahüründen doğmuş ve millîleşmiş bir terminolojidir. Bu terminolojinin oluşmasında Yunus ve Kaygusuz gibi bu vadinin diğer şâirlerinin yanısıra Kemâl Ümmî'nin de büyük rolü vardır. "**Kemâl Ümmî'nin şiirleri Kırım vasıtasıyla Kazan Türkleri arasına ve oradan Başkırtlara ve Özbekler arasına yayılmış**"[388] ve 1870 yılında Buhara'da basılmıştır.[389]

O, "hak sözi eyitmek"le görevli bir didakt şâir olmasına rağmen didaktizmin kuru ve derinlikten uzaklaştırıcı menfî tesirlerine[390] kapılmamış, mazrûfu, değerine uygun bir zarfla sunmayı başarmıştır:

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme

---

[384] Kutlu, Şemsettin, **Divan Edebiyatı Antolojisi**, İst., 1983, s.100,101.
[385] Bu husus, ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınıp incelenmelidir.
[386] Kocatürk, **TET**, s. 283.
[387] **bkz.** Güzel, **KA**, 180-212; Tatçı, **YED-I**, s. 69-75.
[388] Köprülü, **TET**, s. 361.
[389] Togan, Zeki Velidi, **Bügünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi-I**, İst., 1981, s. 488.
[390] Bu konuda **bkz.** Eraslan, Kemal, **Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler**, Ank., 1983, s. 38.

Ki kılıç nesne kesmez kın içinde

(119/11)

Üslubunda özlü ve nükteli bir anlatım söz konusudur:

Bize şuñı kıl ki lâyıkdur saña
Kılma şuñı kim biziz lâyık aña

(7/54)

Kemâl Ümmî, cezbesi yüksek bir şâirdir. Dîvân'ında dikkati çeken ilk husus, hissettiklerini mısralarına aynı his yoğunluğu içinde aktarmasıdır. Yunus'un şiirlerine hâkim olan üslubun konuşma üslubu[391] olmasına karşılık Kemâl Ümmî'nin üslubu hikemî-hitâbet üslubudur. Manzumelerini okurken veya dinlerken vecdli bir insanın yüksek perdeden kendi kendine, başka bir kimseye, bir topluluğa veya bütün insanlığa seslendiğini duyar gibi oluruz:

Sen Kemâl Ümmî saña gel da'viye ma'nî gerek
Yoldaş olma haldaş olma merdiseñ nâ-merdile

(122/12)

Bâtıl işden giç ögüñ başuña dir
Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl

(91/42)

Nida unsurları ile emir kipine göre çekimlenmiş fiillerin yoğunluğu, şâirin her fırsatta öğüt verme eğiliminin üslubuna yansıdığını gösterir.

Şâirin üslubunu oluşturan bir takım ifade kalıpları vardır ki bunlar doğrudan doğruya kendini ve düşüncelerini ifade ediş biçimi ile ilgilidir. Biz bunların bir kısmına "Anlatım Şekilleri"[392] başlığı altında kısaca temas etmeyi uygun bulduk.

a. Anlatım Şekilleri

aa. Hitap ve Nasihat Yoluyla Anlatma

Teke şâirleri, kendilerini tebliğ ile görevli saydıkları için halkın anlayabileceği bir dille[393] manzumeler söylemişler, sesleniş ve öğüt verme gibi bir yaklaşım sergilemişlerdir. Kemâl Ümmî Dîvânı'nında en çok kullanılan anlatım şekli, hitap ve nasihat yoluyla anlatım şeklidir. Özellikle hitap unsurları, şâirin manzumelerinde büyük bir yekun tutar. Şâir, muhataplarına sık sık "i karındaş, i yâr, i gâfil, i dirîğa" diye seslenir ve mutlaka nasihat eder:

İ karındaşlar eger 'âbidlerise tapuñuz

---

391 Tatçı, **YED-I**, s. 69.
392 Anlatım Şekilleri konusunda, metod olarak Abdurrahman Güzel'in tesbitlerinden faydalanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Güzel. **KA**, s. 185-198; **TŞ**, s. 331-342.
393 Güzel, **TŞ**, s.331.

Mâsivâ'llahı koñ ol ma'bûduñuza tapuñuz

(70/1)

İ gâfil-i bî-hâsıl ölüm var ölüm var
Aç gözüñi ol hâzır ölüm var ölüm var

(46/1)

Üsluptakı bu nasihat özelliği, bazen nasihat sınırlarını aşarak sıkı bir tenbihe dönüşür, ancak yine de kabul ettirmek için fazla bir zorlamaya taraftar değildir:

Atañа uy ya dedeñ itdügin it
Yâda uyup olma sakın nâ-halef

(76/8)

Bâtıl işden giç ögüñ başuña dir
Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl

(91/42)

Kemâl Ümmî sözi çün bî-garezdür
Gerek mi tut gerekmez mi sañadur

(49/11)

Hey yüri cânân iste cânuñı terk it
Sıdk u yakînile gel gümânuñı terk it

Dileriseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr u sefer kıl yüri mekânuñı terk it

Gel beru ger kârübân-ı 'ışka uyarsañ
Yolda kamu assı vü ziyânuñı terk it

'Âşık-ı dizârısañ ko her dû cihânı
Zâhidiseñ bâri hânümânuñı terk it

Da'vî-yi girçeklik eyleme i yalancı
Ger girçekiseñ girçek ü yalanuñı terk it

Kîlile vü kâlile çü bitmezimiş iş
İmdi düriş hâlile lisânuñı terk it

Tâ'ati dükkân idinme yime dinüñden
Kidde yeminüñi yi ol dükkânuñı terk it

Perdedür Ümmî Kemâl saña bu kuru ad
Senligi mahv eyle ad u sanuñı terk it

Tapma bu halkuñ saña fülân didügine

Varlıgı vir yokluga fülânuñı terk it

İş bu sözi i 'azîz saña alınma
Nefsüme direm ki yatlu sanuñı terk it

Kendü kusûrumdur ki dilüme geldüm
Sen dahı varısa o sânuñı terk it

(43/1-11)

ab. Doğrudan Doğruya Anlatma

Tasavvufi edebiyatın nazım ve nesirde en çok başvurduğu anlatım şekli doğrudan doğruya anlatmadır.[394] Kemâl Ümmî Dîvânı'nda da bu özellik göze çarpar. Şâir tasavvufi ve dini mahiyetteki birçok düşüncesini doğrudan doğruya ifade eder:

İ gâfil uyhudan uyan niçe yatursın tur tur
Togru yola gir ol Hak'a nezdik ol andan olma dûr

Hak'dan gelen zahmetlere sabr eyle ir râhatlara
Hem virdügi ni'metlere şükr eyle dâyim ol şekûr

Sen sapma yoldan bir karış ko şerri hayr işe karış
Göñül yıkup alma karış hâtırlara gir hayme kor

Gel tevbeye dâyim digil Estagfiru'llahe'l-'azîm
Kahr ola Şeytân-ı racîm boynını lâ-havle'yle bur

Hak kapusından gel berü kesme ümîzüñ ne kayu
Çün buyurur (Lâ teknatû min rahmeti'llah) ol Sabûr

Dost adını getür dile dâyim anı andan dile
Sen tâlib ol gel ciddile matlûbı isteyen bulur

(60/1,7-11)

ac. Tahkiye

Tahkiye, Tekke şiirinde daha çok kainatın yaratılışı ve din büyüklerinin kıssaları ile ilgili olarak yazılan mesnevi tarzındaki eserlerde baş vurulan bir anlatım şeklidir.[395] Dîvân'da muhtelif kısımlarda tahkiye örneklerine rastlamak mümkündür. Ancak bir manzumesinde şâir, Şeyhi'nden dinlediği bir temsili kıssayı tahkiyedeki gücünü hissettirecek şekilde ortaya koymuştur:

---

[394] Güzel, TŞ, s.333.
[395] Tahkiye için ayrıca bkz. Güzel, TŞ, s. 334.

.....
Varıdı giçmiş zamân içre meger
Bir ev içre tolu bugday bir çuval

Andan ev ıssı birez bugday alur
Tâ ki saç içre kavura i ricâl

Altına od urdı çün kim kızdı sac
Başladılar kalkımaga bî-mecâl

Bu çuvaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl

(86/5-8)

aç. Mukâleme ve Soru Yoluyla Anlatma

Tekke şiirinde, tasavvufi ve dini bilgilerin aktarımında baş vurulan yollardan biri de karşılıklı konuşma ve soru yoluyla anlatım biçimidir.[396] Kemâl Ümmî, bu anlatım yollarını, daha çok tahkiyeli kısımlarda kullanmaktadır. Aşağıya aldığımız kısımda görüleceği üzere şâir, bir beyit içinde bitiremediği konuşmaları diğer beyitlerde de sürdürmektedir. Bu kısımlardaki dilin, konuşma dilinin bütün özelliklerini yansıtması dikkat çekicidir:

İ şular kim ta'n u inkâr u su'âl
Kıluban dirsiz nedür bu vecd ü hâl
...
Didiler kim hey ne gavgadur size
Diñ neden oldı mübâh işbu vebâl

Bile bitdük bile düşdük hırmana
Bile sürdük sizüñile mâh u sâl

İşbu kabda bile tururken henüz
Şimdi kim kılduñuz anda intikâl

Size ne keşf oldı şol arada kim
Çagrışırsız kalkışuban bî-melâl

Sacdagılar anlara eydür bizüm
Ne işümüze gerek bahs ü cidâl

Çünki haldaş olmaduñuz siz bize
Bâri virmeñ ta'na urup infi'âl

[396] Daha geniş bilgi için **bkz.**; Güzel. TŞ, s.336 vd.

Hâlümüzi bilimezsiz kâlile
Bu makâma kaçan irür ol makâl

Hiç geñüñüzle midi şimdiye dek
Size bu kamu nüzûl u irtihâl

İhtiyârî sanmañuz bu işleri
Iztırârîdür bize bu her fi'âl

İşbu sırrı taşradan sormagıla
Añlamak size hayâl ender hayâl

(86/1,9-18)

Şâirin anlatımda çok etkili bir biçimde kullandığı soru yoluyla anlatım, bilindiği üzere heyecan saikiyle, duygu ve düşüncelerin bir çeşit dışavurumudur. Üslubuna heyecan hakim olan Kemâl Ümmî, kurduğu cevap beklentisi olmayan soru cümleleriyle güçlü bir anlatım sağlar:

Ben kim olam ki kudretüñe 'akl irişdürem
Eblehdür ol kimesne ki sözin dirâz ider

(54/24)

Ger müsülmân anlarısa biz kimüz
Kim katı 'âsî vü câfî mücrimüz

(7/31)

Ayâ gâfil nedür bu dünye hâli
Geçer kalmaz gider bunuñ hayâli

(133/1)

ad. Delil ve İspat Yoluyla Anlatma

Bu anlatım şeklinin Tekke şiirindeki asıl esprisi, muhatabı, Kur'ân ve hadislerden deliller göstererek ikna etmektir.[397] Kemâl Ümmî'nin birçok beytinde bunu görmek mümkündür. Aşağıdaki beyitte, bir hadis delil gösterilerek mevzu ispata çalışılmıştır:

Hayr it ki **dünye âhiretüñ tarlası durur**
Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer

(48/8)

Şâir, delil ve ispat yoluyla anlatımı "hüccet ü bürhân" göstermek şeklinde ifade eder:

Münkiriseñ hiç senüñle sözümüz yokdur bizüm
Mü'miniseñ hod bu deñlü **hüccet ü burhân** yiter

[397] Güzel, TŞ, s.341.

(47/8)

Kemâl Ümmî, sadece dini-tasavvufi konularda değil, diğer birçok konuda da tecrübî (positivist) bir çizgiyi benimsemiş gibidir. İnsan, bir iddia sahibi ise delil göstermek zorundadır:

Her işde kılma da'vî ger kılursañ
Delîl ü ma'nî göster kavlüñe dur

(49/7)

Ömründe hiç bal yememiş bir insana balı tarif etmenin yeterli olmadığını söyler:

Vasfıla añlada mısız tadını
Şuña kim hiç yimedi 'ömrinde bal

(86/4)

ae. Zıtlar Arası İlişki Kurma Yoluyla Anlatma

Dîvân'daki bir diğer anlatım biçimi, zıtlar arası ilişkiler kurararak ifade etme diye isimlendirdiğimiz bir üslup özelliğidir ki Kemâl Ümmî'nin çok sık başvurduğu bir anlatım yoludur. Dîvân'daki bu anlatım biçimi, bizi, herşeyin zıddı ile ka'im olduğu ve kötülükler olmadan, iyiliklerin değerinin anlaşılamıyacağı düşüncesine götürür:

Çün bu kamu nesnenüñ lâ-büd zevâli zıddı var
Hiç leyâli var mı kim âhir nehâr olmaz kişi

(131/21)

Dügünüñ yası şâzinüñ gamı var
Gündüzüñ soñı leyl-i deycûrdur

(51/7)

Eyü girçeklerüñ kadri bilinmez
Arada yatlu kulmaş olmayınca

(115/14)

Aklar kara oldı vü karalar hep agardı
Dünyâda gülen anda çog aglar ölüm var

(46/31)

Bir nehâr iste ki anuñ soñ ucı leyl olmaya
Bir bahar iste ki anda kış u kar olmaz kişi

(131/23

af. Tasvir Yoluyla Anlatma

Kemâl Ümmî'nin üslup hususiyetlerinden biri de tasvir yoluyla anlatımına ayrı bir derinlik katmasıdır.

Mesela kabrin bir ev gibi alındığı şu beyitlerde tasvir unsurları olarak kapı, baca, örtü, döşek, çırağ gibi unsurlardan yararlanılmıştır:

Ne kapu baca var ne kaçup kurtulası yir
Anda saña her mâluñ ola mâr ölüm var

(46/21)

Añ harîr issi döşekde şunı kim
Taş u toprak döşenüp yastanasın

(107/18)

Taş u toprag arasına girmedin şükrini bil
Altuña yir döşek ü üstüñe gök sayvâniken

(109/13)

Kapu baca çırâg örtü döşek yok
Toludur mâr u kejdüm mûr içinde

(118/3)

Şâir mevsim kasidelerinde, baharın gelişi ve nevruz coşkunluğunu, canlı tasvirler ve mistik tahliller yoluyla dile getirir:

Cân gözin aç ki irdi yine nev-bahârı gör
Minnet kıl imdi kudret-i perverdigârı gör

Zî tañ yili seherde ne tatlu nefes virür
Nice münevver oldı yine rûzigârı gör

Geydi yeşil tonın yine soydı siyâhını
Bâg-ı Bihişt'e beñzedi küllî diyârı gör

Çün âfitâb irişti Hamel burcına bu gün
Ne resme geldi revnâka leyl ü nehârı gör

Yakmış iken bu dünyeyi şol zehr-i zemherir
Tiryâk irişdi cânına yazuñ timârı gör

Yagdurdı yire rahmeti yagmurların Kerîm
Ölüyiken ne kıldı diri la'le-zârı gör

Sahra bezendi sebzeyile yaylalar latîf
Taglar gözi yaşardı ne çaglar bıñarı gör

Tonandı dürlü dürlü çiçekler bu yir yüzin
Ne hoş bezendi Hazret'e karşu buları gör

Nevrûz açıldı çigdemile koşa geldiler
Evvel kulaguz oldı yine ol du-yârı gör

'Abher semen şakâyık u hem hatm u erguvân
Sünbül benefşe lâle vü nesrîn ipârı gör

Reyhân salar başını bu meclisde mest olup
Nerges kadeh dutup yazar oldı humârı gör

Sûsen çü tartdı hançerin eydür ki tarrı ko
Beñzer ki gül yasavulidür ol nigârı gör

Kamu çiçekler irdi pey-â-pey piyâde hem
Nâ-gâh irişdi 'ızzile gül-şeh-süvârı gör

Kaldurdı gül nikâbını biñ 'ızz u nâzile
'Arz itdi yine bülbüle zî-bâ 'izârı gör

...

(30/14)

ag. Kıyaslama İle Anlatma

Dîvân'daki bir başka üslup özelliği kıyaslama ile anlatımdır. Kıyaslama, tercih edilenin üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla yapılmaktadır:

Yig ola toprag u taş Şâh'ın añmayan kuldan
Ki dir turâb u hacer lâ ilâhe ille'llah

(4/92)

Bu anlatım biçimini şâir daha ziyade Hz. Peygamber ve sahabelerden söz ederken kullanır.

Hz. Muhammed-Hz. Yusuf:

Yûsuf cemâli gerçi cemîl idi kamudan
Yûsuf'dan emleh idi Habîb'üñ melâheti

(23/33)

Sahabeler ve sonraki müslümanlar:

Cânıla anlar gazâ kılurdı cüst
Biz bir evden mescide varmaga süst

Kuş gibi uçdılar anlar ilerü
Biz yagır gülüñ gibi kalduk girü

(7/33,34)

b. Formüller/ Kalıplar

Şâirlerin şiir söylemede bir takım hazır kalıplar kullandıkları hususunda yapılmış çalışmalar vardır ve bu çalışmalardan birini yapan Albert Lord, bu kalıpları **formüller** olarak isimlendirmektedir.[398]

---

[398] Lord'un, daha çok şifahî geleneğe bağlı halk şâirlerinin şiir söyleme özelliklerinin geleneksel teknikleriyle ilgili olan bu tarz çalışmalarında ortaya koyduğu formülleri, biz Kemâl Ümmî'nin

Kalıp veya formül dediğimiz ifade biçimleri, kelime hazinesi ile birlikte bir şâirin söyleyişini, tekniğini ve sesini oluşturmakta, şiirine aşina olan birisince mahlâssız bir manzumesinin kendisine aidiyetinin tesbitini mümkün kılabilmektedir. Kemâl Ümmî'nin üslubunda, belki de yalnızca kendine has bir takım **ifade kalıpları** bulunduğunu ve bunların, şâirin şiir söylemesinde kendisi için önemli bazı **formüller** oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu konuda, aynı vadide eser veren Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuz gibi önemli şahsiyetlerin eserlerleriyle kıyaslamalı bir çalışma yapmadan kesin bir hüküm verilemiyeceği söylenilse de manzumelerdeki bazı ifade kalıplarının gözardı edilmesinin büyük bir eksiklik meydana getirebileceği inancındayız.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, bir kısım metrik ifade kalıplarına, formüllere[399] rastlamaktayız. Formüller "tekrar"a dayanmaktadır. Tekrarlar da iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1) Sabit tekrarlar,
2) Değişkenli tekrarlar

Her iki gruba dahil tekrarları da şöyle sıralayabiliriz:

a) Mısra tekrarları,
b) Kelime grubu tekrarları,
c) Kelime tekrarları,
ç) Ses tekrarları.

Bütün bu ses tekrarları şâirin manzumelerinde, sentaktik, metrik, melodik ve akustik formüller oluşturur ve çoğu kez bu formüller içiçedir. Yani sentaktik kalıp aynı zamanda metrik, melodik ve akustik kalıplarla da bir arada bulunabilir.

Diğer yandan söz konusu kalıplar, mısranın ilk yarısında, ikinci yarısında veya tamamında olabileceği gibi bütün bir beyti de kapsayabilir.

Kemâl Ümmî, manzumelerinde, yeri geldikçe bazı mısraları aynen tekrarlar:

Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl
(88/13; 96/27)

Bazen mısranın kendi içinde taktim-tehir yapılarak ve değişkenlerle birlikte kullanıldığını görüyoruz:

İriken tevbe kıl ki kimseye hiç
Assı kılmadı soñ peşîmânlık
(78/24)

Al Kemâl Ümmî ögüdin şimdiden
Assı kılmaz soñ peşîmân tevbe kıl
(91/50)

---

manzumelerine uyguladık. Bu konuda kullandığımız terimlerin hareket noktası Lord'un eseridir. **bkz.** Lord, Albert B., **The Singer of Tales**, Harward University Press, Fourth Printing, Cambridge. 1981.

[399] Formül terimini, dil ve üslup hususunda ölçülebilir ve tekrarlanan unsurlar olarak kısaca tanımlamak mümkündür. **bkz.** Lord, **The Singer of Tales**. ss. 30-67.

Mısra veya beyit yapısı bakımından en çok rastlanan formüller, sentaktik kalıplardır. Bu kalıplarda şiir cümlesinin kuruluşunda aynı öge sıralamasıyla karşılaşırız. Bu durum sadece mısra için söz konusu olabileceği gibi, bütün bir beytin özelliği olarak da karşımıza çıkar. Özellikle musammatlarda, aruzun tef'ilelerine uygun olarak kısa sentaktik kalıplara sıkça rastlanmaktadır:

Yüzüm kara/özüm ma'yûb// sözüm herze/gözüm mahcûb

ö y ö y ö y ö y

Elüm tehî / dilüm mekzûb// hemân bir bâg-ı bî-bâram

ö y ö y*

(12/3)

Bazı beyitlerde de sentaktik kalıp, aşağıdaki gibi, sadece ilk yarı formülü biçiminde karşımıza çıkmaktadır:

Bülbüle bülbüllerile Uçmag'a uçmak pes est
Baykuşa baykuşlarıla turmaga vîrân yiter
(47/27)

Sentaktik kalıplarda benzer yapıdaki kelime grupları, benzer ögeleri oluştururlar:

Her beg adlular meselde/ bir degül sultânıla
st i

ö dt

Her yig atlular cihânda/ şeh-süvâr olmaz kişi
st i (131/33)

ö dt

Sentaktik kalıpların bir kısmı, yüklemi başta olan cümlelelerle oluşturulmaktadır. Bu baştaki yüklemler ile sondaki unsurlar aynı zamanda bir mısra başı-mısra sonu formülü de meydana getirmektedir:

Yogıdı Hak'dan artuga meyl ü muhabbeti
y dt n
Varıdı anuñ iki cihândan ferâgati
y dt n
(23/45)

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi şâir bazen eşit sayıda kelime veya kelime grubundan oluşan cümlelerle mısralarını kurar. Bunlar sentaktik kalıbın yanısıra aynı zamanda bir metrik kalıp da oluştururlar. Aşağıdaki beyitte görüleceği üzere şâirin üslubunda sık görülen bu metrik kalıp

* Kısaltmalar ö: özne; y: yüklem; n: nesne: dt:dolaylı tümleç: st: sıfat tamlaması

(her iki mısrada da 6 kelime bulunmaktadır) beraberinde yarı melodik bir kalıbı da ihtiva etmektedir:

Kılup anlar mâl u nakş u yurdı terk
Togrı yola cümle ayak basdı berk

(7/35)

Kanı şol cem' olup tiz tagılanlar
Kanı şu şem' olup yanup uçanlar

(63/7)

Melodik kalıpların en belirgin olanları ünlülerin her iki mısradaki istifiyle ortaya çıkar. Aşağıdaki beyit hem cümle yapısı (sentaktik), hem kelime ve hece sayısı (metrik-ritmik), hem de ses sıralanışı (melodik-akustik) bakımından bir takım formüllerin özelliğini taşımaktadır:

Azıgumuz yok suçumuz çokdurur
Yazıgumuz çok suçumuz yokdurur

(7/88)

Burada ses unsurlarının sıralanışına tekrar dikkat çekmekte yarar var:

A-ı-u-u- -o- -u-u-u- -o-u-u-
-a-ı-u-u- -o- -u-u-u- -o-u-u-

Aynı özellikler örnek olarak sunduğumuz şu beyitte de yer almaktadır:

'Âlim ü 'âmil müfessirler hakı
Fâzıl u kâmil müzekkirler hakı

(7/118)

'Â-i- ü 'â-i- -ü-e--i--e- -a-ı
-â-ı- u -â-i- -ü-e--i--e- -a-ı

Cinaslara düşkünlüğünü bildiğimiz şâirin, melodik kalıplar oluşturmada ünlülerin sıralanışından başka cinaslardan ve aliterasyonlardan da büyük ölçüde faydalandığını görmekteyiz:

Âşinâ olur Hak'a halkı toyuran aşına
Artar ol günden güne hâşâ ki alça aşına

(39/1)

beytindeki âşinâ (tanıdık, bildik, yakın), aş (yemek) ve aşınmak kelimelerindeki ses benzerliğinin sağladığı melodinin yanısıra ayrıca kullanılan frekansı yüksek 16 "a" ünlüsü de beyitte bir fon müziği etkisi meydana getirmektedir. Aynı şekilde;

Yara yara derd eyledi mahza bizi yara
Yârâ kanı yarar iş O Yâr'a yarayası

(130/18)

beytindeki "a" ünlüsünün yoğunluğu ile birlikte "y" ve "r" ünsüzlerinin beyitteki yoğunluğu (aliterasyon) bir melodik kalıp oluşturmaktadır:

Y-r- y-r- --r- ------ ------ ---- y-r-

Y-r- ---- y-r-r -- - Y-r- y-r-y---

Aşağıdaki beytin 1. mısrası, "g" ve "ç" aliterasyonlarıyla oluşturulmuş bir melodik kalıp örneği sayılabilir:

Çün gelen giçdi giçer bunda konan göçdi göçer
Ya bu kamu kuru gavgâ vü bu sevdâ ne göñül
(89/15)

c.Diğer Üslup Özellikleri

Dili ve söyleyişi bakımından halka yakın olmakla birlikte "**Acem Edebiyatına ve divan şiiri estetiğine aşina olduğu görülen derviş şâir, bazı manzumelerini söz sanatlarıyle de işlemekte**"[400]dir.

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki manzumelerde, klasik edebiyatımızdaki manaya ve lafza dayalı sanatların[401] birçoğunu kullandığını görürüz.

ca. Tekrir

Didaktik eğilimi ağır basan şâirin, üslubunda heyecan saikine bağlı sanatlardan en çok tekrir, nida ve istifhama yer verdiğini görürüz.

Tekrir, Kemâl Ümmî'nin sıkça baş vurduğu bir üslup hususiyetidir:

Ne bellü 'âlimem 'âmil ne bellü 'âmiyem câhil
Ne bellü 'âkilem kâmil ne bellü fahr-ı bî-'âram

Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsıkam nâyim
Ne bellü gündüzin sâyim ne bellü gice bî-dâram

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram

Ne bellü gam ne hod şâzam ne bellü hîş ü bî-yâdam
Ne bellü âdemî-zâdam ne bellü nakş-ı dîvâram

Ne bellü ehl-i 'irfânam ne bellü cehl-i nâdânam
Ne bellü mest ü hayrânam ne bellü merd-i huşyâram
(12/12-16)

[400] Kocatürk, **TET**, s.282.
[401] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Levend, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı** (Kelimeler ve Remizler-Mazmunlar ve Mefhumlar) 4. bs., İst., 1984, s. 477-489.

cb. Nida

Heyecan ve cezbesi yüksek bir şâir olan Kemâl Ümmî'nin şiirinde nida unsurlarına sıkça rastlarız. Bazen nida unsurları tekrirle birlikte yer alır:

İ kadîm ü zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl
İ mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl

İ münezzeh pâdişâh u bî-zamân
İ mukaddes bî-nişân u bî-mekân

İ Ganî Sultân u Settârü'l-'Uyûb
İ Kavî Sübhân ü Gaffarü'z-Zünûb

İ sıfâtı Kul huve'llahu ahad
'Ayn-ı zât-ı pâk Allahu's-Samed

İ 'ademden bunca 'âlem yaradan
İ hekîm ü cümle derdi yaradan
...

(7/1-5)

cc. İstifhâm

Şâirin en çok benimsediği anlatım yollarından biri olan soru yoluyla anlatım (**bkz.** Anlatım Şekilleri), bilindiği üzere heyecana bağlı sanatlardan biri olarak istifhâmı meydana getirir:

...
Ayâ gâfil niçe yoldan saparsın
Ki binüp gaflet atına çaparsın

Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Niçe mü'minlerüñ boynın çaparsın

Niçe kim viresin nefsüñ murâdın
Uyur düşmen yüzine su sepersin

Niçe bir lokma vü bir hırka içün
Bu 'âr u nâmuñı yire depersin
...

(105/1,5-7)

cç. Mecaz

Tasavvuf konusunu çoğu kez kelimelerin normal anlamlarıyla açıklamak mümkün olmamaktadır. Bu yüzden mutasavvıf şâirler ifadede mecburi olarak mecazlara baş vurmuşlar,

böylece tasavvufu bir "mecazlar hazinesi"[402] haline getirmişlerdir. Mecazlar ve mecaza dayalı diğer sanatların kullanımı, Kemâl Ümmî Dîvânı'nda da bir üslup hususiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kemâl Ümmî bir beytinde sâlik'i kuş, mürşid'i hüdhüd ve Tanrı'yı simurg mecazları ile verir:

Kimse hiç Sîmurg'a irmez uymayınca hüdhüde
Pes ne bilsüñ degme kuş kim kancarudur Kûh-ı Kâf
(75/7)

Şu beyitlerde, sûfîlik bilgi ve hayatına aşina olanlarla olmayanlar, buğday ve kavurga (saçta pişirilmiş buğday) mecazları ile verilmektedir:

...
Varıdı giçmiş zamân içre meger
Bir ev içre tolu bugday bir çuval

Andan ev ıssı birez bugday alur
Tâ ki saç içre kavura i ricâl

Altına od urdı çün kim kızdı sac
Başladılar kalkımaga bî-mecâl

Bu çuvaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl

Didiler kim hey ne gavgadur size
Diñ neden oldı mübâh işbu vebâl

Bile bitdük bile düşdük hırmana
Bile sürdük sizüñile mâh u sâl

İşbu kabda bile tururken henüz
Şimdi kim kılduñuz anda intikâl

Size ne keşf oldı şol arada kim
Çagrışırsız kalkışuban bî-melâl

Sacdagılar anlara eydür bizüm
Ne işümüze gerek bahs ü cidâl

Çünki haldaş olmaduñuz siz bize
Bâri virmeñ ta'n urup infi'âl

---

[402] bkz. Güzel, KA, s. 201-208.

Hâlümüzi bilimezsiz kâlile
Bu makâma kaçan irür ol makâl
... (86/5-18)

cd. Cinas ve i'âde

Taglar şu firâkuñ odı cânumı bu taglar
Ger düşerise döymeye bu göynüge taglar

Aglar iñildüm işidenüñ özi göynür
Kim geçdi 'ömür düşdi kara saçuma aglar
(67/1,4)

ce. Teşbih

Muhibbüñ serçe göñlin avlamaga
Habîbüñ 'ışkuñı şeh-bâz kıldı
(35/15)

Ol ne bülbüldür ki kargalar gibi
Leşe kaldı 'azm-i gül-zâr itmedi
(129/15)

Âhir bilüñ çü çeng olısar kollaruñ rebâb
Vaz gel bu saz u 'işreti çeng ü rebâbı ko
(112/12)

cf. İstiare

Virmedi nakkâşı bulan nakş u renge cân u dil
Ag u kara gök ü saru kızıl u alı n'ider
(58/6)

Giç bu köpriden Kemâl Ümmî kaç ol dostdan yaña
Yohsa arduñdan harâmî leşker-i Şeytân yiter
(47/34)

cg. Teşhis ve İntak

Kumrı budakda yaprak arasında her seher
Dost dost diyüp ne nâliş ider âh u zârı gör
(30/18)

Subh-dem göñül kulagın tut çemendin yaña kim
Başladı kuşlar dilinden söylenür ol gizlü râz

Bize dirler kim ganîmet görüñ işbu demleri
Kim niçeler ay u yıllar bu safâyı bulumaz

'Ömrüñüz nevrûz u çigdem bigi kütehdür veli
Fikrüñüz kadd-ı çınâr u serv talından dirâz

Hüdhüd ü kumrı gögerçin tûtî vü dürrâc-ıla
Tutdılar bu meclis içre her biri bir savt u sâz
... (31/7-10)

cğ. Telmih

Hz. Muhammed'in doğumu:

Ol togdugı gice kamu put oldı ser-nigûn
Yarıldı tâk-i Kisri vü tak oldı tâkati
(23/23)

Hz. Âdem'in topraktan yaratılması:

İ bir avuç balçıga söz söyleden
Kâmil insân idüp ihsân eyleyen
(7/8)

Hz. Süleymân ve Hâtem (yüzük):

Kamu adı Süleymân mülki tutmaz
Cihânda her yüzükler Hâtem olmaz
(72/20)

Kandan müşk (misk) ve nutfeden insanın vücuda gelmesi:

İ kamu düşvâr işi âsaân iden
Kanı müşk ü nutfe'i insân iden
(7/7)

ch. Tenasüb

İşi dür kılmakdurur 'ummanda Nîsân katresin
Kim dün ü gün ay u güni yirde gökde ışıdur

Dişidür irkek degül şol kim sözi girçek degül
Ögme kim gökcek degül agzı sadef ya dişi dür
(55/2,5)

cı. Tecrid

Kemâl Ümmî seni sen ko aña gitsün ki kala Hû
Çü birdür aña gayr-ı O hezârân biñ kemâl irmez
(3/27)

Kemâl Ümmî kılur ikrâr kamu taksîrine her bâr
Ki senden özge i Gaffâr ne kılam kime yalvaram

(12/39)

Kemâl Ümmî'ye göster togru yolı
Ki senüñ birle saña vara senden

(15/11)

ci. Hüsn-i Ta'lîl

Bülbüllerüñ ol zârı kılup agladugına
Götürdi nikâbın yine güller güler oldı

(33/26)

Ayvâ güli alma çiçegi hûb tonanup
Güle güle bu meclise saçu saçar oldı

(33/31)

cj. İrsâl-i Mesel

Vefâ umma göñül giç dünyeden kim
Hiç agu agacında bâdem olmaz

(72/7)

Dilüñ tut gaybet ü bühtânı terk it
Uyarma ko yılanı în içinde

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde

(119/7,11)

ck. Leff ü neşr

'Âşıkuñ zâhidüñ necâtına
'Işk u zühdi elinde mensûrdur

(51/16)

Fâsık u câhil bahîlüñ mâdihi kezzâb olur
Fısk u cehl ü buhlıla medhe yarar olmaz kişi

(131/38)

İ etibbâ-yı zamân i tâc u taht ıssı size
'İbret-i mülk-i Süleymân hikmet-i Lomkân yiter

(47/17)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMAL ÜMMÎ DİVANI'NINDA DİN VE TASAVVUF

I. DÎN

A. İTİKAT

1. Allah

Kemâl Ümmî, Allah'a, Ehl-i Sünnet düşüncesine uygun bir şekilde yaklaşır. Görüşlerinde sapkın bir düşünceye rastlamak mümkün değildir. Aynı zamanda vahdet-i vücûtçu bir mutasavvıf olarak Dîvân'ında en ağırlıklı kısmı Allah ve Allah'ın "esmâ"sı teşkil eder. Şâir "Esmâ'ü'l Hüsnâ[403] (Allah'ın güzel isimleri)" dışında daha bir çok tamlama ve ibarelerle Allah'a seslenir ve O'nu anar.

Bu isim, sıfat ve terkipleri alfabetik olarak şöyle sıralayabiliriz: 'Âdil, 'Alîy, 'Attâr, 'İnâyet, A'lâ Dilber, Allah, Bâgubân, Bâkî Pâdişâh, Bâkî Şâh, Bay, Bayık Çalap, Bekâ Sultan, Bî-Zevâl, Biliş, Bir Çalap, Bir ü Bâr, Bir, Cânân, Cebbâr, Celîl, Cevmerd (Cömerd), Dâyim ü Kâyim, Dil-dâr, Dilârâ, Dost, Dost-ı Girtû, Du-cihân Cebbârı, Fa'âl-i Muhtâr, Fâ'il, Ferd, Gafûr, Ganî Rahman, Ganî Vehhâb, Girdigâr, Görklü Likâ, Gül, Hâdî, Hak Çalap, Hak Ta'âlâ, Hak, Hakîm, Hakîm-i Lâ-yemût, Halâk, Halîfe, Hâlik, Hayy, Hazret, Hekîm, Hocalar Hocası, Hudâ, Hı vü Kâf[Hak kelimesinin harfleri], Kâdir, Kârısaz, Kayyûm, Kâzî, Kebîr, Kerîm, Kibriyâ, Lâ-Yefût, Lâ-Yezâl, Ma'bûd, Ma'şûk, Mahbûb, Maksûd, Matlûb, Mevlâ, Mu'în, Muhtâr, Nakkâş, Ni'me'l-Vekîl, Ol(O), Pâdişâh, Pâdişâhlar Pâdişâhı, Penâh, Perverdigâr, Rabb, Rahîm, Rahman, Râzık, Rezzâk, Sabûr, Samed, Sâni', Sarrâf, Settâr, Sevdük, Sîmurg, Sübhân, Şâh, Şâh-ı Latîf, Şehin-şâh, Şekûr, Şem', Şems, Tabîb, Tañrı, Ulu Dil-dâr, Ulu Şâh, Vâhid, Vehhâb, Verd(Gül), Yâr, Yaradan, Yüce Hâdî, Yüce Sübhân, Yüce Şâh, Zât, Zât-ı Pâk, Zü'l-Celâl, Zü'l-Cemâl.

Tertiplediğimiz Dîvân'daki ilk 19 manzume tevhid ve Münacatlardan oluşmakta ve bunlar mısra sayısı bakımından Dîvân'ın yaklaşık üçte birini oluşturmaktadırlar.

Şâir, Allah'tan bahsederken konuya yaklaşımı Kaygusuz Abdal[404] ve Yunus Emre'den[405] farklı değildir. Allah'ı anışlarında oldukça samimidir:

İ kamu 'âlemüñ ulu Çalap'ı
Ki kuluñdur kamu beg ü çelebî

(19/1)

Hôcalar Hôcası 'Aliyy ü Kebîr
Yüceler Yücesi 'Azîm Allah

(5/4)

N'iderüz seni sevmeyen göñüli
Ya sini añmayan lisân u lebi

---

[403] bkz.Tatlısu, A.Osman, **Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi**, İst.,1993.
[404] bkz. Güzel, **KA**, s. 216 vd.
[405] bkz. Tatçı, **YED-I**, s.75 vd.

(19/6)

Kendisinin "tevhid" ehli bir mümin olduğunu söyleyen Kemâl Ümmî, Tanrı'yı "tanık" gösterir:

Gerçi 'âsîdür Kemâl Ümmî velî müşrik degül
Mü'minem tevhîdüm üzre Tañrı tanıkdur benüm

(95/12)

Allah'ın birliğini, Kelime-i Tevhid'in (**bkz.** Kelime-i Şahâdet) Türkçe karşılığı sayabileceğimiz ifadelerle dile getirerek "Tañrı birdür"(6/1) der:

Saña isbât iderler milki şeksüz
Ki sen Bir Tañrı'sın yok anda şek söz

(1/23)

Kemâl Ümmî, Allah'ın kudreti karşısındaki hayranlığını samimi ve sıcak bir Türkçe ile dile getirir. O'na, Âdem'in yaratılışına telmihle, "İ bir avuç balçıga söz söyleden"(7/8) diye hitap eder.

Hudâvendâ ne hoş kudretlerüñ var
Ki kılduñ yogiken 'âlemleri var

Hakîkat fâ'ili sensüñ her işüñ
Ne zıdduñ ne şerîküñn var ne işüñ

Münezzeh zâtuñ arıdur sıfâtuñ
Kime kim irse arıdur sıfâtuñ

(1/1-3)

Tanrı, 'adem(yokluk)den bu 'âlemi yaratmıştır.(7/5) benzersiz ve ortaksızdır. Kitabı ve elçisi de hakdır. Her türlü beşeri sıfatlardan uzaktır. Zât'ı nezih, sıfatı "Kul Huve'lleh" olduğundan ne doğmuştur, ne de ölecektir. O, herşeyi bilir, sırrına şeyhler ve fâkihler de kolay kolay eremezler. O'nun yaratıcılığı, görebilenler için güneş gibi ortadadır. İnkârcılar, dünya hayatı ve eğlencelerini sonsuz sanıp ahireti anmayanlar kördürler. On sekiz bin âlem onun mülküdür, ama onun için hiç bir yer durak olamaz. O'nu bilen, başkasına tapmaz, Nakkaş'ı seven yeryüzündeki nakışları sevemez.(6/2-6) O, kanı güzel koku, pıhtıyı da insan haline getirendir.(7/7)

Ölü yirleri hayâta getüren
Kuru çubukdan yaş üzüm bitüren

(7/12)

Ölmez ü göçmez ü konmaz Pâdişâh
Yimez ü içmez uyumaz pâk İlâh

(7/13)

Şâir, Dîvân'da Allah'ın ululuğunu ifade ederken, devrin İslamî telâkkîleri ile birlikte, Orta Doğu kavimleri arasında yaygın olan kozmografik ve astronomik verilerden de faydalanır:

Allah'a mekân izafe edilmez. O "şeş cihet(altı yön)"e dolu olup "Onsekiz Bin Âlem"i ilmiyle kaplamıştır. Yüce gökler O'nun "tâk"ıdır.(2/6-7)

Senin mekânın ve yönün yoktur. Bizim "sınuk" gönlümüzdesin. Bütün seyyarelerle birlikte ayı, günü, geceyi ve gündüzü sürekli döndürürsün. Mu'allak Kürsî'yi çarh üzre asan, bütün zor işleri kolay kılan sensin.(1/6,7,9)

Yedi kat köğü yaratan, her yârı yâra yaratan sensin. Göğün altında yedi yat yeri yaratan da sensin ki o yer, ezelden beri cümle mahluku yemiş ve yemeye devam etmektedir. Ağır yeri yel üzre durduran, ulu Arş'ı su üzerinde "düriden(kavislendiren)" sensin. Senin emrinle Yedi Yıldız hüküm sürer, ay ve yıl böylece daima denk düşer. Bunlar ki döner, açılır ve kararır; hepsi senin kararlılığına bir işarettir. Ey "Dilek Issı", âlemin bazen soğuk, bazen "issi(sıcak)" olması senin kudretindendir. (1/10-15)

Kemâl Ümmî, Allah'ın kudretinin ifadesinde, tabiat unsurlarından geniş çaplı olarak faydalanır. Şâir burada tabiata "cân gözü"yle bakmaktadır: Allah, kuvvetiyle yeri tutar ve göğü döndürür; kudretiyle yeller estirir, suları akıtır. Hikmetiyle gece gündüz kar ve yağmur yağdırır; heybetiyle yıldırımları gürletir, şimşekleri çaktırır.(2/21-22)

Bir yıl dört "fasl(mevsim)" olur: Kış, yay(bahar), yaz ve güz.(1/16) Şâir, baharda tabiattaki bütün değişiklikleri, "işlenen kamu kudretler"i, "Şeh Yasağı(Allah'ın Yasası)" olarak isimlendirir:

Gör ki nîçe kıldı ölmiş yirlerü girü diri
İşlenen bu kamu kudretler O Şeh yasagıdur
(29/4)

Giderüp getürürsin kış u yazı
Ki biter yeşerür her yir ü yazı

Dirüldürsin öli tagı vü bâgı
Anı fikr itmeyen tâgî vü bâgî

Çemenler tonanur hoş tâze gül-zâr
Güler kim bülbüle kıldura gül zâr

Biter hoş ter çiçekler nâzük otlar
Ki hayvânât anuñ her birin otlar

Şakâyık sünbül ü nesrîn ü hatmî
Hoş illâ solmag olur soñra hatmi
(1/17-21)

Kemâl Ümmî'nin, manzumelerinde Allah'tan korkuyla değil, samimi bir "dost" gibi söz edildiği hissedilir:

Bütün yaratılmışlar, O'nun "dîzâr"ının müştakıdır.(2/8) Yerde ve gökte bulunan bütün insanlar, cinler, melekler, vahşi hayvanlar ve kuşlar O "Nigâr(sevgili)"ın aşkının zevkıyle zevklenmişlerdir.(2/11)

Allah'ın kullarına karşı şefkat ve merhameti sonsuzdur. O'nun dergâhından, kim ne dilerse ona kavuşur. Bu ikiyüzlüdür, şu riyakârdır diye kimseyi geri çevirmez.(2/13) Bütün yarattıklarına, dünyada kesmeden ve zâhid ve fasık ayırımı yapmadan rızıklarını verir(2/15); âhiret nimetlerini de vermek üzere ahd etmiştir.(2/16)

Tañrı'nuñ ni'metlerinüñ haddi yok kullarına
Kimisi zâhirde irer kimisi pinhân yiter

(47/15)

Ne mutlu onlara ki amelleriyle O'nu râzı kılarlar. Şunlara da yazıklar olsun ki günâh işleyerek O'nu "kakıdur(incitmek)lar.(2/19)

Bütün Dîvân boyunca şâir, her fırsatta Allah'tan bağışlanmasını diler ve bunun için peygamberleri, melekleri, sahabeleri, kutsal mekânları ve diğer dini şahsiyetleri (Bunlar için ilgili bölümlere bkz.) vasıta kılar.

Niçemâ kim yazugumuz çokdurur
Senden artuk kimsenemüz yokdurur

Kapuñı koyup ne yire varalum
Tapuñı koyup kime yalvaralum

Eyü yavuz biz dahı kullaruñuz
İşigin muhtâcı yohsullaruñuz

(7/44-46)

Kemâl Ümmî, Vatan-ı Aslî'den ayrılmış olmasını da telmih ederek Allah'a yakarmakta, Elest Meclisi'nde gördüğü Cemâlu'llah'ın hasretiyle canının kıl gibi inceldiğini söylemeketedir:

Gelür her dem hayâlüñ bizi yakar
İçimüzi firâkuñ odı yakar

Kişi kim sevse bir zîbâ dilârâm
Hiç ider mi o dilbersüz dil ârâm

(1/33-34)

İlâhî fazluñıla bizi kıl yâd
Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd

Şularuñ hürmetiçün kim bilişdür
Senüñile bizi dahı bilişdür

(1/29-30)

2. Melekler

Dîvân'da "melek, melâ'ik ve ferişte" gibi genel isimlerle anılan melekler, semâ ehli, "felek ehli"dirler. Melekût âleminde bulunurlar. Bunların yaratılışları, insanların onları göremiyeceği tarzdadır.[406]

Kemâl Ümmî, melekleri insanlara hizmette bulunmaları, sürekli olarak Allah'ı zikretmeleri, ve onların da tıpkı insanlar gibi ölümlü olmaları gibi yönleriyle ele alır, yakarışlarında onların adına bağışlanma diler.

Tasavvufta insana duyulan sevgi ve saygının esas sebeplerinden biri meleklerin Âdem'e secde etmeleridir. Çünkü topraktan yaratılan Âdem Muhammedî Nûr'u taşımaktaydı ve bu nur ile üstündü. Mutlak Yaratıcı onlara, Âdem'e secde etmelerini emretmiş, bütün melekler -İblis hariç- ona secde etmişlerdir:

Ol nûr ile mükerrem idi Âdem-i Safî
Kim secde kıldı aña melâ'îk tamâmeti

(23/7)

İnsan, kendisine bu yüce makamı bahşeden, ferişteleri hizmet etmekle görevlendiren Tanrı'yı unutup "div(nefs)"e kul olmamalıdır:

....
.....
N'içün i âdemî sen dîve kulsın
Ki hâdimdür saña cümle ferişte

(144)

Tanrı'ya kulluğunu yapmayanlar alçalır. Tevhid zikrini diliyle söyleyen, buna uygun davranışlar gösteren insanlar melekten ulu olurlar:

Nefse uyma kim dönersin girü hayvândan yaña
'Akla uy tâ kim melekden giçesin insâniken

(109/27)

Olur melekden ulu kavlü fi'lile dâyim
Kaçan ki eyde beşer Lâ ilâhe ille'llah

(4/87)

'Arş'ı taşıyan melekler (7/139) de diğer varlıklar gibi ilâhî aşk ile dopdoludurlar:

Yirde gökte vahş u tayr u cinn ü insân u melek
Ol nigâruñ 'ışkı şevkı zevkınuñ zevvâkıdur

(2/11)

Yaratılan her mahluk gibi onlar da gece ve gündüz hallerini Allah'a arz eder, 'Arş ve Kürsî'de tevhîd zikri yaparlar:

Cinn ü melek bu âdem u hayvân her biri
Dillü dilince hâlini ol Hakk'a râz ider

---

406 Akseki, İD, s.74 vd.

(54/21)

Kamu melâ'ik ü vildân u hûr u gilmânuñ
Didügi cinn ü verâ Lâ ilâhe ille'llah

(4/6)

Meleklerüñ dün ü gün zikri 'Arş u Kürside
Feleklerüñ 'amedi Lâ ilâhe ille'llah

(4/65)

Bir beyitte Şâir, Şeyh Hâmid'den bahsederken amelleri yönünden onu meleklere benzetir.(27/25)

Dört büyük melek olan Cebrâ'îl, 'Azrâ'îl, Mikâ'îl ve İsrâfîl çoğu kez birlikte dile getirilir. Bunlar Allah'a yakınlıkları, vazifeleriyle ilgili telmihler, ölümlü olmaları ve adlarına bağışlanma dilemek gibi yönleriyle ele alınırlar:

Kurbet-i Cibrîl ü Mikâ'îl içün
Dahı İsrâfîl ü 'Azrâ'îl içün

(7/138)

Bir beyitte bu büyük dört meleğin de ölümlü olduğu dile getirilmektedir:

Hem ol dahı öliser 'âkıbet hem İsrâfîl
Ne hod diri kalısar Cebrâ'îl ü Mikâ'îl

(90/6)

a.Cebrâ'îl

Dört büyük melekten biri olup peygamberlere Allah'ın emir ve yasaklarını getirmekle görevlidir. Kemâl Ümmî onu "Cibrîl, Cebrâ'îl" isimleriyle anar. Allah'a yakınlığı dolayısıyla kendinden söz eder. (7/138) Bir beyitte Hz. Muhammed'in "peyk"i sıfatını verir:

İ mâzâga'l-basar 'aynük çü Cibrîl oldı saña peyk
Kamu buyruğuña lebbeyk ü âmennâ vü saddaknâ

(20/3)

Cebrâ'îl, aynı zamanda Cibrîl-i Emîn olduğu için insan onun vasıtasıyla Hz. Peygamber'e gelen her emre kayıtsız şartsız uymalıdır:

Di (semi'nâ vü ata'nâ) Ahmed'e
Her ne kim indürdi gökden Cebre'îl

(88/19)

Kur'ân'ın indiği ve Cebrâ'îl'in Peygamber'e geldiği vakitler kutlu vakitlerdir ve Kemâl Ümmî, o vakitler için bağışlanma diler:

Kamu Kur'ân indügi evkât içün
Cebra'îl'üñ geldügi evkât içün

(7/112)

b.İsrâfîl

Dört büyük melekten biri olan İsrâfîl "Sûr" denilen boruyu üflemekle yükümlüdür. Boruya iki kez üfleyecek, birincisinde Allah'tan başka herkes ölecek, ikincisinde ise bütün ölüler dirilecektir. Kemâl Ümmî bir beyitte, baharda ölü gibi duran tabiatın birden bire dirilmesini, ilâhî emirle İsrafil'in Sûr'a üflemesi sonucu kıyâmette insanların yeniden dirilmesine benzetmektedir:

İsrâfil-i ra'd urdı hevâda yine Sûr'ı
Dirildi öli yirler ü bâ-kerr ü fer oldı

(33/4)

İsrâfîl, adının geçtiği iki beyitte diğer büyük meleklerle birlikte anılmaktadır.(**bkz.**Melekler)

c.Mikâ'îl

Dört büyük melekten biri olan Mikâ'îl insanların huzur ve refahı ile ilgili bir görevdedir. Her maddeyi hareket ettirmekle görevlendirilmiştir.

Dîvân'da iki beyitte Allah'a yakınlığı ve ölümlü oluşu vesilesiyle diğer meleklerle birlikte adı geçmektedir. (**bkz.**Melekler)

ç.'Azrâ'îl

'Azrail, Dîvân'da "Cemâ'at tagıdan, Can Alıcı " gibi isimlerle geçer. Allah'a yakınlığı, can alması ve kendisinin de ölümlü olması (**bkz.** Melekler) dolayısıyla söz edilir.

Büyük meleklerden olan 'Azrâ'îl Allah'ın emriyle insanların canın alır. Kemâl Ümmî nasihat tarzındaki beyitlerinden birinde onun çok anılmasını tavsiye eder:

Çog añ şu cemâ'at tagıdan şahsı ki nâ-gâh
Gelür kamu lezzetleri bozar ölüm var

(46/15)

İnsanlara dünya varlığının kaygısını çekmek gereksizdir. Çünkü 'Azrail her an insanın canına kasdetmek için beklemektedir:

Saña ne mülk ü ne mâl ü ne sîm ü zer kayusı
Çü câna kasd ide turur kafanda 'Azrâ'îl

(90/5)

Kemâl Ümmî, bazen bir zâhid gibi bazen de bir sûfî gibi 'Azrâ'îl'i dile getirir: Cân Alıcı'nın gelip can alıp gittiği zaman insana din, tevbe ve Kur'ân yoldaş olmalıdır. (56/17) Fenâfi'llah'a ermek arzusunun dile getirildiği şu beyitte şâir "Ölmeden önce ölünüz" mealindeki hadise(**bkz.** Hadisler) telmihte bulunarak hayıflanmaktadır:

Cân alıcı cânuma kasd itmedin
İlerürek ölimezem âh u vâh

(113/11)

d.Münker-Nekîr(Sorucılar)

Kabre giren insana soru soran meleklerdir. Kemâl Ümmî bunları "Münker ve Nekir" isimlerinin yanında Türkçe bir isimle her ikisini de kastederek "Sorucılar" diye de anar.

Münker ve Nekir, kabirdeki ilk gece ölüye soru sormaya gelirler. Bu soru-cevap faslı bittikten sonra insan orada Mahşer'e kadar yatacaktır:

Âh ol gice içün ki gele Münker ü Nekîr
Soru sora vü Mahşere dek anda yatıla

(121/19)

Kelime-i Tevhid zikri, sorulara verilecek cevapları kolaylaştırır:

Sinüñde sordugı dün Münker ü Nekir su'âl
Cevâb u hüccet ider Lâ ilâhe ille'llah

(4/98)

Sin (Kabir) Azabı oldukça zordur. Bunun için Şâir, kabirde görüp "ödü sıtmadın(kopmak/patlamak)" insanın hayattayken sorucudan korkması gerektiğini söyler:

Dirligüñde sorucıdan korha gör
Gûr içinde görüp ödüñ sıtmadın

(96/19)

Sorucular oldukça heybetli meleklerdir. İnsanlar bunu hatırlayarak ölümü unutmamalıdırlar:

Âh ol demiçün kim geleler heybetile tiz
Sorıcı bize soru sorısar ölüm var

(46/49)

Onların ellerinde "odlu topuz"lara benzeyen "gürz"leri vardır:

Añmaz ölümi sinde gelen sorucıları
Kim ellerinde gürzi var odlu topuz gibi

(132/10)

Şâir, kabir azabından emin olması ve Sorulara kolay cevap vermesinde yardımcı olması için Allah'a münacat kılar:

Sin 'azâbından bizi eyle emîn
Hem geñez kıl sorıcılar hüccetin

(7/157)

3. Kitaplar

Kemâl Ümmî " dört" sayı ismiyle Dört Kitap'tan bahsettiği gibi zaman zaman onları isimleriyle de zikreder. Dört Kitap'la Davud'a indirilen Zebûr, Musa'ya indirilen Tevrât, İsa'ya indirilen İncîl ve Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân kastedilmektedir. Bunlardan Zebûr'un ismi Dîvân'da geçmemektedir.

Tevhid ve terk düşüncelerinin birlikte ele alındığı bir beyitte Dört Kitap kavramına ledünnî açıdan yaklaşıldığı görülmektedir:

Gel altıyı koyuben bir yaña yönel zinhâr
Vir üç talâk ikiye kalma dörde vü bişe

(120/10)

Kitaplar -yukarıdaki beyit hariç- daha ziyade zühdî bir bakış açısından ele alınmışlardır. Birlikte söz konusu edildikleri iki beyitte Hz. Muhammed'in isiminin zikredilmesi ve onun öğülmesiyle ilgili olarak ele alınırlar:

İ Tâha vü Yâsîn ile memdûh u mükerrem
İ Tevrat u İncîl ile mezkûr Muhammed

(22/3)

Tevrât ü İncil içre ögülmişdür ol Habîb
Hem Yidi Mushaf'uñ anı öger her âyeti

(23/74)

Dört Kitab içinde tabii olarak Kur'ân'a daha fazla ağırlık verilmiştir. Kur'ân'ı "Kitap, Tanrı Kitâbı, Fürkân ve Nâsih-i Nâtık" gibi isim ve tamlamalarla isimlendirir. Tanrı'nın birliği nasıl şeksiz ve şüphesiz doğruysa Kur'ân'ın da onun kitabı olduğu kesindir.(6/1)

Fürkân bir "Nâsih-i Nâtık"tır. Okunması ve emirlerinin tutulması şarttır:

Vâ'iz-i sâmıt gerekse üşde koñşuñ ölümi
Nâsih-i Nâtık gerekse okı tut Fürkân yiter

(47/7)

Furkân'ın âyetlerinden biri Kelime-i Tevhid'dir.(4/64) Kur'ân'ın nuru iki cihana dolmuştur ve derecesi yüksektir:

Toludur iki cihâna bu nûr-ı Kur'ân'ın
Uludurur rutabı lâ ilâhe illa'llah

(4/45)

Rahman, Hz. Peygamber'i âlemlere rahmet olarak vermiş, O da Kur'ân'ı insanlara yaymak üzere beraberinde getirmiştir. (22/13) Kur'ân, Ahmed(Hz. Muhammed)'in dünyadaki hüccetlerinden biridir. (7/95) Hz. Osman, Kur'ân'ı cem'(toplamak) etmiş ve sıkça okumuştur. (23/52)

Kemâl Ümmî, Kur'ân, Hadis ve Sünnet'i dinin temel unsurları saymakta, Kur'ân ve Sünnet'i "mürşid-i hâdî" olarak değerlendirmektedir:

Togru yol isterseñ uş şer'-i sırât-ı müstakîm
Mürşid-i hâdî gerekse sünnet ü Kur'ân yiter.

(47/12)

Bunlara uymayanları adetâ azarlarcasına sert bir şekilde tenkid etmektedir:

Ne Kur'ân'a uyarsın ne hadîse
Ne milletsin ya ne dine taparsın

(105/14)

Böyle insanlar, Tanrı Kitabı hükmünü tutmazlar. Oysa "beğ buyruğı" bir berat ile bin ilde geçerli olur:

Tañrı Kitâbı hükmi tutulmaz 'aceb budur
Beg buyrugı giçer biñ ile bir berâtıla

(121/15)

Kur'ân-ı Kerim'in Arapçadaki yedi meşhur lehçe ile okunma özelliğine temas eden şâir Yedi Mushaf adına bağışlanma diler:

Yidi Mushaf tûl-ı Kur'ân hakkıçün
Münzel-i tenzîl-i Fürkân hakkıçün

(7/96)

Dîvân'da, Kur'ân'dan daha çok ve sıkça münâcât beyitlerinde, bağış dileme ve ölüm sırasında yoldaş olması vesilesiyle söz edilmektedir.(56/17; 7/153):

İ Çalap soñ demde yoldaşumuzı
Dîn ü îmânıla Kur'ân tevbe kıl

(91/49)

4. Peygamberler

Peygamberlerden genel olarak Nebî, Resûl, Mürsel, Enbiyâ, Rüsul, Mürselîn diye bahsedilmekte, peygamber kelimesi Dîvân'da bir kez geçmektedir. Bir beyitte peygamberleri, evliyâ, ashâb ve sûfîlerle birlikte "merdân" diye isimlendirmektedir.(127/24) Dîvân'da peygamberlerin sayısı ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmaz.

Kemâl Ümmî'de peygamberler genellikle, Muhammedî Nûr'u taşımaları veya Allah'a yakarışlarda bir vesile olarak, yahut da dünyanın fânîliğini, ölümlü olduğunu anlatmak için ele alınır. Bir beyitte de 'Ulü'l-'Azm diye isimlendirilen altı büyük peygamber genel olarak ifade edilir.(4/158)

Henüz yer gök yaratılmadan, Âdem dahi mevcut değilken, Allah geceyi, gündüzü, vakit ve saati düzmemişken Muhammed'in "nûr"u vardı.(23/4) Hak O'nun için Hazîre-i Kuds'ü mevcud kılmıştı.(23/3) Âlem-i Beka o nûr ile aydınlıktı.(23/6) Muhammed'in nûru kime ulaştıysa onun mertebesini artırdı.(23/21)

Bu nûr sırayla diğer peygamberlere sirayet etti. Âdem'den başlayarak Ahmed'e kadar gelmiştir. Hz. Muhammed'in seyyidliği, peygamberlerin önderi oluşu ezeldendir.(23/1) Bütün Nebiler ve Resuller onun cemaatidir.(23/27)

Evliyâ ve enbiyâ, Kelime-i Tevhid'i söyleyerek(4/66-158) onunla çeşitli derecelere ermişlerdir.(4/130) Nebiler de zengin, yoksul ve veliler gibi Allah'ın kapısında dilencidirler.(19/2) İnsan, enbiyâ ve evliyâ ne buyurursa söz ve davranışlarıyla tasdik etmelidir.(78/8) Onlar gibi yaşamalıdır:

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise

Siz dahı anı yiñ içüñ anı geyüñ sarınuñ

(85/14)

Bu dünyada yalnız diğer insanlar değil, evliyâ ve enbiyâ da sıkıntı çekmiştir:

İşitdük enbiyâ vü evliyâyı
Niçe zâr u perîşân kondı göçdi

(127/16)

Bu ölümlü dünya nebilere de kalmamıştır:

Kanı o Nebîler ü velîler ü safîler
Ya ol tabakât ehli her ebrâr ölüm var

(46/42)

Şâir, bağışlanma dilerken de enbiyâyı vasıta kılar.(7/81)

a. Âdem Peygamber

Âdem Peygamber, Kâmil İnsan'ın sembolüdür. Şâir, Allah'a hitabederken Âdem'in yaratılışına telmihte bulunarak bu düşünceyi dile getirir:

İ bir avuç balçığa söz söyleden
Kâmil insân idüp ihsân eyleden

(7/8)

Kemâl Ümmî, "Âdem, Âdem-i Safî, Âdem-i Safîyu'llah" diye andığı Âdem Peygamber'i, Hz.Muhammedle birlikte insanın atası ve dedesi olarak ele alır:

Ahmed ü Âdem'dürür atañ dedeñ
Yâd didügüm İblis-i pîr-i hiref

(76/9)

Çünkü Ahmed'in nûru Âdem'e geçmiş, topraktan yaratılan Âdem'e melekler secde etmiştir:

Ol nûrıla mükerrem idi Âdem-i Sâfî
Kim secde kıldı aña melâ'ik temâmeti

(23/7)

Âdem atamız, Havvâ da anamızdır. Nûr, Âdem ve Havvâ vasıtasıyla diğer peygamberlere naklolmuş, onlarda tecellî etmiştir:

Nakl itdi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şît'e vâris ola tecellî celâleti

(23/8)

Sonra tevâtür ile evladından evladına geçerek Hz. Peygamber'e kadar gelmiştir:

Kıldı tevâtür ile âlinden âline nakl
Âdem'den Ahmed'e yitişince emâneti

(23/20)

Âdem topraktan yaratılmıştır. Toprak, "hilm (yumuşaklık ve tevâzu)"in menşeidir. Âdem bununla mükerrem olmuştur. Ateşten yaratılmış olan Şeytan ise kibri yüzünden "merdûd" olmuştur:

Hilmile Âdem mükerrem oldı hem
Kibrile Şeytân merdûd u zelîl

(88/12)

Dünyada, görünüşüyle yüz binlerce kişi âdemdir. Ama manâda bir tanesi bile Âdem olmaz.(72/16)

Dünya fânîdir. Bu fânî dünyaya en önce ayak basan Âdem ile Havva da göçmüştür:

Kanı ol Âdem ü Havvâ ki evvel
Bu mülke geldi giryân kondı göçdi

(127/17)

Yukarıdaki beyitte "giryân" kelimesiyle sadece ağlayarak bu dünyadan göçmeye değil, Cennet'ten çıkarılmaları sebebiyle de ağladıklarına telmih vardır.

Âdem topraktan yaratılmış, sonra ölünce toprağa dönmüştür. Çünkü ölüm vardır:

Kanı atamuz anamuz ol Âdem ü Havvâ
Ya Nûh u Halîl Ahmed-i Muhtâr ölüm var

(46/36)

Kemâl Ümmî, diğer peygamberler gibi Âdem adına da Allah'tan bağışlanma diler ve insan karşılığı kullandığı âdem kelimesiyle Âdem kelimesini cinas teşkil edecek tarzda kafiyede kullanır. (1/136)

b. Şît Peygamber

Âdem Peygamber'in oğlu ve ondan sonra gönderilen peygamber olan Şît, kendisine gönderilen "elli suhuf"la, hikmet başta olmak üzere bir çok bilgiyi elde etti.

Kemâl Ümmî onu "kurb(yakînlik)" yönüyle (7/61) ve Muhammedî Nûr'un alnında "tecellî" etmesiyle dile getirir:

Nakl itdi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şît'e vâris ola tecellî celâleti

(23/8)

c. İdrîs Peygamber

Şît Peygamber'in torunlarındandır. Kur'ân'da adı geçen peygamberlerden olup kalem ile yazı yazmayı, iğne ile dikiş dikmeyi ilk defa o bulmuştur.

Dîvân'da "rif'at" kelimesiyle onun, sağlığında Allah tarafından göğe kaldırıldığı (7/61), Cennet'te ebedi rahat bulduğu ve bunun sebebinin Muhammedî Nûr olduğu dile getirilir:

Ol nûrılaydı Hazret-i İdrîs rif'atı

Kim kaldı Cennet içre ebed buldı râhatı

(23/9)

ç. Nûh Peygamber

'Ulu'l 'Azm denilen altı büyük peygamberin ikincisi olup İdris Peygamber'den sonra gelmiştir. İdris Peygamber'in göğe çekilmesinden sonra azgınlık gösteren ve putlara tapmaya başlayan kavmine peygamber olan Nûh, onları Allah'ın yoluna çağırmış, fakat kavmi inanmadığı gibi kendisine de birçok kötü muamelede bulunmuşlardır. Kendisine inanmayanlar arasında oğlu da bulunmaktadır.

Nûh Peygamber beddu'â edince Allah'tan kendisine gemi yapması emredildi. Kendisine inananların bindiği bu üç katlı gemiye ayrıca hayvanlardan da birer çift alındı. Nûh Peygamber kendisine inanmayan oğlu Yam(Ken'an)'ı da bu gemiye çağırdı. Fakat o gelmedi. Altı ay süren Tûfân hadisesinden sonra gemi Cûdî Dağı'na oturdu. Bütün insanlık helâk olmuştu. Bundan sonra insanlar Nûh'un oğulları Sâm, Hâm ve Yâfes'in neslinden türemiştir. Bu yüzden Nûh, Âdem'den sonra insanlığın ikinci atası sayılır.

Kemâl Ümmî, Nûh'u "Tûfân" olayıyla ilgili olarak anmaktadır. Muhammedî Nûr, Tûfân'da Nûh'un kurtuluşunun vesilesidir:

Ol nûrılaydı Nûh'a zi-Tûfân u gam necât
Kim kondı Cûdi üzre gemisi selâmeti

(23/10)

Bir başka beyitte Nûh'un -muhtemelen- Tûfân olayı öncesinde gemisine binmeyen oğlunun bir dalga vasıtasıyla boğulması üzerine ağlaması(nevha-i Nûh) söz konusu edilir ve bağışlanma dilenir.(7/61)

Şâir, Allah yolunda adım atabilmesi (seyr ü sülûkünü tamamlayabilmesi) için diğer bazı peygamberler gibi Nûh'u da vasıta eder.(1/136) Ayrıca dünyanın fânîliğinin söz konusu edildiği beyitlerde, belirgin olmamakla birlikte Nûh'un uzun yaşamış olmasını da katarak ölümü hatırlatmakta, insanları uyarmaktadır. (127/18;46/36)

d. Hûd Peygamber

Hud, Yemen'deki 'Ad Kavmine gönderilen peygamberdir.

Dîvân'da, 'Ad Kavmi'nin azgınlıkları üzerine Allah'a niyazda bulunması ve şiddetli yel şeklinde gelen İlahî gazaptan kendine inananların etkilenmemesi vesilesiyle söz edilir. Yel felâketinden kurtulmasının ve kavmini kurtarmasının sebebi Muhammedî Nûr'dur:

Ol nûrılaydı kavmile Hûd'ı emîn iden
Yilden ki 'Ad Kavmi'ne kıldı helâketi

(23/11)

Şâir bir beyitte Hud'un "âmân"ı için bağışlanma diler.(7/62) "Amân", Hûd'un, azgın kavmini cezalandırmak için işi Allah'a havale etmesi niyazıdır.

Bir beyitte de şâir, Allah'a "elim tut" diye yakarırken Hud'un maneviyatından yardım diler.(1/136)

e. Zü'lkarneyn Peygamber

Kur'ân'da adına bir sure bulunmakla birlikte peygamberliği veya velîliği hususunda görüşler ihtilaflıdır. Asıl adı İskender olup Yemenli ve Makedonyalı İskender'lerden daha önce yaşamıştır. Dîvân'da ismi Zü'lkarneyn olarak geçmekte ve adına bağışlanma dilenmektedir.(7/70)

f. İbrâhîm Peygamber

Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerden olan İbrâhîm Peygamber, Mezopotamya'daki Keldânî kavmine gönderilmiştir. Soy bakımından Hz. Muhammed'in atalarındandır. Kemâl Ümmî, İbrâhîm Peygamber'i "İbrâhîm, Halîl, İbrâhîm Halîl" isimleriyle anar. Ateşe atılması, sehâsı (cömertliği), terk sahibi oluşu ve İsmâ'îl'i kurban etmek istemesiyle ele alınır.

Tanrı'lık iddiasındaki Nemrûd, İbrâhîm'i ateşe attırmıştır. Muhammed'in nûrunu taşıması sebebiyle İbrâhîm yanmamış; ateş, bu nûr sebebiyle gülistân olmuştur. İbrâhîm Peygamber, cömertliği, misafirperverliği ile temayüz etmiştir:

Ol nûrıla Halîl'e hem od oldı gül-istân
Hem kıldı ol sehâvetile bol ziyâfeti
(23/12)

İbrâhîm Peygamber "terk" ile Halîl (Allah'ın Dostu) makamına ulaşmıştır. (88/16) Gördüğü bir rüya üzerine oğlu İsmâ'îl'i Allah'a kurban etmek ister. Allah'a olan sevgisi sebebiyle İsmâ'il'e bıçak çalmıştır. (7/65) Kemal Ümmi Dîvânı'nında İsmâ'îl, İbrâhîm için dünya muhabbetinin, dünyaya bağlılığın bir sembolü olarak ele alınır. İbrâhîm, İsmâ'îl'in sevgisini kalbinden çıkardığı için Halîl olmuştur:

Hubb-ı İsmâ'îl'i kalbinden yudugıçün Halîl
Aña koç gönderdi Hak kurbân idüben yüzdiler
(68/5)

"Peygamberler de (bütün insanlar gibi) ölümlüdür" mealindeki bir beyitte şâir " Hani atamız anamız Âdem ile Havvâ; hani Nûh ile Halîl, Ahmed-i Muhtâr nerede?" (46/36) diye sorar.

g. İsmâ'îl Peygamber

İbrâhîm Peygamber'in oğlu olan İsmâ'îl, Dîvân'da Allah'a kurban edilmek istenmesi, gökten kendisi için koç indirilmesi ve Muhammedî Nûr'u taşıması yönleriyle ele alınır.

Halil, İsmâ'îl'in sevgisini kalbinden "yumuş", onu Allah'a kurban etmek istemiştir. Ancak çaldığı bıçak, Muhamedî Nûr'u taşıyan İsmâ'îl'i kesmemiş, "âfet" savılmıştır:

Hubb-ı İbrâhîm içün kim i Celîl

Çaldı İsmâ'îl'e bıçak ol Halîl

(7/65)

Ol nûrılaydı kesmemek İsmâ'il'i bıçak
Hak koç fidî viribidi savdı ol âfeti

(23/13)

Diğer yandan İsmâ'îl, babası İbrâhîm açısından dünya sevgisinin, belki mâsivânın bir sembolü olarak değerlendirilir.(68/5)

İsmâ'îl Peygamber'le birlikte beyitlerde yer alan kurbandan genellikle koç diye söz edilmekte, bir beyitte de "Ulu koç" olarak geçmektedir.(7/66)

h. İshâk Peygamber

Hz. İbrâhîm'in ikinci oğlu olup Şam ve Filistin ahalisine gönderilmiştir. İbrâhîm Peygamber'in dinini tebliğ etmiştir. Kur'ân'da adı geçer peygamberlerdendir.

Bir beyitte diğer peygamberlerle birlikte adına hürmeten bağışlanma dilenmektedir.(7/67) Bir başka beyitte ise dünyanın fânîliği vesile edilerek anılmaktadır. (127/18)

ı. Ya'kûb Peygamber

İshâk Peygamber'in oğlu olup Ken'ân Ülkesine gönderilmiştir. Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir.

On iki oğlundan en çok sevdiği Yûsuf, kardeşleri tarafından kıskançlık sonucu kuyuya atılmış, sonra da Ya'kûb'a , onun bir kurt tarafından yendiği söylenmiştir. Yûsuf'a olan düşkünlüğü ve duyduğu hasretle ağlamaktan gözleri kör olmuştur.

Kemâl Ümmî, Ya'kûb Peygamber'i "firâk ve hüzn"ü sebebiyle dile getirir:

Dahı Ya'kûb'uñ firâk u hüzniçün
Yûsuf'uñ kurb u visâl ü hüzniçün

(7/64)

Bir beyitte de diğer peygamberlerle birlikte dünyanın fânîliği konusunda ismi geçer.(127/18)

i. Yûsuf Peygamber

Mısır ahalisine peygamber olarak gönderilen Yûsuf, Ya'kub Peygamber'in en sevdiği oğludur. Kendisini kıskanan kardeşleri tarafından bir kuyuya atılıp, sonra kanlı gömleği babasına götürülerek kurt tarafından yendiği söylenmiştir. Atıldığı kuyudan kervancılar tarafından çıkarılıp Mısır'a götürülerek Mısır Azizi(Maliye Bakanı)'ne köle olarak satılmış, azizin karısı Züleyha'nın iftirasına uğrayarak zindana atılmış, uzun süren bir zindan hayatından sonra çıkıp Mısır'a Aziz olup Züleyha ile evlenmiş babası ve kardeşlerini de getirterek orada yaşamışlardır.

Dîvân'da "Yûsuf, Yûsuf-ı Ken'ân, Şâh-ı Ken'an" isimleriyle anılmaktadır. Allah tarafından kendisine "rüya ta'biri" ilmi öğretilmiştir. Dîvân'da Muhammedî Nûr'u taşıması, güzelliği, zindana atılışı ve seyr ü sülûktaki bazı hallerle ilgili olarak kendisinden bahsedilmektedir.

Yûsuf, Muhammedî Nûr vasıtasıyla zindandan çıkıp mevki ve makam sahibi olmuştur:

Ol nûrılaydı Yûsuf'a çâh içre baht u câh
Hem taht u tâc u hüsn-i cemâl ü letâfeti

(23/16)

Zelîha, can gözüyle baktığı için Yûsuf'un bâtınındaki güzelliği görmüş fakat Yûsuf'un kardeşleri görememişlerdir:

Görmedi hem Yûsuf'un kardaşları
Ol Zelîhâ gördügi gibi cemâl

(86/28)

Kemâl Ümmî, Yûsuf'un güzelliğini, Hz. Peygamber'le kıyaslar; Yûsuf daha güzel fakat Habîb daha sevimlidir (23/33)

Bir beyitte şâir, Yûsuf'un ismini zikretmeden dünyayı bir zindana kendisini de Yûsuf'a benzetmektedir:

Ben bu zindân içre mahbûs u garîbem key fakîr
Ol dükenmez hânümân u milket ü câhum kanı

(137/5)

Seyr ü sülûkta "hayret" makamına eren sâlikin halinin anlatıldığı bir beyitte gönül Yûsuf olmuştur. (64/11) Dünya güzellerinin ve güzelliklerinin hepsi mutlaka sonludur. Sâlik öyle bir cemâl istemelidir ki güzelliğine zeval ermeyecek olsun:

Bir cemâl iste ki hiç irmeye hüsnine zevâl
Kalmadı hüsn-i bekâ Yûsuf-ı Ke'nân'a göñül

(89/12)

Bu dünya fânî ve ölümlüdür. Nice peygamberler gibi Şâh-ı Ken'ân Yûsuf da göçmüştür. (127/18) Allah'ım sen bizi Ya'kûb'un firak ve hüznü, Yûsuf'un güzelliği ve sana yakınlığı için bağışla. (7/64)

i. Eyyûb Peygamber

İsrailoğulları'na gönderilmiş bulunan Eyyûb, Hz. İshâk neslinden olup Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir. Kendisine yedi kişi iman etmiş, uzun süren bir hayatı olmuştur.

Hz. Eyyûb varlıklı bir insandı. Allah kendisini imtihan etmek istedi. Bir felakette çocukları öldü; çeşitli vesilelerle mal varlığı elinden çıktı. Her zaman olduğu gibi şükür ve sabırda sebat etti. Günden güne artan bir hastalık yüzünden, eşinden başka herkes kendisini terketti. Yedi yıl süren bu hastalığı süresince sabırla şükretmeye devam etti.

Din ve edebiyatta sabrın sembolü olan Eyyûb Peygamber'i Kemâl Ümmî de "belâya sabr"ı ile anar ve Muhammedî Nûr'un onu koruduğunu söyler:

Ol nûrılaydı sabr ile Eyyûbı saklayan
Kim döndi sofira sihhate renc ü sekâmmeti

(23/17)

Bir başka beyitte, Eyyûb'un belaya sabrı, şâirin bağışlanma dileğinde söz konusu edilir.

k. Şu'ayb Peygamber

Hz. Mûsâ'nın kayınpederi olan Şu'ayb Peygamber, Hz. İbrâhîm'in dinini insanlara tebliğ etmiştir. Kur'ân'da adı geçer.

Bir beyitte Üzeyr Peygamber'le birlikte adı geçer:

Hem nebîlerüñ Şu'ayb'ıla 'Üzeyr
Hürmetiçün âhirimiz eyle hayr

(7/68)

l. Mûsâ Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olan Mûsâ, Dîvân'da "Mûsâ, Mûsâ bin 'İmrân, Mûsâ-yı Kelîmu'llah" isimleriyle geçmektedir.

Dîvân'da genellikle Tûr Dağı'nda Allah'a münacat kılması, Allah'ın kendisine hitap etmesi ve Firavun'a karşı gösterdiği mucizeler dile getirilir. Mûsâ'nın "âsâ"sının söz konusu edildiği bir beyitte Muhammedî Nûr'un, Mûsâ'nın mucizelerinin kaynağı olduğu bildirilir:

Ol nûrılaydı mu'ciz-i Mûsâ 'asâsınuñ
Kim ne dilerse kıldı kabûl oldı hâceti

(23/18)

Bir kısım beyitlerde Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed ulaştıkları makamlar bakımından kıyaslanır ve Hz. Muhammed'in makamlarının daha yüksek olduğu ifade edilir.(23/68)

Mûsâ ki münâcâtını Tûr üzre kılurdı
Mi'rac düni 'arş oldı saña Tûr Muhammed

(22/17)

Tûr üzre hitâb oldı aña (Fâ'hle'u na'leyk)
'Arş üzre virilde saña destûr Muhammed

(22/18)

Şâir münacat mahiyetindeki bazı mısralarında, bu dünyaya Mûsâ bin 'İmrân kondu göçtü(127/20); Allah'ım sen bizi Mûsâ için bağışla(7/69) diye niyazda bulunur.

Mûsâ ve Tûr kelimeleri, tasavvufta "âşık" ve "gönül"ü temsil ederler. Kemâl Ümmî de Tûr kelimesini bir beyitte bu anlamda kullanıyor. Çünki Tûr gibi gönül de Allah'ın "tecellî" ettiği bir yerdir:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur

(51/25)

m. Hızır Peygamber

İbrâhîm Peygamber'den sonra yaşamış bir peygamber veya veli. Edebiyatta genellikle Zü'lkarneyn ve âb-ı hayât (veya âb-ı hayvân) ile birlikte geçer.

Kemâl Ümmî, bir bahar tasvirinde Hızır'ı gökyüzü ve yeryüzüne "âb-ı hayât saçması" ile konu edinir. Baharda saçılan âb-ı hayât, tabiatta kış sebebiyle ölmüş (kurumuş) bitkilere ruhların erişmesini sağlamıştır. Şüphesiz burada bir manevi dirilmeye işaret edilmektedir:

Saçalı Hızr semâvât u 'arza âb-ı hayât
İrişdi ölü nebâtât cismine ervâh

(28/16)

n. Zü'lkifl Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olup ilâhî emir ve yasakları kızmadan, sabır göstererek tebliğ etmeyi üstlendiği, kefil olduğu için bu isimle anıla gelmiştir. Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerdendir.

Kur'ân'da "salih"lerden olduğu bildirilen Zü'lkifl'in bu yönüyle ele alındığı ve şâir tarafından bağışlanmaya vesile kılındığı düşünülebilir.(7/67)

o. Yûnus Peygamber

Mezopotamya civarına gönderilen bir peygamber olup Kur'ân'da adı geçmektedir.

Yûnus Peygamber denize atılmış, onu bir balık yutmuştur. Fakat kendisi balığın karnında da ibadetine devam etmiştir. Kemâl Ümmî, Yûnus Peygamber'in balık karnındaki durumunu "hapis" olarak değerlendirmekte, onun adına bağışlanma dilemektedir.(7/62)

ö. Dâvûd Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olup aynı zamanda hükümdardı. İsmi Kur'ân'da geçen Dâvûd Peygamber'in sesi çok güzeldi. Kendisine gönderilen Zebûr'u okumaya başladığında kuşlar havadan ağaçlara iner ve onun söylediklerini tekrar ederlerdi.

Kemâl Ümmî Dâvûd Peygamber'i, Muhammedî Nûr'u taşıması, güzel "nağme"ler söylemesi (7/62), demire istediği şekli vermesi ve adaletle hilafet etmesi gibi özellikleriyle anar:

Ol nûrılaydı Dâvûd'a râm oldugı demür
Hem yir yüzinde 'adlile kıldı hilâfeti

(23/14)

p. Süleymân Peygamber

Dâvûd Peygamber'in oğlu olup İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Hem hükümdar hem peygamber olan Süleymân 12-13 yaşlarında tahta geçmiş, bütün Ortadoğuyu

hakimiyeti altına almış, babası zamanında başlanan Mescid-i Aksa'yı özen göstererek tamamlamıştır.

Allah tarafından kendisine insanlar, cinler ve hayvanlara hükmetme yetkisi verilmiştir.

Kemâl Ümmî, Süleymân Peygamber'i dünyaya hükmetmesi, Allah'ın kendisine verdiklerine şükretmesi, "Kuş Dili(Sırr-ı Vahdet)'ni bilmesi, üzerinde İsm-i ʻAzâm yazılı mühür-yüzükle devler, periler üzerinde etkili olması gibi yönleriyle bazen doğrudan, bazen telmihle dile getirir. Süleymân, Muhammedî Nûr'u taşıması sebebiyle yeryüzünde görünen ve görünmeyen bütün canlıların hükümdarı olmuştur:

Ol nûrılaydı ahı Süleymân sürdügi
Hem ins ü cinn ü vahşe vü tayra emâreti

(23/15)

Nasıl ki her yüzük Hâtem olamaz ise her adı Süleymân olan da Hz. Süleymân gibi olamaz.

Kamu adı Süleymân mülki tutmaz
Cihânda her yüzükler Hâtem olmaz

(72/20)

Çünkü Süleymân Kuş dili'ni bilirdi. Baharda tabiatın canlanması, kuşların ötmeye başlaması Kemâl Ümmî'de tasavvufî çağrışımlar yaptırır. Kuşların saz ve sözü ilâhî sırları(Vahdet Sırrı) fısıldamaktadır. Bunu her sırdaş görünene söyleyemeyiz:

Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu râzı dimezüz illâ her ehl-i hem-râza

(36/24)

Nefis terbiyesinin konu edildiği bir beyitte şâir nefsi deve, aklı da Süleymân'a benzeterek Süleymân ve dev arasındaki ilişkiye telmihte bulunmaktadır. Süleymânın, akılla ilişkili olarak dile getirilmesi, nefis terbiyesinde "imânî akl"ın, vücutta nefs üzerine sultan yapılması gerçeğini ifade etmek içindir:

Cehdile nefsüñ divin öldürmege
ʻAkluñı eyle Süleymân tevbe kıl

(91/16)

Bir beyitte şâir şeyhi Hoca ʻAlî'yi överken, onun irşadının "Süleymân meseli" olduğunu söyleyerek Süleymân Peygamber'i bir benzetilen olarak alır.(24/4)

Dünyanın fânîliğinin ifade edildiği kısımlarda Süleymânın saltanatının bile sonlu olduğu dile getirilerek insanlara uyarıda bulunulur.

Cihânı hükmine mahkûm idenler
Ezel hükmine fermân kondı göçdi

(127/11)

Nişe magrûr olasın sen bu mülke
Çü Dâvûd u Süleymân kondı göçdi

(127/19)

Ey zamanın tabipleri ile taht ve taç sahipleri, ibret istiyorsanız, Lokman'ın hikmeti ve Süleymân'ın mülkü size yeter (47/17):

Bu sarây u hûy u hây u ton u tay assısı ne
Çünki kalmadı cihân mülki Süleymân'a gönül
(89/13)

Süleymân Peygamber de şâirin bağışlanma dileğinde vasıta kıldığı kimselerdendir. Bir beyitte Süleymân'ın, Allah'ın verdiklerine şükretmesi zikredilerek onun hürmetine bağışlanma diler.(7/63)

r. Lokmân Peygamber

Kur'ân'da ismi geçmesine rağmen peygamber mi yoksa velî mi olduğu hususunda kesin bir bilgi yoktur. Allah, kendisine "hikmet(akıl, idrâk, anlayış, ilim)" vermiştir. Edebiyatta Lokmân Hakîm olarak sıkça telmihlerde bulunulur. Kemâl Ümmî de onu "hikmet" vesilesiyle anar:

Hikmet-i Lokmân u Zü'lkarneyn içün
Ol Habîb'üñ Seyyide'l Kevneyn içün
(7/70)

Bir başka beyitte de Lokman, ölümlü olması dolayısıyla bir "ibret" unsuru olarak zikredilir.(47/17)

s. Dânyâl Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olup Hz. Mûsâ'nın dinini insanlara tebliğ etmiştir.

Kemâl Ümmî O'nu "Dâniyâl'üñ ilm-i istihkâkıçün" diye anar ve Allah'tan bağışlanma diler.(7/67)

ş.'Üzeyr Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamber veya velilerdendir. Mûsâ Peygamber'in dinini tebliğ etmiştir.

Kemâl Ümmî, bir beyitte Şu'ayb ile birlikte anar.(**bkz.** Şu'ayb Peygamber)

t. Yahyâ Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olan Yahyâ, 'Îsâ Peygamber'le akrandı. Kur'ân'da isminin Allah tarafından konduğu bildirilmiştir. Gece gündüz ibadet eden Yahyâ Dîvân'da "havf(Allah korkusu)"la söz konusu edilir.(7/62)

u. Îsâ Peygamber

Kemâl Ümmî, 'Îsâ Peygamber'i " 'Îsî, 'Îsâ, 'Îsâ ibni Meryem, 'Îsâ-yı Ruhu'llah, Mesîh" isimleriyle anar.

Dîvân'da 'Îsâ Peygamber'in Muhammedî Nûr'u taşıması sebebiyle âlemde mucizeler göstererek seyr ü seyahat ettiği dile getirilir:

Ol nûrılaydı 'Îsâ ölüler diriltdügi
'Âlemde mu'cizâtıla seyr ü seyâhati

(23/19)

Hz. 'Îsâ için ayrıca " yayak müsâfir" tamlamasıyla dikkat çekici bir isimlendirmede bulunûr ve Meryem'i diğer Meryemlerden ayırır:

Mesîh olur mı her yayak müsâfir
Kamu 'Îsâ anası Meryem olmaz

(72/19)

Mesîh sıfatı Dîvân'da daha ön plandadır. Kavmini inandırmak için bir çok mucizeler gösteren 'Îsâ'ya "meshetmek" suretiyle cansızlara can vermesi dolayısıyla edebiyatta sıkça telmihlerde bulunulur. Kemâl Ümmî de aynı şeyi yapar: 'Îsâ'nın nefesi (dem) ölüleri diriltir.(23/19)

İki beyitte 'Îsâ, "seyr ü sülûk" konusu, ile ilgili olarak dile getirilir. İlkinde 'Îsâ "hayret makamı"ndaki sâlikin gönlü için bir benzetilendir:

Gâhî agar 'Îsî gibi göklere seyr ider gögi
Gâhî yiri Yûsuf'layın zîr ü zemîn ü çâh olur

(64/11)

Diğerinde, ise sâlike öğüt verilmekte, dünya ile "kaydını(bağını)" kesmesi hususunda Mesîh'in "igne"sine telmihte bulunulmaktadır:

Yüküñi yeynildi gör i yol eri
Kim Mesîh'e ignesi oldı sakîl

(88/5)

Beyitte geçen "igne", Hz. 'Îsâ'nın Hakk'a sülûku esnasında, onun Dördüncü Felek'ten öteye geçememesine sebep olan bir dünya metaıdır.

'Îsâ Peygamber de Kemâl Ümmî için Allah'tan mağfiret dilemede bir vasıta, dünyanın ölümlü olmasında bir ibrettir:

Tûr u Mûsâ-yı Kelîmu'llah içün
Hem dem-i 'Îsâ-yı Rûhu'llah içün

(7/69)

Kanı İdrîs ya 'Îsâ ibn Meryem
Dahı Mûsa bin 'İmrân kondı göçdi

(127/20)

ü. Cercîs Peygamber

Kur'ân'da adı geçmeyen bu peygamber, Hz. 'Îsâ'dan sonra, onun şeriatiyle hükmetmek üzere gönderilmiştir. Kavmi tarafından yetmiş kez öldürülmüş, fakat yine dirilmiştir.

İsmi bir beyitte "dem(kan)"i vesilesiyle geçmektedir.(7/61)

v. Muhammed Peygamber

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda tabii olarak Hz. Muhammed sevgisi, Allahtan sonra en üst seviyededir. Dîvân'da Hz. Muhammed'e doğrudan veya telmihle işaret eden çok sayıda beytin yanısıra hakkında yazılan dört Na't (bkz. Metin, 20,21,22,23 n.m.) ile de ağırlıklı bir yer verilmiştir.

Hz. Muhammed Dîvân'da şu isim ve sıfatlarla anılır:

'Âlemlerüñ Muhtârı, Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Delîl, Dost, Ebu'l Kâsım, Fahr-ı 'Âlem, Girtû Kul, Habîb, Habîb Ahmed, Hâdi-yi Sübül, Hak Resûl, Hak Resûlı, Halkuñ Yigi, Hâmid, İmâmü'l Mürselîn, Kılavuz, Mâh-ı Bedr, Mahmûd, Mim Hı Dâl, Müctebâ, Muhammed-i 'Arabî, Muhtâr, Muktedâ, Murtezâ, Mustafâ, Nebî, Ol Dost, Ol Yâr, Peygamber, Resûl, Resûlü'llah, Sâdıku'l Va'dü'l Emîn, Sakâleyn, Sâkî, Seyyîd-i Muhtâr, Seyyîd-i Rüsul, Seyyîd-i Sâlâr, Seyyîde'l Kevneyn, Tabîb, Ümmî Mustafâ, Yâr, Yazuk Derdi Tabîbi, Yüzi Ag Yâr, Şefî'el Müznibîn, Şems-i Du-cihân,

Kemâl Ümmî, Hz.Muhammed'i ehl-i sünnet itikadına uygun tarzda anlar ve anlatır. Kainatın, onun hürmetine yaratıldığına "Levlâk" sözüyle telmihte bulunûr.(23/39) Bir beyitte de açıkça bu hadis-i kudsiyi iktibas eder:

(Levlâke lemâ halaktü'l eflâk) didi ol Hak
Şanuñda senüñ i özi mebrûr Muhammed

(22/16)

O, 'Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş ve Kur'ân'ı şefaatçi olarak getirmiştir:

'Âlimlere rahmet viribidi seni Rahman
Kur'ân'ı getürdüñ bile menşûr Muhammed

(23/13)

Dîvân'da, Na't olarak yer alan manzumelerde, onun peygamberlerin önderi olduğu, henüz Âdem yaratılmadan onun nûrunun yaratıldığı ve bu nûrun zamanla diğer peygamberler vasıtasıyla tekrar kendisine ulaştığı dile getirilir:

Ol Seyyid-i Rüsul ki ezelîdür siyâdeti
Ol Hâdi-yi Sübül ki ebedîdür hidâyeti

(23/1)

Kevneynüñ ulusı Sakaleynüñ İmâmı'dur
Anuñ hem enbiyâ vü rüsuldür cemâ'ati

(23/27)

Âdem bu 'âlem içre kadem basmadın anuñ
Urulmışıdı farkına tâc-ı risâleti

(23/2)

Hazîre-i Kuds onun için hazırlanmışken henüz Kudüs, Yesrib ve Betha Vilayetleri yoktu.(23/3) Allah henüz geceyi, gündüzü, vakti ve saati düzenlememiş; 'Arş ve Kürsî'yi (23/73), yeri ve göğü yaratmamışken onun nûru vardı. (23/4) Ay ve günden eser yokken, Âlem-i Bekâ o nûr ile aydınlıktı.(23/6) Ezelden ebede bütün ulularn baht ve saadetleri o nûr sayesindedir.(23/5):

Her kime vâris oldısa nûrı Muhammed'üñ
Arturdı 'ızz u devlet ü câh u celâleti

(23/21)

Bu nûr, tevâtür ile nesilden nesile geçerek, Âdem'den Ahmed'e (**bkz.** diğer Peygamberler) kadar bir emanet olarak geldi. (23/20)

Kemâl Ümmî, Na'tlerinde Hz.Muhammed'in meziyetlerini sıcak ve samimi bir şekilde dile getirir. Bu dile getirişte Hz.Muhammed'e ikinci şahıs olarak "Sen" diye hitabeder:

Ey evveli ve ahiri ma'mur, bâtını ve zâhiri pür-nûr (22/1), Taha ve Yasin ile öğülmüş, Tevrat ve İncil'de zikredilmiş(22/3),Yedi Mushaf'ın her bir ayetinde öğülmüş(23/74), sünnet ve ayetlerle bilinen, şeriat ve peygamberliğiyle meşhur(22/4), inşan ve cinlere hükmeden, bütün yöneticilerin emrinde olduğu (22/5), Allah'ın sevgilisi, günah derdinin tabibi, bütün hastaların ve hastalıkların ilacı (22/6), bütün günahkarların ümidi ve şefaatçisi, dostlarını sevindiren, düşmanlarını kahr eden (22/7), cömertliğin kaynağı(22/8), sözleri sâdık ve hâtırı deryâlar kadar engin, her hazine-dârın madeninin kâşifi(22/9), bütün fesâd düşüncelerden uzak(22/10), baht hil'âtını ezelde giymiş ve dünya varlığından uzak (22/11), bu dünyada çok ağlayıp az gülen, ebedî dünyada sevinçli ve mutlu olacak olan Muhammed(22/12);

Hakkuñda (La-'amrük) diyüben and içer Allah
İ muhterem ü şâkir ü meşkûr Muhammed

(22/14)

Kamu gâyib saña hâzır ne kim var evvel ü âhir
Irak u yakin ard öñ bir ayâ sâhib-nazar bînâ

(20/4)

Mu'allâ vü müzehhebsin müzekkâ vü mü'eddebsin
Mukarreblerden akrebsin sen i muhtâr u Mevlânâ

(20/11)

Müzeyyensin kamu zeyne ki seyyidsin bu kevneyne
İrüşdüñ Kâbe Kavseyn'e makâmuñ oldı Ev-ednâ

(20/14)

Sen bütün dal ve budakların aslısın. Âlem senin saçılmış tohumunla dopdolu. Senin şeri'atının boyu Mînâ'nın Kubbesi'nden 'Arşa ulaşmıştır.(20/8) Bütün bilginlerin en bilgini sensin(20/12) Tanrı sana ezelden "Kenzi lâ-yefnâ"yı vermişken sen kanaat ve sabırla hareket

edip yoksulluğunla övündün(20/10), Din sarayını yapıp, erkân ve ayini belirleyip geleceğin tedbirlerini de alıp bu dünyadan öyle göç ettin.(20/9)

Dîvân'da, Hz.Muhammed'in soyu, aileşi ve güzelliğini dile getiren beyitlere sıkça rastlanır. Hz.Muhammedin cismi(22/2) ve ruhu mutahhar(temiz), soyu "arı"dır.(1/120) O, halkın yegi ve yaratılış bakımından en üstünüdür.(20/1)

Hz.Muhammed'in yüz güzelliği, güneş-ay, gündüz-gece gibi benzetme unsurlarıyla verilir:

Âferin ol gün yüze vü aydan aydın âlına
Kim ay u gün nûrı anuñ pertevinden alına

(21/1)

Güneşden hûb rûşensin hem aydan dahı ahsensin
Çü böyle hoş müzeyyensin ne hâcet sürme vühınnâ

(20/13)

Ey güneş yüzlü, bedr alınlı ve hilâl kaşlı, senin her emrini işittik ve söylediklerinin doğru olduğuna inandık.(20/2) Yüzün "Ve'd-Dûha", saçın "Ve'l-Leyl"dir. (23/58) Nice can ve gönüller senin yanağının "al"ına verilir. (21/2)

Ger görse gussalu kişi nâ-gâh anuñ yüzin
Şâzılıga dönerdi be-küllî melâleti

(23/34)

O, aydınlık saçıcı ve ileri görüş sahibi önünde ve ardındaki herşeyi görürdü.(23/36) Hiç işinde yanılmadı, "düşi azmadı(yanlış hayallere kapılmadı)". (23/37) Bu harap ev(dünya) içinde imaret yapmayıp, din ve iman sarayını mamur kıldı. (23/38) Hak'dan başkasına sevgi ve meyli yoktu. Aslında O, iki cihan(dünya-ukba)dan da geçmişti. (23/45) Kafir düşmanların kahrını ne denli çekse de Dost'a şikâyette bulunmadı. (23/40) O Dost'u(Peygamber'i) sevenler O Dost'a(Allah'a) dost oldular. O'na düşmanlık edenler Hak düşmanıdırlar. (23/41)

Hz. Muhammed 'in yüzü ve saçı için "gündüz-gece", alnı için kullanılan "bedr" benzetmeleri ile gönlü için "safâ kalbi" ifadeleri Dîvân'da sıkça karşımıza çıkar:

Anuñ ol bedr alnı nûrı hakkıçün
Hem safâ kalbi huzûrı hakkıçün

(7/21)

O'nun parmaklarından âb-ı hayât akar. Çünki geceleri kalkıp çokça ibadet ederdi. (23/43)

Kemâl Ümmî, Hz.Muhammed'i zaman zaman kıyaslamalarla da dile getirir. Üstünlüklerini anlatmak için diğer peygamberler ve belirli bir yönüyle temayüz etmiş kişilerle kıyaslar:

Çokdur anuñ latîf hoş ahlâkı hasleti
Yokdur anuñ merâtibinüñ hiç nihâyeti

(23/71)

Kılurdı günde yüz derecâta terakkî ol
Kılmazdı hiç merâtibe kalup ikâmeti)

(23/72)

Cibrîl ona peyk olmuştur. (20/3). Mertebe bakımından diğer peygamberlerden çeşitli yönlerden daha üstündür. Bilhassa Mûsâ ile sıkça kıyaslanır (22/17;23/68):

Tûr üzre hitâb oldı aña (Fa'hle'u na'leyk)
'Arş üzre virildi saña destûr Muhammed

(22/18)

Yûsuf, daha güzel, fakat Hz.Muhammed ondan daha şirindir:

Yûsuf cemâli gerçi cemîl idi kamudan
Yûsuf'dan emleh idi Habîb'üñ melâheti

(23/33)

Bütün şeyhler, vilayetteki mertebelerini onun peygamberliğinin bereketiyle elde etmişlerdir. (23/28) Akıl ve fazilet sahipleri, onun ancak "şakirdi (öğrencisi"dirler. Ebu 'Alî Sînâ bile katında bir câhilden başka bir şey değildir. (20/5)

Kemâl Ümmî, Hz.Muhammed'in mucizelerine de sıkça telmihlerde bulunûr:

Zî Mim ü Hı vü Dal ki gösterdi der-cihân
Envâ'-ı mu'cizâtıla bî-had kerâmeti

(23/64)

Aslında mucizeleri doğumu sırasında başlamıştır:

Ol Şems-i Dû-cihân tülû' itdi nâgehân
Getürdi dünyeden zulumât ü zalâleti

(23/22)

Ol togdugı gice kamu put oldı ser-nigûn
Yarıldı tâk-ı Kisri vü tâk oldı tâkati

(23/23)

"Ümmî Mustafa" henüz çocuk iken ilmi ve fasih konuşmasıyla herkesi mat etmiştir. (23/25) Yeryüzünde nereye gitse bulut ona "sayvan" olur (23/31), yürüyüp hareket ettikçe gölgesi 'Arşa uzanırdı. (23/30)

Şâir Şakke'l Kamer hadisesini şu şekilde dile getirir:

Gökdeki ayı kıldı iki pâre âşikâr
Çün kıldı barmagı ile bir kez işâreti

(23/35)

Dîvân'da müstakil bir mi'râc-nâme bulunmamakla birlikte Mi'râc'a sıkça temas edilir: Hz.Muhammed için aslında her nefes bir Mi'râç'tır. Bu yönüyle diğer peygamberler üzerinde üstünlüğü vardır. (23/70)

Bindi Burâk'a kıldı 'urûc agdı Refref'e
Ol gice Kâbe Kavseyn oldı makâmeti

(23/67)

Gördi Tokuz Gök ü Sekiz Uçmak Yidi Tamu
Bir demde giçdi ol kamu bî-had mesâfeti

(23/69)

Hz.Muhammed, Mi'râc gecesi ümmetine "Mi'râc hediyeleri" getirmiştir. (4/77)

Kemâl Ümmî, bağışlanma dilerken Hz.Muhammed'i oldukça çok anar, onu vesile kılar:

Hudâvendâ bizüm suçlarumuzı
Bagışla Sâdıku'l Va'dü'l Emîn'e

(123/13)

Mustafâ hürmetiçün eyle kerem
Biz güneh-kâra i Kerîm Allah

(5/10)

5. Âhiret ve Âhiretle İlgili Kavramlar

a. Âhiret

Dünya hayatının bitiminden sonra insanın yaşayacağı âlem olan ahiret, Dîvân'da "âhiret, âhiret bâzârı, an(ora), bâkî ev, bâkî mülk, mü'min uçmagı, ol il, yarın" gibi isim ve tamlamalarla zikredilmektedir.

Dîvân'da, kısa sürecek bir dünya hayatına karşılık oldukça uzun bir âhiret hayatı tasavvuru hakimdir:

Dünye fânî âhiret bâkî vü hakdur bî-gümân
Dehriye hüccet bahâr u bâgıla bustân yiter

(47/19)

Bu tasavvurda sürekli kıyaslamalarla ahiret "devletleri" dünyadan üstün tutulur:

Âhiret devletlerine dünyeden kaçan yiter
Yolı koyup gûle uyan menzile kaçan yiter

(47/1)

Dünya kâfirlerin, ahiret ise müminlerin Uçmagı'dır. (29/15) Dünya, ahiretin tarlasıdır. (bkz.Hadisler) Her kul bugün ne tohum ekerse ahirette onu biçer. (48/8) Bu dünyada iyilik edenler orada iyilik bulurlar, azgınlık eyleyenler ise beraberlerinde "tugyân" götürürler. (56/10)

Devletlüdür şu kimse ki bu fâni dünyeden
O! bâki mülke hayrıla ihsân alur gider

(56/11)

Kişinin ahiretteki durumu dünyadaki durumuna göredir. (85/42) Ahiret için sürekli yol hazırlığı (yarag) yapmalıdır. (77/2) Bazı insanlar dünya işlerinde kılı ortadan yaracak kadar hassas davranırken ahiret işlerinde kör ve gafildirler;

Âhiret işi içre gâfil ü kör
Dünye işinde kıl kılursın şakk

(77/4)

Fenâ evden bekaya uçmak için kişiye ibadet gereklidir. (1/62) Ahiret işlerine ulaşmak için insanın dünya işlerinden ayrılmasını gerekli gören şâir kendi kendine başaramadığı bu iş için hayıflanır:

Âhiret işlerine ulaşmağa
Dünyeden ayrılımazam âh u vâh

(113/5)

Egerçi uhrevî işde benem süst ögde vü düşde
Velîkin dünyevî işde be-gâyet cüst ü ag-yâram

(12/7)

Dünyada haram yiyip hamr(şarap) içen insanların ahiretteki pişmanlıklarından kendilerine bir fayda olmaz. (48/5) Bugün sabr ve fakr ile tevbe kılıp yanmalıdırlar. Çünki bu dünyada yananlar yarın orada yanmayacaklardır. (91/46) Dünya yoksulluğuna kişi sabretmelidir. Asıl önemli olan ahirette yoksul olmamaktır. (90/4) Burada yoksulluğa, üzüntüye sabrederek dayanan ve kulluk vazifelerini yerine getirenler, hiç şüphesiz, yarın orada zengin, mutlu ve yüksek makam sahibi olacaklardır. (66/4)

Bu cihânda hakîr ü gam-gîn olan
Âhiretde emîr ü mesrûrdur

(51/9)

Dünyada sıkıntıyı kendine ihtiyar edinenler ahirette ebedi rahata ereceklerdir. (85/17) "Meskenet (miskinlik)", âhiret pazarında geçerli olan "metâ'"dır. (85/10)

Bir beyitte "âhir" kelimesiyle âhireti kasteden şâir, Şu'ayb ve 'Üzeyr Peygamberler adına sonunun (ahiretteki durumunun) hayır olmasını diler. (7/68)

Mürşide bağlılığın dile getirildiği bir beyitte de Kemâl Ümmî, yalnız dünyada değil, ahirette de mürşidinden ayırmaması için Allah'a münâcâtta bulunur:

Hudâvendâ bu yolda vü ol ilde
Ayırma ben kulı kulavuzumdan

(14/15)

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda dünya ve ahiret, zühdî yönünün dışında ledünnî yönüyle de ele alınır. Dîzâr'a âşık olan kimsenin aslında dünyadan ve ahiretten geçmesi gerekir. Kemâl Ümmî bu düşüncesini "iki cihâna üç talak virmek" sözüyle çok çarpıcı bir şekilde ifade eder. (bkz. İki Cihân)

b. Âhir zaman, Kıyâmet, Sûr

Âhir zaman, Kıyâmet'ten önceki bir süreç olup bazı belirtilerin ortaya çıkacağı zamandır. Kemâl Ümmî, zamanında bu belirtiler('alâmet)den bir kısmının varlığından söz ederek ahir zaman kavramına yer verir:

'Alâmetler belürür dürlü dürlü
Kıyâmet yakın oldı bellü bâyık

(79/2)

Şâir, "kıyâmet, kıyâmet güni" isimlerini kullanır. Kıyamet, Allah'ın emriyle İsrâfîl adlı meleğin "Sûr"a birinci defa üflemesi sonucu kopacak, kâinattaki düzen tamamen bozulacak ve Allah'ın istediklerinin dışında bütün canlılar ölecektir. Yeni bir âlem vücuda gelecektir.[407]

Kemâl Ümmî'de çok işlenmiş ve ayrıntılarıyla ortaya konmuş bir kıyâmet fikrine rastlanmaz. Kıyâmet'in kopması esnasındaki olağanüstülük, haşr olma, mîzân, şefaat gibi kavramlara temas edilen beyitlerde kıyâmet korkusu hissedilir. İnsanın kış hazırlığı yapamadığı için üzülürken kıyâmet korkusunu anmaması bir zaaftır:

Kıyâmet korhusın añmazsın illâ
Yarak yirsin añup kış kar u kayın

(110/13)

Âh ol kıyâmet issileriçün ki sinleden
Kopup turavuz anda hufât u 'urâtıla

(121/20)

Kıyâmet'te halk Uçmak ve Tamu ehli olmak üzere iki bölük olacaktır:

Hem halâyık olıcak iki bölük
Bizi Uçmag ehline koş dibelük

(7/161)

Uçmak ehli salihlerden oluşacaktır:

Kaçan kim şol kıyâmet güni kopar
Bizi sâlihlerüñ saffında kopar

(1/83)

Bütün nebiler ve velîler kıyâmette Hz. Peygamber'den şefaat etmesini bekleyeceklerdir. (23/66)

Dîvân'da ayrıca kıyametle ilgili şu görüşlere temas edilir: Bu cihanda ezelden kıyamete kadar hiç kimse rahat bulmadı, bulamaz. (72/28) Ölüm ezelden beri vardır ve insanlar her zaman öleceklerdir. Bu yüzden "el hükmü li'llah" demek lazımdır. (114/15)

İsrafil'in Sûr'a ikinci üfleyişinde, birinci üfleyişte ölenler dirileceklerdir. Sûr, Dîvân'da bir beyitte geçmekte ve baharda tabiatın dirilişi ile haşr'daki insanın ikinci dirilişi arasında ilişki kurulmaktadır:

İsrâfîl-i ra'd urdı hevâda yine Sûr'ı
Dirildi öli yirler ü bâ-kerr ü fer oldı

(33/4)

c. Haşr (Kopmak), Mahşer, Mahşer Günü, Yevm-i Neşr, Yarın

Toplanma ve bir araya gelme anlamında olan "haşr", kıyâmet kopmasından sonra Sûr'a ikinci kez üflenmesi neticesindeki diriliş ve toplanmadır. Bu güne Mahşer günü, toplanılan yere Mahşer yeri denir. Mahşerde, mümin ve kâfir herkes haşr olacaktır. (46/51)

---

[407] Akseki, **İD**. s.92.

Kemâl Ümmî, Mahşer günü için "yevm-i neşr" tamlamasını kullanır:

Dahı âmennâ ki kopar Yevm-i Neşr
Kıl safîler saffı içre bizi haşr

(7/158)

Her doğan ölecek ve kıyâmette haşr olacaktır. Orada kimi üzülecek kimi sevinecektir:

Her ki togdı öliser hep bir yire haşr olısar
Kimisi handân irer anda kimi giryân yiter

(47/21)

Hakk'a inananlar Mahşer günü'ne de inanırlar. Bu durumdaki insan ya hayır söylemeli, yahut susmalıdır:

Ger Hakk'a inanduñısa dahı Mahşer günine
Söyleriseñ hayr söyle yohsa dâyim ol semût

(41/24)

Mahşer günü"ne inanan insan, dünyada iken halkla helâlleşmeli, herkesin hakkını vermelidir. (57/5)

Kemâl Ümmî, Mahşer gününe inanmayanlara baharda ölü tabiatın yeniden dirilişini örnek gösterir:

İ münkir-i Mahşer gözüñ aç añlayurak bak
Gör şeş ciheti kim ne ser-â-ser ʻabir oldı

(33/9)

İnsanın yaratılmasını, bağda bir bitkinin bitmesiyle benzeştiren şâir, hayatın iyi şekilde değerlendirilmesini öğütler. Çünkü Mahşere kadar tekrar bitmesi (yeniden dirilmesi) mümkün olmayacaktır:

Bu bagda çü bitdüñ girü solup kurumadın
Bil kadrüñi kim haşre dek ayruk bitemezsin

(106/9)

İnsanların dünyadaki birliktelikleri de bir çeşit "haşr"dır. Yarınları, bugünlerine göredir(85/42) ve sevdikleriyle "kopacak(haşr)lardır:

Ne kavmi kim bugün sen çok severseñ
Girü yarın olaruñla koparsın

(105/8)

Bu yüzden iyi kimselerle birlikte olmak gerekir. Kötü amelli insanlarla ülfet edip, nefs ve Şeytan'ın emrinde hareket edenler "Dost"a erdirecek hayır ve ihsandan mahrum kalırlar:

Nîçe bu düşmenlerile haşr olup fisk idesin
Seni ol dosta irüren hayrıla ihsâniken

(109/30)

c. Terazi (Mîzân), Sırat, 'Amel Defteri (Ak Biti, Kara Biti)

Kemâl Ümmî, ölüm, sin, haşr ve mîzânı bazen doğrudan bazen dolaylı veya telmihle dile getirir. İnsan bunları daima hatırlamalı, unutmamalıdır. Çünkü bunlar insanın yolunda birer engeldir:

Ölümi sinle vü haşr u sırat u mîzânı
Çog añ unutma ki yolundadurur her hâyil

(90/7)

Mahşer günü insanların dünyadaki sevap ve günahları Mîzân'da değerlendirilecektir. Kemâl Ümmî Mîzân kelimesinin yanında Terâzü kelimesini de kullanır. Mîzân günü için ayrıca "terazü kurulacak saat", " terazü tartılası gün" ibarelerine yer verir. Bir mahkeme şeklinde tasavvur edilen bu günde Adil ve Cebbar olan Allah, kadı olacak ve hüküm verecektir:

Âh ol terazû kurulacak sâ'atıçün kim
Kâzî ola ol 'Âdil ü Cebbâr ölüm var

(46/52)

Vâh ol terâzu tartılası gün içün ki Şâh
Kâzî ola vü varavüz anda 'usâtıla

(121/21)

Kemâl Ümmî Mîzân'la birlikte Allah'ın adaletini de dile getirir. Burada şâirin sık sık Allah'ın "'adalet"ine değil "fazl"ına sığındığını görürüz. İlk okuyuşta "Allah'ın adaletine güvenmeme" gibi bir düşünce hâsıl olursa da, daha sonra şâirin asıl maksadı anlaşılır. Eğer Allah adaletle muamele ederse ceza görecek, fazlıyla muamele ederse bağışlamış olacaktır:

Şu 'adlüñden içümüz dahı korhar
Ki dâyim her gülile bile kor hâr

(1/60)

Mîzân günü dünyadaki iyilik ve kötülüğün bir zerresi bile değerlendirilecektir:

Yarın mîzânda kamu hayr u şerrüñ
Cezâsı zerrece bîş ü kem olmaz

(72/25)

Söylenmesi dil için çok kolay olan Kelime-i Tevhid'in terazideki ağırlığı oldukça fazladır:

Dil üzre yiynidür illâ terâzu üzre agır
Zi-kadr-i 'arz u semâ lâ ilâhe illa'llah

(4/2)

Sırat, Cehennem üzerine kurulan bir köprüdür. Bu köprünün altında kaynayan "katran" vardır. Sırat, Kemâl Ümmî'de, Mahşerdeki diğer bazı unsurlarla birlikte "hâyil(engel)" olarak değerlendirilmektedir. (90/7) Zâhidâne bir korkuyla anılan Sırat geçilirken bir kısım insanlar düşecek ve nara yahut katrana gark olacaklardır:

Âh ol Sırât üzre kadem basmagiçün kim
Giçe kimümüz kim düşe fi'n-nâr ölüm var

(46/54)

Vây ol Sırât giçmek içün kim niçemüzüñ
Ayagı tayına oda katrâna batıla

(121/22)

Kemâl Ümmî Allah'a yakarışlarında da Sırat'ı unutmaz, kolay geçmesi için Allah'ın yardımını diler:

Hem Sırât üstinde berk akdâmumuz
Kıl ki geñez giçe andan kamumuz

(7/160)

Dîvân'da Sırat kavramının da mîzân kavramı gibi ledünnî bir manada ele alındığını gösteren bir ifadeye rastlayamıyoruz. Öyle anlaşılıyor ki şâirde daha gelişmiş olan "iki cihana üç talâk vermek" düşüncesiyle bunların tamamının ledünnî bir anlam kazanması söz konusudur.

Kemâl Ümmî, Amel defteri terimini genellikle kullanmaz. Bunun yerine en çok "biti" terimini kullanır. Defter kelimesini kullandığı bir beyitte kişinin dünyada hayır ve şer kabilinden ne işlemişse hepsinin defterinde kayıtlı olduğunu söyler. (51/21)

Bir diğer beyitte deyimleşme sonucu ölmek anlamında "defterin dürülmesi " ibaresi geçiyor ki buradaki deyim günümüzde argo kabul edilmektedir. Fakat Amel defteriyle de tamamen ilişkisiz değildir. Çünkü kişi öldüğünde günah defteri kapanır. Bu bir çeşit "defterin dürülmesi" hadisesidir:

Nîçelerüñ yüzine güldi cihân
Nîçelerüñ defterin dürdi ölüm

(94/10)

Sevap defteri "ak biti"dir ve mîzânda insanların sağ eline verilecektir:

Sag elümüze yarın ak biti vir
Kıl terâzû üzre hayrumuz agır

(7/159)

Günah defteri ise "kara biti"dir. Bitideki yazukları erkence tevbe ederek temizlemek lazımdır. (100/10) Tevbe, yazuk sahibinin yüzünün kirini ve bitisinin karalığını ve pasını temizleyecek yegane sabun ve sudur. (130/17) Batıl amelli gafil kimseler, hak söze ve kılavuza uymadığı gibi tevbe ederek kara bitisini temizlemez de:

Şol yazuk yazulu kara bitisin
Tevbe suyıla yuyuben yuymaz

(73/5)

Kendine nasihat ettiği bir manzumesinde şâir yaşının ilerlemesine paralel olarak saç ve sakalının ağardığını, buna karşılık gönlünün ve bitisinin karardığını söyler:

Kısaldugınca bu ʿömrin uzandı tûl-ı emel
Karardı göñlüñ ü bitüñ agardı saç u sakal

(87/21)

Dîvân'da, "karardı biti" ifadesiyle günah defterinin dolmasına işaret eden Kemâl Ümmî, Allah'ın rahmetine sığınır:

Karardı biti agardı sakal saç
İlâhî üstümüze rahmetüñ saç

(1/37)

Amel defterinin okunacağı zamanı bir ürpermeyle anan şâir, o gün bütün gizli günahların ortaya çıkacağını hatırlatır:

Âh ol bitiler okunası mevzi' içün kim
Her gizlü yazuklar ola izhâr ölüm var

(46/53)

Ancak burada ümitsiz olmaktan uzak, tevbe ederek Allah'a sığınan ve bağışlanacağından emin olan bir mümin edası içindedir:

Ne gam bitümüz toldusa yazuk yazusından
Çün tevbeyile fazluñ anı girü yuyandur

(9/11)

d. Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar

da. Cennet(Uçmak)

Kemâl Ümmî'de Cennet kavramı zühdî ve ledünnî manaları ile birlikte ele alınmıştır. Dîvân'da Cennet'le ilgili olarak şu kelime ve tamlamalar kullanılmıştır: 'Aden ('Adn) Uçmagı, Behişt, Cennât, Cennet, Cinân, Gül-zâr, Hazîre-i Kuds, Makâm-ı Huld, Sekiz Uçmak, Uçmak.

Cennet, bağlık bahçelik bir yer şeklinde tasavvur edilmektedir:

Cihân misl-i Cinân oldı sanasın ki bugün
Açar Hazîre-'i Kuds'üñ kapuların Feytoş

(32/7)

Cennet'te insanlar için her türlü nimet vardır. Orada bulunan Kevser, Tuba ve 'Adn Uçmağı gibi nimetlerin yanısıra "bal, süd, hamr ve su" ırmakları da insanlar içindir. (7/164)

Dünyadaki hayatını iyi değerlendirmeyenler ahirette "Gül-zâr"a giremiyeceklerdir:

Karga gibi leş kovma Kemâl Ümmî ko yohsa
Bülbül gibi gül-zâra girüp hoş ötemezsin

(106/13)

Bülbüle bülbüller ile Uçmag'a uçmak pes est
Baykuşa baykuşlarıla turmaga vîrân yiter

(47/27)

Cennet, dünyadaki hayırlarımızın karşılığıdır. (112/9) Ahirette halk iki bölük olacak, iyi amelliler Cennet ehli olarak Cennet'e gireceklerdir. (7/161) Dünyada adaletle hükmedenler Cennet'e lâyık olacaklardır.(46/26) Müttekîlerin "cezâsı (ecri)" Cennet'e girmektir. (51/12) Safâ şevkıyle Uçmag'a yönelenler bu dünya tuzağının danelerine tutulmazlar. (63/11) Sekiz Uçmak, Allah'ın yüz bin deniz enginliğindeki fazlından sadece bir katredir. Bu yüzden ehl-i temiz olanlar yalnız O'na tapmalıdırlar. (60/14) Bâhil olanlar, zâhid olsalar da Cennet'e giremiyeceklerdir:

Hiç bâhil Uçmag'a girmez zâhid olursa dahı
Assısı yokdur sehâsuz ṭâʿat u ezkârınuñ

(85/25)

Gerçi insanın sadece kendi gayretiyle Cennet'e lâyık olması mümkün değildir. Allah'ın fazlı yardımcı olmalıdır. (12/34) Bu yüzden sık sık Allah'a yakaran şâir çoğu kez bir zâhid tavrı içindedir (45/11):

ʿAtâ kıl Cennet'i dahı bahâsuz
Hem anda kılma dîzâri bahâ sûz

(1/104)

Bizi fazluñla ilet ol Uçmag'a
Kim kanadımuz yok anda uçmaga

(7/162)

ʿAmel yok Uçmag'a uçmaga sende
Kemâl Ümmî bigi bî-bâl ü persin

(105/15)

Cennet'e ulaşmak daha kolayken pahası yüksek Tamu'ya varmak için kişi neden gayret sarf eder?(12/22)

Kelime-i Tevhid, Cennet kapılarının anahtarı (4/84) ve Sekiz Cennet'ten biri olan "Huld" ün bahâsıdır. (4/1) Onu sıdk ile söyleyenler Cennet'e gireceklerdir.(4/51) Tevbe, insan için Cennet'e uçmada kol kanat olur. (91/45) Günahlarından tevbe edenlerin gözyaşlarından Cennet'te bahçeler yeşerir:

Göz yaşından Behişt'de ravza biter
Nite kim her nebâta yagmurdur

(51/14)

Hz. Peygamber Miʿrac'ta Dokuz Gök ve Sekiz Uçmak'ın bulunduğu mesafeleri bir demde geçmiş (23/69), Hz. İdris Cennet içinde ebedî rahatı bulmuştur. (23/9)

Çoğu kez bir zâhid edasıyla Cennet isteyen şâir bazen de ne Cehennem'den korkar ne de Cennet nimetlerini görür. Çünkü Padişah Dîzârının âşık olanlar Cennet'e iltifat etmez, Cehennemden korkmazlar:

Uçmag'a kılmaz nazar Tamu'dan itmez hazer
Kankı kul kim ʿâşıkıdur Pâdişeh dîzârınuñ

(85/3)

Âşık, ibadetini Cehennem korkusu veya Cennet'e girmek düşüncesiyle değil yalnız Allah için yapar. (85/4) İbadetten maksad Zât-ı Pâk'e ulaşmaktır:

Kıl zât-ı pâk içün yarak giç sâyeden kılma turak
Ne hülle vü tâc u bürâk iste vü ne Cennât u hûr

(60/13)

Âşıkın iki cihanı terk etmesinin sebebi, asıl maksadının dünya ve ahiret nimetleri (Mesela Uçmak) olmayışıdır. Çünkü dünya kâfirlerin, ahiret müminlerin Cennetidir. Fakat âşıkların gerçek Cenneti Dost'dan yana uçmagı (vuslat)"ıdır:

Dünye kâfir Uçmagı'dır âhiret mü'minlerüñ
Uçmag'ı 'âşıklaruñ dostdan yaña uçmagıdur

(29/15)

db. Bal, Süd, Hamr ve Su Irmağı

Cennet'te akan bu dört ırmağı anan Kemâl Ümmî, bunlar için bağışlanma diler:

Kevser ü Tûbî 'Aden Uçmağı'çün
Bal ü süd ü hamr u su ırmağıçün

(7/164)

dc. Kevser,Tûbâ

Cennet ağacı olan Tûbâ bir beyitte Kevser'le birlikte anılmaktadır. (7/164) Cennet'teki bir havuz veya latif su olan Kevser Dîvân'da malını Allah yolunda harcayanların ulaşacağı bir Cennet hediyesi olarak değerlendirilir:

Fi sebîli'llah sebîl it mâlüñi
Kim bulasın havz-ı Kevser sel-sebîl

(88/18)

dç. Hûrî (Hûr), Gilmân, Vildân

Cennet'te bulunan meleklerden olan hûrîlerin mahiyetleri hakkında fazla bilgi yoktur. Dîvân'da genellikle "gilmân" ve "vildân"la birlikte geçmektedir.

Hûriler, Allah'a iman edenlere mükâfat olarak verilen Cennet kızlarıdır. Yüzlerce yer, gök, Cennet, saray ve hûrînin aslında Allah katında bir otdan fazla değeri yoktur. (17/11)

Ledünnî manasıyla ele aldığı bir beyitte Cennet'teki diğer hediyelerle birlikte hûrîlere kavuşmak için de ibadet edilmemesini öğütler. (60/13) Çünkü erenler Behişt hûrilerine takılıp kalmamışlardır. (144)

Bütün Cennet varlıkları ile birlikte onlar da Kelime-i Tevhid'i söylerler. (4/6) Dünyada takvâ sahibi olanların, Allah indindeki "cezâ"ları havuz, dîzâr, Cennet ve hûrîlerdir:

Müttekîler cezâsı 'inde'llah
Havz u dîzâr u Cennet ü hûrdur

(51/12)

İnsanın tâlibi olduğu şey eğer Cennet ve hûrîlerse neden bu pis ve aldatıcı dünyaya kapılmaktadır. (109/9)

Cennet'i baharda tabiat güzellikleri için bir benzetilen olarak alan şâir, çiçekleri de hûrilere benzetir:

Hûriler bigi tonanup çıhdı her dürlü çiçek
Hem akarsular sanasın sel-sebîl ırmagıdur

(29/2)

Kemâl Ümmî, Cennet'teki diğer unsurlarla birlikte hûrî, gilmân ve vildân için bağışlanma diler. (13/15)

Hûr u gilmân havz u vildân hakkıçün
Hem kusûr u hülle rızvân hakkı çün

(7/163)

dd. Kasr, Köşk, Serâ (Sarây)

Cennet'te bulunan oturulacak mekânlar için Dîvân'da kasr, kusûr, köşk, serâ (saray) kelimeleri kullanılmaktadır. Bu unsurlar da hem zühdî hem de ledünnî yönleriyle ele alınmaktadırlar.

Genel olarak Zât-ı Pâk dışındaki herşeyi bir "sâye(gölge)" olarak gören şâir, bunları elde etmek için ibadet yapılmasına karşıdır.(60/13) Bu ledünnî yaklaşımın dışında zaman zaman zühdi bir tavırla, Cennetteki saray ve köşklerden söz eder ve onlara kavuşmak isteyenlerin bu aldatıcı dünyaya kapılmamalarını öğütler:

Nîşe bu mekkâre-i murdâra müştâk olasın
Tâlibüñ hûr u kusûr u Cennet ü Rızvân'iken

(109/9)

de. Hulle, Hil'at

Hülle ve hil'at, Cennettekilerin giyecekleridir. Dîvân'da genellikle beraber geçmektedirler. Bazen bunlara kavuşmak için ibadet edilmesi öğütlenmekte bazen ise bunlar birer "sâye" olarak değerlendirilerek ibadetin asıl maksadının Allah olduğu dile getirilmektedir.

Hz. Muhammed baht hil'atını ezelden eğnine giymiştir. (22/11) Baharda çiçeklerin donanışı ve görünüşleri Cennetteki hil'at giyenleri andırır.(32/4) Ahirette hil'at giymek isteyenler dünyada üryan olmalıdırlar:

'Uryân ola her kime ki hil'at gerek ise
Vîrân ola her kime ki mi'mâr gerekdür

(52/10)

Şâir Cennet giyecekleri olan hülle ve hil'at adına Allah'tan bağışlanma diler. (7/135, 163)

df. Rızvân

Rızvân, Cennetin kapıcısıdır. İki beyitte Cennetteki diğer unsurlarla birlikte geçmektedir.(7/163; 109/9) Bir beyitte de müminlerin canını Cennet'e götürmek vazifesinden söz edilir:

Kâfir cânını nâra salar Tamu Mâliki
Mü'min cânını Cennet'e Rızvân alur gider

(56/14)

f. Cehennem ve Cehennemle İlgili Kavramlar

fa. Cehennem (Tamu)

Bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla Kemâl Ümmî, Dîvân'ında "Cehennem, Cehîm" kelimelerini hiç kullanmamıştır. Bunun yerine doğrudan doğruya Tamu kelimesini tercih etmiş, bazen de od kelimesiyle Cehennemi işaret etmiştir. Cehennem için ayrıca Duzah, Nâr ve Vîrân kelimelerini de kullanır.

Dîvân'da genellikle Cennet ve Cehennem kavramları birlikte ele alınmışlardır. Cehennem kavramının zühdî yaklaşımla ele alınışı daha çok ön plandadır. Tamu korkusu kendini ve halkı etkilemektedir:

Ah ol Tamu korhularıyıçün ki gümâsuz
Lâ-büd dükeli halk aña ugrar ölüm var

(46/55)

Dünyayı sevip onunla meşgul olanlar Tamu'yu isteyenlerdir. (47/10) Nifak sahipleri Tamu'nun en aşağı derkinden emin olamazlar. (98/9)

Ahirette halk, Cennet ve Cehennem ehli olmak üzere ikiye ayrılacaktır. (7/161) Dünyada zulmedenler ahirette Tamu'ya lâyık olacaklardır. (46/26) Suç ve hataları çok olanlar Tamu dibinde ebediyyen kalacaklardır:

Tamu dibinde kalavuz tâ-ebed
Bizde hod cürm ü hatâlar bî-'aded

(7/53)

Cennet'e ulaşmak daha kolayken insan niçin pahası çok olan Cehennem'e meyillidir:

Behişt'i az bahâ birle satun alımazam illâ
Tamu'ya çok bahâ birle 'aceb n'içün hırîdâram

(12/22)

Allah eğer normal adalet ölçüleriyle davranırsa şâir yerinin Cehennem olacağından hiç şüphe duymamaktadır. (1/100) Ancak fazlıyla muamele ederse Cennet'e lâyık olacaktır:

Eger fazl eyleye Hâlik oluram Cennet'e lâyık
Eger 'adl eyleye bayık Tamu'ya key sezâ-vâram

(12/34)

Kelime-i Tevhid Tamu'ya siper (4/84), tevbeyle (91/45) birlikte Tamu oduna kalkan olur. (4/36) Dünya nimetlerini terk edenler dünyada Sübhan'ı görecekler, ahirette de oddan canlarını kurtaracaklardır. (104/12)

Hz. Peygamber Mi'raç'ta, Dokuz Gök, Sekiz Uçmak ve Yedi Tamu'nun bulunduğu büyük mesafeyi bir demde geçmiştir. (23/69)

Dünyada aşk ateşiyle yananlar Cehennem ateşine yanmayacaklardır. (107/14) Gerçek âşıklar Yedi Tamu ve Sekiz Uçmak'tan geçmelidirler. (121/4) Allah'ın dîzârına âşık olanlar ne Cennet isterler ne de Cehennem'den korkarlar:

Uçmag'a kılmaz nazar hem Tamu'dan kılmaz hazer
Kankı kul kim 'âşıkıdur Padişeh dîzârınuñ
(85/3)

Sahabeler Allah yolunda herşeylerini terk ettikleri için kutlu kimselerdir. Şâir onlarla birlikte Allah'ın kendisinden de hoşnut olmasını Cennet Ehli kılmasını ve Tamu göstermemesini diler. (7/38)

fb. Tamu Mâliki

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda Cehennem kelimesi gibi, "Zebânî" kelimesi de geçmiyor. Buna karşılık bir beyitteTamu Mâliki'ne yer veriliyor.

Tamu Maliki, kâfirleri Cehennem'e salacaktır:

Kâfir cânını nâra salar Tamu Mâliki
Mü'min cânını Cennet'e Rızvân alur gider
(56/14)

6. Hayır ve Şer, Kader ve Kaza

a. Hayır ve Şer

Dîvân'da "hayır ve şerrin Allah'tan geldiği" şeklindeki İslâmî görüşe açıkça temas edilmemiştir. Kemâl Ümmî, bu iki kelimeyi daha çok iyilik ve kötülük, sevap ve günah işlemek anlamlarında ele almıştır. Ayrıca hayır kelimesi "ihsân"la birlikte çok sık ve yakın anlamlı olarak kullanılmıştır.

"Dünya, ahiretin tarlasıdır" mealindeki hadise (bkz. Hadisler) dayalı olarak şâir sık sık tarlaya ne ekilirse onun biçileceğini söyler. Bu konudaki beyitlerin bir kısmını aşagıya kaydediyoruz:

Hayr it ki dünye âhiretüñ tarlası durur
Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer
(48/8)

Sen bu dünyâ tarlasında hayr tohmın saça gör
Tâ ki 'ukbâ hirmeninde degme dâneñ ola mût

Hayr u şer kim ne kılursa anı bulur bî-gümân
Her ne ekse anı biçer bugday u arpa nohut

(41/3-4)

Şerden artuk nesne biçmezsin dahı
Tarlaña çün hayr tohmın saçmaduñ

(81/7)

Hayr u şer kim ne ekerse girü anı biçiser
Dânesi gayrına degmez kimsenüñ anbârınuñ

(85/23)

Şerri bırakıp hayra yönelmek, mezbeleden bostana göçmektir:

İ dirîgâ hayrı şerden seçmedüñ
Mezbeleden bûsitâna göçmedüñ

(81/1)

Cennet isteyenler için hayır ve ihsan vesiledir. (47/10) Bu dünyadan O bâkî mülk'e hayır ve ihsan alıp götürenler "devletlü" kimselerdir. (56/11) Gönül yıkanlar hayır yolundan sapıp şer işe karışmışlardır. (60/8)

İnsan psikolojisinin iyi bir tesbitinin yapıldığı şu beyitte hayır ve şer işlemek nükteli bir ifadeyle dile getirilmektedir:

Şer iş içre tozuña iremez kuş
Hayr işe sayrusın yahûd aksak

(77/5)

Can'ın ameli hayır, nefsin ameli şerdir. Nefis, câna(ruha) galip geldiğinde ten beslenir, semirir ve kişinin hayrı azalarak şer ve dalaleti artar:

Basıldı nefsüñe cânuñ tenüñi semürtdüñ
Dükendi kalmadı hayruñ çoğaldı şerr ü zalâl

(87/22)

Kemâl Ümmî, kader ve kaza bahsinde çok açık şeyler söylememiş olmasına rağmen (**bkz.** Kader ve Kaza), Dîvân'ında zaman zaman Küllî İrade'nin, Cüz'î İradeyi ortadan kaldıracak ağırlıkta ön plana çıktığı görülür.

Ancak hayır ve şerrin iyilik-ibadet ve kötülük anlamında alındığı kısımlarda hayır da şerr de kişinin kendisinden kendisinedir:

Velî benden bañadur hayr eger şer
Ne kim kılsam eyümden yavuzumdan

(14/10)

Cihânda hayr u şer her ne kıluran
Bize vü gayre ne öz cânuñadur

(49/9)

b. Kader ve Kazâ

Kader, Allah'ın "'Alîm" sıfatının bir gereği olarak, yarattıklarının neler yapabileceğini bilmesi ve bunu "ezel"de takdir etmesi, Kaza ise zamanı geldiğinde takdir edilenin Tekvîn sıfatı gereğince vuku bulmasıdır.[408]

Dîvân'da Kader ve Kaza konusunda çok belirgin ifadelere yer verilmez. Daha çok Allah'ın takdiri ve kudretini dile getiren beyitlerde bir kader anlayışı aramak durumundayız. Esasen Kader ve Kaza bahsi İslâm dininde hassas bir konu olarak değerlendirildiğinden yalnız Kemâl Ümmî'de değil, Dînî-Tasavvufî Edebiyatın diğer önemli temsilcilerinden olan Yunus ve Kaygusuz'da da çok fazla işlenen bir konu olarak ele alınmamıştır.[409]

Takdir-i İlâhînin tecellîsi "'acâyib işler"dir. (54/1) Yer yüzünde işlenen her şey Allah'ın "Kudret Eli"nin eseridir:

Ol Hâkim'üñdür işlenen uş dest-i kudreti
Bir gör bu dürlü sun'ı kim ol kârı sâz ider

(54/3)

Allah'ın emir ve takdirini, yüz bin sultan ordularıyla ve tedbirlerle bozamazlar:

Bozamaz yüz biñ selâtin leşker ü tedbîrile
Hak Ta'âlâ her işe kim emr ü takdîr eyledi

(128/10)

Kimini saadet ve namaz ehli, kimini bî-namaz ve şekavet ehli yapar. (54/10) Kimini sağlık ve esenlik içinde, kimini gam ve hastalıklarla yaşatır. (54/15) Kimini "ben benligile" (önce Nemrûd gibi) göğe ağdırır, sonra da ölümüne bir "uyaz(sinek)"ı bahane kılar. (54/11) Kişi takdir edileni tedbirle bozamaz(106/6), başından bir kıl üzülse, hüner sahibi de olsa onu "çatamaz". (106/5) Allah dilediğini üstün, dilediğini hor ve hakîr kılar. Kimini kendisine yakın kılmış, kimini puta tapar, haç öper eylemiştir. (44/6) Kimini doğru yola, kimini dalalet yoluna göndermiştir. (44/11)

Kimisi 'âciz ü miskîn ü makhûr
Kiminde saltanat hem tahtıla tâc

Kimi atlar biner kollar beyince
Kimi dermânda iki pula muhtâc

Kimine menzil oldı Kâbe Kavseyn
Güni bayrâm u düni oldı Mi'râc

Kiminüñ kısmeti zakkûmıla kır
Kiminüñ gösterür hülle vü dîbâc

(44/7-10)

---

[408] bkz. Akseki, İD, s.96.
[409] bkz. Güzel, KA, s.236 vd; Tatçı, YED-I, s.142 vd.

Kader bahsi ile ilgili beyitlerde Kemâl Ümmî daha çok Küllî İrade taraftarı görünmektedir. (131/7)

Baht u devlet Tañrı'dandur kime dilerse virür
Kendü cehdi birle dâyim bahtiyâr olmaz kişi
(131/3)

Ancak, bununla onun Cüz'î İradeyi reddettiğini de söyleyemeyiz. (**bkz.** Hayır ve Şer) Şâir Cüz'î İrâde'yi kişinin kendi "erk"i olarak isimlendirir:

Ecel irincegez çıkar nâ-gâh
Kişinüñ işi kendü erkinden
(98/7)

Dîvân'da, Kaza konusunda yorum yapacak kadar doküman bulamamaktayız. Ancak bir beyitte doğrudan doğruya Kazâ konusuna temas edilmiştir:

Hiç 'atâsın kimse anuñ men' idemez kimseden
Hem kazâsın def' idemez zûr-ı kalkân u zirîh
(6/8)

B. İBADET

İbadet, İslâmın beş temel esasına uymak suretiyle Allah'a olan kulluk vazifesini yerine getirmektir. İnsan zaten Allah'ı bilip ona ibadet etmesi için yaratılmıştır.[410]

Kemâl Ümmî, Dîvân'da, kulluk vazifelerini "ibâdet, tâ'at, 'amel ve pîşe" gibi genel isimlerle isimlendirir. İbadetler, ömür bağının bahardaki meyveleridir. (31/22) İnsan bin yıl da yaşasa sonunda bir gün ölecektir. Ömrünü zayi etmeden ibadetini yapmalıdır. (74/16) İbadet bağının ağaçları ihlâs çeşmesinin suyuyla sürekli sulanmazsa meyve vermezler:

Dem-be-dem suvarmayınca çeşme-i ihlâsıla
Yimişi bitmez 'ibâdet bâgınuñ eşcârınuñ
(85/7)

Bu dünyada Allah'a ibadet edip çokça ananları, öbür dünyada da Allah anacaktır. (4/33) Allah'in emrine bağlı olanlar, ona ibadet etmekten başka meşgaleyi ne yapsınlar...

Kankı kul kim Pâdişâhuñ emrine oldı mutî'
Ol Çalap'uñ tâ'atinden özge eşgâli n'ider
(58/5)

Hz. Peygamber'in parmaklarından ab-ı hayat akmasının sebebi, gecelerini ibadetle geçirmesidir:

Barmaklarından âb-ı hayât akdugı anuñ
Çok kıldugından ıdı turup dünle tâ'ati
(23/43)

[410] ZARİYAT Sûresi:56.

Ashab, Ehl-i Beyt ve Tâbi'în Peygamber'e uyarak ibadetlerini yaparlardı. (23/46) Sahabelerin günahı, bizim ibadetimizden yeğdir (7/37)

Dinin saraya benzetildiği bir beyitte, taatin şartlarının mutlaka yerine getirilmesi gerektiği, bunun din sarayının "rükn"ü olduğu vurgulanır. İbadetin asıl rüknü Kelime-i Tevhiddir. (4/116) Kelime-i Tevhid ibadetin yeği (4/126) ve iliğidir. (4/88) Her türlü ibadet, salavatla birlikte kabul olur. (23/61) Gerçi Allah'ın fazlı olmaz ise kulun çok fazla taat ve ibadet kılmakla işi bitmez. (115/17)

İbadet, riyadan uzak olmalı, halk için değil Hak için yapılmalı, karşılığında "sabaş" beklenmemelidir. (74/17) Bu sebeple şâir, başkalarının gönlünü hoş etmek veya toplumda mevki edinmek isteyenleri "Tâ'ati dükkân idinme yime dînüñden" (43/7) diyerek ikaz eder.

Menzile erişmek (7/40), Fenâ evden (dünya) Bekâ'ya uçmak ve Cennet'e girmek için taat gereklidir. (1/62) İnsan, takati yettikçe ibadet etmelidir. (131/4)

Tur tâ'ate bu dünlede her mihnete sabr it
Yohsa varup ol sinlede râhat yatamazsın

(106/10)

Her türlü ibadetin önünde "sehâ" vardır. (83/9) Bâhil olanların ibadetlerinin kendilerine faydası olmayacak, Cennet'e giremiyeceklerdir. (85/25) Şâir ibadetini sağlık ve esenlik içinde yapabilmek için Allah'a niyazda bulunur. (1/108) Gündüzdeki "gizlü sâ'at" ile gecedeki "dürlü tâ'at" için bağışlanma diler. (7/133)

Kendini sıkça hakr ile aşağılayan şâir, ibadet noktasında elinden bir şey gelmediğini söyler:

Ne tâ'at gelür elümden ne pîşe
Pes iş kaldı girü giçmedi pîşe

(1/133)

İbadet noktasında insan psikolojisinin iyi bir tesbitini yapan Kemâl Ümmî, bunu şöyle ifade eder:

Tâ'ate 'âcizem fesâda kavî
Şerre nezdîk ü hayr işe dûram

(93/2)

O Bâkî Şâh'a kılmazsın 'ibâdet
Bu fânî kullaruñ elin öpersin

(105/2)

İnsan, bütün organlarını, kabre girip parça parça olmadan, çürüyüp üstünde otlar bitmeden (96/15) tâ'ate sarfetmelidir:

Tâ'ate sarf itseñe fermâniken her 'uzvuñı
Olmadın ol gûr içinde pâre pâre put put

(41/17)

Çoğunlukla bir zâhid edasıyla ve ahiret nimetlerine kavuşmak için ibadetten bahseden şâir bazen de bir âşık olarak aradaki taat ve ibadeti bir bahane sayar:

Senüñ ni'metlerüñe hod bahâ ne
'İbâdet tâ'at arada bahâne

(1/105)

Âşık kişiler ibadetlerini ne Cennet nimetlerine kavuşmak ne de Cehennem korkularından kurtulmak için yaparlar:

Sen dahı Allah içün kıl 'âşıkısañ tâ'ati
Ne kıl Uçmag'ın umup ne korhusıçün nârınuñ

(85/4)

Âşıkın gönlü, sülûk makamlarını kat ederken âdetâ bir med ve cezir hali yaşar.

Bizümle tâ'ate yoldaş degül kalb
Ki taşımuz safîdür içümüz kalb

(1/40)

Gönlüne seslenerek birlikte ibadet etmek için adeta yalvarır:

N'ola bir sâ'at eger tâ'at idesin bileme
Çıkmadın fürsat elüñden giresin bende göñül

(89/29)

Gönlün ibadetleri bazen hata ve riyâlarla dolar. Bazen de hâlis 'amel kılar:

Gâhî olur ehl-i riyâ her tâ'ati sehv ü hatâ
Gâhî kılur hâlis 'amel tâ'atleri li'llah olur

(64/9)

Dîvân'da "'amel" de ibadetlerle ilgili bir kavram olarak kullanılmakta, "amel kuşagı, amel seyfi(kılıcı), amel zenbili" gibi tamlamalar yer almaktadır.

Dünyada kim ne amel yaptıysa onu alıp gidecektir. (56/9) Bunun için insan dünyada öyle amel kılmalıdır ki yarın derdine derman olsun. (75/9) Amel kılmayan ilim sahiplerinin öğütleri halka hiç tesir etmez. (85/31) Ölümün yakınlığını bilen kimse amel kılıcını kuşanmalıdır. (57/4)

Gönül, tul-ı emel sebebiyle âşıka yar olmayınca hâlis amel işlemek mümkün olmaz. Ecel yaklaştığında âşık "âh" edecektir:

Hey ecel yitdi 'amel kañı içe tûl-ı emel
Niçe bir senüñ elüñden kılayın âhı göñül

(89/42)

1. Kelime-i Şahâdet, Kelime-i Tevhid

İslamın temel esaslarından biri olan Kelime-i Şahadet, "Tañrı sensin senden artuk yok İlâh"(18/3) diyen şâir tarafından manası itibariyle şu beyitlerle de ifade edilir:

İ Çalap bayık tanıklık virürüz
Kim şerîküñ yok birsin yalıñuz

(7/23)

Tañrı birdür bî-nazîr ü bî-şerîk ü bî-şebîh
Hem Kitâbı vü Resûlı hakdurur lâ-raybe fih

(6/1)

Dîvân'da Kelime-i Şahadet'ten ziyade Kelime-i Tevhid işlenmiştir. Tevhid ve tehlîli konu alan yedi bendlik bir Terci-i Bend'de (**bkz.** 4 n.m.) Kelime-i Tevhid ayrıntılı olarak ele alınır: Kelime-i Tevhid (Lâ ilâhe ille'llah) bütün kelamların en değerlisi ve Huld Cenneti'nin bahasıdır. (4/1) Onu bir kere söylemek, devlet hümâsına kavuşmak gibidir. (4/3) Tanrı yolunda zelil ve aciz olanlara yol arkadaşı ve delilidir. (4/4)

Gönüldeki bütün hastalıkların şifasıdır. (4/8) Kalplere dolduğu zaman dışarı taşar ve dilde revan olur. (4/22) Cihandaki canlı ve cansız bütün varlıkların içindeki sestir. (4/9) Seher vakti saba rüzgârı bütün gül ve bülbüllere onu telkin eder.

Kelime-i Tevhid hem zühdî hem de ledünnî yönleriyle ele alınır. Şeriatin de, tarikatin de, İlm-i Ledünn'ün de esası budur:

Esâs-ı şer' ü tarîkat budur hakîkatde
Hem asl-ı 'İlm-i Ledün Lâ ilâhe ille'llah

(4/105)

Kemâl Ümmî, derd kelimesini aşk karşılığında da kullanır. Bir beyitte ezel vaktinde edindiği derdin sebebinin Kelime-i Tevhid olduğunu söyler:

Çü derdüñ evveli andan idi Kemâl Ümmî
Hem âhir ola devâ Lâ ilâhe ille'llah

(4/34)

Bu kesret içinde Milk-i Vahdet'i bilenler soranlara Kelime-i Tevhid'le haber verirler:

Bu kesret içre bilenler o Milk-i Vahdetden
Virür sorana haber Lâ ilâhe ille'llah

(4/95)

Bu kâinat yokken, henüz "Kün" denilmemişken zikr-i kadîm olan Kelime-i Tevhid vardı. (4/104)

2. Namaz ve Namazla İlgili Kavramlar

a. Namaz

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında namaz için genellikle "namaz, salât ve tâ'at" kelimelerini, namaza durmak anlamında ise "kâyim olmak, tâ'ate turmak" ifadelerini kullanır. Bunların yanısıra namaz daha çok genel "ibadet" kavramı içinde ele alınmaktadır.

Tur tâ'ate bu dünlede her mihnete sabr it
Yohsa varup ol sinlede râhat yatamazsın

(106/10)

Şâirin, Dînî-Tasavvufî Edebiyatta rastlanan müstakil bir Salât-nâme'si[411] yoktur. Ancak ibadet kavramının işlendiği her yerde beş vakit namazın da kastedildiği anlaşılmaktadır. Din, bir "saray", ibadetler cümlesinden olan namaz da bu sarayın direğini oluşturan rükünlerden biridir. Kemâl Ümmî, bir hadisi iktibas ederek namazın vaktinde kılınması gereğini hatırlatır. (42/10) Namaz ve oruç daha çok birlikte dile getirilmektedirler. Namaz, oruçla birlikte mümini Uçmag'a uçuran kanatları teşkil eder. (87/25) Gafletten uyananlar gecelerini namazla geçirirler:

İrte sâyim gice kâyimdür müdâm
Her ki gaflet uyhusından uyana

(3814)

Dîvân'da sıkça üzerinde durulan gündüzün oruçlu olmak ve geceyi namazla ihya etmek düşüncesi bize, ismi verilmeyen ve nâfile olan başka namazları düşündürmektedir. Gece kılınan namazlar, beş vakte dahil olanlar istisna edilirse, teheccüd ve tesbih namazlarıdır. Şâirin geceleri, bazen sabaha kadar varan bir süre boyunca namaz kılınmasını istemesiyle bunları kasdettiği anlaşılır. Ancak bunlar Dîvân'da isimleriyle zikredilmezler.

Namaz, Hz. Peygamber'in Mi'râc'dan getirdiği "hediyyet-i Mi'râc"dır. (4/77) O'nun Parmaklarından ab-ı hayat akmasının sebebi çoğu geceleri, diğer ibadetlerle birlikta namaz kılarak geçirmesidir.(23/43) Ashabın günahı, bizim ibadetimizden yeğdir. (7/37) Şeyh Hamid de hayatı boyunca geceleri namaz kılmıştır. (27/28)

Beş vakit namazın her biri Dîvân'da açıkça geçmemektedir. Bir beyitte yatsı ve sabah namazları ibadette geri kalışı anlatmak maksadıyla adeta kıyaslanarak verilmişlerdir:

Sen henüz gâfil yatursın tañ namazın kılmaduñ
Giçti gün kıldı cemâ'at yatsuyı okur Kunut

(41/13)

Yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi şâir, sabah namazı için "tañ namâzı" terkibini kullanmaktadır. Dîvân'da belki en çok telmihte bulunulan namaz bu tan namazıdır.

Bir beyitte cenaze namazına işaret vardır. Kemâl Ümmî'nin asıl şeyhi 'Alî Erdebîlî öldüğü zaman uzakta olanlar, gıyabında cenaze namazını kılmışlardır:

Kamu sultân u her nâyib mürîd ü 'âşık u tâ'ib
Ki kıldı hâzir ü gâyib namâzın şehr ü kûyında

(25/15)

Âşıkın namaza yaklaşımı haliyle farklı olacaktır. Onun bütün ibadetleri gibi namazı da yalnız Allah içindir. (85/4) Bir namaz iki kıbleye olmaz. Namaz kılan insanın gönlünde yalnız Allah olmalıdır:

Hiç bir namâz olur mı revâ iki kıbleye
Bâkî Samed sevene ne hubb u sanem gerek

(83/7)

[411] Salât-nâme için **bkz.**, Güzel, **KA.** s.242; Tatçı, **YED-1.** s.147.

Geceyi tâ'atle geçirmiş ve sabah namazını kılmış olan müridin yüzüne bakmak "mübârek fâl"dır:

Gice seher kıluban hayrıla seherde mürîd
Murâdı yüzine bakmak zehî mübârek fâl

(87/36)

Dîvân'da sabah namazı sülûk başlangıcının, yatsı ise sülûkün tamamlanmasının remzi olarak alınmıştır. (41/13)

b. Abdest

Dîvân'da abdest konusu ile doğrudan ilgili bir beyte rastlanmaz. Temizlik anlamında "tahâret, aru olmak" kelimelerini kullanan şâir daha çok manevi temizlikle ilgilidir.

Taharet, bir zırhtır:

Tahâret çevşenin himmet silâhın
'Amel seyfin kuşan u key takın dur

(57/4)

Yüzün yıkanması "yüz karası, yüz kiri" diye isimlendirdiği günahlardan kurtulmak, tevbe ile manevî olarak temizlenmektir:

Tâ'ib kanı kim yüzi kirin kara bitisin
Tevbe suyı sabunıla bu pası yuyası

(130/17)

Kul, ma'siyet gölüne dalıp kirlenmiştir. Temizlenmesi için mağfiret denizinde yıkanması gerekecektir:

Ma'siyet gölinde talup kalma gel
Magfiret bahrinde yıkan tevbe kıl

(91/20)

Mağfiret bahri aslında tevbe suyu ile doludur. Anâsır-ı Erbaa ile ilişkili olarak manevi temizliğin söz konusu edildiği bir beyitte tevbe, temizliği sağlayan bir sudur:

Oda yanmaktan kaçan yil kovmaya
Toprag olup tevbe suyında yuna

(38/13)

c. Kıyâm, Secde

Dîvân'da namazla ilgili terimlerden yalnız kıyam ve secde kelimeleri geçmektedir. Kıyam kelimesi doğrudan doğruya namazla ilgili değildir. Bir beyitte İslam sarayının direği ile beraber kullanılmıştır. (4/114)

Secde etmek, ta'zîmin gereğidir. Kulluk, Allah'a secde etmekle izhar edilir. Allah'ın kapısı cümle başın secde-gâhıdır:

Kâziye'l-hâcât sensin kim senüñ kapuñdurur
Cümle başın secde-gâhı (neccinâ mimmâ nehâf)
(10/5)

Bu yüzden Allah Âdem'i yarattığı zaman bütün melekler Muhammedî Nûr'u taşıdığı için ona secde etmişlerdir. (23/7)

ç. Mescid

Dîvân'da ibadet mekânları ile ilgili unsurlara pek rastlanmaz. Câmi'kelimesi hiç geçmez. İki beyitte mescid kelimesi geçer ki biri Mescid-i Aksa'dır. (7/109)

Namazla ilgili bir terim olarak mescid bir beyitte geçmektedir. Şâir kendini ve devrinin müslümanlarını sahabelerle kıyaslar. "Onlar canları pahasına gaza ederlerdi. Biz ise namaz için mescide varmaya bile üşeniyoruz" diyerek serzenişte bulunur:

Cânıla anlar gazâ kılurdı cüst
Biz bir evden varmağa mescide süst
(7/33)

d. İmâm, Mü'ezzin, Kıble, Ezân, Cemâ'at

Toplu namazı imam kıldırır. İbadet hayatı canlı olan bir toplumda imamın fonksiyonu önemlidir. Bu yüzden örnek insan olmak durumundadır. Çünkü cemaat imamın takipçisidir. İmam "yoldan taşra" olursa miskin cemaat azar:

Nicesi azmasın miskin cemâ'at
Çü yoldan taşra görürler imâmı
(134/6)

Hz. Peygamber, Kevneynin ulusu, sakaleynin (23/27) ve bütün enbiyânın imamıdır. (7/26;20/7) O'nun imameti dört mezhebe esas teşkil edecek şekildeydi. (23/29)

Şâir bir bahar kasidesinde, Hüdhüd'ün kuş cemaatine imam olduğunu, kumrunun da mü'ezzin olarak ezan okuduğunu söyler. Burada namazla ilgili olan dört unsur (imâm, mü'ezzin, ezan ve cemâ'at) birlikte geçmektedir:

Çemende Hüdhüd imâm oldı kuş cemâ'atına
Okur mü'ezzini kumrı ('alâ's-salâh u felâh)
(28/6)

Bu beyitteki her unsur bir tarikat ve mensupları şablonu üzerine oturtulmuştur. Hüdhüd aynı zamanda mürşid-i kâmildir ve Kemâl Ümmî bunu zaman zaman kullanır. (bkz. Mürşid) Beyitten anlaşıldığı kadarıyla şâir, imamı aynı zamanda irşad makamındaki bir şahıs olarak telakki etmektedir. Mü'ezzin olan kumru ise mürşidin hilâfet verdiği kimseler, tarikatının yayılmasını ve yeni insanların katılmasının temini ile görevli insanlardır. Kumrunun okuduğu ezan ise halifelerin insanları "sülûk" çizgisine davet etmek için yaptıkları telkinler olarak değerlendirilebilir.

Âşık, namaz kılarken yönünü kıbleye döndürdüğü gibi gönlünde de Allah'tan gayrısına yer vermez. Namazı eda etmek için kıbleye yöneldiği halde gönlünde Allah'ı hissetmeyenler, bir namazı "iki kıble"ye kılmış olurlar:

Hiç bir namâz olur mı revâ iki kıbleye
Bâkî Samed sevene ne hubb u sanem gerek

(83/7)

Namazın en faziletlisi cemaatle kılınan namazdır. Kemâl Ümmî, cemaate katılmayı sürekli telkin eder. Çünkü cemaate katılmak sünnettir.

Resm ü ʻâdet dünyede çok dürlü milletler delîm
Bize sünnetdür cemâʻat ʻâyin ü erkân yiter

(47/23)

Dini hayat, aslında çoğunlukla bir cemaat hayatıdır:

Ehl-i sünnet cemâʻatına karış
Mübtediʻlerdür andan özge farîk

(78/25)

Bütün resuller ve nebiler Hz. Peygamber'in cemaatidir. (23/27) Cemaat, imamın yönetimindedir. İmam şayet yoldan saparsa, ona uyan cemaat de aynı şekilde yoldan sapmış olur. (134/6)

Bahar tasviri ile ilgili bir beyitte tabiattaki kuşlar da bir cemaat şeklinde düşünülmüştür. (28/6) Azrail, Cemaat dağıtan şahıstır. (46/15)

Tâlib yahut müridin menzil almada geri kaldığını anlatan bir beyitte cemaatle kılınan bir yatsı namazından söz edilir. Buradaki cemaat, sülûkünü tamamlamış dervişlerdir:

Sen henüz gâfil yatursın tañ namâzın kılmaduñ
Giçti gün kıldı cemâʻat yatsuyı okur Kunut

(41/13)

e. Tesbih, Duʻâ, Salâvât

Dîvân'da "tesbih", namazdaki tesbihten ziyade genel olarak "zikir (Allah'ı anma)" anlamında geçmektedir. İnsan, "Lâ-Yezâl"i dilinde tesbih eylemelidir. (133/6) Aslında kâinattaki bütün yaratılmışlar "dillü dilince" gece gündüz şükür, tesbih ve niyazda bulunur:

Cümle mahlûkât u her şey' dün ü gün ol Hâlik'a
Dillü dilince kılurlar şükr ü tesbîh ü niyâz

(31/2)

Kamu nesne dillü dilince anı tesbîh ider
Her cemâdât u nebâtât u kurular yaşlar.

(61/4)

Şâir, bahar tasvirlerinde bir cemaate benzettiği kuşların sürekli Allah'a "tesbih okuduklarını"ndan söz eder:

Kimisi bağda hoş âvâz ile okur tesbîh
Kimisi yukaru pervâz uruben açdı cenâh

(28/4)

Bagda bucakda her biri bir dürlü söz ile
Kuşlar Hudâ'ya tesbih okur mürg-i zârı gör

(30/17)

Hüdhüd ügeyik keklik ü dürrâc u gögercin
Sübhân'ı hoş âvâz ile tesbîh ider oldı

(33/14)

Tesbîh ve zikir "cân gıdâsı"dır. (61/20) Şâir bir takım surelerle birlikte tesbih ve tesbih okuyanlar için bağışlanmasını diler. (7/106)

Dîvân'da du'â ifadesi taşıyan oldukça fazla miktarda beyit vardır. Bu beyitler doğrudan doğruya namazın sonundaki du'â ile ilgili değil, genel du'â kapsamı içindedir. Du'â karşılığı "alkış", bed-du'â karşılığı "karış" kelimelerini de kullandığını "Karış alma karış alkışlu işe" (110/15) mısrasından anlıyoruz.

Du'â, ibadetin ayrılmaz bir parçasıdır. Canın gıdalarından biridir. (61/20) Kelime-i Tevhidi söylemek, bütün du'âların en üstünüdür. (4/42)

İşitenlerin duâlarına "âmîn" (13/14) dediğini belirten şâir, duâlarının kabul edilmesi için sıkça niyazda bulunur:

Kabûl eyle münâcât u du'âmuz
Bizi hâs it tapuñda yig du'âmuz

(1/129)

"Du'âdan bizi unutma aña dur" (101/2) diyen Kemâl Ümmî, bütün sözlerinden maksadının kendinden sonra du'â ile anılmak olduğunu söyler:

Kemâl Ümmî za'îfüñ sözlerinden
Murâdı kendüden soñra du'âdur

(50/18)

Bülbül güle o kadar du'â ve medihte bulunur ki gül bundan dolayı terler. (33/27)

Bir beyitte bed-du'â karşılığı "sû-'i du'â" tamlamasını kullanan şâir, bundan kaçınılmasını öğütler. (108/4)

Kemâl Ümmî, sık sık Hz. Peygamber ve yakınlarına salavat getirir. Na'tlerinden birinde Peygamber'in medhini okuyup salavat getirilmesini söyler. Böylece eksikler O'nun tarafından mazur görülecektir:

Medhin okıyup çok salavât idelüm añ
Tâ kim suçumuzı kıla ma'zûr Muhammed

(22/10)

Bir başka na'tinde şâir salavatın önemini şu beyitlerle açıklar:

Ol yüzi Ve'd-Duhâ saçı Ve'l-Leyli Mustafâ

Çün andug adını salavât it aña katı

Tut sünnetini çok salavât vir aña bugün
Tâ kim saña baña ide yarın şefâ'atı

Bayık Çalap virür salavâtı müdâm aña
Sen arlanur mısın dimege çok salavâtı

Her dürlü tâ'at ol salavât iledür kabûl
Hem her du'ânuñ anuñ iledür icâbeti

(23/58-61)

Peygamber'in medhi gibi O'na verilen salavat da şâire hoş gelmektedir:

Bal u şekerden emleh ü şîrîn gelür bize
Anuñ bu medhi vü salavâtı halâveti

(23/78)

3. Oruç ve Oruçla İlgili Kavramlar

İslamın esaslarından biri olan oruç, Dîvân'da genellikle namazla birlikte ele alınır. Oruçla ilgili olarak "oruç, savm, siyâm, sâyim" kelimeleri, Ramazan karşılığı olarak "Oruc Ayı" tamlaması kullanılmıştır:

Oruc ayınuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'îd u Leyl-i Kadr içün

(1/126)

Müslümanın haramla ilişkisi varsa namazı gibi orucu da kabul olmaz. (134/10) Gafletten uyananlar geceleri ibadetle, gündüzleri oruçla geçirirler. (38/14) Uçmag'a varmak isteyenlere namaz ve oruç kanat olur. (87/25)

Oruç, dünyadaki sıkıntılara katlanmanın ve nefs ile uğraşmanın bir remzidir. Riyazatın en önemli rükünlerinden biridir. Sâlik bunu başardığı takdirde bayrama ulaşacaktır. (123/10)

Cefâ çek kim safâya irişesin
Ne oruc var ki soñı beyrâm olmaz

(72/15)

Geceyi ibadetle geçirip ertesi gün oruçlu olanlar kutlu kimselerdir. Kemâl Ümmî, daima bunu öğütler (6/11) ve onlar adına bağışlanma diler. (7/120) Şeyh Hâmid, gündüzleri oruçla geçirirdi. (27/28) Şâir, seyr ü sülûk esnasındaki inişli çıkışlı hallerinden söz ettiği bir münâcâtında ibadetlerindeki aksamalardan söz ederken şöyle der:

Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsıkam nâyim
Ne bellü gündüzin sâyim ne bellü gice bî-dâram

(12/13)

4. Hac ve Hacla İlgili Kavramlar

Konuya "Âb-ı Zemzem, hacc, haccâc, Hicâz, Ka'be, 'umre" kelimeleriyle temas edilir.

Hac ve zekât, insanın mal ve nefsini pâk eyleyen bir ibadettir. (121/1) Hacca varanlar Hakk'ın nûrunu göreceklerdir. (135/6) Allah, haccı kimine barış zamanında nasip eder, kiminin ise seferdeki azmini hac ve Hicaz sevabı ile ödüllendirir. (54/17)

Mal ve bedenle yerine getirilecek bir ibadet olan Hac, Dîvân'da insanın itikadî ve 'amelî yönünü samimiyet bakımından sorgulayan bir yaklaşımla ele alınır. Hacc'a varan samimi olmalı, riya için gitmemelidir:

Riyâ içün eger varur olursañ
Ne assı vardugından Hacca haccâc

(44/15)

Dîvân'da haccın ledünnî manası daha ön plandadır. Hacc-ı makbûl için (7/143) kişi hacca gitmeden önce, bütün kötü huylarını terk etmelidir. Bunu başaran insanın aslında hacca gitmesine gerek de yoktur. Ka'be, yahut beytü'llah insanın gönlüdür. Terk ile bütün kötülükleri bırakan sâlik "kendi ilinde" Allah evi olan "vîrân göñüller Ka'besin tavaf" ederek Kâbe'ye varmadan hacı olacaktır:

Huyuñ degşürmez iseñ varma Hacca
Eger kılur iseñ kapuñdadur Hac

(44/14)

Kendü ilüñde dilerseñ hacc u 'umre müzdini
Lutfila vîrân göñller Ka'be'sin eyle tavâf

(75/3)

5. Zekât

Mâlî ibadetlerden olan "zekât", Dîvân'da mal ve nefsin temizlenmesi husunda fonksiyonu olan bir ibadet olarak zikredilir:

Sarf eyle kamu 'ömrüñi savm u salâtıla
Pâk eyle mâl ü nefsüñi hacc u zekâtıla

(121/1)

Dîvân'da zekât olarak anılmayan, fakat mal ve servetin yaygınlaştırılması esprisine dayanması bakımından "sehâ ve cömertlik"le ilgili beyitlerin de zekât kapsamına dahil edilebileceğini söyleyebiliriz. (**bkz.** Cömertlik)

C. SURELER, ÂYETLER VE HADİSLER

Dîvân'da Kur'ân ve hadislere dayalı olarak oluşturulmuş çok sayıda beyit bulunmaktadır. Şâir, bu konuda oldukça hassastır. Denilebilir ki hemen her beytinde bir veya daha fazla ayet ve

hadise işaret vardır. İtikadî yönünü ortaya koyması bakımından da önem arzeden bu durum, Kemâl Ümmî'nin Kur'ân ve sünnete dayalı bir dinî anlayışa sahip olduğunu gösterir:

Âyet ü ahbâr mizânında her bir sözi tart
Sal çürüklerin yabana al şunı kim sagıdur

(29/13)

Çünkü Mânâ Ehli olanlar, ayet ve ahbarla muteberdirler. Ayet ve ahbar(hadis)dan haberi olmayanlar "câhil" kimselerdir:

Ehl-i ma'nî mu'teberdür âyet ü ahbârıla
Cehlile da'vî kılana i'tibâr olmaz kişi

(131/36)

1. Sûreler, Âyetler[412]

Kemâl Ümmî, manzumelerinde sûre isimlerine, 'kısmî iktibas, me'âl, telmih' suretiyle bir çok ayetlere yer vermektedir. Bunları, üslubuna hakim olan didaktizm sebebiyle öncelikle sözlerine senet olması için kullanır.

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında bir çok sûreyi isimleriyle andığı gibi, başlangıcındaki harfler veya ilk kelimeleriyle de zikreder. İncelendiğinde görülür ki bunları ilâhi kelâm olmaları dolayısıyla anmakta ve bunların hürmetine Tanrı'dan bağışlanma da dilemektedir. Tevhid ve münâcâtları bu yönden oldukça dikkat çekicidir.[413]

Bi-hakk-ı **Kâf Hâ El-Kehf** ü **Ahkâf**
Bi-hakk-ı Ve'd-**Duhâ** vü **Sâd** u Nûn Kâf[414]

Sen andur nefsümüze mevt yasın
Bi-hakk-ı **Tevbe** vü **Tâhâ** vü **Yâsîn**[415]

Çog içdük tolu kahr agusı tasın
İrür lutfe be-**Hâ Mîm** ü be-**Tâsîn**[416]

(1/117-119)

Fazl-ı **B'ismil'-lahi'r-Rahmani'r-Rahîm**

---

[412] Sûre adları ve âyet meallerinde şu eserlerden faydalanılmıştır: Muhammed El-Arabi El Azzûzi, **Kur'ân-ı Kerîm Fihristi** (Çev: M. Emin Esadoğlu) 2. bs., İst., 1971; Ateş, Süleyman, **Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Me'âli**, Ank., [tarihsiz]

[413] Bu konudaki bir çalışma için ayrıca bkz. Yanpınar, Ahmet, **Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. SBE, İst., 1993 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]

[414] KEHF Suresi; 110 ayettir. AHKAF Suresi; 35 ayettir. DUHA Suresi; 11 ayettir. SAD Suresi; 88 ayettir.

[415] TEVBE Suresi; 129 ayettir. TAHA Suresi; 135 ayettir. YASİN Suresi; 83 ayettir.

[416] Bu beyitte başlangıçlarından iktibaslar yapılarak surelere işaret edilmektedir: Kuran'daki 7 sure "Ha Mim"le başlamaktadır. Bu sureler şunlardır: MÜ'MİN (85 âyet); FUSSİLET (54 âyet); ŞURA (53 âyet); ZUHRUF (89 âyet); DUHAN (59 âyet); CASİYE (37 âyet); AHKAF (35 âyet) "Tasin" ile başlayan sure NEML **suresi** (93 âyet).

Hakkıçün rahm it kerem kıl yâ Kerîm[417]

Fâtiha fethiçün i Hak vir **fütûh**
Kim bu ölmiş cismümüze ola rûh[418]

Hem Elif Lâm u **Nisâ'** vü **Mâ'ide**[419]
Hakkıçün rûzî kıl ulu fâ'ide

Âyete'l-Kürsî vü nûr-ı hâsıçün
Ve'd-Duhâ vü Sûre-'i **İhlâs** içün[420]

Sûre-'i **En'âm** u **Kâf** **A'râf** içün
Kâf u Hâ Yâ 'Ayn u **Sad** **Ahkâf** içün[421]

Tevbe vü **Tâhâ** vü **Yâsin** hakkıçün
Hem Heme Hâ Mim ü **Tâsin** hakkıçün[422]

Sûre-'i **Enfâl** ü Sâd El-Kehf içün
Bizi 'afv it tutma cürm ü sehv içün[423]

Sûre-'i **İnnâ Fetehnâ** hakkıçün
Nusret-i **Feth** ü **İzâcâ'** hakkıçün[424]

Hel Etâ vü Sûre-'i **Lokmân** içün
Sûre-'i Ve'n-**Necm** ü Er-**Rahman** içün[425]

Sûre-'i Ve't-**Tûr** **Sebbeh**'ler içün
Cümle tesbîh ü müsabbihler içün[426]

Yûnus u **Hûd** u Mübarek hakkıçün
Yûsuf u **Ra'd** u **Tebârek** hakkıçün[427]

---

[417] " O, Süleymandan (geliyor), Rahman ve Rahîm Allah'ın adiyle (başlamakta)dır." (NEML Suresi:30)
[418] FATİHA Suresi; 7 ayettir.
[419] NİSA Suresi; 176 ayettir. MAİDE Suresi; 120 ayettir.
[420] Ayete'l Kürsi, BAKARA Suresi(286 ayettir)'nin 255. ayetidir. İHLAS Suresi; 4 ayettir.
[421] ENAM Suresi; 165 ayettir. KAF Suresi; 45 ayettir. ARAF Suresi; 206 ayettir. SAD Suresi; 88 ayettir. AHKAF Suresi; 35 ayettir.
[422] Diğer beyitlere **bkz.**
[423] ENFAL Suresi; 75 ayettir.
[424] FETİH Suresi; 29 ayettir."İnna fetehna"surenin başlangıç kısmıdır. NASR Suresi; 3 ayettir. "İzaca" surenin başlangıcıdır.
[425] İNSAN Suresi; 31 ayettir. "Hel eta" surenin başlangıcıdır. LOKMAN Suresi; 34 ayettir. NECM Suresi; 62 ayettir. RAHMAN Suresi; 78 ayettir.
[426] TUR Suresi; 49 ayettir. "Sebbeh" ifadesiyle "Sebbehe" diye başlayan sureler kastedilmiştir. Bu sureler şunlardır: HADİD (29 âyet), HAŞR (24 âyet), SAF (14 âyet), A'LA (19 âyet).
[427] YUNUS Suresi; 109 ayettir. HUD Suresi; 123 ayettir. YUSUF Suresi; 111 ayettir. RA'D Suresi; 43 ayettir. "Tebarek", MÜLK Suresi (30 ayettir)nin başlangıcıdır.

Sûre-'i Ve's-**Sâffât** u **'Ankebût**
Hakkıçün rûzı kıl i Hak zâd u kut[428]

Nahl ü **Sübhâne'llezi esrâ** içün
Hem mübârek Mescidü'l-Aksâ içün[429]

Sûre-'i **Ahzâb** u **İbrâhîm** içün
Vâkı'a Nun Ve'l-**Kalem** ta'zîm içün[430]

Sûre-'i **Hicr** ü tüfaddim hakkıçün
Hem **Talak**'ıla tuharrim hakkıçün[431]

(7/97-111)

Kemâl Ümmî, sure isimlerini bağışlanma vesilesi yapmanın yanısıra diğer dileklerinde de dile getirir:

Alâ'î ol ki bunı okıyasın
Kerem kıl bizüm içün okı **Yasin**

(101/1)

Sen añdur nefsümüze mevt yasın
Bi-hakk-ı **Tevbe** vü **Taha** vü **Yasin**

(1/118)

Çog içdük tolu kahr agusı tasın
İrür lutfa be-Hamim ü be-**Tasin**

(1/119)

Şâir, sure adlarını bazen benzetme unsuru olarak da kullanmaktadır. Şu beyitte Hz. Peygamber'in yüzü kuşluk vaktinin aydınlığına, saçı durgunlaşan geceye benzetilirken sure isimlerinden faydalanılmıştır:

Ol yüzi **Ve'd-Duha** saçı **Ve'l-Leyl**i Mustafa
Çün andug adını salavât itaña katı[432]

(23/58)

Bazı beyitlerde ayetlerin kısmen iktibas edilerek kullanıldığını görüyoruz:

İ sıfâtı **Kul huve'llahu ahad**
'Ayn-ı zât-ı pâk **Allahu's-samed**[433]

(7/4)

Mûsâ'ya **Len terânî** hitâb oldı Tûr'da

---

[428] SAFFAT Suresi; 182 ayettir. ANKEBUT Suresi; 69 ayettir.
[429] NAHL Suresi; 128 ayettir. "Sübhane'llezi esra", İSRA Suresinin (111 ayettir) başlangıcıdır.
[430] AHZAB Suresi; 73 ayettir. İBRAHİM Suresi; 52 ayettir. VAKI'A Suresi; 69 ayettir. KALEM Suresi; 52 ayettir:
[431] HİCR Suresi; 99 ayettir. TALAK Suresi; 12 ayettir.
[432] " Kuşluk vaktine and olsun. Durgunlaşan geceye andolsun ki..." (DUHA Suresi:1,2) ;"Ve'l-Leyl" için ayrıca **bkz.** LEYL Suresi:1
[433] " De ki:O Allah birdir. Allah Samed'dir" (İHLAS Suresi:1,2)

Ol 'Arş'da buldı kıldı 'inâbeti[434]

(23/68)

Hak kapusından gel berü kesme ümizüñ ne kayu
Çün buyurur **Lâ taknatû min rahmeti'llah** ol Sabûr[435]

(60/10)

Hakk'a Semi'nâ ve 'at'nâ digil
İşidicek çün ü çerâdan sakın[436]

(108/13)

O **Şarâben tahûrı** arzû kılan
N'ider anı ki âb-ı engûrdür[437]

(51/15)

Şol **Nahnu kasemnâda** saña kısmet olana
Biñ cehdile bir zerrece artuk katamazsın[438]

(106/2)

Dime ki yolda azıgum yokdur u çokdur yazugum
İn yentehû yugferlehüm mâ kad selef didi Gafûr[439]

(60/5)

Okı tut **Tûbu ile'llah** âyetin
Nite kim buyurdı Fürkân tevbe kıl[440]

(91/3)

Niçe bir hayvân gibi **Belhüm edall**
Olasın i gâfil insân tevbe kıl[441]

(91/34)

Bir kısım beyitlerde de manzum meal özellikleri vardır:

Ne ol Hak togdı kimseden ne hod kimse togar andan
Münezzehdür ta'allukdan aña bahs ü cidâl irmez[442]

(3/12)

Bazı beyitlerde iktibas yapılmaksızın telmihle ayetlere işaret vardır:

'Âlemlere rahmet viribidi seni Rahman
Kur'ân'ı getürdüñ bile menşûr Muhammed[443]

(22/13)

Ol bize bizden **yakindür** biz n'içün andan ırak
Niçe bir ag-yâre nezdik olavuz ol Yâr'a dûr[444]

---

434 "...Sen beni göremezsin..." (A'RAF Suresi:143)
435 "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz" (ZÜMER Suresi:53)
436 "İşittik, itaat ettik" (BAKARA Suresi: 285)
437 "Tertemiz bir içki..." (İNSAN Suresi:21)
438 "...biz taksim ettik.." (ZUHRUF Suresi: 32)
439 "...Eğer vaz geçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır..." (ENFAL Suresi:38)
440 "...Allah'a yürekten tevbe edin." (TAHRİM Suresi:8)
441 "...İşte onlar hayvan gibidir, hatta daha da sapık..." (A'RAF Suresi:179)
442 " Kendisi doğurmamıştır ve (başkası tarafından) doğurulmamıştır" (İHLAS Suresi:3)
443 "(Ey Muhammed), biz seni ancak alemlere rahmet için gönderdik" (ENBİYA Suresi:107)
444 " çünkü biz ona şah damarından daha yakınız." (KAF Suresi:16)

(53/2)

Her ki togdı öliser hep bir yire haşr olısar
Kimisi handân irer anda kimi giryân yiter[445]

(47/21)

Dünyede bu **ölüm** şu kadehdür ki soñ ucı
Elbette **kamu nefs anı tadar** ölüm var[446]

(46/12)

Yarın mîzânda kamu **hayr** u **şerrüñ**
Cezâsı zerrece pîş ü kem olmaz[447]

72/25)

Veyl-i ebedî ol katı göñüllere kim
Gözi vü **kulagı** ezelî **kör** ü **ker** oldı[448]

(33/10)

Dîvân'da çok sık geçen ve Arapça söylenmiş ibarelerin başında "Agisnâ yâ gıyâse'l-müstagîsîn"[449] ile "Neccinâ mimmâ nehaf"[450] ifadeleri gelmektedir. Bunlar bir kısım manzumelerde nakarat mısralar halinde yer alırken, bazı manzumelerde de yeri geldikçe iktibas edilmişlerdir.

2. Hadisler

Kemâl Ümmî, "hadis" kelimesiyle birlikte "ahbâr, Mustafâ kavli" ibarelerini de aynı anlama gelecek şekilde kullanır. Dîvân'da, diğer hadislerle birlikte hadis-i kudsîlerde yer almaktadır.

Dîvân'da, bir kısmı tasavvufî eserlerde sıkça rastladığımız hadisler olmak üzere, birçok hadise yer verilmiştir. Bunlar da iktibas, kısmî iktibas, meal ve telmih şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bunların bir kısmının hadis-i kudsi olduğunu da belirtir:

Levlâke lemâ halakatü'l eflâk didi ol Hak
Şânuñda senüñ i özi mebrûr Muhammed[451]

(22/16)

---

[445] " Her nefis ölümü tadacaktır" (ENBİYA Surresi:35)
[446] " Her nefis ölümü tadacaktır." (ENBİYA Suresi:35)
[447] "Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür. (İnsana ameli gösterilir, insan yaptığını görür)" (ZELZELE Suresi:7,8)
[448] "Andolsun, cehennem içinde birçok cin ve insan yarattık ki kalbleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvan gibidir, hatta daha da sapık... Ve işte gâfiller onlardır!" (A'RAF Suresi:179)
[449] "Yardımımıza yetiş, ey yardıma muhtaçlara yardım eden"
[450] "Korktuğumuzdan bizi kurtar"
[451] "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" Aclûnî, Ş.İsmail b. Muhammed, **Keşfü'l-Hafâ**, Cilt:II, Beyrût, 1351, s.164, hadis no:2123.

Çün buyurduñ hadîs-i kudsîde
Sabakat rahmeti 'alâ gazabî[452]

(19/16)

Kemâl Ümmî'nin iktibas, telmih ve meal olarak en çok yer verdiği hadis "ölmeden önce ölmek" düşüncesini işleyen hadistir:

Mûtu kable ente mûtu dir
Mustafâ'nuñ hadîsi bildüñ tut[453]

(42/9)

Fakirlik konusundaki hadis de çokça iktibas ve telmih edilmektedir:

Nebî **El fakru fahrî** didügini
Cihânda cân u dil kulagı diñler[454]

(65/4)

Hadislerle sıkça telmih edilen konulardan üçüncüsü "dünya" ile ilgili olanlarıdır. Dünyanın fâniliği, insanın kendini fazla kaptırmaması gerektiği ve dünyanın, ahiret için hazırlık yapma yeri olduğu fikrini telkin eden bu hadislerdin biri, Farsça terkiplerle verilmiştir:

Hubb-ı dünyâ şarâb-ı Şeytân'dur
Mustafâ şöyle dir 'ale't-tahkîk[455]

(78/18)

Yukarıda temas edilen ağırlıklı üç konu dışında da çok sayıda hadis, iktibaslar şeklinde Dîvân'da yer almaktadır:

'Accilû bi's-salati kable'l-fevt
Çün ölisersin âhir öldüñ tut[456]

(42/10)

'Accilû bi't-tevbe kable'l-mevt didi
Mustafâ kavline inan tevbe kıl[457]

(91/22)

Kısmî iktibas ve mealen telmihler yoluyla bir çok hadis anılmaktadır:

Nefsüñi bil kim bilesin Rabb'üñi
Nite kim buyurdı Nebî **Men 'aref**[458]

(76/7)

Şu beyitte de aynı hadise telmih vardır:

Dirîgâ kim bu ben gümrâh **özümden olmadum âgâh**
Ki 'ömrüm iksirin her gâh bu pul narhına sataram

---

[452] "Rahmetim gazabımı aştı"
[453] "Ölmeden önce ölünüz" Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, Cilt:II, s.291, hadis no:2669.
[454] "Fakirliğimle iftihar ederim." Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, Cilt:II, s.87, hadis no:1835.
[455] "Dünya sevgisi Şeytan şarabıdır"
[456] "Namazda acele ediniz."
[457] "Ölüm gelmeden önce tevbede acele ediniz."
[458] "Nefsini bilen Rabbini bilir " Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, Cilt:II, s.132, hadis no:2016.

(12/21)

Kemâl Ümmî Dîvânı'da devrinin Türkçesiyle ifade edilmiş çok sayıda hadis mealleri vardır. Bunların bir kısmında yabancı kelime yok denecek kadar azdır:

Mustafâ eydür ki ***girmez Cennet'e***
Ne kadar kim zâhid olursa bahîl[459]

(88/17)

Saña sandugını san kamu halka
Ki dîn içre budur erkân u âyîn[460]

(110/4)

Bu dünyâ bir sâ'atdür didi Ahmed
Zirâ vardur ahir anuñ zevâli[461]

(133/4)

Hayr it ki ***dünye âhiretüñ tarlası durur***
Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer[462]

(48/8)

Ç. DİĞER DÎNÎ UNSURLAR

1. Din, Mezheb

Yeryüzünde her kişinin mutlaka bir dini ve mezhebi vardır. Şâir bunu ifade ederken kendisinin itikadî çizgisini de açıkça göstermektedir:

Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ bize
Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm Mezheb-i Nu'mân yiter

(47/24)

Hz. Peygamber "dört mezheb içre" imamlık yapmıştır:

Anuñ hadîs ü sünneti hükmiledür tamâm
Dört mezheb içreyidi imâmuñ imâmeti

(23/29)

Hz. Peygamber "dîn sarayı"nı yapmış, gerekli tedbirleri alıp âyin ve erkânı koyup göç etmiştir. (20/9)

Îmân u dîn sarâyını ma'mûr kıldı ol
Yapmadı bu harâb ev içinde 'imâreti

(23/38)

Kelime-i Tevhid, Hudâ'nın dininin esasıdır. (4/16) Onu riyasız söyleyenlerin dini bütünlenir. (4/17)

---

459 Temel hadis kaynaklarında rastlanamamıştır.
460 Wensinck. A. J., *CONCORDANCE ET INDICES*. Cilt:I. Leiden. 1936, s. 108.
461 Temel hadis kaynaklarında rastlanamamıştır.
462 "Dünya ahiretin tarlasıdır." Aclûnî. *Keşfü'l-Hafâ*. Cilt:I. Beyrut. 1351. s.413. hadis no:1320.

Dinin iki esaslı kaynağı Kur'ân ve hadistir. Şâir, Kur'ân ve Hadis'e uymayanları "Ne milletsin ya ne dîne taparsın" (105/14) diye adeta azarlar:

Ne Kur'ân'a uyarsın ne hadîse
Ne milletsin yâ ne dîne taparsın

(105/14)

Dinin ayakta durabilmesi, helal lokma ve hırka ile mümkündür. (134/11) Din içinde kibir, buğz ve kin olmaz. (119/1) Dinde aslolan, kendisi için düşündüğünü başkası için de düşünmek ve istemektir:

Saña sanduguñı san kamu halka
Ki dîn içre budur erkân u âyîn

(110/4)

Gerçek müminler, amel zembillerini "din Bagdâd'ı" içinde riyâ 'ayyârına karşı koruyup (85/6), dünya malını kendilerine "put" eylemezler, dünyayı bırakıp dini tutarlar. (41/1)Tatlıyı acıdan, iyiyi kötüden seçenler dinlerini dünyaya satmazlar (126/9), müşkillerini din büyüklerine danışarak çözerler:

Dünyeye dînin satan magbûn olur
Mü'miniseñ dünyeye sen satma dîn

(96/6)

....
....
Dîn ü dünyâ işlerüñde var ise ger müşkülüñ
Key sakın zinhâr anı ag-yâra danma yâra dan

(143)

Din ve iman, son nefeste cana yoldaş ve koldaş olur:

Soñ nefesde cânuña yoldaş u koldaş olmaga
Tañrı'dan tevfîk irerse dînile îmân yiter

(47/35)

İnsanoğlu hiç bir zaman köpek gibi murdâr'a tâlib olmaz. Dinini arı kılmak isteyenler, bu dünyanın dinârını (parasın) terk ettiler. (85/33) Dervişler de "cihân dînârı"nı terk ve tecrid ile dinlerini "arı" kıldılar:

Terk ü tecrîd ırmagında dîni arı kıldılar
Büt idinmezler cihân dînârını dervîşler

(62/4)

2. İmân, Küfür

İmân, inanmak, küfr ise inanmamaktır. Bu iki kavram genellikle birlikte ele alınır.

İman sahipleri "îmân ehli"dir. Kemâl Ümmî, mecazen insanın gönlünde bir "îmân agacı, îmân nahli" olduğunu söyler ve bunu sık sık kullanır:

Ol kimüñ göñlinde îmân agacın
Dikse hiç İblîs anı koparmaya

(40/5)

Hz. Peygamber iman ve din sarayını mamur kılmıştır. (23/38) Kelime-i Tevhid, imanın binası (4/16), ehl-i imana ebedî ganimet (4/131), gönül içindeki iman nahli(ağacı)nin nişanı ve derecesidir.(4/50)

Ölüm anında Allah'ın fazlı yetişirse imân kişiye yoldaş olabilir. (7/153) Şâir, ahir nefeste yoldaşının iman olması, eğer söylemişse küfürlerinin bağışlanması ve cümle iman ehlinin "yarlıga"nması için Allah'a yakarır:

Cân acıgın bize âsân eylegil
Yoldaşumuz âhir îmân eylegil

(7/156)

Kâyim saña dâyim şükür kim bu deme geldi ʻömür
Ger söyledüm ise küfür estagfiru'llahe'l-ʻazîm

(11/18)

Bize sen tuş eyle yoluñ sehlini
Yarlıga hem cümle îmân ehlini

(7/165)

Şâir küfr'ü, hem inanmamak hem de inandığı halde aksine davranışlarda bulunmak anlamlarında kullanmaktadır. Bu hususta Allah'ın takdiri etkili olmaktadır:

Kimin küfr ü zalâlet yoldan ilter
Kimine gösterür zîn râh u minhâc

(44/11)

3. Mü'min, Müslümân, İslâm

a. Mü'min

Mümin, inanmış kimsedir. Şâir, müminle ilgili olarak şu terimleri kullanır: "mü'min karındaş, mü'min bilegi, sâdık mü'min, mü'min cânı, mü'min gözi"

Mümin, tevhid üzre olan insandır. (95/12) Şek ve şirkinden yunmayanları arı mümin olamazlar:

Olmaz aru muvahhid ü mü'min
Yunmayan kişi şekk ü şirkinden

(98/8)

Müminler de hıristiyanlar da Allah'ı övmek durumundadırlar. (116/2) Kelime-i Tevhid, müminin bileğidir. (4/88) Müminlerin en üstünleri, cehd ve talepleriyle Peygamber'in ashâbıdır. (7/32)

Mümin, dinini dünyaya satmaz. (96/6) Gerçek müminler dünyayı bırakıp dini üstün tutarlar. (41/1) Onlar Allah'ın rahmet denizine gark olmuşlardır. (2/18) Zaman zaman gaflet atına binip asilik yoluna sapsalar bile Allah'a taparlar. (13/5) Mümin, bu dünya sarayını bırakıp âhiret tedbirlerini almalıdır. (110/1)

Mahşerde bütün mümin ve kafirler birlikte dirilecektir. (46/51) Müminlerin Uçmağı, ahirette; kâfirlerinki dünyadadır. (29/15) Dünya müminler için bir zindandır. Zindanda kaygısız an olmaz. Müminler Uçmak'ta şaz olacaklardır:

Meger mü'minler Uçmak'da ola şâz
Ki zindân içre kaygusuz dem olmaz

(72/10)

Müminlerin canını Cennet'e Rızvan götürecektir. (57/14)

Dini nasihatler, müminler içindir. Münkirlere bu konuda bir şey söylemeye gerek yoktur. (47/8) Münkirin inkârının, kendinden başka kimseye ziyanı yoktur. Müminin ikrârının faydası da kendisinedir. (85/22) Sehî müminlere verdiği ecri ancak Allah bilir:

Sehî mü'minlere virdügi ecrüñ
Giru Allah bilür hadd ü kıyâsın

(100/15)

Müminler, dünyada "dizâr" görmek arzusundadırlar:

Gözümüz aç ki sini göre bile
Kamu mü'min karındaşıla bile

(1/35)

Şâir, seyr ü sülûk esnasında vahdet ve kesret arasında gidip gelirken sadık mümin olup olmadığının bile farkında değildir:

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram

(12/14)

Gerçek mümin, fenâ içre kin tutmayandır. (45/3)

'Aceb mü'min tuta mı kîn içinde
Ya kibr ü bugz olur mı dîn içinde

(119/1)

b. Müslümân

Müslüman olmak, Hakk'a tapmak ve onun "buyruk"larını yerine getirmektir:

Müsülmân ol Hak'a tap putlaruñ sı
Sen i 'âsî niçe buyruk sıyasın

(100/8)

Kemâl Ümmî, kendini beğenen insanın bunu bırakmasını, müslüman olmasını öğütler. Çünkü bu tip insanlardan gerçek müslüman çok az çıkar:

Ko 'ucbı hey müsülmân ol müsülmân
Ki islâm az olur hod-bîn içinde

(119/6)

Bu noktadan bakıldığında gerçek müslümanlar, Hz. Peygamber'in ashâbından olanlardır:

Ger müsülmân anlarısa biz kimüz
Kim katı 'âsî vü câfi mücrimüz

(7/31)

Müslümanın namaz ve orucu haram ile makbul olmaz. (134/10) Müslüman, tevbe kapıları kapanmadan tevbe etmelidir. (91/41)

Müslümanın içi dışı bir olmalıdır:

İ adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var

(46/56)

c. İslâm

Şâir, dünyada her kişinin bir din ve mezhep tuttuğunu söyleyerek kendisinin de İslam dinine mensup olduğunu ifade eder. (47/24) İslam, tevbe ve Kur'ân'la kişi için bir "yoldaş"tır.(109/24)

İslamın yolu en doğru ve "yakın" yoldur:

İ refîkum bir gör âhir işbu islâmuñ yolın
Niçesi âsân u aydın togru yakın râh olur

(66/11)

Kendini beğenmiş insanlar arasından İslâm mensubu az çıkar. (119/6) Kelime-i Tevhid, İslam sarayının direği(4/14), İslâm ev ve imaretinin alâmetidir. (4/115)

4. İkrar, Mukırr, İnkâr, Münkir, Kâfir

Dîvân'da ikrar kavramı biri zühdî, yani doğrudan şeriatle, diğeri tarikatle ilgili olmak üzere mahiyeti farklı iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada şeriatle ilgili olarak ele alacağımız ikrâr[463], inandıklarını diliyle söylemektir. İnkâr ise aynı şekilde inanmadığını belirtmektir. İkrâr eden mukirr, inkâr eden ise münkir ve kâfir olur. Dîvân'da genel olarak ikrâr ve inkâr bir arada ve çoğu kez mukayeseli bir biçimde verilmektedir:

İkrâr idenler aña Behişt ehlidür kamu
İnkâr idenler oldı olar dûzah âleti

(23/42)

İnkârı bırakıp ikrâr ile hak sözü tutanlar kazançlı çıkacaklardır:

[463] Tasavvufî manadaki "İkrâr" için bkz.Tarikatla İlgili Kavramlar

İnkârı ko elden ki müyesser ola her kâr
İkrârıla gel Hak sözi tut eyleme inkâr

(45/6)

İkrâr edenin faydası, inkâr edenin ziyanı kendinedir:

Münkirüñ inkârınuñ yokdur ziyânı kimseye
Kendüyedür assısı hem mü'minüñ ikrârınuñ

(85/22)

Bağışlanma dileğinde olanlar suçlarını ikrar ederek "ehl-i inkâr"dan olmadıklarını söylerler:

İlâhî suçumı bildüm tapuña yalvaru geldüm
Mukırrem her ne kim kıldum degül kim ehl-i inkâram

(12/38)

Münkirler inandık ve tasdik ettik demedikleri için reddedilmişlerdir. (2/17) Bu yüzden onlarla tartışmaya gerek yoktur. (47/8) Onlara âlem daima karanlıktır. (66/5)

İnkârcılar kâfirdirler. Onlar Mahşer'i de inkâr ederler. (33/9) Dünya onların Uçmağıdır. (29/15) Ancak her biri Allah'ın rahmet suyuna susamışlardır. (2/18) Bu dünyadan kafir de müslüman da konup göçecektir. (127/10) Tamu Mâliki, kâfirlerin canını nara salacaktır. (56/14) Müminler, Kelime-i Tevhid'i söyledikçe münkirler yasa boğulurlar. (4/112) ve onların boyunlarına kılıçlar ulaşmış gibi olur. (4/91)

İnkârın sebeplerinden biri de kibirdir. Münkirlere binlerce öğüt versen, binde birini kulaklarına koymazlar. (73/2)

Âşıkı vecd halinde görenler, durumunu anlayamadıkları için inkâr edip davranışlarını ayıplar ve "nedir bu hal" diye sorarlar. (86/1) Kemâl Ümmî, bunu saç üzerinde kavrulan buğdayları gören ve ateşten uzak olan bir çuvalda bulunan buğdayların dilinden anlatır:

Bu çuvaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl

(86/8)

5. Ümmet, Millet

Ümmet, bir dine mensup olanların oluşturduğu topluluktur. Her peygamberin ümmeti vardır. Hz. Peygamber'in göğsünde "ümmet mihri" vardır:

Yagrınındagı Nübüvvet Mühriçün
Dahı gögsindeki ümmet mihriçün

(7/72)

Hz. Peygamber Mi'raç gecesi Allah'tan namaz'ı dilemiş ve bir hediye olarak getirmiştir. (4/77) O'nun ümmeti olup da şefaat umanlar, sünnetini zayi etmemelidirler. (85/36) Ashab, ümmetin en kanâatkârıdır:

Heyhât nice ümmetiyüz biz ki Nebî'nüñ
Ashâbı kuru korsa yimezlerdi toyası

(130/11)

Millet kavramı Dîvân'da "kavim" ve çevredeki "insan topluluğu" ile birlikte "ümmet" anlamlarında kullanılmıştır. Dünyada bir çok millet vardır ve her birinin sosyal normları biribirlerinden farklıdır:

Resm ü ‘âdet dünyede çok dürlü milletler delîm
Bize sünnetdür cemâ‘at âyin ü erkân yiter

(47/23)

Peygamber, henüz çocukken onun ilim ve fesaheti herkesi mat etmiştir:

Zî-Ümmi Mustafâ ki dahı tıfl iken henüz
Mât itdi kamu milleti ‘ilm ü fesâheti

(23/25)

Aşağıdaki beyitte millet kelimesi "ümmet" anlamında kullanılmıştır:

Ne Kur’ân'a uyarsın ne hadîse
Ne milletsin yâ ne dîne taparsın

(105/14)

6. Sevap, Azık, Yol yaragı, Tuhfe

Dîvân'da sevap karşılığı olarak en çok "azık, yarag" kelimeleri kullanılmaktadır. "yol yaragı, eyü dirlik, tuhfe" kelimelerini de yeri geldikçe bu anlamda kullandığını görüyoruz.

Ömür yol hazırlığı için bir yaz mevsimidir. Burada ekenler biçebilecektir. (34/20) Böyle yapanlar kışın (ahirette) rahata ererler:

Şu kim yazın yarag itdi kışın hoş râhata yitdi
Şu kim sık kölgede yatdı kış aña key Tûfân oldı

(34/18)

Yol için azık temin edilecek, su alınacak yer burasıdır. Bu azıklar da bu dünyada iken hazırlanmalıdır. (41/2) Hazırlık yapmayanların yüzü kara, özü ayıplı ve elleri boştur. (12/3)

Nefs ve hevâ insanı Yâr katından yarar ve sevap işlemesine izin vermez. (45/19) Gösteriş için hayır yapanların sevabı bir dirhem bile olmaz:

Mürâyî ne kadar çok hayr iderse
Sevâbı der-hemi bir dirhem olmaz

(72/26)

Sevaplar, arının çalışarak kovana doldurduğu bal, insanı geldiği mülk-i bekâya götüren kol ve kanattır. Bunlar olmadığı takdirde "‘urûc(dönüş)" mümkün değildir:

Kuru aru kovanuz balumuz yok
‘Urûc itmege perr ü bâlumuz yok

(1/61)

Aşağıdaki beyitteki "tuhfe/tuhef" kelimeleriyle ameller kastedilmiş olabileceği gibi sevaplar da ifade edilmiştir, diye düşünüyoruz. Âşıklar, ahirette sevgiliye armağanlar götüreceklerdir. Yol hazırlığını iyi yapamamış olan "yol eri"nin armağanı eksiklik ve yokluktur:

Tuhfemüz eksüklük ü yoklukdurur
Her yol eri ilticek anda tuhef

(76/16)

7. Günâh, Yazuk, Cürm, Günâhkâr

Kemâl Ümmî'nin kelime hazinesinde günah ve sevap karşılığı olarak "yazuk" ve "azık" kelimeleri ön plandadır:

Yazuk yükleri bükdi bilümüzi
Şaşurdı kamu ʻakl u bilümüzi

(1/54)

Azıgumuz yok suçumuz çokdurur
Yazıgumuz çok gücümüz yokdurur

(7/88)

Dîvân'da günah kavramı için en çok "yazuk", günahkar için "yazuklu" kelimesi kullanılır. Ayrıca her iki kelime ile ilgili olarak "cürm, zillet, suç, hatâ, yük, yazuk balçugı, yazuk zahmı, mücrim, kayd-ı hammâl, yüz karası, rû-siyâh, günahlu, günakâr, ba-günâh, hasta, rencûr" gibi ibarelere de sıkça rastlarız. Büyük ve küçük günahlardan "kebâyir, sagâyir" (10/12) diye söz edilir. Ayrıca günah ve sevap kavramları ile mevsimler arasında ilişki kurularak "şitâ-i cünâh" tamlaması kullanılır. (28/21)

Günah, nefsin elindeki çaresiz insanın işlediği fiillerdir. (12/1) Şâir, günahlarının niteliklerini ciğeri kanıyla yazdığını söyler:

Bu işden hâtırum gam-gîn kıluram nâle vü nefrîn
Ki dâyim yazıgum vasfın ciger kanıla yazaram

(12/37)

Günah işleyen kişi kendine zulüm kılmaktadır. (11/8) Yazuk yarasının ilacı tevbedir. (57/8; 91/9) Tevbe ile yazuklar yıkanır ve yerine ihsan yazılır. (91/43) Kemâl Ümmî, günahı , suyun başdan aşarak insanı boğması ile benzeştirir. (46/3) Bu yüzden kişi günah işlememeli, yahut hiç olmazsa "hadden aşarak" bitisini karartmamalı, ayıbını bilmelidir:

Yazugı hadden geçürme ʻaybuñı bil key sakın
Hâlik'a dön halka rüsvây olmadın pinhâniken

(109/31)

Günah, dağlarla, özellikle de Kaf Dağı ile kıyaslanır:

Özüñ siñekden alu yazuguñ cebelden ulu
Yiter götür kaderüñden agır yüki hammâl

(87/12)

Cürmümüzden kiçi ola Kûh-ı Kâf

Özümüzden ulu ola kadr-i gâh

(18/6)

Şâir günahkar bir insan olduğunu, günahlarını düşünmekten başkalarının iyilik ve kötülüklerine bakmadığını söyler:

Suçun aglar Kemâl Ümmî kemîne
Degül meşgûl ilüñ bîş ü kemine

(1/130)

Delîmdür ʻaczi ʻaybı vü günâhı
Saña yalvarup ider dün gün âhı

(1/131)

Yazuklar, kişinin yüzünü "katı kir"li yapar ve Hakk'ın katında böyle yüzler bir çöpe değmez. (1/39) "bitiler okınası mevzi'"de bütün gizli yazuklar açığa çıkacaktır. (46/53) Fakat kişi, günahlarından dolayı ümitsiz olmamalı, her ne denlü suçu varsa Hakk'a dönmeli (96/1), daima yazuklarını anmalıdır. Hakkın eşiğinde, bağışlanma konusunda "zâr"ın değeri yüksektir. (85/28) Allah'ın rahmetinin bir katresi yüz bin yüzü karanın yüzünü "yur." (9/10) Hz. Muhammed "Yazuk Derdi Tabibi" olarak günahkârlara şefaat edecektir. (22/6)

"Yol varmak" için azığın çok, yazığın az olması gerekir. (12/4) Suçunu ananlar bağışlanmada miskinliğe bel bağlarlar. (11/7) Âşıkın bir damla göz yaşı bin yüz karasını temizler:

Çün aglayurak varasın ol Hazret'e yalvarasın
Hakkâ ki biñ yüz karasın bir damla göz yaşıla yur

(60/15)

Sûfî, yolda dikkatli olmalıdır. Ayağını sağlam ve dikkatli basmalıdır. Yoksa yazuk balçığına bulaşabilir:

Berkirek bas ayaguñı yolca
Tayınup düşüp olmadın balçık

(78/4)

Tecerrüd menziline azm edip yola girenler, yüklerini hafifletirler. Bunlar için artık "kayd-ı hammâl" söz konusu değildir:

Çün tecerrüd menziline ʻazm idüp girdi yola
Yüküñi yeynildibilen kayd-ı hammâlı n'ider

(58/7)

Dünya sevenler ne kadar âlim ve âbid olurlarsa olsunlar "varta-i günah"a düşerler. (59/2) Bunların hastalığına hiç bir tabib derman bulamaz. (93/11) Herkes gibi hocalar (şeyhler) da günah işlemiş olabilirler. Onlar da tevbe ederek günahtan kurtulmalıdırlar:

Sen i Hoca hiç mi günâh itmedüñ
Ki tevbe kılup bir gün âh itmedüñ

(80/1)

8. Münâfık, 'Âsî, Fâsık

a. Münâfık

Münafik iki yüzlü demektir. Münafiklar ehl-i nifâktırlar. Bir beyitte Kemâl Ümmî de ehl-i nifakın manasını lügate dayanarak "iki yüzlü" olmak diye verir:

Gerçi lügatde ehl-i nifâk iki yüzlidür
Hey ne iki ki çevre yaña yüzi yüz gibi

(132/7)

Münafikın sohbeti çok etkilidir. Bu yüzden kişi, ömrünü münafiktan sakınarak iyi insanlarla geçirmelidir:

Kıl münâfıkdan hazer sohbet mü'essirdür sakın
'Ömrüñi sarf it hemîşe her muvâfık merdile

(122/4)

b. 'Âsî

Dîvân'da 'âsîlik, Allah'ın emirlerinin şuurunda olup da yerine getirmemek olarak ele alınmıştır. Asî, "buyruk sıyan"dır. (100/8) Ancak, burada kesinlikle bir ilahî emre inanmamak söz konusu edilmemektedir:

Gerçi 'âsîdür Kemâl Ümmî veli müşrik degül
Mü'minem tevhîdüm üzre Tañrı tanıkdur benüm

(95/12)

Asî olana ayet, hadis ve öğüt etki etmez. (46/30) Hâlik'a asî olan, halka da zorluklar çıkarır. (130/2)

Nefis, İblis ile iş birliği yapar, ası olup Hak katında âşıkı günahkar yapar. Ne kadar öğüt verse de kâr etmez:

Nîçe kim virdüm nasîhat bâtıl işden giçmedi
'Âsî olup Hak katunda yüzümi kir eyledi

(128/4)

c. Fâsık

Fasık, Allah'ın emirlerine uymayan, sapkın kişidir. Dîvân'da fisk'la birlikte kullanılır. Şâir, fasıklara "sinle"yi gösterip ölümü hatırlatarak uyarır. (46/17) Onları övenler yalancıdırlar:

Fâsık ü câhil bahıluñ mâdihi kezzâb olur
Fısk u cehl ü buhlıla medhe yarar olmaz kişi

(131/38)

Her şey Allah'ın takdirindedir. Bu yüzden Allah dilerse, bir fâsıkın mecazını hakikate iletir:

Bir fâsıkuñ mecâzını iltür hakîkate

Bir zâhidüñ hakâyıkın âhir mecâz ider

(54/12)

Bir kısım fasıklar vardır ki âşık gibi görünürler. Onlara âşık dememek gerekir. Çünkü Allah'ın "Likâ"sını bırakıp başka şeylere yönelirler:

Şu degme fâsıka 'âşık dimeñ ki göñli anuñ
Hak'uñ likâsını kor degme bir tebâha düşer

(58/8)

Mâsivâyı sevenler, âşık değil fasıktırlar. (40/7) Fasıkların dış görünüşleri hoş, içleri aşk yönünden boştur. (79/14) Halvette kaldıkları zaman fasık, âşıklarla sohbette mesttirler:

Halvet içre fâsık u ayık velî
Sohbet içre 'âşık-ı mestânesin

(107/4)

Âşık, ilâhî aşkın cezbesiyle kendinden geçer ve onun için artık âşıklık, zâhidlik ve fasıklık bir mana ifade etmez:

Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsıkam nâyim
Ne bellü gündüzin sâyim ne bellü gice bî-dâram

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram

(12/13, 14)

9. Helâl ve Haram

Din açısından yasaklanmamış olan şey "helâl", yasaklanmış olanlar "harâm"dır. Dîvân'da helal ve haram, yeme içme de dahil çeşitli fiillerle ilgili olarak söz konusu edilir. Helâl "şeker", haram "zehir"dir. İki kavram, genellikle birlikte ele alınmasına rağmen haram konusuna daha fazla ağırlık verilmiştir. Şâirin, ağırlıklı olarak bu konuyu işlediği bir de manzumesi vardır. (bkz. 134 n.m.)

Kemâl Ümmî daima helalden taam vermesi için Allah'a yalvarır. (11/9) Çünkü dinin ayakta durması bununla mümkündür:

Helâl olsa gerekdür lokma hırka
Ki bunlaruñladur dînüñ kıyâmı

(134/11)

Haram kavramı, daha ziyade nefisle ilgili bir husus olarak ele alınır:

Dirîgâ nefsümüz oldı harâmî
Helâlden tatlurak yirüz harâmı

(134/1)

Nefsin yine bir haramî gibi değerlendirildiği şu beyitte, onun "kan" olan harama doymadığı ifade edilir:

Yir ü içer harâmı kana kana
Ya kaçan bu harâmî kana kana

(1/96)

Nefis, Şeytan ve dünya sevgisi insanı helal ve haramı ayıramıyacak duruma getirirler:

Azuk yok yol ısuz var çok harâmî
Ki fark itmez helâli vü harâmı

(1/68)

Şâir gönlüne nasihatte bulunduğu bir manzumesinde (bkz. 82 n.m.) haram yeme ve içmeyi san'at edindiğinden yakınır. (82/4) Oysa Müslümanın namaz ve orucu, haram ile makbul olmaz. (134/10) İyi kul önüne gelen her yiyeceği yererken asıl yermesi gerekenin haram olduğunu düşünmelidir. (81/4)

Zaman bozulmuş, helâl ve haram karışmış, âkil ve âlim kişiler bile seçemez olmuşlardır. (134/5)

Kişi bir şübhesüz mutlak helâli
Bulımaz geşt iderse Rûm u Şâm'ı

(134/4)

Huyu hayvana benzeyenler bunu başaramazlar:

İnsân kılur cihânda helâlden harâmı fark
Hayvân olan hû zehri şekerden kaçan seçer

(48/6)

İnsan psikolojisinin iyi bir tesbitinin yapıldığı şu beyitlerde, firsat düştüğü halde haram yemeyenler üstün tutulmakta, yiyenler "yağı Tatar"a, dört ayaklı hayvanlara yahut canavarlara benzetilmektedir:

Harâmı bulmasam nâ-çâr oluram merd-i perhiz-kâr
Kaçan kim buluram i yâr sanasın yağı Tatar'am

(12/19)

Bahâyim bigi yirüz yirmezüz hiç
Acıyı tatluyı göynüyi hâmı

(134/2)

Şeyh Hâmid, daima helalden kesb ederek yer, vakıf malını bile yemezdi. (27/29) Şüpheli bulduğu helâlden bile perhiz eylemiştir (27/32) Bir haram lokma için "Padişah"ını bırakıp, sipahi hizmetine giren delidir. (59/5)

Bu dünyada haram yiyip "hamr" içen kavimlere, ahirette pişmanlık ve üzüntü fayda etmeyecektir. (48/5) Mahşer gününe inananlar, dünyadan ayrılmadan mutlaka halkla helâlleşmelidirler. Çünkü kul hakkının hesabı öteki dünyada zor verilir:

Eger Mahşer gününe inanursañ
Helâlleş halka vir haklı hakın dur

(57/5)

İki beyitte haram ve helâl konusu tasavvufî eğilimleri daha ön plana çıkarır. Bunlardan ilki çok yemek ve içmekle ilgilidir:

Niçe bir çok yimek ü içmek harâm
Cürb ü şîrîn zîr ü büryân tevbe kıl

(91/37)

Aşk ateşi, dervişleri zikir -ve belki de semâ'- anında, kendi ihtiyarlarında olmadan oynatır. Uzaktan bakan zâhidler onların bu hareketlerine bir anlam veremezler ve bunu dine uygun olmayan bir davranış olarak değerlendirip haram sayarlar. Şâir, saç üzerinde kavrulan buğdayların hareketlerine benzettiği dervişlerin hareketlerini "ister helâl sayın ister harâm" diye savunur:

Bizi oddur geñlü geñsüz oynadan
Ger harâm eydüñ siz aña ger helâl

(86/20)

10. Ölüm ve Ölümle İlgili Kavramlar

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda en ağırlıklı yer tutan unsurlardan biri "ölüm" konusudur. Her fırsatta ölümü hatırlamak ve hatırlatmaktan geri durmaz.

Tur yarag it yola kervân gitmedin
Yüküñi bagla yüri tañ atmadın

(96/1)

Dîvân'da ölümle birlikte "ecel, can vermek, kefen, tabut, sin-kabir, mezar" gibi kavramlara da ağırlık verilmektedir.

a. Ölüm

Ölüm, " ayrılmak, can kuşunun uçması, can vermek, canın alınması, Dosta uçmak, göçmek, gitmek, Hakk'ın hükmüne râm olmak, hicrân, irden gitmek, konup göçmek, mevt, ol yana yönelmek, ömrün çırağının üçmesi, sureti solmak, ten kafesinin kahşayıp boşalması, vâ'iz-i sâmıt, yola kervanın gitmesi" gibi ibarelerle ifade edilir.

Dîvân'da ölüm konusunda iki müstakil manzume vardır. (**bkz.** 46 ve 94 n.m.) Nasihat-nâme tarzındaki bu manzumelerde didaktizm ön plandadır. Ölüm bazen bir "zâhid" gibi, bazen de bir "âşık" gibi ele alınır. Zühdî yönün ön planda olduğu beyitlerde ölümün korkulu yüzünü görürüz.

İ gâfil-i bî-hâsıl ölüm var ölüm var
Aç gözüñi ol hâzır ölüm var ölüm var

(46/1)

Dünyâda bu ölüm şu kadehdür ki soñ ucı
Elbetde kamu nefs anı tadar ölüm var

(46/12)

İ göñül uyan ki uş irdi ölüm

Dünyede kime amân virdi ölüm

(94/1)

Bazı beyitlerde ölüm, âvâmın bakışıyla değerlendirilir:

Atadan anadan iş ü kardaşdan ayırur
Her sevgüli yâranları yarar ölüm var

(46/45)

Nice evlâdı atadan anadan
Nice yârı yardan ayırdı ölüm

(94/18)

Ölüm "cân emâneti"nin veren tarafından alınmasıdır:

Bilürüz cân emânetdür gümânsuz
Girü viren alur el hükmü li'llah

(114/4)

Ölüm, her türlü aybı açan, ortaya döken bir hadisedir:

Nâzüklenüben nâzile dirilme ki bir gün
Gelür dükeli 'aybuñı açar ölüm var

(46/28)

Bütün halkı bir bir bu dünyaya getiren Allah, yine bir bir bu dünyadan alır götürür. (56/3) Ölüm, ne Nebileri, ne velileri, ne de tabakat ehlini bırakmıştır dünyada... (46/42) Bilginler, erdemliler, bütün şeyhler ve hayır sahipleri dünyadan göçmüşlerdir. (46/43) Ne hoca kalmıştır gitmedik ne de bende... Ne yar kalmıştır ne de agyar. (46/24) Ne zengin, ne yoksul; ne reddedilmiş, ne makbul; ne zındık ne de dindar; hepsi için ölüm vardır. (46/23) Kibir ve sihirle "göğe ağanlar" da zemine gireceklerdir. (123/6) Ölüm, kapısında kapıcılar olanların canın almaya izin almadın girmiş(94/8), nice hükümdarların taç ve tahtlarını elinden alıp, ordularını kırmış (94/3), nice şenlikleri harap kılmış, nice yurdu sahipsiz bırakmış(94/6), mal ve mülk bizim diyenleri yurtlarından ayırmış(94/5), ehl-i dünyanın uzun yıllar boyunca yaptığını bir demde "yıkıp yımır"mış (94/7), nicelerinin defterin dürmüştür:

Niçelerüñ yüzine güldi cihân
Niçelerüñ defderüñ dürdi ölüm

(94/10)

Ölüm ayırım yapmaz: Ne iyiye hürmet etmiş, ne de halkın "yatlu"larını yermiştir. (94/11) Dünyada birbirleriyle sevişip bilişenleri de sonunda ayıracaktır. (114/8)

Günde yüz biñ dürlü dirnek tagıdup
Birin ikin sinleye dirdi ölüm

(94/13)

"Bu dünye kimseye kalmadı hem bize kalmaz" (69/10), bir gün yer altında yatacağız ve üstümüzde otlar bitecektir (16/10) diyen Kemâl Ümmî'ye göre insan, ömrünü tefekkür ve zikirle geçirmelidir. Çünkü sonunda ölüm gelecektir:

Efkârıla ezkârıla sür 'ömrüñi i yâr

Tekrâr it unutma anı her bâr ölüm var

(46/61)

Kamu halk kendi ihtiyarında olmadan "ol yaña" yönelir:

Kamu halk ol yaña añsuz u geñsüz
Gönildi gönilür el hükmi li'llah

(114/7)

Ölüm kimin evine girerse neşesini gama, düğününü yasa çevirir. (94/14) Ağlatmadığı hiçbir insan yoktur. (94/16)Dünya hayatı da bir düğün gibidir. Her düğünün sonunda da mutlaka bir matem ve yas vardır. Kişi bunu bilerek derdile "âh" etmeli, yüreğini yarmalıdır. (46/32)

Cihân dügünlerinüñ gör soñında
Ne tiz getürür ölüm okı yasın

(101/4)

Yine ölümün bir "ok" mecazıyla ele alındığı bir başka beyitte, oku atacak yayın kurulmuş vaziyette hazır beklediğinden söz edilir:

Durış kim âhir urısar kurupdur
Tapuña dahı ölüm okı yasın

(101/3)

Hicrân (ölüm), kişiye ansızın erişir. (91/23) Gönül, dünyada karar eyledikçe kararır, cân burada karar etmez; çünkü ölüm, teni toprağa karar. (46/8)Topraktan yaratılan ten, ölüm sonunda tekrar toprak olacaktır. (114/5) Ölüm, durmadan esen bir yel gibi ömrün çırağını uçurur. (126/4) Bütün insanlar dünyaya ağlayarak geldi ve göçtü. Sevinerek konup göçen var mı? (127/5) Bunlara bakarak ibret al ve kendine çekidüzen ver. Çünkü onlar seni "vâsî" olarak bıraktılar. (124/5) Sen de ne geldiğine sevin ne de gittiğine yerin. (87/4)

Ölüm, can kuşunun ten kafesinden kurtulup uçmasıdır:

Boşladı kahşadı çü ten kafesi
Tut ki cânuñ kuşı bugün uçdı

(126/3)

Ölüm, "ömür ayının gurûb etmesi"dir. (8/3) "ezel hükmü" olarak, gereğini icra edecek, cihanı hükmünü mahkum edenleri de kondukları gibi göçürecektir. (127/11) "Çarh oklarına karşı siper" olan insan ölümden kaçıp nereye varabilir ki! (105/10) Ölüm "bize hiç gelmeye" diyen nice serkeşler zebun olmuştur. (94/4) Çünkü ölümden kaçış yoktur:

Biñ yıl ölümden kaçarsañ çâre yok kurtulmaga
Bir gün arduñdan ecel serheng-i nâ-gehân yiter

(47/29)

Ölüme, zamanında hazırlık yapmayanların vay hâline! (96/20) Ad, san, mevki, makam ve şöhret derdinde olanlar ölümü hatırlamalı, hazırlık yapmalıdırlar. (91/25) Çünkü ölüm, "vâ'iz-i sâmıt"tır. (47/7)

Kemâl Ümmî, bir kısım beyitlerinde ölümü "gâfil" insanlar için bir çeşit ayılış, uyanış olarak değerlendirir:

Şol diriler ölüncek ayılısar
Ki gice mest ü taña mahmûrdur

(51/17)

Ölümü, leddünnî yönüyle de ele alan Kemâl Ümmî, burada tam bir "gerçek âşık"tır.

Mevlânâ'nın "Şeb-i ʻArûs (düğün-zifaf gecesi)"una karşılık şâir ölüm gününü bir "kurban bayramı" olarak değerlendirir:

Bayrâmıdur ölüm güni girçek ʻâşıklaruñ
K'anlar canını Maʻşûk'a kurbân alur gider

(56/15)

Bu noktada artık ölüm korkulacak bir olay olmadan çıkmıştır. "ârif" kişiler göçmeden her türlü varlıklarından geçerler. (116/7) İnsan-ı kâmil mertebesine varan şeyhler, ölümlerini önceden bilebilirler. Şeyh Hâmid, vefatını "irken" bilmiştir. (27/9) Kemâl Ümmî, şeyhi Hoca ʻAlî'nin olümünden bahsederken onun "maʻnî"de ölmediğini "suret"inin solduğunu, "aslına vasl" olduğunu (25/31) söyler. Şâir için ölüm, canın bir hoş vefât ile "Dost"a kavuşmasıdır:

Konan uçar gelen giçer eken biçer ü göçer
Zî-cân ki dosta kavuşa bir hoş vefâtıla

(121/24)

Dosta kavuşmak (vuslat) için "uçmag" kelimesini de kullanır:

Kişiye Uçmag içün dahı dosta uçmag içün
Ne ola bâlile per lâ ilâhe ille'llah

(485)

Âşıkların ölümü "canın aslına kavuşmasıdır." Bundan sonra mal tarumar olur. Ölü cismi bir kısım insanlar alıp kabre koyarlar:

Çün cân kavuşdı aslına mâl oldı târümâr
Bu mürde cismi bir nice merdân alur gider

(56/8)

"Dirlik" kelimesinin "ebedî var olmak" anlamında kullanıldığı şu beyitte de şâir, bir âşık olarak ölümsüzlüğe ulaşmanın yolunu bulmuş ve irşadla bunu başkalarına da öğretmeye yönelmiştir:

Berü gel ger ölümden korharısañ
Saña ögredeyim dirlik kolayın

(110/2)

b. Ecel

Kemâl Ümmî, ölümden bahsederken " cân acığı, cân vermek, ecel, ecel derdi, ecel irmesi, ecel renci, ecel topu, ecel yitmesi, hâlet-i nezʻ, nefes dükenmesi, nezʻ vakti, ölüm eli, ölüm

esrüklügi, rızkı tüketmek, son dem, son nefes, son oht(vakt)" gibi kelime ve tamlamaları kullanır. Ecelle ilgil olarak Dîvân'da müstakil bir manzume vardır. (**bkz.** 135 n.m.)

Ecel yol bağlar, ciğer dağlar, anayı atayı ağlatır. (135/1) Bel büker, kamu tedbirleri bozar ve kara toprak teni örter. (135/2) Kişiyle beraber, ona uyarak yürür; kasdı can almaktır. (135/3) Kişi kuş olup uçsa, yedi derya geçse, âb-ı hayât içse, ecel onu bırakmaz. (135/4) Karlı dağlar aşsa, garipliğe düşse ve bin yıl yaşayacak olsa ecel peşini bırakmaz. (135/5) Yalvaracak olsa da kâr etmez. (135/6)

Hiç kimse rızkını ve ömrünü tüketmeden; eceli gelmeden ölmez. (96/18; 122/5)

Çü rızk u ʻömr ü nefes dükene dahı artmaz
Kaçan ki irişe virmez ecel kişiye mecâl

(87/23)

Ecel, kamu lezzetleri bozar. (27/4) Bugün yarın deme, gözünü aç ve yol hazırlığı yap. (133/3) Dünya emellerinden sakın; ecel kimseye danışmaz. (66/10) Kimsenin kimliğine bakmaz. (123/7) Ne iyiye hürmet eder, ne de kötüden korkar. (91/32) Ansızın gelir ve kişiyi gönülsüz iletir. (46/27) Gelir ve yoksul ile şâhı beraber alır gider. (56/5) Çünkü ecel geldiğinde kişinin "erki" elinden çıkar:

Ecel irincegez çıkar nâ-çâr
Kişinin işi kendü erkinden

(98/7)

Kimse ecel derdine çare bulamaz. (46/9) Demirden dağ olsan da ecel geldiğinde yerinden "koparır". (105/9) Demir kaleler bile ecelin topuna karşı dayanamaz:

Ne deñlü demür kalʻa gibi berk olur iseñ
Âhir bir ecel topı seni dahı uvada

(117/5)

Şâir, canın çıkması halini çeşitli vesilelerle dile getirir. Son dem, son oht(vakt), son nefes "emânet" olan canın alınması vaktidir. "ölüm eli" kişinin boğazını tutmuştur. (96/27) Artık ömür şemʻi uçacaktır. (7/152) "Can acığı"nın kolay olması için niyazda bulunur:

Cân acığın bize âsân eylegil
Yoldaşumuz âhir îmân eylegil

(7/156)

İnsan, halet-i nezʻe düşdüğünde, "iç"i bu son demden ziyadesiyle korkar. (46/46) Son nefesde canına yoldaş, ancak Tanrı'nın yardımıyla din ve imanı olacaktır. (47/35)

Can vermek hem çok zor, hem de ibret alınması gereken bir olaydır:

Ögüñce bu ölenler ṇe resme cân virdi
Bak imdi ʻâkiliseñ kork ʻibret al bayıl

(90/8)

Son demde eren ölüm okudur. (1/81) Ölüm şarabı mestliğin ananlar bu dünya cemʻi içindeki şarabı bırakmalıdırlar. (112/10)

Fikr it ölüm esrüklügin i eylügi eksük
Tap yüri humâr ol ahı hüşyâr ölüm var

(46/33)

c. Kefen, Tabut, Kabir, Mezarlık

Dîvân'da, ölüm olayından sonraki uygulamalarla ilgili olan çok sayıda beyit bulunmaktadır. Daha ziyade "bay (yahut hükümdar) ve yoksul (yahut miskin-derviş)" ikilisinin ölüm ve defnedilmeleri üzerinde durulan bu beyitlerde, insanların ölümde gerçek bir eşitliğe kavuşacağı imajı ön plandadır.

Kemâl Ümmî kefen için "ton, libâs, kefen tonı, yakasız yinsiz ton" kavramlarını kullanır.

Gör bir gadâyî kul dahı gider mi giymedin
Egnine şol libâsı ki sultân alur gider

(56/6)

Kefen öyle bir "ton"dur ki "ne yini var ne yakası." Bir bez yahut astar parçasıdır:

Âh ol toniçün kim ne yiñi var ne yakası
Ol dahı ya biz ola ya astâr ölüm var

(46/47)

İnsan, dünya zenginliğinin bir sonucu olarak ipekler içindeyken "kefen tonunu" unutmamalıdır:

Harîr içre kefen tonın unutma
Tonanup dört yanuñ tab bakın dur

(57/6)

Gösterişli ve pahalı elbiseler, insan için kibrin bir alametidir. Ölmeden önce ölmek düşüncesini çok sık ileri süren Kemâl Ümmî, kefen tonuna hazırlık olmak bakımından yaşarken "meskenet tonı" giyilmesini öğütler. Dervişlik kıyafeti bir yönüyle kefen tonuna hazırlıklı olmaktır.:

Terk eyla kibri sıdkıla giy mesekenet tonın
Añ ol kefen tonın bu harîr den siyâbı ko

(112/13)

Tabutu "ağaç at ve tay"a benzetir:

Âh al agac at üzre binüp gitmek içün kim
İltüp bizi kabr içre koyalar ölüm var

(46/48)

Şu beyit, ölen bir hükümdarın hayatındaki unsurların değişim ve dönüşümünü bildirir:

Ton u tayın kıldı tâbût u kefen
Hem sarâyın sîne degşürdi ölüm

(94/9)

Kabir "sin, sinle, çâh, karañu çâh, kara sin, tar kara sin, son ev, gûr, yurd, karañu dâr, karañu tar 'ibret-hane" kelimeleriyle anılır. Dîvân'da kabir, vasıfları bakımından dikkate değer bir şekilde dile getirilir:

Ol bir ısuz karañu tar evdür
Kim ne iş var ne kapu baca ışık

(78/22)

Ne kapu baca var ne kaçup kurtulası yir
Anda saña her mâlüñ ola mâr ölüm var

(46/21)

Kabre girmek, taş ve toprak döşenip "yasdanmak" (107/18) veya taş toprak arasını mesken tutmaktır. (27/13) Kabire girilecek ilk gece, belki de ölümün en korkutucu kesitini oluşturur:

Âh u vâh ol karañu giceyiçün
Kim varavuz evmüz ola kara sin

(101/4)

Âh ol düniçün kim yaluñuz sîne girevüz
Yurdumuz ola ol karañu dâr ölüm var

(46/50)

Kapu baca çırag örtü döşek yok
Toludur mâr u kejdüm mûr içinde

(118/3)

Sonunda bir çukura girecek olduktan sonra bu dünyanın yüksek mevkileri ne işe yarar. (16/9) Yer, insan altında döşek, gök, üstünde sayvan iken, daha taş ve toprak arasına girmeden şükrünü bilmelidir. (109/13) Sinle, insanın son evidir. (140/4) Bu dünyada ibadete gereken önemi vermeyenler sinlede rahat yatamayacaklardır. (106/10) Kabirde insanın her uzvu "pare pare put put olacaktır. (41/17) İnsan, bu aydınlığı bol cihân içinde nice nimetlere sahiptir. Ama kabirdeki yiyeceği "kan"dır. (109/26) Bu dünyada ipekler içinde birbirleriyle kucaklaşanları yarın kabirde yılan çıyan kucaklayacaktır. (126/6) Gözler çürüyüp içine toprak dolacaktır. (77/16)

Dîvân'da mezar için "ibret-hane", mezarlık için ise" gûr-istân" kelimeleri kullanılmaktadır. Guristan ifadesiyle, mezarlığın bir "şehir" gibi tasavvur edildiği anlaşılmaktadır:

Bu 'ibret-hânenüñ i ehl-i ma'nî
Ne bilsün kim ne var her gûr içinde

(118/9)

Ton u tay isteriseñ (yekfîke) tâbût u kefen
Ger sarây isteriseñ ol gûr u gûr-istân yiter

(47/6)

Mezar ve mezarlığın ibret-hane olması sebepsiz değildir. Belki de elimizle defnettiğimiz komşularımız orada yatmaktadır:

Elüñle koñşını sine koyuben

Taş u topragıla agzın kaparsın

(105/12)

Orası insana, saçı "ululmuş", malı mülkü dışarıda kalmış nice insanı düşündürür. (46/20) Mevsimler boyunca orada yatanların üzerlerine yağışlar iner:

Yaz u kış üstüñe yaga kay u kar
Yatasın anda batup ak kara sin

(101/3)

Kemâl Ümmî, mezarlara değer verir ve onlarda yatan değerli insanlar adına bağışlanma diler:

Mezârı hürmetiçün Kuds ü Şâm'uñ
Medârı 'izzetiçün subh u şâmuñ

(1/127)

11. Gazâ, Gâzî, Cihâd, Câhid

Dîvân'da gaza, gazi, cihad ve cahid kelimeleri din yolunda savaş ve nefis terbiyesi ile ilgili olarak ele alınmıştır. Ayrıca "akın, sefer, cihâd-ı ekber, bahâdır, mücâhid " gibi konuyla ilgili kelimelere de rastlanmaktadır.

Gaza kılanların gazadaki zamanları "kutlu dem"dir:

Gazâ kılanlaruñ kutlu demiçün
Şehîd olanlaruñ zahm-ı demiçün

(1/128)

Peygamber'in ashabı canları pahasına gaza etmişlerdir. (7/33) Ali, onun yolunda Zülfikar'ı ile "gazâvet" etmiş, küffarı kırmıştır. (23/53) Bir kısım insanların "sefer"deki azmine Allah, Hac ve Hicaz sevabı verir. (54/17)

Asıl cihad ve gaza, nefisle yapılandır. O, cihâd-ı ekberdir ve gaza sevabı vardır:

Cihâd-ı ekbere kasduñ varısa i dervîş
Hemîşe nefsüñile kılı gör gazâ vü kıtâl

(87/10)

Muhâcir olurısañ kıl manâhiden hicret
Gazâ sevâbı gerekise nefsile ugraş

(74/10)

Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Ki ol ekber cihâd u key akındur

(57/3)

Hoca 'Alî, Üçler, Yediler, Kırklar, Üçyüzler ve Gâ'ib erlerinden oluşan gâziler alayının serveridir. (25/24) Şeyh Hamid, diğer özelliklerinin yanısıra cihadı da cihana baştan başa yaymıştır. (27/19) Gerçek bahadır "aşka cân verendir". (50/1)

Şâir Allah rızası için gaza ve cihad eden gazi ve cahidlerin adına kendisinin bağışlanmasını diler:

Bî-riyâ hâcı vü ʻâbidler hakı
Bî-garaz gâzî vü câhidler hakı

(7/122)

12. Şehîd

Şehitlik kavramı hem gerçek hem de mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır. Şehitlik öncelikle gaza kılanların ulaştığı bir sondur. Ashab, din yolunda gaza kılıp gerektiğinde şehit olmuşlardır. Onların yaralarından akan kanlar insanın bağışlanmasına vesile olabilir:

Gazâ kılanlaruñ kutlu demiçün
Şehîd olanlaruñ zahm-ı demiçün

(1/128)

Kelime-i Tevhid, nice insana can ve başı feda ettirmiş, şehitliğe ulaştırmıştır. Şehit olanlarının kanının bedeli "dîzâr" görmektir:

Yolında nîçe şehîd ü muhibbe kıldurdı
Başı vü cânı fidî Lâ ilâhe ille'llah

(4/75)

Bu ʻışka cân virendür hoş bahâdır
Ki dîzâr ol şehîde kan bahâdur

(50/1)

Büyük mutasavvıfların hayatı nefis ve Şeytan'la savaşmakla geçtiği için onlar öldüklerinde "şehid" olurlar:

Şehîd oldı o gâzî Hak yolında
Ki Şeytân'ıla yitmiş yıl savaşdı

(26/13)

Şehit olan mücahitler, insana şefaat edecekler, bağışlanmaya vesile olacaklardır. Şâir bu maksatla Allah'a yakarır:

Şol şehîd olan mücâhidler hakı
Arı ihlâsıla zâhidler hakı

(7/123)

13. Fetvâ

Fetva konusunda bir beyit vardır. Burada "fetva bulmak" sözüyle yapılan işlere, İslâmî kaynaklardan delil bulunması anlatılmaktadır:

Kanı fetvâ kande bulduñ et yiyüp kan içmege
İ harâmî ko harâmı kan alı bir kan yiter

(47/12)

14. Bid'at

Bid'at, dinin aslında olmayan, ona sonradan katılan[464] şeylerdir.

Kemâl Ümmî, bid'atlara şiddetle karşıdır. Bid'at için "zehr-i kâtil" tabirini kullanır:

Ehl-i bid'at sohbetidür zehr-i kâtil dünyede
Her ki tiryâk ister aña meclis-i 'irfân yiter

(47/25)

Hakikatten söz edenler, şeriate uymayan sözler söylememelidirler. Çünkü bunlar bid'attır ve buna uyanlar da yoldan azmış kimselerdir:

İ hakîkatden dem uran bî-şerî'at urma lâf
Şer'i koyup bid'ate uyan zirâ gümrâh olur

(66/8)

Bid'atler insanı "yazuk denizi"ne gark eder. Bu denizden esenlikle kurtulmanın yolu Kelime-i Tevhid gemisine binmektir:

Şu bid'atıla yazuk deñizine gark olana
Diñüz ki üşde gemi Lâ ilâhe ille'llah

(4151)

Kemâl Ümmî'nin üzerinde en çok etkili olan şeyhi Hoca 'Alî' sünneti üstün tutmuş ve bid'atlara asla yanaşmamıştır. (25/7)

15. Mi'râc ve Mi'râc'la İlgili Bazı Kavramlar

Bindi Burâk'a kıldı 'urûc agdı Refref'e
Ol gice Kâbe Kavseyn'oldı makâmeti

(23/67)

Dîvân'da, müstakil bir Mi'râc-nâme (Mi'râciyye) yoktur. Bu hadisenin tafsilatına girmeden, telmihlerle anlatılır.

Mirac ile ilgili olarak Dîvân'da "Mi'râc, Hediyyet-i Mi'râc, Kabe Kavseyn, 'Arş, Tâc, Burak, Refref" ibareleri geçmektedir.

Mi'rac, Hz. Peygamber'in 52 yaşında uyanık iken beden ile, Hicret'ten altı ay önce Receb ayının yirmi yedinci gecesi, Mekke'den Kudüs'e, oradan da göklere ve bilinmeyen yerlere götürülüp getirilmesi hadisesidir. Peygamber bu gecede Allah'ı görmüş ve yüksek makamlara erişmiştir. Bu gece erişilen makamlar dolayısıyla şâir, Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerle kıyaslar. (**bkz.** diğer peygamberler)

Gördi tokuz gök sekiz Uçmak yidi Tamu
Bir demde giçdi ol kamu bî-had mesâfeti

(23/69)

---

[464] Akseki, **İD**, s.311.

O'nun her nefesi (her anı) bir "Mi'râc" idi. Çünkü mürseller üzerinde üstünlüğü vardı. (23/70) Beş vakit namaz, Hz. Peygamber'in Miraç'ta Allah'tan dilediği ve getirdiği bir hediyedir. (4/77)

"Kabe Kavseyn"[465] iktibası ile Miraç gecesi Hz. Peygamber'in Allah'a yakınlığını ifade eden şâir, manevi yakınlığa da işaret etmektedir. Çünkü bu gecede bildirilen "esrâr (sırlar)"ın (7/137) üçte birlik kısmı ilahî sır olarak Peygamber tarafından hiç kimseye söylenmemiştir.

Kimine menzil oldı Kâbe Kavseyn
Güni bayrâm u düni oldı Mi'râc

(44/9)

Musa, Tûr üzerinde Allah'a münacat kılardı. Miraç gecesi Arş, Hz. Muhammed'e Tûr olmuştur. (22/17) Çünkü Tûr aynı zamanda Allah'ın tecellî ettiği yerdir. Arş da bir tecellî makamıdır.

Peygamber, "Sâhib-i Tâc u Burak"dır. (121/11) Burak, Hz. Peygamber'in Miraç gecesi bindiği Cennet bineği olup Cebrail'in makamı olan Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar taşımıştır. Madde âleminden mana âlemine ulaşma vasıtasıdır.

Ledünnî manasıyla ele alındığında, âriflerin her nefesi bir Miraç'tır. Onların gönülleri de Allah'ın "tecellî" ettiği Tûr'dur:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur

(51/25)

16. Kutsal Geceler (Leyle-i Kadr, Şeb-i Mi'râc)

Dîvân'da kutsal gecelerden Mi'râc ve Kadir geceleri isim olarak geçmekte ve bunlar adına bağışlanma dilenmektedir.

Leyle-i Kadr ü Şeb-i Mi'râc içün
Hem Burak u Hülle Hil'at Tâc içün

(7/135)

Oruc ayınuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'iyd u Leyl-i Kadr içün

(1/126)

17. Bayram

Dîvân'da bayram kavramı hem dini bir kutsal gün hem de insanlara mutluluk veren günler olarak ele alınmıştır. Bayram kelimesinin yanısıra "'îd" kelimesi de kullanılmıştır.

Bir beyitte Ramazan bayramından söz edilir ve oruç ayıyla ilgili bazı kavramlar bir arada verilir:

---

465 "... iki yay uzunluğu kadar..." (NECM Suresi:9)

Oruc ayınuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'îd u Leyl-i Kadri içün

(1/126)

Kelime-i Tevhidi işitmek ve söylemek, fakirlere bir düğün ve bayram neş'esi verir:

Ganî vü münkir işitse melûl u yaslu olur
Fakîre 'ıyd u dügün Lâ ilâhe ille'llah

(4/112)

Gerçek âşıklar için bayram günü, öldükleri gündür:

Bayrâmıdur ölüm güni girçek 'âşıklaruñ
K'anlar canını Ma'şûk'a kurbân alur gider

(56/15)

18. Kurbân

Kurban konusu Hz. İsmail'e telmihle ve âşıkın canını kurban etmesiyle ilgili olarak ele alınır.

Kurbandan maksat feragat ve fedâkârlıktır. Hz. İsmail'e olan sevgisi, Hz. İbrâhim (**bkz.** diğer Peygamberler) için yüksek makamlara ermede bir engeldir. İsmail'i kurban ederek, onun sevgisini kalbinden çıkarmış ve "Halîl" olmuştur. (68/5)

Çarh, ölüm oklarını atarak Hoca 'Alî'yi "kurban"ına katmıştır:

Yine çarh okların atdı ki zahmı cânlara batdı
Kaçan kurbânına katdı toludur okı yayında

(25/12)

Âşıkın yüz tane canı ve başı olsa, hepsini Allah'a kurban ederek onun huzuruna çıkmaya çalışır:

Şâha yüz cân u başuñ varısa kurbân idüben
Yüz urup kapusına tapusına yara göñül

(89/6)

Zaten gerçek âşıklara ölüm gününün bayram olması, canlarını Ma'şûk'a kurban olarak götürmeleri sebebiyledir:

Bayrâmıdur ölüm güni girçek 'âşıklaruñ
K'anlar canını Ma'şûk'a kurbân alur gider

(56/15)

19. Cin, Dev

Gözle görülmeyen, ateşten yaratılmış latif varlıklar olarak bilinen "cinler" Dîvân'da çok fazla işlenmemiştir. Daha ziyade ins (insan) kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır.

Bütün varlıklar gibi cinler de Allah'ın aşkının şevk ve zevkıyle mesttirler. (2/11) Niyazlarını, dileklerini O'na arz ederler:

Cinn ü melek bu âdem u hayvân her biri
Dillü dilince hâlini ol Hakk'a râz ider

(54/21)

Gece gündüz meleklerle birlikte Kelime-i Tevhidi söylerler. (4/6) Hz. Peygamber, taşıdığı nûr sebebiyle cümle ins ve cinn'i emrine memur kılmıştır. (22/5) Bu nur sebebiyle Süleymân da cinlere emir olmuştur:

Ol nûrılaydı âhı Süleymân sürdügi
Hem ins ü cinn ü vahşe vü tayra emâreti

(23/15)

Dîvân'da dev kelimesi, daha çok nefis ve benlikle ilgili bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkar:

Ne mâ'ilsin 'aceb sen degme zişte
Çü kalmadı iren hûr-ı Behişt'e
N'içün i âdemî sen dîve kulsın
Ki hâdimdür saña cümle ferişte

(144)

Be-sohbet sâlihem zâkir be-halvet tâlihem fâcir
Be-sûret 'âbidem şâkir be-sîret dîv ü mekkârem

(21/5)

20. Şeytân

Şeytan ateşten yaratılmış bir melek iken, topraktan yaratılan Âdem'e -kibri sebebiyle- secde etmemiş, bu yüzden ebedî olarak lanetlenmiştir. Kemâl Ümmî onu şu isimlerle anar: "Şeytan, Şeytân-ı habîs, Şeytân-ı racîm, İblîs, İblîs-i hod-bîn, İblis-i pîr-i hıref, yagı, yagı Şeytan, yol urucı, reh-zen, düşmen, ag-yâr, harâmî, gûl"

Şeytan'la ilgili olarak "şerbet-i Şeytân, mey-i Şeytân, leşker-i Şeytân, fitne-i Şeytân, İblis sücüsi" gibi bir kısım tabirlere de rastlanmaktadır.

Dîvân'da Şeytan, daha çok nefisle ilgili bir unsur olarak ve çoğu kez birlikte ele alınır. Nefse uyanları Şeytân'ın fitnesi alıp gidecektir. (56/13) Nefisle Şeytan elbirliği yaparak kul yahut sâlikin önünde bir engel teşkil ederler:

El bir itdi nefs ü Şeytân-ı habîs
Mübtelâ kalduk agisnâ yâ Mugis

(7/58)

İ dirîgâ nefsüm İblîs'ile elbir eyledi
'Akl u cânum kal'asın yıkmaga tedbîr eyledi

(128/1)

Şeytân, kibr'in de sembolüdür. Âdem'e secde etmemiş, bu yüzden "merdûd u zelîl" olmuştur. (88/12) Dünya muhabbeti, Şeytânın şerbetidir. (91/27)

Şeytan, nefse verdiği telkinlerle insanı, halka karşı kindar hale getirir, halka kötülük yapmaya sevk eder:

Meger kim İblis-i hodbîn virür nefsüme ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kîn tutaram şöyle kîn-dâram
(12/31)

Şeytân, ruhun teslim edilmesi anında insanın imanına kasdeder. (91/21) Yagıdan kaçan insan asıl Şeytân yagısından kaçmalıdır. (81/9) Bir hak nasihat kapan kişi cehd ederek Şeytân kapılarını kapatmalıdır:

Kapuñuz bir hak nasîhat işidicek tiz dutuñ
Cehdile Şeytân-ı düşmen kapuların yapuñz
(70/3)

Allah kimin gönlüne "iman agacı"nı dikse, İblis onu yoldan çıkaramaz. (40/5) Şeytân, insanların yakasını eline geçirdikçe "Yâr, Dost (Hz. Peygamber)" üzülür, "ag-yâr, düşman(Şeytân)" sevinir. Şâir, münacatlarında Allah'a şöyle seslenir:

N'ola bu zahme bir merhem yakasın
Alasın düşmen elinden yakasın
(1/48)

Bize rahm eyle sen kıl gîr ü yârı
Kıl ag-yârı melûl it şâz yârı
(1/57)

Lutfuñıla dostunı şâd eylegil
Kahruñıla düşmeni yâd eylegil
(7/94)

Tevekkül ehline "yol"da Şeytân hiç bir kötülük edemez. (66/7) İnsan tevbe ettikçe, "Lâ-havle" dedikçe Şeytân'ın "boynunu bur(bükmek)"ur. (60/9) Kelime-i Tevhid, Şeytân leşkerini kırar. (4/89)

İlahi aşk şarabının âşıka helal olması için Şeytan şarabı olan dünya muhabbeti terk edilmelidir. (89/10)

21.Tersâ, Kenise-Deyyâr, Zünnâr, Pût, Hâç

a. Tersâ

Tersâ, hıristiyan demektir. Tasavvufta aynı zamanda mürşid-i kâmile de işaret eder. Kemâl Ümmî, Allah'ın "öz"ünün "hâs", "kerem"lerinin ise "halk" için olduğunu; O'nu mümin ve hıristiyanların övdüğünü söyler:

Ayâ keremleri 'âm özi hâs ter sâde
Kim ögmeye seni her mü'minân u tersâ da
(116/2)

b. Kenise-Deyyâr

Dîvân'da kilise kelimesi geçmememektedir. Bunun yerine "kenise, deyr, deyyâr, put-hâne" kelimeleri kullanılmıştır. Deyr'in ayrıca manastır manası da vardır. Tasavvufta deyr'in meyhâne anlamı da bulunmaktadır. Kiliseye put-hâne denmesi, hıristiyan mabedlerinde resim bulunması sebebiyledir. Diğer yandan put-hâne kelimesiyle gerçekten puta tapan kavimlerin mabedleri de kastedilmiş olabilir.

Müslümanlar "tevhid" inancına, hıristiyanlar "teslîs" inancına sahiptirler. Tevhid inancının sembolü Kelime-i Tevhid'dir. Zikir sırasında, her söylenişinde Kelime-i Tevhid, kâfirlerin kenise ve put-hânesini yerle bir eder:

Görüñ kenise vü put-hânesini küffâruñ
Ne kıldı zîr ü zeber Lâ ilâhe ille'llah

(4/90)

Ahirete intikalde, kişinin iyi veya kötü ameli kendisiyle kalacaktır. Ne bulunduğu diyarlar, ne de ibadet yerleri bâkîdir. Şu beyitteki diyâr ve deyyâr kelimeleri mâsıvânın remizleri olarak kullanılmıştır:

Kala senüñile 'amelüñ ger şer eger hayr
Ayruk ne diyâr ola ne deyyâr ölüm var

(46/22)

Âşık, halvette olduğunda, dost ile manevi bir beraberlik içindedir. Duvarlarında güzel resimler ve mozaikler bulunan deyrler, kesret ve mâsivâ unsurları olarak araya giremezler:

Kemâl Ümmî ko ki ol dostdan artuk
Bugün bu halvete deyyâr sıgmaz

(71/11)

Âşıkın gönlü, seyir sırasında bazı makamlarda değişik hallere girer:

Bellü ne uslu direm ne delüye beñzedürem
Seni bu dâr u diyâr içre ne deyyâre göñül

(89/50)

c. Zünnâr

Zünnâr, hıristiyan papazlarının bellerine bağladıkları örme kuşağın adıdır. Aşağı sarkıtılan ucuna haç asılırdı. Edebiyatımızda, mecazen dünya kaydı, mâsivâya yönelme ve kesrete düşmenin alameti olarak ele alınmıştır.

Zünnar, inançtaki zaafiyetin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nice müslümanlar vardır ki, başlarında ehl-i tarikat olduklarını gösteren taçları vardır ve dış görünüşleri itibariyle sûfîdirler. İçi dışına benzemeyen bu insanlar ölümü unutmamalıdırlar:

İ adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var

(46/56)

Tevhid'in sembolü olan "Lâ ilâhe ille'llah" bu âleme geldiğinden beri, teslisin sembolü olan nice zünnarlar kesilmiştir:

Kesildi i niçe zünnâr üşenür esnâm
Bu 'âleme geleli Lâ ilâhe ille'llah

(4/140)

Tevhid âlemine yetişenler, zünnarlarını kesip, put ve haçlarını kırmalıdırlar:

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası

(130/13)

Âşık, vahdet ve kesret halleri arasında gidip gelirken âşık mı, fasık mı; sadık mı ehl-i zünnar mı olduğunu kendisi de anlayamaz:

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsıkam hod-bîn
Ne bellü sâdıkam mü'min ne bellü ehl-i zünnâram

(12/14)

ç. Put(büt)

Dîvân'da "put, büt, esnâm" kelimeleri geçmektedir. Put kelimesiyle, İslam dışı inanışların Tanrı heykelleri ile hıristiyanların mabedlerinde bulunan mozaik ve resimler kastedilmektedir. Put, put-hânede bulunur.

Allah kimini kendine yakın kılmış, kimini puta tapan eylemiştir. (44/6) Kişi, müslüman olarak yalnızca Hakk'a tapmalı, dünyada değer verdiği şeylerden vaz geçmelidir. (100/8)

Kelime-i Tevhid, kafirlerin puthanesini yıkar. (4/90) Hz. Peygamber'in doğduğu gece bütün putlar baş aşağı olmuş, tersine dönmüştür:

Ol togdugı gice kamu put oldı ser-nigûn
Yarıldı tâk-ı Kisri vü tak oldı tâkati

(23/23)

Gönül, dünya malını kendine put edinmemelidir. (41/1) Bir kısım insanların yanında puta tapanlardan söz edilse hayrete düşerler. Oysa kıymetli malları ve kumaşları kendileri için birer puttur, fakat bunun farkında değillerdir:

Puta tapanlar añılsa katı 'aceblersin
Zehî 'aceb ki put ola saña bu mâl ü kumâş

(74/14)

Terk ü tecrid ırmağında dinini arı kılan (62/4) sâlik, "gayrı nefy, Zât'ı isbat" etmelidir. Mâsivâ karşılığındaki "gayr", "büt-i Hübel" tamlamasıyla verilmektedir:

Hemîşe gayrını nefy eyle zâtını isbât
Di sı büt-i Hübel'i Lâ ilâhe ille'llah

(4/142)

Ancak zünnârını kesip put ve haçını kıranlar Âlem-i Tevhid'e erişebilirler. (130/13)

d. Hâç

Haç, hıristiyanlığın sembolüdür. Dîvân'da ise inanç zaafiyeti ve kesreti sembolize eden bir kavram olarak ele alınmaktadır.

Allah, takdiriyle kimini kendine yakın kılmış, kimini haç öpen eylemiştir:

Kimin kend'özüñe kılduñ mukarreb
Kimi buta tapar kimi öper hâç

(44/6)

Âlem-i Tevhid'e yetişen sâlik, kesretten beri olmuş, put ve haçını kırmıştır:

Her kim yitişe ʻâlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası

(130/13)

D. DİNÎ ŞAHSİYETLER

1. Sahâbeler Ve Dîvân'da Sahâbelerle İlgili Genel Değerlendirmeler

Ashâb, Nebi'nin "hulkı eyü arı halkı"dır. (46/41) Bütün ibadetlerini O'na uyarak yaparlardı. (23/46) Kanaat sahibiydiler. Doyası "kuru korsa" bile yememişlerdi. (130/11) Yarınki gün(kıyâmet)'de Peygamber onları seçecektir .(21/4)

Ashab, birkaç beyitte de Hz. Peygamber'e "beyʻat" etmeleri sebebiyle genel olarak anılır. (7/77)

Dîvân'da Dört Halîfe ve sahabeler bazen, Hz.Peygamber'e kayıtsız şartsız bağlılıkları, onun yolunda mal ve canlarını fedâ ederek çalışmaları ile genel olarak ele alınır ve şâir tarafından kendi zamanının müslümanları ile kıyaslanır. Bu kıyaslamalarda onların en belirgin vasıfları olarak fedâkârlık ön plana çıkar:

Kim tutarlardı ne emr itse Resûl
Hem kaçarlardı neden kim yıgsa ol

(7/30)

Kılup anlar mâl ü nakş u yurdı terk
Togru yola cümle ayak basdı berk

(7/35)

Kuş gibi uçdılar anlar ileru
Biz yagır gülüñ gibi kalduk girü

(7/34)

Cânıla anlar gazâ kılurdı cüst
Biz bir evden varmaga mescide süst

(7/33)

Bir beyitte de bütün sahabelerin, tevhid zikri sırasında Hz.Peygamber'le halka tuttukları, öylece zikrettikleri (4/52) ifade edilir.

2. Bazı Sahâbeler

a. Hamza-'Abbâs

Hz. Peygamber'in amcaları Hamza ve Abbas, ölüm konulu bir manzumenin bir beytinde birlikte geçmektedirler:

Kanı o Nebî emmüleri Hamza vü 'Abbâs
Hem Hâlid ü ya Ca'fer-i Tayyâr ölüm var

(46/40)

Hamza bir başka beyitte pehlivan olarak Ali ile birlikte "bu meydanı (dünyayı) tutamadığı söz konusu edilerek dile getirilir. (69/9) Hamza'nın gaza etmesinin, bu yolda şehadete ermesinin sebebi peygamber'in safa ve aşkıdır. (23/54)

b. Hâlid-Ca'fer-i Tayyâr

Seyfu'llah lakaplı Halid bin Velid, İslama büyük hizmetleri dokunmuş bir sahabedir. Bir beyitte Hz. peygamber'in safa ve aşkı ile din yolunda savaştığından bahisle, peygambere bağlılığı ile yer alır. (23/54)

Ca'fer-i Tayyâr, peygamberin amcasının oğlu ve Ali'nin kardeşidir. Halid'le birlikte bir beyitte geçmektedir. (46/40)

c. Selmân-ı Fârisî

Aslen İran'lı bir mecûsî olup sonra hıristiyân, daha sonra da müslüman olmuş, Hz. peygamber'in dostluğunu kazanmıştır. Bir beyitte Hz. peygamber'e duyduğu sevgi dolayısıyla anılmaktadır:

Dört yüz yılından ileru Selmân-ı Fârisî
Anı sevüben istedi hoşdur hikâyeti

(23/56)

ç. Bilâl

Peygamber'in yüzündeki nûru, amcası Ebu Leheb görmeyip inkar etmiştir. Oysa Bilâl bu nûru görmüştür:

Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Mustafâ yüzinde gördügin Bilâl

(86/26)

3. Ensâr-Muhâcirler-Tâbi'în

Ensâr ve Muhâcirler, Kemâl Ümmî tarafından Allah'a yakarış sırasında ve birlikte anılmaktadırlar:

Hem Ensâr u Muhâcirler hakkıçün
Kim aña uydular şeksüz Hakk içün

(1/123)

Bir başka beyitte de Ehl-i Beyt ve Tâbi'în'le birlikte dile getirilirler:

Hem Muhâcirler ü hem Ensâr içün
Ehl-i Beyt ü Tâbi'în ahyâr içün

(7/79)

4. Ashâb-ı Suffa

Hicret'ten sonra Medine'de yapılan Mescid-i Nebevî'nin örtülü bölümünde barınan yoksul ve kimsesizlerin oluşturduğu topluluk bu isimle yahut Kurrâ olarak isimlendirilir. Bir beyitte Kemâl Ümmî Ehl-i Suffa'nın safâ ile sabır ve riyâzet kıldıklarını, bunun da Hz. Peygamber'den onlara sirâyet ettiğini söyler:

Andan sirâyet eyledi Ashâb-ı Suffâ'ya
Kim kıldılar safâyıla sabr u riyâzeti

(23/55)

5. On Yar (Aşere-i Mübeşşere)

Kemâl Ümmî, Hz. Peygamber tarafından Cennet'le müjdelenen ve islamî literatürde Aşere-i Mübeşşere denilen sahabeleri Türkçe bir tamlama ile "On Yar" diye ismlendirir. Bu sahabeler şunlardır: Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebî Vakkas, Sa'îd bin Zeyd, Ebu Ubeyde bin Cerrah.[466]

Muhammed bunda ârâm itmedi hem
'Atîk u Talha 'Osmân kondı göçdi

'Ömer Haydar Sa'îd ü Sa'd u 'Âmir
Zübeyr ü 'Abdurahman kondı göçdi

(127/21-22)

On Yar'ı, ölüm konusundaki öğütlerinde delil olarak gösterir. (46/39) Bir başka beyitte, dünyanın konulup göçülen bir menzil olduğunu belirtirken On Yar'ı Âl-i Beyt, Ehl-i Beyt, ahbâb ve yârân ile birlikte dile getirir:

Bu On Yâr'ıla Âl ü Ehl-i Beyti
Kamu ahbâb u yârân kondı göçdi

(127/23)

---

[466] **bkz. Dini Terimler Sözlüğü**, Cilt:I, İst., ty, s.31.

6. Âl-i Beyt- Ehl-i Beyt

Şâir, Al-i Beyt veyâ Ehl-i Beyt'i, bu isimlerinin yanısıra Mustafâ Âl'i (25/20) ismiyle de anar. Onları, Hz. Peygamber'in "aydan aydın âli (evlatları)", "arı soyu" olarak nitelendirir:

Âferin ol gün yüze vü aydan aydın âline
Kim ay u gün nûrı anuñ pertevinden alına

(21/1)

Onların hürmetine bağışlanma ve onların yolundan gitme isteğini dile getirir.(7/73) Çünkü onlar, ashabla birlikte kıyâmet günü Hz. Peygamber tarafından gözetileceklerdir. (21/4)

Habîbüñ Mustafâ yüzi suyıçün
Mutahhar rûhı vü arı soyıçün

(1/120)

Bağışlanma dileğine Ehl-i Beyt'in medhini yapan Meddahların beyitlerini de vesile yapar. (1/122) Dünyanın geçiciliğinin anlatıldığı bir beyitte Ehl-i Beyt, sahabelerle birlikte "merdân" olarak tavsif edilmekte (127/24), bir başka beyitte de On Yar ile dile getirilmektedir. (127/23) Kemâl Ümmî, Hz. Peygamber'e salavât getirirken Ehl-i Beyt'ini de mutlaka katar. (7/29; 21/3)

Bir beyitte de elîm Kerbelâ olayı vesilesiyle Ehl-i Beyt'ten Hasan ve Hüseyin'in günahsız öldüklerini ifade eder:

Şol şehâdet hakkıçün kim Seyyideyn
Bî-günâh öldi Hasan birle Hüseyn

(7/80)

7. Dört Halife

Kemâl Ümmî, bütün sahabelerden olduğu gibi Dört Halîfe'den de daima saygı ile söz eder. Onlar, Peygamber'in yolunda "istikâmet" göstermişlerdir:

Sıddîk'ıla ʻÖmer dahı ʻOsmân'ıla ʻAlî
Gösterdiler yolında onuñ istikâmeti

(23/49)

Hem Ebûbekr'i ʻÖmer ʻOsmân ʻAlî
Hürmetiçün bizi dahı kıl velî

(7/74)

Sıddîk u ʻÖmer kanı ol ʻOsmân u ʻAlî hem
Şol Cemʻ ile beyʻat kılan On Yâr ölüm var

(46/39)

<u>a. Ebu Bekr</u>

Sûfî sahâbilerin ilki olarak kabul edilen Ebu Bekr, mal ve mülkünü din yolunda sarfetmesi ve "sıddîk" sıfatıyla anılır:

Sıddîk anuñ yolında fidâ kıldı mülk ü mâl
Çün sâdıgıdı sıdkıla buldı sadâkati

(23/50)

Şâir, affını dilerken Ebu Bekr'in "sıdk u bezli"ni vasıta kılar. (7/75)

b. 'Ömer

Kemâl Ümmî, Ömer'i Emr-i Ma'rûf'u yürütmesi (27/14), heybeti ve adâleti (7/75) vesileleriyle zikreder:

Kuşan 'Ömer bigi 'adl eylemekde şed dâda
Ko zulmı beñzeme zinhâr Emir Şeddâd'a

(116/2)

Ömer, Hz.Peygamber'in şeriatini 'adl ile sürmüş, bu yolda siyâset gereği oğlunu öldürmüştür:

Anuñ şerî'atini 'Ömer sürdi 'adlile
Öldürdi oglın atası itdi siyâseti

(23/51)

c. 'Osmân

Osmân, Peygamber'in yolunda hayâ ile yürümesi, Kur'ân'ı toplaması ve okuması vesilesiyle anılır:

'Osmân anuñ yolını hayâyıla vardı hem
Kur'ân'ı cem' idüben iderdi tilâveti

(23/52)

ç. 'Alî

Dîvân'da çoğunlukla 'Alî, bir beyitte de (127/22) Haydâr adıyla anılır. 'Alî, ilmi, sehâsı, pehlivanlığı (yiğitlik), Ehl-i Beyt'ten oluşu, Peygamber'in yolunda Zü'lfikârla gazâ edişi gibi yönleriyle beyitlerde yer alır:

Dahı 'Osmân'ın hayâsı hakkıçün
Hem 'Alî 'ilmi sehâsı hakkıçün

(7/76)

'Alî vü Hamza bu meydânı çünki tutmadı
Dime ki ben beg ü bayam ya pehlüvân-ı dilîr

(69/9)

Anuñ yolında saldı 'Alî Zü'lfikâr'ı hoş
Küffârı hoş kırup ideridi gazâveti

(23/53)

İki beyitten birincisinde "ağaç dibindeki 'ahd"; ikincisinde Peygamber'in 'Alî'ye "zikir telkini"nde bulunduğu ifade edilir:

Ol agac dibinde olan 'ahd içün
Kim anı hoş bey'at itdi cehd içün
(7/77)

Muhammed itdügi telkîn-i zikr işitdüñise
Budur ki didi 'Alî Lâ ilâhe ille'llah
(4/129)

8. Ashâb-ı Kehf

Kemâl Ümmî, Allah'a yakarışlarında Ashâb-ı Kehf'e sıkça telmihlerde bulunur. Bu zümreden Yemliha ve Kıtmîr'in isimlerini zikreder:

Yemlihâ'nuñ ol mübârek râhıçün
Hem aña uyan kamu hem-râh içün
(7/83)

Kim biriküp menzil aldılar iti
Bile gitdi dönmedi Çoban iti
(7/84)

Çoban İti (Kıtmîr), Dîvân'da Ashab-ı Kehf'den ismi en çok anılandır. Allah, Kıtmîr'i lutfundan mahrum bırakmamış (10/4), o fazlı ile makbul olmuştur. (72/24)

Nitekim Kıtmîr'i eyledüñ kabul
Hem bizi kılma bir itden âlu kul
(7/87)

II.TASAVVUF

Bilindiği gibi, İslâm tasavvufu[467], bir felsefi düşünce sistemi olmaktan ziyade, temelini dinin bâtınî yönünden[468] alan, "varlık ve varoluş" gibi kavramları irdeleyen, sadece zihinlerde yer etmekle kalmayıp hayata geçirilen, toplumları derinden etkileyen islâmî bir düşünce sistemidir.[469]

[467] Tasavvuf konusunda genel bilgi için bkz. Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İst., 1993; Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 4. bs., İst., 1994.

[468] Kuran'daki ayetlerin bir kısmının bâtınî manalarına dayanarak, ilk anlamın dışındaki diğer anlamlarının, Tasavvufî düşünceye temel teşkil ettiği şeklindeki yaygın kanaatin dayanaklarından biri şu ayettir: "Allah, sözün en güzelini, (Kur'ân'ın âyetlerini güzellikte) birbirine benzer, ikişerli bir Kitâb hâlinde indirdi. Rab'lerinden korkanların, ondan derileri ürperir. (Ondaki müjde ve tehdidi duyunca tüyleri diken diken olur, sonra Allah'ın feyzi içlerine dolar, huzûra ererler), sonra derileri ve kalbleri Allah'ın zikrine yumuşar. .." (ZÜMER Sûresi: 23)

[469] bkz. Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, ss.241-280.

Mutasavvıfların telakkilerine göre Allah, Vücûd-ı Mutlak ve Zât-ı Mutlak'tır. Aynı zamanda Kemâl-i Mutlak, Cemâl-i Mutlak, Hüsn-i Mutlak'tır. Mutlak güzellik olan Allah, kendi güzelliğini görmek, yahut "gizli bir hazine" olan varlığını bildirmek için, içinde yaşadığımız bu âlemi yaratmıştır.

Önce "nûr"u yaratıp "Kün Muhammedâ" buyurdu. Nûr-ı Muhammedî denilen bu nûr Allah'ın haşmetli nazarı karşısında terledi. Bu terden denizler, köpüğünden de felekler yaratıldı. Sonra sırasıyla Anâsır-ı Erba'a, Mevâlid-i Selâse ve âdem zâhir oldu.[470] Adeta bir çocuğun doğuşu gibi, bir kısım merhalelerden geçerek dünyaya gelen insan için asıl maksat, olgun insan olmak ve Allah'a ulaşmaktır. Ulaşmada bir yol(tarikat)a ve bir yolgösterici(mürşid)ye ihtiyaç vardır.

Kainat, Allah'ın kendini bildirmesi ve güzelliğini izhar etmesi için yaratıldığından, insan bütün güzelliklerin aslı olan Hüsn-i Mutlak'a âşıktır ve tasavvufta bunun önemi büyüktür. Mutasavvıfın tek emeli Allah'a ulaşmaktır. Ancak önündeki en büyük engel "nefs"tir. Bir açıdan bakıldığında tasavvuf "nefis terbiyesi"nden ibarettir. İşte nefsin terbiyesi, mutasavvıfın asıl amacıdır. "Bir kişi ancak tasavvuf yolunda nefsini yok edebilir. Bunun için de on asıl vardır. Buna usûl-i 'aşere denir. Bunlar sırasıyla tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allah'a teveccüh, sabır, murakebe ve rızadır. Bunu da nefsin etvar-ı seb'a denilen yedi mertebesinde gerçekleştirmek esastır."[471] Bundan sonra, Vahdet makamına ulaşılır, Fenâfi'llah gerçekleşir. Ardından Bekâbi'llah gelir.

A. KEMÂL ÜMMÎ VE TASAVVUF

Kemâl Ümmî'nin eserleri, özellikle de Dîvân'ı incelendiğinde, karşımıza bir yönüyle zâhid ve müttekî bir müslüman (**bkz.** İtikad, İbadet), diğer yönüyle de heyecan ve cezbesi yüksek bir mutasavvıf şâir profili çıkmaktadır. Kendisi Kur'ân ve sünnete bağlı, dinin zâhiri yönünü de ön planda tutan, buna uygun bir tasavvufî çizgi ortaya koyan bir mutasavvıftır.

Dîvân'da, İlm-i Ledünn, Gizlü Râz, Vahdet-i Vücûd, Tevhid, Vahdet, Hüsn-i Mutlak, Zât-ı Mutlak, Cemâl, Dizâr (Dîdâr), Kesret, 'Anâsır-ı Erba'â gibi bir çok tasavvufî unsuru işlemesinin yanısıra günümüze kadar gelen şöhreti de onun bir mutasavvıf şâir olduğu yönündedir. Manzumelerine bakarak onun "hikmet"le uğraşan bir filozof olduğuna ileri sürenler olmasına rağmen[472] o, herşeyden önce mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkmaktadır.

Tasavvufî düşünceye temel olan ve varlığın mahiyetini öğrenmeye yönelik olan sorulardan bazılarını şâirimiz de sormaktadır:

Neden geldüñ nesin fikr eyle dâyim
Ki girü soñra yönüñ ol yañdur

(49/2)

---

[470] Levend, **Divan Edebiyatı**, s. 14 vd; Pala, **DŞS**, s. 478 vd.
[471] Pala, **DŞS**, s. 479.
[472] **bkz.** Gülcan, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, s.43 vd.

Kemâl Ümmî, tasavvuf kelimesini bir beyitte, Şeyh Hoca 'Alî ile ilgili olarak kullanır:

Ol şehr-i şerî'atde şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakîkatde yüzen lem-yezelîdür

(24/2)

Bir başka beyitte de "ilm-i ledün" ifadesine yer verir:

Esâs-ı şer' ü tarîkat budur hakîkatde
Hem asl-ı 'İlm-i Ledün Lâ ilâhe ille'llah

(4/105)

"...Tanrı sırlarını ve işlerin içyüzünü bilme ilmi..."[473] anlamında bir terim olarak kullanılan "ilm-i ledünn" klasik tasavvufi şark kaynaklarının bir çoğunda olduğu gibi Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı'nda da "kuş dili" olarak da isimlendirilir. Kuş dilini Anadolu sahasında bu edebiyatın önemli temsilcileri[474] gibi Kemâl Ümmî de kullanır. Kainattaki her varlık, tasavvufi değerlendirmelerle ele alınır. Kuşların tabiattaki ötüşleri bize "gizli sırlar"ı duyururlar. Ancak onların dilinden herkes anlamaz. Süleyman gibi kuş dilinden anlayanlar kuş seslerinin gerçek manasını kavrayabilir. Bu sırlar ehil olmayanlara söylenilmez:

Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu râzı dimezüz illâ her ehl-i hem-râza

(36/24)

Ledün ilmi, ilâhî sırlara ermek anlamında olduğuna göre bunu normal kulakla anlamak mümkün değildir. Ancak gönül kulağı kavrayabilir:

Subh-dem göñül kulagın tut çemendin yaña kim
Başladı kuşlar dilihden söylenür ol gizlü râz

(31/7)

Dîvân'da, tasavvuf konusu ile ilgili olarak mecazen kîmyâ İlmi de söz konusu edilmektedir. Bilindiği gibi kîmyâ ilmi altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri sun'î olarak elde etmeyi amaçlayan bir eski bilgi dalıdır.[475] Bu bilgiyi elde edenler bulduklarını gizlemişler, yazmak zorunda olduklarında da remiz ve işaretlerle ortaya koymuşlardır. Kemâl Ümmî, tasavvufu bu yönüyle "kîmyâ bilmek" deyimiyle ifade etmektedir:

Kîmyâ bilen n'içün bî-kâr u muhtâc ola ac
Hey duruş hoş gence iriş çevre yanuñ kâniken
(109/10)

---

[473] Pala, DŞS, s.311 vd.
[474] bkz. Güzel, KA, s.295; Tatçı, YED-I, s.218.
[475] Levend, Divan Edebiyatı, s.189.

B. VAHDET-İ VÜCUD, TEVHÎD, HÜSN-İ MUTLAK

Vahdet-i vücûd, "varlığın birliği"[476] demektir. Yani hakiki manada bir tek varlık vardır ve o da Allah'tır. Varlığını başka bir varlığa borçlu değildir. Varlıklar âlemi diye bildiğimiz âlem, O mutlak ve tek olan varlığın aksinden ibarettir. Ancak bu, varlıkların Allah olduğu anlamında değildir. Bizim görebildiğimiz bu çokluk içinde Zât-ı Mutlak'ın tekliği gizlidir. Fakat biz onu zâtıyla değil, sıfatlarıyla bilebiliriz.

Birçok mutasavvıfta rastlanılan vahdet-i vücûd görüşünün esas temsilcisi Muhyiddin-i Arabî'dir.[477] Kemâl Ümmî de vahdet-i vücûd'u benimsemiş bir mutasavvıftır. Ölümü "..cân kavuşdı aslına.." (56/8) diye yorumlar. Mutlak varlığı kasdederek "Bizim varlığımız O'dur" der:

Bizüm varlıgumuz oldur hemân pes
Zirâ kim andan artugı hebâdur

(50/10)

Dîvân'da vahdet-i vücûdun bir kısım münakaşalı yönleriyle ve dikkatle ifade edilmesi gereken hususlarıyla ilgili beyitlere de rastlıyoruz. "Degül andan cüdâ her şey bize bizden yakîn ol Hayy" (3/19) diyen şâir bu konudaki görüşlerinde iyice derinleşir:

Kemâl Ümmî seni sen ko aña gitsün ki kala Hû
Çü birdür aña gayr-ı O hezâran biñ kemâl irmez

(3/27)

Kemâl Ümmî, Ene'l-Hak sözünü rastgele kullanmaz. Kendi dilinden bunu söylediğine şahit olmuyoruz. "küllî irade" nin ön plana çıkarıldığı bir beyitte Mansûr'un, Allah'ın iradesiyle "ene'l-Hak" dediğini söyler:

Ene'l-Hak sen didürmeseñ dimezdi
Sebeb neyidi kim asıldı Hallâc

(44/12)

İçinde yaşadığımız misal âleminde O'nun "nakş" ve "sun'"u söz konusudur. (74/1) Ancak bu misaller âlemi, Allah'ın zâtına misal gösterilmeye uygun değildir. (3/4)

Kemâl Ümmî, varlıkları birer "gölge" olarak değerlendirir. (90/1) Bu görüşünü "Kıl zât-ı pâk içün yarak giç sâyeden kılma turak" (60/13) mısrasıyla da ifade eder. "Hayâl" kelimesini de bu "vehmî" âlem için kullanır. "Giçer kalmaz gider bunun hayâli" (133/1) mısrası bu değerlendirmenin ifadesidir.

Vahdet-i vücûd, en belirgin haliyle kainat kitabında ortaya çıkar. Zât, sıfatlarıyla bilindiğine göre, kainattaki herşeyde Zât'ın müessiriyeti vardır. Ancak bunu görebilmek zâhir gözüyle değil, bâtın gözüyle mümkündür:

Görene gün bigi her zerreden olur zâhir

---

[476] Affîfî, A. E., **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi.** (Çev. Dr. Mehmet Dağ), Ank., 1975. s. 21.
[477] bkz. Affîfî, **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi.** s. 11.

Velîki görmedi görmez güneş yüzini huffâş

(74/7)

Dîvân'da tevhid fikrinin belirgin bir ağırlığı vardır:

İki sevgü bir göñülde sıgmaya
İşbu söz key mu'teberdür bellü bil

(88/22)

Tevhid için "Âlem-i Tevhid", "Tevhid bağı" tamlamaları kullanılır. Tevhid'i, kısaca "ikilik ovasından geçip, birlik iline" ulaşmak mecazıyla ifade eder:

Eger müsâfiriseñ kıl sefer vücûduñdan
Giç ikilik ovasından o birlik iline aş

(74/8)

Bir beytinde tevhid ehli olduğunu söyleyen (95/12) şâir, tevhid âlemini bir bağ şeklinde tasavvur eder. Bu bağın bülbülleri âşıklar, taze gülü ise tevhid fikrinin sözle ifadesi olan Kelime-i Tevhid'dir:

Bu cümle bülbüli tevhîd bagınuñ hoş öter
Hemîşe tâze güli Lâ ilâhe ille'llah

(4/127)

Tevhid ehli olan muvahhidler hiç bir şeyle mukayyed olmamalı, terk etmelidir. (120/9)

Maksûdı ger buyısa ki ma'bûdı bula ol
Mevcûd içün be- külli vücûdı 'adem gerek

(83/8)

"Lâ ilâhe ille'llah" redifli terci'-i bend tarzındaki bir tevhidinde (bkz. 4 n.m.) şâir tevhid zikrinin yanısıra tevhid fikrinin de esaslarını ortaya koyar. "Lâ", Allah'tan gayrıyı yok bilmek, "illâ", Allah'ın mutlak ve tek varlık olduğunu isbat etmektir. Buna nefy ü isbât denir.[478]

Hemîşe gayrını nefy eyle zâtını isbât
Di sı büt-i Hübel'i Lâ ilâhe ille'llah

(4/142)

Şâir daima "bir" yana yönelmek gerektiğini söyler. "Hiç bir namâz olur mı revâ iki Kıble'ye" (83/7) diyen şâir tevhid dışındaki herşeyi kesret sayar:

Gel altıyı koyu ben bir yaña yönel zinhâr
Vir üç talak ikiye kalma dörde vü bişe

(120/10)

Bilindiği üzere tevhid, aynı zamanda bir takım makamlara erişmek şeklinde yaşanan bir merhâledir. Bu makamlar sırasıyla "isimler, fiiller, sıfatlar ve zât tevhidi"dir. Şâir, bu makamları yaşamış bir mutasavvıf olarak karşımıza çıkmaktadır:

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim

---

[478] Güzel, KA, s. 267.

Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası

(130/13)

Asıl gaye Zâtî tevhidi yaşamaktır ve bu, tevhid makamlarının en üstünüdür. Kemâl Ümmî'nin bu makama ulaşmak arzusunu ifade eden şu beyit bize O'nun diğer makamları da yaşamış olduğunu düşündürüyor:

Hudâ'yâ dilerem senden beni kurtarıvir benden
Kim andan girü bu sen ben dimekten külli bî-zâram

(12/40)

Her zaman alan da veren de; gösteren de gören de yalnız O'dur. (3/9) Aslında Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Bizim ne varlığımız ne de yokluğumuz bellidir. (1/159) Yaratılmışların hepsi baştan başa "fenâ (yokluk)" dır:

Çü âhir senden artuk i Hı vü Kaf
Fenâdur halk-ı 'âlem Kaf tâ Kaf

(1/84)

Allah aynı zamanda Hüsn-i Mutlak(Mutlak Güzellik)'tır. Bütün diğer güzellikler ondan neşet etmiştir. Ancak O'nun güzelliğinin bizatihi kendisi değildir. Çünkü O, "Cemîl-i zü'l-Cemâl"dir ve onun güzelliğine başka hiçbir güzellik benzemez:

Vekîl-i lâ-Yezâl oldur Celîl-i zü'l- Celâl oldur
Cemîl-i zü'l-Cemâl oldur ki hüsnine cemâl irmez

(3/5)

İnsanı, dünyada âşık eyleyen de o ilâhî güzelliktir. Ama dünyadaki güzelliklerin hepsi sonludur. Ebedi olan Mutlak güzelliktir. Bu yüzden insan onu dilemelidir:

Bir cemâl iste ki hiç irmeye hüsnine zevâl
Kalmadı hüsni bekâ Yûsuf-ı Ken'an'a göñül

(89/12)

Bir bahçe gerek ki bize geçmeye bahârı
Ol güli n'iderüz ki biter ü solar oldı

(33/38)

Dünyadaki güzelliklerin kaynağında Hüsn-i Mutlak olan Allah'ın güzelliğinin bulunması sebebiyle, insanlar birilerini severler. Onlara âşık olurlar. Ancak gerçek âşıklar, gönüllerini dünya güzellerinin zülüflerine bağlamazlar:

Girtû 'âşıklar cihân hublarınuñ
Zülfine göñlini ber-dâr itmedi

(129/16)

1. Vahdet-Kesret

Kemâl Ümmî, vahdet ve kesreti yaygın bir misale uygun olarak deniz ve dalga motifleriyle izah eder. Mutlak varlık bir deniz, yaratılmışlar âlemi ise bu denizin dalgalarıdır:

Bahr-i vahdetde bu kesret mevcinüñ pâyânı yok
Gark olur bahrîler anda kim kenâr olmaz kişi

(131/6)

Yeryüzüne indirilen insan "Zât'ı gören sâye, deryâya iren katre"dir. (85/2) Denize gitmek için ırmaklara karışmak gerekmektedir. Buradaki ırmak, mecazen bir yol(tarikat)dur. Ama her yol, insanı vahdete erdiremez:

Bügenme ulu ırmaga karış deñize git
Sakın sovuga ugrayuben tonma buz gibi

(132/14)

Bir beyitte, kesret "çamurlu göl" mecazıyla ifade edilmektedir. Tevhid ehli olan kimse vahdet denizinde yüzen bir "bahrî"dir. Ancak, zâtî tevhide ermek isteyenler çamurlu göllerde cevher aramamalıdırlar:

Çamırlu göller içinde bulunmaz i bahrî
Cevâhir isteriiseñ gel ulu deñizlere tal

(87/28)

Vahdet-i vücûd bahsinde şâirin, bu âlemi mutlak zatın bir gölgesi olarak gördüğünü ifade etmiştik. Bu gölge kesreti oluşturur. Bu misaller âleminde görünen her türlü "sun', nakş, reng" kesretin ta kendisidir. Mutasavvıf bütün bunlara aldanıp nakş'ın Nakkâş'ını, sun'un Sâni''ini unutmamalıdır:

Nakş u renge kalma ol Nakkâş'ı sev
Gözleme ag u kara saru kızıl

(88/15)

Hak vahdet, halayık kesret demektir. Sâlik bu ikisi arasında tereddüt etmeden vahdeti seçecekse benliğinden ve halayıktan uzak durmalıdır. (88/23)

Kesrete düşmek, çevre yana dağılmak; vahdete ermek ise ikiliği terk ederek "Bir taraf" olmaktır:

Çevre yaña tagıluben azma yol
İkiligi terk idü tut bir taraf

(76/14)

Bu yaşanılan âlem bir kesret âlemidir. Kelime-i Tevhid, bu kesret içinde, soranlara Milk-i Vahdet'ten haber verir. (4/95) Âşık için Cennet de Cehennem de kesrettir. Padişah dîzârına âşık olan, yani vahdet peşinde olan ne Cennet'e bakar, ne de Cehennem ateşinden sakınır. (85/3)

Vahdetin "şems", kesretin "zerre" olarak alındığı bir beyitte, kesret ayrıca "cüz-verd" olarak değerlendirilir. (125/8)

Gerçek âşıklar, kesretin bir remzi olan dünya güzellerinin zülüflerine gönüllerini bağlamazlar. (129/16) Kesrete düşmek, mücevherle dolu hazineyi saksı pahasına satmak; umman iken katreye muhtaç olmaktır:

İ cevâhir gencini saksı bahâsına satan

Katreye sen nîşe muhtâc olasın 'ummâniken
(109/7)

2. Mâsivâ

"Mâsivâ'llah" kelimesinin kısa şekli olarak kullanılan mâsivâ "Allah'tan gayrı sayılan şeyler"[479] anlamında kullanılan bir tasavvuf terimidir.

Kemâl Ümmî, mâsivâ ile birlikte "'alâyık- 'avâyık, ag-yâr, andan artuk, ayruk çiçekler, çirkin, cüz'-verd, cüz'-yâr, dîvâr nakşı, dünya tadı, gayr, gayr-ı Hudâ, gayr-ı O, gayrı kapu, halâyık, hicâb, kalan sevgüsi, kalan, kem al, mevc, nakş, perde, reng, sivâ, sun', yâd " kelimelerini de aynı anlamda kullanır.

Mâsivâ, Allah'tan gayrı herşey olduğuna göre, kesreti de ifade etmektedir. Şâir bir beytinde mâsivânın ne olduğunu tarif eder:

Nakkâş'a tapan nakşa sapup renge kapılmaz
Ma'şûkı seven gayrını kor kim bu sivâdur
(139/3)

Allah, benden gayrısını bırakıp bana tapın demiştir:

Çü didüñ gayrümi koñ baña tapuñ
Mutî' olduk bize farz oldı tapuñ
(1/51)

Hz. Peygamber iki cihandan feragat etmişti ve Hak'tan başkasına meyli ve muhabbeti yoktu. (23/45) Allah'ı aşk ile sevenler, dünya şahlarını ve şehin-şahlarını unutmalıdırlar. (89/33) İradesi zayıf sâlikler ikrah ettikleri halde mâsivâdan kaçıp kurtulamazlar. (8/6) Mâsivâyı akılda tutmak, yabancıyı hatırlamaktır. Bu da Allah'a aşina olanları yabancı durumuna sokar:

Yâdı yâd eyleyüben bilişi unutmagıla
Âşinâyiken olursın girü bîgâne göñül
(89/16)

Mâsivâ, insanı kulluk yapmaktan alıkor.(79/15) Şâir, Allah'tan gayrı olan herşeyi düşman görür:

Bu Kemâl Ümmî gibi ag-yârı sevmeñ siz dahı
Yâr'ı isteñ mâsivâ'llah sevgüsinden arınuñ
(85/41)

Tevhid açısından, iki cihanda Hüda'dan gayrı herşey düşmandır. Bunlar sâliki Hak katından ayırıp uzaklaştırırlar. (52/3; 46/6) Âşıklar, Kelime-i Tevhid'i söyledikçe mâsivâ ile birlikte kendilerini de unuturlar. (4/167) Dervişler "gayrı" fikrini gönüllerine koymazlar. (84/11) Onlar için dünya tadında bin acı zehir vardır. (1/99) Mâsivâ âşıkın önüne perde olur. Âşıklık yolunda aslında bir çok perdeler vardır. Sâlik bu perdelerden geçip, Şah'ına varmak, onu görmek ister. (137/7) Ancak bunlar Ferd'e ulaşmasına engel olurlar:

---

[479] Pala, DŞS, s. 323.

Bu yolda var delim perde ne kılalum ki bizlerde
Giçüp gitmege ol Ferd'e kanı tâkat mecâl irmez

(3/22)

Yâ Rab Ümmî Kemâl'e kıl yârı
Ki komaz yol varam ögüş perdem

(92/11)

Mâsivâ'llahı seven, âşık değil fasıktır. (125/7) Gerçek aşk, yalnız Allah'ı sevmektir. Mâsivâyı sevmek nefsin işidir:

Anı sevmekdürür 'ışk-ı hakîkî
Kalanuñ sevgüsi nefs ü hevâdur

(50/11)

Âşıkın Allah'tan gayrı kimsesi yoktur. (7/44) "'Aynuñı 'aynuña tut eyleme gayrına nazar" (89/53); "Severseñ ol yüce Şâhı ko mâsivâ'llahı" (74/2) diyen şâire göre, Dil-dâr'dan başkasını, mesela dünyayı sevenler gerçek âşıklar değillerdir. (85/37) Çünkü âşıklara "ayruk çiçekleri sevmek" (92/10) ve iki cihanda Allah'tan gayrısına meyletmek hatadır:

Bilüñ'âşıklara iki cihânda
Anuñ gayrına meyl itmek hatâdur

(50/5)

Tanrı dîzârını sevenler, ondan gayrısından usanmalıdırlar. (107/15) Hâlik'ı istediğine göre halâyıktan ayrılmalı, iktidar ve zenginlik istememelidir. (89/35) Bağ, bahçe gibi yerlere sahip olma düşüncesi, sâlikin gözünü ve ayağını bağlar. (67/7) Allah, mâsivâya değer vermeyi istemez, aksine vermemeyi sayısızca ister:

Ur Kemâl Ümmî kafa ag-yâra bayık bil ki Yâr
Dilemez yüz virmegi hiç virmemegi yüz diler

(68/7)

Allah'a ulaşmada yolun sarplığı mâsivâdandır. Âşık menzile erişebilmek için mâsivâdan ilişkisini kesmelidir. Kesmediği takdirde yükü ağırlaşacak, yola dayanamıyacaktır:

Kayduñı kes ki menzile yitesin
Çün agır yüklüler yola döymez

(73/7)

Mâsivâ ile en az seviyede ilişki bile âşıkın yolunu bağlar. Onunla ilişkisini kesen, hürriyetini kazanmış olur:

Bir kıla kılma nazar kalma girü
Yohsa baglar yoluñı ol ince kıl

(88/4)

Yol sarp ileyüñde yokuş var yarag eyle
Kes kaydı ol âzâd u sebük-bâr ölüm var

(46/4)

3. Tecellî

Tecellî, ilâhî feyzin müminin kalbinde zuhur etmesidir.[480] Sûfî, vahdet-i vücûd yolunda bir takım tecellîlere muhatap olarak tevhid-i Zât'a erer. Bir yönüyle tecellî, Mutlak Varlığın eşyada fiil ve sıfatlarıyla kendini belli etmesidir.

Muhtelif varlıklarda Tanrı'nın "sâdır" olması, tasavvufî manada asıl tecellîdir. Muhyiddin-i Arabî, tecellîyi "ezelî ve sürekli bir görünmedir"[481] diye tarif eder. Kemâl Ümmî de bu görüşe uygun olarak tecellîyi Tanrı'nın, "görene her zerreden zâhir" olması şeklinde ifade eder:

Görene gün bigi her zerreden olur zâhir
Velîki görmedi görmez güneş yüzüñ huffâş

(74/7)

Tecellî, rûhânî ve Rabbânî Tecellî olmak üzere iki kısımdır. Âlemin, kendisi için yaratıldığı Hz. Peygamber'e mahsus tecellî, Uluhiyyet Tecellîsidir. Allah'ın kendi nurundan yarattığı Muhammedî Nûr, tecellî yoluyla sırasıyla bütün peygamberlerde görülür. Kemâl Ümmî, tecellî kelimesini öncelikle bu konuda kullanır:

Nakl itdi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şît'e vâris ola tecellî celâleti

(23/8)

Mûsâ Tûr Dağı'nda, Hz. Muhammed 'Arş'ta tecellîye mazhar olmuşlardır. (22/17) Yaratan'ın, tecellî ile kendisine görünmesini isteyen âşık, masivayı terk etmelidir. (60/12) Allah, bazen Cemâl ismiyle, bazen Celâl ismiyle tecellî eder. Bunlara göre âşıkın hali de değişiklik gösterir. Celâlden hüzün, Cemâlden hüsn hâsıl olur. (54/20)

Tecellî, tevhide bağlı olarak bir kısım merhaleler halinde meydana gelir. Sûfîler esmâ, ef'âl, sıfât ve Zât tevhidine paralel olarak tecellîlere mazhâr olurlar. Ârifler için her gönül bir tecellî-gâh, bir Tûr'dur:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur

(51/25)

Tecellî'den maksat, Hakk'ın kendini göstermesi, gönüle yerleşmesidir. Zâtî tecellîyi yaşayan âşıkın gönlünde artık başka bir sevgi ve sevgiliye yer yoktur. Şâir, bir manzumesinde bunu anlatır:

Bugün bu göñlüme cüz-yâr sıgmaz
Toludur yârıla ag-yâr sıgmaz

Dilüme göñlüme dilberden artuk
Dahı ezkâr u hem efkâr sıgmaz

Bu vîrân u sınuklu göñlüm anuñ

---

[480] Baltacı, **TL**, s. 165.
[481] Affifî, **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, s. 67.

Turagıdur buna mi'mâr sıgmaz

Halîfem güçlü muhkem burc u bârum
Benüm Bagdâd'uma 'ayyâr sıgmaz

(71/1,3,4,5)

4. Cemâl, Dîzâr(Dîdâr), Rû'yet-i Dîzâr

Kemâl Ümmî, Allah'ın yüzü anlamında "bî-nişân cemâl, cemâl, çehre-i Hâlik, dîzâr (dîdâr), görklü likâ, likâ, Tañrı dîzârı" terimlerini kullanır. Dîzâr görmek anlamında "ru'yet-i dîzâr", görmemek anlamında da "nikâbın yaşınmak" ifadelerine yer vermektedir:

İ her kime kim ru'yet-i dîzâr gerekdür
Her lahza anuñ gözleri bî-dâr gerekdür

(52/1)

Yaşına bu gözlerümüñ baksa bir rahm itse Şâh
Bu Kemâl Ümmî'den ol nîçe nikâbın yaşına

(39/7)

Bezm-i Elest'te Allah'ın cemalini görenler, dünyada gönül gözlerini uyarıp açık tutarlarsa yarın ahirette tekrar göreceklerdir:

Oyar Kemâl Ümmi göñül gözüñi bugün
Tâ göstere dîzârın yarın saña o Yâr

(45/20)

Elest Meclisi'nde görülen dîzârın "hayâli", âşıkın sürekli aklındadır ve âşık ona tekrar erme arzusundadır:

Gelür her dem hayâlin bizi yakar
İçimüzi firâkuñ odı yakar

(1/33)

Cemâlin güzelliğine, başka güzellikler erişemez. (3/5) Âşıklar nakşa bakmazlar. (115/4) Maşuk'u görmek isteyenlerin gönlü aşkın nuruyla aydınlanmış olmalıdır:

Ma'şûk'ı Kemâl Ümmî dilerseñ ki göresin
Göñlüñ evi 'ışkıla püenvâr gerekdür

(52/15)

Bütün yaratılmışlar Tanrı'nın güzelliğine âşıktırlar. (2/8) Maşuk iline lâyık olmak için dîzâra âşık olmak gerekmektedir. (104/15) Âşık, öyle bir cemâl istemelidir ki ona hiçbir zaman zeval ermesin. (89/12) Yani dîzâra âşık olmalıdır. (61/15)

Bu konuda âşıkın ihtiyarı elinde değildir. O "a'lâ dilber"i sevmek adeta kendiliğinden meydana gelmiştir:

N'idelüm kim göñlümüz sevdi bir a'lâ dilberi
Dîdemüz dîzârını gerçi ki ednâyuz diler

(68/6)

Dîzâr âşıkları, ne Uçmag'a nazar kılar ne de Tamu ateşinden korkarlar. (85/3) Onlar gerçek âşıklardır ve dünya güzellerinin zülüflerine gönül vermezler. (129/16)

'Aynuñı 'aynuña tut eyleme gayrına nazar
'Âşık u tâlibiseñ ru'yet-i dîzâra göñül

(89/53)

Dervişler, Bir olan Tanrı'nın dîzârını sevip iki cihana üç talak vermişlerdir:

'Işkı tutup virdiler iki cihâna üç talâk
Ol Bir'üñ çün sevdiler dîzârını dervişler

(62/2)

Allah'ın nişansız cemâline âşık olanların gözleri yaşlı, benizleri sarıdır. (54/14) Aşk ile Tanrı dîzârını sevenler masivadan usanmalıdırlar. (107/15) Yaradan'ın kendisine görünmesini dileyenler bu aldatıcı dünyadan geçip, Allah'tan gayrısını terk etmelidirler. (60/12)

'Âşık-ı dîzârısañ ko her dû-cihânı
Zâhid iseñ bârı hânümânuñı terk it

(43/4)

Âşık(şâir)ın şöhreti, dîzâr görmesine engel olan bir perdedir. (43/8; 104/12) "Ben" demek O'nu görmeyi engeller. (60/16) Çünkü dünya ve ukba hevesi kişiyi " ol görklü likâ"dan uzaklaştırır:

Dünye vü 'ukbî hevesi yâd ider
Kişiyi ol görklü likâdan sakın

(108/8)

Şeyh Hâmid, yaratılanları bırakıp yalnızca " Çehre-i Hâlik"ı gözetmiştir. (27/34) Tanrı likâsının nuru, yeri ve göğü, geceyi ve gündüzü, güneş ve ay aydınlığından daha fazla aydınlatır. (59/17)

Şehitler, dîzâr görmek için kanlarını bahâ olarak verirler. (50/1,2)

5. Nişân- Bî-nişân

Allah'a zaman, mekân izafe edilemediği gibi nişân da izâfe edilemez. O bî-nişândır:

Bî-zamân u bî-mekân u bî-nişân oldur hemân
Kibriyâ iki cihânda anuñ istihkâkıdur

(2/3)

Kadîm-i bî-zamân oldur mukîm-i bî-mekân oldur
Hakîm-i bî-nişân oldur ki hîç idrâk ü bâl irmez

(3/3)

Ancak nişanları, zâtî ve sıfâtî tecellîlerinde söz konusu edilir. Dîvân'da nişân kelimesi, işaret, simge anlamlarıyla daha çok kullanılmıştır. Âşıklar, Allah'ın bî-nişan Cemâline, nişanlarıyla âşık olurlar. Kendilerinde de aşkın nişanı görünür:

Dîzâra 'âşıkam diyenüñ çehresinde bak

'Işkuñ nişânı zâhir ola dem-be-dem gerek

(83/4)

Bî-nişândan nişan taşımayanlara âşık denmez. (115/5) Bî-nişân âşıklarının nişanı gözlerindeki yaş, benizlerindeki saz (kamış) rengidir. (54/14) Onlar bî-nişân dîzârına âşıktırlar. (7/134) Bir beyitte nişan kelimesi, Padişah(Allah)'a hizmet etmek anlamında "kulluk" olarak kullanılmaktadır. (80/2)

6. Zâhir-Bâtın, Genc-i Pinhân, Sırr-Râz

Allah'ın zâhir ve bâtın sıfatları onun görülmesiyle ilgili olarak ele alınır. O, zâhir gözüyle görülmez, bâtın gözüyle görülür:

Zehî Zâhir ki bu gözler göremez nîçe kim gözler
Zehî Bâtın ki her yüzlerde görinür hayâl irmez

(3/8)

Dîvân'da şâir, tevhide ermek suretiyle bir kısım halleri yaşamayı genc-i pinhân bulmak olarak değerlendirmektedir. Genc-i pinhan (gizli hazine), aslında İlâhî sırlara vakıf olmaktır. Buna vakıf olan âşık, sırrını saklamalı, kimseye söylememelidir:

Genc-i pinhân bulduñısa key sakın fâş eyleme
Çünki müflissin ko urma zerkıla bî-hûde lâf

(75/5)

Dervişlerin hareketleri, ilâhî sırlara vakıf olmalarıyla ilgilidir. Dışarıdan bakanlar onların davranışlarına bir anlam veremezler. (86/18)

Sırlara vakıf olanlar, bunları bir hazine gibi özellikle "müdde'î"lerden saklamalıdırlar:

Ne kim görüp işidüp añlarısañ ört anı
Sakın hazâyiniñi müdde'iden eyleme fâş

(74/21)

Kemâl Ümmî, ilâhî sır karşılığı "râz" kelimesini de kullanır. Bir beyitte, ilahî sırların açığa vurulmasının sûfîlerin başına büyük dertler açtığı, Hallac'ı telmih ederek ifade edilmektedir:

Kim gencini fâş eylerise rence sataşur
Raz beklemeyen kimselere dâr gerekdür

(52/14)

7. Gönül (Kalb, Yürek, Dil), Gönülle İlgili Benzetmeler ve Diğer Vasıflar

a. Genel Olarak Gönül

Tasavvufta bir genel telakki olarak "her âdem bir âlem"dir. Bu âlemin merkezi ise gönüldür. Tasavvuf ve aşkla ilgili her türlü faaliyet gönül ve çevresinde cereyan eder. Kemâl Ümmî Dîvânı'nda gönül kelimesinin yanısıra "kalb, yürek, dil" kelimeleri de kullanılmaktadır.

Bir beyitte (71/9) de gönül karşılığı "hâtır" kelimesine yer verilir. Ayrıca "iç, cân" kelimeleri gönülle ilgili olarak sıkça kullanılmaktadır. (23/75)

Şâir, "aşk, akıl, cân ve gönül"ü bâkî kalacak dört esas olarak almaktadır. ʿAnâsır-ı Erbaʿa'nın muhkem olmayışına karşılık bu dört unsur "bâkî kalacak bünyâd"dır:

ʿIşk u ʿakl u cân u dil bünyâdı bâkî kalısar
Yohsa muhkem bâd u hâk u âb u nâr olmaz kişi
(131/11)

Bunlardan biri olarak gönül Dîvân'da çoğu kez teşhis ve tecrid ile âşıkın yanında adeta ikinci bir şahıs gibi bulunur. Şâir ona seslenir, onunla dertleşir, tenbihlerde bulunur.

Âşıkın Maşuk'la bütün ilişkisini gönül sağlar. Tecellîleri yaşayan âşıkın gönlü yar ile doludur. (71/1) Gönlüne, gönül alan sevgilinin zikrinden başka ne zikir ne de fikir sığar. (71/3) Mutasavvıfın gönlünü ilâhî aşk doldurur. Orası "tecellî-gâh"tır. Dar gönüller ilâhî sırrı saklayamaz. Geniş gönüller mecazen Tanrı'nın sığabileceği mekânlardır. Gönül Tanrı mekânı olunca orada ikinci bir sevgi ve sevgiliye yer yoktur:

Dil dar olıcak saklayımaz sırrı kılur fâş
Göñül giñ olıncak sıgar anda ulu Dil-dâr
(45/17)

İki sevgü bir göñülde sıgmaya
İşbu söz key muʿteberdür bellü bil
(88/22)

Kemâl Ümmî'ye göre saf ve temiz gönüller "Tañrı nazar-gâhı" (89/37) ve "Çalap'ın manzarı"dır:

Sıma göñülleri kim Çalap'uñ manzarıdur
Kiçi sanma ulu dergâhını dervîşlerüñ
(84/2)

Kendisine mekân ve cihet izafe edilemeyen mutlak yaratıcı, mutasavvıfın "sınuk" gönlünü mekân edinmiştir:

Velî sen bî-mekân u bî-cihetsin
Bizüm sınuk göñül içre ahadsın
(1/6)

Kamudan uludur kadri sınuk göñüldedür sadrı
Anuñ dîzârınuñ bedri kemâline hilâl irmez
(3/2)

Gayrını koya gerek kim zât-ı pâki sevdise
Çirkini yuya göñülden ol ki zîbâ yüz diler
(68/4)

Şâir, aşksız gönüllerden bezdiğini söyleyerek (125/1) gönlün bütün niyetlerini Tanrı bilir (7/18) der. Tanrı, içinde ilâhî aşk bulunmayan gönüllere kendi zikrini koymaz. (73/1) Gönül ve Kelime-i Tevhid ilişkisi ağırlıklı olarak ele alınır: Gönlün nifak, garaz ve hastalıklarının şifa ilacı

Kelime-i Tevhid'dir. (4/8) Kelime-i Tevhid gönlü cilalar. (4/88) Gamını giderir (4/152) Âşıkın gönlü İlahi sevgiliye ermek ister, fakat bu her zaman mümkün olmaz. (8/5) Bu halde ağlayıp inler. Gözünün yaşı kanla karışık akar, gönlünün yarası hiç onulmaz. (23/76)

Allah'ın fazlı, kırık gönülleri daima onarır. (54/23) O'nun kapısı, suçunu bilerek kendi huzuruna varanlara daima açıktır. Bu düşünce, yaratanın bir nimeti olarak doğrudan doğruya âşıkın gönlüne ilham olunur. (54/22)

Göñlüme ilhâm olur andan bu ne in'âm olur
Kim suçın bilüp gelene kapum açıkdur benüm
(95/13)

Himmeti çok ve gönülleri geniş olanlar, şeriat, tarikat ve hakikat makamlarını yaşarken hiçbir zaman darlık çekmezler. (71/1) Âşıkın Allah'a götüreceği en iyi hediye bir "arı göñül"dür. Can ve başını kurban etmek basit bir hediyedir:

Meger bir arı göñül iltesin aña yohsa
Hakîr tuhfedürür ol işikde cânıla baş
(74/19)

Bu arılığı sağlayan şey dert ve aşktır. Aşkın ikrârı ile dolan gönüle inkâr sığmaz. (71/8) Şâir, muteber bir gönlün vasıflarını şöyle dile getirir:

Bize bir göñül gerek kim pür-safâ vü derd ola
Hîç içinde jeng ü pas u kîne vü gerd olmaya
(125/2)

Dünya halkı Tanrı'dan makam ve mutluluk isterken sen gönlünü dertli iste. (122/10) Gönlü makam sevgisine tenezzül eden kişi yolundan sapar ve çukura düşer. (59/1) Dünyadan usanmayan gönüller gaflettedir. (82/1) Gaflette kalan gönül ömrü geçtiği halde Tanrı'dan uzaktır. (107/2)

Şâir, gönül ve dünya ilişkilerinde gönüle sürekli nasihat ederek onu uyarır. Allah'ı sevmeyen gönül ne işe yarar. (19/6) Kalp, ibadette insana yoldaş olmalıdır. (1/40) Kişiler vardır ki, yaşları ilerlemiş olmasına rağmen gönülleri henüz "kara"dır. (51/18) Ömürleri kısaldıkça emelleri artar, gönlün kararmasına paralel olarak bitileri de kararır. (87/21)

Göñlünüñ karasın agardımaduñ
Gerçi oldı saçuñ sakaluñ ak
(77/17)

Kalbinde hased ve kin taşıyanlar bunu tevbe pınarında safâ sabunu ile temizlemelidirler. (46/35)

Yu safâ suyıla kalbüñ jengini
Tâ safiler rengine boyanasın
(107/16)

b. Gönül Kırmak

Bir safi sınuklu göñül incidüp
Düşmeyi gör 'arş-ı 'ulâdan sakın

(108/3)

Gönül, Allah'ın evi olunca, onu kırmak da büyük günah sayılır. Şâir, gönül kırmak anlamında "göñül sımak, gönül yıkmak, cân acıtmak, cân incitmek" terimlerini kullanır. Bu dünyadan gidecek olanlar "cân acığı"nı hatırlamalı, kimsenin gönlünü kırmamalıdırlar:

....
....
İ 'aceb cân acıgın añmaz mı hîç
Şol ki göñül incidür cân acıdur

(141)

Kişi ne kadar zâhid olursa olsun, bir gönlü hasta ve yaralıyı azarlarsa yolundan sapmış olur. (45/4) Gönül yıkıp "karış(beddua)" almamalıdır. (60/8) Bu dünyadan, hiç kimsenin kalbini kırmadan ayrılan kişi kutlu kişidir:

Zehî cân kim bu fenâdan göç ide
Ol bekâya hiç göñül incitmedin

(96/21)

Başkalarının suçunu bağışlayanların suçları bağışlanır. Biri senin gönlünü yıkarsa, ona sabırlı davran:

Kimsenüñ suçına kalma kim senüñ ola mu'âf
Kim senüñ göñlin yıkarsa kakıma sabreyle yut

(41/20)

Dervişlerin gönüllerini sakın kırma. Çünki derviş gönlü Çalap'ın baktığı yerdir:

Sıma Göñülleri kim Çalap'uñ manzarıdur
Kiçi sanma ulu dergâhını dervîşlerüñ

(84/2)

Gönlü yıkılanlar, bunu yapanlara seher vakti beddua ederler ki bu beddua dağlara bile etki edecek güçtedir:

Ah-ı seher taglara kılur eser
Yıkma göñül su'-i du'âdan sakın

(108/4)

Karış alma karış alkışlu işe
Göñül yıkmayup al halkuñ azâyın

(110/15)

Şâir, anadan atadan mahrum kalanların "alçacuk" gönüllerinin kırılmaması gereğini hissetirerek onların adına bağışlanma diler:

Anlaruñ yaşluca gözi hakkıçün
Alçacuk göñli vü sözi hakkıçün

(7/128)

Şol sınuk göñüller âhı hakkı çün
Uyanıklar seher-gâhı hakkıçün

(7/130)

c. Gönülle İlgili Benzetmeler

ca. 'Îsî, Yûsuf

Sâlikin gönlü seyr ü sülûk esnasında değişik makamları dolaşır. Bu bir çeşit iniş ve çıkış ('urûc ve nüzûl) şeklinde meydana gelir. Şâir, peygamber kıssalarına telmihte bulunarak gönlün bazen İsa gibi göğe ağdığını, bazen de Yusuf gibi yerinin zindan olduğunu söyler:

Gâhî agar 'Îsî gibi göklere seyr ider gögi
Gâhî yiri Yûsuflayın zîr ü zemîn ü çâh olur

(64/11)

cb. Kâbe

Edebiyatta sıkça kullanılan bu benzetme halk dilinde de çok kullanılır. Kâbe'nin diğer adı Beytü'llah'tır. Hac ve umreye gidenler Beytü'llah'ı ziyaret ederler. İnsan gönlü de bu özelliktedir. Onu tavaf edenler kendi illerinde hacı olurlar:

Kendü ilüñde dilerseñ Hacc u 'Umre müzdini
Lutfila vîrân göñüller Ka'be'sin eyle tavâf

(75/3)

cc. Tûr

Tûr, Allah'ın tecellî ettiği dağdır. Gönül tecellî yeri olarak Tûr'a benzetilir. Gönül gözü her an her yerde tecellîye mazhar olabilir:

'Ârife her nefesde bir Mi'râc
Göñüle her mahalde bir Tûr'dur

(51/25)

cç. Şehir, Bagdâd

Gönül, bir İslam ülkesi başkenti olan Bağdad'a benzetilir. Tanrı burada hükümdar-halifedir. Gönül ülkesinin surları çok sağlamdır. Buraya düşmanlar giremez:

Halîfem güclü muhkem burc u bârum
Benüm Bagdâd'uma 'ayyâr sıgmaz

(71/5)

cd. Ulu dergâh

Gönül iki cihanı içine alan bir dergahtır:

İki cihânı bir cinân kılur ihâta bî-gümân
V'allah zehî tañ nesne bu nice ulu dergâh olur
(64/15)

ce. Bay, Yohsul, Yavlak fakîr, Hor u Hakîr, Cihân Şâhı, Hoca, Kul, Raht, Kârübân, Reh-zen, Râh

Seyr ve sülûkta gönlün iniş ve çıkışlarla dolu bir seyir takip etmesi dolayısı ile bazen kendini hor ve aşağı bir durumda görmesi, bazen zengin ve dünya hükümdarı gibi hissetmesidir. (64/3)

Gâhî olur yavlak fakîr bî-çâre vü hôr u hakîr
Gâhî hayâl ü fikrile cümle cihâna şâh olur
(64/4)

Seyir esnasında değişik makamları yaşayan sâlik kendini bazen hoca bazen kul, bazen kervanın taşıdığı levazımat bazen kervanın kendisi, bazen kervan vuran eşkiya bazen de yol olarak görür. Tabiî bütün bunlar mecazî söyleyişler olarak karşımıza çıkar:

Geh bay u geh yohsul olur geh hoca vü geh kul olur
Geh raht olur geh kârübân geh reh-zen ü geh reh olur
(64/3)

cf. Ozan-ı Oguz

Gönlün benzetileni olarak bir beyitte rastladığımız ozan kelimesi burada tasavvufî derinlikten nasibini alamamış, dolayısıyla "havf"ı bilmeyen gafil bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veyl ol katı göñüle ki yog ödi korhusı
Gâfil gezer çagırur ozan-ı Oguz gibi
(132/4)

cg. Mîr

Âşıkın maksadı canın muradını vermek, teni muradsız bırakmaktır. Bu bir mücadeledir. Ten ve şehvetin arzularına engel olmak mücadelesinde gönül "mîr" olarak cân askerine kumanda etmektedir:

Ten ü şehvetüñ leşkerüñ sımaga
Dil ü cânı mîr ü sipâh itmedüñ
(80/8)

ch. 'Âşık, Tâlib

Tecellîye kavuşmak noktasında şâir kendisini aradan çıkararak gönlünü âşık ve tâlib olarak değerlendirir:

'Aynuñı 'aynuña tut eyleme gayruña nazar
'Âşık u tâlibiseñ ru'yet-i dîzâra göñül

(89/53)

cı. Şems, Zerre, Mâh-ı münir, Bahr, Deryâ, Katre, Mâhî

Gönül, seyir esnasındaki değişik makamlarda güneş, ay, zerre, deniz, damla ve balık olarak algılanır. Gönül tevhid ve tecellî ile o kadar dolar ki artık âşıkın ağlama ve inlemeleri bile oraya sığmaz:

İ gehî şems ü gehî zerre gehî mâh-ı münîr
İ gehî bahr ü gehî katre gehî mâhî göñül

(89/38)

'Acebdür kim bu deryâ hâtırumdan
Taşar taşra bu âh u zâr sıgmaz

(71/9)

ci. Seyyâre

Gönlün kararsızlığı ve halindeki değişiklikler seyyâreye teşbih edilir:

İ müdâm ay u gün ile bile togan tolınan
Olmaduñ kutbıla sâbit sen i seyyâre göñül

(89/52)

cj. Çemen, Bag-bahçe, Vâdî, Sahrâ, Kûh, Gâh

Gönül ağaç ve çiçekleri olan yeşillik bir yer, Kelime-i Tevhid bu bahçenin gülüdür:

Bu cân u dil çemeninde bitübdürür solmaz
Hemîşa tâze güli Lâ ilâhe ille'llah

(4/101)

İman konusunda orijinal bir benzetme olarak "iman ağacı" motifini kullanan şâir, bu ağacın bittiği yer olan gönülü de bir bağ veya bahçeye benzetir. (4/82)

Göñül içindeki îmân nahlinüñ dilde
Nişânı vü rutabı Lâ ilâhe ille'llah

(4/50)

Ol kimüñ göñlinde îmân agacın
Dikse hiç İblîs anı koparmaya

(40/5)

Geh vâdi geh sahrâ olur geh katre geh deryâ olur
Hergiz karâr itmez döner geh kûh olur geh gâh olur
(64/2)

ck. Gevher-efşân, Kân-ı cevâhir, Kehrübâ

Gönül, ilâhî sırlara vakıf olmasıyla "genc-i pinhân(gizil hazine)"ı bulmuştur. Bu yönüyle o içindeki cevheri saçan bir mücevher madenidir. Gönlün tenezzül halleriyle ilgili bir benzetme olarak "kehribâr"a benzetildiğini de görmekteyiz:

Gevher-efşânsın ayâ kân-ı cevâhir toludur
Kehrübâ bigi kabûl eyleme her gâhı göñül
(89/36)

cl. Katı taş, Şôr yir, Mermer, Bakır

İlâhi tecellîlerin gönülde vuku bulması için gönlün aşk ile dolu olması, bununla adeta yumuşaması gerekir. Çünkü katı taş ve çorak toprak gibi olan bir gönülde ilâhî sırlar tecellî etmez:

Tohum biter mi katı taş u şôr yirlerde
Ya hod sınuk kab içinde turur mı âb-ı Zülâl
(87/38)

Yol hazırlığı yapmayanlar uyarılır. Ancak onlar adeta sağır ve gözsüzdürler. (**bkz.** Ayetler) Şâir onların durumunu anlatırken gönüllerinin aşktan yoksun olmalarını da ihsas ettirerek, gönlü katılığı bakımından mermere benzetir:

Sagır u gözsüze işit gör dimekden assı yok
Çün eser kılmaz nasîhat degme bir mermer dile
(122/13)

Bir beyitte "kalb" kelimesi tevriyeli olarak kullanılarak gönül hem değersiz, geçmez akçe gibi değerlendirilmiş, hem de bakıra benzetilmiştir:

Taşuñ sâfî gümiş içüñ bakır kalb
Yürürsin dürtünüp şöhret kalayın
(110/14)

cm. Kuş, Serçe

Gönül, canla birlikte çoğu kez bir kuşa benzetilir. Gönlün kuş olarak telakki edilmesi sâlikin seyri ile ilgilidir. Âşık sevdası sebebiyle her şeyden geçer. Ne mülk ne de ev endişesi taşır:

İ 'aceb bilimezem kim baña bu sevdâ neden
Kim bu göñlüm kuşı uçdı giçdi mülk ü hâneden
(99/1)

Gerçek manada ilâhî aşka ulaşmak, tedrici olarak başka sevgileri tadmaya bağlıdır. Tasavvufta ilâhî aşka giden yolda mürşid sevgisinin bir üstünde Peygamber sevgisi vardır. Allah kendisini sevecek gönülleri avlamak için "sevgilisinin sevgisini" vesile kılar. Bir beyitte âşıkın gönlü serçeye, Peygamber sevgisi de onu avlayan avcı kuşa benzetilmiştir:

Muhibbüñ serçe göñlin avlamaga
Habîb'üñ 'ışkını şehbâz kıldı

(35/15)

cn. Pervâne(Delü Pervâne)

Nefs ve şehvet insan için bir "şem'", gafletteki gönül ise "pervâne"dir.

Nefs ü şehvet şem'ine karşu müdâm
Arzu vü cem'inde çün pervânesin

(107/5)

İ hevâ cem'i içinde tama' u şehvetile
Arzu vü şem'ine karşu delü pervâne göñül

(89/11)

co. Sarây

Allah'tan gayrıyı gönülden sürüp çıkarması ve zatını ispat etmesi, âşıkın gönül sarayını temizlemesi olarak değerlendirilir:

Nefy idüp gayrın göñülden zâtını isbât ider
Ya'ni Şâh içün sarâyın süpürür farrâşlar

(61/22)

cö. Dükkân

Tanrı'ya ulaşmayı isteyen kişi mutlaka erecektir. Ancak gönül dükkânı gerekli hazırlıklarla dolu olmalıdır:

Kâsid kişi maksûdına irdi vü irer hem
Dükkân tolu illâ ki hırî-dâr gerekdür

(52/13)

cp. Ev, Div Evi

Bir kısım beyitlerde gönül bir ev olarak değerlendirilir. Bu, gönlün Allah'ın evi olmasıyla ilgili bir benzetmedir. Gönül evinin karanlıkla dolması halinde Kelime-i Tevhid zikrinin nuru orayı aydınlatır. (4/13) Maşukunu görmek isteyen âşık, gönül evini aşk ile aydınlatmalıdır:

Ma'şûkı Kemâl Ümmi dilerseñ ki göresin
Göñlüñ evi 'ışkıla pür-envâr gerekdür

(52/15)

Selim kalb, masiva ve kesretten arınmış, Tanrı nazar-gahı olacak saflığa kavuşmuştur. Bu özelliğe ulaşamamış gönül, dev evidir:

Div evi olma ki saña diyeler kalb-i selîm
Zîre sâfî dil olur Tañrı nazar-gâhı göñül

(89/37)

cr. Ayna(Gözgü), Levh

Dîvân'da, gönül ile ilgili olarak en çok geçen benzetme unsurları "gözgü(ayna)" ve " levh"tir.

Gönlün bir aynaya benzetilmesi tasavvufta yaygındır. Nasıl ki âlem Hakk'ın bir aynası ve kendisi de bâtın gözüyle orada görülebilirse, gönül de bir aynadır ve âşık orada Tanrı'yı bulur. Aynanın özelliği varlığın kendisini değil suretini göstermesidir. Gönülde de isim, fiil, sıfat ve zat tecellîleri yaşanır.

Gönül aynası masiva ve kesret ile donuklaştığı zaman hiçbir şeyi ibret gözüyle göremez:

Gözi bakar ille ‘ibret göremez
Şunlaruñ kim göñli gözgüsi tona

(38/15)

Zâhirüm âbâd u hoşdur bâtınum vîrân u boş
Göñlümüñ âyinesi sınug u tonukdur benüm

(95/3)

Zatî tecellî için gönül aynasının donukluğu ve pası giderilmelidir. Sâlik böylece diğer âşıklar arasında "hâs" mertebesine yükselir:

Ger olma dileriseñ hâs gitsün
Yu göñlüñ göznisinden pâs gitsün

(103/1)

Gönül levhi(sayfası), genellikle ezelde Tanrı'nın emriyle "kalem"in "levh" üzerine Kelime-i Tevhid'i yazmasına telmih edilerek ele alınır.

Ezel kalemi, gönüllere Kelime-i Tevhid'i yazmıştır. Onu kimse silemez:

Soñ ucı kim yuyar anuñ ki göñli levhinde
Yaza ezel kalemi Lâ ilâhe ille'llah

(4/157)

Tevbe şarabını içenler onun mestliği içindedirler. Öğütleri gönül levhine yazarlar:

Yazar humârını içen tevbe şarâbın
Hüşyâr dutar pendi göñül levhine yazar

(45/2)

Her bahâr u şâzınuñ soñı hazân u gamdürür
Garra olma işbu pendi tut göñül levhinde yaz

(31/19)

Âşık, mürşidinin sözlerini gönül levhine yazar. Ona ne kâğıt ne de kalem gerekir:

Çün göñli levhine yazar ol dost sözlerin
Ümmî Kemâl'e dahi ne kâgıd kalem gerek

(83/12)

cs. Kandil-Mum

Bir beyitte, âşıkın gönlü ilâhî aşk ateşiyle yanarak yağları eriyen bir kandil veya muma benzetilir:

Yaglar u harâret fitilin ölçerür âhum
Dertden eridüm sızdı yüregimdeki yaglar

(67/2)

cş. Kab (İʻtikâd kabı, Sınuk kab), Tava

Gönül "iʻtikâd kabı"dır. Bütün tasavvufî telakkilerin saklandığı yerdir. Bu kap kırık olursa maksad hasıl olmaz. Tasavvufî manada bir "nasib"e ulaşılamaz. Buradaki kırık kalp incinmiş gönül değil, masivadan arınamamış gönüldür. Ab-ı Zülal olan ilâhî aşk, bu kırık kap içinde durmaz:

Ne nasib eglene içinde şunuñ
Ki sınug ola iʻtikâdı kabı

(19/8)

Tohum biter mi katı taş u şôr yirlerde
Ya hod sıñuk kab içinde turur mı âb-ı Zülâl

(87/38)

Kabın içinde ne varsa dışına o sızar. Âşık, gönlündekini dışarıya yansıtırken ilâhî aşk ile zikr ederek başını sallar:

Her kabuñ ne kim içinde var taşına ol sızar
Dile göñülden gelür andan salınur başlar

(61/5)

Aşk ve dert bir ateş, gönül ise içindekileri pişiren bir tavadır:

Derd olmasa göñülde ne dermân ele girsün
Od yanmasa ocakda ne çig bişe tavada

(117/9)

d. Gönlün Diğer Vasıfları

da. Delü, Dîvâne

Gönlün en belirgin vasfi deli veya divane oluşudur. Onu deli-divane kılan, içindeki aşktır:

Nîçe kez urdı tabanca saña bu çarh-ı felek
İ gönñül sen key delüsin kim henüz uslanmaduñ
(82/11)

İ göñül eyvay ki key dîvânesin
Kim sanursın seni bir yigâne sin
(107/1)

db. Hasta, Bîmâr, Başlu, Pür-yâre

Gönlün hastalıkları iki türlüdür. Birincisi nefs ve masivadan dolayı gelen hastalıklardır. Gönül, nefs-i emmâreye tabi olduğunda meydana gelir. (89/49) İlacı da nefsin tezkiye(temizlenme)sidir. Diğeri "vatan-ı aslî"den ayrılış ve İlahî aşk sebebiyle hasıl olan hastalıktır ki bunun ilacı da vuslattır. Aşk okunun gönlü yaralaması sebebiyle âşık vuslata erinceye kadar daima yaralarla dolu kırık gönlünden söz eder:

Kamular yâresinüñ çâresi var gerçi velî
Bu senüñ derdüñe hiç bulımadum çâre göñül

Ne ʻaceb hasta ki bir demde gezer yiri gögi
Ne saga beñzedürem seni ne bîmâra göñül
(89/46,47)

Manevi hastalıkları sebebiyle âşıkın gönlü daima "başlu", yüzü sevgili yanında karadır. (12/35)

Yüregüm başlu gözüm yaşlu her dem
Şu hayretden ki yüzüm kara senden
(15/5)

dc. Sınuklu, Vîrân, Durak

Gönül aşk oku ile yaralanmış, bu aşkla viran olmuştur. Tanrı, kırık gönüllülerle beraber olduğu için âşıkın gönlü O'nun için bir duraktır:

Bu vîrân u sınuklu göñlüm anuñ
Turagıdur buna miʻmâr sıgmaz
(71/4)

dç. Yoldaş, Refîk, Hem-râh, Güm-râh, Hurrem

Âşıkın gönlü kararsızlığı sebebiyle çoğu kez kendisine arkadaş olmaz, dünyaya aldanır ve yoldan çıkar. (64/1;89/40,43)

N'ola ger yoldaş olasın bu Kemâl Ümmi'yile
Ki becid durışavuz irişevüz Yâr'a göñül
(89/7)

Bu yüzden kendisi de çoğu zaman üzüntülüdür. Üzüntüsünün diğer bir sebebi de vuslatın gecikmesidir. Bu durumda âşıkın gönlü bir türlü gülemez:

N'idem kim hiç bu göñlüm hurrem olmaz
Yanar derdile her dem bî-gam olmaz

(72/1)

dd. Bî-karâr, Hercâyî, Âvâre

Gönül bir kararda durmaz. Sürekli bir hareketlilik içindedir. Bazen tecellîlere mazhar olur bazen mahrum kalır. Konu ile ilgili beyitlerden üçünü kaydediyoruz:

Âh i göñül kim bî-karâr âvâresin âvâresin
Her dem firâk u derdile pür-yâresin pür-yâresin

(104/1)

Neden ârâm u karâruñ yog i hercâyi senüñ
Niçe bir Yâr'ı koyup uyasın ag-yâra göñül

(89/2)

Ah kim bu hercâyî göñül hergiz baña hem-dem degül
Ancak bir avârâlıgı şimdi degül her gâh olur

(64/12)

de. Gönül gözü, Gönül Kulağı, Gönül Göğü

Bir çok beyitte gönüle göz izafe edilerek bir mecaz yapılır. Gönül gözü bâtın gözüdür. İnsan birçok şeyi zâhir gözüyle göremez. Gönül gözü gerçekleri görmede önemli bir görevi icra eder. Hakkı batıldan ayırmak gönül gözüyle mümkündür:

Hakkı bâtıldan kaçan fark idesin
'Aklile göñül gözin çün açmaduñ

(81/6)

Kişi dünyada, Allah'ın rahmetinin eserlerine gönül gözüyle bakmalı, gönül gözünü daima uyanık tutmalıdır ki yarın Tanrı dizarını görebilsin:

Göñül gözile bak âsâr-ı rahmetü'llaha
Nice kılur ölü yiri diri ter ü tâze

(36/16)

Oyar Kemâl Ümmi göñül gözüñi bugün
Tâ göstere dîzârını yarın saña o Yâr

(45/20)

Gönlü katı olanların, ezelden nasipsiz oldukları için, gönül gözleri kördür:

Veyl-i ebedî ol katı göñüllere kim ol
Gözi vü kulagı ezelî kör ü ker oldı

(33/10)

Gönül gözü gibi, gönül kulağı da gönülle ilgili olarak sıkça dile getirilen bir vasıftır. Gönül kulağı, özellikle sabahleyin bahçede öten kuşların sesinden ilâhî sırları dinler:

Subh-dem göñül kulagın tut çemendin yaña kim
Başladı kuşlar dilinden söylenür ol gizlü râz
(31/7)

Tur tañla çemendin yaña göñül kulagın tut
Kuşları işit kim nice hoş hoş öter oldı
(33/13)

Tevhid sırrına ermesi, âşıka baht güneşinin doğması demektir. Güneşin gökte görünmesi dolayısıyla âşıkın baht güneşi de gönül göğünde görünür ve onu süsler:

Hak'a şükür ki tülû' itdi bahtımuz güneşi
Göñül gögin bezedi Lâ ilâhe ille'llah
(4/62)

Ne bahtulu şu muvahhid ki toga göñlinüñ
Göginde şems ü kamer Lâ ilâhe ille'llah
4/83)

Dîvân'da gönülle ilgili bir çok deyim ve kelime grubu yer almaktadır. Bir kısmı günümüz Türkçesinde de kullanılan bu deyim ve kelime gruplarından bazılarını örnek olması bakımından kaydediyoruz:

alçacuk gönül, arı gönül iletmek, bir gönülde iki sevgi sığmaması, çirkini gönülden yumak, gönle ilham olması, gönlü cilalamak, gönlü dertli istemek, gönlü zülfe ber-dâr etmek, gönlün arı kılınması, gönlün caha düşmesi, gönlün derde sataşması, gönlün gin olması, gönlün hâlî kılınması, gönlün heves kılması, gönlün hurrem olmaması, gönlün kararması, gönlün tebaha düşmesi, gönlün uyanması, gönül âlemine gitmek, gönül almak, gönül avlamak, gönül birle sevmek, gönül birle söylemek, gönül dağlamak, gönül evi, gönül göğü, gönül gözgüsünün donması, gönül gözile bakmak, gönül gözin uyarmak, gönül gözüyle can göğüne bakmak, gönül incitmek, gönül karasını ağartmak, gönül kulağın tutmak, gönül kuşunun uçması, gönül levhinde yazmak, gönül yıkmak, gönül yıkıp karış almak, gönülde iman ağacı bitmesi, gönülden agyarın mihrini çıkarmak, gönülden aşkı çıkarmamak, gönülden dile gelmek, gönülden sevmek, gönülden zikretmek, gözü gönlü tok olmak, hercayi gönül, katı gönül, katı gönüller, serçe gönlün avlanması, sınuk gönle erden nazar olması, sınuk gönül, viran gönüller Kâbesi,

8. Aşk

a. Genel Olarak Aşk Kavramı

Kemâl Ümmî, aşk kelimesiniden başka "sevü-sevgü, sevdâ, derd, belâ, mihr" kelimelerini kullanır. Şâirin dünyasında itikadî bir temele oturtulmuş aşk anlayışı hakimdir. Cemiyet içindeki ilişkilere de etki eden bu anlayışı şu mısralarla özetlemek mümkündür:

Hemîşe Hakk içün sev Hakk içün yir

Bu mahlûkuñ kamu yohsul u bayın

(110/16)

Kend'özünden kimse'i hiç görme kem
Yirüben yirinci olma sev sevil

(88/11)

İnsan o kişiye derler ki aşk, dert ve âh sahibi olsun. Bunlara sahip olmayan insan hayvandır:[482]

Âdemî oldur ki anda 'ışk u derd ü âh ola
Lîki hayvândur şu kim ter-çeşm u rû-zerd olmaya

(125/3)

Yerde ve gökte ne kadar canlı varsa hepsi mutlak sevgilinin aşkının zevkıyle mesttirler:

Yirde gökde vahş u tayr u cinn ü insân u melek
Ol nigâruñ 'ışkı şevkı zevkınuñ zevvâkıdur

(2/11)

Aşk bir nasip meselesidir ve bu Allah'ın takdiriyledir. Kimini avamın bilgisizliği içinde aşksız ve dertsiz; kimini ehl-i ârif eyleyerek "'ışk-bâz" kılar. (54/19)

Aşk, âşık ve zâhidlerin kurtuluş hüccetidir. (51/16) Aşk ve dert "aparmak" için kişi sert olmamalı, özü, sözü ve yüzü yumuşak, gönlü saf olmalıdır. (104/5; 125/4)) İçinde aşkı duyanlar daima aziz olur. (88/7) Menzil almak (104/4) ve Zât-ı Pâk ile bilişmek için aşka uymak gereklidir:

Çün Hak (Yuhibbuhüm ve yuhibbûnehu) didi
Uy 'ışka kim bilişesin ol Pâk Zât'ıla

(121/6)

Kemâl Ümmî, Mecâzî aşk, İlâhî aşk ve aşk-ı hakîkî terimlerini de kullanır. Gerçek aşk Allah'a duyulan aşktır. O'nun dışındakilere duyulan, mecazî aşktır. Burada tedrici bir aşk söz konusudur. Mutasavvıflar mecazi aşkı, ilâhî aşka giden yolda bir menzil saymışlardır. Bir aşk mektebi olan tasavvufta her işin başı sevgidir. Sevmeyi bilmeyenin sûfî olması mümkün değildir.

Kemâl Ümmî, ilâhî aşka giden yoldaki diğer sevgilerin geçiciliğine inanan bir sûfî olarak güzellere, onların zülüf ve benlerine, dünya malına, eş ve çocuklara duyulan aşırı sevgiye bir mutasavvıf psikolojisi içinde yaklaşır. Gereğinden fazla bir önem arzetmez. (58/13; 91/38) Çünkü aşk-ı hakiki bu değildir:

Anı sevmekdürür 'ışk-ı hakîkî
Kalanuñ sevgüsi nefs ü hevâdur

(50/11)

Mecazi aşk vuslatı sağlayamaz. Bu yüzden şâir, Allah'tan mecazi aşkını alıp İlahi aşkı vermesini diler:

---

[482] Bir çok mutasavvıfta rastladığımız bu görüşü Yunus Emre de "'Işksuz âdem hayvân olur hayvân ögüt bilür degül" mısrası ile ifade eder. bkz. Tatçı, YED-I. s. 250.

Senüñile saña irgür İlâhî
Mecâzî ‘ışkumı al vir ilâhî

(1/137)

Gönül, masiva sevgisinden arınmalı(85/41); aşk duygusunun üzerine kötü huyların galib gelmesine izin verilmemelidir. (91/47)

Kelime-i Tevhid, Çalap sevgisi için aşk ile söylenmelidir. (4/118) Aşk derdi, ezelde kalemin levh üzerine Kelime-i Tevhid'i yazmasıyla başlamıştır. Sonunda da yine o deva olacaktır. (4/34) Aslında aşk derdinin gerçek çaresi, aşk yarasının tedavisi Tanrı'dandır. Bu düşünce Dîvân'da, "Yârab bu derdin çâresin sen kılgıl oñar yâresin" (111/8) mısrasında ifadesini bulur.

Aşkı tutanlar iki cihana üç talak vermişlerdir. (62/2) Âşıklar iki cihanda yalnız Tanrı'nın aşkını isterler. "Senüñ ‘ışkuñı ister du-cihânda" (15/8) mısrası bu görüşü ifade eder. Pir (İnsan-ı Kâmil) diye, aşk ile iki cihandan usanana derler:

Pir aña dirler ki ol Bir'i seve
Işkıla iki cihândan usana

(38/10)

Aşka ulaşanların kalbi kendilerine arkadaş olur. (78/11) Sadık âşıklar, aşkları uğruna mevkilerini, memleketlerini terk ederler. (9/4) Ancak onlar, Maşuk İli'ne lâyık olabilirler. (104/15) Gerçek bahadırlar ilâhî aşka can verenlerdir. (50/1)

Aşk sahipleri utanma duygusundan beridirler. Bu yüzden halk tarafından ayıplanırlar. Ancak âşıklar melâmetî olduklarından buna aldırmazlar. Şâir, aşk ile ar'ın bir arada olamayacağını "Kimesne ‘ışk ile ‘âr bir elde cem‘ idemez" (74/4) mısrasıyla ifade eder.

Başına bir aşk ve sevda gelenin tanığı, görünüşüdür. (39/4) O, aşk okuyla yaralanmış, aşk ve sevda ile dolmuştur. Bu yüzden inler:

Işk u sevdâyıla tolu derdem
Zârı kılup iñilerem her dem

(92/1)

Âşıkların çehresinde her an aşkın nişanı görülür. (83/4) Yüzlerinde, göz ırmak ve çaylarından akan yaşları kurumaz. (110/17) Aşk derdiyle "âh" ettikçe yürekleri kaynar ve taşar:

Derdile âh itdügümce yüregüm kaynar taşar
Aglaram çaglar gözümden yaşıla âhum kanı

(137/4)

Sevgiden söz eden çoktur. Fakat gerçek âşıklar yalnızdırlar:

Hezârân ola sevgüden dem uraN
Bizümle biri yâr u hem-dem olmaz

(72/5)

b. Aşkla İlgili Benzetmeler

ba. derd,

Kemâl Ümmî, "derd"i aşk kadar çok ve genellikle aynı manada kullanır. Aşk, şifası vuslatla mümkün olan bir derttir. Ona kavuşanlar başka bir şey istemezler:

Hâcetüm bir ‘ışk u dertdür hazretüñden yâ Ganî
İstemezem mülk ü câhı (neccinâ mimmâ nehâf)

(10/6)

Zehî ‘âşık kişi kim cân u göñli
Hemîşe işbu derde mübtelâdur

(50/15)

Aşk derdine hasta olanların şifası sadece Tanrı tarafından verilebilir. Şâir bu düşüncesini "İrer tîmâr her bîmâre senden" (15/3) mısrası ile ifade eder.

Her ki dermân isterise derdi kılsuñ ihtiyâr
Zîre kim tîmârı dertdür ‘ışk eri bîmârınuñ

(85/18)

bb. Şarâb, Maşrab-ı Mey-hâne, Kadeh, Sagrak

Aşk, içildiğinde insanı değişik hallere sokan bir şaraptır. Bu şarap İlahi aşkın kendisidir:

İçeli ‘ışkuñ şarâbın gâhî mestem geh humâr
Hergiz ayıklık gelür mi ‘âşık-ı mestâneden

(99/4)

Ger andan Ümmi Kemâl'e refîk ola tevfîk
Şarâb-ı ‘ışkıla gaflet humârını yaza

(36/26)

Gerçek aşka ulaşamayanlar, aşk şarabı yerine ayran içmişlerdir. Onlar mest olamazlar. (131/27) Aşk erine, Şeytan şarabı olan dünya sevgisi haram, meyhanenin şarabı helaldir:

Hubb-ı dünyâ mey-i Şeytân'dur içüp yime harâm
Kim helâl ola saña maşrab-ı mey-hâne göñül

(89/10)

Mecaz yoluyla kadeh ve sagrak söylenerek, içindeki aşk şarabı kastedilir. Bu şarabı Bezm-i elest'te Padişah meclisinin sâkîsi Hz. Peygamber sunmuştur. Dünyada nebiler, veliler ve sûfîlerin mestliği ezelde içilen aşk şarabı sebebiyledir.

Ol kadehden kim ezel vaktinde ervâh oldı mest
Mustafâ ol Pâdişâhuñ meclisinde sâkidür

(2/9)

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân

Mest ü hayrân eyleyen ol meclisüñ sagrakıdur
(2/10)

bc. Od, Harâret

Aşkın en çok benzetildiği unsur od'dur. Bilindiği üzere od, aynı zamanda Cehennem için de kullanılmaktadır. Aşkın od'a benzetilmesinin sebebi onun yakıcılığıdır. Aşk, dervişin içine bir ateş gibi düşer, dışını da yakar ve harabeye çevirir:

Kim neyi sevse gerek kim ol ola çog añdugı
İçlere 'ışk odı düşse bile yanar taşlar
(61/6)

Her kimüñ kim bâtınına düşe 'ışk
Zâhirin kılur harâb u pây-mâl
(86/21)

Aşk ateşiyle az yananlar sevgiliden uzak düşerler. Bütünüyle yananlar yakın olup vuslata kavuşurlar. Bugün aşk ateşine yananlar yarın Cehennem ateşinden kurtulacaklardır. İlahi aşk, dervişleri kendi ihtiyarları dışında hareket ettirir, onlara hakim olur:

Bizi oddur geñlü geñsüz oynadan
Ger harâm eydüñ siz aña ger helâl
(86/20)

Şâyed oda yanmaya cânuñ yarın
Ger bugün bu 'ışk odına yanasın
(107/14)

Az yanan andan cüzâ düşer girü
Külli yananlar bulur kurb u visâl
(86/25)

Bir beyitte od yerine "hararet" kelimesi kullanılmıştır. (111/2)

bç. Kılavuz, Kârübân, Delîl

Aşk, sâliki sülûk yolunda güven içinde yolculuk ettiren bir kılavuz, bir delildir. Şâir "Bu 'ışkı tut delîl ol dost iline" (50/17) diyerek bu düşüncesini seslendirir. Bu aşk ilâhî aşk olduğundan sâlikin yoldan azmasını önleyecektir:

İlâhî 'ışkuñı sen kıl kulavuz
Baña kim azdum u kaldum yolumdan
(97/12)

Sâlik, kendisi gibi aşkı kılavuz edinmişlerle birlikte aynı zamanda aşk kervanına katılmıştır. Bu kervana katılanlar yoldaki kâr ve zararlarını düşünmemeli, menzile ulaşmayı gaye edinmelidirler:

Gel beru ger kârübân-ı 'ışka uyarsañ
Yolda kamu assı vü ziyânuñı terk it
(43/3)

bd. Şem' ('ışk-ı ma'ânî şem'i), Bilde

Manevi aşk bir muma, âşık da pervâneye benzetilir.

Gerçek âşıklar aşk şem'i üzerine atılıp kanatlarını yakarlar:

Bî-tekellüf cem' içinde 'ışk-ı ma'ânî şem'ine
Zevk u şevkıla tizirek düşerem pervâneden

(99/6)

Işk cem'i içinde saña 'âşık mı disüñler
Pervâne gibi şem'a çü perrüñ atamazsın

(106/12)

Derdin aşk olarak değerlendirildiği bir beyitte bu kez aşk mum veya kandilin içindeki fitile benzetilir. Nasıl ki fitil mum veya kandilin aslî unsuru ise aşk da insan gönlünün aslî unsurudur:

Niçe harâretden kızup bu yüregüm yagı kızup
Sohbet çıragını düzüp derd bildesin yaglayayın

(111/2)

be. Ok

Bu benzetme edebiyatımızda çok yaygın olarak kullanılır. Âlemin özünü teşkil eden aşk, aşığın gönlünü yaralayan bir oktur. Bu ok aşığın bağrını yaralayarak kanatır:

Gözlerümden yaşıla kan akdugını tañlaman
Işk okıdur çünki bagrum başlarını kanadan

(99/5)

bf. Su

Yalancı aşk bir serap, gerçek aşk bir sudur. Dünya hırsıyla hareket edenlerin aşka ulaşması mümkün değildir:

Aldanma serâba dön ırakdan tap özen kim
Bu hırsıla hiç susamış irmedi suva da

(117/3)

bg. Genc

Aşk bir hazinedir. Bütün hazineler genellikle viranelerde bulunurlar. Dışı berbad olanın içi abaddır. Dervişlerin görünüşü hor ve hakirdir. Ançak içlerinde bir hazine olan ilahî aşk mekân tutmuştur:

Hemîşe genci çü vîrânelerde gizlerler
Sen i 'azîz sakın hor bakma dervîşe

(120/7)

bh. Saz (Işk ününüñ sazı)

Aşk, aşığın içinde ilâhî ezgiler yayan bir sazdır. Bu yüzden âşık, başka insanların çaldığı tef ve neyin sesini işitmez olur. Burada taşra halkının çaldığı çalgılar, mecazi aşkı terennüm etmek durumundadırlar:

İçinden kopalı 'ışk üni sâzı
İşitmez taşra halkuñ deff ü nâyın

(110/18)

bı. Bâzâr

Sûfîler çoğu kez aşkı bir pazar olarak değerlendirirler. Bu pazarda âşıkların canı bir kurban gibi alınır, satılır. Aşktan yeterince nasiplenememiş olan âşıklar, aşk pazarında alıcı bulamazlar.

Niçe diyüben almayalar hîçe dahı hîç
Bâzâr-ı 'ışkda bu Kemâl Ümmi satıla

(121/23)

bi. Şeker

Aşığın dış görünüşüyle alındığı ve renginin sarılığı yönünden kamışa benzetildiği bir beyitte aşk şekere benzetilmiştir:

Kuru kamış görüben yüz çevürme
Sen anuñ şekkerini sor içinde

(118/11)

Dîvân'da aşk konusundaki kelimelerin yanısıra çok sayıda deyim geçmektedir. Konuyla ilgili deyimlerden bazıları şunlardır:

bir göñülde iki sevgü sıgmaması, Çalap sevüsi, mâsivâ'llah sevgüsi, mihr-i ag-yâr, sevgüden dem urmak, suva(suya) varmak, 'ışk aparmak, 'ışk cem'i, 'ışk eri, 'ışk içinde sâdık olmak, 'ışk nişânı, 'ışk şarâbı içmek, 'ışk odına yanmak, 'ışk u derdüñ dördin içmek, 'ışk şevkı, 'ışk yolı, 'ışk-bâz, 'ışka ulaşmak, 'ışka uyan olmak, 'ışkı elden komamak, 'ışkuña cân virmek, 'ışkuña müştak olmak, 'ışkı delîm var olmak, 'ışkı gâlib (meczûb), 'ışkı tutmak, 'ışkıla sevmek, 'ışkın insânı geñlü geñsüz oynatması

9. 'Anâsır-ı Erba'â

"Çâr unsur" da denilen ve klasik varlık anlayışının esası olan "toprak, su, ateş, yel" unsurlarına verilen addır. Varlık âlemi bu dört unsurdan ibarettir. "Kün(Ol)" emri ile başlayan yaratılış hadisesinde, feleklerin yaratılmasından sonra 'Anâsır-ı Erba'a yaratılmıştır.Tasavvufî telakkilere göre bu dört unsurun her biriyle ilgili olarak insanda bir kısım özellikler ön plâna

çıkar. Meselâ "toprak"la gelen hasletleri ağır basan insanlar tevazu sahibi olur. "ateş"le ilgili hassaları kuvvetli olanlar şehvete düşkündür.[483]

Kemâl Ümmî, bu dört unsuru yukarıdaki isimlerinin yanısıra "hâk, âb, od-nâr, havâ-bâd" isimleriyle de anar. Bu dört unsur maddî âlemin sembolüdür. Varlıklar bu dört unsurdan oluşmuştur. Kemâl Ümmî'ye göre bu dört unsurun her biri Mutlak Yaratıcı'yı bilir ve tesbîh ederler:

Kamusı dillü dilince hemîşe zikr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ ilâhe ille'llah

(4/12)

Bu dört unsur mâsivâ ve kesretle yakından ilgilidir. Dîvân'da can ve gönül âleminin zıddı olan nefs ilinin unsurları olarak karşımıza çıkar:

Tur ʻışkıla o cân ü göñül ʻâlemine git
Bu nefs ilinde od u yil ü hâk u âbı ko

(112/2)

Anâsır-ı Erbaʻa, maddi varlık âlemiyle ilgili olduğu için bâkî kalmayacaktır.

ʻIşk u ʻakl u cân u dil bünyâdı bâkî kalısar
Yohsa muhkem bâd u hâk u âb u nâr olmaz kişi

(131/11)

Bu izâfî âlemin unsurları bir gün varlıkla birlikte yok olacaktır. O halde bunlara aldanmamak gerekir:

Suya tayanup od ölçerme nûş idüp bâde
Şu hâk olanları gör virme ʻömrüñi bâde

(116/13)

Varlık unsurlarının biribirine muhalifliği, birlikte oluşturdukları çeşitli varlıkların keyfiyetlerini değiştirmede de ortaya çıkar. Güz yeli, nebatı od gibi yakar, kimini toprağa bırakır, kimini suda sürükler. Aşağıdaki beyitte bu durum ifade edilmektedir:

Eser güz yilleri çıkdı nebâtı od bigi yakdı
Kimin topraga burakdı kimi suda revân oldı

(34/13)

Dört unsurun birbirine muhalif olmaları sebebiyle "ten binası" yeterince sağlam değildir. Bu yüzden insan bu maddi varlığa lüzumundan fazla değer vermemelidir:

Od su yıl toprak muhâlif durdı biri birine
Buñlaruñla ten binâsı üstüvâr olmaz kişi

(131/12)

Anâsır-ı Erbaʻa'nın özellikle toprak ve su gibi iki unsuru maddî varlıkların esasını teşkil eder. Fakat bunlarla vücut bulmuş olan nesneler muhkem olmaz. Şâir bu görüşünü "Giçer şol nesnenüñ aslı ki toprakdan sudan oldı" (34/16) mısrasıyla ifade eder.

---

[483] Pala, DŞS, s. 35, 479.

Fenâ makamlarına ermek isteyen âşık dört unsurla ifade edilen bazı halleri yaşamak zorundadır. Bunlardan yel ölüme, su tevbeye, toprak miskinliğe ve od aşka karşılık olarak kullanılmıştır:

Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup
Meskenet toprağı içre ʻışk odına yanmaduñ

(82/12)

Şâir dört unsuru, sâlikin macerası ile ilgili değişik hallerin sembolleri olarak kullanılır:

Nîçe bu odlara yanup topraklara düşsem sınup
Yiller gibi dün gün esüp sular gibi çaglayayın

(111/3)

Bir beyitte od, cehennem ateşiyle bağlantılı olarak ele alınmış, dört unsurdan geri kalanları yine tasavvufî mahiyetleri ile ifade edilmişlerdir. Ateşe yanmak istemeyenler, hava(nefs) ile ilgili olan kötü huylarından kurtulmalıdırlar. Toprak insanların ayakları altındadır. Bu yönüyle gurur ve kibirden uzak olma halini (tevazu) sembolize eder. Su, temizleyicilik yönüyle tevbe ile aynı fonksiyonu üstlenir:

Oda yanmakdan kaçan yil kovmaya
Toprag olup tevbe suyında yuna

(38/13)

Nîçe bir od ölçerüp yil kovasın
Topraga tapup suya tayanasın

(107/9)

Yaratılış sırasında "Nûr-ı Muhammedî" Allahı'ın haşmetli nazarı karşısında terlemiş, onun terinden denizler, köpüğünden felekler, ondan sonra da Anâsır-ı Erbaʻa yaratılmıştır. Şâir çoğu kez muhkem saymadığı Anâsır-ı Erbaʻa'yı bu yönüyle zaman zaman yüceltir. Dört unsura kutsiyet izafe edilen bir beyitte, şâir, bunları vesile kılarak bağışlanma dilemektedir.

Gök ü yir ü ay u güneş hakkıçün
Âb u hâk ü bâd u âteş hakkıçün

(7/141)

10. Kendini (Nefsini) Bilmek

Tasavvufun mahiyetini ve islami esaslarını dile getiren kaynakların birçoğunda , insanın Tanrı'yı tanıması için kendisini tanımasının şart olduğu görüşüne yer verilir. Bunun kaynağı "Nefsini bilen Rabb'ini bilir" mealindeki bir hadistir. (**bkz.** Hadisler) Anadolu Türk Sûfîlerinin eserlerinde de bu hadis iktibas veya telmihlerle sıkça kullanılmıştır. İnsan bütün âlemin bir küçük örneğidir.[484]

Aynı hadis, Dîvân'da bir beyitte meal ve kısmî iktibas yoluyla geçmektedir:

Nefsüñi bil kim bilesin Rabbüñi

[484] Kaygusuz Abdal bu görüşü "Bu âdem nüsha-i cümle ʻâlemdür" mısrası ile özetler. bkz. Güzel, KA, s. 271.

Nitekim buyurdı Nebî (Men 'aref)

(76/7)

Sülûk esnasında, aşığın değişik makamlarda seyr etmesi sırasında bazen "kendini bilmek"ten uzaklaştığı olur. Bu durumda, cehle düştüğü için ne kendisini ne de başkasını bilir:

Bir nefes cehlile ne kendüyi ne gayrı bilen
Bir nefes 'ilmile her nesnenüñ âgâhı göñül

(89/39)

11. 'Akıl (Ög, Us) ve Akılla İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Akıl Kavramı

Kemâl Ümmî, insanın maddi ve manevi yapısıyla ilgili olarak dört unsuru genellikle birlikte anmaktadır. Bunlar akıl, can, nefis ve tendir. Akılla can müsbet, nefisle ten menfî unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Özellikle akıl nefse, can da tene karşı bir mücadele içindedir. Can, çoğu kez gönülle özdeşleştirilir.

Dîvân'da akıl kelimesiyle birlikte "ög ve us" kelimeleri de kullanılır ve Hz. Süleyman aklın temsilcisi olarak sunulur. (91/16)

Kemâl Ümmî, aklı tefrik etmekle birlikte genel olarak müsbet[485] bir şekilde ele almaktadır. Aslında aklın , akl-ı maaş ve akl-ı maad olmak üzere iki şekli vardır. Akl-ı maaş, dünyevî, akl-ı maad ise uhrevî âlemle ilgilidir. Şâir çoğunlukla nefsin karşısına çıkan ve ona karşı koyan maad aklı dile getirir. Dolayısı ile "imânî akıl" diyebileceğimiz bir akıl anlayışına sahiptir.

İnsanın üstünlüğü aklı dolayısıyladır. Asıl maksat kâmil akla ulaşmaktır. (12/12) Akıl insanı Hakk'a iletir. (41/14) Akla uyan insan meleklerden üstün olur. Şâir bu görüşünü "'Akla uy tâ kim melekden giçesin insâniken" (109/27) mısrasıyla ifade eder. Akla uyanlar Tanrı'nın rahmetine kavuşur. (56/13) Akıllı kimseler faydalıyı zararlıdan, hayrı şerden seçebilir, Sübhân'a bağlı iken Şeytan nefse kul olmazlar. (109/8)

Şâir, üslubuna hakim olan didaktizim sebebiyle sıkça uyarılarda bulunur: "Ögüñi dir (aklını toparla)" diyerek sık sık ölümü, dünyanın fânîliğini hatırlatır:

Ögüñce buñca ölenler ne resme cân virdi
Bak imdi 'âkiliseñ kork 'ibret al bayıl

(90/8)

Akla uyanlar Hakk'a hak der. (82/9) Hakk'ı batıldan seçmek, aklın gönül gözünü açmasıyla mümkündür. İhlassız kimseler akıl ve can yolunda gözsüz (92/7), akla karşı serkeş (başçeken, isyancı)tirler. (93/3)

Hakk'ı bâtıldan kaçan fark idesin

---

[485] Yapılan bazı araştırmalar Yunus Emre'nin, aklı daha ziyade menfî bir yaklaşımla değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu konuda Yunus'la Kemâl Ümmi'nin birbirlerinden uzaklaştıkları görülmektedir. bkz. Tatçı. YED-I, s. 291 vd.

'Aklile göñül gözin çün açmaduñ

(81/6)

Akıllı kişiler varlıklarını yok sayarlar. Çünkü bu başlangıçta hazine gibi görünen herşeyin sonunda bir yoksulluk vardır. (130/7) "Yazuk yükleri" insanın akıl ve bilgisini şaşırtır. (1/54) Akıl ve "bilü" sahipleri dünyaya bağlanmazlar. (139/2) Sabrın tadını nefsine tattırıp kebap ve mezenin lezzetini terk ederler. (112/11) Aklını nefsi üzerine hükümran kılan âlem pehlivanı olur. (58/10)

b. Akılla İlgili Benzetmeler

ba. Süleyman, Esîr, Şâh

Kemâl Ümmî, Süleyman Peygamber'i aklın sembolü olarak algılar ve aklı ona benzetir:

Cehdile nefsüñ divin öldürmege
'Akluñı eyle Süleymân tevbe kıl

(91/16)

Akıl ve nefis mücadelesinde tâlibin gayreti, akıldan yanadır. Maksadı, aklı nefse esir etmeden, nefs üzerine aklı hükümran kılmaktır:

Niçe nefse 'aklı kılasın esîr
Nişe 'aklı nefs üzre şâh itmedüñ

(80/7)

bb. Kal'a, Leşker

Olumsuz iki unsur olan nefis ve Şeytan'a karşı olumlu iki unsur olarak can ve akıl daima mücadele verirler. Bir beyitte akıl ve can bir kaleye teşbih edilmekte, nefis ve Şeytan'ın bu kaleyi yıkmak için hazırlık yaptıkları ifade edilmektedir. (128/1)

"Bu 'aklum leşkerin nefsüm çerisi sıdı" (97/6) diyerek zaman zaman nefsin akla galebe çaldığını, aklın ordularını basıp kırdığını belirtir.

bc. Şîr-gîr

Nefisle akıl arasındaki bu mücadelede aklını nefis aslanını tutacak kadar kuvvetli kılan (burada bir aslan terbiyecisinin kastedildiğini söyleyebiliriz) kimseler bahtlı kimseler olarak değerlendirilir:

Başladı nefsüm çerîsi sır bu 'aklum leşkerin
Bahtulu oldur ki 'aklın nefse şîr-gîr eyledi

(128/2)

bç. Dost

Akıl çoğu kez teşhis edilerek, kişiden ayrı biriyimiş gibi kendinden söz edilir. Akl-ı maaş ile akl-ı maad arasında kararsız bir vaziyette olan sâlik, iyiyi kötüden, Hakk'ı bâtıldan ayıramaz. Ne aklıyla dost, ne nefsiyle düşman olduğu bellidir. Dostluk ancak dostlar arasında söz konusu olabileceğinden, şâirin aklı dosta benzettiğini söyleyebiliriz:

Ne bellü hak işe cüstem ne bellü bâtıla süstem
Ne bellü 'aklile dostam ne bellü nefse ag-yâram
(12/11)

12. Cân Ve Canla İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Cân Unsuru

Can, mahiyeti bakımından Mutlak Cevher'e en yakın bir unsurdur. Dîvân'da çoğu kez teşhis edilerek kullanılır. Kemâl Ümmî, ölümle, canın aslına kavuştuğunu söyleyerek canın Tanrı'dan[486] olduğunu ifade eder:

Çün cân kavuşdı aslına mâl oldı târümâr
Bu mürde cismi bir nice merdân alur gider
(56/8)

Allah Arşı, Ferşi, insanı ve cân kavmini yarattıktan sonra insandaki akıl, nefis, cisim ve canı düzenlemiştir:

Yaratduñ 'Arş u Ferş ü ins ü cânı
Düzetdüñ 'akl u nefs cism ü canı
(1/4)

Bu yaratılan dört unsurdan akıl nefse, can cisme muhalifdir. Birbirlerine murakabe ederler. İnsan için aslolan akıl ve cânı, nefis ve cisim (ten) üzerine galib getirmektir:

'Akl u cânı nefs ü tenden cehdile gâlib kılan
Pehlüvân-ı 'âlem oldur Rüstem-i Zâl'i n'ider
(58/10)

Baharda cana, kudret nefesinden haber gelir: "Kudret nefesinden yine câna haber oldı" mısrası bu telakkiyi ifade eder. (33/1) Tanrı'yı candan zikretmek (122/2), bütün uzuvlar canla hareketli iken yola girip menzile ermek (1/9/17) gerekir. Yalancı âşıklar maşukları yolunda tenlerine kıyamadıkları için canlarına da kıyamazlar. (130/16) O'nun yolunda mal ve mülkün terki kolaydır ama gerekli olan cana ve başa kıymaktır:

Seheldür mâl ü milküñ terki yolda

---

[486] Kaygusuz Abdal da aynı düşünceyi ifade eder:
Sen cân olurdun bu cümle eşyâ ten
Nûruna mevcûd olurdı ten ü cân
Güzel, KA, s.278.

Gerek kim câna vü başa kıyasın

(100/13)

Âşıklar canan isteyerek canlarını terk etmelidirler. (43/1) İnsanın canıyla barışabilmesi için işi nefisle savaş olmalıdır. (115/11) Kişi ten muradını bırakıp cana uymalıdır. Çünkü ölüm geldiğinde ten ölür fakat can ölümsüzdür. (41/9) Ten üzerine galebe çalabilmesi ve bâkî diri kalabilmesi için canın hastalıklarından kurtulması gerekir. Âşık bunun için canına ilaç istemelidir. (46/16)

Sabırla canını besleyenler dört ayaklı hayvanlar gibi nefislerini beslememiş olurlar. (40/7) Canını sevenler, aslı toprak olan cismi bırakmalıdırlar. (112/1) Kişi can gıdasından değil, ten gıdasından kesmelidir. (81/3) Yoksa nefis canı basmış, teni semirtmiş olur. (87/22) Tenini besleyenler, canını incitir. Bu düşünce "İ şehvet ovasında ten besleyüben cân inciden" (104/10) mısrasında ifade edilir. Teni semirtmek, cana eziyet etmektir:

Cânına cevr idüp tenini semriden kişi
Ol mâr u mûr u 'akrebe biryân alur gider

(56/12)

Can gözü, Can kulağı, Can göğü

Gaflette olanlar nefis ve cismin elinde cömert, akıl ve canın yolunda gözsüzdürler. (92/7) Tabiata can gözüyle bakanlar mevsimlerin, Allah'ın lütuf ve kahrına işaret ettiklerini görürler. (31/1) Bekâ ve fenâyı birbirinden ayırabilirler. (63/1) Can gözü, gönül gözü gibi açık olduğu takdirde eşyanın hakikati kavranabilir. Yusuf'un yüzüne can gözüyle bakan Zeliha'nın gördüğünü başka kimse görememiştir. (bkz. Yusuf Peygamber) Yine can gözüyle Hz. Peygamber'e bakan Bilal'in gördüğünü, Peygamber'in amcası olan Ebu Leheb görememiştir:

Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Mustafâ yüzinde gördügin Bilâl

(86/26)

Evliyânın nasihatlerini duymayanların kulaklarını gaflet, bir pamuk gibi tıkamıştır. Evliyâ sırlarını anlamak için bunun çıkarılması gerekmektedir:

Gel bu gaflet panbugını cân kulagından çıkar
Tâ ki ma'nîsin tuyasın evliyâ esrârınuñ

(85/9)

Candan söylenen sözler kalbe etki edebilir. Bunun için de kişinin önce kendine sözünün geçmesi gerekir. (126/13) Can, insana Allah'ın verdiği bir emanettir ve bir gün geri alınacaktır. (114/4) Gönül kararınca can dünyada karar etmez. (46/8) Dünyaya mübtela olan can, ahiret için hazırlık yapamaz. (77/2) Son nefeste canın yoldaş ve koldaşı, din ile imandır. (47/35)

b. Canla İlgili Benzetmeler

ba. Çemen

Can, gönülle birlikte yeşillik bir alan olarak değerlendirilir. Verimliliği dolayısıyla burada Kelime-i Tevhid'in mecazi meyveleri biter:

Bu cân u dil çemeninde bitübdürür solmaz
Hemîşe tâze vü ter Lâ ilâhe ille'llah

(4/101)

bb. Kuşca Cân, Konuk

Can, bir gün uçarak aslına kavuşacağı telakkisiyle çoğu kez bir kuşa benzetilir. Aslında Dîvân'da canla ilgili benzetmelerin çoğunu kuşlar teşkil eder.Ten bir kafes, can onun içinde her an uçmaya hazır bir kuştur. (126/3) Bir beyitte de konuk olan bir kuş olarak ifade edilmiştir:

Hoş tut bu kuşca cânuñı kim bir konuk durur
Çün bu kafesde bakî degül lâ-cerem uçar

(48/9)

bc. Humâ

Canın asıl mekânı göktedir. Bir beyitte, ten, çöplükte zaman geçiren bir tavuğa, can ise göğe yükselmesi gereken bir humâ'ya benzetilir:

Ten tavugı birlikte çöplükde kalup
Cân humâsı birle göge uçmaduñ

(81/2)

bç. Tûtî

Âlem-i Bekâ şekeristân, can ona ulaşmayı isteyen bir papağandır. Şekeristan'a ulaşmayı düşünen sâlik nefsin arzularından kurtulmalıdır:

Cân tûtisine uy ki bulasın şeker-istân
Nefsüñ gurâbı cîfe sever ol gurâbı ko

(112/5)

bd. Arslan

Hırs, tenin arzularına uyarak gönüldeki aşkın üzerine saldırıp onu alt etmek ister. Can, bir arslan gibi imdada yetişerek hırsı tahrik eden tene karşı gücünü kullanır:

Hırs itin ʻışk üzre gâlib kılmagıl
Cânı kıl cism üzre arslan tevbe kıl

(91/47)

be. Kurbân

Dîvân'da, asıl vatanına dönecek olan insanın Tanrı'ya hediye götürmesi fikri yaygın olarak işlenmektedir. Gerçek âşıklar bir değil, yüz tane can ve başları da olsa hepsini Tanrı'ya kurban ederler:

Şâha yüz cân u başuñ varısa kurbân idüben
Yüz urup kapusına ṭapusına yara göñül

(89/6)

bf. Kal'a

İnsanın manevi dünyasındaki kavgada işbirliği yapan nefis ve Şeytan, akıl ve canın birlikte oluşturdukları kaleyi yıkmak isterler:

İ dirîgâ nefsüm İblîs'ile el bir eyledi
'Âkl u cânum kal'asın yıkmaga tedbîr eyledi

(128/1)

bg. Sipâhî

Ten ve şehvet askeri, gönlün üzerine saldırarak onu teslim almak ister. Gönül bir hükümdar, can da onun korunmasıyla görevli atlı bir askerdir:

Ten ü şehvetüñ leşkerüñ sımaga
Dil ü cânı mîr ü sipâh itmedüñ

(80/8)

bğ. Tuhfe

Âşıklar maşukuna giderken armağanlar götürürler. Can ve başı kurban etmek iyi bir armağan götürmek demek değildir:

Meger bir arı göñül iltesin aña yohsa
Hakîr tuhfedürür ol işikde cânıla baş

(74/19)

Şâir, mürşidi Hoca 'Alî'nin yolunda can ve gönlünün bir tuhfe olduğunu söyler. (24/22)

13. Vücûd (Cism, Ten) ve Vücûdla İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Vücûd Kavramı

Dîvân'da vücutla ilgili olarak en çok "ten ve cism" kelimeleri kullanılmaktadır. Tanrı insanı topraktan yaratmış, onda akıl, nefis, cân ve cismi düzenlemiştir. (1/4)

Çü toprakdan yaradıldı tenümüz
Girü toprag olur (el hükmü li'llah)

(114/5)

İnsan vücudu bâkî değildir. Çevresine ibretle bakan insan nice ulularnn tenlerinin toprağa, yapıya ve sıvaya karıştığını görür. (117/6) Aslı toprak ve sudan olan nesnelerin hepsi fânîdir. Vücut da bu unsurlardan oluştuğu için o da bir gün yok olacaktır. (34/16)

Kemâl Ümmî'nin manzumelerinde vücut sürekli olarak beslenmesi, muradının verilmesi yönleriyle olumsuz bir şekilde ele alınır ve kişinin bunlardan kurtulması gerektiği vurgulanır. Kişi akıl ve canını nefis ve tenin arzularına galip kılmalıdır. (58/10)

"Ten beslemek" boşuna bir iştir. Kebaplar yedirip, güzel içecekler içirseniz, ipeklere sarsanız faydasızdır. (69/4) "Ten muradı" terk edilmeli (41/9), tenin gıdası sürekli azaltılmalı (81/3), hastalıklarına ilaç aranmamalıdır. (46/16) Tenini semirtenlerin hayrı azalır, şerri çoğalır. (87/22) Onu ne kadar güzel yiyeceklerle beslerseniz besleyin, bir gün kabirdeki mahluklara yiyecek olacak, kişiye bir faydası dokunmayacaktır. (56/12)

Bal u yag u çürb ü şîrîn birle beslersin teni
Nîşe añmazsın şunı kim mâr u mûra ola lût

(41/8)

Gerçek âşıklar Tanrı'ya canlarını verecek kadar onu sevenlerdir. Ancak bunun için önce tenlerine kıymaları gerekir:

'Âşık mıdur ol kimse ki ma'şûkı yolında
Tenine kıyamaz nite cânına kıyası

(130/16)

Yalancı âşıklar cisimlerinin muradını vermede oldukça cömerttirler. (92/7) Onlar şehvet ovasında ten beslerler. (104/10)

b. Vücûdla İlgili Benzetmeler

ba. Mülk , Şehir , Demür Kal'a

İnsan bir sultan, vücut onun mülküdür. Bu mülkü kendisine veren Dost'un hoşuna gidecek ibadetleri yapmalı, Şeytanı sevindirecek davranışlardan kaçınmalıdır:

Dostı şâz eyle velî kıl düşmeni hdr u hacîl
'Adl ü dâd eyle vücûduñ mülkine sultâniken

(109/2)

Vücut, içinde akıl ve nefis ordularının çarpıştığı bir şehirdir. Nefis çerisi galip gelince vücut şehrinde büyük bir zulüm uygular:

Bu 'aklum leşkerin nefsüm çerisi
Sıdı şehrüm harâb oldı zulümden

(97/6)

Vücut, saldırılara dayanıklılığı bakımından bir demir kale gibi de olsa ecel topu onu yıkıp un ufak eder:

Ne deñlü demür kal'a gibi berk olur iseñ
Âhir bir ecel topı seni dahı uvada

(117/5)

bb. Kafes, Binâ , Od, Su, Yil(Yel), Toprak- Türâb, Harâb, Kalıb

Can, her an uçmaya hazır bir konuk kuş (48/9), vücut ise onun içinde durduğu bir kafestir.

Boşladı kahşadı çü ten kafesi
Tut ki cânuñ kuşı bugün uçdı

(126/3)

Varlıkların aslı dört unsurdan oluşmuştur. (**bkz.** Anâsır-ı Erba'a) İnsan vücudunda da bir varlık olarak bu unsurlar vardır. Ancak bu unsurlar keyfiyetleri itibariyle daima birbirine muhaliftirler. Bu yüzden bir binaya benzetilen ten dayanıklı bir yapıya sahip değildir:

Od su yil toprak muhâlif durdı biri birine
Buñlaruñla ten binâsı üstüvâr olmaz kişi

(131/12)

Tenin asıl maddesi topraktır. Topraktan yapılan binalar zamanla yıkılır, harab olur. Bâkî mülk isteyenler bu harabeyi bırakmalıdırlar:

İ cân seven cihânda bu cism-i türâbı ko
Ol bâki mülki ister iseñ bu harâbı ko

(112/1)

Vücut canla dolu bir kalıptır. (109/17) Bu özelliğini kaybetmeden kişi, bütün uzuvlarını ibadete yöneltmelidir.

bc. Tavuk

Ten, sürekli olarak nefisle ilgili ihtiyaçlarını gidermek için çaba sarfeder. Kemâl Ümmî, teni bu yönüyle, çöplükte sürekli birşeyler arayan tavuğa benzetir. Çünkü tavuk çöplükte ne bulursa yer:

Ten tavugı birle çöplükde kalup
Cân hümâsı birle göge uçmaduñ

(81/2)

14. Nefis (benlik)

a. Genel Olarak Nefis Kavramı

İnsandaki bütün kötü huyların ve çirkin hareketlerin kaynağı[487] nefistir. Dîvân'da nefisten başka aynı anlamda "benlik, varlık" kelimeleri de kullanılır.

Kemâl Ümmî, nefsi girdiği olumsuz hallerden dolayı sürekli aşağılar. Onu Şeytan'ın yoldaşı ve işbirlikçisi olarak değerlendirir. Nefis, bir çok kere "Şeytan ve hevâ" ile birlikte ele alınır.

Tanrı, insandaki akıl, can ve cisimle birlikte nefsi de düzenlemiştir. (1/4) Aslında nefs, ruhun bir fonksiyonu, onun en alt mertebesidir. Kaynağı Nefs-i Küllî (Allah'a ait nefs) olmasına rağmen, insandaki tezahürü çoğu kez kişiyi yoldan çıkarıcı ve asî kılıcıdır. Bu yönüyle tasavvufta nefis, sürekli uğraşılması gereken bir meleke durumundadır. Bütün mutasavvıflar onu aşağılamışlar, akıl ve canın, nefis üzerinde galip olmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Nefsin en aşağı şekli nefs-i emmâredir. Bu yönüyle mutasavvıflar onu yedi başlı bir ejderhaya benzetirler.[488] Şâir bir beytinde nefs-i emmârenin ezeldeki (**bkz.** Elest Meclisi) ahdini bozdurduğunu söyler:

Ne 'ilmüm var ne hod zühdüm ne hilmüm var ne hod cehdüm
Ki her dem sıdurur 'ahdüm bañ bu nefs-i emmârem
(12/9)

Nefsi doyurmak için kavgaya gerek yoktur. "Çü nefse kandayısa bulunur bir etmek aş" (74/12) mısrasında bu düşünce dile getirilir. Nefis insanı "Yâr katı"ndan ayırıp uzaklaştırır. (45/19) Nefse uymak, onun muradını vermek, bir yönüyle ruhla ilgili olan nefse zulm etmektir. Şâir bu zulmü "yagı Tatar"ın yaptığı zulme benzetir:

Nefsüñe şol zulmı kim sen işledüñ
Kimseye hiç yagı Tatar itmedi
(129/2)

Gerçekte tasavvuf, tamamiyle nefsin terbiye ve tezkiye edilmesinden ibarettir. Nefis terbiyesi, nefsin muradını vermemekle olur. Ne kadar versen hiç doydum demez. Öyle hırslıdır ki Acem ülkesi de, Hindistan malı da onu doyuramaz. (47/32) Kaldı ki nefsin muradını vermek uyuyan düşmanın yüzüne su serpmektir:

Niçe kim viresin nefsüñ murâdın
Uyur düşmen yüzine su sepersin
(105/6)

Nefisle mücadele, Dîvân'da ağırlıklı bir yer tutar. Birçok mutasavvıfta olduğu gibi Kemâl Ümmî'de de bu "Ekber Cihâd"dır:

---

[487] Baltacı, **TL**, s. 129.

[488] "Meşâyih buyurır: Nefs-i Emmâre yidi başlu ejderhâdur ki altı sıfat ile kâyimdür: .... buhl, hırs, cehl, şerr, hased, gazab" Yavuzer, Hayati, **Şeyh İlâhî'nin Esrâr-nâme'si**, Gazi.Üniv. SBE, Ank., 1988 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. s.56.

Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Ki ol ekber cihâd u key akındur

(57/3)

Cihâd-ı ekbere kasduñ varısa i dervîş
Hemîşe nefsüñile kılı gör gazâ vü kıtâl

(87/10)

Nefsi terbiye edici amellerin en etkilisi Kelime-i Tevhid'dir. (4/134) O, düşman nefsin üzerinde sâliki "mü'eyyid ü mansûr" kılar. (4/63) Mal ve nefis hac ve zekâtla temizlenir. (121/1)

Marifet ehli olanlar imanın tadını tadıp, nefsani arzu ve isteklerin lezzetine kanmazlar:

Ger ehl-i ma'rifet îmânı tadını tada
Gerek ki kalmaya nefsâni lezzet ü tada

(116/8)

İnsan nefsine uyduğunda sahip olduğu bütün manevi hasletlerini ziyan etmiş, ömür sermayesini lüzumsuz yere harcamış (46/7), hırs, hased, nefs ve heva kesb etmiştir. (11/12) Kemâl Ümmî, bundan dolayı "El-amân bu nefsüm elinden...." (10/10)diyerek feryat edip Allah'a sığınır, ondan yardım ve bağışlanma diler.

Nefse uyanlar, boyunlarına gaflet ipini takmış olurlar. (77/15) Gafletteki insanın nefsi "Yol" u bırakıp gûl (hortlak, Şeytan)"e uyar. (1/42) Yakını ırak eyler, fakat şekden yakîni seçemez. İhtiyarladığı halde hâlâ dünya güzel ve güzelliklerinin peşinde koşar:

Irag eyler bize her dem yakını
Temîz eyleyimez şekden yakîni

(1/43)

Büküldi diz ü bil çöngeldi göz el
Girü gözledügümüz görk ü gözel

(1/74)

Gafiller önlerindeki sülûk yolunda azıksızdırlar ve hevesleri nefsani havadadır. (117/1) Gaflet ve isyanda olan kişinin işi nefis ve Şeytan işidir:

Ne yol gözler ne hod ögüd işidür
Ki her dem nefsile Şeytân işidür

(1/44)

Kişi, kendini beğ olarak görüyorsa neden nefis ve Şeytan'a kulluk etmektedir? (47/13) Akıl ve cana bağlanmayan nefis kişiyi harama yöneltir. (11/9) Gafletle nefse uyanlar bundan tevbe etmelidirler. (91/1) Nefs; can, gönül ve aklın azılı düşmanıdır. En büyük yönlendiricisi Şeytan, önemli destekçilerinden biri tendir. Şeytan sürekli telkinleriyle nefsi yoldan çıkarır, nefs sahibini halka karşı kin tutan bir kin-dâr yapar:

Meger kim İblis-i hod-bîn virür nefsüme ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kîn tutaram şöyle kîn-dâram

(12/31)

Şâir her fırsatta nefsin canı bastığını dile getirir. Bu durumda kişinin hayrı azalır, kötülük ve sapkınlığı artar:

Basıldı nefsüñe cânuñ tenüñi semirtdüñ
Dükendi kalmadı hayruñ çogaldı şerr ü zalâl

(87/22)

Nefis terbiyesinden maksat, nefsin tamamen öldürülmesidir. Bunun için sıkça tenbihlerde bulunan şâir kendini de bu tenbihlerinin muhatabı sayar:

Kemâl Ümmî sen evvel nefsüñ öldür
Dahı ayrukları bu yola kındur

(57/9)

b. Nefisle İlgili Benzetmeler

ba. Hayvân, Ejderhâ, Div, İt, Şîr, Kuş, Baykuş, Gurâb

Nefsin muradını vermek, onu ten gıdaları ile beslemektir. Bu yüzden nefis, sürekli olarak otlatılan bir hayvan gibi telakki edilir. (40/7)

Akla uyanlar melekten üstün olurken, nefse uyanlar hayvana yaklaşırlar. "Nefse uyma kim dönersin girü hayvândan yaña" (109/27) ve "Niçe bu hayvân nefsi sen otarasın otarasın" (104/10) mısralarında bu görüş dile getirilir. Nefsin hayvana benzetildiği yerlerde nefis gıdaları da hayvan yiyeceği olan "'alaf"a benzetilir:

Ma'rifeti rûhuña idin gıdâ
Azma uyup nefsüñe az vir 'alef

(76/4)

Nefisle ilgili benzetmeler içinde tasavvufi derinliği en çok olanı ejderhadır. Nefsin yedi şekli, mecazen yedi başlı ejderha olarak dile getirilir.[489]

Nefs ejderhâsına olduk zebûn
N'eylesüñ bu mîşede şîr ü rübâh

(18/9)

Hz. Süleyman ile dev arasında geçen kıssaya telmihle bir beyitte akıl Süleymân'a, nefis deve benzetilir:

Cehdile nefsüñ divin öldürmege
'Akluñı eyle Süleymân tevbe kıl

(91/16)

Köpek, kendisine yiyecek verenlere karşı son derece sadıktır. Nefis, bu yönüyle sadece karnını doyurmayı düşünen bir ite benzetilmektedir:

Özümüz süst evet özümüz iti

---

[489] **bkz. Yavuzer, Şeyh İlâhî'nin Esrâr-nâme'si**, s. 56.

Ki halk azarlar uş nefsümüz iti

(1/97)

Bir çok hususiyetleri olan insanın nefs itine zebun olması şâire göre düşündürücüdür:

Bu it nefse n'için böyle zebûnsın
'Aceb sen bunça kuvvet zôr içinde

(118/4)

Dîvân'da nefis, gücü yönüyle bir aslana, akıl da muhtemelen bir aslan terbiyecisine benzetilmiştir. Şâir bu benzetmeyi "Bahtulu oldur ki 'aklın nefse şîr-gir eyledi" (128/2) mısrasında ortaya koyar.

Bir beyitte şâir kendisinin "evkâr (kuş yuvası)" olduğunu ve içinde nefsini barındırdığını ima ederek nefsi istiare ile kuşa benzetir:

Hudâvendâ güneh-kâram ki nefs elinde evkâram
Za'îfem 'âcizem zâram ne kılam çâr u nâçâram

(12/1)

Nefis bazen dünya denen viraneden geçemeyen bir baykuşa, yahut makbul olmayan yiyecekler peşinde koşan bir kargaya benzetilir:

Her nefes cânum hümâsı lâ-mekân seyrin urur
Gerçi nefsüm baykuşı giçmedi bu vîrâneden

(99/2)

Cân tûtisine uy ki bulasın şeker-istân
Nefsüñ gurâbı cîfe sever ol gurâbı ko

(112/5)

bb. İl, Çeri, Ok, Yay, Şem'

Dünya, anasır-ı erbaadan müteşekkil nefis ilidir. Kişi için asıl olan ise can ve gönül âlemine vasıl olmaktır. Bu yüzden nefs ilini terk etmelidir:

Tur 'ışkıla o cân u göñül 'âlemine git
Bu nefs ilinde od u yil ü hâk ü âbı ko

(112/2)

Akıl ve nefis arasındaki mücadelede, her ikisinin leşker ve çerisi biribirine galebe çalmaya uğraşır. Bu mücadelede nefis çerisi bazen üstünlük sağlar. Şâir bunu "Başladı nefsüm çerisi sır bu 'aklum leşkerin" (128/2) mısrasında ifade eder.

Can ve nefis arasındaki mücadelede de nefsin okları canı yaralar. "Cânumı mecrûh kıldı zahmı nefs oklarınuñ" (10/16) mısrası bu durumu ifade eder. Diğer bir beyitte nefis ve kibir bir yay olarak düşünülür. Şâir burada Tanrı'ya yalvararak nefis ve kibir yayını kırmasını diler. (1/92)

Bir beyitte nefis, insanın kendisine pervâne olması dolayısıyla şehvetle birlikte Şem'e benzetilir:

Nefs ü şehvet şem'ine karşu müdâm

Arzu vü cem'inde çün pervânesin

(107/5)

bc. Şeytân, Ag-yâr,'Adû, Düşmân, Ser-keş, 'Âsî, Zâlim, Harâmî, Ugru

Dîvân'da nefis ve Şeytan genellikle birlikte anılmaktadırlar. Nefsin en büyük yardımcısı Şeytândır. Ayrıca nefis, iman etme noktasında ezeli bir zaafı olan Şeytan'la büyük bir benzerlik içindedir. (**bkz.** Şeytan) Şâir bir mısrasında "Nefs-i Şeytân'a kul olma bende-i Sübhân'iken" (109/8) diyerek nefsini Şeytan'a benzetmektedir.

"Ag-yâr, 'adû, düşmân, 'âsî" olarak değerlendirilen nefis, bu sıfatları çoğu kez Şeytan'la paylaşır. Tanrı rahmet kılarsa ag-yâr melul olur:

Bize rahm it kıl gîr ü yârı
Kıl ag-yârı melûl it şâz yârı

(1/57)

Düşman kelimesi, Dîvân'da ençok Nefis ve Şeytan için kullanılmaktadır. Aşığın en büyük düşmanı nefistir. Bundan kurtulmak için onun boynunu tevbe kılıcı ile vurmak gerekir:

Çapuñuz tevbe kılıcı birle nefsüñ boynını
Zîra yokdur andan artuk yapışacak sapuñuz

(70/5)

Nefis ateşte yandığı halde yola gelmemiştir. Ancak aç bırakıldığında Rabbini bilmiştir. Nefis düşmanını yola getirmek isteyen âşık, sabır, perhîz ve riyâzet kılıcı ile onun belini biçmelidir:

Sabr u perhîz ü riyâzet kılıcın
Çeküben nefsüñ bilini biçmedüñ

(81/10)

Can, yakasını Şeytan ve nefis gibi iki düşmana kaptırmıştır. Sâlik Tanrı'dan kurtuluşu için yardım diler:

N'ola bu zahme bir merhem yakasın
Alasın düşmen elinden yakasın

(1/48)

'Adu nefs ü Şeytân elinden kaçup
Saña Dost işigin penâh itmedüñ

(80/90)

Nefis kendisine verilen öğütleri dinlemez, batıl işten geçmez. Daima ser-keş ve asidir. Gönlün emrinde olmaz, aksine âşıkın gönlünü kendine uydurur. (128/13) Böylece âşıkın yüzünü Hak katında "kir eyler":

Niçe kim virdüm nasîhat bâtıl işden giçmedi
'Âsi olup Hak katuñda yüzümi kir eyledi

(128/4)

Nefis sürekli olarak can ve gönle eziyet eden bir zalimdir. Âşık, "Bu zâlim nefs elinden âh u feryâd" (13/4) eder.

Nefsin çok çeşitli tezahürleri vardır. Bunlardan en belirgin olanı kan içmeye doymayan bir "yol urucu" olmasıdır ki asıl "harâmî"lik ve "ugru"luk budur. Diğer yandan nefsin harami oluşu haram yemeye meyilli olması ile ilgilidir:

Yir ü içer harâmı kana kana
Ya kaçan bu harâmî kana kana

(1/96)

Dirîgâ nefsümüz oldı harâmî
Helâlden tatlurak yirüz harâmı

(134/1)

Sâlik nefsin muradını vermeyerek bu nefs uğrusunu kahr ipiyle asar:

Bu nefs ugruların tut bagla bir bir
Oları kahr ipile as gitsün

(103/3)

bç. Kâfir,

Nefis terbiyesi büyük gazadır. Bilindiği gibi gaza kâfire karşı yapılır. Bir beyitte şâir nefsi, açık istiare ile kafire benzetir:

Eger gâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Niçe mü'minlerüñ boynın çaparsın

(105/5)

C. ELEST MECLİSİ

Allah, ruhlar âlemini yarattığı zaman, bütün ruhlara hitap ederek "Elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)" diye sorunca, ruhlar "Belâ (Evet, sen bizim Rabbimizsin)" dediler.[490] Bu, mutasavvıflar arasında bir "'ahd" olarak değerlendirilir. Kendini bilip, ibadet etsinler diye yarattığı insanları yeryüzüne indiren Allah, onların bu sözlerini tutmalarını beklemektedir. Toplanan bu ruhların oluşturduğu meclise "Bezm-i Elest" adı verilir.

Kemâl Ümmî, bu mecliste verilen sözü sık sık hatırlatarak, ahdine vefalı olması gerektiğini hem kendine, hem de başkalarına öğütler:

Eger belî didüñise Elest vaktinde
Di eyle 'ahde vefâ Lâ ilâhe ille'llah

(4/30)

Ezel meclisinde ruhlar Cemâlu'llah'ı görmüşler, İlahî aşk şarabını saki olan Hz. Muhammed'in elinden içmişler, mest olmuşlardır:

---

[490] Pala, DŞS, s. 85.

Ol kadehden kim ezel vaktinde ervâh oldı mest
Mustafâ ol pâdişâhuñ meclisinde sâkidür

(2/9)

O mecliste nebiler, veliler ve sûfîler de içilen sağraktan mest ve hayran kalmışlardır:

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân
Mest ü hayrân eyleyen ol meclisüñ sagrakıdur

(2/10)

Ruhlar Elest Meclisi'nde, Tanrı'nın hitabına olumlu ve olumsuz cevap vermiş olmalarına göre, iki gruba ayrılmışlardır. Tanrı hitabına "Belâ" diye cevap verenlerin gönlüne ezel kalemi Kelime-i Tevhid'i yazmıştır:

Soñ ucı kim yuyar anuñ ki göñli levhinde
Yaza ezel kalemi Lâ ilâhe ille'llah

(4/157)

Olumsuz cevap verenlerin gözleri ve kulakları ezelden beri kör ve sağırdır:

Veyl-i ebedî ol katı göñüllere kim ol
Gözi vü kulagı ezelî kör ü ker oldı

(33/10)

Ç. TASAVVUFÎ MERTEBE VE KAVRAMLAR

1. Dört Kapı (Merâtib-i Erba'a)

Tasavvufta, seyr ü sülûkün gerçekleşmesinde, insanın Tanrı'ya ulaşmasında sistematik nitelikli bir takım merhaleler vardır. Bunlar genel çerçevesi itibariyle **kırk makam** olarak isimlendirilirler. Bu aslında dervişlik mertebelerinin kırk makamda tamamlandığına dair görüşten kaynaklanmaktadır. Türk sûfîleri kırk makamı, dört kapıya bağlı olarak değerlendirmişlerdir.[491]

Merâtib-i Erba'a ya da Türkçe karşılığı ile Dört Kapı "Tanrı'nın ve kâinatın hakîkatini anlayabilmek için geçilmesi gereken dört mertebedir. Bunlar sırasıyla şeri'at, tarîkat, ma'rifet ve hakîkattir."[492] Dört kapının her birinde on makam, her makamda da dört menzil bulunur.

Milletlerin din anlayışlarında kendilerine ait hususi bir yan bulunmaktadır. Aynı durum, aslında kaynağını bizzat dinden alan İslâm tasavvufu açısından da geçerlidir. Türk sûfîleri, tasavvufi kavram ve terimleri, esaslardan sapma göstermeksizin kendi ruh yapılarına ve hayat tarzlarına uygun bir sistemle ortaya koymuşlardır.

Türk tasavvuf anlayışında dört kapı ve kırk makam terimlerinin hususi bir yeri vardır. Tasavvuf yolunun incelikleri, bu sistematik yapı içerisinde müntesiplerine kavratılır ve her makam ve menzilin getirdiği haller müşahede edilmeye gayret edilir. Kapı, makam ve menziller

---

[491] Bu konuda **bkz.** Kaan, Mustafa Ertuğrul, **Dört Kapı Kırk Makam**, İst., 1972.
[492] Güzel, KA, s.287.

tedrici bir mahiyet taşır, kendi içlerinde öncelikleri olanlar vardır. Mesela şeriati bilmeden tarikate girmek ya da şeriat kapısı makamlarını yaşamadan tarikat kapısı makamlarını yaşamak mümkün değildir.

Türk sûfîliğinin en eski, en büyük temsilcisi kabul edilen Ahmed Yesevî, Türkistan'da, İslâm dini ve tasavvufunun, bir kısmı göçebe olan Türklere öğretilmesinde pedagojik yönü ön planda olan bir sistem geliştirmiştir. İslamı ve ona dayalı bir olgunlaşma ve erme sistemi olan tasavvufu[493] Türkçe bir terminolojiyle halka anlatmış, Türkistan merkezli geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır.

İşte yukarıda temas ettiğimiz dört kapı ve kırk makam esprisinin Türk tasavvuf anlayışı içerisinde asıl kaynağı Ahmed Yesevî'dir. Fakr-nâme[494] isimli eserinde Hz. Ali'nin bir sözüne dayanarak dervişlik makamlarının kırk makam olduğunu, bunların şeriat, tarikat, marifet ve hakikat bahislerinde onar onar taksim edildiğini belirtir.

Geleneğin çizgi itibariyle Ahmed Yesevî'ye bağladığı Hacı Bektaş Veli'nin de Dört Kapı ve Kırk Makam sistemini kullandığını bilmekteyiz. Makâlât[495] adlı eserinde Hacı Bektaş Velî, Dört Kapı-Kırk Makam'ı, kısmen farklılıklar göstermesine rağmen[496] Ahmed Yesevî'ye benzer bir şekilde ele alır.

Kemâl Ümmî "Dört Kapı, Kırk Makam" terimlerini kullanmamıştır. Bir beyitte Şeyh Hamid'in "dört erkân ve beş hiss"in banisi olduğunu ifade eder:

Çü dört erkân u biş hissi kodı ol hilm ü 'ilm ıssı
Durışdı 'aklına nefsi zebûn ol şîr-i ner kıldı
(27/26)

Buradaki "dört erkân"ın dört kapı anlamında kullanıldığını kabul etmekteyiz. Şâir dört kapının her birinden, kapı kelimesine yer vermeden, şerî'at, tarîkat, ma'rifet ve hakikatten bahseder. Diğer yandan "Tuhfe-i Erba'în" ya da diğer adıyla "Kırk Armagân" adlı mesnevisinde ölümünü dileyen şahısların ahirete bir takım armağanlar götürmesi gerektiğini söyleyen Kemâl Ümmî "on menzil" ve her menzilde "dörder armağan"dan söz eder. Dikkat edilirse bu da toplam olarak "kırk makam" a tekabül etmektedir. (**bkz.** Eserleri)

a. Şerî'at

İslamın temel hükümleri, ana çizgileri demek olan şeriat, tasavvuf yolunun ilk merhalesi, ilk kapısıdır. Şeriatı bilmeden, ondaki makamları yaşamadan diğer kapılara ve makamlara ermek mümkün değildir. Şâir, şeriati "muhkem bilmeden" tarikatten söz edilemiyeceğini ifade ederken net bir tavır sergiler:

---

[493] Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s. 6-12.
[494] Eser için bkz. Eraslan, Kemâl, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", **TDED**, Cilt: XXII, İst., 1977, s.45-120.
[495] Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât** (Haz: Esat Coşan- Hüseyin Özbay). Ank., 1990.
[496] Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi]. Yıl:2. Sayı:2. Ank.. 1995. s. 6-12.

Şerî'at bilmedin muhkem hakîkatden ururam dem
Kuru lâf ürürem her dem ki bir dâna-yı esrâram

(12/28)

Tasavvuf ehli olanlar şeriate muhalif söz edemezler. Kendilerini hakikat makamında da görseler bidattedirler:

İ hakîkatden dem uran bî-şerî'at urma lâf
Şer'i koyup bid'ate uyan zirâ gümrâh olur

(66/8)

Şeriatın esası Kelime-i Tevhid'dir. (4/105) Şeriat yolunda olanlar gönül darlığı çekmezler.(65/2) Şeriat çizgisi yarenlerin birleşeceği bir çizgidir.

Dükeli sevgülü yârenler içün
Şerî'at birle kıl yar anları çün

(7/124)

Kemâl Ümmî, bir beytinde şeyhi Hoca 'Alî'nin şeriat şehrinde tasavvuf şahı olduğunu söyler:

Ol şehr-i şerî'atde şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakîkatde yüzen lem-yezelîdür

(24/2)

b.Tarîkat

Tarikat "yol" demektir.[497] Kemâl Ümmî'de yol kelimesini kullanır. Diğer yandan Dîvân'da tarikat, çoğu kez bir kervan mecazıyla ifade edilir. Tarikat "kârübân-ı 'ışk"tır. (43/3) Aşk kervanına katılanlar aşk pazarında alışveriş yaparlar. Kervana dahil olmadan aşk pazarına girmek, alışverişte bulunmak mümkün değildir. Tarikat şeyhi, kervancılar başıdır.

Tarikate girmek bir "kâr" tutmaktır. O kârı tutanlar inkârı bırakıp ikrâr yoluna yönelirler. (52/7) Tarikate giren sâlik pir eliyle tevbe eder. (91/24) Sâlikin maksadı menzile ermek olduğundan, tarikat yolunu izlemeli, kendine bir kılavuz bulmalıdır. Yani bir tarikata dahil olmalıdır. Tarikat yoluna girenler de kendilerine öncelikle bir mürşid bulmak durumundadırlar:

İ kişi kılduñısa 'azm-i tarîk
Evvel iste delîl ü girtû refîk

(78/1)

Yalıñuzın menzile irmez kişi
Bir kulaguz aña yol göstermedin

(96/4)

---

497 "Tarîkat dimek 'Arabca yoldurur
Yolıla var kim tarîkat oldurur"
Güzel, KA, s.288.

Denize gitmek için ırmaklara karışmak gerekmektedir. Buradaki ırmak, mecazen bir yol(tarikat)dur. Ama her yol, insanı vahdete erdiremez:

Bügenme ulu ırmaga karış deñize git
Sakın sovuga ugrayuben tonma buz gibi

(132/14)

Tarikata girebilmek ve daha ilerideki mertebelere erebilmek için şeriati bilmek gerekir:

Evvel şerî'ati bilüben gir tarîkate
Tâ iresin hakîkate zât u sıfâtıla

(121/2)

Şeriatte olduğu gibi tarikatte de himmeti çok ve gönlü genişler sıkıntı çekmezler:

Şerî'atde tarîkatde hakîkat
Tarıkmaz himmeti bol göñli giñler

(65/2)

Tarikata giren sâlikin önünde engeller vardır. Şâir bu durumu "yol korhuludur" diye sâlike ihtar eder:

Metâ' u zâduñı sakla ki yol korhuludur
Yüri ayaguñı depret ögüñi başuña dir

(69/7)

Tarikat yoluna binlerce kervan yönelmiş, birçoğu bu yolda can vermiştir. Ancak menzile erenlerin sayısı çok azdır. Bu yüzden, tarikat yolunu kolay bir yol saymamalıdır. (75/6)

c. Ma'rifet

Ma'rifet, Hakk'ı gerçek anlamda bilmektir. Bunu başaran kişi "ehl-i ma'rifet" olup iman tadını tattığı için nefsani lezzet ve tada iltifat etmez:

Ger ehl-i ma'rifet îmânı tadını tada
Gerek ki kalmaya nefsâni lezzet ü tada

(116/8)

Allah'ı bilmek, marifetü'llah makamına ermektir. Bu yönüyle marifet "ruhun gıdası"dır:

Ma'rifeti rûhuña idin gıda
Azma uyup nefsüñe az vir 'alaf

(76/4)

Tarikat, bir mana bahçesi, âşık bu bahçede bülbüldür. Âşık burada marifet güllerini derer:

Bülbüliseñ gel temâşâ kıl ma'ânî bâgını
Gülleri bu ma'rifetdür cem'iyet gül-zârınuñ

(85/29)

ç. Hakîkat

Hakîkat, şeriatin bâtınî yönüdür. Allah'ın gizlediği ve aşikâre kıldığı şeyleri görmektir. Bu noktaya ulaşmak için diğer üç kapıdaki makamların yaşanması gerekmektedir. Şeriatle başlayan sülûk hakikatle en üst noktaya varır ve burada sâlik yakîn makamlarını elde eder. Hakikate ermek zat ve sıfatladır:

Evvel şerî'ati bilüben gir tarîkate
Tâ iresin hakîkate zât u sıfâtıla

(121/2)

Şeriati iyice bilmeden hakikatten söz etmek "kuru laf ürümek"tir:

Şerî'at bilmedin muhkem hakîkatden ururam dem
Kuru lâf ürürem her dem ki bir dâna-yı esrâram

(12/28)

Şeriatin bâtını olan hakikat konusunda konuşanlar sözlerini şeriatten uzak söylerlerse yoldan azmış, bidate düşmüşlerdir:

İ hakîkatden dem uran bî-şerî'at urma lâf
Şer'i koyup bid'ate uyan zirâ gümrâh olur

(66/8)

Tasavvuftaki mertebelere ermek insana Tanrı'nın bir lütfudur ve bu O'nun takdirindedir. İlahi aşk ile ulaşılacak bu makamlara, Tanrı dilediğini ulaştırır. Fasıkların mecazî aşklarını hakîkat makamlarına ermeye vesile kılabilir. Aynı şekilde bir zâhidin hakikat makamlarına yakınlığı ve onlara ermesininin takdiri yine O'na aittir:

Bir fâsıkuñ mecâzını iltür hakîkate
Bir zâhidüñ hakâyıkın âhir mecâz ider

(54/12)

Şâirin, şeriat şehrinde tasavvuf sultanı olarak gördüğü şeyhi Hoca 'Alî aynı zamanda hakikat denizinde yüzen bir şahsiyettir:

Ol şehr-i şerî'atde şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakîkatde yüzen lem-yezelîdür

(24/2)

2. Seyr ü sülûk

Seyr ü sülûk, tarikatte takip edilen usul demektir. Sülûk, Allah'a vasıl olmak için Hz. Peygamber'in ahlâkı ile ahlâklanmaktır. "Sülûk ehline sâlik, sâlikin takip ettiği yol ve metoda meslek, menzile ulaşan sâlike ise vâsıl ismi verilir"[498]

Sülûka yönelen kişi "tecerrüd menzili"ne azm etmiştir:

Çün tecerrüd menziline 'azm idüp girdi yola

[498] Tatçı, **YED-I**, s.320.

Yüküni yeynildibilen kayd-ı hammâli nider

(58/7)

Kemâl Ümmî, Seyr ü sülûk tabiri yerine "seyr ü sefer"i kullanır. Maksat, Lâ-mekân makamına ermektir. Lâ-mekâna erişmek isteyen sâlik, seyr ü sefer kılıp mekânını terk etmelidir:

Dileriseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr u sefer kıl yüri mekânuñı terk it

(43/2)

Tarikat yoluna canlılardan kimsenin gitmediğini söyleyen şâir, sülûkta, sâlikin cansız, âdeta kendini ölü gibi teslim etmek durumunda olduğunu ima eder:

Bu yola canlulardan kimse varmaz
Velî cânsuz gelenlere salâdur

(50/3)

Sülûk için mutlaka bir kılavuza ihtiyaç vardır. Çünkü kılavuzsuz menzil almak imkansızdır:

Yalıñuzın menzile irmez kişi
Bir kulaguz aña yol göstermedin

(96/4)

Tarikat yoluna giren kişi mürşid elini tutarak tevbe eder. (91/28) Her bir işi kendisine göre değil de "ulularin öğüdüne göre" işler. (96/5) Sülûk esnasında yüksek makamlara ulaşan yol erinin Hüma kuşu gibi olan canı Lâ-mekân'da seyreder. Burada Hüma kuşunun yükseklerde uçtuğu fikri benzetmeye vesile teşkil etmektedir:

Her nefes cânum hümâsı lâ- mekân seyrin kılur
Gerçi nefsüm baykuşı giçmedi bu vîrâneden

(99/2)

Seyr ü sulükta, yol erinin her makamda yaşadığı tecellîler, onda değişik izlenimlere ve hallere sebep olur, halden hale geçer:

Gâhî agar ʻÎsî gibi göklere seyr ider gögi
Gâhî yiri Yusuf'layın zîr ü zemîn ü çâh olur

(64/11)

Sülûk esnasında gönül hiçbir yerde eğlenmez. Sürekli seyr halinde olduğundan bir menzilde, bir makamda karar kılamaz:

Bir yirde hîç ârâmı yok çevre yaña seyrânı çok
Bir yir kanı kim ol baña bir lahza menzil-gâh olur

(64/13)

Tarikat yolunun belirleyicisi mutlak hakim olan Tanrı'dır. Bu yolu, bütün mülklerin Mâlik'i olan O açmıştır. Vasıl makamına ermek, sâlikin tek başına gayreti ile mümkün olmaz. Her sâlik için Tanrı'nın yardımı gereklidir:

İ yoluñ hâdisi mülküñ mâliki
Sen yitişdür menzile her sâliki

(7/86)

Menzile ermek, sâlikin vâsıl makamına ermesiyle mümkündür. Bu aynı zamanda vadedilen ahiret devletlerine de kavuşmadır. Bunun için de dünyadan kaçmak, yolda ısrarlı olmak gerekir.

Âhiret devletlerine dünyeden kaçan yiter
Yolı koyup gûla uyan menzile kaçan yiter

(47/1)

Sülûk yolununun sermayesi sıdk ve safadır. Bunlara sahip olmak sâliklerin ilk vasfı olmalıdır.

Bu yolda vü ol ilde evvel âhir
Bizüm ser-mâyemüz sıdk u safâdur

(50/6)

Sülûk etmenin birinci gayesi nefsî arzulardan ve dünya kaydından kendini kurtarmak, bu cihanın en küçük bir zerresine bile meyletmemektir. Ne güzel taylar, ne güzel ton (elbise)lar, ne makam ne mevki sâlik için birşey ifade eder. (58/8) Sülûk adabında ilk iş, yol erinin üzerindeki ağır dünya yüklerini atmasıdır. Zira menzile ermesi için bu şarttır. Bu manada insan için can da baş da yük sayılır:

Hiç yol eri agır yükile menzile yitmez
Yükdür ser ü cân dahı sebük-bâr gerekdür

(52/11)

Kayduñı kes ki menzile yitesin
Çün agır yüklüler yola döymez

(73/7)

Bir kıla nazar kılınırsa sâlikin yolu bağlanır:

Bir kıla kılma nazar kalma girü
Yohsa baglar yoluñı ol ince kıl

(88/4)

Şâir, Mesih'in göğe yükselişi esnasında üzerinde dünya metaı olarak bulunan iğnesinin kendisine ağırlık teşkil ederek manevi mertebelerde belli bir yerde kalmasına vesile olduğunu hatırlatır:

Yüküñi yeynildi gör i yol eri
Kim Mesîh'e ignesi oldı sakîl

(88/5)

Sülûk yolu oldukça çetin bir yoldur. Binlerce insan ve tarikat erbabı bu yola yönelmiş, fakat çok az bir kısmı maksadına ulaşabilmiştir. Şâir, sülûk erbabına "Bu yolu kolay sanmayın" diyerek zorluklara dikkat çeker:

Sad hezârân kârübân bu yolda cân virdi henüz
Kim birisi menzil aldı bu yolı sanman güzâf

(75/6)

Terk ve tecrid makamlarını yaşayan sâlik, sülûkunu tamamlayıp fenâfi'llah mertebesine ulaşır. Şâir bunu "suya irmek" olarak isimlendirir. (117/3)

3. Cehl

Cehl, menfî kavramlardan biridir. Dîvân'da cehl, imanî bilgiden yoksun olmak şeklinde değerlendirilmektedir. Bu da kişiyi her işten alıkoyar.

Ah ki mâlâya'ni yirde cehlile harc eyledüm
Bunca 'ömr ü sâl ü mâhı (neccinâ mimmâ nehâf)

(10/13)

Kişiler câhillikleriyle övgüye layık olamazlar. (131/38) Cehalet karanlığından kurtulmak, ilimle mümkündür. (76/5) Cehaletle iddiada bulunanlar, ayet ve ahbar(hadis)la delil gösteremediklerinden, sözlerine itibar olunmaz. (131/36)

Cehaletin bir insanda bulunması da Tanrı'nın takdiriyledir. (54/19) Mürşid, tarikata yeni giren mübtedinin cehlini yabanî bir ağacı budar gibi budar ve yerine ilim aşılar:

Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar

(61/19)

Şâir, münacat ifadesi taşıyan beyitlerinde, cehaletten kurtarması ve ilimden haberdar etmesi için Tanrı'ya yakarır:

Cehâletden bizi kurtar İlâhî
'İlimden kıl âgâh estagfiru'llah

(16/6)

4. Cömertlik, Sehâ

Cömertlik ve seha, Dîvân'da yüceltilen güzel huylardandır. İyi bir üne sahip olmak ya ilimle ya da cömertlikle mümkündür: "Dünyede 'ilm ü sehâsuz nâmüdâr olmaz kişi" (131/37) mısrası bu görüşün ifadesidir. Cennet ve dizar umanlar cömert olmak zorundadırlar:

'Âşık-ı sâdık şuña dirler ki terk-i bahtı var
Cennet ü dîzâr umanlar nîte cevmerd olmaya

(125/6)

Sehasız ibadet ve zikrin faydası olmaz. (85/12) Şâir sehanın her hayır ve ibadetin başında geldiğini söyler:

Her hayr u tâ'at u hünerüñ başıdur sehâ
Nider kerâmeti kişiye tek kerem gerek

(83/9)

Malını Tanrı yolunda "sebîl" edenlere, Kevser havuzu vadedilmiştir. (88/18) Seha, Hz. Peygamber'in güzel adetlerindendi. Halka lütuf ve sehasıyla örnek olmuştu:

Anuñ hakında Hak didi (Hulkun 'azîm) kim
Dâyim sehâ vü hulkıla lutf idi 'âdeti

(23/62)

İbrahim Peygamber, cömertliği ile Allah'a yakınlık makamlarına ulaşmıştı:

Ol nûrıla Halîl'e hem od oldı gülistân
Hem kıldı ol sehâvetile bol ziyâfeti

(23/12)

Halkı, aşıyla doyuranlar Hakk'a âşinâ olurlar. Onların cömertlikleri sebebiyle malları azalmaz, aksine artar:

Âşinâ olur Hak'a halkı 'toyuran aşına
Artar ol günden güne hâşâ ki alça aşına

(39/1)

Kişi, gücü oranında Tanrı rızası için açları doyurmalı, yalınları donatmalıdır. (109/22) Bugün varlığından açlara ikramda bulunanlar, yarın ilâhî yiyeceklere ulaşacaklardır. (100/14)

Yaga bala toyur kamu acları
Dilerseñ ki üstüñe rahmet yaga

(37/4)

Cömert kişilerin en mütevazî ikramları, bâhillerin bal ve yağından daha değerlidir:

Bişidür helvâdur ol cevmerdüñ arpa etmegi
Bal ü yagından bahîlüñ ger çigi ger bişidür

(55/6)

5. Dünya

Kemâl Ümmî, dünyayı sürekli olarak aşağılar. Ondan hep olumsuz bir unsur olarak söz eder. Erenler dünyayı sevmemiş sürekli yermişlerdir. Zira burası durulacak, eğlenilecek bir yer değildir:

Eren çü sevmedi dünyâyı sevme sen dahı yir
Degüldürür zire ârâm idesi yir bu yir

(69/1)

Şâir, "dünyâ" kelimesini "dûn ya" cinası şeklinde kullanarak onun insanı nazla besleyip sonra yediğini ifade eder:

Anuñ içün bunuñ adı olupdurur dûn ya
Ki ʻızz ü nâzile besler veli döner girü yir

(69/2)

Dünya, insanı gaflet uykusuna yatırır. (16/7) Bu dünyada çok gülenler ahirette ağlayacaklardır. (46/31) Dünya dostları da, tıpkı kendisi gibi vefasızdırlar. (50/12) Dünyanın fânîliğine karşılık ʻukbâ (öteki dünya) bâkîdir. (1/79) Fânî dünya ne beğe ne hükümdara kalır:

Niçe yapup düzevüz ev ü hâne
Çü dünyâ ne bege kalur ne hâna

(1/78)

Şâir, dünyanın lezzetlerini bala benzeterek ona parmağını bananların başına binlerce arının üşüştüğünü veciz bir şekilde dile getirir:

Başına bir demde biñ aru üşer
Her ki dünyâ balına barmak bana

(38/4)

"Saray" (25/1), "hayır tohumu saçılacak bir tarla" (41/3) gibi olumlu benzetme unsurları bulunmasına rağmen dünya, genellikle olumsuzdur.

Zemin, halkı yutan bir ejderhadır:

Nedür misâli zemînüñ bir aç ejderhâ
Ki halkı yutmagıla olmadı vü olmaz sır

(69/3)

Dünyaya gereğinden çok emek vermek, buz üstünde bina yapmak gibi birşeydir ve akıllı insanın yapacağı bir iş değildir:

Gâfil duruşuben ne yaparsın bu fenâyı
'Âkil kişi urur mı buz üstinde binâyı

(138/1)

Benzetme unsurlarının bir kısmı doğrudan doğruya hadislerden alınmıştır ve Hz. Peygamber'in kendi ifadeleridir:

Hubb-ı dünyâ şarâb-ı Şeytândur
Mustafâ şöyle dir 'ale't-tahkîk

(78/18)

Dünye sevmek her hatânuñ başıdur dir Mustafâ
Terk it anı ger tutarsañ hükmini ahbârınuñ

(85/35)

Mustafâ dünyâya köprüdür giçüñ yapmañ didi
Köprü üstinde 'imâret pâyidâr olmaz kişi

(131/10)

6. Fenâ fi'llah, Bekâbi'llah

Cihânda misl-i garîb ol ya yol geçici gibi
Dahı ölümden öñ öl ehl-i sinleden sayıl

(90/10)

Tasavvufta Fenâfi'llah, sâlikin zikir, tefekkür ve riyazet ile beşerî sıfatlarından sıyrılması; Bekâbi'llah ise Fenâfi'llah'tan sonra Allah ile olma halidir. Bekâbi'llah makamı sûfînin bir damla mesabesindeki varlığının Vahdet denizine katılmasıdır.

Kemâl Ümmî doğrudan bu iki terimi kullanmaz. Çoğu kez "fenâ ve bekâ" kelimeleriyle ifade eder. Şâir daha çok, Bekâbi'llah makamını, "bekâ dirlik (ebedî var olma)" terimiyle, Fenâfi'llah'ı da bir hadis mealine dayanarak " Ölümüñden öñdin ölüp uçmak" olarak ifade eder

Kaçan iresin bekâ dirlige sen
Ölümüñden öñdin ölüp uçmaduñ

(81/8)

Bilindiği üzere tasavvufta sâlik için fenâfi'llah mertebesi, bekabi'llah'a geçiş için gereklidir. Fenâfi'llah ise, daha önce Fenâ fi'ş-Şeyh, Fenâfi'r- Resûl makamlarını yaşayan sâliklerin erebileceği bir makamdır. Dîvân'da bu makamlarla ilgili net bilgiler bulamamaktayız. Ama pürüzsüz bir şeyh sevgisini (bkz. Şeyhleri; Bazı Mutasavvıflar), engin bir Peygamber muhabbetini (bkz. Muhammed Peygamber) her vesile ile ifade eden şâirin bu makamları da yaşadığını kabul etmekteyiz.

Kemâl Ümmî, aşığın bütün işlerini tevekkülle Tanrı'ya ısmarladığını, kendisinin ebedî var (Bekâbi'llah) olabilmesi için yok ve fânî (Fenâfi'llah) olması gerektiğini söyler:

'Âşık oldur kim işin Ma'şûk'a ısmarlar kamu
Yog u fânî olmayınca bâki var olmaz kişi

(131/5)

Mutlak ve tek "Mevcûd"u bulmak isteyen sâlikin, vücudundan geçmesi, onu yokluğa tebdil eylemesi gerekir:

Maksûdı ger buyısa ki Ma'bûd'ı bula ol
Mevcûd içün be-külli vücûdı 'adem gerek

(83/8)

Gönül gözü açık olupta bu dünyada iken hazırlık yapanlar, Kelime-i Tevhid'i söyleyenler fenâyı bekâya çevirirler. (4/19) Maksadı Fenâfi'llah olanlar, sıdk ile bu yola azm edince gözlerinde beyin de sipahinin de bir değeri olmaz:

Sıdkıla fakr u fenâ yolına 'azm itdüñise
Ne işüñdür senüñ ayruk beg ü ispâhi göñül

(89/34)

Dünyaya bağlananlar bekâ milkini harap kılmış, fenâ milkinde mimar olmuşlardır. (12/8) Bir çok bilgin ve fen sahipleri ölerek dünyadan göçmüşlerdir. Ancak âşıkın gayreti yaşarken, hayatta iken ölmek, Allah'ın varlığında kendi varlığını yok kılmaktır:

Bu fenn içinde bul fakr u fenâ kim
Niçe 'allâme fennân kondı göçdi

(127/37)

Kemâl Ümmî, 'Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ından ilham alarak fenâfi'llah'ı "Simurg"a ermek olarak değerlendirir:

Kimse hiç Simurg'a irmez uymayınca hüdhüde
Pes ne bilsün degme kuş kim kancarudur Kûh-ı Kâf

(75/7)

Dîvân şiirimizde de kullanılan bir ibareye yer veren şâir, fenâfi'llah mertebesini "gerçek yoksulluk ('adem-i aslî)"a ermek olarak değerlendirir:

(Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyni)[499] ya'nî

---

[499] "İki dünyada da yüzü kara olmak, demekse de durum tam tersinedir. Tasavvufta Fenâfi'llah'ı ifade eder. Başta ve sonda, içte ve dışta, dünya ve ahirette vücudu yok etmektir" Pala, DŞS, s. 437.

8. Gurbet, Fürkat, Vuslat

Sûfîlerin dünyasında gurbet, fürkat ve vuslat kavramlarının mecazi anlamda özel bir yeri vardır. Vahdet-i Vücud telakkisine göre bütün varlıklar gibi insanın esası da Hakk'ın kendisidir. Ezelde Hak'la birlik halinde bulunurken, Elest Meclisi'nde Cemâlü'llah'ı görüp âşık olan insan, dünyaya geldiğinde asıl vatanından ayrılıp gurbete düşmüştür. Dünya, mutasavvıf için bir gurbet, mutasavvıfın canı ise bir konuktur:

Garîbem gurbete düşdüm ilümden
Za'îfem nesne ne gelmez elümden

(97/1)

Gurbete düşdüm benüm bu yirüm ü yurdum degül
Asl u bünyâdum ilüm zahmânum ayrukdur benüm

Lâ-mekândan geldüm uş kondum girü göçsem gerek
Ten kafesdür bunda cânum kuşı konukdur benüm

(95/8-9)

Dünyaya gelen âşık, bir zamanlar, "lâ-mekânî" iken yaşadığı "vatan"ından uzak kalmış, onun sevgisini unutmuştur:

Lâ-mekânî sen unutduñ vatanuñ sevgüsini
Ki degül Ümmi Kemâl ili bu meskende göñül

(89/31)

Gurbette fürkat söz konusudur. Şâir fürkatten başka firak ve hasret kelimelerini de kullanır. Sûfî bu fürkatten her zaman yakınır. Kemâl Ümmî, gurbet, fürkat ve vuslat terimlerini yukarıda ifade edildiği üzere tasavvufi manalarıyla kullanır.

Niçeye degin elüñden bu Kemâl Ümmi senüñ
Fürkat u hasret odına tutuşup yana göñül

(89/19)

Hasretten âşıkın canı kıl gibi incelmiş, fürkat ve gamla gönlü daralmıştır. (1/31-32) Elest Meclisi'nde gördüğü didarın hayaliyle her an ayrılığın ateşini içinde hisseder:

Gelür her dem hayâlüñ bizi yakar
İçümüzi firâkuñ odı yakar

(1/33)

Vuslat, Mutlak Sevgiliye kavuşmadır. Mutasavvıflar vuslata ölümle ermişler, ölümü de "bayram, düğün" olarak değerlendirmişlerdir. Mevlânâ'nın ölüm yıldönümü törenlerine "Şeb-i 'Arûs (düğün-zifaf gecesi)" denmesinin sebebi budur.

Kemâl Ümmî, vuslata vesile olan ölümü "bayram" olarak görür. "Bayrâmıdur ölüm güni girçek 'âşıklaruñ" mısrasıyla ifade ettiği bu görüşünü, âşıkın canını "kurban" olarak götürmesi mecazıyla destekler. (56/15)

Şâir, vuslatı bazen de su ve şarap olarak ifade eder:

Demidür vuslat âbına yakasın
Nice bir fürkat odına yakasın

(1/49)

Şarâb-ı vuslatın içmek gerekse di zikr it
O Hâliku'l-'inabı Lâ ilâhe ille'llah

(4/47)

9. Halvet

Halvet, "Şeyhin emir ve tensibi ile müridin karanlık ve dar bir yere çekilip ibadetle vakit geçirmesi... Istılah olarak Hak ile gizli konuşmak demektir."[502] Bir başka anlamı ile halvet; zâhirde halk, bâtında Hak ile olma, kesrette vahdeti yaşama durumudur. Kemâl Ümmî halvet'i her iki anlamıyla da kullanır.

Halvet, Hak ile beraber olmanın vazgeçilmez yollarından biridir. Dış dünya ile ilişkisini azaltan ve kendisine yapılan telkinler doğrultusunda ibadet eden sâlik, nefsin tezkiyesi ile birlikte kendi içinde de bir derinleşme kaydeder. Şâir bunun idraki içinde, kesreti temsil eden halktan uzaklaşmayı öğütler:

Var halvet ihtiyâr ide gör kim halâyıkuñ
Bir dostı varsa düşmeni toksan tokuz gibi

(132/17)

Halvete giren sûfî, gönlünü kötü duygulardan temizlemezse, çile ve halvetten zevk alamaz:

Göñlüñi kibr ü riyâ gavgâlarından hâli kıl
Tâ ki lezzet vire saña cille halvet i'tikâf

(75/2)

Halvet sırasında sâlikin gönlü sürekli nefisle mücadele halindedir. Bunda zaman zaman başarısızlığa uğramaktadır:

Bir nefes halvet içinde bileme hem-dem iken
Bir nefes taşra kaçarsın yine bâzâra göñül

(89/51)

Halvette sâlik gönlünü nefsani arzulardan "hâlî" kılıp aşka gark olacaktır. Nefis mücadelesinde başarılı olamıyanlar ile gerçek yol eri olmaya layık olmayanlar bu noktada zaaf gösterirler:

Halvet içre fâsık u ayık velî
Sohbet içre 'âşık-ı mestânesin

(107/4)

Halvette kendini arındıran sâlik, tedrici olarak tecellîlere kavuşur. Artık ilâhî sırları görecek, vahdete erecek kadar mesafe almıştır. Bu noktadan sonra halvette "Dost"uyla beraberdir ve araya artık hiçbir şey sığmaz:

Kemâl Ümmî ko ki ol dostdan artuk
Bugün bu halvete deyyâr sıgmaz

(71/11)

---

[502] Baltacı, TL, s.79.

10. Havf, Recâ

Havf korku, reca ise ümit demektir. Dîvân'da Türkçe karşılığı olan "korhu"nun yanısıra havf kelimesi sıkça "hatar(tehlike)"la birlikte kullanılmaktadır. Recâ da "ümîz" kelimesiyle ifade edilmektedir.

Yol eri korku ile ümit arasında olmalıdır. Havf'ın alameti, aykırı davranışlardan kaçınmak, recâ'nınki ise gücü yettikçe ibadet yapmaktır. Korku ve ümit arasındaki denge mühimdir. Kemâl Ümmî, korkudan ümide geçişi, Tanrı'ya sığınmakta bulur:

Kamu yirlerde senden korharam hem
Yine sensin Penâh estagfiru'llah

(16/3)

Kelime-i Tevhid, insanı korkulardan kurtarıp ümitli olmaya sevkeder. (4/35) "Tanrı'nın rahmetinden ümit kesmeyiniz" buyruğu da, şâir için bir reca vesilesidir:

Çü Hak (lâ taknetû min rahmeti'llah)
Buyurdı bir ümîzümüz şuñadur

(49/13)

Korku ve ümit arasında olmanın sebebi, Şâire göre akibetin ne olacağının bilinmemesi, yalnız Tanrı'nın takdirinin belirleyecek olması inancından kaynaklanmaktadır:

Bize bu havf u hatarlar yirinde ne gülmek
Çü bilmezüz ki soñ ucı neye irer ahvâl

(87/26)

11. Hilm

İnsandaki iyi hasletlerin önemlilerinden biri olan hilm, başkalarına yumuşak muamele etmek anlamındadır. Tevazu gibi insandaki toprak unsuruyla ilgili hasletlerdendir. Topraktan yaratılan Âdem Peygamber, hilmi ile makbul ve mükerrem olmuştur:

Hilmile Âdem mükerrem oldı hem
Kibrile Şeytân merdûd u zelîl

(88/12)

Hilm içre bizi pâk idü zevkuñ suyıla yu
Şevkuñ yilini esdürü 'ışk odına yandur

(9/12)

Kemâl Ümmî, Muhammed kelimesinin Arap alfabesindeki harflerini kendisine göre yorumlarken "h" sesinin Hz. Peygamber'in hilmine işaret ettiğini söyler:

Mîmeyni mürşid olmış anuñ Ha'yı hilmile
Okur halâyıkı Hak'a Dâl'ı delâleti

(23/65)

İlim sahibinin ilmiyle birlikte hilmi yoksa, öğütlerinin halka etkisi olmaz:

Her kimüñ kim 'ilmi birle hilmi yok kılmaz 'amel
Halka hiçte'siri yokdur pendinüñ güftârınuñ
(85/31)

12. Himmet

Himmet, Dîvân'da sâlikin Allah'a, mürşide ve kullara hizmeti anlamında kullanılan bir kavramdır. Himmet "silah, ışık, at ve tûtiyâ" mecazlarıyla verilir.

Sâlik, sıdk ile tevekkül atına binip himmeti kendisine silah ve ışık edinir:

Sıdkıla gel tevekkül atına bin
Hem idin himmeti silâh u ışık
(78/5)

Tahâret çevşenin himmet silâhın
'Amel seyfin kuşan u key takın dur
(57/4)

Âşık, Dört kapının her birindeki merhalelerin zorluklarına himmetinin ziyadeliği ve gönlünün genişliği ile katlanabilir:

Şerî'atde tarîkatde hakîkat
Tarıkmaz himmeti bol göñli giñler
(65/2)

Gerçek âşıklar bu fânî dünyada yapılar yapmaz, var olanları terkederek vuslata ermek maksadıyla himmet atını hızla hedefe doğru sürer:

Yapuñuz bünyâduñuz bu köbri üzre fânidür
Giçüñ andan Hakk'a kaçuñ himmet atın çapuñuz
(70/4)

Himmet, diğer anlamıyla mürşidin müride teveccühü ve yardımıdır. Her işte hazır ve nazır olan Tanrı'yı göremeyen sâlik anadan doğma kördür. Görebilmesi için tabib mesabesinde olan mürşidin, müridin gözlerine himmet tutiyasını çekmesi gerekir. Bu, mürşidin müride himmetidir:

Göremezseñ tabîb iste ki senüñ
Çeke gözüñe himmet tûtıyâsın
(100/5)

13. İki Cihana Üç Talak Vermek

Şâir, "iki cihân, du cihân, du 'âlem" tamlamalarıyla bu dünya ve öteki dünyayı kasdeder. Dünya, 'ukbâ kelimelerinin yanısıra sık sık dünyayı "bunda", 'ukbâyı "anda" kelimeleriyle karşılar.

Hz. Peygamber iki cihandan feragat etmiştir. (23/45) Gerçek pîrler de yalnız "Bir"i severek iki cihandan usananlardır. (38/10) İki cihanda Tanrı'dan başkasına meyletmek âşıklar için bir hatadır. (50/5)

Talâk virmüşdürür merdân-ı Mevlâ
Du 'âlem varlıgınuñ derhemine

(123/8)

Gerçek âşıklar ve dervişler, Tanrı'nın dizarını sevdikleri için iki cihanın hevesinden vaz geçmişlerdir. (87/39) Bu vaz geçiş "terk" ile alakalı olup "iki cihana üç talak vermek" gibi orijinal bir ifade ile ortaya konulmuştur:

'Işkı tutup virdiler iki cihâna üç talâk
Ol Bir' üñ çün sevdiler dizârını dervîşler

(62/2)

Bir'i seversen iki cihâna vir üç talâk
Dörd aslı biş hissi ko altı cihâtıla

(121/3)

14. İhlâs

İhlas, inançlardaki samimiyet, Allah'a bağlılıkta dürüst olmak ve riyadan uzak bulunmaktır.

Kemâl Ümmî'ye göre, ibadet bağının ağaçlarının meyve vermesi için "ihlâs çeşmesi"nin suyu ile sulanmaları gerekmektedir:

Dem-be-dem suvarmayınca çeşme-'i ihlâsıla
Yimişi bitmez 'ibâdet bâgınuñ eşcârınuñ

(85/7)

Riyâsız ve ihlâslı olarak Kelime-i Tevhid'i söyleyenlerin dilekleri kabul olur. (4/20) Onlar nereye varsalar kademleri mübarektir. (4/153) Zâhidler arı ihlâs sahibidirler. (7/123)

Kemâl Ümmî, ihlâs konusunu, tasavvuf ve tarikatla ilgili hususları ön plana çıkararak işler. Bu dünya pazarında, asıl kârı elde edenler her varlığından geçenlerdir:

Assı şular itdi ki bu bâzâruñ içinde
İhlâsıla her varlığını yoga sayandur

(9/7)

Tarikata yeni giren tâlib bir yabanî ağaç misalidir. Mürşid ise Bağban olarak ona ilim ve ihlâsı aşılar:

Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar

(61/19)

Dîvân'da, tarikat ehli olanların dış ve içlerinin ihlâs bakımından birbirine uyumlu olması gerektiği üzerinde ağırlıklı olarak durulmakta, şâir konuya kendisi açısından da bakmaktadır. Sûfî, riyasını ihlâsa döndüren, dış ve içini ihlâs ile birleştiren kişidir:

Sûfî şuña dirler kim ola kalbi safâ hem
Tutmaya küdûret döne ihlâsa riyâsı

(130/9)

Bâtınında kankı dervîşüñ ki ihlâs olmadı
Zâhirinde kuru zerk u hırka vü şâlı nider

(58/9)

Bâtınum zerkı henûz ihlâsa tebdîl olmadı
Gerçi hırkam zâhirüm rengini tagyîr eyledi

(128/7)

Hergiz ihlâsıla añılmaz adum
Zerkıla halk içinde meşhûram

(93/5)

15. ʻİlm

Dîvân'da ilim üstün tutulan kavramlardan biridir. Cehaletle karşılaştırılarak yüceltilen bu kavram, kişinin sosyal statüsünü belirleyici özelliğe sahiptir. Şâir bunu şu mısrasıyla ifade eder: "ʻİlmile olur kişide her şeref" (76/5)

Kemâl Ümmî ilmi, dünya ve ahiret "bilisi" olmak üzere ikiye ayırır. (52/6) Dünya bilisi zâhiri ilimleri, ahiret bilisi bâtınî ilimleri ifade eder. İlim ve cehl birbirinin zıddı kavramlardır:

Hiç mesel yöninden olur mı berâber bir degül
ʻİlmü cehl ü hakk u bâtıl hayr u şer nâ-bîh ü bîh

(6/10)

İlmi olanlar amel ederek Hak'a erişebilirler: "ʻilmüñ varısa var ʻamel eyle Hak'a eriş" (112/8) İlim ehli olanlar ehl-i dâniştirler. Dünyada iyi bir ad kazanmak ilimle mümkündür. (131/37) Bütün erdem sahipleri, manevi bakımdan yüksek kimseler ilim ve ibadetleri ile menzile ermişlerdir. (76/6)

Şâir, bir münacat beytinde cehaletten kurtarması ve ilimden haberdar etmesi için Tanrı'ya şöyle seslenir:

Cehâletden bizi kurtar İlâhî
ʻİlimden kıl agâh estagfiru'llah

(16/6)

Kemâl Ümmî, ilmi öğütlemesine rağmen tek başına kurtarıcı ve erdirici bir unsur olarak görmez, "emin olma" diye ikaz eder:

ʻİlmüñe vü zühdüñe tekye urup
Olma emîn mekr-i Hudâ'dan sakın

(108/5)

16. Kahr, Lutf

Allah'ın Celal sıfatının tecellîleri "kahr", Cemal sıfatının tecellîleri "lutf"tur. Sâlik, sülûkunda çevreden gördüğü kötü ve iyi tezahürleri, Tanrı'nın kahrı ve lutfu olarak değerlendirir. Bundan dolayı halka ne kızar ne darılır:

Kahr u lutfı Hudâ'dan añlarısañ
Halka her işde ne kakı ne tarık

(78/13)

Aslında sâlik için kahır da lütuf da güzeldir. Çünkü her ikisi de Tanrı'dandır. Cemal sıfatından zâhir olan lütuf ve vefaya ermek için, Celal sıfatından zuhur eden kahır ve cefaya katlanmak gerekir. Kemâl Ümmî, lutfa ermek isteyen sâlikin kahır ve cefayı "aş (yemek)" edinmesi gerektiğini söyler:

Getür kim irdi bir lutf u vefâya
Aña kahr u cefâ aş olmayınca

(115/10)

Tanrı'nın kahır ve lutfuna en güzel misal, mevsimlerdedir. Tabiat tasvirlerinde şâir kışı kahra, bahar ve yazı lutfa karşılık sayar: "Niçe kıldı fazlı birle kahrı lutf u kışı yaz" (31/1) mısrası bu temsilin ifadesi olarak zikredilebilir. Can gözü açık olanlar bu temsili anlayabilirler.

17. Kanâʻat

Kanâʻat, kişinin ihtiyacı miktarıyla yetinmesidir. Şâir kanaati bir "hazine", bir "san'at" ve "şerbet" olarak ifade eder:

Eger hazâyin-i bâkî gerekse Ümmi Kemâl
Saña kanâʻat ü sabrı idini gör pîşe

(120/11)

Baña ayruk sanâʻatden ne assı
Niçemâ kim kanâʻat pîşem olmaz

(72/27)

Çok peşîmân yiyisersin assısuz
Kim kanâʻat şerbetinden içmedüñ

(81/5)

Kanaat etmek, Hz. Peygamber'in meziyetlerindendir. Tanrı ezelden üstünlükler vermişken O, fakirliği ile övünmüş, kanaat ve sabırla iktifa etmiştir. (20/10)

Levlâk irişmiş iken aña Tañrı'dan hitâb
Fakr ile fahr iderdi vü sabr u kanâʻati

(23/39)

Bâkî hazine bulmak isteyenler, kanaati kendilerine sanat edinmelidirler. (76/3; 87/9) Kanaat hazinesine erenler ne susar ne de acıkır:

Her ki buldı kanâʻatüñ gencin

Ayruk ol ne susadı ne açdı

(126/11)

Kanaatin tadını alanlar şeker ve balı istemezler. (58/1) Haram yeme ve içmeyi kendine meşgale edinenler hüsrandadırlar. Şâir bunlara "Hiç kanâ'at şerbetine barmaguñı banmaduñ" (82/4) diye hatırlatmada bulunur. Çok yemek ve içmekte haram mesabesindedir (91/37) ve kanaat düsturuna uymaz.

Kemâl Ümmî, mal ve rızkın insana gerekli olanından fazlasını terk etmesi gerektiğini söyler. (75/4)

Müsrif olma var kanâ'at kıl ki şol it nefsüñe
Bir 'abâ kaftânıla bir pâre kuru nân yiter

(47/31)

Kanaat etmemenin hesabı vardır ve birgün sorulacaktır:

Ger hisâbından 'azâbından kılursañuz hazer
Pes kanâ'at kıluben az nesne birle barınuñ

(85/13)

Kanaat ederek bütün varlığını yokluğa verenler bâkî hazinelere ererler. (47/5)

Kanâ'at eyle dilerseñ kim iresin gence
Mübeddel eyle kamu varlıguñı yokluga vir

(69/5)

18. Kerâmet, Keşf

Keramet, keşifle birlikte söz konusu edilir. Aslında cömertlikle ilgili bir kelime olan keramet Tanrı'nın yardımıyla velilerin üstün haller göstermesidir. Dervişlerin keşif ve kerâmetleri çoktur. (84/12) Keramet isteyenler, Kerim olan Tanrı'yı çokça anmalıdırlar. (4/166) Gerçi kendisine Tanrı'nın hidayeti erişmeyenlere mucize de, kerâmet de fayda etmez:

Her kime kim hidâyet irişmedi Tañrı'dan
Dönmez kerâmet ü kılç u mu'cizâtıla

(121/17)

Keramet kavramı, tek başına önemsenecek bir kavram olarak ele alınmaz. Şâire göre kişiye keramet değil kerem gereklidir:

Her hayr u tâ'at u hünerüñ başıdur sehâ
N'ider kerâmeti kişiye tek kerem gerek

(83/9)

Keramet sahibi olanlar aynı zamanda keşif ehlidirler. Şâir bunların adına bağışlanma dileyerek keşif ve keramet ehline değer verdiğini gösterir:

Ehl-i keşf ü pür-kerâmetler hakı
İşleri vecd ü vilâyetler hakı

(7/117)

Dîvân'da keramet kavramı, doğrudan doğruya şâirin şeyhleri ile ilgili olarak dile getirdiği bir kavram olarak yer alır. Ona göre şeyhi Hoca 'Alî, katına gelen insanların tuttukları niyetleri, keramet göstererek, bilirdi:

Katına her ki gelürdi ne niyyet tutsa bilürdi
Kerâmet birle kılurdı işâret goft u gûyında

(25/23)

Nice kılam kuru da'vî ki yok da'vimde hiç ma'nî
Kerâmet söylerem ya'nî ki ma'nîden haber-dâram

(12/29)

Diğer yandan gönlünde sırr-ı ilahîyi taşıyan insanlar bir takım olağanüstülükler gösterirler. Bunlar keramet kabilinden davranışlardır ve sırrın ifşası anlamına da gelir. Şeyhinin kerametlerinden olumlu bir ifade ile söz eden şâir, sırrın ifşası karşısında müddeilerin bu hali anlayamıyacağını söyleyerek onlardan uzak kalınmasını öğütler. (74/21)

19. Meskenet

Meskenet miskinlik, yoksulluk demektir. Sûfîlerce makbul sayılan hallerdendir. Kemâl Ümmî sûfîliği meskenet olarak tarif eder:

Çü sufîlık safâ vü meskenetdür
Küdûret mi olur miskîn içinde

(119/2)

Meskenet, kibrin terkiyle "kefen tonu" misâli bir "ton (elbise)", insanın ayıplarını kapatan topraktır:

Terk eyle kibri sıdkıla giy meskenet tonın
Añ ol kefen tonın bu harîrden siyâbı ko

(112/13)

Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup
Meskenet topragı içre 'ışk odına yanmaduñ

(82/12)

Kibir ve riya, yolunda bir set oluşturduklarında, sâlik bunu "meskenet baltası" ile yıkar:

Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ
Meskenet baltasıla tiz anı yık

(78/6)

Dünyada mal, mülk ve yüksek mevkilerle hod-bin olan insan ahirette bunların faydasını göremez. Çünkü ahiret pazarının kıymetli "metâ'ı meskenet"tir:

Mâl ü fazl u câhıla dünyâda hod-bîn olma kim
Key metâ'ı meskenetdür âhiret bâzârınuñ

(85/10)

20. Nasîhat

Nasihat "hak sözi eyitmek (söylemek)"tir. Şâir, bunu "emr ü nehy" çerçevesi içinde ele alır. Nasihat etmek bir mecburiyettir. Hak sözü söylememek, kılıcı kınında tutmaktır. Kılıç kınında kaldıkça hiçbir şeyi kesemez:

Kemâl Ümmî, eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde

(119/11)

Nasihat, her insana kâr etmez. Bunun için nasihat edilecek kişiler önemlidir:

Kâbiliyyetsüz ögüt tutmaz kuru yirde sögüt
Hem kavakda alma vü ħurmâ anâr olmaz kişi
(131/29)

21. Riyâzet, Perhîz

Riyazet, nefsin murakabe altında tutulması, canın nefse galip gelmesi için ten arzularına gem vurulmasıdır.

Riyazet ve perhiz, fenâfi'llah olmanın alt yapısını teşkil eden "az yemek-içmek, az uyumak, az konuşmak"tan ibaret olan nefis terbiyesini hedef alan uygulamaların bütünüdür ve Hz. Peygamber'in ahlâkındandır. Kemâl Ümmî, riyazeti, perhizle birlikte nefsin terbiye ve tezkiyesinde esaslı düsturlardan biri olarak ele alır.

Hz. Peygamber riyazet sahibi idi. Riyazet O'ndan ashab-ı suffaya sirayet etmiştir. (7/55) Hoca 'Alî, yaşadığı sürece riyazete önem vermiştir. (25/25)

Dîvân'da şevk şarap, şükür yemiş, açlık azık ve sabır katıktır. (78/3) Riyazet ve perhiz ise bir kılıç mecazı ile verilir:

Sabr u perhîz ü riyâzet kılıcın
Çeküben nefsüñ bilini biçmedüñ

(81/10)

Kemâl Ümmî'ye göre riyazet ancak insanoğluna mahsus bir iştir. Diğer bir ifade ile insan, riyazet ve perhizle hayvanî hallerden uzaklaşır:

Bil âdemîler işidür riyâzet ü perhîz
Hemân bizüm bigi hayvân 'lîk-gâha düşer

(59/11)

22. Rızâ

Rıza, her işte Tanrı hoşnutluğunu gözetmek, çeşitli tecellîlere boyun eğmektir. Şâir, rızayı en üst seviyede tutmayı "başa külah etmek" deyimiyle karşılar:

Bilüñe 'amel kuşagın kuşanup
Başuña rızâyı külâh itmedüñ

(80/3)

23. Sabr

Sabır, tecellîlere boyun eğmek, rıza göstermek, ecrini umarak kabullenmek anlamıyla Dîvân'da çokça geçen bir kavramdır.

Cihânda çünki fakîr olduñ imdi sabr eyle
Hem âhiretde sakın olma yohsul i 'âyil

(90/4)

Şâir sabrı, tek başına bir gizli hazîneye (51/20), perhiz ve riyazetle birlikte de kılıca benzetir. (81/10) Sabır, ayrıca açlık azığının katığıdır.(78/3)

Sabretmek, kanaatle birlikte Hz. Peygamber'in bir meziyeti olarak sık sık dile getirilir. Hz. Peygamber, Tanrı'nın "Levlâk" hitabına mazhar olmasına rağmen yoksulluğu ile övünür, kanaatle sabır gösterirdi. (20/10; 23/39) Eyyüb'ün sabrı bağışlanmaya vesiledir. (7/63) Peygamber'in arkadaşları da kendisi gibi sabır sahibiydiler. (23/55)

Sonsuz hazinelere kavuşmak isteyenler sabrı kendilerine iş edinmelidirler. (120/11) Dünyada mihnete sabretmeyenler sinle(mezar)de rahat yatamayacaklardır. (106/10)

Aza sabretmeyen derviş azmıştır. (1/76) Dervişler kendilerini incitenlere karşı sabırla muamele etmeli (41/20), sabrın tadını nefislerine tattırmalı (112/11), hallerine bakarak "ta'na taşı" atanlara kızmamalıdırlar. Şâir bunu şu mısra ile ifade eder: "Daşına il ta'nınuñ sabr ide kılmaya gile" (39/5) Sabredenler canlarını, sabretmeyenler nefislerini beslerler:

Sabrile cân besleyen âdem müdâm
Şol bahâyim bigi nefs otarmaya

(40/7)

Sabır, mazlumun sıfatıdır ve takdir-i ilâhînin eseridir. (54/7) Hak'dan gelen zahmetlere sabredenler sonunda rahata kavuşur (60/7), dünyada sıkıntı çekenler sabrettikleri takdirde ahirette ecrini görürler. (51/8) Fakirin sabrı varsa bütün çetin işleri kolayca çözümlenir:

Fakîrüñ kim ola fakr içre sabrı
Aña asân olur kamu çetüñler

(65/8)

24. Sıdk

Sıdk, davranış ve sözde doğruluktur. Kemâl Ümmî, sıdk'ı daima yüceltir. Bizim sermayemiz sıdktır, der:

Bu yolda vü ol ilde evvel âhir
Bizüm ser-mâyemüz sıdk u safâdur

(50/6)

Tanrı sıdk ile sevilmeli (4/121), Kelime-i Tevhid sıdk ile söylenmeli (4/51), mürşid eteği sıdk ile tutulmalıdır. (4/117)

Dervişlere sıdk ile bağlananların müşkilleri halledilir. (62/9) Sıdk sahibi sıdkiyyet makamına erer. Bu terim, telmihle Hz. Ebu Bekr'i hatırlatır:

Sıddîk anuñ yolında fidâ kıldı mülk ü mâl
Çün sâdıgıdı sıdkıla buldı sadâkati

(23/50)

25. Takvâ

Dîvân'da takvâ, mecazen "yol eri"nin yol boyunca yanında bulunduracağı yiyecek ve içeceği olarak ele alınmış öncelikli bir kavramdır. Yola çıkmadan takvâ noktasında haslet eksikliği bulunan sâlik, yolda azıksız ve susuz kalır:

İlerü azık bulunmaz hem su yokdur bundan al
Bil ki takvâdur bu yolda yol erine zâd u kut

(41/2)

Takvâ, sâlik için bir "ton(elbise)"dur. Tanrı kime bunu nasip ederse onun gözü başka birşey görmez:

Kime ol takvâ tonın hizmet kuşagın kılsa rûz
Gözine görinmez ayruk hil'at ü kemhâ vü zîh

(6/7)

Takvâ, insanı manevi yolda yüceltici ve yüce makamlara erdiricidir:

Çü takvâ birle kıldılar terakkî
Makâm-ı 'Ulvi'ye 'ilmi deriñler

(65/3)

Kişiye, gücü yettiğince, ta'at ve takvâ sahibi olmaya çalışmak yaraşır. (131/4) Tanrı'yı her yerde hazır ve nazır görenler, takvâ ve haya sahibi iseler O'ndan hem korkar hem de utanırlar. (130/20)

26. Teferrüc

"Teferrüc'den maksat, insanın "âdem donu"nu giyip cihana gelmesinden tekrar Tanrı'ya döneceği ana kadar geçen zaman içinde dolaşmasıdır."[503] Teferrüc bu anlamda bir çeşit "seyir, sefer ve seyahat"tir. Bir başka anlamıyla dünyadaki manevi seyahat esnasında ilahî sırları müşahede etmek için değişik mekânlarda bulunmaktır.

Kemâl Ümmî, "azm-i teferrüc" tamlamasıyla dünyada teferrüc kılarak Tanrı'ya tekrar dönmeyi dile getirmektedir:

Tur tañla talma gâfil oturma bu gaflete
'Azm-i teferrüc it bag u bustânı varı gör

(30/22)

---

[503] Güzel, KA, s. 286.

Vücuttan cana doğru sonsuz sefer vardır.[504] Bir kimse önce kendi vücudunda teferrüc etmelidir. Yoksa binlerce dağı taşı gezmesi ona bir fayda temin etmez:

Revende çünki teferrüc kılımaya şehrin
Hiç aña fâyide itmez gezerse biñ tag u taş

(74/9)

Kemâl Ümmî teferrüc kılmak için, daha ziyade kırları ve su kenarlarını uygun bir ortam olarak görür ve teferrücü, tasavvufî mevsim manzumelerinde (bahar-nâme, hazan-nâme) daha çok sözkonusu eder:

Yine bugün her teferrücîlere ârâm-gâh
Su kenârı vü agaç kölgesi bag bucagıdur

(29/6)

Gel bâga teferrüc kıluben 'ibretile bak
Gör kim bu agaclar ne 'aceb mu'teber oldı

(33/36)

27. Terk, Tecrîd

Terk ve tecrid biribirine yakın anlamda ve genellikle birlikte kullanılan iki terimdir. Tecrid, özellikle mâsivâdan el çekmek anlamında kullanılır. Terk ise daha çok riyazatla alakalıdır.

Sûfîlik yolu fakr u fenâ yoludur. Bu makama erişmek ancak riyazatla mümkündür. Riyazatın esası nefsin isteklerinden uzaklaşmak, yani onları terk etmektir. Sûfîler terk'e özel bir yer vermişler, "terk-i dünyâ, terk-i 'ukbâ ve terk-i terk" gibi bir takım makamlardan sözetmişlerdir.

Hz. Peygamber'in ashabı terk konusunda ideal bir örnek teşkil etmektedir:

Kılup anlar mâl u nakş u yurdı terk
Togrı yola cümle ayak basdı berk

(7/35)

Dîvân'da terk, dinini "arı" kılmak isteyenlerin yolu olarak ifade edilir:

Âdemi murdâra tâlib hergiz olmaz illa kelb
Terkin urdı dînin arı isteyen dînârınuñ

(85/33)

Dünya ile ilgili herşeyi bırakma, masivadan elçekme (Terk ve tecrid) dervişlerin itiyadıdır. Diğer insanların önemsediği maddî varlık onlar için birşey ifede etmez:

Terk ü tecrîd ırmagında dîni arı kıldılar
Büt idinmezler cihân dînârını dervîşler

(62/4)

[504] Kaygusuz Abdal bunu şu mısra ile ifade ediyor: "Vücûddan câna dek bunca sefer var" bkz. Güzel. KA, s.287.

Tanrı'nın ihsanına kavuşmak, kişinin en değer verdiği şeylerden yine Tanrı için uzaklaşmasıyla mümkündür:

Ger dilerseñ iresin ihsâna sen
Sevdigüñden Hakk içün terk eylegil

(88/21)

Mal, ancak terk edilirse insana dost olur. (75/4) Kişi, ten arzularının değil, can (ruh) arzularının istikametinde hareket etmelidir. Çünkü ten yok olacak, fakat can bâkî kalacaktır. (42/9)

Kemâl Ümmî, terk'i, sevginin ölçülmesinde bir mihenk sayarak şöyle sesleniyor: Sevgilinin seni ne kadar sevdiğini, yolunda neleri terk ettiğine bakarak ölç, onu bu yolla "sına!" (98/11)

Asıl terk, benliği terk ederek (112/18) içinde yaşarken dünyayı tark etmek ve ahiret düşüncelerine dalmaktır. (107/13)

Dîvân'da terk konusunun yoğunlukta olduğu iki manzume yer almaktadır. Bunlardan 43 nolu manzumede terkin ayrıntılarına temas edilmektedir:

Hey yüri cânân iste cânuñı terk it
Sıdk u yakînile gel gümânuñı terk it

Dileriseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr u sefer kıl yüri mekânuñı terk it

Gel beru ger kârübân-ı ʻışka uyarsañ
Yolda kamu assı vü ziyânuñı terk it

ʻÂşık-ı dizârısañ ko her dû cihânı
Zâhidiseñ bâri hânümânuñı terk it

Daʻvî-yi girçeklik eyleme i yalancı
Ger girçekiseñ girçek ü yalanuñı terk it

Kîlile vü kâlile çü bitmezimiş iş
İmdi düriş hâlile lisânuñı terk it

Tâʻati dükkân idinme yime dinüñden
Kidde yeminüñi yi ol dükkânuñı terk it

Perdedür Ümmî Kemâl saña bu kuru ad
Senligi mahv eyle ad u sanuñı terk it

Tapma bu halkuñ saña fülân didügine
Varlıgı vir yokluga fülânuñı terk it

İş bu sözi i 'azîz saña alınma
Nefsüme direm ki yatlu sanuñı terk it

Kendü kusûrumdur ki dilüme geldüm
Sen dahı varısa o sânuñı terk it

(43/1-11)

(Ayrıca **bkz.** 85 n.m.)

28. Tevbe

Tevbe, işlenilen günahlardan vaz geçip Allah'a sığınmaktır. Temiz bir yola girmeden önceki temizlenme pratiğidir.

Kemâl Ümmî de tevbeyi manen temizlenme ameliyesi olarak alır. Bunu kullandığı tamlama ve diğer ibarelerde görmek mümkündür. Dîvân'da tevbe ile ilgili kullandığı kelime gruplarından bazıları şunlardır: "arı tevbe, rebi'i tevbe, tevbe kapısının yapılması (kapanması), tevbe kılmak, tevbe kılıcı, tevbe pınarı, tevbe sabunu, tevbe suyunda yunmak, tevbe şarabı, tevbe vermek"

Tevbe konusunda şâirin üzerinde önemle durduğu diğer bir husus da vakit geçirmeden, pişmanlığa meydan vermeden tevbe edilmesidir. Üslubunda önemli bir yönü teşkil eden formül mısralarla ifade eder:

İriken tevbe kıl ki kimseye hiç
Assı kılmadı soñ peşîmânlık

(78/24)

Gafletile fürsatı fevt eyleme
Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl

(88/13)

Tarikata giren müride öncelikle mürşid eliyle tevbe etmek esastır. Tevbe ile birlikte telkînlerde bulunulur. (119/5) Böylece içindeki yazuk kirlerinden arındırılması amaçlanır. Tevbe gönlü yıkayan bir pınar, bir ırmaktır:

Gel tevbe bıñarında safâ sabunı birle
Yu kalbüñi i hâsid ü kin-dâr ölüm var

(46/35)

Nedâmet ırmagına gir yazuklaruñ kirini
Yu tevbe sâbunı birle tap arusuz bu leş

(74/18)

Tevbe, nefsin boynunu vuran bir kılıçtır:

Çapuñuz tevbe kılıcı birle nefsüñ boynını
Zîra yokdur andan artuk yapışacak sapuñuz

(70/5)

Şâir üslubuna hakim olan didaktizmle şöyle seslenir: Bütün dertlerin mutlaka bir devası vardır. Günah derdinin ilacı da tevbedir. (91/9) Kabul olması için tevbenin arı olması gereklidir. Yoksa her tevbe ile her günahtan kurtulmak mümkün değildir:

Arı tevbe kılurısañ dâyim
Sana Hak'dan salâ vü destûrdur

(51/23)

Bir tevbeyile bunca yazuhlar çamurından
Çıkubeni rahmet deñizine batamazsın

(106/8)

29. Tevâzu'

Alçakgönüllü olmak demek olan tevazu, kötü huylardan özellikle kibr'in zıddıdır. İnsandaki tevazu, bir haslet olarak Anasır-ı Erbaa'dan toprak unsuru ile ilgili bir meziyettir.

Kemâl Ümmî, cihandaki her insanın Hak'tan ayrı olmadığını hatırlatarak kişilerin kendilerini ulu görmemelerini (74/6), tevazu sahibi olmalarını söyler:

'Âşık kişi miskîn ü tevâzu'lu yaraşur
Hem kendü yog u 'ışkı delim var gerekdür

(52/5)

Tevazu sahib olan kişi kendini kimseden üstün görmez. İnsafla hareket eder. Hatta kendini başkalarının yanında alçak görür:

Hiç bir kimesneden eyü sanmaya kendözin
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek

(83/3)

Kend'özinden kimse'i hiç görme kem
Yirüben yirinci olma sev sevil

(88/11)

30. Tevekkül

Kemâl Ümmî'ye göre tevekkül, "işini Tanrı'ya ısmarlamak"tır:

'Âşık oldur kim işin Ma'şûk'a ısmalar kamu
Yog u fânî olmayınca bâki var olmaz kişi

(131/5)

Allah, bütün zamanlarda ve bütün korkulu yerlerde tevekkül kılanları korur. (47/4) Tevekkül ehlinin bekçisi Allah'tır. Bu yüzden manevi yolunda giderken ne düşman ne harami ne de Şeytan korkusu çeker:

Düşmen ü Şeytân harâmî kâr kılmaz yolda hiç
Şol tevekkül ehline kim bekcisi Allah olur

(66/7)

Kendi bilgisinin başkasına faydası olmayacağına inanan sâlik tevekküle sığınır:

Tevekkül Tañrı'ya kıldum çü bildüm
Ki degmez ayruga benüm bilümden

(97/10)

Şâir, karın doyurmak için halka müracaat edilmemesini, Hak kapısının dilencisi olarak tevekkül edilmesini öğütler:

Halka yüz urma lokmayıçün var tevekkül it
Ol hak kapu dilencisi ol gayrı bâbı ko

(112/7)

Dîvân'da tevekkül, menzil aldırması yönüyle bir "at" mecazı ile ifade edilir: "Sıdkıla gel tevekkül atına bin" (78/5)

31. Vilâyet

Vilâyet, velilerin makamıdır. Vilâyet mertebelerine eren mutasavvıf keşif ve keramet sahibidir. (7/117) Sûfîler, vilâyeti "vilâyet-i 'âm, vilâyet-i hâs, vilâyet-i hâsü'l-hâs" olmak üzere üç kısma ayırırlar.[505]

Vilâyet ve vilâyetteki dereceler Hz. Peygamber'in nebiliğinin bereketiyle hasıl olmuştur:

Anuñ nübüvveti berekâtından idi ol
Kamu meşâyihüñ tabakât-ı vilâyeti

(23/28)

Dervişlerin birçoğu keşif ve kerametleri sebebiyle vilâyet makamına ermişlerdir. (84/12) Kemâl Ümmî, bağlanmış olduğu iki şeyhini (Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî) sürekli olarak vilâyet sahibi olmalarını hatırlatarak över. (**bkz.** Bazı Mutasavvıflar)

32. Gaybet, Bühtân, Yalancılık, Nemmâmlık

Gaybet (arkadan konuşma), bühtan (iftira) yalan ve nemmâmlık (koğuculuk, arabozuculuk) menfî davranışlar olarak İslâm dinince de yasaklanmışlardır. Şâir, bu konudaki hükmü hatırlatarak bu fiilleri işlemenin günahının zinadan daha fazla olduğunu söyler:

Gaybet ü bühtân u yalan söyleme
Kim katırakdur o zinâdan sakın

(108/14)

Hemîşe hâsılum 'isyân elümde zellet ü tugyân

[505] Eşrefoğlu bu hususta şunları kaydeder: "... Vilayet üç kısımdır. Bir kısmı vilâyet-i 'âmdır. Bunın yirden göge varınca seyr ü ıttılâ'ı vardır. Ve bir kısmı dahı vilâyet-i hâsdır. Bunın 'Arş'dan tâ Ferş'e varınca ne deñlü yaradılmış var ise hep ıttılâ'ı ve hem seyri ve hem tasarrufı vardır. Bir kısmı dahı hâsu'l-hâsdır. Bunlardan öte bunın ıttılâ'ı ve şürû'ı vardır ki haddini ve nihâyetini girü ol bilür kim buña muttali'dir." **Müzekki'n-Nüfûs**, s. 177.

Dilümde gaybet ü bühtân katı nemmâm u gaddâram
(12/6)

33. Buğz

Kin, nefret, sevmeme anlamındaki buğz, Dîvân'da "ok" mecazıyla ifade edilir. Buğz, kibir yayıyla atılan bir oktur. Tanrı'nın büyüklüğünü idrak edenler kibir yayını ve buğz okunu kırmışlardır:

Şu kul kim bildi şâhuñ Kibriyâsın
Sımışdur bugzı okın kibri yasın
(100/1)

Buğz, genellikle kibirle birlikte ve onunla ilgili bir kavram olarakta kullanılır. Mümine kin yakışmadığı gibi, din içinde kibir ve buğzun da yeri yoktur. Şâir bu görüşünü şu mısra ile ifade eder: "Ya kibr ü bugz olur mı dîn içinde" (119/1)

Buğz, ancak Tanrı ve O'nun dostlarına düşmanlık edenlere reva görülecek bir davranıştır:

Kanı dost-ı girtû sevmek hem kamu dostlarını
Ya anuñ düşmenlerine bugz u ikrâhum kanı
(137/10)

34. Buhl

Buhl hasislik, cimrilik demektir. Olumsuz ahlâkî unsurlardan biri olarak Dîvân'da daha çok hırs ve tama' ile birlikte dile getirilir. Buhl gibi kötü bir alışkanlıkları olduğundan Ad kavmi helak olmuş, yine zenginliği ile efsaneleşmiş olan Kârun da cimriliği sebebiyle -Hz. Musa'nın bedduası vesilesiyle- hazineleriyle birlikte yer tarafından yutulmuştur:

Buhlıla yutdı 'Ad u Kârûn'ı yir
Terkile oldı hem İbrâhim Halîl
(88/16)

35. Hırs

Hırs, insandaki kötü huylardan biridir. Dîvân'da şâir, insanın dünyaya aşırı şekilde bağlanmasını ve dünya malını dermesini sürekli olarak menfî bir davranış olarak niteler:

Kande kim seg cîfe bulsa yir ü yirmez hırsıla
Hiç katında farkı yokdur müsmil ü murdârınuñ
(85/34)

Şâir "Hırsa uyanlar kalur hôr u hacîl" (88/7) der. Hırs, Dîvân'da "sarp bel, ejderha, it, ev, od" gibi mecazlarla da ifade edilir.

Hırs, hevâ ile birlikte aşılması zor bir "sarp bel"dir. (13/7) Hırs, hased ve hevâ nefisle ilgili kavramlar olarak sıkça birlikte anılır:

Hırs u hased nefs ü hevâ kesb itmişem ben bî-nevâ

Her derdüme senden devâ estagfiru'llahe'l-'azîm
(11/12)

Hırs itin 'ışk üzre gâlib kılmagıl
Cânı kıl cism üzre arslan tevbe kıl
(91/47)

İnsan hırsın evinden çıkmadan ilm-i ledün pazarına çıkmamalıdır. (46/14) Nefse ne kadar arzu ettiklerini versen de o hiç doymaz. Kişide bu hırs olduğu müddetçe karnına dünya malını doldursa da doyması zaten mümkün değildir:

Hırsı terk itmeyince toymazsın
Dünye mâlın gerekse karnuña tık
(78/16)

Hırsa İran ülkesi ve Hindistan malı da kâfi gelmez:

Ne kadar çok virüriseñ nefse hiç toydum dimez
Hırsa ne mülk-i 'Acem ne mâl-ı Hind-istân yiter
(47/32)

Hırs, Dost iline aşkı delil tutarak gitmek isteyenlerin yolunu kesen bir ejderha (50/17), aynı zamanda âşıkın canını yakan bir oddur. (77/6) Bundan kurtulmak gerekir. Çünkü bizi bu mülke üryan getiren yine üryan olarak götürecektir:

Hırs u hased niçün bizi bu milke getüren
'Uryân getürdi hem yine 'uryân alur gider
(56/4)

36. Kibr

Kibir, insanın kendini "ulu", başkalarını "alû (alçak)" görmesi (74/6), bütün kötü hasletlerin başı olan Şeytanî bir huydur.

İnsan ululanmak durumunda değildir. Çünkü ululuk, Ulu Padişah olan Allah'a yaraşır:

Ko kibr ü 'ucbuñı i bî-edeb ululanma
Ki ululuk hemîn ol bâki Pâdişâha düşer
(59/3)

Topraktan yaratılan Âdem'e secde etmeyen Şeytan, ebediyyen lanetlenmiştir. Şâir "Kibrile Şeytân merdûd u zelîl" (88/12) oldu diyerek bu hadiseye telmihte bulunur. Zaman içinde birçok güçlü insan kibirle, büyü ile göğe ağmaya çalışanlar da sonunda toprağa girmişlerdir. İnsan bunlara bakarak ibret almalı ve kibirden vaz geçmelidir. (131/34)

Şu kibr ü sihrile göge aganlar
Görürüz 'âkibet girür zemîne
(123/6)

Arı dindar olanlar kibirden sakınırlar:

Arı dîn-dârısañ Kemâl Ümmî

Kibri terk eyle kıl hazer kînden

(98/10)

Şahların en yücesi olan Tanrı'yı bilen insan, kendi haddini bilmiş kibir yayını kırmıştır:

Şu kul kim bildi şâhuñ kibriyâsın
Sımışdur bugzı okın kibri yasın

(100/1)

Kibrin insana zerrece faydası yoktur. (51/20) Nefis, heva, kibir ve riya sâlikin önündeki "yol urucu"lardır. (108/1) Sâlik, kibri terketmeli (66/9), gönlünü kibir ve riya kavgalarından arındırmalı (75/2), bu huylar yoluna engel teşkil ettiklerinde meskenet baltasıyla bu engelleri yıkmalıdır:

Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ
Meskenet baltasıla tiz anı yık

(78/6)

Şâir, kibirle birlikte sıkça "'ucb, riyâ, menâ" terimlerini kullanır. Kibir ve menayı terk etmeyen kişiye mürşidin irşadının faydası olmaz. Çünkü kibir "inkâr"la da bağlantılıdır:

Sen münkire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslîm olup elden komaduñ kibr ü menâyı

(138/9)

Kibirden tevbe etmek gerekir ki bu da pirlerin elini tutarak yapılır. (91/24)

37. Kîn

Kin, Dîvân'da üzerinde çok durulan menfî ahlâkî kavramlardan biridir ve dindar insana yakıştırılmaz. Diğer yandan sosyal barış açısından kin'in kötü bir huy olduğunun vurgulanması, cemiyete olumlu mesajlar verilmesi acısından da ayrıca çok büyük bir değer ifade eder.

Gerçek müminler kin tutmazlar. Çünkü bu, dinin özüne aykırıdır:

'Aceb mü'min tuta mı kîn içinde
Ya kibr ü bugz olur mı dîn içinde

(119/1)

Dindar insanlar bu fânî dünyada kin tutmadıkları için dar-ı beka'da mümin ve dindar muamelesi göreceklerdir:

Dindâr fenâ içre dutan olmaya kin-dâr
Hem dâr-ı bekâda ol ola mü'min ü dindâr

(45/3)

Halka kin tutmak tevbe gerektiren çok kötü bir huydur. (11/11) Bu, insanın Şeytan telkiniyle işlediği bir suçtur:

Meger kim İblis-i hodbîn virür nefsüme ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kîn dutaram şöyle kin-dâram

(12/31)

Şâir kendine şöyle seslenerek öğüt verir:

Arı dîn-dârısañ Kemâl Ümmî
Kibri terk eyle kıl hazer kînden

(98/10)

38. Riyâ,Süm'a, Zerk

Riya, süm'a ve zerk Dîvân'da olumsuz olarak nitelendirilen kavramların başında gelmektedirler.

İbadette Hakk'ın rızasını değil halkın takdirini kazanmak isteyenler riya, süm'a ve zerk ehlidirler:

Riyâ vü süm'adan it tâ'atüñi hâlis ü pâk
Ko halkı Hakkiçün işle vü gözleme sabâş

(74/17)

Riya ve süm'adan uzak yapılan zikir kabul edilir (4/26), gönüldeki bu kötü huylar Kelime-i Tevhid söylenirken silinir. (4/72)

39. Şöhret

Şöhret, şâire göre "âfet"tir. Aslında tasavvufi açıdan bütün sûfilerde bu eğilim vardır. Tanınmaya, şöhreti yayılmaya başlayan sûfilerin çevre değiştirdikleri bir vakiadır.

Şöhret âfetdürür giç Ümmi Kemâl
Dime adum şehirde meşhûrdur

(51/24)

Şöhret, iç olgunluğuna erişememiş sûfilerin dışındaki "kalay"dır:

Taşuñ sâfî gümiş içüñ bakır kalb
Yürürsin dürtünüp şöhret kalayın

(110/14)

Şöhrete sahip olmayı veya elde etmek için gayret sarfetmeyi olumsuz bir davranış olarak değerlendiren Kemâl Ümmî, şöhreti mecazen bir kuşa, peşinden koşanı da hiyle ve tuzakla bu işi yapan bir avcıya benzetir:

Niçe şöhret kuşın avlamag içün
Oturup kurasın hiyle fakın dur

(57/7)

İnsan için, güzel elbiseleri ve şöhretiyle övünmek utanılması gereken bir haldir. Çünkü şöhret bir afet, şöhretli kişinin öldüğünde giyeceği ise, güzel elbiseler yerine, birkaç çaputtur. Bu yüzden aklını erkence başına dermeli, ölümü hatırlamalıdır:

Şöhret ü hil'atlerüñden fahr iderseñ 'âr ola
Şöhretüñ âfetdür âhir hil'atuñ birkaç çaput

(41/21)

Ad, san ve şöhretin insana yararı yoktur. Bu düşüncelerden tevbe ederek kurtulmalıdır:

Ad u san u câh u şöhret gözleme
Dirlik eyle ölümüñ sanı tevbe kıl

(91/25)

40. Zinâ

Ahlâk dışı davranışlardın biri olan zina, İslâm dininde yasaklanmıştır. Kemâl Ümmî, zinayı "dil zinâsı" şekliyle ele alır ve bunu yerer. Gayrı meşru ilişkisi olmayanlar, eğer başkalarının gıybetinde iseler, yaptıkları zinadan beterdir:

Zânîleri ne gaybet idersin sen i hod-bîn
Çün dilüñ ider irte gice bunca zinâyı

(138/6)

D. TARİKAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Mürşid

Tarikat yolcularına manevî güzergahta yol gösteren kişi mürşiddir. Mürşid kelimesi aynı zamanda ilim alanında büyük mesafeler almış kişiler için de kullanılmaktadır.[506]

Dîvân'da mürşid kavramı şu ibarelerle ifade edilmektedir: "bâgubân, delîl, dost, er, evliyâ, girçek eren, girtû refîk, güçlü kılavuz, güneş-mâh, halîfe, hoca, hüdhüd, kehhâl-ı hâzık, 'ışk eri, kılavuz, meşâyih, mükemmil mürşid, mürşid-i hâdî, mürşid-i kâmil, mürşid-i yigâne, yüzi ag yâr, nûr-ı Kibriyâ, pîr, pîrân, re'is (gemi kaptanı), sarrâf, ser-şeyh, sultân, şâhin, şeyh, şeyhü'ş-şüyûh, tabîb, ulu baş, üstâd, yâr, yol eri, yol şîri, yoldaş"

Allah, mürşid-i yegânedir. (99/11) O'nun nûr-ı Kibriyâsi kime mürşid olursa içinde kibir ve riyadan eser bırakmaz. (4/23) Fazlı, sâlikin yol almasını sağlayacak kılavuzdur:

'Âcizem yol varmaga kaldı işüm yalvarmaga
Fazluñı kılsa kulavuz baña Allah'um kanı

(137/8)

Beşerî manada asıl mürşid, Hz. Muhammed'dir. Muhammed ismindeki "mîmeyn (iki mîm)" mürşidliğine delâlet eder ve daima halkı Hak yoluna çağırır. (23/65) Bahtlı yol erlerinin Hak yolunda yoldaşları evliyâ, kılavuzları Resulu'llah'tır. (66/13) Muhammedî Nûr, diğer peygamberlerde zâhir olduğu gibi, halifesi durumundaki mürşidlerin de nasiplenmesini sağlamış, O'nun nübüvveti bereketiyle vilâyet makamına ermeleri mümkün olmuştur:

Anuñ nübüvveti berekâtından idi ol
Kamu meşâyihüñ tabakât-ı vilâyeti

(23/28)

---

[506] bkz. Pala, DŞS, s.372.

Kemâl Ümmî, bir beyitte mürşid-mürid ilişkisini bir avcı ve av mecazı ile dile getirir ve Peygamber aşkını burada aslî unsur olarak değerlendirir:

Muhibbüñ serçe göñlin avlamaga
Habîb'üñ 'ışkını şeh-bâz kıldı

(35/15)

Allah'a ermek için yolda mürşid şarttır. Mürşidi olmayanların ermesi imkansızdır:

Gerekdür yolda kulavuz ki sâlik menzil alavuz
Aña kimse kulavuzsuz muhâl ender muhâl irmez

(3/23)

Mürşid herşeyden önce müride "kılavuz"luk yapan bir "ulu"dur. Mürşide uymak, onunla "hem-râh (yoldaş)" olmak mürid için devlettir. (66/12) Kılavuz ve ulu, Dîvân'da mürşid için en çok kullanılan sıfatlardandır. Kılavuzsuz yürüyenler yoldan azabilirler:

Çün kulaguzsuz yürürsin yoldan azsañ tañ mıdur
İşledügüñ işi n'içün bil uluya tañmaduñ

(82/6)

Mürşidsiz ve yoldaşsız yola gitmeye karar verilemez. Tarikat yolunda kimse mürşidsiz yol alamaz. Şâir bunu şu mısra ile ifade eder: "Kend'özinden kimse hiç yol varmaya" (40/1) Mürşid, müridin önündeki "ulu baş"tır:

Yola 'azm itme yoldaş olmayınca
Öñüñce bir ulu baş olmayınca

(115/1)

Mürşid, mürid için "delîl, girtû refîk"tir. Tarikat yoluna azmedenler önce bir delil bulmak zorundadırlar:

İ kişi kılduñısa 'azm-i tarîk
Evvel iste delîl ü girtû refîk

(78/1)

Mürşidler için en çok kullandığı benzetmelerden ikisi "hüdhüd ve şâhin"dir. İran edebiyatından aldığını kabul ettiğimiz bu unsurlar muhtelif beyitlerde karşımıza çıkmaktadır.

Kimse hiç Simurg'a irmez uymayınca hüdhüde
Pes ne bilsün degme kuş kim kancarudur Kûh-ı Kâf

(75/7)

Bu benzetmelerde mürşid, avda birçok şeh-bazı avlayan bir hüdhüd, leşe konmayan ve arı olan bir şahindir:

Bularuñ hüdhüdi avda niçe şeh-bâzı tutar
Leşe konmaz arıdur şâhini dervîşlerüñ

(84/6)

O, kıymetli madenlerden anlayan bir "sarraf"tır. Ona yoldaş olanlar ancak bazı değerli şeyleri anlayabilirler:

Meger sarrâfa yoldaş olmaduñ kim
Satarsın gevheri billûr içinde

(118/12)

Mürşid bir "bâğbân", mürid ise bahçesindeki aşılanmaya muhtaç bir "yabanî ağaç"tır. (85/30) Yontulmamış ağaçlar, genellikle ateşte yakılmaya layık ağaçlardır. Kemâl Ümmî, irşattan nasibini alamamış kişileri yontulmamış ağaca, mürşidi de onları yontabilecek "üstâz"a benzetir. (74/15) Mürşid, sâlik için "güneş ve mâh(ay)" (137/3), gözüne inen perdeleri kaldırmaya muktedir bir "kehhâl-i hâzık (ehil göz hekîmi)", gözüne, himmetiyle ilaç yapan bir "tabib"tir:

Kanı bu gözlerümüzi sebelden
Halâs itmege bir kehhâl-i hâzık

(79/7)

Göremezseñ tabîb iste ki senüñ
Çeke gözüñ himmet tûtiyâsın

(100/5)

Bir beyitte tasavvuf yolcuları,engin bir denizde seyr eden insanlar grubu olarak değerlendirilirken, mürşid de bir "re'is(kaptan)" olarak karşımıza çıkmaktadır:

Yazuk ki bunca gemi gark ola bu deryâda
Re'îs irişmeye bahrîlerile feryâda

(116/10)

Bir başka beyitte de mürşid ve çevresi Bağdat mecazı içinde verilmektedir. Burada mürşid, Bağdat halifesi, müridleri de "re'âyâ" olarak ele alınmaktadır. Halife halkını korumakla yükümlüdür:

Râ'iyyetini halîfe çü kendü bagdada
Dahı ne rahm ide 'ayyâr şehr-i Bagdâd'a

(116/11)

Yola giren mürid, mürşidinin elini tutarak tevbe eder. (91/28) Mürşidle tanışıklık kuran mürid kendi "bilü"sünden vaz geçer ve mürşidine danışmadan hiçbir iş yapmaz. (78/23)

Kemâl Ümmî, "mürşid-i kâmil" terimiyle birlikte "mükemmil mürşid" terimini de kullanır. Mürşid-i kâmilsiz kimse vâsıl mertebesine eremez, der. (3/26) Mürşid-i kâmilin sözü gerçek ve yüzü aktır:

Kanı bir sözi girçek yüzi ag yâr
Ki halkuñ bî-riyâ-rû yüzi ag-yâr

(1/58)

Mürşid yolda arınmış ve pâk olmuş kimsedir. Mürid, dünyada ve ahirette kendisinden ayrılmak istemez. (14/15) Böyle kimselerin ayak toprağını, göze sürme çekerler. (110/6) Mürşidlerin keşif ve kerâmetleri çok, yalancısı ve kâhini yoktur. (84/12) Onlar gözü açık, yüzü ak, sözü sadık yoldaş, koldaş ve hâldeş kimselerdir. (79/8)

Mürşid, irşadda söylediklerini öncelikle kendi nefsinde uygulayan kimsedir. Bunu yapamayanlar başkalarını yola sokamazlar. (57/9)

Sahte mürşidler, halkı avlamak için zerk ve riya ile tuzaklar kurarlar:

Ya niçe halkı sayd kılmagiçün
Kurasın zerkıle riyâdan fak

(77/7)

Dîvân'da mürşid kavramıyla ilgili birçok ifadenin, doğrudan doğruya Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî ile ilgili olarak söylendiğini görüyoruz. (**bkz.** Şeyhleri; Bazı Mutasavvıflar)

2. İrşâd

Kemâl Ümmî'ye göre irşad genel olarak "yola okumak", mürid açısından "ulular ögüdin işitmek" (96/5), mürşid açısından ise "ser-keşi yola çekmek" (79/6), müridi "togru yola oñarmak"tır:

İ mürşid-i hâdî n'ola biz azmışı sagdan sola
İrşâd idüp togru yola oñarasın oñarasın

(104/16)

İrşadsız mürid, "terbiyetsüz (aşısız)" dağ ağacı gibidir ve onun meyvesinin tadı olmaz. (85/30) Hz. Peygamber irşad yolunu fakr içinde göstermiştir:

Bu fakr içre bize gösterdi erkân
Uş irşâd ile hoş evrâd u erkân

(1/45)

Dîvân'da, kişilerin irşada erişmeleri genellikle bir nasip meselesi olarak ele alınır ve nasipte Takdir-i İlâhî'ye bağlanır. Ezelde takdir edilmişse irşad olmak mümkündür görüşü ağırlık kazanır.

Anadan gözsüz ve sağır doğanı mürşid uyandıramaz. (129/7) İrşad'da mürşid bir vesiledir, asıl uyarıcı Tanrı'dır. Yoksa gafil olanlara mürşidin irşadı kâr etmez:

Gâfile tanbîh ü ögüt n'eylesüñ
Vây aña kim Hak Çalap uyarmaya

(40/8)

Tarikat yolunda irşad olunmak için, kişinin kibir ve menadan uzaklaşması ve kendini mürşide teslim etmesi gerekmektedir:

Sen münkire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslîm olup elden komaduñ kibr ü menâyı

(138/9)

Bir beyitte, müridin irşad edilmesi, "gül suyu kabının doldurulması"na benzetilir. Ancak, gülsuyu kabı daha önceden katran ile doldurulmuşsa bu mümkün olmaz:

Kim koya gül-âbı kabına şol kişinüñ kim

Katrânıla toldurmuş ola kend ü inâyı

(138/10)

Mürşidin irşadından nasibini alamayanlar yol varanlara (menzil alanlara) yoldaş olamazlar:

Degülüz mürşid irşâdına kâbil
Ki yol varana olavuz mürâfik

(79/9)

3. Pîr

Şeyh kelimesinin Farsça karşılığı olan pîr, daha çok bir tarikatın ilk kurucusu anlamındadır. Kemâl Ümmî, pirle birlikte çoğulu olan pîrân kelimesine de yer verir. Dîvân'da pir kelimesi ayrıca yaşlılık karşılığıyla da kullanılır.

Tarikatlarda, yeni intisap eden müridlere pîr eliyle tevbe ettirilmesi geleneği Dîvân'daki şu beyitte yer almaktadır:

Gel beru Şeytân'ı kahr it i cüvân
Kibri ko ez-dest-i pîrân tevbe kıl

(91/24)

Şâir, şeyhi olan Hoca 'Alî'yi cihandaki diğer mürşid ve pirler ile kıyaslar ve pirlikte onu üstün tutar:

Cihânda gerçi i yârân delimdür mürşid ü pîrân
Velî Hôca 'Alî Sultân makâline makâl irmez

(3/24)

Pirler ölmezler. Şâir, Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî'yi öldüklerinde diri olmaya devam eden pirler olarak değerlendirir. (27/39)

Yaşla ilgili gibi görünen bir beyitte, pîrlikte olgunlaşmanın sonunun olmadığı da ifade edilmekte, pirliğe erdiği halde insanın hâlâ kör ve sağır olduğu söylenmektedir. (1/36)

4. Derviş

Derviş, Allah yolunda alçakgönüllülüğü ve tasavvufî manasıyla fakirliği benimsemiş kimse demektir. Âşık tipinin bir diğer adıdır. Manevi güzelliklerle mest olup dünya nimetlerinden el etek çekmiş kimsedir.

Şâir, dervişlik konusunda oldukça isteklidir ve bu sanki tek amacıdır:

Bizüm maksûdumuz tapuñdan oldur
Ki dervîş olavuz olmadug oldur

(1/107)

Derviş, yoksulluğundan dolayı bay ve beğlere bakarak yerinmez. Onun hazinesi Kelime-i Tevhid'dir. (4/18) Dervişlerin bâtınında ihlâs olmalıdır. Böyle olmayanların hırka ve şal giymeleri birşey ifade etmez:

Bâtınında kankı dervîşüñ ki ihlâs olmadı
Zâhirinde kuru zerk u hırka vü şâlı nider

(58/9)

Dîvân'da dervişlik konusunda iki müstakil manzume yer almaktadır. (bkz. 62 ve 84 n.m.)

Dervişler, bütün varlıklarını yoklukla değiştirmiş, sırlarını kimseye açmamışlardır. O, "Bir" olan Tanrı'nın güzelliğini sevdiklerinden iki cihana "üç talak" vermişler (boşamışlar)dir. "Yoksulluğum övüncümdür" diyen Peygamber'e bağlılıklarından dolayı yoksulluklarıyla övünüp utanmayı bırakmışlardır. Dünyanın dinarı (parası)nı put edinip tapınmamışlar, terk ve tecrid ırmağında dinlerini arı kılmışlardır. Gece gündüz yol hazırlığı içinde olduklarından dünya kârın bırakmışlardır:

Yokluga degşürdi cümle varını dervîşler
Degmeye tuydurmadı esrârını dervîşler

'Işkı tutup virdiler iki cihâna üç talâk
Ol bir' üñ çün sevdiler dizârını dervîşler

Mustafâ (el fakru fahrî) didügi-çün i 'azîz
Fakr ıla fahr itdi kodı 'ârını dervîşler

Terk ü tecrîd ırmagında dîni arı kıldılar
Büt idinmezler cihân dînârını dervîşler

Dün ü gündüz yol yaragın kılmaga meşgûl olup
Kodılar elden bu dünyâ kârını dervîşler

Hakk'ıla bâzâr iderler kim hezâr assısı var
Kesdiler bu halkıla bâzârını dervîşler

(62/1-6)

Yâr'ın şevkından içleri dopdoludur. Bundan dolayı gece ve gündüz ağlayış ve inleyişleri her geçen gün daha da artar. Ancak hasta olanlar tedavi edileceği için dervişler gönüllerini hasta kıldılar; böylece tabip olan Tanrı'nın şifasına kavuşmayı umdular. Dervişlere gönülden bağlananların bütün müşkilleri onlarca çözüldü. Dervişlerin aydınlığına kavuşanların içleri ve dışları mamur ve aydınlık oldu. Kemâl Ümmî'ye söz söylemeyi de dervişler öğretmişlerdir. Eğer öğretmeselerdi kendinden birşey söyleyemezdi:

Yâr şevkından tolupdur içleri anuñ-içün
Arturırlar dün gün âh u zârını dervîşler

Derdile bunlar hemîşe hasta diller oldı kim
Ol tabîbüñ bulalar tîmârını dervîşler

Her ki bunlara yöneldi i'tikâd u sıdkıla
Kıldılar âsân her düşvârını dervîşler

İçini vü taşını ma'mûr pür-nûr itdiler
Her kime gösterdise envârını dervîşler

İ ‘aceb ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Ger aña ögretmese güftârını dervîşler

(62/7-11)

Tanrı'yı sevenler O'nun dostu olan dervişleri de sevmeli, hor görmemeli, "ah"ını almamalı ve gönüllerini kırmamalıdır. Çünkü derviş gönlü "Çalap'ın manzarı"dır ve onların ahları demirleri, zincirleri, kılıçları eritir:

Key sakın almayasın âhını dervîşlerüñ
Ki bir âhı eridür âheni dervîşlerüñ

Sıma göñüllerini kim Çalap'uñ manzarıdur
Kiçi sanma ulu dergâhını dervîşlerüñ

Tolu genc isteriseñ boş dime vîrânelere
Ki bilen kûha sayar gâhını dervîşlerüñ

Gerek Allah içün ol dostlarını dahı seve
Şu ki gerçek sever Allah'ını dervîşlerüñ

(84/1-4)

Dervişleri her an Tanrı ile birlikte bil. Bir nefes ayrı sanma! Önderleri olan şeyhler avda sıradan kuşları değil, nice avcı kuşları avlarlar. Dervişlere hizmet edenler, gözlerini onların yüzünden ayırmayanlar burada hükümdarların hükümdarı olan Tanrı'nın yüceliklerini müşahede ederler. Onlar sevgili kullar oldukları için Tanrı, dünya hükümdarlarını kapılarında kul eder:

Ayru sanma buları bir nefes andan dün ü gün
Bile bil Hakk'ıla her gâhını dervîşlerüñ

Bularuñ hüdhüdi avda niçe şeh-bâzı tutar
Leşe konmaz arıdur şâhini dervîşlerüñ

Göziñi ırma yüzinden bularun kullugın it
Ki göresin o Şehin-şâhını dervîşlerüñ

Şu kadar sevgülidür dosta bular kim kul ider
Kapusında bu cihân şâhını dervîşlerüñ

(84/5-8)

Gönül gözüyle can göğüne bakmayanlar dervişlerin güneş ve ayını göremezler:

Kim göñül gözile cân gögine kılmasa nazar
Nice görsün güneş ü mâhını dervîşlerüñ

(84/10)

Dervişler gönlünde "gayr (mâsivâ)" fikri barınmaz. Keşif ve kerametleri çok, yalancı ve kâhinleri yoktur. Tanrı onları, ahirette sevenleriyle birlikte kılacaktır. (84/11-12, 14)

Dervişlik, yalnızca giyim ve kuşamla olmaz. Şal ve yün giyenlerin hepsi derviş sayılmaz. (65/12) Aşk içinde yolunda sadık olan derviş kendiliğinden kesilmek suretiyle Dost'a ulaşmalıdır. Terk ve tecrid ile Fenâfi'llah'a ermeyi öğütleyen bu beyit şöyledir:

Yoluñda sâdıkısañ ‘ışk içinde i dervîş
Be-külli kendülügüñden kesil o dosta ulaş

(74/3)

Cihad-ı ekbere niyetlenen derviş sürekli olarak nefsi ile "gazâ ve kıtâl" halindedir. (86/10) Yani onu öldürmek için çaba harcar. Dervişin hiyle ve aldatmaca ile ilgisi olamaz. "Yokdurur dervîş olanda mekr ü âl" (86/32) mısrası bu düşüncenin ifadesidir. Dervişlerde intikam düşüncesi olmaz. Derviş erkân ve ayininde intikamın yeri yoktur:

Eger dervîşiseñ ko intkâmı
Ki ‘âdet budur ol âyîn içinde

(119/3)

Dervişin dışına değil, içindeki aydınlığa bakmalıdır:

İnsân bigi dervîşüñ içi aydınına bak
Hayvân gibi ürkme bakuben taş u savâda

(117/7)

Dervişin dış görünüşü harabeyi andırır. Onun bu görünüşüne bakarak hor görülmemesi gerekir. Bilindiği üzere hazineler harap yerlerde bulunur. Derviş ise içinde ilâhî aşk ve ilâhî sır gibi hazineleri saklar:

Hemîşe genci çü vîrânelerde gizlerler
Sen i ‘azîz sakın hôr bakma dervîşe

(120/7)

Derviş erenler kanaat sahibi kimselerdir. Mal ve mülk artırma düşünceleri yoktur:

Yüzüm izinüñ tozı şu dervîş erenüñ kim
Hiç nesnesin arturmaya yarına koyası

(130/8)

5. Mübtedî, Tâlib, Muhib, Mürid, Sâlik

Mübtedî hariç, Dîvân'da bu kavramlar, aralarında belirli bir ayırım yapılmadan kullanılmaktadır. Ancak Dîvân'ın bütünü göz önünde bulundurulduğunda kavramlar arasında az da olsa bir ayırım yapıldığı ve husus anlamlar verildiği görülmektedir.

Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın ‘ilm ü ihlâs aşlar

(61/19)

Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân

Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar

(61/19)

Bu cümleden olarak mübtedi, tâlib ve muhib, doğrudan doğruya Allah'ı isteyen ve ilm-i ledün yoluna meyilli olan; mürid, bir şeyhe iradet getirmiş ve teslim olmuş; sâlik ise tarikat yoluna tam girmiş ve seyr ü sülûk faaliyetleri içinde bulunan kimselerdir, diye ifade edebiliriz.

Tâlib, matlubu olan Tanrı'yı arar. Bu yolda "cidd" ile hareket edenler ancak maksatlarına erebilirler:

Tâlib kişi matlûbına ciddile ider cüst
Kim yol varımaz şahsuñ usañı vü uyası

(130/15)

Muhipler Allah aşkı ve peygamber muhabbetiyle tarikat yoluna yönelirler. Mürşid, serçeye benzeyen muhibbin gönlünü avlamada Peygamber sevgisini avcı bir kuş gibi değerlendirir:

Muhibbin serçe göñlin avlamaga
Habîbüñ 'ışkuñı şeh-bâz kıldı

(35/15)

Tanrı'yı bulan muhipler dünyadaki hazların en güzelini tadarlar. Bu yüzden dünya eğlencelerine değer vermezler:

Seni bulan muhib n'ider i dost
Dahı şâzı vü 'işret ü tarabı

(19/10)

Muhiplerin gönülleri aşksız ve katı olmaz.

Emîn er kalb-i kerd olmaz muhib bî-derd ü serd olmaz
Ki sıdk u 'ışk u derd olmaz sovuk sâlûs hâyinde

(25/17)

Tasavvufta mürşid-mürid ilişkisi genel olarak "Gassâl (ölü yıkayıcısı) elinde meyyit (ölü)" ifadesiyle dile getirilir. Müridin gönlünün ilâhî sırları algılayacak şekilde açılması mürşid vasıtasıyla olur. Kemâl Ümmî bunu "feth ü fütûh" ibaresiyle ifade eder. Ancak asıl gönül açıcı Allah'tır:

Vaktidür kim kılasın feth ü fütûh
İ 'azîm Allah'u Fettâhü'l-Kulûb

(8/10)

Gönlün açılması gönül gözü ile ilgilidir. Gönül gözü açık olmayan müridler sıfatî ve zâtî tecellîlere nail olamazlar. Şâir "Gözümüz aç ki sini görebile" (1/35) der.

Mürid, iradesiyle mürşidin hizmetine girmiş ve kendini ona teslim etmiştir. Mürşid onu istediği şekle sokuncaya kadar gayret edecektir. Kemâl Ümmî, bu konuda müridi "yonulmadık ağaç"a, mürşidi de bir "üstad"a benzetir. Mürşidin, gerçek manada bir değere ulaşması için müridi eğitmesi gerekmektedir:

Çü her yonulmadug agacı oda yakarlar
Seni dahı eger üstâz kılmazısa tırâş
(74/15)

Yolun gerçek sahibi Tanrı olduğu için yol erini menzile erdirmek işi de O'nundur. (7/86) Sâlik Hak yolunda ayağını sağlam basmalı, gerektiğinde bu yolda baş vermeli, fakat halka yönelmemelidir. (40/6)

Sâlik, sülûk yoluna girerken bütün bağlarından kurtulmalı, adeta teslim olmalıdır. Kemâl Ümmî bunu bir çıplağı bin kişi soyamaz hikmetli sözü ile ifade eder:

Yola âzâd u fârig ol gir kim
Bir yalıncagı biñ kişi soymaz
(73/8)

6. Dergâh, Hâne-kâh

Terim olarak dergâh, tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yerdir.

Dîvân'da dergâh kavramı daha çok Allah'ın huzuru, kapısı anlamıyla ele alınmıştır. Bu konuda "dergâha muhtaç olmak, dergâha kulluk etmek, dergâha yüz sürmek, dergâha yüz tutmak, dergâha ümit tutmak, dergâhtan dilek dilemek, ganî dergâh, ulu dergâhı kiç (küçük) sanmak" deyim ve kelime grupları geçmektedir.

Şu beyitlerdeki dergâh, Tanrı'nın dergâhıdır. Tanrı, dünyada insanlar arasında ayırım yapmadan, herkese dilediğini verir. Korktuklarından emin olmak, dileklerine ulaşmak için yalnızca sıradan insanlar değil, hükümdarlar bile O'nun dergâhına baş vururlar. Manevi zenginliklere ermek isteyen şeyhler de "ulu dergâh"a muhtaçtırlar:

Her ki ne dilerse bulur ol ganî dergâhdan
Redd idüp dimez ki bu sâlûsi bu zerrâkıdur
(2/13)
Sen şu Sultânsın ki dâyim yüz dutup dergâhuña
Dir bu kamu dünye şâhı (neccinâ mimmâ nehâf)
(10/8)
Be-sûret hırka vü tâcam be-ma'nî müflis ü acam
Ganî dergâha muhtâcam dilerem bâki istıgnâ
(20/20)

Şâir, derviş gönlünü bir ulu dergâh olarak görür. (84/2) Ayrıca dergâh kelimesinin yanında daha çok kapı kelimesini, bir beyitte de hân-kâh kelimesini kullanmaktadır:

Anuñ evi halk evi degül Hak kapusıdur
Anuñ ili süflîde degül 'ulvî ilidür
(24/12)

Ne hercâyi sûfîsin Ümmî Kemâl
Ki 'âlemde bir hânekâh itmedüñ
(80/14)

Tekye (tekke) kelimesini bir beyitte ve sadece "dayanmak, istinad etmek" anlamında kullanmış (108/5), zâviyeyi hiç kullanmamıştır.

7. İkrâr

Sûfîlik yolunu seçenlerin yerine getirmesi gereken ilk şartlardan biri, mürşidden nasip almak, ona ikrar vermektir. İkrar bir çeşit söz vermedir ve Elest Meclisi'ndeki "ahd" ile bir benzerlik arz eder.

Tasavvuf yolunda menzil almak isteyenler, inkârı bırakıp ikrâr yolunu seçmelidirler. Çünkü bu yolda "er"e ikrâr gereklidir:

İnkârını elden koya ol kârı tutanlar
İnkâr gerekmez ere ikrâr gerekdür

(52/7)

Evliyâ öğüdünü tutan kimseler, nebilerin sözlerini inkâr etmezler. (129/5) Tarikat yolundaki gerçek erler, ileriyi görebilenler tarafından sezilir. Şeyh Hamid bir gerçek er olarak bir çok "mübassir"i ikrâr ettirmiştir:

Mübassirler o dil-dârı görüben kıldı ikrârı
Meger kim şekk ü inkârı aña key bî-basar kıldı

(27/21)

İkrar veren mürid bunda sebat etmelidir. Tevbe ve el almadan sonra kendisine öğütlenenleri yapmalı, mürşidinin söylediklerinden dışarı çıkmamalıdır. Duyacağı inkâr ve şüphe, yolundan alıkoyar:

Seni şekk ü inkâr yoldan kodı
Ki gâh itdüñ ikrâr gâh itmedüñ

(80/6)

Âşık, aşkla dolduğu ve sürekli bir istiğrak hali yaşadığı için içi ikrarla dolar, artık içine inkâr sığmaz:

Şu deñlü ‘ışka ikrârıla toldum
Ki hergiz içüme inkâr sıgmaz

(71/8)

İkrar, şeyhe teslimiyettir. İkrarında sadık olmayan mürid, mürşidine tam teslim olmamış, inkara düşmüştür. Bu durumda gerçek anlamda irşad söz konusu olamaz:

Sen münkire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslîm olup elden komaduñ kibr ü menâyı

(138/9)

8. Zikir

Zikir, iç aksiyonun en mükemmel şekli, bütün mistik sistemlerde yer alan bir unsur olup ibadetin, hatta dinin özü kıymetindedir. Zikirde, diğer ibadetlerden farklı olarak Allah'la kul arasındaki perdeler kalkar.[507]

Zikir, Allah'ı anmaktır. Kemâl Ümmî, zikre özel bir önem verir ve onunla aklın alamayacağı manevi zenginliklere ulaşılacağına inanır. Bu dünyada kendini zikredenleri Tanrı da ahirette anacaktır. (4/33) Vuslat şarabını içmek isteyenler daima zikirle meşgul olmalı (4/47), zikir halkasına oturanlar can ve dili birlikte zikrettirmelidirler. (4/137)

Zikir, ömür bağının baharında yetişmiş bir meyvedir (31/22) ve canın gıdalarındandır.(61/20) Zikir, gösterişten uzak, ihlâs (4/26) ve aşk ile yapılmalı, sürekli olmalıdır. (122/1) Yoksa "yâ Allah" demek her dil için kolaydır:

Cân u göñülden gerekdür Hâlik'ı zikr eylemek
Yohsa yâ Allah dimeklik geñez olur her dile

(122/2)

Tanrı, her gönüle kendi zikrini nasip etmez:

Tañrı zikrine dilümüz toymaz
Gerçi dertsüz göñüllere koymaz

(73/1)

Zikir bir anlamda içerideki aşk ve muhabbetin dışarıya vurulmasıdır. Nasıl ki "bir kabın içinde ne varsa, dışarıya o sızar"sa, sûfîlerin zikrinde de aşkın dışarı taşması söz konusudur. Çünkü dile gelen her söz gönülden gelmektedir ve başlar bu yüzden salınır:

Her kabuñ ne kim içinde var taşına ol sızar
Dile göñülden gelür andan salınur başlar

(61/5)

Zikr eden dervişlerin içlerindeki ateşten dışları sarsılır. Kendilerini kaybederler. Hallerini bilmeyenler onları ayıplar, ta'na taşı atarlar. Akan kanlarla başları haşhaş (gelincik) gibi kızarır. Buna rağmen zikirden vaz geçmezler.

Ta'na taşından kaçar mı Tañrı'nuñ zâkirleri
Ger kılur ölürlerise başların haşhâşlar

(61/2)

Tevhid zikri (Kelime-i Tevhid'i söylemek), zikirler içerisinde şâirin en çok öğütlediği zikirdir. Dîvân'da bu konuda Terci-i Bend tarzında bir de tevhid-tehlil yer almaktadır. (**bkz.** 4 n.m.) Zikr-i Kadim olan Kelime-i Tevhid, henüz kainat yokken vardı. (4/104)

Evrendeki herşey kendi dilince Tanrı'yı zikreder. Anasır-ı Erbaa dediğimiz Dört Unsur da, bitkiler de sürekli zikir halindedirler:

---

[507] Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, s.300.

Kamusı dillü dilince hemîşe zikr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ ilâhe ille'llah

(4/12)

Bezendi cümle nebâtât hazrete karşu
Senâ vü şükr ü münâcât u zikr ider her kuş

(32/6)

O halde insan zikre daha çok önem vermelidir:

Sen niçün zikr eylemezsin anı her şey zikr ider
Yirde gökte berr ü bahr u vahş u tayr u nahl u hût

(41/11)

Bir beyitte şâir, mûsıkî ile eğlenen halkın zikri unuttuğundan söz eder:

Zikri unutdı ekseri halkuñ
İşleri çeng ü nây u tanbûrdur

(51/19)

9. Çille

"Eziyet, sıkıntı, dünyayaya ait her şeyden el çekerek bir yere kapanıp 40 günlük nefis terbiyesi ve ibadet"[508] anlamındaki "çille" Dîvân'da doğrudan doğruya Hoca ʻAlî ile ilgili olarak geçmektedir:

Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle
Yidi yaşında üç çille çıkardı cüst ü cûyında

(25/26)

Çille ya da yaygın adıyla çile sülûkla ilgili terimlerdendir. Riyazatla nefsini terbiye etmeye, nefsânîlikten uzaklaşmaya çalışan sâlik, tâlib veya mürid çeşitli sıkıntılara katlanır. Şâir sülûk için gerekli olan olgunlaşmaya ulaşamamak halini şöyle anlatır:

Bunca yanmak yakılmag içinde
Tañ budur kim henüz dahı serdem

(92/4)

Göñlüñi kibr ü riyâ gavgâlarından hâli kıl
Tâ ki lezzet vire saña cille halvet iʻtikâf

(75/2)

10. Telkîn

Tarikata giren mürid, pir elini tutarak tevbe eder. Bu arada kendisine şeyh tarafından bazı telkinlerde bulunulur. Bunlar genellikle iyi bir mürid, iyi bir insan olması yönündeki telkinlerdir Telkinlerin sadece ibadet ve ayinlerlerle ilgili olmadığı, cemiyet hayatına ait ilişkileri düzenleyen niteliklerinin de bulunduğunu şu beyitten anlamaktayız:

---

[508] Pala, DŞS, s. 117.

Seni ög ayruga sög mi didi şeyh
Saña şol tevbe vü telkîn içinde

(119/5)

11. 'Abâ, Cübbe, Hırka, Destâr , Tâc, Ridâ, Şâl, Yün

Tarikat erbabının, diğer insanlardan, hatta bir başka tarikat mensuplarından görünüş itibariyle ayrılması, kıyafetleriyle mümkün olmaktaydı. Bu kelimeler, dervişlerin giyim-kuşamı ile ilgili olmakla birlikte ledünnî eğilimlerin de sembolüdürler.

Mutasavvıflar için, Hz. Peygamber başta olmak üzere, bütün nebiler ve veliler giyim kuşam konusunda da en mükemmel örnektirler. Aşk yolcusu onların yaptıklarını yapmalı, yediklerini yemeli, giydiklerini giyinmelidir:

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz dahı anı yiñ içüñ anı géyüñ sarınuñ

(85/14)

Tarikata giren kişi kaba donunu aba yapmış, yani zâhirden bâtına geçmiştir:

Çünki kaba tonuñı kılduñ 'abâ
Girme kabâya bu 'abâdan sakın

(108/2)

Baş giyimi için "tâc ve destâr (sarık)" kullanmak, sırta, döğme yünden yapılan ve Dîvân'da çoğu kez aynı anlamda kullanılan "'abâ-hırka-cübbe" giymek şâirin ifadesiyle "mücerred geymek"tir. Bunun için "taşın düzmek" ifadesini de kullanır. Ancak bunlar, elbetteki kişiyi sûfî yapmaya yetmez. Şâir bu düşüncesini "Taşın düzmekile er sûfî olmaz" (115/12) veciz mısrasıyla ifade eder.

Ger olsa biz dahı dervîş olayduk
Mücerred geymekile şâl u yüñler

(65/12)

Hırka, tasavvufi manada fakrın sembolüdür ve Hz. Peygamber'in Veysel Karânî'ye hediye ettiği hırkadan mülhemdir. Diğer yandan İbrahim Edhem de eski bir hükümdar olarak fakr yolunu seçmiştir ve hırka adeta onunla anılır olmuştur. Kemâl Ümmî, hırkayı Edhemle ilgili bir unsur olarak anar. Yani bulunduğu mevki ve makamları terk ederek, ipek ve atlasları çıkarıp kaba yünlere bürünen, dervişlerin yolunu seçenlerin giysisidir. Şâir bunu şu güzel mısra ile dile getirir: "Dahı her hırka geyen Edhem olmaz" (72/18)

Bazı kimseler, bu dış giyime aldanırlar. Kişinin risalesine, sırtındaki hırkasına aldanırlar. (12/26) Tanrı yolunda can ve başını terk edeceği sanılan birçok yalancı sûfî cübbe ve destarının bir teline bile kıyamaz. (85/40) Hırka giymek sûfînin dış rengini değiştirir, ancak içinin ihlâslı olduğunu göstermez:

Bâtınum zerkı henûz ihlâsa tebdîl olmadı
Gerçi hırkam zâhirüm rengini tagyîr eyledi

(128/7)

Dîvân'da dervişlerle ilgili giyim-kuşam unsurlarının doğrudan doğruya kanaatle ilgili olarak kullanıldığını, bunun "lokma ve hırka" esprisi içinde verildiğini görüyoruz:

Bize bir lokma vü hırka hemân vir
Gerekmez mülk ü câh estagfiru'llah

(16/8)

Kemâl Ümmî, giyim kuşam unsurlarını tasavvufi bazı terimlerin sembolü sayar. Tac ahd'i, hırka cehd'i, ridâ (bir çeşit örtü, kuşak) hizmet ve zühd'ü temsil eder:

Başında tâc idüp ‘ahdi giyüben hırka’-i cehdi
Ridâ’-i hizmet ü zühdi bilinde hem kemer kıldı

(27/24)

Şâir, kıyafetle ilgili unsurları çoğu kez "iç-taş (dış)" ile ilgili olarak kullanır. Bu husustaki bazı beyitleri aşağıya alıyoruz:

Bâtınında kankı dervîşüñ ki ihlâs olmadı
Zâhirinde kuru zerk u hırka vü şâlı nider

(58/9)

İremeyen sırrına dervişlerüñ
Göremez taşında illâ hırka şâl

(86/30)

Yâ Rab bu tâc u hırka hakıçün ki geymişüz
Pâk eyle içümüzi dahı taşumuz gibi

(132/21)

İ adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var

(46/56)

E. BAZI MUTASAVVIFLAR

1. ‘Alî Erdebîlî (Hoca ‘Alî)

‘Alî Erdebîlî veya Hoca ‘Alî, şâirin muhtemelen Şeyh Hâmid vasıtasıyla kuvvetle bağlandığı şeyhidir. Kemâl Ümmî, kendisinden "Mustafâ Âli" diye bahsettiğine göre seyyidliğine inanmaktadır. Ayrıca kendisi için "Emîr" sıfatını da kullanmaktadır.(25/20) Dîvân'da, biri Mersiye biri Medhiye olmak üzere hakkında iki müstakil şiir bulunmaktadır. Bunların dışında da zaman zaman şeyhinden bahsetmektedir. Medhiye,

Ol mürşid-i kâmil ki ulu şeyh ü velîdür
Güneş gibi nûrı tolu ‘âlemde celîdür

matla beytiyle başlar. (**bkz.** 24 n.m.) Kemal Ümmi, Şeyhinin şeri‘at şehrinde tasavvufun şâhen-şâhı olduğunu, hakîkat denizinde yüzdüğünü, soyunun ve kerametlerinin yüce, irşâdının Süleymân misali olduğunu ifade eder. Hoca ‘Alî, aşk ve safa bahçesinin bülbülü, lutf ve vefa

gülşeninin taze gülüdür. Suretde Erdebîlî olmasına rağmen mana yönünden makamı çok yüksektir:

Ol 'ışk u safâ ravzasınuñ bülbülidür hem
Ol lutf u vefâ gül-şeninüñ tâze gülidür

Ma'nîde makâmına makâl iremez anuñ
Sûrette velîkin o velî Erdebilî'dür

Sûfîlerin kaynağı, diğer mürşidler onun cüz'üdür. Şıblî, Tayfûr ve Cüneyd'in yüzünü görmeyenler hayıflanmasınlar. Çünkü onun yüzü onların bedelidir.

Anuñ yüzi ten yüzi degül cân gözi görür
Anuñ sözi kal dili degül hâl dilidür

Anuñ işi zâhirde degül bâtınıladur
Anuñ yolı 'âm yolı degül hâs yolıdur

O öyle bahtlı bir sultandır ki, kapısında bütün mîrler ve sultanlar kuldur. Sevelan Dağı'ndaki toplantılarında Gâ'ib Erenler de bulunurlar. O, Üçler, Yediler, Kırklar ve Üçyüzler'in ulusudur. O, Cihanın Şeyhi ve Zamanın Kutbu olan Hoca 'Alî'dir. O Bahr-i Muhit, her halifesi de bir dalga, bir ırmak yahut bir göldür. O Şeyh-i 'Acemî'nin medhini aşk ile okuyun; sanmayın ki bu bir Türkî yahut Rûmî gazelidir. Bizim bu 'aşk zevk ve bütün safamız, o gerçek eri gönülden sevmemizden kaynaklanmaktadır.

Kemal Ümmî, Hoca Alî için yazdığı Mersiyesinde de ondan ve faziletlerinden övgü ile söz eder. Hoca 'Alî, bu mersiyede (**bkz.**25 n.m.) şeyhinin kâmil bir mürşid olduğunu, bu dünya sarayındaki bütün işlerinde ahiret yolunu gözettiğini, emr ü nehye riayet ederek Peygamber'e her zaman uyduğunu ifade eder. Dünyada çok şeyhlerin bulunduğunu ama mükemmil şeyhin yerinin başka olduğunu, devrinde Ona benzer kimsenin bulunmadığını, şeyhinin cihan tabipleri içinde can ve ten dertlerinin tek devacısı olduğunu söyler.

Mal varlığının çok olduğu, fakat göz ve gönlünün tok olduğunu dile getirir: "Velî hiç meyli yokıdı cihânuñ hûy u hâyında"

Takvâ ve perhiz sahibi olan Hoca 'Alî, sünneti daima üstün tutar ve bid'atı asla tasvip etmezdi. Hak Tanrı'nın bütün buyruklarını tutardı:

Ne kim Hak Tañrı buyurdı tutup terk itdi bu yurdı
Müdâm ol misk-bû yurdı varanı tevbe suyında

Onun yaptıklarını kimse yapamaz, çünkü bütün işler ona kolaydı:

Ayâ kardaşlar u işler anuñ işini kim işler
Kim aña nîce sarp işler geñezindi kolayında

Huzurunda nice beğler hizmetçi olurdu. Öyleki Medâyin'de bu muameleyi ne Kisrî gördü ne de Kayser.

Yine çarh okların atdı ki zahmı cânlara batdı

Kaçan kurbânına katdı toludur okı yayında

Ölümü üzerine halk yasını tutarak hatme ve Yâsîn okurlar. Bütün il ve boylarda sûfîler, kalbi safiler ve ahdine vefalı olanlar ayrılık ateşine tutuşup yanarlar. Onu seven bütün sultanlar, naibler, müridler, âşıklar ve tevbe edenler, huzurunda ve gıyabında namazını kıldılar. Ölümüne cihanda herkes üzüldü. Çünkü o, herkese iyiliklerde bulunurdu:

Her ac öksüzler ü tullar garîb ü hôca vü kullar
Dün ü gün bay u yohsullar toyunur dahı toyında

Nerede o Mustafa evlâdı ki, onun huy ve yaratılışında hiç fitne ve hile yoktu. Katına gelenlerin dileklerini bilir, keramet göstererek sözleriyle işaret ederdi. O, Üçler, Yediler, Kırklar, Üçyüzler ve Gâ'ib erenlerin, o gazilerin önderi olan "kutb" idi.

Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle
Yidi yaşında üç çille çıkardı cüst ü cûyında

Babası Hoca Sadreddin onu medh ve tahsin etti, çünki soyundan gelen üstün bir erdi. Bu hayat içinde onun değerinde bir başka şeyh yoktur. Ancak Şeyh Şah onun benzeri olabilir.

Kemal Ümmi, mersiyenin sonlarına doğru Hoca 'Alî'nin ölüm tarihini verir:

Kaçan defn oldı ol gencî bil it hicretde sagıncı
Sekiz yüz otuz ikinci Cemâzî'l-evvel ayında

Dîvân'da yukarıda kısmen bahsettiğimiz Medhiye ve Mersiye'den başka bazı beyitlerde de Hoca 'Alî'ye telmihlerde bulunulmaktadır.

2. 'Âşık Paşa

Anadolu'da yetişmiş, Yunus Emre çizgisinde manzumeleri bulunan, Türkçeçiliği ile ön plana çıkmış olan mutasavvıf şâir 'Âşık Paşa, dünyanın fânîliğinin dile getirildiği bir beyitte yer almaktadır. (**bkz.** Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

3. Bâyezîd-i Bestâmî

Tasavvuf sahasında zühd ve takvâsı, uzun süren mücâhede ve riyâzetiyle anılan bir büyük mutasavvıftır. Dîvân'da, dirlik kılması yönüyle Şeyh Hamid-i Veli onunla da kıyaslanır. (**bkz.** Cüneyd-i Bağdâdî Mad.)

4. Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd, üç Beyitte diğer bazı mutasavvıflarla birlikte ele alınmaktadır.Dîvân'da Şeyh Hamid-i Veli, dirlik kılması yönünden Bayezid, Cüneyd, Şıblî ve Şakîk'le mukayese edilir:

Kıldı şu dirligi ki kılmışıdı
Bâyezîd ü Cüneyd ü Şıblî Şakîk

(78/27)

Bir diğer beyitte Hoca "Alî'nin yüzünün, Şıblî, Tayfûr ve Cüneyd'in yüzüne bedel olduğunu, Hoca "Alî'yi görenlerin bu mutasavvıfları görmüş olacakları dile getirilir:

İ görmeyen ol Şıbli vü Tayfûr u Cüneyd'i
Gel hôca yüzin gör ki olaruñ bedelidür

(24/9)

Cüneyd'in isminin geçtiği üçüncü beyitte ise ölümün herkes için olduğu, büyük dirlik sahibi mutasavvıfların da dünyadan göçtükleri ifade edilir.(**bkz.** Şıblî Mad)

5. Elvan Çelebî

Ölüm ve dünyanın fânîliği konusunun dile getirildiği iki beyitte adından söz edilmektedir. (**bkz.** Feridü'ddîn 'Attâr)

6. Feridü'ddîn 'Attâr

İranlı tanınmış sûfîlerden olan 'Attâr, Dîvân'da üç beyitte zikredilmektedir. İki beyitte ölmek ve dünyadan göçmek yönüyle diğer bazı sûfîlerle birlikte ele alınır:

Kanı o Celâle'ddin ü Sa'dî vü Senâyî
Elvân u Veled 'Âşık u 'Attâr ölüm var

(36/59)

Kanı Sa'dî Celâle'ddîn ü 'Attâr
Veled Gülşehrî Elvân kondı göçdi

(127/35)

Senâyî ile birlikte anıldığı bir beyitte ise olgunlaşmanın çok söz ile mümkün olmadığını söyler ve 'Attar'ı misal gösterir.(**bkz.** Hâkim Senâyî Mad.)

7. Gülşehrî

Anadolu sûfîlerinden Gülşehrî'nin, dünyanın fânîliğini dile getiren bir beyitte diğer bazı mutasavvıflarla birlikte adı geçer. (**bkz.**Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

8. Şeyh Hâmid

Kaynaklarda sarih bilgiler bulunmamasına rağmen Kemal Ümmi'nin Anadolu sahasındaki mürşidi olduğunu, kendisi için yazmış olduğu bir Mersiye'den ve diğer bazı beyitlerden anlamaktayız:

Degme mürşid Hamîd'e öyküne mi
Ya kamu taş olur mı la'l u 'akîk

Kıldı şu dirligi ki kılmışıdı
Bâyezîd ü Cüneyd ü Şıblî Şakîk

(78/26-27)

Mersiye'de Şeyh Hamid'in meziyetlerini sıralayan Kemal Ümmi'nin samimiyeti dikkatı çeker. Tıpkı Hoca 'Alî Mersiyesinde olduğu gibi burada da şâir büyük bir üzüntü içerisindedir.(**bkz.**27 n.m.):

Görüñ bu çarh-ı gaddârı ki 'âlemde neler kıldı Yine bir gerdiş-i gerdûn niçe müşkil hatar kıldı

beytiyle başlayan mersiyede şeyhininin ayrılığından duyulan üzüntünün kendisine çok etki ettiğini söyler ve şeyhinin meziyetlerinden söz açar: İnandıklarını yaşayan o akıl sahibi bilgin nerede? Yokluk âleminden ebedî varlık âlemine giden o âbid nerede? Adı 'Ubeydü'llah'tı; O, tenini değil ruhunu muteber kıldı. Namaz ve orucu kendine kanat edindi. Öleceğini önceden bildi. Onun ölümüne melekler, cinler ve insanlar ah ederek ağladı, yer ve gökler matem tuttu.

Mersiyede Şeyh Hamid'in derviş kardeşliğini ve dostluğunu irşadında esas aldığını; cihad, adâlet ve insafı cihana yaydığını; hayır ve şerri ayırarak Hakyolu gösterdiğini, böylece Şeyhlerin Şeyhi olduğunu söyleyen Kemal Ümmî;

Tutuben Hâlik'a yüzin Resûl'üñ izledi izin

diyerek Şeyhin ehl-i sünnet yolunda çaba sarfettiğini belirtir. Dört Erkân ve Beş Hiss'i o 'ilm ve hilm sahibi koymuştur. Helâl ve harâma son derece riayet ederdi:

Helâlden kesb idüp yirdi kamu vakfa harâm dirdi
Yimedi aguyı yirdi gıdâsın çün şeker kıldı.

Nerede o kanaat, sabır, azizlik, şükür ve zikir sahibi ki o çok karlı bir ticaret sahibiydi, bunun için her yükünü mücevher kıldı. Harama bakmadığı gibi helalden de perhiz eyledi, hesabından korktu: Mal ve mülke dalmadı, beğlerin bahşişini almadı, altın ve gümüşe meyletmedi. Yaratılmışı bırakıp Yaratıcı'nın çehresini gözetti. Ne dünyaya ne 'ukbâya nazar kıldı.

Mersiyenin bir beytinde Şeyhin ölüm tarihi verilir:

Nebî'nüñ hicretinden bil sekiz yüz on beşinci yıl
Berât düninde ol fâzıl bu menzilden sefer kıldı

9. Hâkim Senâyî

Senâyî iki beyitte yer almaktadır. 'Attâr'la birlikte isminin geçtiği bir beyitte dolaylı olarak İlâhî 'aşk ateşiyle yanarak Senâyî ve 'Attâr olabildiklerini, bulundukları makama çok söz ile ulaşmamış bulunduklarını söyler:

Ko çok sözi sûz iste Kemâl Ümmi Çalap'dan
Kim sözile olımadı 'Attâr u Senâyî

(138/11)

Diğer beyitte bütün büyük mutasavvıflar gibi Senâyî'nin de öldüğünü, onlardan hiç kimsenin kalmadığını ifade eder.(**bkz.** Feridü'ddîn 'Âttâr Mad.)

10. Hallâc-ı Mansûr

Vahdet-i Vücud telakkisinin önemli temsilcilerinden olan Hallac-ı Mansur "ene'l-Hak" dediği için asılarak öldürülmüştür. Dîvân'da iki beyitte geçmektedir. Beytin birinde şâir kendini hâl ve kâl yönünden değerlendirirken kavl bakımından Mansûr'a benzetir:

Fi'le zenbîl içre key 'ayyâr
Kavle Bagdâd içre Mansûr'am

(93/10)

Diğer beytte ise, şathiyât kabilinden bir ifade ile şâir, Hallâc'ın kendi insiyatifi ile Ene'l-Hak demediğini, bunun Allah tarafından söyletildiğini belirtir:

(Ene'l-Hak) sen didürmeseñ dimezdi
Sebeb neyidi kim asıldı Hallâc

(44/12)

11. Hasen-i Basri

Büyük mutasavvıflardan biri olan Hasen-i Basrî de ölüm konusundaki bir beyitte anılmaktadır.(**bkz.** Şıblî Mad.)

12. İbrâhîm Edhem

Belh sultanının oğlu ve kendisi de sultandır. Edebiyatta hükümdarlığı ve dünya zenginliklerini terk ederek fakr ve fenâ yolunu seçmesiyle bir sembol olmuşutur. Dîvân'da bu yönüyle ele alınmaktadır:

Kamu yohsul makâm-ı fakra irmez
Dahı her hırka giyen Edhem olmaz

(72/18)

13. Mâlik-i Dînâr

Mâlik-i Dînâr ismi ölüm konusundaki bir beyitte diğer bazı sûfîlerle birlikte geçmektedir. (**bkz.** Şıblî Mad.)

14. Ma'rûf-ı Kerhî

Bağdâd'da yetişmiş büyük sûfîlerden olan Kerhî'den, ölüm konusundaki bir beyitte söz edilmektedir. (**bkz.** Şıblî Mad.)

15. Mevlânâ Celâle'ddîn-i Rûmî

Anadolu sahasında yetişmiş büyük mutasavvıf, mütefekkir ve şâir Mevlânâ Kemâl Ümmî Dîvânı'da iki beyitte geçmekte, ölüm ve dünyaya konup göçmek yönüyle ele alınmaktadır. (**bkz.** Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

16. Muzafferü'ddîn-i Lârendî

Larendeli olduğu ve o bölgede Şeyh Hâmid'in halifesi bulunduğu anlaşılıyor. Kemal Ümmî'nin Şeyh Hâmid için söylediği mersiyeden onun, Şeyh Hamid'in ölümü üzerine Tecdîd Makamı'na (post-nişinlik) oturduğunu öğrenmekteyiz:

Ne var tolundısa hurşid bi-hamdi'llah kim ol mürşid
Muzaffer Hazret'in tecdîd makâmında kamer kıldı
(27/37)

17. Sa'dî-i Şîrâzî

Sa'dî, İranlı büyük mütefekkir ve mutasavvıf bir şâirdir. Anadolu sûfîlerini eserleriyle derinden etkilemiştir. Kemâl Ümmî'nin üzerinde de büyük etkisi olduğu Dîvân'daki bazı manzumelerinden anlaşılıyor.(**bkz.** San'atı) İki beyitte adı geçmektedir. (**bkz.** Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

18. Sadre'ddîn-i Erdebîlî

Safiyü'ddîn-i Erdebîlî'nin oğlu ve Kemal Ümmî'nin mürşidi Hoca 'Alî'nin babasıdır. Dîvân'da, Hoca 'Alî hakkında yazılan mersiyede adı geçmektedir:

O 'âlemde 'ale't-ta'yîn babası Hoca Sadre'ddîn
Kılurdı medh idüp tahsîn ki yig er kopdı soyında
(25/27)

19. Safiyü'ddîn-i Erdebîlî

Erdebîl Ocağı'nın ilk temsilcisi, Safevî tarikatının sünnî akideler üzerine kuruluşunu gerçekleştiren ilk şeyhi olan Safiyü'ddîn, Dîvân'da doğrudan doğruya bir beyitte geçmektedir. (**bkz.** Şıblî Mad.)

20. Sultân Veled

Mevlânâ'nın oğlu olan Sultân Veled Mevlevîliğin sistemleşmesinde önemli rolü bulunan bir mutasavvıf şâirdir. Dîvân'da babasıyla birlikte anılmaktadır. (**bkz.** Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

21. Şakîk

Mutasavvıflardan Şakîk'in ismi bir beyitte Bayezîd, Cüneyd ve Şıblî ile birlikte geçmektedir.(**bkz.** Şıblî Mad.)

22. Şeyh Şah

Erdebîl Ocağı'nın en büyük siması Hoca 'Alî'nin oğlu olup babasının ölümünden sonra post-nişin olmuştur. Asıl adı İbrahim'dir. Dîvân'da babası için yazılmış bir mersiyede, ancak kendisinin babasının benzeri olabileceği yolunda bir beyitte dile getirilmektedir:

Bu devrân içre ol Hân'uñ harîfi yokdur inanuñ
Meger Şeyh Şâh ola anuñ nazîri ton u tayında
(25/28)

23. Şıblî

Sûfîlerin büyüklerinden olup tasavvufla ilgili eserlerde ismi sıkça anılır. Dîvân'da Şeyh Hâmid-i Veli ve Hoca "Alî, Şıblî ile de kıyaslanır. (**bkz.**Cüneyd-i Bağdâdî Mad) Ölüm konusundaki bir beyitte şöyle anılmaktadır:

Kanı o Cüneyd ü Hasen-i Basrî vü Kerhî
Şıblî vü Safî Mâlik-i Dînâr ölüm var
(46/44)

F. KEMÂL ÜMMÎ DİVANI'NDA İNSAN

1. Genel Olarak İnsan Kavramı

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında toplum ve toplum içindeki insanı da sorgular, bazı tespitlerde bulunur. Zaafları, tutkuları, ihtirasları ile insanı kavrar, onun psikolojisini manzumelerine yansıtır.

Dîvân'da insan, genel olarak cemiyet içindeki sosyal durumuna göre üç zümre halinde karşımıza çıkmaktadır:

a) Yönetici ve asker zümreleri,
b) Dini-Tasavvufi sahada faaliyet gösteren zümreler,
c) Geniş halk zümreleri,

Yönetici zümreler, buyurma ve yönetme gücüne sahip zümrelerdir. Yöneticiler padişah, şah, sultan, bey, mîr gibi isimlerle genel olarak zikredildiği gibi tarihe ün salmış bazı hükümdar isimleriyle de (Kayser, Şeddâd, Nuşinrevân) dile getirilir. Elleri altında, buyruklarının gereğini yerine getirmeye hazır ve leşker, çeri gibi isimlerle anılan askeri zümreler vardır. Bunlar içinde özellikle sipâhilerin ismi birkaç kez geçmektedir.

Yönetici ve asker zümrelerden, güçlü olmalarına rağmen dünyada ebedî kalamayacakları, dünyanın sonlu olduğu vesilesiyle söz edilmektedir.

Dini-Tasavvufi çerçeve içinde faaliyet gösteren zümreler arasında, söz gelimi tekke-medrese gibi belirli bir ayırım yapıldığını gösteren hiçbir ifadeye rastlayamayız. Ancak Dîvân'da tasavvuf yolunun büyüklerinden sıkça söz edildiği halde, medrese zümresine mensup hiç kimsenin adı geçmez. Tasavvufi önderler olarak Dîvân'da adı geçen kişiler, üstün nitelikleri, insanları doğru yola çağırmaları ve dünyanın fânîliğini isbata vasıta olmaları sebebiyle dile getirilmişlerdir.

Dîvân'da, şâirin insanla ilgili asıl tesbit ve değerlendirmelerini, geniş halk zümrelerine mensup insan üzerinde yaptığını görmekteyiz.

Sosyal ve iktisadi hayat bakımından şâirin ortaya koyduğu insan profili yaylaya göçme gibi bir mevsimlik göç yaşayan, aynı zamanda toprağa bağlı, ziraat kültürünü yansıtan bir durum arz eder. Bu profile sahip insan küçük kasaba ve özellikle köy insanıdır. Geçimini tarlasından, bağ ve bahçesinden, hayvancılıktan temin etmektedir.

Bu çerçeve ile sınırladığımız insanın hayatında din ve tasavvuf bir iç derinleşme meydana getirmektedir. Tasavvufun toplum içindeki asıl fonksiyonu da böyle bir çerçeve içine alınmış, sınırları ziraat ve hayvancılık gibi bir üretim biçimiyle çizilmiş insanın küçük dünyasına üçüncü boyutu taşımasıyla kendini göstermektedir. Bu boyutun ilk ve en önemli yanı bir "iç birlik" sağlanması yolunda etkili olmaktır. Türk toplumu, tasavvufu bu yönüyle ve özellikle Ahmed Yesevî'nin çabalarıyla tanımıştır. Çünkü Yesevî ve onun yolundan gidenlerin "...tüm gayret ve çabalarının temelinde dağınıklığı sona erdirip birliğin ikame edilmesi düşüncesi yatmaktadır."[509]

Tasvip ettiği insan tipi, bugünkü evrensel değerlere göre de değerini koruyan olumlu bir tiptir. İnsana gerçek değerini vermek manevi kimliği sebebiyledir:

Âdemî ma 'niden 'ibâretdür
Bilme da'vî vü şekl ü görkinden

(98/3)

İnsana model olan Mevlânâ gibi büyük sûfîler demokrasi kültürünün üç önemli kavramı olan özgürlük, eşitlik ve uzlaşmayı yüzyıllar öncesinde, günümüze yakın bir anlayışla dünya görüşü olarak benimsemişlerdir.[510]

Dîvân'daki insan genellikle "iyi insan" olup gelenekçi bir yapıdadır. Yaygın eğitimle yetişmiştir. Bu da büyük çapta görgüye dayalıdır. Yetişen her insan, içinden çıktığı cemiyetin, kendisi için ilk model teşkil eden tiplerini taklit eder. Kemâl Ümmî bu duruma şu beytiyle temas eder:

Atañа uy ya dedeñ itdügin it
Yâda uyup olma sakın nâ-halef

(76/8)

---

[509] Bodur, Hüsnü Ezber. "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme". **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2. Sayı:2. Ank., 1995, s.15.
[510] Temrin, Belkıs. **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi.** Ank.,1995, s.137.

İyi insan, toplum içinde cömertliği, başkalarının hakkına saygılı olması, az fakat faydalı konuşmasıyla temayüz eder:

'Âlemde kamu âdemilerüñ yigi şoldur
Kim agzı anuñ yumlu ola açug ayası

(130/12)

Tanrı'nın bir gün hesap soracağını düşünerek halka zulmetmez. (124/4) Başkalarının malına göz dikmez. (105/13) Yalnız kendi kusurunu görür:

Kendü 'aybuñ añup agla zînhâr
Ayruguñ 'aybına bakup gülmegil

(88/10)

Diğer insanların eksiğini araştırmaz. Ancak nefis muhasebesinden uzak olan insan kendi ayıplarına bakmadan başkasının ayıbını araştırır. (93/8;105/16)

Karakter kelimesini "kişilik"le ifade ederek insanlara asıl değer veren şeyin bu olduğunu söyler:

Sen kişilik gözet ne istersin
'Arab u 'Acem ü ya Türk'inden

(98/4)

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki insan, toplum içindeki insan olarak dinî-ahlâkî, dünyevî ve en çok da uhrevî faaliyetleri açısından sorgulanmaktadır. Statüleri farklı insanların genel manada halkla ilişkileri söz konusu edilmekte, bunlar halkın diliyle ifade edilmektedir. Şâir, insan psikolojisini tespitte de oldukça başarılıdır. Dîvân'da insanı ele alırken öne çıkardığı bazı kavramlara kısaca temas ediyoruz.

a. İyiyi Kötüyü Seçmek

Şâirin insandan beklediği en önemli davranış iyiyi ve kötüyü biribirinden seçmesidir. Bunu şu mısra ile ifade eder: "İnsân gerek ki yahşı yaman neydügin seçe" (132/11)

b. İnsan ve Ma'nâ (İç derinlik)

İyi insanı, içindeki derinleşmeyle ölçen Kemâl Ümmî şöyle der:

Âdemî sûretde çok illâ ki hiç ma'nîsi yok
Her bir ilde azdan azdur sad-hezâr olmaz kişi

(131/31)

c. İnsan ve Hüner

Dünyada birçok insan vardır ki bir arı kadar hüneri yoktur, ama yer, içer ve yoz öküz gibi böğürür. (132/6)

ç. İnsanı Yermek

Şâir, iç birliğin sağlanmasında insanları yermeyi olumsuz bir davranış olarak görür:

'Âkıbet kamudan yirinci olur
Her ki Hak kulların yirüp yiçdi

(126/7)

d. Dostluk

Kemâl Ümmî, insanı Tanrı'dan dolayı sever ve dost edinir. Ancak dost edinilen kişilerin bir kısmı gerçek anlamda dost değillerdir. Dost kelimesini "yâr" ile de ifade eden şâir gerçek dostları sınama ile belirlemeyi öğütler, yolunda gerekirse başını vereceğini söyleyenlerden önce borç (akçe-altın) iste, der:

Kankı yar kim yoluña cân virmege da'vî kılur
Akça cândandur sen andan sına evvel zer dile

(122/9)

Her dönemde rastlanabilecek bu tip insanları "yemek-içmek dostları" olarak isimlendirir. (142) Bunlar insanın mutlu günlerinde yanından ayrılmadıkları halde üzüntülü günlerinde gamını paylaşmazlar:

Ni'met ü şâzî deminde sad-hezâr olur velî
Gussa vaktinde birisi gam-küsâr olmaz kişi

(131/43)

e. Söz Söylemek

Bütün mutasavvıflarda rastladığımız "az ve öz konuşmak" düşüncesine Dîvân'da da rastlıyoruz. Çok söz Kur'an'a mahsustur düşüncesi şâiri, söz tuzu (özü, hülâsası) söylemeye yöneltir:

Bir söz ki ola söz tuzı az u dahı öz
Şol sagışı çokdan ki Sâd u pest ola Yâ'sı

(123/30)

Şâir, diline tatlı söz yerine yatlu söz (gaybet) söyletenlere yazıklar olsun der:

Hayf ola ki şol tatlu dilünden gele yatlu
Gaybet didüresin koyuben medh ü senâyı

(138/7)

"Dost acı söyler" sözünü çağrıştıran şu beyitte de doğru sözün acı fakat ilaç gibi faydalı olduğu ifade edilmektedir:

Hak söz katı gelür zira tiryâk acı olur
Nâ-hak keleci tatludur agu aguz gibi

(132/26)

f. İnsan ve Çevre Sağlığı

Evrendeki herşey Tanrı tarafından insana birer emanet olarak bırakılmıştır. Buna insanın sağlığı gibi çevremizdeki tabii varlıkları da dahil edebiliriz. Şâirin bir beyti, bize insan sağlığı ve çevrecilik konusunda dinî ve geleneksel bir hareket noktası işaret etmektedir:

Emânetler ki Hak kodı katuñda
Kamusın sakla zinhâr olma hâyin

(110/5)

2. İnsan Sevgisi ve Hoşgörü

Şâirin insana duyduğu sevgi ve hoşgörünün kaynağı tıpkı Yunus'ta olduğu gibi dini kaynaklıdır. O, insanı Tanrı için sever. Şayet yermesi gerekirse bunu da kendisi için değil yine Tanrı için yapar. İnsan sevgisinde kişilerin yoksul veya varlıklı olmasının rolü yoktur:

Hemîşe Hakk içün sev Hakk içün yir
Bu mahlûkuñ kamu yohsul u bayın

(110/16)

Şâirin dünyası, bir açıdan bakıldığında sevmek-sevilmek dünyasıdır. Sevmenin ön şartı da "kendini ulu görmek"ten kaçınmak (bkz. Kibir, Riyâ) ve başkalarını yermekten uzak durmaktır.

Kend'özünden kimse'i hiç görme kem
Yirüben yirinci olma sev sevil

(88/11)

Kemâl Ümmî, kendini yerenlere bile övgü ve sevgi ile karşılık verir:

Bizi kim kadh ü zemm iderse bizüm
Aña kıldugumuz medh ü senâdur

(50/19)

3. İnsan Tipleri

a. 'Âbid

Âbid, Allah'a kulluğunu tam olarak yapan kişidir. Söz ve davranışları arasında bir uyum vardır:

Kanı bir 'âbid u zâhid mücâhid

Ki ola fi'li kavline mutâbık

(79/5)

Dîvân'da çoğu kez zâhidle birlikte geçen âbid tipi genellikle müspet bir tip olarak karşımıza çıkar. Kemâl Ümmî, Tanrı'ya yalvarırken bir âbid-sûfî profili çizer:

Bizi gayrüñden ayır saña tapdur
Ki ʻâbidlere bir maʻbûd tapdur

(1/53)

Ancak tasavvufî neşveden mahrum âbidler bu müspetliğin dışına çıkarlar. Şâir âbidlere masivayı terk edip Tanrı'ya tapmalarını öğütler:

İ karındaşlar eger ʻâbidlerise tapuñuz
Mâsivâ'llahı koñ ol maʻbuduñuza tapuñuz

(70/1)

Âbidlere, tapmak için Tanrı yeterlidir. Şâir bunu "Ki ʻâbidlere bir maʻbûd tapdur" (1/53) mısrasıyla ifade eder.

Âbidler de âlimler gibi dünyaya gereğinden fazla değer vermemeli, sevmemelidirler. Eğer aksine davranırlarsa "günah vartası"na düşerler:

Ne deñlü ʻâlim ü ʻâbid olursa dünye seven
Ne yirde yürürise varta-'i günâha düşer

(59/2)

b. ʻÂkil

Dîvân'da ʻâkil ve uslu kelimeleriyle karşılanan akıllı kimse tipine ağırlıklı bir yer verilir. Kemâl Ümmî'ye göre âkil kişi "imânî ʻakl"a sahip kâmil insandır. Bir başka ifade ile insan-ı kâmil mertebesine ulaşan veya o yolda olanlar akıllı kişilerdir. Bunu "Ne bellü ʻâkilem kâmil ne bellü fahr-ı bî-ʻâram" (12/12) mısrasında ifade eder. Âkiller, insanların çeşitli müşkillerini çözmede yardımcı olurlar:

Ger bizüm sözümüze kanmazısañ
Var dahı ʻâkillere tan tevbe kıl

(91/15)

Âkil kişi, dünyaya meyilli olmaz. (90/2; 139/2) İbret gözüyle bakar, ölenlerin nasıl can verdiğini görür (90/8), varlığını yoğa sayar. (130/7)

ʻÂkil kişi bu varlığı cemʻ eyleyüp n'ider
Çün ʻâkıbet dirüp dişürüp kamusın saçar

(48/4)

Âkil olanlar zamanın kıymetini bilip hazırlık yaparlar:

Uslular vaktile yarağın ider
Vakti zâyiʻ iden olur ahmak

(77/14)

c. ʻÂlim

Âlim kişi, ilim sahibidir. Dîvân'da âlim kişi kılı kırk yaran "zîrek kişi" olarak ifade edilir:

ʻAsl-ı maʻnî birdürür ger söylerise yüz dil er

Gerçi kim zîrek kişi bir kılı sözde yüz diler

(68/1)

Asıl âlim Tanrı'dır. Onun sırrına allame, şeyh ve fakih eremez. (6/3) Gerçek âlim "dünya bilisinde" ahmak gibi görünür. Ancak tarikatte birçok malumata sahiptir:

Dünyâ bilisinde aña ahmak diyeler lîk
Yol içre key âgâh u haber-dâr gerekdür

(52/6)

Âlimlik kişiye Allah'ın takdiriyle verilir. Hatta bu durum yaratılışta belirlenmiştir:

Kimin yaratdı ʿâlim ü nâdân kılur kimin
Kimini bed-nefes kimini hoş-âvâz ider

(54/13)

Hak emri herkesi layık olduğu ile muhatap eder. Âlimi âlime, câhili câhile kavuşturur. (47/26) Dünya, inkarcı ve câhillere karanlıktır. Ama âlimlerin ilmi kendilerine ışık kaynağıdır:

Münkir ü câhillere ʿâlem karañudur velî
ʿÂlime ʿilmi hemîşe şemʿ ü şems ü mâh olur

(66/5)

Âlimler, ilimleriyle birlikte hilme de sahip olmalıdırlar. Aksi takdirde sözleri halka etki etmez. (85/31) Dünyaya aşırı derecede bağlı olan kimse ne kadar âlim olursa olsun günaha düşer. (59/2)

Âlimlerin gerçekleri seçemediği yerde halkın seçmesi mümkün değildir. (134/5) Emirler adalet, âlimler amel sahibi olmalıdırlar. Şâir, zamanında bu iki zümrenin durumundan şikayet eder: "Emirde ʿadl ü ʿâlimde ʿamel yok" (79/3)

ç. ʿÂrif

Ârif, aslında Allah'ın, esması, sıfatları ve fiillerini ilimle değil, keşif ve müşahede ile bilendir.[511] Kemâl Ümmî, ârifi şöyle tanımlar:

Cihânda ʿârif aña dirler i melik-zâde
Ki göçmedin vire her varını Melik-zâde

(116/7)

Âriflik, Tanrı'nın takdiriyle kula nasip olur. Fukarayı hor görenler ârif katında en aşağı insanlar durumundadırlar. (132/9) Dîvân'da ârif tipi âşık tipiyle çok yakından ilgili olarak ele alınır. Ârif Tanrı takdiriyle "ehl-i ʿârif ve ʿışk-bâz" olmuştur:

Kimini cehl-i ʿam kılur ʿışk u derdi yok
Kimini ehl-i ʿârif ü hem ʿışk-bâz ider

(54/19)

Âriflerin her nefesi bir Miʿrac değerindedir:

ʿÂrife her nefesde bir Miʿrâc

---

[511] Baltacı, **TL**, s.26.

Göñüle her mahalde bir Tûr'dur

(51/25)

d. 'Âşık- 'Işk Eri

da. Genel Olarak Âşık Tipi

Dîvân'da âşık tipi " 'ışk eri, tâlib, mürid, sâlik, yol eri ve 'uşşâk" kavramlarıyla birlikte karşımıza çıkmakta, çoğu kez doğrudan doğruya hangisinin kastedildiği anlaşılamamaktadır. Ancak bütün bu kavramlarla ifade edilen tip bazen bir zâhid gibi görünürken, genellikle de cezbesi yüksek bir âşık olarak karşımıza çıkar. Şüphesiz ki bunda Kemâl Ümmî'nin kişiliğinin mısralarına yansıması söz konusudur.

Dîvân'da âşık kelimesi, tamamiyle ilâhî aşkı taşıyan kişiler için kullanılmaktadır. Şâir, âşık kelimesinden sonra en çok "'ışk eri" terimini kullanır. Şeyhlerine yazdığı medhiye ve mersiyelerinde onları aşk eri diye anar. (27/3) Gönlü ve canı aşk derdine mübtela olan kişiye aşkolsun! (50/15) diyen şâire göre, aşk erinin derdinin ilacı yine dert(aşk)tir. (85/18)

Âşık, nakşı koyup Nakkaş'a gerçek anlamda tapan insandır. (140/1) Aşkı, onun için kurtuluş vesilesidir.(51/16) Zikir, fikir, cidd, cehd, sıdk, aşk, zevk ve şevk, uyanık aşk erinin âdeti ve azığıdır. (85/16) Âşıklar, ezelden ebede dizara âşıktırlar. Aşk yolunda sadık olabildiklerince Ma'şûk iline lâyık olabilir (104/15), memleket ve mevkilerini terk ederler. (9/4)

Gerçek âşık bu yüzden mâsivâyı terketmiş (74/2), onun düşmanı olmuştur. O, masiva'llah sevgisinden arınıp Yar'ı ister. (85/41) Bir'i sevdiği için iki cihana üç talak verir. (121/3)

Dostı soran dostı gören dosta iren 'ışk eri
Kaşlar u gözler mi gözler zülfü vü hâli n'ider

(58/13)

Aşk eri, aşkından vaz geçmemelidir. Çünkü ilâhî aşka sahip olan âşıkların makamı en yüksek yerdedir:

Koma i 'ışk eri bu 'ışkı elden
Ki 'âşıklar makâmı müntehâdur

(50/16)

Tanrı, kendine âşık olanları daima talep eder. Bu, ayet ve hadislerle beyan edilmiştir:

Ger 'âşık olasın seni Ma'şûk ider tâleb
Bu söz beyân olupdur ahı beyyinâtıla

(121/5)

Âşıklar, ibadeti yalnız Allah için yaparlar. Ne Uçmak umarlar ne de Tamu korkusu duyarlar. (85/4)

Uçmag'a kılmaz nazar hem Tamu'dan kılmaz hazer
Kankı kul kim 'âşıkıdur Pâdişâh dîzârınuñ

(85/3)

Âşık, "Yoksulluğum övüncümdür" hadisinin sırrına eren kişi olarak fakirliği ile övünür ve bundan utanmaz. (129/17) Aşk bağının bülbülleri sadık âşıklardır. Ayık ve dertsiz kişiler ise yalancı âşıklardır. (32/12) Yalancı âşıklar ağyarı sever ve gerçek aşk yolunda hiçbir fedakarlık yapmazlar:

Kemâl Ümmî gibi ag-yârı sevmeñ
Hem olmañ siz dahı yalancı ʻâşık

(79/20)

Kişiler var kim dem urur cân u baş terk itmege
Lîki kıymaz bir teline cübbe vü destârınuñ

(85/40)

Kemâl Ümmî, gerçek âşıkları yalancılardan ayırır ve onları" girtû ʻâşık" diye vasıflandırır. Kendini, tevazu ile bu âşıkların ayağı toprağı mesabesinde görür. (29/14)

Yüzüm şu ʻâşık u sâdıklaruñ ayagı tozı
Ki yoldan ıramaz anları hubb-ı hüsn-i cemâl

(87/29)

Âşıkların ölümü mutasavvıflar arasında genellikle kutlu bir gün olarak değerlendirilir. Kemâl Ümmî Dîvânı'nda âşıkların ölümü bir Kurbân Bayramı esprisi ile izah edilir.

Bayrâmıdur ölüm güni girçek ʻâşıklaruñ
K'anlar cânını Maʻşûk'a kurbân alur gider

(56/15)

Âşık, Hakk'ı mutlak seven insan olarak ipek ve atlastan vaz geçmiş, fakr'ın alameti olan "şal" giyinmiştir:

Kemâl Ümmî sevenler Hakk'ı mutlak
Harîr atlas yerine geydi şâlı

(133/11)

Dîvân'da âşıkın dış görünüşü ve diğer halleri hususuna sıs sık temas edilir. Aşk oku, âşıkın bağrını yaralamış, gözlerinden kanlı yaşlar akmasına sebep olmuştur:

Gözlerümden yaşıla kan akdugını tañlamañ
ʻIşk okıdur çünki bagrum başlarını kanadan

(99/5)

Gece gündüz Şah'ın eşiğinde feryat eder (52/2), aşk ve sevda derdiyle sürekli inleyerek (92/1) gözyaşı döker:

Her ne işüme ki bakam aglaram
Hiç birine gülemezem âh u vâh

(113/2)

Dizara âşık olanların yüzünde her an aşkın nişanı görünür. Gözü yaşlı, benzi sarı ve gönlü yaralıdır. (55/4) Bu vasıflar âşıkın aşkına tanıktırlar:

Başına bir ʻışk u sevdâ gelenüñ tanugudur

Beñzi saru yaşlu gözi dahı bagrı başına

(39/4)

Dünya hayatı, âşıka hasret çektirir. Bu hasret Dîvân'da kış mevsimiyle ifade edilir. Yaza ermek vuslattır. Vuslatın gecikmesi sebebiyle âşıkın bağrı başlı, gözü yaşlı ve benzi saz olmuştur. (31/24) Benzinin sararmasına, belinin dert ile bükülmesine rağmen gerçek âşıklar derman değil dert istemelidirler.

Şâirin iki manzumesinden konuyla ilgili beyitleri aşağıya alıyoruz:

'Âşık kişilerüñ gözi pür-hûn u nem gerek
Ma'şûk'a cân vire diye kim dahı nem gerek

Beñzi sararuben bükile derdile bili
Derd isteye girü dimeye baña em gerek

Hiç bir kimesneden eyü sanmaya kendözin
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek

Dîzâra 'âşıkam diyenüñ çehresinde bak
'Işkuñ nişânı zâhir ola dem-be-dem gerek

Kor 'ızz u nâzı memleket u mâlı 'ışk eri
Aña ne tâc u taht u ne tabl u 'alem gerek

Ne bâg u bagçeler seve ne ton u bogçalar
Ne nakd u akçalar u ne hayl u haşem gerek

Maksûdı ger buyısa ki ma'bûdı bula ol
Mevcûd içün be- külli vücûdı 'adem gerek

(83/1-6,8)

...

Nişânsuz kimseye 'âşık dimezler
Beñiz saru vü göz yaş olmayınca

Belürmez çehrelerde bu 'alâyim
Cigerler derdile baş olmayınca

...

Kim irdi tâpusına kapusında
Giceler yasdugı taş olmayınca

Getür kim irdi bir lutf u vefâya
Aña kahr u cefâ âş olmayınca

(115/5-6, 9-10)

db. Âşıkla ilgili benzetmeler

Bülbül, Mürg-i Zâr, Laklak, Zâg

Dîvân'da âşıkla ilgili olarak yapılan benzetmelerin en ağırlıklısı bülbüldür. Tevhid bir bağ veya bahçe olarak telakki edilir. Bu bağın gülü Mutlak sevgilidir:

Bu cümle bülbüli tevhîd bagınuñ hoş öter
Hemîşe tâze güli Lâ ilâhe ille'llah

(4/127)

Bilindiği gibi gül aynı zamanda Hz. Peygamber ve mürşid için de kullanılan bir benzetme unsurudur. Bunların karşısında âşık daima bir bülbüldür ve vuslat arzusundadır:

Baykuşlara vîrâne gerek kargaya cîfe
Tûtîye şeker bülbüle gül-zâr gerekdür

(52/8)

Ancak bazı engellerle karşılaşır. Bunlar da gülün dikenleridir ve katlanılması gerekir:

Kahr-ı düşmenden kaçan bulmadı bulmaz lutf-ı dost
Gül seven bülbül gibi zahmına kalmaz hârınuñ

(85/19)

Âşık mana bağını temaşa eden bir bülbüldür. Bu bağın gülleri Ma'rifet makâmının gülleridir:

Bülbüliseñ gel temâşâ kıl ma'ânî bâgını
Gülleri bu ma'rifetdür cem'iyet gül-zârınuñ

(85/29)

Elest Meclisi'nde Cemâl gören ve âşık olan kişi dünyaya gelince gurbete düşmüştür. Şâir dünya gurbetini bir kış mevsimi olarak telakki eder. Çünkü gülünden ayrı düşmüştür:

Benem ol 'âşık u bî-çâre bülbül
Ki kış geldi cüzâ düşdüm gülümden

(97/3)

Mevsim kış da olsa bülbül bağda her neye baksa taze gül yaprağı gibi görür. Bu yüzden onun feryadı hiç dinmez:

Bâg-ı 'ışkuñ bülbülinüñ gulguli diñmez kışın
Her neye kim bakarısa tâze gül yapragıdur

(29/10)

Gerçek âşıklar dünyada da Cemâl'i görebilenlerdir. Seyr ü sülûk'ta ileri mertebelere varan şâir aynı zamanda ilâhî tecellî sonucu Cemal görmüştür:

Getürdi bürka'ını gül güler cemâlinden
Göreli başladı bülbül du'â vü i'zâza

(36/12)

Mürg-i Zâr benzetmesi aslında bülbülün bir vasfı ile ilgilidir. Bağdaki bütün kuşlar, lisân-ı hâl ile Tanrı'ya şükrederek zikir ve tesbihatta bulunurlar. Bunlar gönülleri aşk okuyla yaralanmış kuşlardır. İlahî aşk, içlerini güzel seslerle doldurmuştur:

Dükeli kuşlar okur zikr-ı şükr ü tesbîhât
Çü mürg-i zâr içi toldı latîf âvâze

(36/14)

Aşk ile kendinden geçememiş, özüyle aşka ulaşamamış ayık ve dertsiz kişiler yalancı âşıklardır. Şâir bunları leylek ve kargaya benzetir:

'Âşık-ı sâdıklar olur ol baguñ bülbülleri
Ayıg u dertsüz kişiler laklakî vü zâgidür

(29/11)

Pervâne

Cem' içinde şem' içün pervâneler
Görüben düşüp yakarlar perr ü bâl

(86/24)

Dîvân'da âşık çoğu kez bir pervâne istiaresiyle karşımıza çıkar. Aşk meclisinde aşk bir şem', âşık ise zevk ve şevkle ona ulaşıp yanarak kendini yok eden bir pervânedir:

Kendüyi pervâne çün kim şem'a urdı yandı hoş
Dostıla vasl oldı ayruk perri vü bâli n'ider

(58/12)

Bî-tekellüf cem' içinde 'ışk u ma'nî şem'ine
Zevk ü şevkıla tizirek düşerem pervâneden

(99/6)

Pervâne gibi kendini ateşe atıp kol kanat yakamayanlara gerçek âşık denilmez:

'Işk cem'i içinde saña 'âşık mı disüñler
Pervâne gibi şem'a çü perrüñ atımazsın

(106/12)

'Işk-bâz, Miskîn, Bî-çâre, Melâmetî, Evbâş, Rind, Kallâş, Mecrûh Cigerlü, Âvâre

Kişi kendini zorlayarak âşıklık mertebesine yükselemez. Âşıklık Tanrı'nın takdiriyle verilir. İlahi takdir kimini avam gibi aşksız bırakırken, kimini de ârif ve aşk ile oynayan kılar:

Kimini cehl-i 'âm kılur 'ışk u derdi yok
Kimini ehl-i 'ârif ü hem 'ışk-bâz ider

(54/19)

Yalnız Tanrı'yı isteyen âşıkın iki cihânda da gözü yoktur. Diğer yandan kendini bu aşka layık görmez. Bunun için daima hakir görür ve cemiyet içinde böyle gösterir:

Senüñ'ışkuñı ister du cihânda

Bu kemter 'âşık-ı bî-çâre senden

(15/8)

Sûfîlik erkanında meskenetin önemli bir yeri vardır. Âşıkın en belirgin niteliği miskinliktir. (12/4) Özellikle alçak gönüllülüğüyle bir miskin tip olarak karşımıza çıkmaktadır:

'Âşık kişi miskîn ü tevazu'lu yaraşur
Hem kendü yog u 'ışk delim var gerekdür

(52/5)

Aşk ile ar bir arada olamaz. Âşıklar Ma'şûk yolunda, O'na kavuşmak arzusuyla yanıp tutuşurlar. Dışları harap olur. Aslında âşıklara melametî ve evbâş (hor görülecek durumda olma) olmak yaraşır:

Kimesne 'ışkıla 'ârı bir elde cem' idemez
Gel imdi 'âşıkısañ ol melâmetî evbâş

(74/4)

Ar duygusundan uzak âşık rind ve kallaş (umursamazlık ve kalleşlik) görünümünde ve dünya nimetlerine yüz çevirmiş durumdadır.

Kimesne 'âr birle yâre irmez
Yolında rind ü kallâş olmayınca

(115/7)

Deva bulmak isteyen önce dertle olmalıdır. Âşık olanların ciğerleri yaralıdır. Tanrı, sadece yaralı (gönlü aşkla dolu) olanlara merhem vurur:

Mecrûh cigerlü kişiye merhem urur dost
Bîmâr gerek kime ki tîmâr gerekdür

(52/9)

Tanrı, aslında âşıka kendisinden daha yakındır. Ancak o, bunun farkında değildir. Dünya işleri ile oyalanır, avare olur:

Egerçi sen baña benden yakınsın
Velî ben olmışam âvâre senden

(15/7)

Pehlivân, Bahâdır, Şehîd, Kurbân

Kendisini âşık gibi sunan birçok insan vardır. Ancak gerçek âşıklar aşk yolunda kuvvetli bir pehlivan gibi önüne geçerler:

'Âşıkam ben diyüben da'vî kılan çokdur velî
Pehlüvân oldur ki meydân aldı her merdâneden

(99/12)

Âşık, aşk yolunda baş veren, bu yolda şehit olan bir bahadırdır. Kanının bedeli de dizar görmektir:

Bu ‘ışka cân virendür hoş bahâdır
Ki dîzâr ol şehîde kan bahâdır

(50/1)

Gerçek âşık Hak yolunda, halka aldırmadan yürümeli, sevdiği uğrunda gerekirse bir kurban gibi başını vermelidir:

Hak yolında girçegin ayak basan
Baş vire vü halka kaş kaytarmaya

(40/6)

Farrâş

Âşık, Allah'tan gayrıyı gönlünden süren, Zat'ı isbat eden insandır. Gönül, Tanrı mekânı olan bir saray, âşık ise bu sarayın hizmetçisi, temizlikçisidir:

Nefy idüp gayrın göñülden zâtını isbât ider
Ya‘ni Şâh içün sarâyın süpürür farrâşlar

(61/22)

Yüzüñ câr u gözüñ sakkâ olur mı
Özüñ Sultân'a farrâş olmayınca

(115/8)

İbrahim Edhem

Aşk eri, aşkı yolunda mevki ve makamları, sahip olduğu memleketi terk eder. Bu özelliklerinden dolayı istiare yoluyla İbrahim Edhem'e benzetilir:

Şol ‘âşık-ı sâdıklarınuñ hakıyiçün kim
‘Işkuñda kamu memleket ü câhı koyandur

(9/4)

Kuru kamış

Dini-Tasavvufi Edebiyatta kamış, âşık için yaygın bir benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Kemâl Ümmî Dîvânı'nda ise Şeker Kamışı olarak karşımıza çıkar. Burada âşık, dış görünüşü itibariyle bir kuru kamış, içindeki şekeri ise ilâhî aşktır:

Kuru kamış görüben yüz çevürme
Sen anuñ şekkerini sor içinde

(118/11)

e. Ehl-i Hâl, Ehl-i Kâl

Sûfîlik yolunu seçenler, gayretleri nisbetinde sıfatu'llah ile mevsuf olup üstün hallere ulaşırlar. Bunlar sözleriyle değil, davranışlarıyla gerçek âşık olduklarını gösterirler. Kâl ehli ise toplumda sözleriyle dikkati çekmiş, ancak sözlerine uygun hallerle hallenememiş kimselerdir. Hal ehli sırlara vakıftır ve kendilerine başvuranların müşkillerini hallederler. Kal ehline ise kuru söz yaraşır:

Hâl ehli bilür sırrı kılur müşkili âsân
Kâl ehline ancak kuru söz derd-i ser oldı

(33/41)

Hal ehli dediğimiz bu zümre "kîl ü kâl (dedi kodu)"den uzaktırlar. Aslında bizzat tasavvuf bir "ilm-i kâl" değil, "ilm-i hâl"dir.

Kemâl Ümmî, ehl-i hâl olanları bir manzumesinde (bkz. 58 n.m.) özel olarak ele alır. Hal ehli "ulular"dan oluşur. Şâir bunlara özenir:

Bu Kemâl Ümmî Çalap'dan ol ulular hâlini
Dâyim ister ger bulursa gayrı ahvâli n'ider

(58/14)

Onlar kîl ü kâlden uzak ve kanaatin tadına ermiştirler. Hakk'a lâyık, riyasız fiillerin sahibi olup olumsuz iddialardan uzaktırlar. (58/1-2) Haslar sohbeti ile meşgul olup ibadetle vakit geçirirler. (58/4) Herkes dirlik (hayat) dilerken hal ehli ölümü (vuslatı) arzular:

Kamular dirlik dilerler ol ölümin arzular

Bâki ʻömr ister bu fânî mâhı vü sâli n'ider

(58/11)

f. Er, Eren, Eren Kafilesi, Erenler, Ulular

Er, eren, eren kafilesi, erenler, ulular olarak ifade edilen tip ve zümreler, şâir tarafından ilm-i ledün yolunda belirli bir mesafe almış kişileri anlatmak için kullanılır. Er hem tasavvuf yolcusunu ifade eder, hem de şâirin şeyhleri için kullandığı bir sıfattır:

Er oldurur ki taşından içi hoş ola müdâm
Ger eyle olmasa bâri bir ola iç ü taş

(74/5)

Şu beyitte Şeyh Hamid bir gerçek er olarak anılır:

Hemîşe gündüzin sâyim olurdı giceler kâyim
Bu resme tâʻati dâyim müdâm ol girçek er kıldı

(27/28)

Tarikat yolcusu "erenlerin sohbeti"nin bir demi için ömrünü feda edebilir:

Fidâ olsun benüm bu bâki ʻömrüm
Erenler sohbetinüñ bir demine

(123/3)

Has erenler, cemiyetteki diğer insanların kendilerine çektirdikleri sıkıntılara aldırmadıkları için Tanrı'nın lütfuna ermişlerdir:

Pâdişâhuñ lutfına şol hâs erenler irdi kim
Kullarınuñ kahrına kaytarmadılar kaşlar

(61/3)

Eren, dünyayı sevmez ve yerer. (69/1) Tarikat çevresinde kümelenen erenleri bir kafile halinde menzile ulaşan kişiler olarak ifade eden şâir, erenlerden uzakta olanları eşkiyalarla dolu bir ovada kalmış kimseler olarak değerlendirir:

Atlandı eren kâfilesi menzile yitdi
Kalduñ yaluñuz sen bu harâmîlü ovada

(117/2)

Erenler menzile erecek, yeterli gayreti olmayanlar onlara yetişemiyeceklerdir:

İrdi eren kâfilesi menzile
Ben durışup yitemezem âh u vâh

(113/7)

Şâirin arzusu, ulularn halleriyle hallenmektir. Bu makama ulaşanlar başka hal istemezler:

Bu Kemâl Ümmî Çalap'dan ol ulular hâlini
Dâyim ister ger bulursa gayrı ahvâli n'ider

(58/14)

g. Evliyâ-Velî

Velî kelimesinin çoğulu olan evliyâ ibadet ve riyazatı sebebiyle kendisine keşif ve keramet gibi meziyetler nasip olmuş kimselerdir.[512] Çoğu kez Evliyâu'llah olarak zikredilir.

Kemâl Ümmî, evliyâyı nebilerle birlikte anar. İlm-i ledün, Muhammedî Nûr'la Hz. Peygamber'den diğer peygamberlere sirayet etmiştir. Elest Meclisi'nde, Hz. Peygamber ilahî aşk kadehiyle peygamberleri ve velileri mest etmiştir:

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân
Mest ü hayrân eyleyen ol meclisüñ sagrakıdur

(2/10)

Veliler de bundan istifade ettiklerinden sırr-ı İlahîye ermişlerdir. Bu yüzden evliyâ öğüdünü tutanlar nebilerin bütün sözlerini de benimserler:

Evliyâ pendin tutan kimseneler
Enbiyâ kavline inkâr itmedi

(129/5)

Onlar "esrâr (sırlar)"a sahiptirler. Can kulağı açık olan tasavvuf yolcuları bu esrarı duyabilirler:

Gel bu gaflet panbugını cân kulagından çıkar
Tâ ki ma'nîsin tuyasın evliyâ esrârınuñ

(85/9)

Evliyâ da tıpkı peygamberler gibi örnek alınacak özelliklere sahiptir. Bahtlı yol eri odur ki kılavuzu Peygamber, yoldaşı evliyâdır. (65/13) Nebiler ve veliler ne buyurmuşlarsa söz ve

---

[512] "... Pes bâtını mekşûf olana velî dahı dirler" Eşrefoğlu, **Müzekki'n-Nüfûs**, s.177.

davranışlarıyla tasdik eder. (78/8) Hayat tarzı olarak benimsenecek bir yaşayışları vardır ve sâlikler bunu taklit etmelidirler:

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz dahı anı yiñ içüñ anı géyüñ sarınuñ

(85/14)

h. Garîb

Dîvân'da garib, miskin tipine yakın bir tip olarak ele alınmıştır. Ayrıca halk ağzında kullanılan şekliyle, bulunduğu çevreye yabancı ve kimsesiz anlamlarıyla da dikkati çekmektedir.

Şâir, sûfîlerin dünyada garip yahut bir yoldan gelip geçen sıradan bir insan gibi olmasını, böyle yaşaması gerektiğini söyler. Bu tavırlarıyla toplum içinde yaşayan kişi "ölmeden önce ölmek" çizgisine ulaşmış kişidir:

Cihânda misl-i garîb ol ya yol geçici gibi
Dahı ölümden öñ öl ehl-i sinleden sayıl

(90/10)

Sûfîlik düşüncesinde insanın asıl vatanı zaten dünya değildir. Garip tipi dünyada asıl vatanına kavuşacağı günü bekleyen, bütün zenginlikleri öteki âlemde olan, bu yüzden dünyayı zından, kendisini mahpus gören bir tiptir. Kendisinin Tanrı'dan başka kimsesi de yoktur:

Ben bu zindân içre mahbûs u garîbem key fakîr
Ol dükenmez hânümân u milket ü câhum kanı

(137/5)

Müflisem ol Hak katında eksügüm çokdur benüm
Hem garîbem andan artuk kimsenem yokdur benüm

(95/1)

ı. Hoca

Hoca, Dîvân'da Tanrı için kullanılan bir isim olmasının yanısıra şeyh, mürşid, öğretmen, zengin insan karşılığında da kullanılmıştır.

Tanrı, "Hocalar Hocası"dır. (5/4) İnsanı kulluk etmek üzere bu dünyaya getirmiştir. Kişi gözünü açıp bu dünyada kulluk vazifesini hakkıyla yerine getirmelidir:

Seni Hak kulluga saldı bu mülke
Gözüñ aç kullug eyle hocaña dur

(49/3)

Hoca mürşid ve şeyhin bir diğer adıdır. Şâir, şeyhi ‘Alî Erdebîlî'yi genellikle Hoca ‘Alî diye anar:

Cihânda gerçi i yârân delimdür mürşid ü pîrân
Velî Hôca ‘Alî Sultân makâline makâl irmez

(3/24)

Hocalar da günah işleyebilir. Günahlarını anıp pişmanlık duymalı, "âh"ederek af dilemelidirler:

Sen i hoca hiç mi günâh itmedüñ
Ki tevbe kılup bir gün âh itmedüñ

(80/1)

Zîhi kul-kim hôcası emrinde sürer 'ömrîni
'Aklı koyup nefse uyup bir nefes buyruk sımaz

(31/23)

i. İnsân-ı Kâmil

Tasavvufta insan-ı kâmil fenâ fi'llah mertebesine eren insana deniyor.[513] Nitelikleri bakımından insan-ı kâmil nefis mücadelesinden galibiyetle çıkmış, onu öldürmüş, Muhammedî sıfatlarla kendini donatmış, tasarruf sahibi insandır.

Yaratılıştaki asıl maksat, insanın, belirli bir aşamadan sonra insanî mertebelerden daha yücelere çıkmasıdır. Tanrı, gücüyle ve takdiriyle bir avuç balçıktan yarattığı insanı "kâmil insan" mertebesine ulaştırmış, onun da başkalarına ihsanda bulunmasını sağlamıştır. Yani âdemden murad insan-ı kâmildir:

İ bir avuç balçığa söz söyleden
Kâmil insan idüp ihsân eyleden

(7/8)

Âdem, aslında Zat-ı Mutlak olan Tanrı'da iken âdem donu giyinip yeryüzüne inen insan-ı kâmilden başkası değildir.[514]

İnsan-ı kâmil, imanî akıl ile bâtınî âlemde tasarruf sahibidir. Hz. Muhammed, insan-ı kâmil için en yüce bir örnektir. Zâhirî âlemde mesafe almış kimseler dünyanın en ünlü bilginleri de olsalar Peygamber'in yanında bir câhilden başka birşey değillerdir:

Kamu 'âkil kamu fâzıl saña şâkirddür i kâmil
Senüñ katuñda bir câhil hezârân Bu 'Alî Sînâ

(20/5)

j. Müttekî

Mütteki, takvâ sahibi kimsedir. Şâir, müttekiyi şöyle tarif eder:

Müttekî şol kimseye dirler kim ol
Tañrı'dan korha Nebî'den utana

(38/11)

---

[513] Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, s.93.
[514] Tatçı, **YED-I**, s. 101.

k. Nâsih

Nasih, öğüt verme durumunda olan kişidir. Bir anlamda mürşiddir. Kemâl Ümmî, nasihin üzerinde özellikle durur. Nasihin en belirgin niteliği olarak da "ilmiyle amil" olması hususunu tesbit eder:

Nâsih gerek evvel didügin kendüsi tuta
Çün kendüsi gâfil ögüdi kime koyası

(123/26)

Nasihin, öğütlediği konularda en küçük bir zaafının olmaması gerektiğine inanan şâir bu konuyu üzüm ve üzüm suyu (şarap) mecazı ile dile getirir:

Suyundan ayrugı yıgabileydi
Kemâl Ümmî giçebilse üzümden

(14/14)

Gaflette olan kimseler, başkalarını uyaramazlar. Başarılı olmaları için kendilerinin öncelikle uyanmış olmaları gerekir:

Zîrâ kì hiç uyur kişi uyarımaz uyumışı
Uyanug ol kim her işi başarasın başarasın

(104/14)

l. Sâdık

Sadık, sıdk (doğruluk) makamına ermiş kişidir. Dîvân'da müsbet bir tip olarak ele alınmasının yanısıra âşıkın sıfatı olarakta kullanılmaktadır. Kemâl Ümmî, sadıkı şöyle tarif eder: "Sâdık oldur kim kamu da'vîde ma'nî göstere" (85/39)

Hz. Peygamber Sâdıku'l Va'dü'l-Emîn'dir. (7/28) Müminin makbulü sadık olanıdır. (12/28) Sadıkların davranışları ile sözleri arasında bir uyum vardır. Onlar zındıklıktan uzaktırlar:

Fi'lüñi kavlüñe muvâfık kıl
Sâdık ol ger degüliseñ zındîk

(78/9)

m. Sûfî

Sûfî kelimesinin nereden doğduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Yün anlamındaki "sûf"tan geldiğini iddia edenlerin yanında "ehl-i suffa"dan kaynaklandığını söyleyenler de vardır. Diğer yandan arınmış, temiz anlamındaki "saf" sözünden geldiği düşüncesine karşılık Yunanca hikmet anlamındaki "sophos"tan mülhem bir terim olduğu da tartışılan konulardan biridir. Bunlardan hangisinin doğru olduğu hususunda kesin bir kanaate varılmış değildir. Y. Nuri Öztürk, sûfî ve bununla ilgili olan tasavvuf kelimesinin yün anlamındaki "sûf"tan geldiğini kabul etmektedir.[515]

[515] Bu konudaki tartışmalar için bkz. Öztürk, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, ss. 11-19.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda sûfî müsbet bir tip[516], gönlü arı ve yün elbiseler giyen insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak daha başka özellikler de bulabilmekteyiz. O'na göre sûfî kalbi safa olan, içinde küduret tutmayan ve riyasını ihlâsa çeviren kişidir:

Sûfî şuña dirler kim ola kalbi safâ hem
Tutmaya küdûret döne ihlâsa riyâsı

(130/9)

Şâir, "sûfî" kelimesinin her bir harfine bir kavram izafe ederek şöyle de tanımlar; "Sad" harfi kalbinin saflığına, arılığına, "Vav" harfi -muhtemelen- Elest Meclisi'nde ve mürşide ikrarındaki ahdine vefalı olmasına, "Fa" harfi terk ile dünyada yaşarken yok olmasına ve fenâ fi'llah olmasına, "Ya" harfi ise kademeli olarak yakîn (ilme'l-yakîn, 'ayne'l-yakîn ve Hakke'l-yakîn) makamlarına ermesine delalet eder.

Sâfî ola vâfî ola fânî vü yakînî
Sûfînüñ odur Sâd u Vâv u Fâ'sı vü Yâ'sı

(130/10)

Sûfîlerin, dış görünüşleriyle toplum içinde belli olduklarını ifade eden şâir onların yün elbiseler giyinip, sûfî başlığı taktıklarını dile getirererek bunun sûfîlik için yeterli olmadığını hatırlatır:

Taşın düzmekile er sûfî olmaz
Hem ic sâfî vü hem taş olmayınca

(115/12)

İ adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî
Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var

(46/56)

Kemâl Ümmî, sûfîliği gönlün safalı olması ve meskenetten ibaret görür. (119/2) "Emirde adl, âlimde amel, fakirde sabır, sûfîde safalık olmalıdır" (79/3) der. Kendisini, sûfîler ve kalbi safiler safında cem' kılması için Tanrı'ya yakarır. (10/7) Şeyhi olan Hoca 'Alî, sûfîlerin kaynağıdır. (24/8)

n. Yârân

Kemâl Ümmî, yârân, yâren kelimesini dost, arkadaş, ahbap karşılığı kullanmaktadır. Bu bir çeşit derviş kardeşliğidir. Muhtelif beyitlerde onlara hitap ederek halini arz eder. Onların adına dileklerde bulunur. Yeme içme dostlarını yâren saymaz. Gerçek yârenler insanla Hakk için dostluk edenlerdir:

Yimek içmek dostların sanma ki yârenlerdürür
Zîra anlar togru yoldan sini yaranlardurur
Şol kişiler kim senüñle Hakk'içün yoldaş olur

---

[516] Sûfî kelimesi zamanla toplum içinde "kaba softa, ham yobaz" denilebilecek olumsuz bir tipi karşılayacak bir gelişme göstermiştir. Zâhidlik kelimesinin sonradan kazandığı manaya paralel olan bu anlayışa Yunus'ta da rastlanıyor. bkz. Tatçı, YED-I, s. 422.

Anları elden çıkarma bil ki yâr anlardurur

(142)

o. Zâhid -Kulmaş

Dîvân'da "zâhid, kulmaş, yatlu kulmaş" terimleri geçmektedir.

Zâhid, zühd ve takvâ sahibi insandır. Bu haliyle müsbet bir tiptir ve Dîvân'da genellikle bu yönüyle dile getirilmiştir. Hatta Kemâl Ümmî'ye ait Dîvân yazmalarının bir kısmının başında ve Ahmed-i Bükâ'î isimli şâirin, Kemâl Ümmî isminin de geçtiği bir şecerede (**bkz.** Kemâl Ümmî'nin Hayatı) şâirimizden Şeyh-i Zâhid diye söz edilmektedir ki bu zâhid'in olumlu bir tip olarak algılandığının en büyük delilidir.

Zâhid, âşıktan daha alt mertebede bir tiptir:

'Âşık-ı dizârısañ ko her dû cihânı
Zâhidiseñ bâri hânümânuñı terk it

(43/4)

Âşıkların kurtuluşuna aşkları, zâhidlerin kurtuluşuna zühdleri birer berat gibidir.

'Âşıkuñ zâhidüñ necâtına
'Işk u zühdi elinde mensûrdur

(51/16)

Zâhidin çabalarının sonuç vermesi ancak Tanrı'nın takdiriyledir. Eğer dilerse zâhidlerin hakikatlerini mecaz kılar:

Bir fâsıkuñ mecâzını iltür hakîkate
Bir zâhidüñ hakâyıkın âhir mecâz ider

(54/12)

Zâhidler bahil olmamalı, cömert olmalıdır. Böyle olmayanların Cennet'e giremiyeceklerini Hz. Peygamber söylemiştir. (85/25; 88/17) Şâirin şeyhlerinden biri olan Şeyh Hamid müttekî bir zâhiddir. (27/6) Zâhid "arı ihlâs" sahibidir. (7/123) Davranışı sözüne uygun olmalıdır. (79/5) Böyle olmayanlar görünüşte zâhid, içlerinde fasıktırlar. (79/14) Bunlar altın gösterip kurşun satan kulmaşlardır. Şâir bunu şöyle ifade eder:

Becid gösterdügüm altun velîkin satdugum kurşun
Bu kulmaşlıgıla dün gün yürüyüp halkı aldaram

(12/24)

Birini azarlayarak gönlünü kıran zâhid yolundan sapmış olur. (45/4) Gerçek zâhidlerin kıymeti, ancak sahtelerin ortaya çıkmasıyla anlaşılır:

Eyü girçeklerüñ kadri bilinmez
Arada yatlu kulmaş olmayınca

(115/14)

Bir kısım beyitlerde de zahitlik daha çok gösterişe yönelik davranışları olan "yatlu kulmaşlık"şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Her ki oldı riyâyıla zâhid
Kamu zühdi hebâ-'i menşûrdur

(51/11)

ö. 'Ayyâr

Cesur ve atılgan anlamındaki bu kelime zamanla menfî bir tipi karşılayacak bir mahiyet kazanmıştır. Aslında ayyar, Abbasîler döneminde Bağdat'ta askerin fedaî bölüğüne verilen bir isimdir. Fakat sonraları asî tipleri karşılayan bir terim olarak kullanılmıştır. Ayyar, bilhassa dünyaya düşkünlüğü, bu konudaki hırsı, arzularına kavuşmadaki kararlılığı ile beyitlerin ruhuna sinmiştir.

Egerçi uhrevî işde benem süst ögde vü düşde
Velîkin dünyevî işde be-gâyet cüst ü 'ayyâram

(12/7)

Ayyar iki yüzlüdür. Halka kendini başka biriymiş gibi gösterir:

Beni bu halk eyü sanur yalan da'vîme inanur
Ne bilsün zerka aldanur ki bir 'ayyâr u tarrâram

(12/27)

Dîvân'da genellikle Bağdad ve halîfe ile birlikte geçmektedir:

Ra'iyyetini halîfe çü kendü bagdada
Dahı ne rahm ide 'ayyâr şehr-i Bagdâd'a

(116/11)

Halîfem güçlü muhkem burc u bârum
Benüm Bagdâd'uma 'ayyâr sıgmaz

(71/5)

Ayyarlık hilekarlık ve iki yüzlülük yönüyle ön plana çıkar. Ayyarlar sözlerinde aşk yolunda Mansur gibi baş vereceklerini söylerler. Ama fiillerinde buna uymazlar:

Fi'le zenbîl içre key 'ayyâr
Kavle Bagdâd içre Mansûr'am

(93/10)

Şâir, ayyar kelimesini dünya ve masiva için bir benzetme unsuru olarak kullanmaktadır. (71/5; 96/8)

p. Bahil

Buhl, menfî huylardan, bâhil de menfî tiplerden biridir. Bahillik cimrilik demektir. Kemâl Ümmî, bahillerin cennete giremiyeceğine dair hadis-i şerife sık sık telmihte bulunur:

Mustafâ eydür ki girmez Cennet'e
Ne kadar kim zâhid olursa bâhil

(88/17)

Bahillerin övücüleri yalancılardır: (131/38) Bahil kişiler ibadet ve zikrinden bir fayda elde edemez. (85/25)

r. Câhil

Kemâl Ümmî, câhil ve münkiri genellikle birlikte anar. Münkir ve câhillere âlem karanlıktır. Onlar gerçek aydınlıktan mahrumdurlar:

Münkir ü câhillere 'âlem karañudur velî
'Âlime 'ilmi hemîşe şem ü şems ü mâh olur

(66/5)

Câhiller de münkirler gibi hak sözü kabul etmezler. Bu sebeple ilahî sırları duyamazlar. (130/21) Şâir bir beyitte onları hayvanla kıyaslar: Kâinattaki genel düzende ilim sahipleri için birçok mesaj vardır. Kış ve yaz arasındaki farkı bile anlamayan câhiller ile hayvanlar arasında bir fark yok gibidir. (34/21)

Câhiller mal, mülk ve mevkileri ile övünürler. Oysa bunlar kibir ve ucbla ilgilidir ve bunlarla iftihar edilmez. (131/34)

Câhillerin övücüleri yalancılardır. (134/38) Tanrı emri, herkes layık olduğu kimselerle buluşturur. Câhillere nâdânları lâyık görmüştür:

Emr-i Hak sürer her ehlin ehline kavuşdurur
'Âlimi dânâ bulur hem câhile nâdân yiter

(47/26)

s. Gâfil

Gafil, dünyadaki misyonunu unutmuş, başka işlerle meşgul olan insan tipidir. İlginçtir ki saz şâiri tipinin XV. yüzyıldaki temsilcisi olan "Oğuz Ozanı"nı, Kemâl Ümmî, gafil tipiyle özdeşleştirir:

Veyl ol katı göñüle ki yog ödi korhusı
Gâfil gezer çagırur ozan-ı Oguz gibi

(132/4)

Bir başka beyitte ise gafil, hayvanla kıyaslanır:

Nîçe bir hayvân gibi (belhüm ezal)
Olasın i gâfil insân tevbe kıl

(91/34)

Gâfil, niçin yaratıldığını, dünyaya niçin geldiğini unutmuş kişidir. Bu dünya bir korku ve tehlikeler yeridir. Fakat gafil bunun idraki içinde değildir. Tanrı için yapması gereken hizmetlerden uzaktadır. (7/42) Hiçbir şey yokmuş gibi dünya sevinçleriyle mutlu olmaya çalışmaktadır:

Bunca havf u hatarlar içinde
Vay ne gâfil kulam ki mesrûram

(93/7)

Gafil, ahiret işleriyle ilgili konularda aynı zamanda kördür. Fakat dünya işlerinde çok ince eleyip sık dokuyan bir tiptir:

Âhiret işi içre gâfil ü kör
Dünye işinde kıl kılursın şak

(77/4)

Gafil, haddini de bilmez. Kimsenin ulaşamadığı şeylere el uzatır:

Zehi gâfil baş ki ayakdan düşüp
Kimse irişmedügine el suna

(38/3)

Gafil, batıl amelli kimselerdir. Hak söze ve kılavuza uymazlar. (73/4) Gafilleri bizzat Tanrı uyarmazsa onlara öğüt fayda vermez:

Gâfile tenbîh ü ögüt n'eylesüñ
Vây aña kim Hak Çalap uyarmaya

(40/8)

Gaflet bir şarap, gafil o şarabınbir türlü kanmayan mestidir.

Her gice ser-hôş u gâfil her seher mahmûrsın
Î dirîgâ sen bu gaflet süçisine kanmaduñ

(82/3)

ş. Hâriş

Haris, hırs sahibi olup Dîvân'da daha çok dünya işlerinin peşinde koşan, mal, mülk ve mevki derdinde olan, nefsin emirlerini yerine getiren insanlar olarak ele alınmaktadır.

Harisler saç ve sakallarını amel yolunda değil, gece gündüz "dünya kovmak" yolunda ağartırlar:

Harisler dün ü gün dünyâ kovarlar
Agardup bî-'amel saç u sakalı

(133/8)

Harisler, tama' sahibi ve gözü kara insanlardır. Bu durumdan utanmalıdırlar:

Î harîs utan ki gözi karasın
Dünyeye nîçe tama'lar karasın

(102/1)

t. Mübtedi'

Dine sonradan sokulan şeyler bid'at, bu işi yapan mübtedi'dir. Ehl-i sünnet çizgisinde olmayanlar cemaatten ayrılıp mübtediler yoluna sapanlardır:

Ehl-i sünnet cemâ'atına karış
Mübtedi'lerdür andan özge farîk

(78/25)

u. Müdde'î

Kemâl Ümmî, müdde'îyi sırr-ı ilahî kavramına yabancı ve tasavvuf kaynağından nasiplenememiş, dervişlerin halini anlayamayan, ta'n edici bir tip olarak algılar. Müdde'î, ilâhî sırlara vakıf olanların bunu açığa vurması durumunda onlara inanmaz, hallerinin yalan olduğu iddiasında bulunur:

Ne kim görüp işidüp aňlarısaň ört anı
Sakın hazâyiniňi müdde'îden eyleme fâş

(74/21)

ü. Mürâ'î

Müra'î, herşeyi, özellikle ibadet, hayır ve hasenatı gösteriş için, çıkar için yapan kimsedir. Bu yüzden sevaba kavuşamaz:

Mürâyî ne kadar çok hayr iderse
Sevâbı der-hemi bir dirhem olmaz

(72/26)

Mürâyîdür şu kim bir hayr kılmaz
Hezâr ahsend ü sâbaş olmayınca

(115/13)

v. Kâzib

Kâzib yalancı demektir. Yalancının sözünün, kârına nisbeti yoktur. Şâir bunu "Kâzib oldur kim sözine nisbeti yok kârınuň" (85/39) mısrası ile açıklar. Kazib, zerk ile halkı aldatır. (46/57) Dervişlerin kâhin ve kazibi olmaz. (84/12)

Kemâl Ümmî, yalancıların, yalan söylemiyorum derken bile yalan söylediklerine işaret eder:

İ yalan söylemezem diyüp yalan da'vî kılan
Saňa şol işitdügüň söyledügüň yalan yiter

(47/28)

Tasavvufun ileri makamlarına eren kişi için gerçeklik davası peşinde koşmak anlamsızdır. Terk makamını yaşayan sâlik yalanı da gerçeği de terk eder:

Da'vî-yi girçeklik eyleme i yalancı
Ger girçekiseň girçek ü yalanuňı terk it

(43/5)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. METİN TESBİTİNDE GÖZETİLEN HUSUSLAR

Metin oluşturulurken bir nüshayı esas alıp diğerleriyle karşılaştırmak yerine, tespit edilen farklı nüsha gruplarından tarih, tertip-tasnif, dil ve imla bakımlarından en önemli nüshalardan faydalanılarak, yeni fakat müellifinkine en yakın bir nüsha oluşturmak yoluna gidilmiştir.

Tenkitli metin için esas alınan nüshaların seçiminde;

a) Nüshanın, şairin yaşadığı döneme yakınlığı (eskiliği),

b) Manzume veya beyit bakımından hacmi, zenginliği,

c) Tashih, şerh, tasdik, takdir vb. ifade unsurları taşıyıp taşımadığı,

d) İmla,

gibi hususlar göz önüne alınmıştır. Böylece, tarihi yönden en eskiden başlayarak yakın dönemlere doğru gelen bir sıralama ve -varsa- nüshalarda zamana bağlı değişiklikler (kelime ve ibare aşınmaları veya ilaveleri) görülebilecek, diğer yandan da imla ile ilgili hususlarda bir fikir sahibi olunmasına zemin hazırlanmış olacaktır.

Divan'daki manzumelerin tenkitli metinlerinin hazırlanmasında **vezin, kafiye** ve **redif** gibi **şekle** dair hususlarla **muhteva** mutlak manada göz önünde bulundurulumuş, şairin **kelime hazinesi, bilgi birikimi** ile **kendini ifade edişi** gibi hususlar dikkate alınmıştır.

Divan metninin tesbitinde, teleffuzu esas alan "fonetik transkripsiyon" sistemini esas aldık. Kelimelerin imlasında, tamamı harekeli metinlerden oluşan esas nüshaların imlasındaki genel doğrultuya uyduk. Özellikle Türkçe kelimelerin imlası, geçmiş yüzyıllara ait imla üzerinde çalışacak olanlara bir fikir verebilir düşüncesiyle, nüsha ağırlıklarına uyularak verildi ve farkları gösterildi. Bu durum sadece zamana bağlı değişiklikler açısından değil, nüshaların istinsah edildiği çevreler açısından da önemli görüldü.

Tertiplediğimiz Divan'da manzumeler numaralandırılmış, her manzumenin altına esas alınan nüshaların kısaltmaları ile manzumenin her nüshada başladığı varak veya sayfanın numarası verilmiştir. Beyit numarları dipnotlara indirilmiş, yapılan karşılaştırmalar burada gösterilmiştir.

Dipnotlarda her bir mısraya [/] kısaltmasıyla işaret edilmiştir. (/= 1.mısra; //= 2.mısra; ///= 3.mısra; ////= 4.mısra gibi)

[/] işareti, ayrıca bir mısra içinde yeni bir ibarenin karşılaştırılmasına geçildiğini de göstermektedir.

Karşılaştırmalarda, metindeki esas ibareden sonra iki nokta konmuş, sonra farklar nüshaların tarih sırası takip edilerek verilmiştir. Farklı olan ibare içinde, kelime eksiklikleri veya başka farklar varsa, parantez ( ) içinde ve nüsha kısaltmasıyla işaret edilmiştir.

Beyit ve mısra eksiklikleri "/ Beyit-Mısra ...'da yoktur" şeklinde dipnotlarda gösterilmiş, kelime ve ibare halinde işaret edilemiyen büyük

farklılıklarla karşılandığında, beyit veya mısra, ilgili nüshadaki şekliyle ayrıca kaydedilmiştir.

Karşılaştırmalarda takip edilen sistemi şöyle açıklayabiliriz: Dipnottaki ilk kelime veya ibare asıl metne aittir. [:]'den sonra gelenler, diğer nüshalardaki kelime veya ibarelerdir. Mesela Divan'daki 34 n.m., MC(24.b), MK1(35.a), MCON1(117.a), BU1(57.b), FB(136), AE1(99), AE2(61.b) nüshalarının belirtilen varak ve sayfalarında başlamaktadır. Bu manzumenin 19. beyti, metin ve dipnotlarda şu şekilde değerlendirilmiştir:

Metin

19 Şular kim ʻömrinüñ yazın telef ḳıldı azın azın
Görincegez kış ayazın işi âh u fiġân oldı

Dipnot

19 / ḳıldı: eyler FB
// Görincegez kış ayazın: Güzin(MCON1'de kışın) anup güz ayazın MCON1, AE1, AE2

II. TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Metinde Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler (hurûf-ı med) şu şekilde gösterilmişlerdir: Â, â= آ ; Î, î= ای ; Û, û= او

Nüshalarda, vav-ı madûle ile yazılan "hvâce" kelimesi genellikle "hoca" tarzında harekelendiği için metinlere de bu şekliyle alınmıştır.

Metinde, Arap asıllı Türk alfabesindeki sesleri, Latin asıllı Türk alfabesine çevirirken şu sistemi esas aldık:

a,'= ا ء	d= د	ṭ= ط	l= ل
b= ب	ẕ= ذ	ẓ= ظ	m= م
p= پ	r= ر	ʻ= ع	n= ن
t= ت	z= ز	ġ= غ	v= و
s̱= ث	j= ژ	f= ف	h= ه
c= ج	s= س	ḳ= ق	y= ی
ç= چ	ş= ش	k= ك	â= آ
ḥ= ح	ṣ= ص	g= گ	î= ی
ḫ= خ	ż,ḍ= ض	ñ= ڭ	û= و

III. METİN

1*

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ḫudâvendâ ne ḫoş ḳudretlerüñ var
Ki ḳılduñ yoğ iken 'âlemleri var

2 Ḥaḳîḳat fâ'ili sensiñ her işüñ
Ne żıdduñ ne şerîküñ var ne işüñ

3 Münezzeh ẕâtuñ arıdur ṣıfâtuñ
Kime kim irse arıdur ṣıfâtuñ

4 Yaratduñ 'arş u ferş ü ins ü cânı
Düzetdüñ 'aḳl u nefs ü cism ü cânı

5 Dahı cismüñ cihâtuñ ḳılduñ altı
Ṣağ u ṣol u öñ ü ard üst ü altı

6 Velî sen bî-mekân u bî-cihetsin
Bizüm ṣınuḳ göñül içre aḥadsın

7 Hemîşe döndürürsin dün ü güni
Ḳamu seyyâre birle ay u güni

8 Ṭoğar u ṭolınur döner ṭolanur
Ki dünyâ bunlaruñıla ṭola nûr

1

AÖ1(9.a), BU1(7.a), FB(16), AE1(130), HM(5.a), İÜ1(13)

* AE1'de manzumenin sadece ilk 42 beyti vardır. İlk 4 beyit HM'de yoktur.

1 / ḳudretlerüñ: ḥikmetlerüñ FB

2 // ne şerîküñ var: var ne şerîküñ FB

4 / Ferş ü İns ü Cânı: cism ü cânı FB
// Düzetdüñ: Durıtduñ AÖ1

5 / cihâtuñ: cihânuñ İÜ1

6 // Bizüm: Bizüz FB / içre: obruḳ AÖ1, BU1, ev barḳ FB, ayruḳ HM, İÜ1 / aḥadsın: laḥadsın AÖ1, BU1, FB, HM, İÜ1

8 / döner: dutar FB

9 Mu'allaḳ Kürsiyi çarẖ üzre asan
Saña bu ḳamu düşvâr işler âsân

10 Muṭabbaḳ yidi ḳat gök yaradansın
Daẖı her yârı yara yaradansın

11 Yaratduñ anuñ altında yidi yir
Ezelden cümle maẖlûḳı yidi yir

12 Aġır yiri yil üzre durıdan sen
Ulu 'arşı ṣu üzre düriden sen

13 Ḳılur ḥükm emrüñ ile Yidi Yılduz
Gelür yirlü yirince ay u yıl düz

14 Şular kim döne açıla ḳarara
Ṭanuḳluḳdur ki sensin bir ḳarâra

15 Bu her ḳudret senüñ i dilek ıṣṣı
Ki 'âlem geh sovuġ olur geh ıssı

16 Döner dört faṣl olur kış yây yaz güz
Ṣular ḳurur nebât ölür bûy-ı güz

17 Giderüp getürürsin kış u yazı
Ki biter yeşerür her yir ü yazı

---

10 Beyit BU1 ve HM'de yoktur.
/ gök yaradansın: gök yaradursın İÜ1, gögi yaradan FB, AE1
// yaradansın: yâr iden FB, AE1, yâr idersin İÜ1
12 / durıdan sen: durudansın BU1, FB, HM, ṭurguransın AE1, durduransın İÜ1
// düriden sen: durudansın BU1, FB, HM, ṭurguransın AE1, durduransın İÜ1
13 / Yidi Yılduz: gice gündüz AE1
14 // Ṭanuḳluḳdur: Ṭanuḳlardur AÖ1
15 / dilek: milk BU1
// Ki 'âlem geh: Gehî 'âlem AE1
16 / yây yaz: yaz(HM'de yok) u yay AE1, İÜ1
17 // her yir ü yazı: her bir yazı FB

18 Dirildürsin ölü ṭagı vü bagı
Anı fikr itmeyen ṭâgî ve bâġî

19 Çemenler ṭonanur ḫoş tâze gülzâr
Güler kim bülbüle ḳuldura gül zâr

20 Biter ḫoş ter çiçekler nâzük otlar
Ki ḥayvânât anuñ her birin otlar

21 Şaḳâyıḳ Sünbül ü nesrîn ü ḫaṭmî
Ḫoş illâ solmaġ olur soñra ḫatmî

22 Benefşe Sûsen u Nergis ü Lâle
Ḳamu ġayrûñı nefy ider ki lâ lâ

23 Saña is̱bât iderler milki şeksüz
Ki sen bir Tañrı'sın yoḳ anda şek söz

24 Şular her biri bir ḳulluḳda işde
Biz işsüz yürürüz dirüz uş işde

25 Alû ḥayvân bu bizden yigirekdür
Ki bâl eyler aru besler ṣadef dür

26 Veli bu sözde daḫı bir naẓar var
Ki bizden saña ne nef'u żarar var

---

18 // bâġî: yagı BU1
19 // Güler kim: Ẕikir kim İÜ1, Gelür kim AE1
20 / Biter ḫoş ter: Biterler ḫoş AE1
// birin: yirin İÜ1
22 / nergis: nesrîn HM
23 Beyit AÖ1'de yoktur,
// Ki sen bir Tañrı'sın: Ki bir Tañrı'sın u BU1
24 //dirüz uş işde: eydürüz üşde İÜ1
25 / Alû ḥayvân: Ölü ḥayvân AE1, HM, İÜ1
//besler: ṣöyler FB
26 / bir: çok AE1
// żarar: ne żâr AÖ1, ne żarâr BU1

27 Girü bizden bizedür ḫayr eger şer
Ki ilter ṭoġrı yola ḫayr eger şer

28 Ġanîsin cümle ‘âlemden serâser
Ne il ḥâcet saña vü ne serâ ser

29 İlâhî fażluñıla ḳıl bizi yâd
Ṭapuñdan ayru ḳoyup eyleme yâd

30 Şularuñ ḥürmetiçün kim bilişdür
Senüñ ile bizi daḫı bilişdür

31 Kesâduz sen ḳabûl eyle kerem ḳıl
Ki ḥasret birle oldı cânumuz ḳıl

32 ‘İnâyet senden i maḥbûb-ı dil-dâr
Kim oldı fürḳat ü gam birle dil dar

33 Gelür her dem ḫayâlüñ bizi yaḳar
İçümüzi firâḳuñ odı yakar

34 Kişi kim sevse bir zîbâ dilârâm
Hiç ider mi o dilbersüz dil ârâm

35 Gözümüz aç ki sini göre bile
Ḳamu mü’min ḳarındaşıla bile

36 Bu ṭaġuḳ başumuzı kıl kerem dir
Ki pîr oldı henüz kör ü kerem dir

---

27 / bizden: yirden BU1 / bizedür: bize İÜ1
// ilter: iltür AÖ1
31 / Kesâduz sen: Günâhkâruz İÜ1
// birle: od ile BU1, odla HM
32 // Ki oldı: Ki olduḳ BU1, Kim oldı AE1 / dil dar: dil zâr FB, AE1
33 / ḫayâlüñ: firâḳuñ HM / bizi yaḳar: bize yakar AÖ1, bize baḳar BU1 / odı: oda HM
34 / bir zîbâ dilârâm: bir zîbâ-yı lârâm? İÜ1
// o: ol FB
36 / ṭaġuḳ: ṭaġıñ AE1 / ḳıl: iy AE1
// pîr oldı henüz: bir oldı hüner AÖ1 / dir: ḳıl HM

37 Ḳarardı biti ağardı saḳal saç
İlâhî üstümüze raḥmetüñ saç

38 Saña lâyıḳ ḳanı ağız u dil söz
Ya ḳanı âh u zâr u derd ü dil-sûz

39 Yazuḳlardan ḳatı kirdür yüzümüz
Ḳatuñda bir çöpe degmez yüzümüz

40 Bizümle ṭâ'ata yoldaş degül ḳalb
Ki ṭaşımuz ṣafîdür içümüz ḳalb

41 Dilümüzden delim yumşaḳ ḳatı ṭaş
Ki olmadı münâsib bu iç ü taş

42 Uyuruz ġaflet uyẖusundan uyar
Ki nefsümüz yolı ḳor ġavle uyar

43 Iraġ eyler bize her dem yaḳını
Temîz eyleyimez şekden yaḳîni

44 Ne yol gözler ne ẖod ögüd işidür
Ki her dem nefsile Şeyṭân işidür

45 Bu faḳr içre bize gösterdi erkân
Uş irşâd ile ẖoş evrâd ü erkân

46 Dutup gözleyimezüz resm ü âyîn
Bürür ġaflet buludı devlet ayın

---

37 / Ḳarardı biti: Ḳarar beyni AE1
// üstümüze raḥmetüñ: raḥmetüñ üstümüze AE1
38 // derd ü dil-sûz: derdile BU1, der dil-i sûz HM
39 // 2.mısra AE1'de: Ḳapuñda ḥabbe degmez bir sözümüz
40 // Ki: FB'de yok / ṣafîdür: ṣafdurur FB
43 // Temîz eyleyimez: Temeyyüz eylemez FB
44 / ne ẖod ögüd: ne ögüdi FB
46 / gözleyimezüz: gözleyimez HM
// Bürür: Yürür HM, İÜ1

47 Hemîşe ṭogru yoldan bizi yarar
Ḳanı bizde bir iş kim saña yarar

48 N'ola bu zaḥme bir merhem yaḳasın
Alasın düşmen elinden yaḳasın

49 Demidür vuṣlat âbına yaḳasın
Nice bir fürḳat odına yaḳasın

50 Ḫudâ yâ ṭapmaġa ṭapuñ sezâ-vâr
Ya şükre senden özge ne sezâ var

51 Çü didüñ ġayrümi ḳoñ baña ṭapuñ
Muṭîʿ olduḳ bize farż oldı ṭâpuñ

52 Velî biz ʿâcizüz ṭapuñdan el-ḥaḳ
Ki bir ḫayr iş ṭutamaz ṣunup el Ḥaḳ

53 Bizi ġayrüñden ayır saña ṭapdur
Ki ʿâbidlere bir maʿbûd ṭapdur

54 Yazuḳ yükleri bükdi bilümüzi
Şaşurdı ḳamu ʿaḳl u bilümüzi

55 Yaturuz ġaflet ile gice ḫor ḫor
Yürürüz ḫaclet ile irte ḫor ḫor

---

47 / bizi: bize AÖ1, yarar: ırar İÜ1.
48 // 2.mısra AÖ1 dışındaki nüshalarda 49. beytin 2. mısra'ı ile aynıdır.
49 Beyit İÜ1'de yoktur.
50 / ṭapmaġa: ṭapmaġuñ BU1 / sezâ-vâr: sezâdur İÜ1
// sezâ var: sezâdur İÜ1 / 2.mısra BU1'de : Daḫı şükrâte sinden özge ne var
51 / ġayrümi: ġayrüñi HM, İÜ1
52 / biz ʿâcizüz: ʿâciz ḳuluz BU1
// ṭutamaz: ṭutamazuz FB / el: FB'de yok
2.mısra BU1'de: Ṭutamazuz ṣunup bir hayr iş el-hak
53 Beyit İÜ1'de yoktur
// maʿbûd: mahbûb HM
55 / Yaturuz: Uyuruz BU1

56 Mukirruz suçumuza pür-hatâyuz
Görünmez bir sevâb illâ hatâ yüz

57 Bize rahm eyle sen kıl gîr ü yârı
Kıl ağyârı melûl it şâz yârı

58 Kanı bir sözi girçek yüzi ağ yâr
Ki halkuñ bî-riyâ-rû yüzi ağyâr

59 Egerçi ne yoğuz bellü ne varuz
Velîkin fazluña ümîz-vâruz

60 Şu 'adlüñden içimüz dahı korhar
Ki dâyim her gül ile bile kor hâr

61 Kuru aru kovanuz balumuz yok
'Urûc itmege perr ü bâlumuz yok

62 Fenâ evden bekâya uçmağ içün
Ne tâkat var ne tâ'at Uçmağ içün

63 Bizi bağlar bu hırş u bend ü dûzah
Ki kıla yirümüzi zîr ü dûzah

64 Tutulduk kalduk uş biz sarp bilde
Yanaruz nitekim şem' içre bilde

65 Ne iş var elde vü ne nakd bilde
Ki fâ'ilsüz hüner yok bâğ u bilde

---

56 // 2.mısra FB'de: Günümüz pür-hatâ sevâb illâ hatâ yüz
57 Beyt İÜ1'de yoktur.
/ gîr ü yârı: yine yârı FB
58 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ bir: FB'de yok
59 // fazluña ümîz-vâruz: fazluñla ümîd ü varuz HM
60 // kor hâr: korkar BU1
62 / uçmağ içün: göçmek içün FB
// Ne tâkat var ne tâ'at: Ne tâ'at var ne tâkat İÜ1
64 / Tutulduk: Tutulup İÜ1 / biz: bu FB, HM / sarp: sarf AÖ1
65 Beyit AÖ1'de yoktur.
// fâ'ilsüz: fâ'ilsin FB / bâğ u bilde: yağ u ilde İÜ1

66 Meded kıl kim meded yok bize bizden
Ya Şâni'süz ne çâre bize bizden

67 Öñümüz dik yokuş tağ oldı yol taş
Girü giç kalduk irden gitdi yoldaş

68 Azuk yok yol ısuz var çok harâmî
Ki fark itmez helâli vü harâmı

69 Yaraklar irden uslu ada mı zâd
Ki yol varmaz yaraksuz âdemî-zâd

70 Ayak yol varımaz şehvet çeker baş
Bu derd ile olupdur bağrımuz baş

71 'Amel yatlu emel uzak kısa yaş
Dudaklar kurı el boş göz tolu yaş

72 Yazuklar balçuğı yitişdi ka'be
'İnâyet kıl bi-hakk-ı Tûr u Ka'be

73 Hevâdan göñlümüzi eyle hâlî
Ki dahı sevmeyevüz zülf ü hâli

74 Büküldi diz ü bil çöngeldi göz el
Girü gözledügümüz görk ü gözel

75 Bilürken kim bozılur cümle düzen
Yine endîşemüz ev barh u dû zen

76 Kişi bundan dahı artuk ne aza
Ki şükri yok çoğa vü sabrı aza

---

67 / dik yokuş tag: yokuş u tağ BU1
// irden: irdi HM
70 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ varımaz: varmaz AÖ1
// baş: taş FB
71 Beyit İÜ1'de yoktur.
// el: AÖ1'de yok
72 Beyit İÜ1'de yoktur.
74 / 1.mısra AÖ1'de: Büküldi dîn yili çün geldi güz el
75 / Bilürken: Bilürüz İÜ1 / kim bozılur: bozılur kim BU1, ki bozılur FB
76 / dahı artuk: artuk dahı FB / 1.mısra HM'de: Dahı bundan kişi artuk ne aza

77 Ki ḳatı azmışuz bizi sen oñar
Ki sen oñ didügüñ azmaz u oñar

78 Niçe yapup düzevüz ev ü ḫâne
Çü dünyâ ne bege kalur ne ḫâna

79 Ölüm yaḳın kişi niçün baḳadur
Ki bu dünyâ fenâ ‘uḳbâ beḳâdur

80 Çü ḳurmış bizüm içün çarḫ-ı dun ya
Ki bugün oḳlar ata bize dünyâ

81 Şu ṣoñ demde ki irer ölüm oḳı
İlâhi bizi ḫayr adıla oḳı

82 Biz ölümlü ḳul i Şeh sen beḳâsın
Dilerüz raḥmetüñ ile baḳasın

83 Ḳaçan kim şol ḳıyâmet güni ḳopar
Bizi ṣâliḥlerüñ ṣaffında ḳopar

84 Çü âḫir senden artuḳ i Ḥı vü Ḳâf
Fenâdur ḫalḳ-ı ‘âlem Ḳâf tâ Ḳâf

85 Ne özenmek gerek şol tâc u taḫta
Çün âḫir yirümüz tâbût u taḫta

86 Niçe besleyevüz ser pâ vü sîne
Ki soñra girevüz ḳarañu sîne

87 Dirîgâ ‘avret ü oġlan baġ u dâm
Ki olmışdur yolumuza baġ u dâm

---

77 / Ki: Çü AÖ1, FB, HM / bizi sen: sen bizi HM
78 / Niçe: Nîşe AÖ1, HM, İÜ1 / ev: bâg AÖ1 / düzevüz: dururuz FB // bege: bize BU1, baña HM, İÜ1 / ḫâna: saña İÜ1
80 / Çü: Ki FB // 2.mısra İÜ1'de: Ki bir gün oḳlar bizi bu dünyâ
81 / ki: kim İÜ1
83 // 2.mısra FB'de: Fenâdur ‘âlem Ḳâf u Ḳâf
84 / Çü: Çün AÖ1, HM / Ḥı vü Ḳâf: Hayy ü Ḳâf AÖ1, BU1
85 / Ne: İÜ1'de yok
86 / besleyevüz: bileyevüz FB, başlayavuz İÜ1
87 / baġ: İÜ1'de yok

88 İ nîçe sâl ü mâh u hefte şeb rûz
Telef giçdi ki kesb ola ṭavar rûz

89 Devâ bulmadı bulmaz bunda bîmâr
Ki hiç olmadı olmaz mâl bî-mâr

90 Bizüz ol fi'li ẓâlim ḳavli miskîn
Kömür yirinde koyan 'ömri miskîn

91 Ṭutup bîgâne h̲alḳuñ aşına yüz
Dirüz ya'nî Ḥaḳ ile âşinâyüz

92 İ ol kim Zü'l-Celâl ü Kibriyâsın
Ṣıyı vir nefsümüzüñ kibri yasın

93 Ṭutam ṣanur durışur dünye ḳovar
İşitmez nite kim 'aḳl ide ḳo var

94 Bizi maḥbûs idüp bıraḳdı bende
Degül biz idinür her şâh u bende

95 Ṭutupdur şöyle berk açmaz ayâsın
Gel imdi kim bu mah̲mûrı ayasın

96 Yir ü içer ḥarâmı ḳana ḳana
Ya kaçan bu h̲arâmî ḳana ḳana

97 Özümüz süst evet sözümüz iti
Ki h̲alḳ azarlar uş nefsümüz iti

98 İlâhî loḳmamuzı sen ḥelâl it
Ki yoḳ bir pâre bî-şübhe ḥelâl it

99 Ger idesin bu cürme 'adl ü dâdı
Biñ acı zehr ola bir dünye dadı

---

89 // bîmâr: tîmâr BU1
90 / ẓâlim: ẓâhir İÜ1 / ḳavli miskîn: ḳul-ı miskîn FB, ḳul ki miskîn HM
91 / Ṭutup: Dönüp FB / h̲alḳuñ: h̲alḳa İÜ1
// Dirüz: Bizüz AÖ1 / ya'nî Ḥaḳ ile: Ḥaḳ'ıla ya'nî HM
93 / ṣanur: ṣanu İÜ1
94 // idinür: ide yüz FB
95 // imdi kim: indi ki HM /
99 // zehr: AÖ1'de yok / bir: FB'de yok

100 Egerçi ṣuçumuz çoḳ girdük oda
Bize ʿadl itme fażl it ḳoyma oda

101 Bizi dünyâ içün ṭap çevre yıldur
Çü bildük her yalanuñ saʿyi yildür

102 Nite kim gelmez elden bunda ekmek
Hiç eksük eylemezsin aş u ekmek

103 Ḳılursın râyigânî dürlü inʿâm
Dimezsin h̲alḳa ki (an hâs ü iyn ʿâm)

104 ʿAṭâ ḳıl Cenneti dah̲ı bahâsuz
Hem anda ḳılma dîẕârı bahâ sûz

105 Senüñ niʿmetlerüñe h̲od bahâ ne
ʿİbâdet ṭâʿat arada bahâne

106 Virürsin cümle h̲alḳa rızḳ u câme
Ki baʿżı zühde mâyil baʿzı câme

107 Bizüm maḳsûdumuz ṭapuñdan oldur
Ki dervîş olavuz olmaduġ oldur

108 Bu gün ṭâʿatde kıl ṣaġ u selâme
Yarın sâʿatde gey Dârü's-selâma

109 Bizi muḥtâc ḳılma ġayrı bâba
Çi yâr u ḳavm u ḳardaş ana baba

110 Gedâyüz ḳıla geldük ked H̲udâ'dan
Ġanî ḳıl bizi şâh u keth̲üdâdan

111 Bize ḳıl dürlü inʿâm u ʿaṭâ yâ
Çü ġâyet müsteḥıḳlaruz ʿaṭâya

---

100 Beyit İÜ1'de yoktur.
// ḳoyma: ḳoma FB
101 // yalanuñ: yılanuñ AÖ1, BU1
102 // ekmek: etmek AÖ1, BU1, FB.
103 / râyigânî: râyigâne İÜ1
108 // ḳoy: ḳo FB
109 / bâba: baya İÜ1
// ana baba: ata ana İÜ1

112 Egerçi bizde ẕellât u ḫaṭâ yâ
Delimdür baḳma raḥm it bu ḫaṭâya

113 Bize raḥmet ḳıl i Raḥmân bîçün
Nebîler daḫı mürseller ḥaḳıçün

114 Senüñ ʿızz u Celâlüñ ḥürmetiçün
Naẓar vir farḳ-ı ḥill ü ḥürmet içün

115 Bi- ḥaḳḳ-ı evliyâ vü pür vilâyet
Bi-ḥaḳḳ-ı aṣfiyâdür her vilâyet

116 Bi-ḥaḳḳ-ı nâm-ı Bi'smi'llah Elif Lâm
Bi-ḥaḳḳ-ı Fâtiḥa ḳurtar zi-âlâm

117 Bi-ḥaḳḳ-ı Ḳâf Ḥâ El-Ḳehf ü Aḥḳâf
Bi-ḥaḳḳ-ı Ve'ż-Żüḥâ vü Ṣâd u Nûn Ḳâf

118 Sen añdur nefsümüze mevt yasın
Bi-ḥaḳḳ-ı Tevbe vü Ṭâhâ vü Yâsîn

119 Çog içdük ṭolu ḳahr aġusı ṭasın
İrür luṭfe be-ḤâMîm ü be-ṬâSîn

120 Ḥabîb'üñ Muṣṭafâ yüzi ṣuyıçün
Muṭahhar rûḥı vü arı ṣoyı çün

121 Şu beyʿat ḳılan on yarı ḥaḳıçün
Olara ḳıldugun yarı ḥaḳıçün

122 Hem âl ü Ehl-i Beyti ḥürmetiçün
Ḳamu meddâḥ beyti ḥürmetiçün

123 Hem Enṣâr u Muhâcirler ḥaḳiçün
Kim aña uydular şeksüz Ḥaḳ içün

---

112 // Delimdür: Dilimdür AÖ1, İÜ1
114 Beyit İÜ1'de yoktur.
116 / nâm: FB'de yok / Bi'smi'llah: Allah AÖ1
// ḳurtar zi-âlâm: ḳurtarur âlâm FB
119 / Çog: Çü İÜ1
120 // ṣoyıçün: süyiçün FB, rûḥıçün İÜ1
121 / on yârı: öz yârı BU1, HM / ḥaḳıçün: ḥaḳḳıçün BU1

124 Dükeli sevgülü yârenler içün
Şerî'at birle kıl yar anları çün

125 Medîne Mekke şehri hürmetiçün
Receb Zi'lhicce şehri hürmetiçün

126 Oruc ayınuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'iyd u Leyl-i Kadr içün

127 Mezârı hürmetiçün Kuds ü Şâm'uñ
Medâr-ı 'izzetiçün subh u şâmuñ

128 Ġazâ kılanlaruñ kutlu demiçün
Şehîd olanlaruñ zahm-ı demiçün

129 Kabûl eyle münâcât u du'âmuz
Bizi hâs it tapuñda yig du'âmuz

130 Suçın aġlar Kemâl Ümmî kemîne
Degül meşgûl ilüñ bîş ü kemîne

131 Delimdür 'aczi 'aybı vü günâhı
Saña yalvarup ider her gün âhı

132 (Agisnâ yâ gıyâse'l-müstaġisîn)
Ki ben bî-çâre gâyet müstaġisin

133 Ne tâ'at gelür elümden ne pîşe
Pes iş kaldı girü giçmedi pîşe

134 Kuru sozümden artuk dahı ne'm var
Akar gözümden uş derd ile nem var

---

124 // yâr anları çün: Esas alınan metinlerde "yârenleriçün" şeklindedir ki cinas özelliğini kaybettireceğinden bu şekilde değerlendirdik.
125 Beyit HM'de yoktur
127 / Şam'uñ: şâhuñ BU1
// medârı: mezârı HM
129 // tapuñda: tapuñdan FB / yig: bu İÜ1
131 / 'aybı: ġaybı BU1
// her gün: dün gün FB, HM, İÜ1
134 // uş: artuk İÜ1

135 Bu uzak menzile feryâd irişdür
Baña rahm eyle maksûda irişdür

136 Elüm dut kim yoluñda adum âdem
Bi-hakk-ı Hûd u Yûsuf Nûh u Âdem

137 Senüñ ile saña irgür İlâhî
Mecâzî 'ışkumı al vir İlâhî

2

Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün

1 Sad hezârân şükr aña kim kamunuñ Hallâkıdur
Râyigân cânlar virür 'âlemlerüñ Rezzâkıdur

2 Âferin ol Sâni'a kim işbu sun'ı bâğınuñ
Külli şey' eşcârınuñ esmârı vü evrâkıdur

3 Bî-zamân u bî-mekân u bî-nişân oldur hemân
Kibriyâ iki cihânda anuñ istihkâkıdur

4 Zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl ü bî-misâl ü bî-zevâl
Ber-kemâl ü lâ-yezâl oldur ki dâyim bâkidür

---

135 / menzile: menzili BU1, FB
136 / adım adam: adım adım BU1
137 // al vir: vir yâ AÖ1, irgür HM

2

MC(2.b), MK1(16.b), MCON1(71.b), BU1(33.b), FB(79), AE1(19), AE2(11.a), HM(28.a)

1 / Sad: MCON1'de yok
// virür: MCON1'de yok. / virür 'âlemlerüñ: bağışlar 'âlemüñ AE1, AE2
2 Beyit MC'de yoktur.
/ Sâni'a: bâğbâna MCON1, AE1, AE2 / işbu: bu MCON1, AE1, AE2
// esmârı: esmâr MCON1
3 // iki: adı MCON1
4 // oldur ki: oldı ki AE2

5 ‘İlm ü ḥilm ü fażl u luṭf u raḥmet ü ‘afv ü kerem
Setr ü vehb u fetḥ ü ‘avn u ‘ızz anuñ aḫlâḳıdur

6 Şeş cihâta ṭoludur hem ḳaplamışdur ‘ilmile
Her ne kim bu onsekiz biñ ‘âlemüñ âfâḳıdur

7 Ḥayy u Ḳayyûm u eẕeldür Vâḥid ü Ferd ü ebed
Zîhi sulṭân kim anuñ bu yüce gökler ṭâḳıdur

8 Evvel ü Âḫir Aḥaddür Ẓâhir ü Bâṭın Ṣamed
Cümle maḫlûḳât anuñ diẕârınuñ müştâḳıdur

9 Ol ḳadeḥden kim ezel vaktinde ervâḥ oldı mest
Muṣṭafâ ol pâdişâhuñ meclisinde sâḳidür

10 Enbiyâyı evliyâyı aṣfiyâyı her zamân
Mest ü ḫayrân eyleyen ol meclisüñ ṣaġraḳıdur

11 Yirde gökte vaḥş u ṭayr u cinn ü insân u melek
Ol nigâruñ ‘ışḳı şevḳı ẕevḳınuñ ẕevvâḳıdur

12 Ol Ḥabîb'üñ derdi bizüm cânumuz dermânıdur
Ol ṭabîbüñ zaḥmı bizüm yâremüz tiryâḳidür

13 Her ki ne dilerse bulur ol ġanî dergâhdan
Redd idüp dimez ki bu sâlûsi bu zerrâḳıdur

14 Zîhi cömerd padişâh kim dün ü gün ḫûnundaġı
Yinilen bu cümle yaradılmışuñ erzâḳıdur

---

6 / ‘ilmile: ol muḥîṭ MCON1, AE1, AE2
7 // gökler: göñül BU1, HM, ṭaġlar AE1, AE2
9 / kim: ki MCON1, AE2 / ezel: elest MK1
10 / Enbiyâyı evliyâyı: Enbiyâ vü evliyâ vü MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2, HM
12 / cânumuz: derdümüz AE1, AE2
// zaḥmı: raḥmı FB
13 / dilerse: isterse AE1, AE2
// bu zerrâḳidur: ol zerrâḳıdur MCON1, BU1, FB, AE1, AE2, HM
14 / cömerd: cevmerd MK1, BU1, HM / ḫûnundaġı: ḫûnunda FB, cûyân idüp AE1
// yaradılmışuñ: ‘âlem ḫalḳınuñ AE1, AE2

15 Ḳamu merzûḳa müdâm ol kesmedin rızḳın virür
Baẖş ider her dem ne kim zühhâdı vü füssâḳıdur

16 Dünye ni'metlerini ol virdi bize râyigân
Âẖiret ni'metleri hem 'ahdi vü mîs̱âḳıdur

17 Oldı maḳbûl ol ki âmennâ vü ṣaddaḳnâ didi
Ḳaldı merdûd ol ki anuñ münkiri vü 'âḳıdur

18 Ḳamu kâfir miḥneti vâdîsinüñ 'aṭşânıdur
Cümle mü'min raḥmeti baḥrinüñ istiğrâḳıdur

19 Devlet anuñ kim 'amel birle anı râżî ḳılur
Vay aña kim anı yazuḳ ḳılmağıla ḳaḳıdur

20 Nice döner gün ü ay u yaz u yay u güz ü kış
Bu 'acâyib 'ibrete gözüñ varısa baḳıdur

21 Ḳuvvetile bu yiri ṭutar u gögi dönderür
Ḳudretile yiller esdürür ṣuları aḳıdur

22 Ḥikmetile dün ü gündüz ḳar u yağmur yağdurur
Heybetile ra'd u berḳı gürledür hem şaḳıdur

23 Aña ḳuluḳ ḳılımaduñ geçdi var 'ömrüñ güni
Aẖşam oldı sen ṣanûrsın kim henüz işrâḳıdur

---

15 / virür: FB'de yok.
// ider: olur MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2
16 / Dünye: Dünyâ MK1 / ni'metlerini: ni'metlerin AE1 / virdi bize: bize virdi MCON1
17 / âmennâ: vü âmennâ MCON1
19 / 'amel birle anı: iyi ḥamdile ol AE1
// ḳılmağıla: itmek ile FB
20 Beyit MC'de yoktur.
21 / dönderür: yürüdür MC
// esdürür: esdürürür AE2 / ṣuları: vü ṣular MC, AE1, ṣular AE2, ṣular hem HM
22 // gürledür hem şaḳıdur: gürledür vü şakıdur MK1, MCON1, FB, AE2, gürledüben şakıdur AE1
23 / giçdi: çün geçdi AE1 / var 'ömrüñ: 'ömürüñ MK1

24 Kim ne ḳapudan ne dilek dilerise dilesüñ
Bu Kemâl Ümmî hemân ol ḳapunuñ dekkâḳıdur

25 Bu mesâkin ol ḳapunuñ sâ'ili olsa ne ṭañ
Çün selâtin ol ṭapunuñ bendesi 'uşşâḳıdur

3

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Ta'âlâ'llah zehî Sulṭân ki aña hiç zevâl irmez
Meliklik aña yaraşur ki 'azl ü intiḳâl irmez

2 Ḳamudan uludur ḳadri ṣınuk göñüldedür ṣadrı
Anuñ dîẕârınuñ bedri kemâline hilâl irmez

3 Ḳadîm-i bî-zamân oldur muḳîm-i bî-mekân oldur
Ḥakîm-i bî-nişân oldur ki hîç idrâḳ ü bâl irmez

4 Kerîm-i ber-kemâl oldur Raḥîm-i bî-zevâl oldur
'Aẓîm-i bî-misâl oldur ki ẕâtına mis̱âl irmez

---

24 / ne dilek: dilekler FB, dilek HM / dilesüñ: varsın dilesüñ AE1
25 // ṭapunuñ: işigüñ MK1, ḳapunuñ AE2 / 2.mısra sonradan ilave edilmiş şekliyle MCON1'de şöyledir: Zîra Ḥaḳ bunlara her dem raḥmetini aḳıdur

3

MC(1.a), MK1(17.b), MCON1(69.a), BU1(35.a), FB(83), AE1(27), AE2(20.b), PP(10.b)

1 İlk 8 beyit ile 9.beytin 1.mısrası MC'de kopuktur.
/ Ta'âlâ'llah: MCON1'de yok / ki aña hîç: aña hergiz AE1 / 1.mısra FB'de: Ta'âlâ'llah zihî sulṭân aña hergiz zevâl irmez
2 / 1.mısra MK1, BU1, FB ve PP'de farklılıklarla şöyledir: Anuñ künhine lâ-nedrî (MK1'de lâ-edrî) ki bî(PP'de yok)-ḥad uludurur (MK1 ve BU1'de oldurur) ḳadri(FB'de kadîr)
// Anuñ: Bahâ MK1, BU1, FB, PP / hilâl: kemâl MCON1
3 / bî-zamân: bî-zevâl BU1, FB
// Ḥakîm: 'Azîm AE1 / idrâḳ ü bâl: idrâḳ aña PP / 2.mısra AE2'de olmayıp yerine 4.beytin 2.mısrası getirilmiştir.
4 / ber-kemâl: pür-kemâl MCON1. FB. AE1/ 1.mısra AE2'de yoktur. 2.mısrası da 3.beytin 2.mısrası olarak kaydedilmiştir.
// mis̱âl irmez: ḫayâl irmez AE1

5 Vekîl-i lâ-yezâl oldur Celîl-i ẕü'l-Celâl oldur
Cemîl-i ẕü'l-Cemâl oldur ki ḥüsnine cemâl irmez

6 Huve'l-evvel huve'l-Âḫir huve'l-Bâṭın huve'z-ẓâhir
Zehî fa'âl ol Ḳâdir ki 'aczi yok melâl irmez

7 Zehî evvel ki öñiñe yetişen kendüdür yine
Zehî Âḫir ki ṣoñına ḥisâb-ı mâh u sâl irmez

8 Zehî ẓâhir ki bu gözler göremez nîçe kim gözler
Zehî Bâṭın ki her yüzlerde görinür ḫayâl irmez

9 Hemîşe gösteren gören hemân oldur alan viren
Hiç andan özge kimseden ḳamu ḫalḳa nevâl irmez

10 Aña yüz biñ şükür minnet ki virdi bize çok ni'met
Ki eñ ednâsına ḳıymet virüben mülk ü mâl irmez

11 Ezeldür inmez ü aġmaz kimesne ḥükmini yıġmaz
Ebeddür kim aña hergiz nüzûl u irtiḥâl irmez

12 Ne ol Ḥaḳ ṭoġdı kimseden ne ḫod kimse ṭoġar andan
Münezzehdür ta'alluḳdan aña baḥs̱ ü cidâl irmez

13 Aña baḥs̱ ü cidâl ehli ḳuru lâf u maḳâl ehli
Ne irsün ḳîl ü ḳâl ehli çü degme ehl-i ḥâl irmez

---

6 / Huve'l-Bâṭın huve'ẓ-ẓâhir: Huve'ẓ-ẓâhir huve'l-Bâṭın FB, AE1
// fa'âl: fa'âldür MK1
7 / yine: gine BU1
// mâh ü sâl: sâl ü mâl PP
8 / nîçe kim: nîçeler PP
// yüzlerde: gözde MCON1, gözlerde AE1, AE2, yirde PP
9 // ḫalḳa nevâl: maḫlûḳa yol FB
10 / ki: çü MCON1, BU1, FB, AE1, AE2, PP
// eñ: gey MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2, PP / ḳıymet: ḳısmet PP
11 Beyit AE1'de yoktur.
/ aġmaz: aşmaz BU1 / 1.mısra PP'de: Ezeldür itmez ü ıgmaz kimesne ḥükmini bilmez
// kim: ki MK1
12 // Münezzehdür: Ki ṭaşradur FB
13 // çü: ki MK1

14 Anuñ z̲âtında baḥs̲ iden biri h̲aṭîdür ikiden
Nedür disün cevâb iden çü sırrına su'âl irmez

15 Hezârân kârübân göçüp delim baḥrile ber giçüp
Zehî a'lâ ki çoḳ uçup aña hiç perr ü bâl irmez

16 Eger her merd ü kâmiller anı vaṣf ide biñ yıllar
Dimez biñde birin diller ḳaluben güng ü lâl irmez

17 Ḳamu ṭâlib anı ṣoylar dün ü gündüz anı söyler
Aña nîçe Elif boylar bükülüp oldı Dal irmez

18 Muḥîṭi şeş cihetdür hep 'açeb pes ḳandedür ol Rab
Ki 'arş u ferş ü şarḳ u garb cenûb hem şimâl irmez

19 Degül andan cüdâ her şey bize bizden yaḳîn ol Hayy
Biz andan gey ıraġuz gey delimdür kim viṣâl irmez

20 Şerîki çifti yok tekdür münezzehligi bî-şekdür
Yolı ḥaḳ ḳavli girçekdür işine mekr ü âl irmez

---

14 Beyit MC'de yoktur.
/ z̲âtında: katında PP / baḥs̲: söz AE2 / h̲aṭîdür: ḥâṭibdür BU1, ḥâṭubdur PP
// iden: MK1'de yok.
15 / baḥrile ber: berr ü bahâr MK1, BU1, ber ü bahâr MCON1, kâr berr ü baḥr FB, nîce berr ü baḥir AE1 / giçüp: uçup PP
// çok: mahv PP
16 // güng ü lâl: kendü MCON1, AE1, AE2
17 / anı ṣoylar: anı söyler FB, PP
// bükülüp: büküldi MC
18 / pes ḳandedür: ḳandedürür MK1, sen ḳandedür PP
// cenûb: cenûba PP
19 / yaḳîn ol Hayy: yaḳîndür Hayy MC
// Biz andan gey ıraġuz gey: Biz anlardan ıraġuz ki FB / ıraġuz: uzaġuz AE1 / kim: ki PP
20 / münezzehligi: muḳaddesligi MC, MK1, BU1, FB, PP
// Hak: AE2'de yok

21 Ṣıfâtı (Ḳul huve'llah) ol H̱udâ'nuñ pâk ẕâtınuñ
Anuñ keyfiyyeti yoḳdur bu sırra ḳîl ü ḳâl irmez

22 Bu yolda var delim perde ne ḳılalum ki bizlerde
Giçüp gitmege ol Ferd'e ḳanı ṭâḳat mecâl irmez

23 Gerekdür yolda ḳulavuz ki sâlik menzil alavuz
Aña kimse ḳulavuzsuz muḥâl ender muḥâl irmez

24 Cihânda gerçi i yârân delimdür mürşid ü pîrân
Velî H̱ôca ʻAlî Sulṭân maḳâline maḳâl irmez

25 O Şâh'uñ sevgüli ḳulı ġanî dergâhı maḳbûlı
Kime kim gösterür yolı varur ṭoġru żalâl irmez

26 Meger ol mürşid-i Kâmil ḳıla bizi aña vâṣıl
Bize bizligümüz ḥâyil aña añsuz ricâl irmez

27 Kemâl Ümmî seni sen ḳo aña gitsün ki ḳala Hû
Çü birdür aña gayr-ı O hezârân biñ kemâl irmez

28 H̱ayâl-i derdi ol cânuñ başıdur cümle dermânuñ
Viṣâli ṭadına anuñ nebât u ḳand u bal irmez

---

21 Beyit FB'de yoktur.
/ 1.mısra AE1'de: Ṣıfâtı Ḳul huve'llah'dur H̱udâ'nuñ ẕâtı hem pâkdür
22 // Giçüp: Göçüp MC / ṭâḳat: ṭâʻat BU1
23 / yolda: yola MC
// Aña: Ki añ MC / ḳulavuzsuz: ḳılavuz AE1 / ender: andan AE1
24 Beyit MC'de yoktur. MK1, BU1, FB ve PP'de:
Cihânda gerçi i server delimdür mürşid ü rehber
Velî ol mürsel ü bihter makâmına makâl irmez
25 Beyit MC'de yoktur.
/ O: Bu BU1, FB
// gösterür: göstere MK1, BU1, FB / varur: virür PP
26 / ol: bir MC
// ḥâyil: ḥâṣıl AE1
27 / aña gitsün ki ḳala Hû: ata gitsün ki kala Hû, AE1, ki fânî cümle illâ Hû PP
28 / H̱ayâl-i derdi: Cefâ vü derdi MC
// ṭadına: derdine BU1

4

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

I

1 Zehî kelâm-ı bahâ Lâ ilâhe ille'llah
Maḳâm-ı Ḫuld'e bahâ Lâ ilâhe ille'llah

2 Dil üzre yiynidür illâ terâzu üzre aġır
Zi- ḳadr-i 'arż u semâ Lâ ilâhe ille'llah

3 Hümâ-yı devlet anı bir keret eyitmeklik
Bih ez-hezâr hümâ Lâ ilâhe ille'llah

4 Ẕelîl ü 'âciz olanlara Tañrı yolında
Delîl ü râh-nümâ Lâ ilâhe ille'llah

5 Müzeyyen-i heme zeyn ü münevver-i s̱aḳaleyn
Mu'âvin-i żu'efâ Lâ ilâhe ille'llah

6 Ḳamu melâ'ik ü vildân u ḥûr u ġılmânuñ
Didügi cinn ü verâ Lâ ilâhe ille'llah

7 Ḳamu mürîd ü muḥibleri birle didi vü dir
Meşâyiḫ u 'ulemâ Lâ ilâhe ille'llah

4

MK1(11.b), MCON1(42.b), BU1(27.a), FB(64), AE1(10), AE2(45.b), HM(22.b)

2 / üzre: üzüre MCON1 / yeynidür: yeyni BU1, yiyindür MCON1
// 2.mısra BU1'de 1.beytin 2.mısrası ile aynıdır.
3 / eyitmeklik: itmek ile MCON1, eyitmegil BU1, itmeklik FB, HM
4 / Ẕelîl: Delîl FB
6 / ḥûr u ġilmânuñ: ḥûrile ġilmânuñ AE1
7 / mürîd ü muḥibleri: muḥibb ü mürîdler MK1, mürîd ü muḥyîler (FB'de muḥibler) BU1, FB / birle: birile MK1

8 Göñülde ne ki nifâḳ u ġaraż maraż varısa
Ḳılur ʻilâc-ı şifâ Lâ ilâhe ille'llah

9 Cihânda cümle cemâd ü nebât u ḥayvânuñ
İçinde ṣavt u ṣadâ Lâ ilâhe ille'llah

10 Çemende bülbülile güllere ider telḳîn
Seḥerde bâd-ı ṣabâ Lâ ilâhe ille'llah

11 Bulud u ḳar ṭolu yaġmur u raʻd u berḳ eydür
Rebîʻ ü ṣayf u şitâ Lâ ilâhe ille'llah

12 Ḳamusı dillü dilince hemîşe ẕikr ider
Od u ṣu ẖâk ü hevâ Lâ ilâhe ille'llah

13 Çü ṭola göñül evi ḳarañulıġıla aña
Ne ola nûr u żiyâ Lâ ilâhe ille'llah

14 Ḳıyâmı vü diregidür sarây-ı İslâmuñ
Kelâm-ı ẕikr-i H̱udâ Lâ ilâhe ille'llah

15 İdeyim ferş anı dir cümle ẖalḳ birle daẖı
ʻAẓîm-i ʻArş-ı ʻUlâ Lâ ilâhe ille'llah

16 Binâsıdur bilüñ îmân u iʻtiḳâduñ hem
Esâs-ı dîn-i H̱udâ Lâ ilâhe ille'llah

17 Mühellilîni Ḥaḳ'uñ raḥmetine Cennetine
Ḳılur hemîşe ṣalâ Lâ ilâhe ille'llah

---

8 / ġaraż maraż: ġaraż ne AE1, ʻaraż maraż HM
9 / Cihânda: Cihetde AE1 / ḥayvânuñ: ḥayâtuñ MCON1
10 //AE2'de 2.mısra yoktur. Yerine 11. beytin 2. mısrası getirilmiştir
11 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ ṭolu: FB'de yok.
12 1.mısra AE2'de yoktur.
/ ider: eydür MK1, MCON1
14 / Ḳıyâmı vü diregidür: Ḳıyâm-ı diregidür hem AE1
15 / İdeyim: Âdîm MCON1, FB, AE1, AE2, HM / cümle: AE1'de yok / ẖalḳ: ẖalḳı BU1
17 / Mühellilîn: Müheline BU1, Mühellilîni MCON1, AE2, Mühellilîne HM

18 Şu bay u beglere baḳup yirinme i dervîş
H̱azâyin-i fuḳarâ Lâ ilâhe ille'llah

19 Baḳabilen göre ol gûra girmediŋ yaraġın
Ḳıla fenâyı beḳâ Lâ ilâhe ille'llah

20 Çalab ḳatında dimeyen biñ ulu şehden yig
Bir itden âlu gedâ Lâ ilâhe ille'llah

21 Niçe ḳabayı kiçildür diyi diyi hem ider
Niçe ḳabayı ʿabâ Lâ ilâhe ille'llah

22 Ṭaşar ṭaşına hemîşe revân olur dilde
Çü ṭola ḳalb ü ḳabâ Lâ ilâhe ille'llah

23 Kime ki mürşid ola nûr-ı Kibriyâsı Ḥaḳ'uñ
Ḳoya mı kibr ü riyâ Lâ ilâhe ille'llah

24 Zehî laṭîf ü ẕarîf ü şerîf ü ẕikr-i ẖafîf
H̱iṭâb u ḳutlu nidâ Lâ ilâhe ille'llah

25 Delim şükür ki bize rûzi ḳıldı ol muġnî
Bu faḳr içinde ġınâ Lâ ilâhe ille'llah

26 Riyâ vü sümʿasız iẖlâṣıla diyen ẕikri
Olur ḳabûl ü revâ Lâ ilâhe ille'llah

27 Budur ṣiḳâl-ı ḳulûb i müẕekkir-i muẖliṣ
Di ḳalbüñ eyle ṣafâ Lâ ilâhe ille'llah

---

19 / ol gûra: AE2'de yok / ol gûra girmedin: ol gire görmedin HM
20 / şehden: şâhdan FB, şimden AE1
// itden: aydan MK1, BU1, FB, HM / alû: ulu BU1, AE1
21 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ diyi diyi: diyü diyü MK1 / ider: eydür HM
22 Beyit MCON1,AE1 ve AE2'de yoktur.
23 / Ḥaḳ'uñ: Ḥaḳḳ'uñ BU1
// Ḳoya mı: Ḳıyâmı AE1
25 / muġnî: muʿnî FB
26 Beyit MCON1. AE1 ve AE2'de yoktur.

28 Di ḳalb ü ḳalıbıla bir yaña yönel ẕinhâr
Ṭağılma çevre yaña Lâ ilâhe ille'llah

29 Ki dilüñile ṣağ u ṣol u üst ü alt iç ü ṭaş
Ḫoş eyde vech ü ḳafâ Lâ ilâhe ille'llah

30 Eger belî didüñise Elest vaḳtinde
Di eyle ʻahde vefâ Lâ ilâhe ille'llah

31 İ nâyim ol aḫı ḳâyim di ẕikrile dâyim
İrür giceyi ṭaña Lâ ilâhe ille'llah

32 Bugün bu dünlede çok di ki münis ola yarın
O sinlek içre saña Lâ ilâhe ille'llah

33 Aña ʻibâdet it unutma bunda çok ẕikr it
Ki anda sini aña Lâ ilâhe ille'llah

34 Çü derdüñ evveli andan idi Kemâl Ümmî
Hem âḫir ola devâ Lâ ilâhe ille'llah

35 [Bügü ki der heme ḫavf u ʻuḳûbet-i ʻaḳebât
Ṭura necât u recâ Lâ ilâhe ille'llah

---

28 / ḳalb ü ḳalıbıla: ḳalb-i ḳâlıbıla BU1, ḳalb-ı ḳalbile FB, ḳalb-ı ḳâlıla HM
29 / üst: AE1'de yok
// vech: veche HM / ḳafâ: ṣafâ MK1 / 2. mısra MCON1'de: Ḫoş vechile eyde vech u ḳafâ Lâ ilâhe ille'llah
30 / didüñise: didiñse FB
// Di: Didi BU1
31 / ẕikrile: ẕikr eyle FB
32 / bu dünlede: bu dünyâda BU1, bu dünyede MK1, AE1, HM, dünlede AE2 / mûnis ola yarın: mü'min ola yarın MCON1, yarın ola mûnis AE1
// sinlek: senlik BU1, HM, sinnüñ FB
33 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur
34 / Çü: Bu MCON1, AE1
// devâ: dâvâ AE2
35 / Bügü ki: Bu ki MCON1, Bu güni FB / der heme: söyle heme FB

36 Budur diyen kişiye sinde munis ü mişbaḥ
Hem oda ḳalkan olan bâb-ı Cennete miftâḥ

II

37 Di ẕikr it ol Çalab'ı Lâ ilâhe ille'llah
Çü dir beg ü çelebî Lâ ilâhe ille'llaḥ

38 Ḳamu vazı‘ u şerîf u ġulâm u şâh eydür
Be-külli şeyẖ ü ṣabî Lâ ilâhe ille'llah

39 Ḥużûr-ı ḳalbile gey ṣaḳlañuz ki vâcibdür
Müẕekkire edebi Lâ ilâhe ille'llah

40 Ġanîlerüñ ṭolu genci velî faḳîrlerüñ
H̱azâyin-i ẕehebi Lâ ilâhe ille'llah

41 Müdâm bu kamu ‘uşşâḳ ṭâlib u maṭlûb
Ki dir ḳılur ṭalebi Lâ ilâhe ille'llah

42 Ḳamu ḳavâri‘ u ẕikr ü du‘â vü tesbîḥüñ
E‘azzü münteẖebi Lâ ilâhe ille'llah

43 Çalab sever anı râżı olur diyenlerden
Daẖı ṣavar ġażabı Lâ ilâhe ille'llah

44 Ne ola vâṣıṭası Uçmaġ'a girenüñ hem
Necâtınuñ sebebi Lâ ilâhe ille'llah

---

36 / misbâḥ: müsbâḥ BU1, HM, miftâḥ MCON1
// olan: olur MCON1, olu BU1, ola FB
37 / it: id MCON1, AE2
// beg ü çelebî: kamu beg ü çelebî BU1
38 / eydür: ider AE1
39 / gey: MK1'de yok
// Müẕekkir e : Müzekkirâ MCON1
42 // E‘azzü münteẖabı: E‘azz ü muḥtenebi (MCON1 ve AE2'de müctenebi) MCON1, AE1, AE2
43 / diyenlerden: dînlerden MCON1
// 2.mısra HM'de:Dahı ṣûr u ġażabı Lâ ilâhe ille'llah
44 / Ne ola: N'ola ki AE1
// Necâtınuñ: Niçe tenüñ BU1, HM

45 Ṭoludur iki cihâna bu nûrı Ḳur'ân'uñ
Uludurur rütebi Lâ ilâhe ille'llah

46 Zehî sa'âdet ü devletlu baḫtulu baş kim
Diye lisân ü lebi Lâ ilâhe ille'llah

47 Şarâb-ı vuṣlatın içmek gerekse di ẕikr it
O Ḫâliḳu'l-'inabı Lâ ilâhe ille'llah

48 Feraḥ bulur işiden hem sürer diyen kişiden
Lüġûbi vü neṣebi Lâ ilâhe ille'llah

49 Didükçe yilde ḫazân yapraġı gibi dökülür
Yazuḳlaruñ ta'bı Lâ ilâhe ille'llah

50 Göñül içindeki îmân naḫlinüñ dilde
Nişânı vü ruṭabı Lâ ilâhe ille'llah

51 Ṣafâ vü ṣıdḳıla söyle ki Cennet'e giresin
Nite ki didi Nebî Lâ ilâhe ille'llah

52 Ḳamu ṣaḥâbiyile ḥalḳa ṭutup eydürdi
Muḥammed-i 'Arabî Lâ ilâhe ille'llah

---

45 Beyit AE1'de yoktur
/ cihâna: cihân MK1
// rütabı: ruyeti MCON1, rutbeti BU1, FB, HM

46 / Zehî: Zî HM / baş kim: başa kim AE1
// Diye: Diyen FB

47 / di: AE1 ve AE2'de yok. / 1.mısra FB'de: Şarâb-ı vuṣlatın içmek gerek di ger eyit
// O: Ol BU1

48 // Luġûbı vü neṣebi: Bu laġvı vü ġaṣabı AE1

49 Beyit AE2'de yoktur.
/ gibi: bigi MCON1
// ta'bı: na'abı HM

50 / naḫlinüñ: taḫtınuñ AE2 / dilde: dalınuñ AE1
// Nişânı: Nişân FB

52 / ṣaḥâbiyile: ṣaḥâbe ile MK1 / eydürdi: eydür idi BU1, HM, ider idi AE1

53 Ne mâlı aṣṣı ḳılur kişiye dimeyince
Ne aṣlı vü nesebi Lâ ilâhe ille'llah

54 Şunı ki sevmedi îmân kim ḳabûl eyler
Ki yirdi 'Bu Leheb'i Lâ ilâhe ille'llah

55 Bu Tañrı ẕikrin unutma di i ḳarındaş kim
(Fidâke ümm ü abî) Lâ ilâhe ille'llah

56 Sañа şetâret-i bâḳî gerekse Ümmi Kemâl
Bes est în ṭarabı Lâ ilâhe ille'llah

57 Çü giçdi ġafletile ʻömr bâri ẕikrile sür
Baḳiyye rûz u şebi Lâ ilâhe ille'llah

58 Budur diyen kişiye sinde münis ü miṣbâḥ
Hem oda ḳalḳan olan bâb-ı Cennet'e miftâḥ

III

59 Ṣafâ vü ʻışḳıla di Lâ ilâhe ille'llah
Ki Ḥaḳ Resûlı didi Lâ ilâhe ille'llah

60 Eger muvaḥḥidiseñ imdi ḳavl ü fiʻlüñile
Di birle ol Aḥad'ı Lâ ilâhe ille'llah

61 Şu deñlü şevḳıla çok di ki ḳıla aydın u bol
Ḳarañu ṭar laḥadı Lâ ilâhe ille'llah

---

53 / mâlı: mâl FB, AE1 / dimeyince: kim dimeyince BU1
// 2. mısra FB'de:Nite ki didi Nebî Lâ ilâhe ille'llah

55 / Bu: Di AE2 / di: AE1 ve AE2'de yok / i: MK1 ve BU1'de yok / ḳarındaş: ḳardaş FB, AE1
// Fidâke: Fidâ aña MK1, Fidânâ BU1

56 // Bes est în ṭarabı: Pes est în FB, Pes isteyen ṭarabı AE1, AE2'de yok

57 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ geçdi ġafletile ʻömr: ʻömür(HM'de ʻömri) ġafletile geçdi MK1, BU1, HM
// Baḳiyye rûz u şebi: Baḳîye-ʻi rûzı şeb FB

58 / sinde: FB'de yok, sende BU1
// olan: olur MCON1, ulu BU1 / bâb: FB'de yok

60 / fiʻlüñile: fiʻlüñle MCON1, AE1

61 / ḳıla: MK1'de yok. / aydın u bol: aydın yol FB, bol aydın AE2
// laḥadı: laḥdi BU1

62 Ḥaḳ'a şükür ki ṭulû' itdi baḫtımuz güneşi
Göñül gögin bezedi Lâ ilâhe ille'llah

63 Hemîşe eydeni ḳılur mü'eyyed ü manṣûr
'Adûsı üzre yedi Lâ ilâhe ille'llah

64 Budur 'alâmet-i îmân u âyet-i Fürḳân
'İnâyet-i Ṣamedî Lâ ilâhe ille'llah

65 Meleklerüñ dün ü gün ẕikri 'Arş u Kürside
Feleklerüñ 'amedi Lâ ilâhe ille'llah

66 Her evliyâ vü ḳamu enbiyâ vü mürseller
Hemîşe eydüridi Lâ ilâhe ille'llah

67 Zehî sa'âdet anuñ kim didi vü dir diyiser
Vay aña kim dimedi Lâ ilâhe ille'llah

68 S̱evâb u ḳadri uludur yire göge ṭoludur
Ki yoḳdurur 'adedi Lâ ilâhe ille'llah

69 Çalap beni çoġ anuñ didügi kelâmında
Budur ki ḳıldı nidî Lâ ilâhe ille'llah

70 Bedende her başa devlet virür ḳola ḳuvvet
Dükeli rûḥa ġıdî Lâ ilâhe ille'llah

71 Şu ḳamu ḳorḫulu yirde bu ehl-i îmânuñ
Ümiẕi vü senedi Lâ ilâhe ille'llah

---

62 / gögin: gözin FB
63 / eydeni: aydını MCON1, ideni AE1, aydın AE2 / ḳılur: yazdı AE1 / mü'eyyed: mü'eyyid BU1
// 'Adûsı: 'Adûyın MCON1
64 / 'alâmet: 'alâme AE1 / Fürḳân: Ḳur'ân MK1
66 / enbiyâ: enbiyâlar MCON1
67 / Zehî: Zî HM / anuñ: aña BU1 / dir: yâ MK1, MCON1 ve FB'de yok
68 / S̱evâb u ḳadri: S̱evâbı ḳadri MK1 / uludur: ulu vü MK1
69 / beni: bunı MCON1, BU1, AE2 / didügi: didi MK1, BU1, FB
/ 1.mısra AE1'de: Çalap çok aġla didügi anuñ kelâmında
70 / devlet: ḳuvvet HM
71 / bu: her AE2

72 Riyâ vü süm'a vü zerḳı sürer göñülden yur
Nifâḳı vü ḥasedi Lâ ilâhe ille'llah

73 İ nîçe serkeş ü ẓâlimleri zebûn idüben
Çerilerini ṣıdı Lâ ilâhe ille'llah

74 Necât ü 'avn ü amân irişeydi Fir'avn'a
Ger öñdin eydeyidi Lâ ilâhe ille'llah

75 Yolında nîçe şehîd ü muḥibbe ḳıldurdı
Başı vü cânı fidî Lâ ilâhe ille'llah

76 Uça yüce derecâta teraḳḳî eyleye rûḥ
Eger ola ḳanadı Lâ ilâhe ille'llah

77 Ne geldi ümmete Ḥaḳ'dan hediyyet-i Mi'râc
Ki Muṣṭafâ diledi Lâ ilâhe ille'llah

78 Saña be-küll-i ġam u buñ deminde Ümmi Kemâl
Meger ide mededi Lâ ilâhe ille'llah

79 Şu deñlü cân ü göñül birle söyle kim dilile
Bile didür cesedi Lâ ilâhe ille'llah

80 Budur diyen kişiye sinde munis ü miṣbâh
Hem oda ḳalḳan ola bâb-ı Cennet'e miftâḥ

---

72 / süm'a vü: süm'ada AE1
74 / 'avn: emn FB / irişeydi: irişdi MCON1, irişirdi FB
// eydeyidi: ideyidi MCON1, eydeydi FB, HM
76 / Uça yüce: Revân uça FB, uça niçe AE2 / derecâta. derecâtıla HM / teraḳḳî: tecellî AE1, HM'de yok
77 / hediyyet-i Mi'râc: hidâyet-i Mi'râc BU1, AE1
78 Beyit AE1'de yoktur.
/ buñ deminde: yük deminde MCON1, buñ güninde AE2
// ide mededi: ire mededi MK1, ire imdâdı MCON1, iremedi FB
79 / kim: BU1'de yok
// Bile didür: Biledürür HM
80 // olan: olur BU1

IV

81 Di kamu şâm u seḥer Lâ ilâhe ille'llah
Ki Ḥaḳ diyeni sever Lâ ilâhe ille'llah

82 Kimüñ ki bitdise îmân aġacı göñlinde
Olur dilinde s̱emer Lâ ilâhe ille'llah

83 Ne baḫtulu şu muvaḥḥid ki ṭoġa göñlinüñ
Göginde şems ü ḳamer Lâ ilâhe ille'llah

84 Anıḫtarı budur Uçmak ḳapularınuñ hem
Olur Ṭamu'ya siper Lâ ilâhe ille'llah

85 Kişiye Uçmaġ 'içün daḫı dosta uçmaġiçün
Ne ola bâlile per Lâ ilâhe ille'llah

86 Budur Şahâdet ü Tevḥîd ü efżal-i eẕkâr
Ki ḳalbe ḳılur es̱er Lâ ilâhe ille'llah

87 Olur melekden ulu ḳavlü fi'lile dâyim
Ḳaçan ki eyde beşer Lâ ilâhe ille'llah

88 'İbâdetüñ iligidür vü mü'minüñ bilegi
Göñüli hem cilâlar Lâ ilâhe ille'llah

89 Ne ola düşmen-i Şeyṭân leşkerin ṣımaġa
Ki ḳıla fetḥ ü ẓafer Lâ ilâhe ille'llah

---

81 / şâm: dün AE1

82 // s̱emer: s̱emeri BU1

83 Beyit AE2'de yoktur.
/ ṭoġa: ṭola MK1

87 / ḳavl ü fi'lile: ḳul fi'lile MK1, BU1 / dâyim: ṭolu AE1
// ki: kim AE2

88 / iligidür: ilkidür BU1 / bilegi: biligi MCON1, AE2
// Göñüli: Göñli BU1, FB, göñülleri AE1 / hem: AE1'de yok

89 / Ne ola:N'ola o AE1 / leşkerin: leşkerini MK1 / ṣımaġa: ṣımaġ MCON1, sem'ine BU1

90 Görüñ kenise vü put-ḫânesini küffâruñ
Ne ḳıldı zîr ü zeber Lâ ilâhe ille'llah

91 Zehî ki kâfir ü müşriklerüñ boyunlarına
İrişdi tîġ u teber Lâ ilâhe ille'llah

92 Yig ola ṭopraġ u ṭaş şâhuñ añmayan ḳuldan
Ki dir türâb u ḥacer Lâ ilâhe ille'llah

93 Müdâm ḳamu 'avâm u ḫavâṣ u aḫaṣṣ-ı ḫavâṣ
Didi vü dir diyiser Lâ ilâhe ille'llah

94 Cihân içinde ḳamu ḫalḳa her meḫâyifde
Amân-ı ḫavf u ḫaṭar Lâ ilâhe ille'llah

95 Bu keṯret içre bilenler o milk-i Vaḥdetden
Virür ṣorana ḫaber Lâ ilâhe ille'llah

96 Fażîletini görüp bildügi içün şeksüz
Çoġ eydür ehl-i naẓar Lâ ilâhe ille'llah

97 Özüñe baḫt u sa'âdet yüzüñe yaḫtu virür
Gözüñe nûr-ı baṣar Lâ ilâhe ille'llah

98 Sinüñde ṣorduġı dün Münker ü Nekir su'âl
Cevâb u ḥüccet ider Lâ ilâhe ille'llah

---

90 / kenise: kilise MCON1, BU1 / put-ḫânesini: put-ḫânesin BU1, AE1, put-ḫânelerini FB / küffâruñ: o kâfirüñ AE1
91 Beyit FB'de iki kere yazılmıştır.
92 / ṭopraġ u ṭaş: ṭaş u ṭopraḳ AE2 / şâhın: seni FB
93 / ḳamu: bu ḳamu HM / aḫaṣṣ-ı ḫavâṣ: ḫaṣṣ-ı ḫavâṣ HM
// Didi vü dir: Didi budur BU1
94 / Cihân: Cihânuñ HM / meḫâyifde: meḫâvifde MK1, meḫâyinde BU1
95 / bilenler: bunlaruñ AE2 / vaḥdetden: vaḥdetinden MCON1
96 / Fażîletini: Fażîletin MCON1, BU1, AE1, AE2 / görüp bildügi içün şeksüz: görüben bildük çün şükür AE1
97 / Özüñe: Özge BU1
98 / dem: gün MCON1, AE1, dün BU1, HM

99 Melîḥ ü ṭatlu gelür dem-be-dem eyitmeklik
Baña ẕi-bâl ü şeker Lâ ilâhe ille'llah

100 Ne ḥâcet Ümmi Kemâl'e ḫazâyin-i dünyâ
Zehî günû ẕi-güher Lâ ilâhe ille'llah

101 Bu cân u dil çemeninde bitüpdürür ṣolmaz
Hemîşe tâze vü ter Lâ ilâhe ille'llah

102 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü miṣbâḥ
Hem oda ḳalḳan olan bâb-ı Cennet'e miftâḥ

V

103 Ḫoş eydelüm dün ü gün Lâ ilâhe ille'llah
Münevver-i ay u gün Lâ ilâhe ille'llah

104 Bu kâyinât yoġiken varıdı ẕikr-i ḳadîm
Dinilmedin daḫı Kün Lâ ilâhe ille'llah

105 Esâs-ı şer' ü ṭarîḳat budur ḥaḳîḳatde
Hem aṣl-ı 'İlm-i Ledün Lâ ilâhe ille'llah

106 Hezâr dilde dinildi vü dinilür diniser
Yarın u bugün ü dün Lâ ilâhe ille'llah

107 Zehi 'aṭâ-yı Ḫudâ vü ġıdâ-yı rûḥânî
Laṭîf ḫûb saḫun Lâ ilâhe ille'llah

---

99 / eyitmeklik: itmeklik MCON1, FB, AE1, HM
// şeker: şekker BU1
100 / Ümmî Kemâl'e: Ümmî Kemâl BU1
// günûẕi güher: günü vir gevher BU1
101 / 1.mısra AE2'de: Bu cân u dil çemeninde durur ṣolmaz hîç
102 // olan: olur BU1, HM
103 / eydelüm: idelüm MCON1
104 / varıdı: viribidi AE1
106 / vü dinilür: dinilir FB, bu dinilür AE1/ diniser: diyiser BU1, diniser hem AE2
107 // ḫûb saḫun: ṣaḫen hûb MK1

108 Nite ki şimdi bileyüz hem ölicek bizden
Ḥaḳ ayru eylemesün Lâ ilâhe ille'llah

109 Nedür yigiregi dâyim diyüp işitdüginüñ
Ḳamu lisân u özüñ Lâ ilâhe ille'llah

110 Zehî şahâdet-i Tevḥîd Kelâm-ı Mecîd
Şerîf ẕikr ü ẖoş ün Lâ ilâhe ille'llah

111 Muḥibbe merhem urur işidüp didükçe velî
'Adûya zaḥm u dögün Lâ ilâhe ille'llah

112 Ġanî vü münkir işitse melûl u yaslu olur
Faḳîre 'ıyd u dügün Lâ ilâhe ille'llah

113 Bilene ḳutlu ḳamu eydene mübârekdür
Hem işidene yümün Lâ ilâhe ille'llah

114 Ṣafâlu ṣûfiye şol gündüz aydınından yig
Dimege ḳaraňu dün Lâ ilâhe ille'llah

115 'Alâmeti budur İslâm ev ü 'imâretinüñ
Ki ola bıẖıla buñ Lâ ilâhe ille'llah

---

108 / Nite ki: Nitekim FB
Beyit MK1'de:
Nite ki şimdi bileyüz Ḥaḳ,ayru eylemesüñ
Ölicek bizden Lâ ilâhe ille'llah
109 / yigiregi: yegirek BU1
110 Beyit HM'de yoktur
// şahâdet: sa'âdet BU1
111 / urur: odur BU1, AE1 / didükçe: diyince AE1
112 / melûl u yaslu: melûl yazlı BU1. FB, HM
// Faḳîre: Faḳîrü MCON1
113 // yümün: Yemen BU1
114 / gündüz aydınından yig: gündüz idi reng-i gice AE1
115 / 'Alâmeti: Melâmeti AE1, Nişânı AE2
// bıẖıla: yıẖıla MCON1, BU1, AE2

116 Dahı şerâ'it-i tâ'at gerek ki tura sarây
Egerçi oldı rükün Lâ ilâhe ille'llah

117 Kulavuzuñ etegin i'tikâd u sıdkıla tut
Ki saña göstere yön Lâ ilâhe ille'llah

118 Di 'ışk u derdile hem sırr u cehrile her dem
Çalap sevüsiyiçün Lâ ilâhe ille'llah

119 Yarın şu korhulu yirlerde âsân olmagiçün
Müdâm çok di bugün Lâ ilâhe ille'llah

120 Riyâ vü süm'a'ı ko söyle hasbeten li'llah
Ki dînüñ ola bütün Lâ ilâhe ille'llah

121 Di sıdk u gayretile sevdüñise Gayyûr'ı
Bi-gayr-i meyl-i mekûn Lâ ilâhe ille'llah

122 Çü nev-cüvân iken uyanımaduñ Ümmi Kemâl
Bügü i pîr-i köhün Lâ ilâhe ille'llah

123 Elüñ boş eylük ü tâ'atı kılmaduñ bârî
Dilüñ hemîşe disüñ Lâ ilâhe ille'llah

---

116 / gerek ki: görüñ ki HM / tura: düze MK1, FB
// oldı rükün: ol didügün BU1

117 / Kulavuzuñ etegin: Kulavuz etegini FB / i'tikâd u sıdkıla: sıdk u i'tikâdıla HM / tut: tutup AE1

118 / Di: Didi BU1

119 / âsân olmag içün: işüñ olmag içün MK1, MCON1,FB, AE1, AE2, HM, işüñ âsân olmag içün BU1
// bugün: HM'de yok.

120 / söyle: di MK1

121 / Di: Didi BU1 / Gayyûr'ı:Gayyûr FB, Ma'bûdı AE1

122 / uyanımaduñ: uyanmaduñ MCON1, BU1, FB, HM / Ümmi Kemâl: Kemâl Ümmî MCON1, AE1, AE2
// Bügü: Beg ü MCON1, BU1, big ü AE1 / köhün: kuhen MCON1

123 / eylük: eyilük AE1 / tâ'atı: tâ'at MCON1, BU1, AE1, HM / kılmaduñ: kılımaduñ FB, HM

124 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü mişbâḥ
Hem oda ḳalḳan olan bâb-ı Cennet'e miftâḥ

VI

125 Zehî 'aṭâ vü 'alî Lâ ilâhe ille'llah
Fütûḥ-ı lem-yezelî Lâ ilâhe ille'llah

126 'İbâdetüñ yigi vü ẕikrüñ efżalidür hem
Bezer kamu 'ameli Lâ ilâhe ille'llah

127 Bu cümle bülbüli Tevḥîd bağınuñ ḫoş öter
Hemîşe tâze güli Lâ ilâhe ille'llah

128 Ezel güninde ki evvel çalındı Levḥ'e Ḳalem
Ne yazdı Ḳudret Eli Lâ ilâhe ille'llah

129 Muḥammed itdügi telḳîn-i ẕikr işitdüñise
Budur ki didi 'Alî Lâ ilâhe ille'llah

130 Anı dimek berekâtında buldılar derecât
Ḳamu nebî vü velî Lâ ilâhe ille'llah

131 Ġanîmet-i ebedîdür her ehl-i îmâna
Bu devlet-i ezelî Lâ ilâhe ille'llah

132 Ne deñlü mürşid ü 'âlim ki geldi vü geliser
Didi vü dir dükeli Lâ ilâhe ille'llah

---

124 // olan: olur BU1, HM, ola FB
126 Beyit BU1'de yoktur.
/ hem: hem ḳalemi AE2
// Bezer: Yazar AE1
127 / bülbüli: bülbül BU1
128 / evvel çalındı: çalındı evvel AE1
// Ne: Ki AE1
129 / ẕikr: ẕikri BU1 / işitdüñise: işitdügi MCON1
130 // nebî vü velî: velî vü velî FB
131 / ehl-i îmâna: ehl-i îmânuñ AE2
// 2.mısra MCON1'de bulunmayıp yerine 132.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.
132 Beyit AE1'de yoktur.
/ 1.mısra MCON1'de yoktur. / mürşid ü 'âlim: mürşid-i 'âlem BU1

133 Ẕikir ḫalâveti ḳand-ı nebâtı mât eyler
Kesâd ider ʿaseli Lâ ilâhe ille'llah

134 Nedür bu nefs üzerine eşeddi aʿmâlüñ
Budur ki eyde dili Lâ ilâhe ille'llah

135 Dükeli derde em ü ḳamu zaḫme merhemdür
Ki ṣaġ ider sukeli Lâ ilâhe ille'llah

136 Budur muvaḥḥide âḫir necât miftâḥı
Kelâm-ı naṣṣ-ı celî Lâ ilâhe ille'llah

137 Gerek ki ḥalḳa-'i ẕikre oturıcak ẕâkir
Didüre cân u dili Lâ ilâhe ille'llah

138 Birisi ʿışḳıla ẕikre ḳılıncaġaz âġâz
Ḳamusı eyde belî Lâ ilâhe ille'llah

139 Şu deñlü müzdi s̱evâbı fażîleti vardur
Ki yoḳdurur bedeli Lâ ilâhe ille'llah

140 Kesildi i niçe zünnâr üşenür eṣnâm
Bu ʿâleme geleli Lâ ilâhe ille'llah

141 İçüñe girmemek içün vesâvis-i Şeyṭân
Eyit sür ol daġalı Lâ ilâhe ille'llah

---

133 / ḳand u nebâtı: nebât u ḳandı AE2 / 1.mısra AE1'de: Ẕikir ḫalâveti ḳand-ı nebât ider şekeri
134 Beyit AE2'de yoktur.
/ nefs: nefis BU1 / eşeddi: eşede BU1, işit AE1 / aʿmâlüñ: aʿmâlüñ yegi AE1 //Budur: MCON1'de yok
135 / merhemdür: merhem FB
136 / necât miftâḥı: necâtı miftâḥı MCON1, AE1, necât hem miftâḥ FB
137 / Gerek ki: Görüñ ki FB / ki: AE1'de yok
138 / ḳılıncaġaz âġâz: ḳılıcaġaz âġâz MK1. ḳılıcaḳ âġâzı MCON1
139 / s̱evâbı: BU1'de yok
140 / i: iyi BU1 / üşenür: üşesüz BU1
141 // Eyit sür: Eyitsüñ AE1

142 Hemîşe ġayrını nefy eyle ẕâtını iṡbât
Di ṣı büt-i Hübel'i Lâ ilâhe ille'llah

143 Di ẕikri ʿâdet idin fikr-i fâsidi terk it
Ḳo mekri vü ḥiyeli Lâ ilâhe ille'llah

144 Bu ʿâciz Ümmi Kemâl'üñ hemîşe her yirde
Ümîẕi vü emeli Lâ ilâhe ille'llah

145 Bürâẕerân buḫûnid ki ez heme eşʿâr
Bih est în ġazeli Lâ ilâhe ille'llah

146 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü miṣbâḥ
Hem oda ḳalḳan olan bâb-ı Cennet'e miftâḥ

VII

147 Dükeli derdüñ emi Lâ ilâhe ille'llah
Ṣaḥîḥ ider saḳamı Lâ ilâhe ille'llah

148 Anı dimek sebebile getürür ol mevcûd
Vücûda her ʿademi Lâ ilâhe ille'llah

149 Bu ʿâlem içre ḳamu âdemîde îmânuñ
ʿAlâmet ü ʿalemi Lâ ilâhe ille'llah

150 Ḫudâ ḳatında kamu ḫayr u ṭâʿat ü ẕikrüñ
Aḥabb ü muḥteremi Lâ ilâhe ille'llah

151 Şu bidʿatıla yazuḳ deñizine ġark olana
Diñüz ki üşde gemi Lâ ilâhe ille'llah

---

142 / ġayrını: ġayrın MCON1
143 / terk it: terk eyle AE1
// mekri: mekr FB
145 Farsça olan bu beyit FB ve AE2'de yoktur:"Kardeşler, okuyun ki Lâ ilâhe ille'llah bütün şiirlerden üstündür"
146 // olan: olur BU1
147 // saḳamı: saḳîmi BU1
148 / 1.mısra AE1'de : Anı di söyleyene getürür o mevcûd
// her: ol FB
149 / ʿâlem içre ḳamu: ḳamu ʿâlem içre MK1, BU1, HM / 1.mısra FB'de:Bu ḳamu ʿâlem ü âdem içinde îmânuñ
150 / ḫayr: HM'de yok

152 Ḳaçan ki eydile ḫâṭırlara ṭolar şâẕı
Ḳomaz göñülde ġamı Lâ ilâhe ille'llah

153 Ne yire irseler iḫlâṣıla mübârekdür
Diyenlerüñ ḳademi Lâ ilâhe ille'llah

154 Muḥibb ü ẕâkir eyitdükce derdile yazılur
Yüzinde gözi nemi Lâ ilâhe ille'llah

155 Müẕekkir uyuriken her nefes uyanuġiken
Ne dir lisân-ı femi Lâ ilâhe ille'llah

156 Degül ki aġzı dili süñüginde iligi dir
Daḫı ṭamarda demi Lâ ilâhe ille'llah

157 Ṣoñ ucı kim yuyar anuñ ki göñli levḥinde
Yaza ezel ḳalemi Lâ ilâhe ille'llah

158 Her enbiyâ vü ḳamu mürsel ü ulu'l-'aẓmüñ
Didügi hem ümemi Lâ ilâhe ille'llah

159 Teġâfül itme di kim gey 'aẓîm ni'metdür
Bilene bu ni'amı Lâ ilâhe ille'llah

160 Di cevk-ı ḥalḳaya gel ẕevk u şevḳıla söyle
Ḳo hâyı vü ḥaşemi Lâ ilâhe ille'llah

---

152 / ṭolar: FB'de yok
153 / irseler: irse BU1 / mübârekdür: yigrekdür HM
154 / Muḥibb ü ẕâkir: Muḥibb ger FB
// gözi: göre AE1
155 / uyuriken: uyurken FB / Ne dir: N'ider AE2, HM
156 / aġzı dili: aġız vü dili FB
157 / yuyar anuñ ki: bu yaranuñ ki MCON1, boyar anuñ BU1, yuyar(AE1'de büyür) anuñla FB, AE1, yuyar anuñ kim AE2 / göñli levḥinde: göñlindeki levḥine HM
158 // hem: her MCON1, AE1, AE2
159 / itme di kim: eyleme kim MK1 / ni'metdür: minnetdür MCON1, AE1, AE2
160 / gel: AE2'de yok / ẕevk u şevḳıla: ẕevḳıla şevḳıla HM
// hâyı vü ḥaşemi: hâdi vü ḥaşemi BU1, hâdim-i ḥaşemi AE1

161 Ne deñlü zaḥmet ü cevr ü belâda iseñ di
Ki def' ider elemi Lâ ilâhe ille'llah

162 Ḳo ġayr fikrüñi di Tañrı ẕikrine ṣarf it
Baḳiyye 'ömri hemi Lâ ilâhe ille'llah

163 Di żâyi' itme ki hîç aṣṣı eylemez ṣoñ ucı
Dimeyene nedemî Lâ ilâhe ille'llah

164 Daḫı ne mâl ü ġanîmet gerek mesâkîne
Çün ola muġtenemî Lâ ilâhe ille'llah

165 Di ḳılma dil saña fermâniken bu fırṣatı fevt
Ki ḫoşdurur şu demi Lâ ilâhe ille'llah

166 Çoġ añ Kerîm'i kerâmet gerekse Ümmi Kemâl
Bil imdi bu keremi Lâ ilâhe ille'llah

167 Unut seni vü ḳalanı añıncaġaz anı
Eyit ḳo bîş ü kemi Lâ ilâhe ille'llah

168 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü miṣbâḥ
Hem oda ḳalḳan olan bâb-ı Cennet'e miftâḥ

---

161 / deñlü: AE2'de yok
162 / ġayrı: yaġrı BU1, ġayr FB, ġayrını HM / fikrüñi: fikrin FB
// Baḳiyye 'ömri: Baḳiyye-'i 'ömri BU1
163 / eylemez ṣoñ ucı: eylemezsüñ aḫı AE1
164 // Çün: Çor AE2
165 / bu: AE1'de yok
166 / Kerîm'i: MK1'de yok / gerekse: gerek ise BU1, dilerseñ AE1
// Bil imdi: Bil indi MCON1, Bilindi AE1
168 Beyit MK1, BU1 ve FB'de yoktur.

5

Fâ ʿi lâ tün / me fâ ʿi lün / fe ʿi lün
Fe ʿi lâ tün / / faʿ lün

1 İ H̱udâvend Ḥaḳ ḳadîm Allah
İ H̱udâ-yı Ġanî muḳîm Allah

2 Ber-kemâl ü ezel ebed sulṭân
Bî-zevâl ü Ḳavî Ḥalîm Allah

3 Ḳâdir ü ẕû'l-celâli ve'l-ikrâm
Ḥâżır ü nâẓır u ʿAlîm Allah

4 H̱ôcalar ẖôcası ʿAliyy ü Kebîr
Yüceler yücesi ʿAẓîm Allah

5 Fażlınuñ ḥaddi yok u raḥmeti çok
Bezl ü beẖşâyişi delîm Allah

6 Ṣâdıḳu'l-vaʿd ü fâʿil-i Muẖtâr
Ḳavli Ḥaḳ yolı müstaḳîm Allah

7 İ ʿaṭâ baẖş ü vâhib ü Vehhâb
Berurek baẖşişi naʿîm Allah

8 İ ḥabîbi ḳamu muḥibbinüñ
İ ṭabîbi heme saḳîm Allah

9 Bu Kemâl Ümmi derdine dermân
Senden i ḥâkim-i hekîm Allah

5

MC(107.a), MK1(52.a), AÖ1(85.a), BU1(79.b), FB(188), İÜ1(100), PP(43.b)

1 / Ḥaḳ: PP'de yok
// İ: V'i MK1
4 / ʿaliyyü: ʿalî vü MC
7 // Berurek: Yir ü gök MC, Berük AÖ1, Bî-nihâyet BU1, beru dög İÜ1
8 / muḥibbinüñ: muḥibbüñ İÜ1
9 // ḥâkim: ʿâlim MK1, Ḥalîm PP

10 Muṣṭafâ ḥürmetiçün eyle kerem
Biz güneh-kâra i Kerîm Allah

11 Ol Ḥabîb'e bağışla suçumuzı
Raḥmet it bize i Raḥîm Allah

6

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Tañrı birdür bî-naẓîr ü bî-şerîk ü bî-şebîh
Hem Kitâbı vü Resûlı ḥaḳdurur lâ raybe fîh

2 Ol münezzehdür ta'alluḳdan ne ṭoġdı ne ölür
Kim ṣıfatı Ḳul huve'llah ol Ḥaḳ'uñ ẕâtı nezîh

3 Ol 'Alîm ü 'âlim ü 'allâm-ı ġaybüñ sırına
İrmedi irmez ḳamu 'allâm ü ser-şeyh u faḳîh

4 Ol ulu'l-ebṣâra her bir ṣun'ıla günden 'ayân
Gerçi a'mâdur göremez münkir ü dehrî sefîh

5 On sekiz biñ 'âlem anuñ mülkidür illâ aña
Hiç ṭuraġ olmadı olmaz 'arş u ferş ü şehr ü dîh

6 Ṭapmaz ol ma'bûd u maḳṣûdı bilen ġayriye hiç
Sevmez ol ma'şûḳ-ı naḳḳâşı seven naḳş-ı kerîh

---

10 // güneh-kâra: günâh-kâra MC, BU1, FB, PP

6

MC(4.b), MK1(17.b), AÖ1(37.b), BU1(34.b), FB(82), HM(29.a), PP(10.a), DŞ(28.a)

1 // vü: hem MC
2 // Ḳul huve'llah: Ḳul huve'llahu aḥad FB, PP, Huve'llah DŞ / ol Ḥaḳ'uñ:FB'de yok
3 // 'allâm u ser-şeyh ü faḳîh: 'allâme vü şeyh ü faḳîh MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, PP, DŞ
4 Beyit DŞ'de yoktur.
// Gerçi: Leylî MC
5 Beyit DŞ'de yoktur.
/ illâ aña: illâ ki hîç FB
// Hîç: FB'de yok.
6 / ġayriye: ġayrine MK1, AÖ1, BU1, FB, ġayre HM, DŞ

7 Kime ol taḳvâ ṭonın ḫiẕmet ḳuşağın ḳılsa rûz
Gözine görinmez ayruḳ ḫil'at ü kemḫâ vü zîh

8 Hiç 'aṭâsın kimse anuñ men' idemez kimseden
Hem ḳażâsın def' idemez ẕûr-ı ḳalḳân u zirîh

9 Sev Kemâl Ümmî anı hem dostların anuñiçün
Hem şuları yir ki ol düşmen ṭutup gördi kerîh

10 Hiç mes̱el yöninden olur mı beraber bir degül
'İlm ü cehl ü ḥaḳḳ u bâṭıl ḫayr u şer nâ-bîh ü bîh

11 Ṣâyim ol dâyim dün ü gün nâyim olma ḳâyim ol
Fürṣatı fevt itme mevt irmezden öñdin f'entebîh

7

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ ḳadîm ü ẕü'l-Celâl ü ẕü'l-Cemâl
İ muḳîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl

2 İ münezzeh pâdişâh u bî-zamân
İ muḳaddes bî-nişân u bî-mekân

3 İ Ġanî Sulṭân u Ṣettârü'l-'Uyûb
İ Ḳavî Sübḥân ü Ġaffarü'z-Zünûb

---

7 // kemḫâ vü zîh: kemḫâ zirîh BU1
8 / kimse anuñ men' idemez: men' idemez kimse anuñ AÖ1, PP, DŞ
9 // yir: AÖ1 ve DŞ'de yok / ol: PP'de yok / düşmen: BU1'de yok / ṭutup: dutubeni BU1 / gördi: görür AÖ1, BU1, FB, DŞ / 2.mısra PP'de: Hem şuları yir ki düşmân ṭurur gürüz â kerîh
10 // şer: şinâ DŞ
11 / ol: olup PP / nâyim olma: olma nâyim AÖ1, PP DŞ / ḳâyim ol: tâ(DŞ'da yok) ṣubḥa dek AÖ1, DŞ
// mevt: DŞ'de yok / öñdin: evvel PP / f'entebîh: intebîh MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, DŞ , ey aḫıh PP

7

AÖ1(2.a), MCON1(28.a), BU1(1.b), FB(1), AE1(1), AE2(1.b), İÜ1(1)
1 AÖ1'de manzumenin ilk 9 beyti, yaprak kopukluğu sebebiyle eksiktir.
/ İ:İy MCON1(Bütün beytlerde) / ẕü'l-Cemâl:ẕü'l-kemâl MCON1,BU1
2 / bî-zamân:bî-nişân FB

4 İ ṣıfâtı Ḳul huve'llahu aḥad
'Ayn-ı ẕât-ı pâk Allahu'ṣ-Ṣamed

5 İ 'ademden bunca 'âlem yaradan
İ ḥekîm ü cümle derdi yaradan

6 İ ḳamu rence em ü dermân iden
Ḥüḳmine her nesne'i fermân iden

7 İ ḳamu düşvâr işi âsân iden
Ḳanı müşk ü nuṭfe'i insân iden

8 İ bir avuç balçığa söz söyleden
Kâmil insân idüp iḥsân eyleden

9 İ neliksüz niteliksüz bî-miẕâl
Hayy u Bâḳî lem-yezel hem lâ-yezâl

10 Evvel âḫir künhüñe 'aḳl irmedi
Dâyim ü ḳâyim Ḫudâ'sın sermedi

11 'Âlimü'l-esrâr u Hayy u lâ-yemût
Vâḥidü'l-Ḳahhâr u Ferd ü lâ-yefût

12 Ölü yirleri ḥayâta getüren
Ḳuru çubuḳdan yaş üzüm bitüren

---

4 // pâk:pâki AE1,İÜ1, pâk ü:MCON1
5 // 2.mısra MCON1'de: İy ḥekîmi cümle derde yâr eden / İÜ1'de mısra yerinde 6.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.
6 / 1.mısra İÜ1'de yoktur. / rence: derde MCON1 / iden: ḳılan AE2 // iden: ḳılan AE2
7 / âsân:apan? MCON1 // müşk: misk AE1
8 // eyleden: eyleyen FB. 2.mısra BU1'de : Kâmil ü insân idüp iḥsân iden
11 BU1 nüshasında, varak kopukluğu sebebiyle 11. beyitten itibaren 26 beyitlik bir noksanlık vardır. / İÜ1'de 1.mısra kayıtlı değildir.
// lâ-yefût: lâ-yemût AE1
12 / 1.mısra İÜ1'de yoktur. / Ölü yirleri: Oldürür AÖ1

13 Ölmez ü göçmez ü ḳonmaz Pâdişâh
Yimez ü içmez uyumaz pâk ilâh

14 Şol dikenden gül ṣadefden dür viren
Sensin ayruḳ pes daḫı kimdür viren

15 Ṣormadın bilen ü baḳmadın gören
Ṣunmadın ṭutan u atmadın uran

16 Diñlemedin añlayan ü işiden
Ṭanışıḳsuz bir yalıñuz iş iden

17 Cümle ḫalḳuñ sırr u ġaybın gözleyen
Ḳullarınuñ dürlü ʿaybın gizleyen

18 Ḳamu göñülden geçen niyyetleri
Añlayan her hâl ü keyfiyyetleri

19 Ḳarañu dünde ḳara karıncanuñ
Ḳanġı ayaġın basar bilen anuñ

20 Ez ezel her öñlerüñ sensin öñi
Tâ ebed hem ṣoñlarun sensin soñı

21 Bî-ġaraz muġnî vü Vehhâb ü saḫî
Müntaḳimsin begdeşüñ yoḳdur daḫı

22 Sen şu bî-hemtâ meliksin kim senüñ
Sırruña irmez ḥayâli kimsenüñ

---

13 / 1.mısra İÜ1'de yoktur. / göçmez ü ḳonmaz: ḳonmaz u göçmez AÖ1, AE1
// Yimez: Yatmaz AÖ1

15 MCON1'de mısralar yer değiştirmiştir.

17 / ġaybın: ʿaybın FB
// dürlü ʿaybın: sırrı dürlü ʿaybın AE1

18 // añlayan: diñleyen AE2

19 / Ḳanġı: Ḳanḳı MCON1

20 / Ez ezel: Tâ ezel AE1 / her: AÖ1'de yok
// hem: her AE1

21 / muġnî vü Vehhâb: Vehhâb u muġnî AÖ1, MCON1, AE2, muʿîn ü Vehhâb AE1
// begdeşüñ: dengdeşüñ AE1

23 İ Çalap bayıḳ ṭanıḳlıḳ virürüz
Kim şeriküñ yok birsin yalıñuz

24 Bî-naẓîr ü bî-vezîr ü bî-müşîr
Pâdişahsın külli şey' üzre ḳadîr

25 Hem Muḥammed girtu ḳuluñdur senüñ
Hem Resûl'uñ hem Ḥabîb'üñdür senüñ

26 Ol Ebu'l-Ḳâsım şefî‘e'l-müznibîn
Seyyide'l-Kevneyn imâmü'l-mürselîn

27 Aḥmed ü Maḥmûd u Ḥâmid Muṣṭafâ
Müctebâ vü Murteżâ vü Muḳtedâ

28 Sözi efsah ṣâdıḳu'l-va‘dü'l-emîn
Özi emleh raḥmeten li'l-‘âlemîn

29 Rûḥına yüz biñ ṣalâtıla selâm
Hem ḳamu aṣḥâb u âline tamâm

30 Kim ṭutarlardı ne emr itse Resûl
Hem ḳaçarlardı neden kim yıġsa ol

31 Ger müsülmân anlarısa biz kimüz
Kim katı ‘âṣî vü câfi mücrimüz

32 Yoḫsa mü'minler bizisevüz ‘aceb
Ḳanı anlaruñ gibi cehd ü ṭaleb

33 Cânıla anlar ġazâ ḳılurdı cüst
Biz bir evden varmaġa mescide süst

---

25 // Resûlüñ hem Ḥabîbüñdür: Ḥabîbüñ hem Resûlüñdür AÖ1
27 / Maḥmûd u Ḥâmid: Maḥmûd Muḥammed İÜ1
28 // Özi emleh: Emleh özi İÜ1
29 / aṣḥâb: aḥbâb AE1
30 / Kim: Ki AÖ1
32 / mü'minler bizisevüz: mü'minleriyüz yavuz MCON1
//gibi: bigi MCON1
33 // bir: AÖ1'de yok. / süst: süt AE2

34 Ḳuş gibi uçdılar anlar ileru
Biz yaġır gülüñ gibi ḳalduḳ giru

35 Ḳılup anlar mâl u naḳş u yurdı terk
Ṭoġrı yola cümle ayaḳ başdı berk

36 Anlaruñ birdür hem infâḳı ʻaẓîm
Bu bizüm bir ṭolumuzdan yig delîm

37 Anlaruñ yigdür günâhı bî-gümân
Ṭâʻatımuzdan bizüm bellü beyân

38 Ḫoşnud ol anlardan u bizden ḳamu
Ehl-i Cennât eyle gösterme Ṭamu

39 İ dirîġâ kim bu yola girmege
Gücümüz yitmez olara irmege

40 Cehd idüp dürüşmege ṭâḳat ḳanı
Menzile irişmege ṭâʻat ḳanı

41 Sen bize bizden yaḳîn biz ʻâcizüz
Yol ıraḳ giru bize biz ḥâcizüz

42 Nâtüvân ü ḫasta vü bî-çâreyüz
Ḫidmetüñden ġâfil ü âvâreyüz

43 Yâ İlâhî fażluñı eyle delîl
Yoḳsa azduḳ yoldan uş ḳalduḳ ẕelîl

---

34 / gibi: bigi AÖ1
// gibi: bigi AÖ1
35 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur
/ naḳş: nefs AÖ1 / 1.mısra İÜ1'de: Ḳılup anlar mâlı nefsi yurdı terk
36 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur.
/ hem infâḳı: infâḳı FB, hem ittifâḳı İÜ1
// bir: yir AÖ1 / yig: AÖ1'de yok, biñ AE1, İÜ1
37 Beyit MCON1, AE2 ve İÜ1'de yoktur.
38 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur.
/ Ehl-i Cennât: Ehl-i Cennet FB
40 // ṭâʻat: ṭâḳat FB
41 // ıraḳ: uzaḳ AE1, AE2 / ḥâcizüz: ʻâcizüz BU1, AE1

44 Niçemâ kim yazuğumuz çokdurur
Senden artuk kimsenemüz yokdurur

45 Kapuñı koyup ne yire varalum
Tapuñı koyup kime yalvaralum

46 Eyü yavuz biz dahı kullaruñuz
İşigün muhtâcı yohsullaruñuz

47 Müstecâb it bu münâcâtumuzı
Hem kamu da'vât u hâcâtumuzı

48 İ Hudâ'ya pâk zâtuñ hakkıçün
Arı esmâñ u sıfâtuñ hakkıçün

49 Kibriyâñ u fazl-ı 'ilmüñ hakkıçün
Yüce haddüñ 'afv ü hilmüñ hakkıçün

50 Rahmet ü lutf u cemâlüñ hakkıçün
Kudret ü 'ızz u celâlüñ hakkıçün

51 Dutma bizi kahruñ u 'adlüñ ile
Rahmet eyle lutfuñ u fazluñıla

52 Ger bizim yüz biñde bir suçumuzı
Sorup aña göre tutasın bizi

53 Tamu dibinde kalavuz tâ ebed
Bizde hod cürm ü hatâlar bî-'aded

---

44 / Nîçemâ kim:Nîçe kim MCON1, FB, Nîçeye kim BU1,AE1, ne kadar kim İÜ1
/ çokdurur: gey çokdurur FB
// kimsenemüz: kimesnemüz AÖ1, MCON1, BU1
45 / varalum: yalvaralum MCON1
48 / pâk zâtuñ: pâk-i zâtuñ BU1, FB, AE1, İÜ1
49 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur.
/ Kibriyâñ: Kibriyâ AE1 // haddüñ: hadd ü İÜ1 /AE1'de, müteakip beyitlerdeki "hakkıçün" ibaresi "hürmetiçün" şeklinde tashih edilmiştir.
50 Beytin 2.mısra'ı MCON1'de yoktur.
53 // hod: hem FB

54 Bize şunı kıl kı lâyıkdur saña
Kılma şuñı kim bizüz lâyık aña

55 Bize lâyık zillet ü cürm ü hatâ
Saña lâyık rahmet ü lutf u 'atâ

56 Tevbe kılup tapuña yüz tutduk uş
Gözümüz pür-yaş elimüz kuru boş

57 Yâ ġıyâse'l-müstaġisîn el-amân
Sen 'inâyet kıl bize yâ Müste'ân

58 Elbir itdi nefs ü Şeytân-ı habîs
Mübtelâ kalduk aġisnâ ya Muġîs

59 Yâ ilâhî neccinâ mimmâ nehaf
Suçumuzı Mustafâ'ya kıl ma'âf

60 Ol Safîyu'llah Âdem hakkıçün
Dahı Hâbil üzre mâtem hakkıçün

61 Kurb-ı Şît ü rif'at-ı İdrîs içün
Nevha-'i Nûh u dem-i Cercîs içün

62 Havf-ı Yahyâ vü amân-ı Hûd içün
Habs-ı Yûnus naġme-'i Dâvûd içün

63 Yâ Rab Eyyûb'üñ belâya sabrıçün
Hem Süleymân'uñ 'atâña şükriçün

64 Dahı Ya'kûb'uñ firâk u hüzniçün
Yûsuf'uñ kurb u visâl ü hüsniçün

---

54 // kim: ki İÜ1
56 // kuru: dahı İÜ1
57 / müstaġisîn: müstaġiseyn MCON1
58 // kalduk: kıldık İÜ1
59 // ma'âf: mu'âf MCON1
62 / amân-ı Hûd: Lokmân u Hûd BU1, FB
64 // visâl: visâle AÖ1

65 Ḥubb-ı İbrâhîm içün kim i Celîl
Çaldı İsmâ‘îl'e bıçaḳ ol Ḫalîl

66 Hem şol ulu ḳoç ḥaḳıçün kim fidî
Viribidüñ aña ḳurbân eyledi

67 Dâniyâl'uñ ‘ilm-i istiḥḳâḳıçün
Daḫı Ẕü'lkifl nebüñ İsḥâḳ içün

68 Hem nebîlerüñ Şu‘ayb'ıla ‘Üzeyr
Ḥürmetiçün âḫirümüz eyle ḫayr

69 Ṭûr u Mûsâ-yı Kelîmu'llah içün
Hem dem-i ‘Îsâ-yı Rûḥu'llah içün

70 Ḥikmet-i Loḳmân u Ẕü'l-ḳarneyn içün
Ol Ḥabîb'üñ Seyyidü'l-Kevneyn içün

71 Anuñ ol bedr alnı nûrı ḥaḳḳıçün
Hem ṣafâ ḳalbi ḥużûrı ḥaḳḳıçün

72 Yaġrınındaġı Nübüvvet Mühriçün
Daḫı göġsindeki ümmet mihriçün

73 Ol güneşden aydan aydın alına
Sen bağışla bizi hem ḳoş âline

74 Hem Ebu Bekr ü ‘Ömer ‘Os̱mân ‘Alî
Ḥürmetiçün bizi daḫı ḳıl velî

---

65 / i Celîl: ol Halîl AÖ1
// Çaldı İsmâ‘îl'e bıçaḳ: Çaldı bıçaḳ İsmâ‘îl'e BU1
67 // Ẕü'lkifl: Ẕâ'lkifl MCON1, AE1, Ẕü'lkefül BU1,Ẕîlkifl İÜ1/Nebüñ: Nebi İÜ1
69 / Mûsâ-yı Kelîmu'llah: Mûsâ Kelîmu'llah FB, AE2
// hem dem-i: hem daḫı AE2, İÜ1 /‘Îsâ-yı Rûḥu'llah:‘Îsâ Rûḥu'llah FB
71 / bedr alnı: bedir alnı AÖ1
72 // mihriçün: mühriçün AÖ1, İÜ1
73 / aydan aydın: aydın iden BU1
// âline: iline İÜ1
74 / Hem: Ol AE1

75 Ḥaṣṣa Ṣıddıḳ'uñ o ṣıdḳ u bezliçün
Hem ʻÖmer heybetleri vü ʻadliçün

76 Daḫı ʻOs̱mân'uñ ḥayâsı ḥaḳḳıçün
Hem ʻAlî ʻilmi sehâsı hakkıçün

77 Ol aġac dibinde olan ʻahd içün
Kim anı ḫoş biʻat itdi cehd içün

78 Anda gönderdügüñ âyet ḥaḳḳıçün
Anlara olan beşâret ḥaḳḳıçün

79 Hem Muhâcirler ü hem Enṣâr içün
Ehl-i Beyt ü ṭâbiʻîn aḫyâr içün

80 Şol şehâdet ḥaḳḳıçün kim Seyyideyn
Bî-günâh öldi Ḥaṣan birle Hüṣeyn

81 Enbiyâ vü evliyâ vü aṣfıyâ
Ḥaḳḳıçün ya ẕe'l-Celâl-i Kibriyâ

82 Hem ḫaṭarlu yirde ya niʻme'l-vekîl
Yalıñuz ḳoyup bizi ḳorḳutmaġıl

83 Yemlihâ'nuñ ol mübârek râhıçün
Hem aña uyan ḳamu hem-râh içün

84 Kim biriküp menzil aldılar iti
Bile gitdi dönmedi çoban iti

85 Biz bu dünyâ ziynetin ḳoyımazuz
Yoldaş olup mürşide uyımazuz

---

75 / Ḥâṣṣa: Ḥâṣa MCON1, AE1, AE2
77 / aġac: şecer BU1
78 / gönderdügüñ: indürdügüñ AÖ1
79 / hem: her AÖ1
80 / şehâdet: saʻâdet AE1
81 / evliyâ vü aṣfiyâ: aṣfiyâ vü evliyâ AE1
82 / Hem: her AÖ1, MCON1, BU1, AE2
84 / Kim: Hem AÖ1 / menzil: menzel AÖ1 / iti: atı BU1
85 // mürşide uyımazuz: mürşide hem uymazuz FB

86 İ yoluñ hâdisi mülküñ mâliki
Sen yitişdür menzile her sâliki

87 Nitekim Ḳıṭmîr'i eyledüñ ḳabûl
Hem bizi ḳılma bir itden âlu kul

88 Azıġumuz yoḳ suçumuz çoḳdurur
Yazıġumuz çok gücümüz yoḳdurur

89 Yol uzaḳ yaḳında şinlik dah̲ı yok
Kârübân gitdi ḥarâmî ḳorh̲u çok

90 Fażluñıla sen oñar sendin yaña
Hem hidâyet vir biz azmış ḳuluña

91 Kim delüler bigi uṣṣuz gezerüz
Her dem a'mâ bigi yoldan azaruz

92 Ger bize raḥmet ḳılursañ ya Raḥîm
Şâẕ ola Muh̲târ u ḳahr ola Racîm

93 Ger 'azâb eyleyesin ola melûl
Dost şâẕ ola vü Şeyṭân fużûl

94 Luṭfuñıla dostunı şâẕ eylegil
Ḳahruñıla düşmeni yâd eylegil

95 Aḥmed'e Ḳur'ân'ı getürdüñ şefî'
Sen baġışla suçumuzı yâ semî'

---

86 / İ: Ol BU1
87 // 2.mısra AE1'de: Hem bizi ḳıla bir itden eyü kul
89 // korh̲u: dah̲ı MCON1
90 / oñar: öñer BU1
91 / Kim: Ki İÜ1 / bigi: gibi FB, AE1, İÜ1 / uṣṣuz: işsüz AÖ1, MCON1, BU1, FB, İÜ1, ıṣṣuz AE2 / gezerüz: yilerüz BU1, AE1
// a'mâ: a'sâ MCON1 / bigi: gibi FB, AE1, İÜ1
93 // Dost: Dostuñ BU1, FB, Düşmenüñ İÜ1
95 / Aḥmed'e : Ahmed ü AÖ1, MCON1

96 Yidi Muṣḥaf ṭûl-ı Ḳur'ân ḥaḳḳıçün
Münzel-i tenzîl-i Fürḳân ḥaḳḳıçün

97 Fażl-ı B'ismil'-lahi'r-Raḥmani'r-Raḥîm
Ḥaḳḳıçün raḥm it kerem kıl yâ Kerîm

98 Fâtiḥa fetḥiçün i Ḥaḳ vir fütûḥ
Kim bu ölmiş cismümüze ola rûḥ

99 Hem Elif Lâm u Nisâ' vü Mâ'ide
Ḥaḳḳıçün rûzî ḳıl ulu fâ'ide

100 Âyete'l-Kürsî vü nûr-ı ḫâṣıçün
Ve'ż-Żuhâ vü Sûre-'i İḫlâṣ içün

101 Sûre-'i En'âm u Ḳâf A'râf içün
Kâf u Hâ Yâ 'Ayn u Ṣad Ahḳâf içün

102 Tevbe vü Ṭâhâ vü Yâsin ḥaḳḳıçün
Hem Heme ḤâMim ü Ṭâsin ḥaḳḳıçün

103 Sûre-'i Enfâl ü Ṣâd El-Kehf içün
Bizi 'afv it ṭutma cürm ü sehv içün

104 Sûre-'i İnnâ Feteḥnâ ḥaḳḳıçün
Nuṣret-i Fetḥ ü İzâcâ' ḥaḳḳıçün

105 Hel Etâ vü Sûre-'i Loḳmân içün
Sûre-'i Ve'n-Necm ü Er-Raḥman içün

---

96 / Ḳur'ân: Fürḳân FB
// Münzel-i tenzîl: Münezzel tenzîl AÖ1 / Fürḳân: Ḳur'ân FB
97 // raḥm it: raḥmet İÜ1 / Kerîm: Raḥîm MCON1
98 / fetḥiçün: fâtiḥiçün FB, ḥaḳḳıçün AE2
99 // ulu: eyü FB
100 / nûr-ı ḫâṣıçün: nûr-ı ḤâMîm içün İÜ1
101 / Ḳâf A'râf: A'râf Kâf MCON1, AE2
104 / ḥaḳḳıçün: fetḥiçün AÖ1
// ḥaḳḳıçün: fetḥiçün AÖ1
105 / Sûre-'i Loḳmân: Sûre-'i Nu'mân AE2

106 Sûre-'i Ve't-Tûr Sebbih'ler içün
Cümle tesbîh ü müsabbihler içün

107 Yûnus u Hûd u Mübarek hakkıçün
Yûsuf u Ra'd u Tebârek hakkıçün

108 Sûre-'i Ve's-Sâffât u 'Ankebût
Hakkıçün rûzı kıl i Hak zâd u kut

109 Nahl ü Sübhâne'llezi Esrâ içün
Hem mübârek Mescidü'l-Aksâ içün

110 Sûre-'i Ahzâb u İbrâhîm içün
Vâkı'a Nûn Ve'l-Kalem Ta'zîm içün

111 Sûre-'i Hicr ü Tükaddim hakkıçün
Hem Talak'ıla Tuharrim hakkıçün

112 Kamu Kur'ân indügi evkât içün
Cebra'îl'ün geldügi evkât içün

113 İşidüp hükmin tutanlar hakkıçün
Rikkat odıla tütenler hakkıçün

114 Biz fakîri agninâ mimmen sivâk(?)
Kim yiter bir lokma vü hırka sivâk

115 Kutb u Üçler Yidiler Kırklar hakı
Dahı Üçyüzler ü her gayb er hakı

116 Dîn içinde cümle râsihler hakı
Dahı irşâd-ı meşâyihler hakı

117 Ehl-i keşf ü pür-kerâmetler hakı
İşleri vecd ü vilâyetler hakı

---

109 / Esrâ içün: esrârıçün MCON1
112 // evkât: sâ'at AE1, AE2
113 // Rikkat odıla: Rikkat(BU1'de Dikkat) odına AÖ1,BU1, FB, İÜ1
114 / agninâ: agniyâ MCON1, BU1, agisnâ AE1
115 / gayb er: gaybet er FB / hakı: hakkı FB (Bütün mısra sonlarında)
117 / pür-kerâmetler: pür-kerâmetlüler AÖ1

118 ‘Âlim ü ‘âmil müfessirler ḥaḳı
Fâżıl u kâmil müẕekkirler ḥaḳı

119 Her faḳîr ü ḫasta ṣâbirler ḥaḳı
Hem ġanî cömerd ü şâkirler ḥaḳı

120 Gice ḳâyim irte ṣâyimler ḥaḳı
Şol żuhâdan ṣoñra nâyimler ḥaḳı

121 Fitneden ḳaçan müsâfirler ḥaḳı
Dünyeden geçen mücâvirler ḥaḳı

122 Bî-riyâ ḥâcı vü ‘âbidler ḥaḳı
Bî-ġaraż ġâzî vü câhidler ḥaḳı

123 Şol şehîd olan mücâhidler ḥaḳı
Arı iḫlâṣıla zâhidler ḥaḳı

124 Yazuġından tevbe ḳılanlar ḥaḳı
Derdile yanup yaḳılanlar ḥaḳı

125 İllerinden ayru düşenler ḥaḳı
Ġurbet içre ṣayru düşenler ḥaḳı

126 Anlaruñ âhı vü ol derdi ḥaḳı
Gözi yaşı vü yüzi zerdi ḥaḳı

127 Hem yetîm olup ḳalan ma‘ṣûm içün
Atadan vü anadan maḥrûm içün

---

119 / her: hem AE1
121 // Dünyeden: Dünyâdan AÖ1, MCON1, BU1, FB / mücâvirler: müsâfirler MCON1, BU1
122 // câhid: ḥâmidler İÜ1
123 / şehîd: şehîdler AÖ1
124 / Yazuġından: Yavuzından BU1
126 / âhı vü ol derdi: ol âhı vü derdi AÖ1, AE2, İÜ1, derdi vü âhı FB, ol derdi vü âhı AE1
127 / Hem: Her MCON1, BU1
// maḥrûm: mecrûh AE1

128 Anlaruñ yaşluca gözi hakkıçün
Alçacuk göñli vü sözi hakkıçün

129 Dünle hayr ile seherler hakkıçün
Subhudem âh-ı seherler hakkıçün

130 Şol sınuk göñüller âhı hakkıçün
Uyanıklar seher-gâhı hakkıçün

131 İhtiyâr ile dönen dervîş içün
Iztırâr ile yanan dil-rîş içün

132 Bizi sen sakla riyâ vü süm'adan
Dahı hâlî kılma cem'-i Cum'adan

133 Şol güninde gizlü sâ'at hakkıçün
Hem düninde dürlü tâ'at hakkıçün

134 'Işkuña cânın viren 'uşşâk içün
Bî-nişân dizâruña müştâk içün

135 Leyle-i Kadr ü Şeb-i Mi'râc içün
Hem Burak u Hülle Hil'at Tâc içün

136 Ol Habîb'e kılduğuñ i'zâz içün
Hem aranuzdağı râz u nâz içün

137 Ol gice bildürdügüñ esrâr içün
Gözine gösterdügüñ dizâr içün

---

128 // göñli: göñül FB
130 Beyit yalnız AE1'de vardır.
131 // yanan: yeyen MCON1
133 / 1.mısra MCON1'de yoktur
// düninde: düşinde BU1
134 / 'Işkuña: Her ne İÜ1
135 / Leyle-i Kadr: Leyl-i Kadr AÖ1 / Şeb-i Mi'râc: Şey'-i Mi'râc AÖ1 / 1.mısra FB'de: Leyl-i Kadr ü Şeb-i Mi'râc'ı içün
// Burâk: yarak BU1
137 / bildürdügüñ: bildürgüñ AÖ1

138 Kurbet-i Cibrîl ü Mikâ'îl içün
Dahı İsrâfîl ü 'Azrâ'îl içün

139 'Arşı götüren melekler hakkıçün
Hem kamu ehl-i felekler hakkıçün

140 'Arş u Kürs ü Çarh u Mînâ hakkıçün
Kuds ü Ka'be Tûr-ı Sînâ hakkıçün

141 Gök ü yir ü ay u güneş hakkıçün
Âb u hâk ü bâd u âteş hakkıçün

142 Kutb-ı seyyâre Süreyyâ hakkıçün
Kûh-ı Kâf u Yidi Deryâ hakkıçün

143 Bize rahm it İsm-i A'zâm hakkıçün
Hacc-ı makbûl âb-ı Zemzem hakkıçün

144 Hakk-ı be-ihrâm u kurbân u be-'ıyd
Saña yakîn eyle gayrüñden ba'îd

145 Yesrib ü Bethâ hakıçün yâ Gafûr
Kubbe-'i Sahrâ hakıçün yâ Şekûr

146 İ Kerimü'l-lahı Rahmanü'r-Rahîm
Fazlı bî-had bezli çok lutfı delîm

147 Ölmez ü göçmez ü konmaz pâdişâh
Yimez ü içmez uyumaz pâk ilâh

---

140 // Ka'be: Ka'b FB
141 / Gök ü yir: GÖK yir AÖ1, Yir ü gök BU1, AE1 / 1.mısra FB'de: Gök yiri ay u güneşler hakkıçün
142 / Kutb u seyyâre: Necm-i seyyâre AE1
144 / Hakk-ı be-ihrâm: Hak bi-ihrâm MCON1, FB / kurbân u be-'ıyd: be-kurbân-ı 'ıyd MCON1, AE1, AE2, İÜ1 / 1.mısra AÖ1'de: Hak be-ihrâm u be- kurbân u be-'ıyd
146 / İ: Yâ FB
// bî-had: bî-'ad İÜ1 / bezli: 'adli BU1
147 Beyit yalnız BU1'de vardır.

148 Şol dikenden gül ṣadefden dür viren
Sensin ayruḳ pes daḫı kimdür viren

149 Her ne dirlik kim dirildüm ma'ṣiyet
Nâdimem ḫayr eyle ṣoñın 'âḳıbet

150 Tevbe ḳıldum sen ḳabûl it yâ Ḥalîm
Kim direm Estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

151 Bu Kemâl Ümmî yazuḳlu ḳuluña
Bay ḳapuñ dilencisi yoḫsuluña

152 Ṣon nefesde 'ömri şem'i uçıcaḳ
Bu fenâdan ol beḳâya göçicek

153 Fażluñıla dîn ü imân yoldaş it
Tevbe vü tevfîḳ ü Ḳur'ân yoldaş it

154 Ḳamu mü'min ḳardaşıla ya Raḥîm
Raḥmet it bize kerem ḳıl yâ Kerîm

155 Nez' vaḳtinde şaşurma bilümüz
Ẕikr ü Tevḥîde revân it dilümüz

156 Cân acıġın bize âsân eylegil
Yoldaşumuz âḫir îmân eylegil

---

148 Beyit yalnız BU1'de vardır.
149 // Nâdimem: Ne diyem BU1, AE2
150 / Ḥalîm: Kerîm AE1
// Kim: Ki FB
151 // dilencisi: dilenci İÜ1
152 / 'ömri şem'i uçıcak: 'ömri şem'i sönicek AE1, 'ömür ḳuşı uçicek BU1
153 // tevfîḳ ü Kur'ân: tevfîḳ ü ṭâ'at AE1, AE2 / yoldaş: yâr İÜ1/ 2.mısra AÖ1'de:
Ḳamu mü'min ḳardaşıla ḥâldaş it
154 / ḳardaşıla: yoldaşıla FB / Raḥîm: İlâh BU1
// ḳıl: it MCON1
156 / acıġın:acısın FB

157 Sin ʿazâbından bizi eyle emîn
Hem geñez kıl sorıcılar hüccetin

158 Dahı âmennâ ki kopar Yevm-i Neşr
Kıl safîler saffı içre bizi haşr

159 Sağ elümüze yarın ak biti vir
Kıl terâzû üzre hayrumuz ağır

160 Hem Sırât üstinde berk akdâmumuz
Kıl ki geñez giçe andan kamumuz

161 Hem halâyık olıcak iki bölük
Bizi Uçmağ ehline koş dibelük

162 Bizi fazluñla ilet ol Uçmağ'a
Kim kanadımuz yok anda uçmağa

163 Hûr u Gılmân Havz u Vildân hakkıçün
Hem kusûr u Hülle Rızvân hakkıçün

164 Kevser ü Tûbî ʿAden Uçmağ içün
Bâl ü Süd ü Hamr u Su Irmağıçün

165 Bize sen tuş eyle yoluñ sehlini
Yarlığa hem cümle îmân ehlini

---

157 // geñez: geñgez AÖ1, âsân AE1 / hüccetin: su'âlin AE1 / 1.mısra İÜ1'de: Kim giñez eyle sorıcı hüccetin
158 / Neşr: Neşir FB
// haşr: haşır FB, hay İÜ1
159 // terâzû üzre: terâzümüzde BU1
160 / üstünde: üzre AE1, AE2
// geñez giçe andan: andan tiz giçevüz BU1
162 / fazluñla: fazluñıla AÖ1,MCON1, AE1, AE2 / ol: AE1'de yok
// kanadumuz: cenâhumuz BU1 / anda: aña İÜ1
2.mısra MCON1'de, sonradan ilave edilen şekliyle: Bizde tâkat yokdur [bir kelime okunamıyor] geçmege
164 / ʿAden: vü ʿAden AÖ1 / Uçmağ içün: Irmağıçün AE2
// Su Irmağıçün: Suvarmağ içün İÜ1

166 İ katı taşdan döken yire Zülâl
Kim be-gayet teşnedür Ümmî Kemâl

167 Kudretüñ kabzında çün bî-had şu var
Rahmetüñe gey susamışdur suvar

168 Fâ 'i lâ tün fâ 'i lâ tün fâ 'i lat
Tañrı hak bâtıl kamu esnâm u Lât

8

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ Kerîm Allah'u Settârü'l-'Uyûb
İ Rahîm Allah'u Gaffârü'z-Zünûb

2 Ne diyesümüz saña ma'lûmdur
İ 'Alîm Allah'u 'allâmü'l-guyûb

3 Tâli' ü devlet güni kılsa tülû'
Kılmadın bu 'ömrimüz ayı gurûb

4 Her ne iş kim işleriseñ i latîf
Yirlü yirince kamu ra'nâ vü hûb

5 Şuña kim bu göñlümüz kılur heves
Ah ki hergiz elümüz irmez şunup

---

166 / yire Zülâl: bize Zülâl BU1, İÜ1, Ab-ı Zülâl AE1
167 Beyit AE1'de yoktur.
/ kabzında: kabzından AÖ1
// gey: AE2'de yok / susamışdur: susamışdurur AE2
168 // hak: bir İÜ1

8

MC(68.b), MK1(42.b), AÖ1(71.b), BU1(67.b), FB(160), HM(58.a), İÜ1(76), PP(34.b)

2 / diyesümüz: diyem sözüm MC, diyesiz HM / saña: saña kim HM / ma'lûmdur: ma'lûmdurur BU1, FB, HM
// 'allâmü'l-guyûb: Gaffârü'z-Zünûb MK1, İÜ1
3 / güni: güneşi FB / kılsa: PP'de yok
// ayı: anı PP
4 / ne iş kim: işi kim FB / işleriseñ: işlerüz PP
5 / kim: ki kim AÖ1 / kılur: eyler MK1
// ki: kim AÖ1, FB / elümüz: elim FB

6 Ya şunı kim cânumuz gördi kerîh
Hergiz andan ḳurtulımaduḳ ḳaçup

7 Sen Ḳavî Sulṭân u biz ʻâciz ḳuluz
Uş ḳapuñda ṭururuz fażluñ umup

8 Bizi bu dirligile öldürmegil
Yâ Rab illâ tevbe ṣuyında yunup

9 Yaluñuz ḳoyup bizi ḳorḳutmaġıl
Şunda kim tiz gideler sine ḳoyup

10 Vaḳtidür kim ḳılasın fetḥ ü fütûḥ
İ ʻaẓîm Allah u fettâḥü'l-ḳulûb

11 Bu Kemâl Ümmî meded senden diler
İ ḥekîm Allah u keşşâfü'l-kürûb

12 Yolda tevfîḳuñ refîḳ it bize kim
Varavuz senden yaña aña uyup

9

Mef ʻû lü / me fâ ʻî lü / me fâ ʻî lü / fe ʻû lün

1 Yâ Rab bizi bu ġaflet içinden sen uyandur
Hem şunları kim bizcileyin nefse uyandur

---

6 / cânumuz gördi: gördi cânumuz PP
// ḳurtulımaduḳ: ḳurtulmaduḳ PP
7 / sulṭân u: sulṭânsın PP
8 // Yâ Rab: Yâ Rabbi PP / illâ: ille MC / ṣuyında: ṣusundan PP
9 // tiz gideler: berkideler AÖ1, PP / sine: sinde İÜ1
10 Beyit MC'de yoktur.
/ kim: İÜ1'de yok
// fettâḥü'l-ḳulûb: fettâḥü'l-kürûb MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, İÜ1
11 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ diler: umar MC
12 // aña: âgâh MC, BU1

9

MC(44.b), MK1(83.a), MCON1(98.b), BU1(118.b), FB(322)

1 / içinden: içinde MCON1

2 Ḥâcetlerümüzi keremüñ birle revâ ḳıl
Ne diyesümüz çünki saña bellü beyândur

3 Fâş itme bizüm ʿaybumuzı i yüce Settâr
Ger h̲alḳa nihân ise saña cümle ʿayândur

4 Şol ʿâşıḳ-ı ṣâdıḳlarınuñ ḥaḳḳıyiçün kim
ʿIşḳuñda ḳamu memleket ü câhı ḳoyandur

5 Dah̲ı şu bahâdırlaruñ içün ki riyâsuz
Yoluñda senüñ mâla başa câna ḳıyandur

6 Sermâyeleri kim bize virdüñ telef itdük
Hiç aṣṣı görinmez işimüz külli ziyândur

7 Aṣṣı şular itdi ki bu bâzâruñ içinde
İh̲lâṣıla her varlığını yoġa ṣayandur

8 Çün bilümüzi bükdi aġır yükleri nefsüñ
Ṭut elümüzi luṭfuñıla bizi ṭayandur

9 Şol ḳâniʿ ü ṣâbirleriçün kim niçe günler
Bir pâre ḳuru ḳorṣayıla ḳarnı ṭoyandur

10 Raḥmetleriñüñ baḥri çü mevc ura ḳıla cûş
Bir ḳaṭresi yüz biñ yüzi ḳarayı yuyandur

11 Ne ġam bitümüz ṭoldısa yazuḳ yazusında
Çün tevbeyile fażluñ anı girü yuyandur

12 Ḥilm içre bizi pâk idü ẕevḳuñ ṣuyıla yu
Şevḳuñ yilini esdürü ʿışḳ odıña yandur

---

5 / şu: şol FB / ki: kim MCON1
// mâla başa: mâl u baş u MK1, MCON1, BU1 / 2.mısra FB'de: Yoluñda senüñ mâl ü bâḳı vü cânı ḳoyandur

7 Beyit FB'de yoktur

9 / kim: ki MK1 / niçe günler: gice gündüz MC

10 // yüzi ḳarayı: yüz ḳarasın BU1

11 // anı: eli MCON1

12 / idü: idüben MCON1 / ẕevḳuñ: ʿafvüñ MC, şevḳuñ FB
// esdürü: esdürüp BU1, esdür FB

13 Ayırma Kemâl Ümmi'yi i bir du cihânda
Şol girçek erenden ki bu her sırrı duyandur

14 Ḳaçan ḳalısar ġafletüñ uyḫusı içinde
Her kime ki sen eydüriseñ yatma uyan dur

10

Fa 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Tevbe ḳıldum yâ İlâhî (neccinâ mimmâ neḫâf)
Gerçi ḳıldum her günâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

2 Hâdi sensin yoldan azdum sen hidâyet vir baña
Gösterivir ṭoġru râhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

3 Yâ (ġıyâs̱e'l-müs̱taġîs̱în) işbu 'âṣî ḳuluña
Sen 'inâyet ḳıl nigâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

4 Nitekim Ḳıṭmîr'i maḥrûm itmedüñ bizi daḫı
Sen ḳabûl eyle kemâhî (neccinâ mimmâ neḫâf)

5 (Ḳâżiye'l-ḥâcât) sensin kim senüñ ḳapuñdurur
Cümle başuñ secde-gâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

6 Ḥâcetüm bir 'ışḳ u dertdür ḥażretüñden yâ Ġanî
İstemezem mülk ü câhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

7 Bizi şol ṣûfî vü ṣâfîler ṣafında cem' ḳıl
Kim ḳodılar ḫâne-ḳâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

---

13 / dü: iki BU1
// bu: MCON1'de yok / sırrı: sözi MC

10

MC(103.a), MK1(69.a), AÖ1(107.b), BU1(101.a), FB(249)

1 / Tevbe ḳıldum yâ İlâhî: Yâ İlâhî tevbe ḳıldum MC
5 / kim senüñ ḳapuñdurur: kim senüñ ḳatuñdadur AÖ1, ki senüñ ḳapuñdadur FB
6 Beyit AÖ1'de yoktur.
7 Beyit AÖ1'de yoktur.

8 Sen şu Sulṭânsın ki dâyim yüz dutup dergâhuña
Dir bu ḳamu dünye şâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

9 Bizi Şeyṭân leşkerinüñ ġâretinden ḳıl emîn
Hem ḳamu mîr ü sipâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

10 El-amân bu nefsüm elinden aġis̱nâ yâ Muġis̱
Kim direm her gâh u gâhî (neccinâ mimmâ neḫâf)

11 Sensin âḫir ḳamu yirde yâ (amâne'l-ḫâ'ifîn)
Ḳorḫulu ḳullar penâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

12 Çün kebâyirden ṣaġâyirden peşîmânem ḳamu
Kim ḳıluram dün gün âhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

13 Ah ki mâlâya'ni yirde cehlile ḫarc eyledüm
Bunca 'ömr ü sâl ü mâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

14 Aġlayu ḳapuña geldük ṭapuña yalvaruruz
Ṭopraġa sürüp cibâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

15 İ Ḫudâ yâ faẓluñıla vâṣi' ü pür-nûr ḳıl
Bize ol ḳarañu çâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

---

8 Beyit AÖ1'de yoktur.
// dünye: dünyâ MK1, FB
9 Beyit AÖ1'de yoktur.
10 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ Kim: Ki BU1
// gâh u gâhî: gâhî BU1
Beyit MC'de: El-amân bu nefs-i ser-keş şûm elinden yâ Muġîs̱
Kim direm her gâh-gâhî (neccinâ mimmâ neḫâf)
11 Beyit AÖ1'de yoktur.
12 / kebâyirden ṣaġâyirden: ṣaġâyirden kebâyirden MC /1.mısra AÖ1'de: Yâ İlâhî suçlarum çokdur sen 'inâyet ḳıl baña
// dün gün: dün ü gün AÖ1
13 // sâl ü mâhı: mâh ü sâli BU1, FB
14 / ṭapuña: ḳamu FB
// sürüp cibâhı: yüz sürüp cibâhı AÖ1
15 / vâṣi': vâẓıḥ MC

16 Cânumı mecrûḥ ḳıldı zaḫmı nefs oḳlarınuñ
Olmışam umâc-gâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

17 Raḥmetüñ deryâlarından ẕerrece eksilmeye
Ḳansa biñ biñ teşne mâhî (neccinâ mimmâ neḫâf)

18 Aġlamaḳdan çaġlamaḳdan yaşlarum ḳıldı sipîd
Gözümi yüzüm siyâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

19 Bu Kemâl Ümmî ża'îfüñ tevbesin sen ḳıl ḳabûl
Pâdişehler Pâdişâhı (neccinâ mimmâ neḫâf)

11

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 Yâ ḥayy u Vehhâb ü Ḥalîm estaġfiru'llahe'l-'aẓîm
Yâ Rabb ü Tevvâbü'r-Raḥîm estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

2 Yâ bî-nişân u bîr ü bâr yâ bî-mekân u girdigâr
Yâ Ṣâni' u perver-digâr estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

3 Yâ Ḥaḳḳ u Settârü'l 'Uyûb yâ Ferd ü Ġaffârü'ẕ-Ẕünûb
Yâ vitr ü 'allâmü'l-ġuyûb estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

4 Sen tevbe vir ben 'âṣiye kim tâ'ib olam bî-riyâ
Yâ ẕe'l-Celâli Kibriyâ estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

5 Çün saña dutdum yüzümi gafletden uyar gözümi
Sapıtma yoldan izümi estagfiru'llahe'l-'azîm

---

16 // umâc-gâhı: evmâc-gâhı MK1, umâc u gâhı FB
17 / ẕerrece: ḳaṭrece MK1, AÖ1, FB
// biñ biñ: biñ AÖ1
18 / yaşlarum: gözlerüm MC, başlarum BU1

11

MC(105.b), MK1(68.b), MCON1(144.a), BU1(100.a), FB(246)

1 / Yâ: İ MC / Vehhâb u Ḥalîm: Vehhâbü'l-Ḥakîm MCON1
// Tevvâbü'r-Raḥîm: Tevvâb u Raḥîm MC, MK1, FB
2 / bâr: riyâ FB
4 / ẕe'l-Celâl: ẕû'l-Celâl BU1
5 / gözümi: özümi FB

6 Cürm ü cinâyet bî-şumâr işlemişem leyl ü nehâr
Bugün peşîmânam hezâr estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

7 Ṣuçumı bildüm aġlaram âhıla cânum ṭaġlaram
Miskinlige bil baġlaram estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

8 Ben baña çok ḳıldum ẓulüm geldi yolum aldı ölüm
Bârî diye ṭursun dilüm estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

9 Nefsüm baña olmadı ram geydüm yidüm içdüm ḥarâm
Yâ Rab helâlden vir ṭa'âm estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

10 İçüm ṭaşum zerḳ ü riyâ sözüm fuḥuş yüzüm ḳara
Zühdüm ḳamu sehv ü ḫaṭâ estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

11 Ṣuçsuz ṭutup bu ḫalḳa kin nîçe idem ġaybetlerin
Yâ Raḥmeten li'l-'âlemîn estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

12 Ḥırṣ u ḥased nefs ü hevâ kesb itmişem ben bî-nevâ
Her derdüme senden devâ estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

13 Ṭaşum sipid içüm siyâh aşum ḥarâm işüm günâh
Her dem dirîġâ ḥayf u âh estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

14 Şerrüm delimdür ḫayrum az 'ömrüm ḳaṣîr fikrüm dırâz
İ bî-niyâz u kârısâz estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

15 Çün ḳılmaduñ nebbâşı red ḳapuñdan i Ferdü'ṣ-Ṣamed
Ḳullara fażluñ bî-'aded estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

16 (Lâ taḳnatû)dan yâ mecid bize daḫı vardur ümîẕ
Raḥmetlerüñden kıl mezîd estaġfiru'llahe'l-'aẓîm

---

6 Beyit yalnız MCON1'de vardır.
7 / Ṣuçumı bildüm: Ṣuçum bilüben BU1
8 / yolum aldı ölüm: ecel aldı yolum FB
// diye: diyü MC
9 / olmadı ram: uymaz müdâm MCON1
10 / fuḥuş: küfür MCON1, fuḥş u BU1
11 Beyit BU1'de yoktur.
/ idem: diyem MK1, MCON1, FB
14 / delimdür: delîm ü BU1 / ḳaṣîr: kısa MC, MCON1
15 / ḳılmaduñ: ḳılmadum BU1 / Ferdü'ṣ-Ṣamed: Ferd ü Ṣamed MC, MK1, MCON1, FB
16 // raḥmetlerüñden: raḥmetlerüñi MC

17 İ Ḥaḳ bi-ḥaḳḳ-ı Ḥaḳ Resûl çün tevbe ḳılduḳ ḳıl ḳabûl
Kim eydürüz biz ʻâṣi ḳul estaġfiru'llahe'l-ʻaẓîm

18 Ḳâyim saña dâyim şükür kim bu deme geldi ʻömür
Ger söyledüm ise küfür estaġfiru'llahe'l-ʻaẓîm

19 Ümmî Kemâl'üñ yâ ḳadîm çokdur günâhı yâ muḳîm
ʻAfv it kerem ḳıl yâ Kerîm estaġfiru'llahe'l-ʻaẓîm

20 Şol dem ki göç eyler bu cân îmânıla gönder revân
Yâ Ferd ü Rabb el-amân estaġfiru'llahe'l-ʻaẓîm

12

Me fâ ʻî lün / me fâ ʻî lün / me fâ ʻî lün / me fâ ʻî lün

1 Ḫudâvendâ güneh-kâram ki nefs elinde evkâram
Żaʻîfem ʻâcizem zâram ne ḳılam çâr u nâ-çâram

2 Dükeli maʻṣiyet bende ki nefse olmışam bende
Bıraḳmışdur beni bende ẕebûn oldum giriftâram

3 Yüzüm ḳara özüm maʻyûb sözüm herze gözüm maḥcûb
Elüm tehî dilüm mekẕub hemân bir bâġ-ı bî-bâram

---

17 / İ Ḥaḳ: Yâ Rabb MC, MK1 / ḥaḳ Resul: yâsevul?: BU1 / tevbe: FB'de yok.
Beyit MCON1'de:
İ şâh bu ben bî-çâre ḳul her dem direm ḥaḳḳ Resûl
Tevbemüzi sen ḳıl ḳabûl estaġfiru'llahe'l-ʻaẓîm
18 / Ḳâyim saña dâyim: Ḳâyim dâyim saña FB / kim: çün MK1
19 / yâ muḳîm: i muḳîm MK1
20 / gönder: göndür MC
//Rabb: Rabbî BU1, FB
Beyit MCON1'de:
Şol dem ki göç eyler bu cân yoldaşımuz eyle imân
Yâ Ferd ü yâ Rab el-amân estaġfiru'llahe'l-ʻaẓîm

12

MK1(36.a), BU1(59.a), FB(140), AE1(69), AE2(36.a), HM(50.b), İÜ1(60)

1 / güneh-kâram: güneh-kâr BU1 / ki: bu AE1
// zâram: ḫôram MK1 / çâr u nâ-çâram: çâre nâ-çâram AE1
3 / herze: mühmel MK1 / gözüm: özüm MK1
// mekẕûb: mekrûb FB, AE2 / hemân: hemîn FB / bâġ-ı bî-bâram: bâġ-ı bî-yâram BU1, AE1, yaġı Ṭataram FB

4 Yolum uzaḳ azıġum yoḳ yayaġam hem yazuġum çoḳ
Ki ḳadrümden yüküm artuḳ ʻaceb ben nîçe yol varam

5 Be-ṣoḥbet ṣâlihem ẕâkir be-ẖalvet ṭâliḥem fâcir
Be-ṣûret ʻâbidem şâkir be-sîret dîv ü mekkârem

6 Hemîşe ḥâṣılum ʻiṣyân elümde ẕellet ü ṭuġyân
Dilümde ġaybet ü bühtân ḳatı nemmâm u ġaddâram

7 Egerçi uẖrevî işde benem süst ögde vü düşde
Velîkin dünyevî işde be-ġâyet cüst ü ʻayyâram

8 Ḥicâbum ẖurd u ẖâb oldı ki maṭlûbum serâb oldı
Beḳâ mülküm ẖarâb oldı fenâ milkinde miʻmâram

9 Ne ʻilmüm var ne ẖod zühdüm ne ḥilmüm var ne ẖod cehdüm
Ki her dem ṣıdurur ʻahdüm baña bu nefs-i emmârem

10 Degül hiçbir işüm maʻlûm ne bellü diriyem maẓlûm
Ne bellü öliyem merḥûm ne bellü yoġ u ne varam

11 Ne bellü ḥaḳ işe cüstem ne bellü bâṭıla süstem
Ne bellü ʻaḳlile dostam ne bellü nefse aġ-yâram

12 Ne bellü ʻâlimem ʻâmil ne bellü ʻâmiyem câhil
Ne bellü ʻâḳilem kâmil ne bellü faẖr-ı bî-ʻâram

---

5 / ṭâlihem: ẓâlimem AE1, AE2
6 // nemmâm: ġammâz AE2
7 / benem süst: benem ben MK1, benem ol BU1, benem bu FB, degülem HM, benem İÜ1 / ögde vü düşde: kâhel ü düşde MK1, ögde vü ṭuşda FB, ögde ve hem düşde İÜ1
8 / ki maṭlûbum: şarâbum heb AE1
9 // ṣıdurur: ṣındurur FB / emmârem: mekkârem MK1, BU1, HM, İÜ1
10 / ne bellü diriyem maẓlûm: ne bellü öliyem merḥûm AE1, AE2
// Ne bellü öliyem merḥûm: Ne bellü diriyem maẓlûm AE1, AE2 / ne varam: bî-varam BU1, AE2, HM, İÜ1
11 / süstem: cüstem İÜ1
// ʻaḳlile: ʻilmile İÜ1
12 / ʻâmiyem: ʻâṣîyem BU1, AE1, HM

13 Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsıḳam nâyim
Ne bellü gündüzin ṣâyim ne bellü gice bî-dâram

14 Ne bellü ‘âşıḳam miskin ne bellü fâsıḳam ẖod-bîn
Ne bellü ṣâdıḳam mü’min ne bellü ehl-i ẕünnâram

15 Ne bellü ġam ne ẖod şâẕam ne bellü ẖîş ü bî-yâdam
Ne bellü âdemî-zâdam ne bellü naḳş-ı dîvâram

16 Ne bellü ehl-i ‘irfânam ne bellü cehl-i nâdânam
Ne bellü mest ü ḥayrânam ne bellü merd-i huşyâram

17 Bu derde bulmadum dermân bu müşkil olmadı âsân
Ki ben bî-çâre ḳul başdan ayaġa külli düşvâram

18 Ḳavülde ẓâhirâ ẖoşam fi‘ilde bâṭına boşam
Ẕikirde gerçi ẖâmûşam şiirde ehl-i güftâram

19 Ḥarâmı bulmasam nâ-çâr oluram merd-i perhiz-kâram
Ḳaçan-kim buluram i yâr ṣanasın yaġı Tatar'am

20 Baña ger bir kişi añsuz naṣîḥatten diye bir söz
Aña ḥüccet ḳıluram yüz vefâsuz merdüm azaram

21 Dirîġâ kim bu ben gümrâh özümden olmadum âgâh
Ki ‘ömrüm iksirin her gâh bu pul narẖına ṣataram

22 Behişt'i az bahâ birle ṣatun alımazam illâ
Ṭamu'ya çok bahâ birle ‘aceb niçün ẖırîdâram

---

13 / dâyim: ḳâyim FB / nâyim: ḳâyim MK1

15 / ne ẖod: ne ẖoş HM / ẖîş: hevîş BU1 / ẖîş ü bî-yâd: ẖîş ne ẖod yâdam AE1, ẖîş u ne yâdam MK1, AE2, ẖîş-i bî-dâdam İÜ1

19 / bulmasam: bulsam BU1 / perhîz-kâr: perhîz-kâram BU1
// kim: ki İÜ1 / buluram i yâr: yâr-ı cânân HM

20 /ger bir:BU1'de yok, ger kim AE1/añsuz: añsuzın BU1/ naṣîḥatden: naṣîḥatde İÜ1
// merdüm: merdem BU1, AE1, AE2, HM

21 / olmadum: olmadın AE2
// ‘ömrüm iksirin: ‘ömr iksirini MK1, AE1, AE2, HM / pul: yıl FB

22 / ṣatun alımazam: alımazam ṣatun AE1
// Ṭamu'ya: Ṭamu'yı FB, İÜ1

23 Dimişdür Seyyid-i Muḫtâr ki (Ehli's-sûḳ ehlü'n-nâr)
Meger kim ṣaklaya Settâr beni kim ehl-i bâzâram

24 Becid gösterdügüm altun velîkin ṣatduġum ḳurşun
Bu ḳulmaşlıġıla dün gün yürüyüp ḫalḳı aldaram

25 İçüm ḳalb u ṭaşum ṣâfî işüm mühmel adum ṣûfî
Benem ol ʿâṣi vü câfî ki her dem yoldan azaram

26 Çü bir ṣâlûs-ı pür-ẕerḳam riyâ deryâsına ġarḳam
Risâlem ṣûretüm ḫırḳam gören ṣanur ki din-dâram

27 Beni bu ḫalḳ eyü ṣanur yalan daʿvîme inanur
Ne bilsün ẕerḳa aldanur ki bir ʿayyâr u ṭarrâram

28 Şerîʿat bilmedin muḥkem ḥaḳîḳatden ururam dem
Ḳuru lâf ürürem her dem ki bir dâna-yı esrâram

29 Nice ḳılam ḳuru daʿvî ki yok daʿvimde hiç maʿnî
Kerâmet söylerem yaʿnî ki maʿnîden ḫaber-dâram

30 ʿAceb ben nîçe dervîşem ki ḫalḳa her yaña işem
Hevâdur ḳamu endîşem ki her aġ-yârıla yâram

31 Meger kim İblis-i ḫodbîn virür nefsüme ol telḳîn
Ki ṣuçsuz ḳamu ḫalḳa kîn dutaram şöyle kin-dâram

---

23 / Seyyid-i Muḫtâr: Aḥmed-i Muḫtâr FB
// Meger kim: Meger ki İÜ1
24 / velîkin ṣatduġum: velî ṣatduġumuz FB
// ḳulmaşlıġıla: ḳallâşlıġıla FB, AE1
25 // her dem: dâyim AE1, AE2
26 / bir: pür AE1
27 // aldanur: inanur İÜ1 / bir: pür BU1 / ṭarrâram: ṭayyâram AE1
28 / bilmedin: bilmedüm İÜ1 / ururam: ururın FB
29 / yok daʿvimde hiç: hiç daʿvimde yoḳ MK1, yoḳ hiç daʿvide AE1, yoḳ daʿvide hiç AE2 / 1.mısra FB'de: Niçe ḳılam ḳurı daʿvâ ki yok hîç daʿvimde maʿnâ
30 / işem: işüm İÜ1
// hevâdur: hevâda BU1, HM / her: FB'de yok / yâram: ben yaram FB
31 / kim: ki İÜ1 / virür: ider AE1, AE2 / nefsüme ol: bu nefsüme FB, AE1, ol nefsüme HM
// ṣuçsuz ḳamu ḫalḳa: ḳamu ḫalḳa sebebsüz AE1

32 Benem müdbîr ü mücrim ḳul ki h̲ayrum az u şerrüm bol
Hemîşe şer işe meşğûl velî h̲ayr işde bî-kâram

33 Niçe il 'aybını görem ki kendü 'aybuma körem
Benüm çok yazuğum ḳoram ilüñ azına baḳaram

34 Eger fażl eyleye H̲âliḳ oluram Cennet'e lâyıḳ
Eger 'adl eyleye bayıḳ Ṭamu'ya gey sezâ-vâram

35 Yüregüm başludurur hem gözüm yaşludurur her dem
Bu z̲ah̲me ol ura merhem kim andandur ḳamu yaram

36 Ümîz̲üm vardurur kim Ḥaḳ baña raḥmet ḳıla mutlaḳ
'Az̲âbından dah̲ı yavlaḳ ṣuçum añduḳça ḳorḳaram

37 Bu işden h̲âṭırum gam-gîn ḳıluram nâle vü nefrîn
Ki dâyim yazığum vaṣfın ciger ḳanıla yazaram

38 İlâhî ṣuçumı bildüm ṭapuña yalvaru geldüm
Muḳırrem her ne kim ḳıldum degül kim ehl-i inkâram

39 Kemâl Ümmî ḳılur ikrâr ḳamu taḳṣîrine her bâr
Ki senden özge i Ġaffâr ne ḳılam kime yalvaram

---

32 / müdbîr: müdmîn BU1
// Hemîşe: Ki dâyim AE1, AE2
33 Beyit AE2'de yoktur.
/ görem: göre FB / 'aybuma: 'aybumı HM
34 Beyit BU1'de yoktur.
// Eger: Ve ger AE1, AE2
35 / başludurur hem: başlıdur her dem BU1, FB, HM / gözüm: günüm HM / yaşludurur her dem: hem yaş ṭoludur hem BU1, gözüm hem ṭopṭoludur hem İÜ1/1.mısra MK1'de: Yüregüm başludur derhem gözüm yaşla ṭoludur hem
// ura: vere İÜ1 / kim: ki FB, HM / yâram: bâlam İÜ1
37 / işden: işde FB
// dâyim: her dem FB / yazaram: zâram AE2
38 / bildüm ṭapuña: 'afv it ḳapuña İÜ1
39 // Ki: Yâ FB, AE1, AE2 / özge: ġayrı İÜ1

40 Hudâ'yâ dilerem senden beni kurtarıvir benden
Kim ándan girü bu sen ben dimekden külli bîzâram

41 Egerçi zâru bî-mâram velîkin senden umaram
Diyesin korkma bî-çârem ki ben her derde tîmâram

13

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 İlâhî hasta dillerüz devâ kıl
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)
Katunda hâcetümüz çok revâ kıl
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

2 Hudâvendâ bize lutf u kerem kıl
Yol içinde bizi sâbit kadem kıl
Yazuklardan katı mecrûhuz em kıl
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

3 Ganî Sultânsın ihsân it fakîrüz
Za'îf ü 'âciz ü hor u hakîrüz
Bu nefs-i şûm elinde gey esîrüz
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

---

40 Beyit MK1'de yoktur. / kurtarıvir: kurtavir AE2
// bu: İÜ1'de yok / sen ben: ben sen AE1
41 / senden: Hak'dan FB, AE1, AE2
// Diyesin: Diye ki BU1, Diye kim FB, AE1, AE2 / tîmâram: dermânam AE1

13

AÖ1(15.a), MCON1(73.b), BU1(12.a), FB(28), AE1(117), AE2(41.a), HM(9.b), İÜ1(24)

1 AE2'de, yaprak kopukluğu sebebiyle ilk iki mısra eksiktir.
/ hasta dillerüz: hastalaruz İÜ1
// Katunda: Yanunda FB / revâ: devâ İÜ1
2 // 2.mısra yerine Bu ve HM'de nakarat mısra tekrarlanmıştır.
/// mecrûhuz: mücrimüz FB, mahrûm HM / em: cüzâ HM / 3.mısra İÜ1'de : Yazuklardan bizi lutf it cüdâ kıl
3 // Za'îf: Za'îfüz AE1

4 H̲udâyâ fażluñıla bize vir dâd
Bu ẓâlim nefs elinden âh u feryâd
Dah̲ı her ḳorh̲ulardan eyle âzâd
(Aġis̲nâ ya ġıyâs̲e'l müstaġîs̲în)

5 Egerçi ʻâṣiyüz yoldan ṣaparuz
Binüben ġaflet atına çaparuz
Velîkin mü'minüz saña ṭaparuz
(Aġis̲nâ ya ġıyâs̲e'l müstaġîs̲în)

6 Ne ṣâz̲ılık bize bu ʻâriyetde
Çü gey h̲avf u h̲aṭar var h̲âtımetde
Bugün dünyâda yarın âh̲iretde
(Aġis̲nâ ya ġıyâs̲e'l müstaġîs̲în)

7 Delîl ol çek bizi ʻiṣyân ilinden
Aşur ḥırṣ u hevâ vü ṣarp bilinden
Emîn it reh-zen-i Şeyṭân elinden
(Aġis̲nâ ya ġıyâs̲e'l müstaġîs̲în)

8 Saña ṣığınduḳ i Hâdî nigeh-dâr
Bizi bu ġaflet uyḳusından uyar
Ki nefsümüz yolı ḳor ġûle uyar
(Aġis̲nâ ya ġıyâs̲e'l müstaġîs̲în)

9 Ne ḥâṣıl bize ḳâl u ḳîlumuzdan
Ya ne aṣṣı bu ʻaḳl u bilümüzden
Çü dünyâ baġladı her ḳılumuzdan
(Aġis̲nâ ya ġıyâs̲e'l müstaġîs̲în)

10 Gözümüz ṭolu yaşdur kim elümüz
Ḳuru boşdur hemân söyler dilümüz
Ki ʻömrümüz ḳıṣa uzak yolumuz
(Aġis̲nâ ya ġıyâs̲e'l müstaġîs̲în)

---

4 /// ḳorh̲ulardan: ḳorḳuludan HM
6 // Çü: Ki İÜ1
/// dünyâda: dünyâ vü AE1
7 // Aşur: Aşu BU1, iş ü HM / hevâ vü: hevânuñ AÖ1
/// Emîn it reh-zen: Ki kîn işler hüzn AÖ1, Emîn ḳıl reh-zen AE2
8 / ṣığınduḳ: ṣığındum BU1, FB, HM, İÜ1 / nigeh-dâr: ne ki var AÖ1
10 /// uzak : uzun FB, AE1, AE2 / yolumuz: bilümüz FB, AE2

11 Dilerüz kim bu yüzümüz ḳarasın
Yuyuben ṭopraġa andan ḳarasın
Bize yurd olduġı dün ol ḳara sin
(Aġis̠nâ ya ġıyâs̠e'l müstaġîs̠în)

12 Ṭapuñdan ayru bizi ḳılmaġıl hiç
Ḳapuñdan yolumuzı eyleme pîc
Çü varmaḳlıḳ sañadur ir eger giç
(Aġis̠nâ ya ġıyâs̠e'l müstaġîs̠în)

13 Dirîġâ bu 'alâyıḳ bu 'avâyıḳ
Bizi meşġûl ü ġâfil ḳıldı bayıḳ
Ki yoḳdur hîç işümüz saña lâyıḳ
(Aġis̠nâ ya ġıyâs̠e'l müstaġîs̠în)

14 Biz eksüklü żaʻîfüñ sen du'âsın
Ḳabûl it kim işidenler dir âmîn
Bi-ḥaḳḳ-ı Aḥmed ü Ṭâhâ ve Yâsin
(Aġis̠nâ ya ġıyâs̠e'l müstaġîs̠în)

15 Anuñ bedr alnı nûrı ḥürmetiyçün
Ṣafâ ḳalbi ḥużûrı ḥürmetiyçün
Ḳamu Cennât u ḥûrî ḥürmetiyçün
(Aġis̠nâ ya ġıyâs̠e'l müstaġîs̠în)

16 İlâhî ḳahrı luṭfe ḳıl mübeddel
Bi-ḥaḳḳ-ı enbiyâ vü ḳamu mürsel
Bi-ḥaḳḳ-ı evliyâ vü cümle kümmel
(Aġis̠nâ ya ġıyâs̠e'l müstaġîs̠în)

17 İlâhî bu żaʻîf Ümmî Kemâl'a
Meded senden kim aldandı kem ala

---

11 // andan: anda HM
/// dün: gün İÜ1 / dün ol: ol dün HM
12 // yönümüzi: yolumuzı FB
/// 3.mısra HM'de mükerrerdir
14 / sen: her BU1, FB, HM, İÜ1
// işidenler: melekler AE1
16 // ḳamu: cümle FB

Niçe bir yig vire kemden kem ala
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

18 Bedenden kabz idicek cânumuzı
Bize sen yoldaş it îmânumuzı
Tamâm eyle kamu noksânumuzı
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

19 Kamu 'âşıklaruñ 'ışkı hakıyçün
Dahı sâdıklaruñ sıdkı hakıyçün
Saña lâyıklaruñ şevkı hakıyçün
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

14

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 İlâhî perde'i götür gözümden
Ki fark idem gicemi gündüzümden

2 Büridi çevremi gaflet hicâbı
Kafamı seçebilmezem yüzümden

3 (Agisnâ yâ gıyâse'l-müstagîsîn)
Ki zellet çamurı aşdı dizümden

4 İlâhî mübtelâ kaldum elüm tut
Ki baña hiç meded yok kend'özümden

---

17 /// vire: virüp AE2/ 3.mısra İÜ1'de: Niçeye dek vire ayı kem ala
18 // sen: İÜ1'de yok
19 / 'âşıklaruñ: 'âşıklarıñuñ FB / 'ışkı: FB'de yok, şevkı AE2
// sâdıklaruñ: sâdıklarıñuñ FB / hakıyçün: içün FB
/// lâyıklaruñ: lâyıklarıñuñ FB / şevkı: zevkı AE2 / hakıyçün: içün FB

14

MC(134.b), MK1(58.b), AÖ1(94.a), BU1(88.a), FB(210)

4 / kaldum: kıldum AÖ1
Beyit MC'de:
İlâhî mübtelâ oldum bu nefse
Baña hergiz meded yok kend'özümden

5 Niçe ki ‘acz ü ‘ayb u yazuġuma
Baḳaram külli bî-zâram özümden

6 Yanar içüm firâḳ u ḥasretile
Aḳar gözüm yaşı âh u suzumdan

7 ‘Ömür giçdi telefde ḳanı ḥâṣıl
Bu ḳış u yaz u yayumdan güzümden

8 Yolında sen Ġanî'nüñ ben faḳîrüñ
Nem oldı h̲arc onumdan vü yüzümden

9 Egerçi sen münezzeh pâdişahsın
Ki fâriġsin benüm çoġ u azumdan

10 Velî benden baña dur h̲ayr eger şer
Ne kim ḳılsam eyümden yavuzumdan

11 Çü ṭoġru yol varımazam görürler
Bu h̲alḳ uymaz baña ḳaçar tozumdan

12 Yarenler eylügin çok görmişüz biz
Velî hiç görmedi bunlar bizümden

13 Eger ben didügümi ṭutabilsem
Dah̲iler ḥaẓẓ alaydı her sözümden

---

5 / ki: kim MC, AÖ1
// külli bî-zâram: bizerem kendü MK1
6 // suzumdan: yüzümden BU1
7 / telefde: telefe MK1
// yaz u yayumdan: yay u yazumdan BU1 / 2.mısra MC'de: Ḳışımdan vü yazumdan vü güzümden
8 / ben: bu AÖ1
// onumdan: yönümden MC, elümden FB
10 // kim: ki AÖ1, BU1, FB
11 / varımazam: varımadum MC
// tozumdan: yozumdan MC, BU1
12 Beyit MC'de yoktur.
// bunlar: anlar MK1
13 // olaydı her: alayıdı MC, eyledi her BU1

14 Ṣuyından ayruġı yıġabileydi
Kemâl Ümmî geçebilse üzümden

15 Ḫudâvendâ bu yolda vü ol ilde
Ayırma ben ḳulı ḳulavuzumdan

15

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 İlâhî derdimendem çâre senden
Girü merhem sen ur çün yare senden

2 Budur derdüm ki bî-derdem İâhî
Girü derd isterem bir pâre seneden

3 Ḥakîm ü bî-zevâl sensin ki dâyim
İrer tîmâr her bî-mâre senden

4 İlâhî luṭf u iḥsân fażl u dermân
Bu gün bu derd ü âh ü zâre senden

5 Yüregüm başlu gözüm yaşlu her dem
Şu ḫayretden ki yüzüm ḳara senden

6 Nite maḥrûm idesin şol ḳuluñı
Ki ṣuçın dileyüp yalvara senden

7 Egerçi sen baña benden yaḳınsın
Velî ben olmışam âvâre senden

---

14 / Ṣuyından: Hevâdan BU1 / yıġabileydi: men' ideyidi MC
// üzümden: özünden BU1

15 / yolda: ilde MC

15

MC(118.a), MK1(54.b), BU1(83.a), FB(197), AE1(42), AE2(38.a)

2 // isterem bir pâre: ister her bir yâre FB

4 / dermân: Raḥmân FB / 1.mısra AE1 ve AE2'de: İlâhî fażl u iḥsân luṭf u dermân
// derd ü âh: derdümend MC, AE1

5 // ḥayretden: ḥasretden BU1, FB, AE1, AE2

6 / Nite: Niçe AE1, AE2 / ḳuluñı: ḳulı kim AE1, AE2
// Ki ṣuçın: Ṣuçunı AE1, AE2

8 Senüñ ‘ışḳuñı ister dû cihânda
Bu kemter ‘âşıḳ-ı bî-çâre senden

9 Baña sen vir seni benden beni al
Çün irmek dilerem sen yâre senden

10 İlâhî seni senden şey’i li'llah
Beni benlik niçe bir yara senden

11 Kemâl Ümmî'ye göster ṭoġru yolı
Ki senüñ birle saña vara senden

16

Me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün / fe ‘û lün

1 Ayâ Tevvâb İlâh estaġfiru'llah
Ne kim ḳıldum günâh estaġfiru'llah

2 Ḳamu tâyiblerüñ tevfîḳi senden
Direm i pâdişah estaġfiru'llah

3 Ḳamu yirlerde senden ḳorḳaram hem
Yine sensin penâh estaġfiru'llah

4 Gözüm aç yoldan azdum girü senden
Dilerem ṭoġru râh estaġfiru'llah

5 Muḳırrem ṣuçuma ‘afveyle ḳurtar
‘Aẕâbuñdan i Şâh estaġfiru'llah

6 Cehâletden bizi ḳurtar İlâhî
‘İlimden ḳıl âgâh estaġfiru'llah

---

8 / 1.mısra AE2'de: Seni ister hemân iki cihânda
9 // Çün: Çü AE1, AE2

16

MC(129.b), MK1(61.a), AÖ1(97.a), BU1(91.a), FB(216)

1 / Ayâ: İ MC, AÖ1
// ḳıldum: ḳılduḳ MC
3 / hem: ben MK1
5 / ḳurtar: ḳorẖum MC

7 Bu dünyâ ġafletinüñ uyḫusından
Sen uyandur na-gâh estaġfiru'llah

8 Bize bir loḳma vü ḫırḳa hemân vir
Gerekmez mülk ü câh estaġfiru'llah

9 Niderüz câhı çün âḫir yirümüz
Olısar teng ü çâh estaġfiru'llah

10 Yir altında yatuben üstümüzde
Bitiserdür kiyâh estaġfiru'llah

11 Elümde destigâhum yok velîkin
Dilümde gâh gâh estaġfiru'llah

12 Aġardı gözlerüm ḥasret yaşından
Velî yüzüm siyâh estaġfiru'llah

13 Delim ḳıldum ḫaṭâlar gice gündüz
Direm hem ṣubḥ-gâh estaġfiru'llah

14 Dirîġâ rûzigârum żâyi‘ oldı
Be-külli sâl u mâh estaġfiru'llah

15 Peşîmânem ḳamu yazuḳlaruma
Dirîġâ ḥayf u âh estaġfiru'llah

16 Kemâl Ümmî saña uş tevbe kılur
Ḳabûl it yâ İlâh estaġfiru'llah

---

7 // na-gâh: nigâh MK1
8 / vü: bir MK1 / vir: pes MC
13 // hem: her AÖ1

17

Me fâ ‘i lün / fe ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün / fa‘ lün

1 Yine ‘aṭâñ uma geldik i Şâh şey’ li'llah
Ki müsteḥiḳ ḳuluñuz pâdişâh şey’ li'llah

2 Faḳîr ü müflis ü muḥtâc u ac u ‘üryânuz
Bagışla ḫil‘at-ı bâḳî külâh şey’ li'llah

3 Çü saña yalvarı geldük esirge raḥm eyle
İ bâḳi Râẕıḳ u cevmerd İlâh şey’ li'llah

4 Ḳapuñdan özge ḳapu yoḳ ki yalvarı varavuz
Ṭapuñdan eydürüz uş gâh gâh şey’ li'llah

5 İlâhi yüz saña ṭutduk ümiẕümüz senden
İ ḳamu ḳorḫululara penâh şey’ li'llah

6 Çü sâ’ilüñ yüzi ḳara vü torvası pür olur
Eyü yavuz senüñüz rû siyâh şey’ li'llah

17

MC(54.a), MK1(35.b), BU1(58.b), FB(138), HM(50.a), İÜ1(59), PP(27.a)

1 / "şey’li'llah" ibâresi manzume boyunca MC'de "şey li'llah", HM ve PP'de "şey’ü li'llah" şeklinde kayıtlıdır.
// müsteḥiḳ: müsteḥaḳ FB

2 / muḥtâc u ac: muḥtâc ac BU1, FB
// ḫil‘at-ı bâḳî: bâḳî ḫil‘at PP

3 / raḥm: ḫayr MK1, BU1, FB, İÜ1, lutf PP
// Bâḳî Râẕıḳ: bâḳîyü'l-ḫalḳ HM

4 Beyit BU1’de yoktur.
/ varavuz: vara İÜ1
// eydürüz: iderüz MK1, FB / gâh gâh: gâh u bî-gâh MK1 / 2.mısra PP'de: Ḳapuñda iderüz dâ’im ilâh şey’ü li'llah

5 / ṭutduk: döndürdük PP
// ḳorḫululara: ḳorḳulara FB, PP, ḳorḳularda İÜ1

6 / sâ’ilüñ: sâlikün HM / vü FB ve İÜ1'de yok / torvası: torbası MK1, BU1, HM, İÜ1, PP
// senüñüz: senüñdür İÜ1 / rû siyâh: yâ İlâh İÜ1, rûyi siyâh PP

7 Bi-ḥaḳḳ-ı Aḥmed-i Muh̲târ ʻafv it i Ġaffâr
Bağışla bizlere cürm ü günâh şey' li'llah

8 Ne ṭañ biz umduġumuz çün ḳamu selâtînüñ
Ḳapuñdur itdügi her sâl ü mâh şey' li'llah

9 ʻAlî h̲azînelerüñden umar ʻaṭâ vü kerem
Bu bay u yoh̲sul u mîr ü sipâh şey' li'llah

10 Yola girüp saña irmege hem girü senden
Umaruz i Çalab'um z̲âd-ı râh şey' li'llah

11 Hezâr yir ü gök Cennet'i vü ḳuṣûrile ḥûr
Senüñ ḳatuñda degül bir giyâh şey' li'llah

12 Żaʻîf ü ʻâciz ü miskîn bî-nevâ ḳuluñuz
Günâhı kûh velî ḳadri kâh şey' li'llah

13 İgen maḥall-i ʻaṭâyuz i (ḳâżiye'l-ḥâcât)
Bilürsin ah̲ı ne hâcet güvâh şey' li'llah

---

7 / it i Ġaffâr: eyle bizi MC / 1.mısra PP'de: Bi-ḥaḳḳ-ı Seyyid-i Muh̲târ ṣuçumuz ʻafv it ey Ġaffâr
// bizlere: ḳullara MC, bize HM

8 / biz: bir İÜ1 / çün: HM'de yok / selâṭînüñ: sulṭânuñ İÜ1, selâṭîn PP

9 / ʻAlî: Senüñ ṭolu MC

10 // i: HM'de yok

11 / Cennet'i: Cennetce MK1, Cennet FB, HM, İÜ1, Cennete PP / vü ḳuṣûrile ḥûr: bah̲şîş ü inʻâm MK1, BU1, İÜ1, çi bahşîş-i inʻâm FB, PP, çi bahşîş çi inʻâm HM / gök kelimesi vezni bozmaktadır.
// bir giyâh: berk-i gâh MK1

12 / bî-nevâ: nevâ HM, bî-nevâyüz İÜ1 / ḳuluñuz: İÜ1'de yok / 1.mısra PP'de: Żaʻîf ü bî-nevâ miskîn bî-nevâ ḳuluñuz
//Günâhı:Günâh MK1, BU1, FB, İÜ1, PP / velî ḳadri: ḳadar BU1, velî ḳadar MK1, HM

13 / ʻaṭâyüz: ʻaṭâvüz PP
// ah̲ı: ah̲a MC

14 Hemân ümîz ulu dergâhuña ṭutup ḳıluruz
Bu pârisâda vü der-ḫâneḳâh şey' li'llah

15 Diler viṣâlüñe her dem irişe Ümmi Kemâl
Ḳılur firâḳuñıla âh u vâh şey' li'llah

18

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Yâ İlâhî tevbe kerdem ez-günâh
Nâle vü feryâd-gûyem gâh gâh

2 Mücrim ü âvâre vü bî-çâreyem
Bâ-günâh ü mû-sipîd ü rû siyâh

3 İ Ganî Vehhâb u Tevvâb u Raḥîm
Tañrı sensin senden artuḳ yok İlâh

4 Raḥmet eyle yarlıga faẓluñıla
Biz yazuḳlu ḳulları i Pâdişâh

5 Biz faḳîr ü 'âciz ölümlü ḳuluz
Sen Ḳavî vü bay u dâyim diri Şâh

6 Cürmümüzden kiçi ola Kûh-ı Kâf
Özümüzden ulu ola ḳadr-i gâh

---

14 / ümîz: ümîzümüz MC, BU1 / ḳıluruz: bilürüz MC, İÜ1'de yok
// pârisâda. parsada MC / der-ḫâne-ḳâh: der- ḫân-ḳâh BU1, vir ḫâne-ḳâh İÜ1, vü ḫâni-ḳâh PP

15 // firâḳuñıla âh u vâh: firâḳuñıla âh BU1, firâḳuñbâh âh FB, İÜ1, PP

18

MC(72.b), MK1(43.a), BU1(68.a), FB(161), HM(58.b), AE2(73.b), TS(145)

2 / Mücrim: Maḥrûm FB
// Bâ-günâh: Yâ günâh BU1 / mû-sipîd ü: mûziyû? hem TS

3 / Vehhâb: TS'de yok / Tevvâb u Raḥîm: Tevvâbü'r-Raḥîm: BU1, TS
// yok İlâh: lâ-İlâh MK1, BU1, FB, HM, AE2, TS

4 // ḳulları: ḳullara BU1, FB, HM

5 / ölümlü: ü ölümlü MC, HM, AE2, TS / ḳuluz: ḳul MC, HM, AE2, TS, ḳula FB
// diri Şâh: Pâdişâh MC / 2.mısra HM'de: Sen ḳaviyyü bâdî vü dâyim dir Şâh

6 / kiçi: giç BU1, TS, gerçi HM

7 Ġafletile fürṣatı fevt eyledük
İ dirîġâ vü dirîġâ âh u vâh

8 Sürmedük emrüñde bir dem 'ömri hiç
Giçdi bunca ṣubḥ u şâm u ṣâl ü mâh

9 Nefs ejderhâsına olduḳ zebûn
Neylesün bu mişede şîr ü rübâh

10 Senden olmazsa 'inâyet yâ mu'în
Nefs ü Şeyṭân uş bizi ḳıldı tebâh

11 Gerçi 'adlüñdendürür her ḳorḫumuz
Lîki fażluñdur bize puşt u penâh

12 Bu Kemâl Ümmî'ye her gümrâhıla
Göster i Hâdi kerem ḳıl ṭoġru râh

13 Tevbe ḳılduk sen ḳabûl it yâ Kerîm
Hem sen ol bu tevbemüz üzre güvâh

19

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün
Fe 'i lâ tün / / fa' lün

1 İ ḳamu 'âlemüñ ulu Çalab'ı
Ki ḳuluñdur ḳamu beg ü çelebî

2 Ṭapuña ḳul ḳapuña sâyildür
Bay u yoḫsul u hem velî vü nebî

---

7 // âh u vâh: âh u var HM
8 / Sürmedük: Sürmedüm TS
11 // fażluñdur: fażluñdan FB, TS
13 / ḳılduḳ: ḳıldum HM, TS / yâ: i MK1
// bu: HM'de yok

19

MC(104.b), MK1(51.b), AÖ1(84.a), BU1(79.a), FB(186), İÜ1(99), PP(43.a)
2 // velî vü nebî: nebî vü velî BU1, velî hem nebî PP

3 Göçüren ḳonduran ḳışı vü yazı
Giçürensin hemîşe rûz u şebi

4 Ay u gün nîçe ṭoġar u ṭolınur
Kimse bilmez bu ṣun'-ı bü'l-'acebi

5 Çün ḳamu müşkil iş saña âsân
Yâ İlâhi (İlâ metâ ta'abî)

6 Niderüz sini sevmeyen göñüli
Ya seni añmayan lisân u lebi

7 Şuña kim senden olmaya tevfîḳ
Neylesün aṣlı vü ulu nesebi

8 Ne naṣîb eglene içinde şunuñ
Ki ṣınuġ ola i'tiḳâdı ḳabı

9 Ṭapuñı istemege i maṭlûb
Girü ṭapuñdan isterüz ṭalebi

10 Seni bulan muḥib n'ider i dost
Daḫı şâẕı vü 'işret ü ṭarabı

---

3 / kışı vü: kış u AÖ1, BU1, İÜ1, PP
// Giçürensin: Göçüren sen AÖ1, Geçüren sensin PP
4 / ṭoġar u ṭolınur: ṭoġar ṭolunur FB, PP
// ṣun'-ı bü'l-'acebi: vaż'-ı bü'l-'acebi MK1
5 / Çün: Çü BU1
// ilâ: İÜ1'de yok
6 / sini: seni MK1, BU1, FB, İÜ1, PP / göñüli: göñli PP
// lebi: femi FB
7 // aṣlı vü ulu: ulu aṣlı vü MK1, AÖ1, FB, İÜ1, aña aṣlı vü PP / 2.mısra BU1'de: Neylesün ol aṣlı vü nesebi
8 Beyit MC, AÖ1 ve PP'de yoktur.
/ Ne: Ya BU1 / eglene: eglene mi BU1
// ḳabı: ḳatı BU1, ġabî FB
9 // isterüz: umaruz BU1
10 // şâẕı: şâẕ PP / 'işret ü: 'işreti PP / ṭarabı: ṭûbî AÖ1

11 İ Haḳîmü müsebbibü'l-esbâb
Nedür it ṭuş necâtumuz sebebi

12 Be-viṣâl-i meşâyiḫ-ı ebrâr
Be-firâḳ-ı heme yetîm ü ṣabî

13 Ḳullaruñ kemteridür İsmâ‘îl
Ne var Ümmî Kemâl ise laḳabı

14 Ṭapuña yalvarur ḳoma maḥrûm
Raḥmetüñden bu ‘abd-i bî-edebi

15 Ḳıl münâcât u ḥâcetini ḳabûl
Be-kemâl-i Muḥammed-i ‘Arabî

16 Çün buyurduñ Ḥadîs̱-i Ḳudsî'de
(Sabaḳat raḥmetî ‘alâ ġażabî)

20

Me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün

1 Ayâ ḫalḳuñ yigi ḫulḳuñ ‘aẓîm i dilber-i ra‘nâ
Saña hiç beñzemez kimse be-ṣûret daḫı fi'l-ma‘nâ

2 Ayâ ḫurşîd-ṭâbân rû bedir cebhe hilâl ebrû
Her emrüñe semi‘nâ vü aṭa‘nâ ḥaḳdur amennâ

3 İ mâẓâġa'l-baṣar ‘aynük çü Cibrîl oldı saña peyk
Ḳamu buyruġuña lebbeyk ü âmennâ vü ṣaddaḳnâ

---

11 // it ṭuş: eyit ṭaş(FB'de ṭuş, İÜ1'de yok) BU1, FB, İÜ1, ṭuş it PP
12 // Be-firâḳ-ı: Be-‘izâk-ı? PP
13 // Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî PP
14 / yalvarur: yalvaruram PP
15 / ḥâcetini: ḥâcetin AÖ1, İÜ1, PP / ḳabûl: maḳbûl PP

20

MC(9.a), MK1(18.b), BU1(36.a), FB(85), AE1(30), AE2(6.b), PP(11.a)

1 / ḫulḳuñ: ḫılḳuñ MC, ḫulḳı MK1
2 / bedir: bedr BU1, FB, beder AE2 / cebhe: cübbe PP
3 Beyit MC'de yoktur.
/ mâẓâġa'l baṣar: mâẓâġa Baṣra BU1
//Ḳamu buyruġuña: Ki buyurduġuña BU1/ lebbeyk ü: lebbeyk ki MK1, BU1, FB

4 Kamu ġâyib saña ḥâżır ne kim var evvel ü âḫir
Iraḳ u yaḳîn ard öñ bir ayâ ṣâḥib-naẓar bînâ

5 Ḳamu ʻâḳil ḳamu fâżıl saña şâkirddür i kâmil
Senüñ ḳatuñda bir câhil hezârân Bu ʻAlî Sînâ

6 Yüzüñ her yüzden ecmeldür özüñ kümmelden ekmeldür
Ḳamu mürselden efżaldür senüñ fażluñ derin asnâ

7 Ḥaḳ işlerüñ tamâm itdi saña şehler ġulâm itdi
Ki ṭapuñı imâm itdi dükeli enbiyâsına

8 Sen aṣlısın ḳamu ferʻüñ ki ʻâlem ṭopṭolu zerʻuñ
İrişdi ḳâmet-i şerʻüñ be-ʻArş ez-ḳubbe-'i Mînâ

9 Yapuben dîn sarâyını yidüñ tedbîr ü râyini
Ḳoduñ erkân u âyini hemân göç itdüñ i bennâ

10 Çü ḳılduñ faḳrıla faḫrı ḳanâʻat birle hem ṣabrı
Saña virmişiken Tañrı ezelden Kenzi lâ-yefnâ

11 Muʻallâ vü müzehhebsin müzekkâ vü mü'eddebsin
Muḳarreblerden aḳrebsin sen i Muḫtâr u Mevlânâ

12 Resûlu'llah-i ʻaʻẓamsin mükerremlerden ekremsin
Ḳamu ʻâlemden aʻlemsin sen-i ʻallâme-'i dânâ

---

4 / saña: aña MC
// ard öñ bir: aña bir MC
5 / şâkirddür: şâkirdür BU1, FB, AE1, PP
// MK1'de 2.mısra yerine 6.mısra'ı getirilmiştir.
6 / MK1'de 1.mısra yoktur. / kümmelden: ekmelden MC
// fażluñ: fażluñdan BU1 / derin: BU1'de yok
7 / şehler: şehle PP / enbiyâsına: enbiyâ bînâ PP
8 // ʻArş:ʻArşa FB
9 / yapuben: yapup bes PP / dîn: dil FB / yidüñ: bitün PP / tedbîr: tâ tedbîr AE1
// Ḳoduñ: Ḳamu AE1
11 / müzehhebsin: mühezzebsin FB, AE1, AE2
// sen i: ayâ AE1
12 // ʻâlemden: ʻâlemde FB, ʻâlimden AE1, aʻlemden AE2 / aʻlemsin: ʻâlimsin BU1

13 Güneşden ẖûb u rûşensin hem aydan dahı aḥsensin
Çü böyle ẖoş müzeyyensin ne ḥâcet sürme vü ẖınnâ

14 Müzeyyensin ḳamu zeyne ki seyyidsin bu kevneyne
İrüşdüñ Ḳâbe ḳavseyn'e maḳâmuñ oldı Ev-ednâ

15 Seni ḳamu açuḳ gözler ay u günden ʻayân gözler
Gicedür cümle gündüzler şuña kim oldı nâ-bînâ

16 Saña i baẖtulu sulṭân fidâ yüz biñ dilile cân
Mübârek yoluña ḳurbân hezârân ata vü ana

17 Yazuẖlu ḳullaruz i şâh şefâʻat ḳıl bize bi'llah
Ki dâyim yâ Resûlallah (ʻatâ min küm ẖaṭâ minnâ)

18 Eger medḥüñi derdile ḳılam taḳrîr alam dile
Firâḳ u ʻışḳuñ odile ḳalem ṣına kâğıd yana

19 Senüñ meddâḥlaruñ çoḳdur ḥisâbı ḥadden artuḳdur
Arada bir daẖı yoḳdur Kemâl Ümmî gibi ednâ

20 Be-ṣûret ẖırḳa vü tâcam be-maʻnî müflis ü acam
Ġanî dergâha muḥtâcam dilerem bâḳi istığnâ

---

13 Beyit MC'de yoktur.
/ ẖûb u rûşensin: ẖûb u aḥsensin MK1, ẖûb rûşensin BU1 / aḥsensin: rûşensin MK1
//Çü: Ki FB
14 / seyyidsin: seyyidüsin BU1 / bu: MK1 ve BU1'de yok, dû FB, AE1, AE2, PP
// irüşdüñ: irişdi PP
15 / ay u günden: gün ü aydan PP
// cümle: ḳamu MK1, AE1, AE2 / şuña: saña MK1, BU1, FB
16 / dilile cân: göñül ü cân MK1, BU1, AE2, PP, yoluña cân FB, göñülle cân AE1
17 / bi'llah: v'allah MC, Allah BU1
// Ki dâyim: Ki her dem FB
18 / taḳrîr: taḥrîr MC
19 / meddâḥlaruñ: mâdiḥlerüñ MK1, FB, AE1
// arada bir: ara yirde FB / gibi: bigi AE2
20 // müflis ü acam: müflisem acam PP

21 Ne ṭañ ger biz gedâ senden umarsavuz ʿaṭâ senden
Çü her şâh aġniyâ senden umar i ḳamudan aġnâ

21

Fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün

1 Âferin ol gün yüze vü aydan aydın âlina
Kim ay u gün nûrı anuñ pertevinden alına

2 Ẕî yüzi gündüz ṣaçı dün Muṣṭafâ vü muḳtedâ
Kim dil ü cânlar alınur yañaġınuñ alına

3 Biñ Taḥiyyât u ṣalâvât biñ selâm olsun aña
Her nefesde hem bi-küllî Ehl-i Beyt ü âline

4 Ẕî saʿâdet Tañrı'dan şunlara kim yarınki gün
Ol Ḥabîb eyde ki (Min aṣḥâbinâ vü âlinâ)

5 Î Ḥaḳ ol dostuñ ḥaḳıçün eyle tevfîḳuñ refîḳ
Bu Kemâl Ümmî'ye kim aldandı dünyâ alına

---

21 Beyit MC'de yoktur.
/ ger: FB'de yok / gedâ senden: gedâsından PP / ʿaṭâ senden: ʿaṭâsından PP
// umar i: umarlar FB

21

MC(11.b), MK1(22.a), AÖ1(45.a), BU1(41.a), FB(97), HM(34.b), PP(15.b)

1 / gün yüze vü:gül yüze vü MC, gün yüze kim BU1, gün yüzi vü FB
2 / Ẕî:Î MC / gündüz:gün FB
3 / ṣalâvât biñ selâm: selâm u biñ ṣalât MC / ṣalâvât: salât AÖ1, PP
//Ehl-i Beyt ü âline:ehline vü âline PP
4 / Tañrı'dan şunlara kim: Tañrıdan şunları kim BU1, Tañrı'dan kim şunlara FB, şunlara kim Tañrı'dan PP / yarınki:yarıngı BU1
// eyde ki:anda ki BU1
5 / tevfîḳuñ:tevfîḳı MK1, AÖ1, BU1, FB, HM // kim:ki HM / dünyâ alına: ol dünyâ alına PP

22

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 İ evveli vü âẖiri ma'mûr Muḥammed
İ bâṭını vü ẓâhiri pür-nûr Muḥammed

2 İ cismi arı ḳalbi ṣafâ rûḥı muṭahhar
İ ismi H̱udâvend ile mestûr Muḥammed

3 İ Ṭâha vü Yâsîn ile memdûḥ u mükerrem
İ Tevrit ü İncîl ile meẕkûr Muḥammed

4 İ sünnet ü âyâtıla ma'rûf u mü'eyyed
İ şer' ü risâlâtıla meşhûr Muḥammed

5 İ ḥükmine maḥkûm kılan cinni vü insi
İ her ümerâ emrine me'mûr Muḥammed

6 İ Tañrı Ḥabîbi vü yazuḳ derdi ṭabîbi
İ merhem-i her ẖasta vü rencûr Muḥammed

7 İ cümle günehkâruñ ümîẕi vü şefî'i
İ dostları şaẕ düşmeni maḳhûr Muḥammed

8 İ gevheri aylaḳ virici kân-ı saẖâvet
İ her ẖaberi lü'lü'-i menşûr Muḥammed

22

MC(10.b), MK1(21.b), MCON1(120.b), BU1(40.a), FB(95), AE1(34), AE2(10.b)

1 / "İ" nidası esas alınan nüshalardan MCON1'de "İy" şeklindedir. / evveli vü âẖiri: evvel ü âẖiri BU1, âẖir evvel âẖir FB, evveli iy âẖiri AE1
// İ: V'i MK1 / bâṭını vü ẓâhiri: bâṭın ü ẓâhir(AE2'de ẓâhiri) BU1, AE2 / vü: BU1'de yok

2 / ṣafâ: ṣafî AE1
// mestûr: mestû AE2

3 / mükerrem: Muḥammed MC
// Tevrit ü: Tevrât'ıla AE1 / İncîl'ile: İncîl'inde AE1

4 // risâlâtıla: risâletile MCON1, BU1, FB, AE1, AE2

5 / ḳılan: iden FB

6 / yazuḳ: günâh MCON1, AE2, güneh AE1

8 / aylaḳ: aylıḳ FB

9 İ sözleri ṣâdıḳ u güher ḫâṭırı deryâ
İ kâşif-i her ma'den-i gencûr Muḥammed

10 İ ḳamu ṣalâḥiyyetile Ḫâlik'a nezdik
İ cümle fesâd endişeden dûr Muḥammed

11 İ ḫil'at-ı baḫtı ezelî egnine giymiş
İ dünye metâ'ından olan 'ûr Muḥammed

12 İ dünyede çoġ aġlayuben az gülen Aḥmed
İ 'uḳbide ḫoş ḫurrem ü mesrûr Muḥammed

13 'Âlemlere raḥmet viribidi seni Raḥmân
Ḳur'ân'ı getürdüñ bile menşûr Muḥammed

14 Ḥaḳḳuñda (La-'amrük) diyüben and içer Allah
İ muḥterem ü şâkir ü meşkûr Muḥammed

15 İ her ümemüñ şâfi'i Ġaffâr ḳatında
Geçmiş geçecek yazuġı maġfûr Muḥammed

16 (Levlâke lemâ ḫalaḳtü'l-eflâk) didi ol Ḥaḳ
Şânuñda senüñ i özi mebrûr Muḥammed

17 Mûsâ ki münâcâtını Ṭûr üzre ḳılurdı
Mi'rac düni 'arş oldı saña Ṭûr Muḥammed

---

9 / sözleri ṣâdıḳ u: ṣâdıḳ u sözleri MK1, MCON1, BU1, AE2
10 / İ: V'i MK1 / 1.mısra MCON1, AE1 ve AE2'de: İ ḳamu ṣalâḥiyyete (AE1'de ṣalâḥiyyetile) nezdik ü muḳarreb
11 // dünye: dünyâ MK1 / 'ûr: 'avr BU1
12 / dünyede çoġ aġlayuben: gicede çoḳ aġlayan vü BU1 / aġlayuben: aġlayub MK1, aġlayan FB / gülen: gülmeyen MK1, FB
13 // Ḳur'ân'ı: Ḳur'ân AE2
16 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
/ l-eflâk: MC'de yok. / didi ol Ḥaḳ: didi pâk MK1, BU1, MCON1'de yok, eflâk idi pâk FB / "ḫalaḳtü" kelimesi vezni bozmaktadır.
// senüñ i özi: dinildi özi MCON1, senüñ i yüzi BU1 / mebrûr: mebrûrı MCON1
17 / münâcâtını: münâcâtı AE1 // Mi'rac düni: Mi'râc'ıla MC

18 Ṭûr üzre ḫiṭâb oldı aña (Fâ'ḫle'u na'leyk)
'Arş üzre virildi saña destûr Muḥammed

19 Sen ḳıl bu Kemâl Ümmi günehkâra şefâ'at
Luṭfuñıla i nâṣir ü manṣûr Muḥammed

20 Medḥin oḳıyup çoḳ ṣalavât idelüm aña
Tâ kim suçumuzı ṭuta ma'zûr Muḥammed

23

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 Ol seyyid-i rüsul ki ezelîdür siyâdeti
Ol hâdi-yi sübül ki ebedîdür hidâyeti

2 Âdem bu 'âlem içre ḳadem basmadın anuñ
Urulmışıdı farḳına tâc-ı risâleti

3 Mevcûd iken Ḥażîre-'i Ḳuds ol vücûd içün
Yoġıdı Ḳuds ü Yesrib ü Betha Vilâyeti

4 Yoġıdı yir ile gök anuñ nûrı varıdı
Ḥaḳ düzmedin bu dün ü gün ü vaḳt u sâ'atı

5 Ol nûr pertevî idi evvelden âḫire
Her baḫt u devlet ıṣṣı ulunuñ sa'âdeti

---

19 / günehkâra: günehkâr AE1, AE2
// Luṭfuñıla: Luṭfuñla FB
20 / aña: FB'de yok
// kim: ki AE1 / ṭuta: ḳıla MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2

23

MC(5.b), MK1(19.a), BU1(37.a), FB(87), HM(31.a), PP(12.a)

1 / Rüsul: Resûl FB
// Hâdî-yi sübûl: Hâdî-yi hübül BU1, Hâdî sünbül PP
2 / anuñ: henüz FB
// farḳına: başına FB
4 / yirile: yir ü MK1, BU1, FB, HM, PP / anuñ: ki anuñ BU1, FB
// 2.mısra PP'de: Ḥaḳ düzmeden dün ü güni vaḳt ü sâ'ati
5 Beyit MC'de yoktur.
/ Ol nûr pertev idi: Ol nûr pertevi FB, anuñ nûrı pertev idi PP

6 Ol nûr ile münevver iken ‘âlem-i beḳâ
Ayuñ günüñ yoġıdı nişân u ‘alâmeti

7 Ol nûr ile mükerrem idi Âdem-i Ṣafî
Kim secde ḳıldı aña melâ’îk tamâmeti

8 Naḳl itdi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şît'e vâris̱ ola tecellî celâleti

9 Ol nûrılaydı Ḥażret-i İdrîs rif‘atı
Kim ḳaldı Cennet içre ebed buldı râḥatı

10 Ol nûrılaydı Nûḥ'a zi-Ṭûfân ġam necât
Kim ḳondı Cûdi üzre gemisi selâmeti

11 Ol nûrılaydı ḳavmile Hûd'ı emîn iden
Yilden ki ‘Ad Ḳavmi'ne ḳıldı helâketi

12 Ol nûrıla Ḫalîl'e hem od oldı gülistân
Hem ḳıldı ol seḫâvetile bol żiyâfeti

13 Ol nûrılaydı kesmemek İsmâ’il'i bıçaḳ
Ḥaḳ ḳoç fidî viribidi ṣavdı ol âfeti

14 Ol nûrılaydı Dâvud'a râm olduġı demür
Hem yir yüzinde ‘adlile ḳıldı ḫilâfeti

---

7 / Âdem-i Ṣafî: Âdemî Safî BU1, Âdem Ṣafî FB, HM, PP
8 / itdi: eyledi PP / evvel: MC ve PP'de yok. / Âdem ü Havvâ'dan: Âdem'e vü(vü BU1'de yok) Havvâ'dan MC, BU1
// Kim: Tâ MC, Ki HM / vâris: vâris̱ evris̱ BU1 / celâleti: letî BU1
9 / İdrîs: İdrîs'üñ PP
// Kim: Ki PP / içre: içinde PP
10 Beyit MC'de yoktur.
/ zi-Tûfân: ze-Ṭûfân PP
11 / iden: kılan PP
12 / od: HM ve PP'de yok.
// ol seḫâvetile: seḫâvetile ol BU1, HM / bol: yolı HM
13 // fidî: MC'de yok / ṣavdı: vü ṣavdı MC / fidî viribidi: viribidi fidâ PP / ol: PP'de yok
14 / râm: mum BU1 / olduġı: oldı PP

15 Ol nûrılaydı âh̲ı Süleymân sürdügi
Hem ins ü cinn ü vaḥşe vü ṭayra emâreti

16 Ol nûrılaydı Yûsuf'a çâh içre bah̲t u câh
Hem tah̲t u tâc u hüṣn-i cemâl ü leṭâfeti

17 Ol nûrılaydı ṣabr ile Eyyûb'ı ṣaḳlayan
Kim döndi soñra ṣıḥḥate renc ü seḳâmeti

18 Ol nûrılaydı mu'ciz-i Mûsâ 'aṣâsınuñ
Kim ne dilerse ḳıldı ḳabûl oldı ḥâceti

19 Ol nûrılaydı 'Îsâ ölüler diriltdügi
'Âlemde mu'cizât ile seyr ü seyâḥatı

20 Ḳıldı tevâtür ile âlinden âline naḳl
Âdem'den Aḥmed'e yitişince emâneti

21 Her kime vâris̲ oldısa nûrı Muḥammed'üñ
Arturdı 'ızz u devlet ü câh u celâleti

22 Ol şems-i dû-cihân çü ṭulû' itdi nâgehân
Getürdi dünyeden ẓulumât u żalâleti

23 Ol ṭoġduġı gice ḳamu put oldı ser-nigûn
Yarıldı ṭâḳ-ı Kiṣri vü taḳ oldı ṭâḳati

---

15 Beyit MC'de yoktur.
/ âh̲ı: PP'de yok
// Hem: Her FB / cinn: cinnî FB / ins ü cinn: cinn ü ins MK1 / vaḥşe: vaḥş FB, PP

16 / Yûsuf'a: Yûsuf PP
// tah̲t: bah̲t FB

17 // ṣıḥḥate: mihnete BU1

19 // seyâhâtı: semâḥatı MC

20 / tevâtür ile: tevâtür öyle PP

21 / Her kime: Her ki FB, Ki her kim PP
// Arturdı: Artardı BU1, FB / celâleti: ṣalâbeti MK1, FB, PP

22 // dünyeden: dünyâdan MK1, BU1, HM, PP

23 // vü: BU1 ve HM'de yok

24 Geldi getürdi dürlü metâʿ itdi râyigân
Meşkûrilen yaturıdı saʿy u ticâreti

25 Zî-Ümmi Muṣṭafâ ki daḫı ṭıfl iken henüz
Mât itdi ḳamu milleti ʿilm ü fesâḥeti

26 Anuñ bihâr-ı fikreti ḳatında ḳaṭrece
Yoḳdur ḫalâyıḳuñ ḳamu fikr ü firâseti

27 Kevneynüñ ulusı S̱aḳaleynüñ imâmıdur
Anuñ hem enbiyâ vü rüsuldür cemâʿati

28 Anuñ nübüvveti berekâtından idi ol
Ḳamu meşâyiḫüñ ṭabaḳât-ı vilâyeti

29 Anuñ ḥadîs̱ ü sünneti ḥükmiledür tamâm
Dört meẕheb içreyidi imâmuñ imâmeti

30 Bu yirde seyr idüp ḥarekât itdügince ol
Düşerdi ʿarşa gölgesinüñ ḳadd ü ḳâmeti

31 Sayvân olurdı kande yürürse aña bulut
Hem uyanuḳ bigiyidi uyurlıġı ḥâleti

---

24 / itdi: indi PP / râyigân: HM'de okunmuyor
// yaturıdı: tabûrıdı MK1, BU1, baturıdı FB, HM, tabûra di PP
25 // ḳamu: PP'de yok / milleti: millet ü BU1, HM / ʿilm: PP'de yok / fesâḥeti: fezâheti PP
26 / ḳaṭrece: ẕerrece MK1, FB
27 / s̱aḳâleynüñ: vü s̱aḳâleynüñ FB
28 / berekâtından idi: berekâtında idi FB, berekâtındaydı PP / ol: hem MC
// meşâyiḫüñ ṭabaḳât-ı vilâyeti: meşâyiḫ (PP'de şeyh) ü ṭabaḳâtuñ vilâyeti MK1, BU1, FB, HM
29 / tamâm: tamâm hemân PP
// "Dört" kelimesi, vezni bozmaktadır.
30 Beyit MC'de yoktur.
/ seyr: seyrân FB
31 / Ṣayvân: sâyebân BU1, sâyibân FB, sâyübân PP / aña bulut: bulut aña MC, anuñ bulut PP
// bigiydi: gibiyidi MC, MK1, FB, PP / uyurlıġı: uyḳusı MC

32 H̲oş bûyı müşk ü ʻanberi kıldı h̲acîl hem
Mât itdi şehd ü şekkeri şîrîn ʻibâreti

33 Yûsuf cemâli gerçi cemîl idi ḳamudan
Yûsuf'dan emleḥ idi Ḥabîb'üñ melâḥeti

34 Ger görse ġuṣṣalu kişi nâ-gâh anuñ yüzin
Şâz̲îlıġa dönerdi bi-küllî melâleti

35 Gökdeki ayı kıldı iki pâre âşikâr
Çün ḳıldı barmaġı ile bir kez işâreti

36 Öñine vü ḳafâsına ıraġa yaḳına
İrerdi ol münîr ü baṣîrüñ beşâreti

37 Hîç düşi azmadı vü işinde yañılmadı
Dâyim muʻînüñ anuñ ileydi ʻinâyeti

38 Îmân u dîn sarâyını maʻmûr ḳıldı ol
Yapmadı bu h̲arâb ev içinde ʻimâreti

39 Levlâk irişmiş iken aña Tañrı'dan h̲iṭâb
Faḳr ile fah̲r iderdi vü ṣabr u ḳanâʻati

40 Ne deñlü çekse düşmen-i küffâr ḳahrını
Hergiz ḳaḳıyup itmedi dosta şikâyeti

---

32 / müşk ü ʻanberi: miski ʻanberi BU1, FB, HM
// şekkeri: sükkeri FB, PP, şekeri HM
34 / nâ-gâh: nâ-mekân PP
35 / 1.mısra FB'de: Gökde ay iki pâre oldı âşikâr
// barmaġı ile: barmaġıla BU1, FB, HM, PP / kez: keret PP
36 / 1.mısra MK1, BU1, FB ve HM'de: Öñ ü ḳafâsına vü ıraġa(FB'de ıraḳ) vü yaḳına, PP'de: Öñ ü ḳafâsına ve yaḳına ıraġa
// İrerdi: İderdi PP / münîr ü baṣîrüñ: münirüñ baṣîr ü HM, münîr baṣîrüñ PP
37 / düşi: düşin BU1
// anuñ ileydi: anuñlaydı BU1, FB, HM, anuñla idi PP
38 // içinde: içre PP
39 / Levlâk: Levlâke BU1
// fah̲r: fah̲rı PP / ṣabr: ṣabrile MK1 / vü: BU1'de yok
40 / düşmen: düşmân PP

41 Ol dostı her ki sevdise ol dosta oldı dost
Ḥaḳ düşmenidür iden anuñla ʿadâveti

42 İḳrâr idenler aña Behişt ehlidür ḳamu
İnkâr idenler oldı olar dûzaḫ âleti

43 Barmaḳlarından âb-ı ḥayât aḳdugı anuñ
Çok ḳıldugundan ıdı ṭurup dünle ṭâʿati

44 Oldı her agniyâ vü mesâkin aña muṭiʿ
Gösterdi hem mülûk ü selâṭîn iṭâʿati

45 Yogıdı Ḥaḳ'dan artuga meyl ü muḥabbeti
Varıdı anuñ iki cihândan ferâgati

46 Aṣḥâb u Ehl-i Beyt'i hem aḥbâb u ṭâbiʿîn
Aña uyup Ḥaḳ'a ḳılurıdı ʿibâdeti

47 Taḫtü'ş-Şecer'de hem ʿAşere-yi Mübeşşere
Beyʿat ḳılup ḳamu aña virdi irâdeti

48 Ṣaʿd ü ʿAtîḳ Ṣaʿid ü Bin ʿAvf vü Zübeyr
O̱smân Ebu ʿUbeyde ʿAlî Ṭalha Ḥażreti

---

41 / Ol: HM'de yok / ol dosta: PP'de yok / dost: mest FB
// Ḥaḳ: Ki Hak HM
42 / idenler: iden PP
// olar: aña MC, olur MK1, FB
43 // Çok: Ḥaḳḳ'a PP / ṭurup: HM'de yok
44 / mesâkin: miskîn PP
// mülûk: melîk FB
45 / artuga: ayruga HM
// anuñ:FB'de yok / cihândan: cihânda BU1
46 // Ḥaḳ'a ḳılurıdı: Ḥaḳḳ'a ḳılurdı BU1, PP, Ḥaḳḳ'a ḳılup FB, ḳılurdı Ḥaḳḳ'a HM
47 / hem: ki MC
48 Beyit MC'de yoktur
/ ʿAtîḳ: PP'de yok / bin ʿAvf: ibn-i ʿAvf BU1
// Ebu ʿUbeyde ʿAlî Ṭalha: ʿAlî Ṭalha Ebu ʿUbeyde BU1, Ebu ʿUbeyde Ṭalha ʿAlî HM

49 Ṣıddîḳ'ıla ʻÖmer dahı ʻOs̱mân'ıla ʻAlî
Gösterdiler yolında anuñ istiḳâmeti

50 Ṣıddîḳ anuñ yolında fidâ ḳıldı mülk ü mâl
Çün ṣâdıġıdı ṣıdḳıla buldı ṣadâḳati

51 Anuñ şerîʻatını ʻÖmer sürdi ʻadlile
Öldürdi oġlın atası itdi siyâseti

52 ʻOs̱mân anuñ yolını ḥayâyıla vardı hem
Ḳur'ân'ı cemʻ idüben iderdi tilâveti

53 Anuñ yolında ṣaldı ʻAlî Ẕü'lfiḳâr'ı ẖoş
Küffârı ẖoş ḳırup ider idi ġazâveti

54 Anuñ ṣafâ vü ʻışḳıyiçün idi ol ḳamu
Ḥamza vü H̱alîd'üñ ġazavât ü şehâdeti

55 Andan sirâyet eyledi Aṣḥâb-ı Ṣuffa'ya
Kim ḳıldılar ṣafâyıla ṣabr u riyâżeti

56 Dört yüz yılından ileru Selmân-ı Fârisî
Anı sevüben istedi ẖoşdur ḥikâyeti

---

49 / ʻAlî: ʻAlî hem PP
// yolında anuñ: anuñ yolında hem(hem HM'de yok) MC, HM
50 / mülk ü mâl: mülk ü mâlı HM, mâl ü milk PP
// buldı: PP'de yok
51 / şerîʻatını: şerîʻatın BU1, HM, PP
// siyâseti: siyâdeti BU1
52 / yolını: yolın MK1, BU1, HM, yolına PP
// idüben iderdi: idüp iderdi MK1, idüp ḳılurdı BU1, FB, HM, idüben ḳılurdı PP
53 / ṣaldı ʻAlî: ʻAlî ṣaldı MC, PP / Ẕü'lfiḳâr'ı hoş: Ẕü'lfiḳâr MC, PP
// ẖoş: MK1, BU1, FB, HM ve PP'de yok / ider idi: iderdi BU1, FB, HM, PP / ġazâveti: ġazz u ġâreti MK1, BU1, FB, ġaz u gazâreti HM, ġaz vü ġazâveti PP
54 / içün idi: içündi PP
// ġazavât: ġazâvet BU1. FB, PP
56 Beyit MC'de yoktur.
/ yılından: yıldan PP / ilerü: illeru HM / Fârisî: Farsî FB, HM
// istedi: itdi PP

57 Her birin añıcak Raḍiyallahu 'Anhu di
Kim ḳıldı mâl ü nefsile bunlar şecâ'ati

58 Ol yüzi Ve'ḍ-Ḍuḥâ ṣaçı ve'l-Leyli Muṣṭafâ
Çün anduġ adını ṣalavât it aña ḳatı

59 Ṭut sünnetini çok ṣalavât vir aña bugün
Tâ kim saña baña ide yarın şefâ'atı

60 Bayıḳ Çalap virür ṣalavâtı müdâm aña
Sen arlanur mısın dimege çok ṣalâvatı

61 Her dürlü ṭâ'at ol ṣalavât iledür ḳabûl
Hem her du'ânuñ anuñ iledür icâbeti

62 Anuñ ḥaḳında Ḥaḳ didi (H̲ulḳun 'aẓîm) kim
Dâyim seh̲â vü h̲ulḳıla luṭf idi 'âdeti

63 Geldi (Le 'amrük) âyeti mah̲ṣûṣ o h̲âṣ içün
Zîrâ ki 'âm idi keremi vü sah̲âveti

64 Zî Mim ü Ḥı vü Dâl ki gösterdi der-cihân
Envâ'-ı mu'cizâtıla bî-ḥad kerâmeti

---

57 / birin: birisin FB / di: didi FB
// mâl ü nefsile: nefsile mâlü PP

58 // Çün: Çü BU1, HM / andıġ: anduḳ BU1, FB, HM, PP / it: ide BU1, vir: FB / aña: PP'de yok

59 / sünnetini: sünnetin ü BU1, sünnetin FB, HM / ṣalavât: FB'de yok / vir: it MK1, BU1, FB, HM / bugün: FB'de yok
// baña ide: dahı kıla MK1, BU1, FB, PP / 2.mısra HM'de: Tâ kim saña dah̲ı yarın ḳıla şefâ'atı

60 / ṣalavâtı müdâm: ṣalavât u selâm BU1, FB, HM, PP
// 2.mısra MK1, BU1, FB, HM ve PP'de: Dah̲ı ferişteleri (FB'de ferişteh̲leri, PP'de ferişteh̲ler) virür (FB'de virürken) gör riyâseti

61 / Her: Hem PP / iledür: ile FB
// Hem: PP'de yok / anuñ iledür: anuñladur FB, HM

62 / ḥaḳında: ḥaḳḳında BU1, FB, PP / didi: dir PP / kim: PP'de yok
// h̲ulḳıla luṭf idi: luṭfıla h̲ulḳ idi MK1, BU1, FB, HM, PP

63 // keremi: kerem PP

64 / Zî: Ez MK1 / ki: kim PP / der-cihân: dû-cihân FB / 1.mısra MC'de: Zî Ḥı vü Mim ü Dal u Elif ki gösterdi der-cihân // bî-ḥad: bî-ḥadd ü PP

65 Mîmeyni mürşid olmış anuñ Ḥa'yı ḥilmile
Oḳur ẖalâyıḳı Ḥaḳ'a Dâl'ı delâleti

66 Andan umar şefâʿatı ḳamu nebî velî
Ḳoparıcak o dâyim ü kâyim ḳıyâmeti

67 Bindi Burâḳ'a kıldı ʿurûc aġdı Refref'e
Ol gice Ḳâbe Ḳavseyn oldı maḳâmeti

68 Mûsâ'ya (Len terâni) ẖiṭâb oldı Ṭûr'da
Ol ʿarşda buldı ḳıldı münâcât inâbeti

69 Gördi Ṭoḳuz gök ü Sekiz Uçmak Yidi Ṭamu
Bir demde giçdi ol ḳamu bî-ḥad mesâfeti

70 gerçi ki her nefes aña Miʿrâc'idi velî
Bilindi mürselîn üzerine ziyâdeti

71 Çoḳdur anuñ laṭîf ẖoş aẖlâḳı ẖaṣleti
Yoḳdur anuñ merâtibinüñ hiç nihâyeti

72 Ḳılurdı günde yüz derecâta teraḳḳi ol
Ḳılmazdı hiç merâtibe ḳalup iḳâmeti

73 Ḥadd ü nihâyeti mi olur medḥi şerhinüñ
Şunuñ ki ʿArş u Kürsi'den öñdür bidâyeti

---

65 / Mîmeyni: Mimün BU1, Şımayan FB, Mimeyen HM / olmış: olmışdur FB
// ẖalâyıḳı: ẖalâyıḳ BU1
66 / nebî velî: nebî vü velî BU1, FB, HM
// 2.mısra PP'de: Olur Ḥaḳḳ'ıla ḳâyim ü dâyim ḳıyâmeti
67 / aġdı: ʿızz u PP
// Ḳavseyn kelimesinin 2.hecesi vezni bozmaktadır
68 // münâcât: münâcât ü MC, HM, münâcâtı FB, nidâyı PP / inâbeti: ḳurbetiMC
69 / gögi: gök FB, HM, PP
// ḳamu: FB'de yok / bî-ḥad: PP'de yok
70 / ki: PP'de yok
71 / aẖlâḳ u: aẖlâḳı BU1, HM
72 // Ḳılmazdı: Ḳalmazdı MC / ḳalup: ḳılup PP
73 / medḥi şerhinüñ: ki şerhi medḥinüñ PP

74 Tevrât u İncil içre ögülmişdür ol Ḥabîb
Hem Yidi Muṣḥaf'uñ anı öger her âyeti

75 Anuñ muḥabbeti odı düşeli cânuma
Yaḳar içümi derdile ḥasret ḥarâreti

76 Âh idüp aġladukça gözüm yaşı ḳan olur
Bu dertlü göñlümüñ hîç oñulmaz cerâheti

77 Yüz biñde bir ṣıfâtını Ümmî Kemâl anuñ
Nîcesi vaṣf ide bile kim ola ġâyeti

78 Bâl ü şekerden emleḥ ü şîrîn gelür bize
Anuñ bu medḥi vü ṣalavâtı halâveti

24

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Ol mürşid-i kâmil ki ulu şeyḫ ü velîdür
Güneş gibi nûrı ṭolu 'âlemde celîdür

2 Ol şehr-i şerî'atde şehen-şâh-ı taṣavvuf
Ol baḥr-ı ḥaḳîḳatde yüzen lem-yezelîdür

3 Ol aṣl u neseb birle ulu 'âleme ṭolu
Hem himmeti a'lâ vü kerâmâtı 'alîdür

---

74 / Tevrât: Tevrît BU1, FB, HM / ögülmişdür: añılmışdür MK1 / ol Ḥabîb: MC'de bu ibarenin ḳarşılığı okunamıyor.
// her: BU1'de yok

75 / odı: âteşi PP
// derdile ḥasret: ḥasret-i (FB'de ḥasreti) derdi MK1, BU1, FB, HM, derdi firâḳuñ PP

77 / ṣıfâtını: ṣıfâtı HM, ṣıfâtı HM, sıfâtın PP / Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî FB
// Nîcesi: Nîce FB

24

MK1(82.b), AÖ1(77.a), BU1(117.b), FB(319)

1 // gibi: bigi BU1

3 / birle ulu: ulu birle MK1

4 Der-memleket-i keşf ü kerâmât-ı vilâyet
Ber-mesned-i irşâdı Süleymân mes̱elîdür

5 Ol ‘ışḳ u ṣafâ ravżasınuñ bülbülidür hem
Ol luṭf u vefâ gül-şeninüñ tâze gülidür

6 Keşfî vü ‘aṭâyîdür anuñ manṣıbı Ḥaḳ'dan
Ṣanman ki hemân kesbi vü ‘ilmi ‘amelîdür

7 Ma‘nîde maḳâmına maḳâl iremez anuñ
Ṣûretde velîkin o velî Erdebilî'dür

8 Ṣûfîlerüñ ol menba‘ıdur meşrebi andan
Her mürşid anuñ anuñ cüz'ü ol erkân gülidür

9 İ görmeyen ol Şıbli vü Ṭayfûr u Cüneyd'i
Gel ḫôca yüzin gör ki olaruñ bedelidür

10 Anuñ yüzi ten yüzi degül cân gözi görür
Anuñ sözi ḳal dili degül ḥâl dilidür

11 Anuñ işi ẓâhirde degül bâṭınıladur
Anuñ yolı ‘âm yolı degül ḫâs yolıdur

12 Anuñ evi ḫalḳ evi degül Ḥaḳ ḳapusıdur
Anuñ ili süflîde degül ‘ulvî ilidür

---

4 Beyit AÖ1'de: Var milket ü ‘ızz u kerâmât u vilâyet
Ber-mesned-i irşâd u Süleymân mes̱elidür
5 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ Keşfî: Keyfî AÖ1
7 // Erdebilî'dür: Erdevilî'dür BU1, FB
8 // 2.mısra AÖ1'de: Her mürşid cüz'îdür ol kân küllîdür
BU1'de: Her mürşid anuñ hem cüz'ü vü kânı gülidür
FB'de: Her mürşid ü cüz'ü kânı gülidür
9 / ol: BU1'de yok, o FB
10 / görür: göre MK1
// ḳâl dili: hem ḳâl AÖ1
11 / bâṭınıladur: bâṭınadur AÖ1
// ‘âm: hem ‘âm AÖ1
12 Beyit AÖ1 ve BU1'de yoktur.
// ili: eli BU1, FB / ilidür: elidür BU1, FB

13 Anuñ yüzüni görmege ṭapusına irmek
Her ṭâ'ifenüñ Ḥaḳ'dan ümîẕ ü emelidür

14 Anuñ ḳamu buyruġına hiç çün ü çerâ yok
Her işidenüñ didügi lebbeyk belîdür

15 Zî-baẖtulu sulṭan ki ḳamu mîr ü selâṭîn
Ṭapusına müştaḳ u ḳapusında ḳulıdur

16 İrer ebedî devlete ol yârı sevenler
Zîrâ ki anuñ baẖtı Ḫudâ'dan ezelîdür

17 Yüz biñe yaḳın var eli altında ẖalîfe
Kim cümle ṭutup virdügi ol Ḫôca elidür

18 Her ṭâlib ü 'âşıḳlarını cezbe ḳıluben
İlden ile yildüren anuñ 'ışḳı yolıdur

19 Ḫûnında dün ü gün ṭoyunır cümle ẖalâyıḳ
Dâyim ẖanedânı hiç ısuz olmaz ilidür

20 Cem'iyyetine ḥâżır olur ġâyib erenler
Her gâh şu ṭaġda ki Sevelân Cebeli'dür

21 Üçler Yidiler Ḳırklar u Üçyüzler ulusı
Ol şeyh-i cihân ḳutb-ı zamân Ḫôca 'Alî'dür

22 Ol bay u emîrüñ bu Kemâl Ümmi faḳîrüñ
Yolında daẖı tuẖfesi yok cân u dilidür

---

13 / görmege: görmek ü MK1, görmek AÖ1
14 // işidenüñ: işde anuñ AÖ1
15 / baẖtulu: baẖtlu FB
16 / İrer ebedî: İrerleridi AÖ1 / sevenler: görenler AÖ1
17 // 2.mısra AÖ1'de: Kim cümle icâzetlü kerâmâtlu velîdür
18 // yolıdur: yelidür AÖ1
19 // ısuz: ıssuz FB / olmaz: ḳalmaz AÖ1 / ilidür: alidür BU1, FB
20 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ olur: olup FB / ġâyib: ġayb BU1
21 // 2.mısra AÖ1'de: Ol ḳutb-ı cihân şeyh-i zamân Ḫôvâce 'Alî'dür
22 / Ol bay u emîrüñ: Ol şâh-ı laṭîfüñ AÖ1 / faḳîrüñ: ża'îfüñ AÖ1

23 Ol Baḥr-ı Muḥîṭ içre degül ḳaṭrece ḳadri
Kim her h̲ulefâ mevci vü ırmaġı gölidür

24 'Işḳıla oḳuñ medḥin o Şeyh̲-i 'Acemî'nüñ
Dimeñ ki bu bir Türki vü Rûmî ġazelidür

25 Bu 'ışḳ u dem u z̲evḳ ü ḳamu şevḳ ü ṣafâmuz
Ol girçek eri cân u göñülden sevelidür

25

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Ḳanı ol mürşid-i kâmil ki bu dünyâ sarâyında
Gözetdi âh̲iret yolın ḳamu tedbîr ü râyinde

2 Ḥaḳ'uñ buyruḳlarun ṭutdı dah̲ı nehyini terk itdi
Resûlına uyup gitdi hemîşe ḳış u yayında

3 Meşâyih̲ dünyede çoḳdur mükemmil mürşid ayruḳdur
Aña beñzer kişi yoḳdur ḳamu dervîş ü bayında

4 Ḳanı devr-i zamân içre eṭibbâ-yı cihân içre
Devâ-yı cism ü cân içre kim añlar ancılayında

5 Egerçi rûzı çoḳ idi gözi vü göñli toḳ idi
Velî hiç meyli yoġıdı cihânuñ hûy u hâyında

---

23 Beyit AÖ1'de yoktur.
// mevci vü: iren mevci FB
24 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ medḥin: medḥini BU1 / Şeyh̲-i 'Acemî'nüñ: Şeyh̲ ' Acemî'nüñ BU1
// Türkî: Türkü BU1 / ġazelidür: 'Arabî'dür BU1
25 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ şevḳ: 'ışḳ FB

25

MK1(38.b), BU1(62.a), FB(147), HM(53.a), İÜ1(66)

1 // râyinde: âyinde FB
2 / Ḥaḳ'uñ: Ḥaḳḳ'uñ BU1 / buyruḳların: buyurduġın MK1
3 Beyit İÜ1'de yoktur.
5 / çok: yok MK1
// meyli: mis̲li FB, mâlı HM

6 Şu taḳvâsına ne dirsiz ki şöyle ḳıldı ol perhîz
Yoġ-ıdı şübhelü hergiz o cümle ṭon u ṭayında

7 Müdâm ol himmeti a‘lâ görürdi sünneti evlâ
Yoġ-ıdı bid‘atı aṣla ser ü ten dest ü pâyinde

8 Ne kim Ḥaḳ Ṭañrı buyurdı ṭutup terk itdi bu yurdı
Müdâm ol misk-bu yurdı varanı tevbe ṣuyında

9 Ayâ ḳardaşlar u işler anuñ işini kim işler
Kim aña nice ṣarp işler geñezindi ḳolayında

10 Ṭapusında nice begler olurdı bende vü çâker
Ne Kisrî gördi ne Ḳayṣer o resme şeh Medâyinde

11 Aña şol ‘ışḳı ġâlibler yöneldüp ḳalb ḳâlıblar
Varurdı issi ṭâlibler ṣovuḳ ḳış ḳar u ḳayında

12 Yine çarḫ oḳların atdı ki zaḫmı cânlara batdı
Ḳaçan ḳurbânına ḳatdı ṭoludur oḳı yayında

13 Ḫalâyıḳ ṭutuben yasın oḳurlar ḫatme vü Yâsîn
Ki kimse çekmedi yâsın anuñ her resm u âyinde

14 Fıraḳ odına ṣûfîler ṭutuşup ḳalbi ṣâfîler
Yanar ‘ahdine vâfîler dükeli il ü boyında

---

6 / taḳvâsına: taḳvâsında MK1 / dirsiz: dirsin FB
7 / evlâ: a‘lâ FB
8 // misk-bû: müşk-bû FB, HM, İÜ1 / varanı: revânı MK1
9 / Ayâ ḳardaşlar u işler: Ayâ i ḳavm ü kardaşlar FB
// ṣarp: żarb BU1 / geñezindi: geñez idi MK1, FB, HM, İÜ1
10 / Ṭapusında: Ḳapusında İÜ1 / olurdı bende vü çâker: olupdur çâker ü bende MK1 / vü çâker: çâkerler FB
// gördi: HM'de yok / şeh: şâh FB, İÜ1
11 / ḳâlıblar: ġâlibler FB
// ḳış ḳar u ḳayında: ḳış u ḳarında FB
12 // ḳurbânına: ḳırbanına FB
13 // yâsın: âsın İÜ1 / âyinde: vâyında BU1
14 // dükeli: degil İÜ1

15 Ḳamu sulṭân u her nâyib mürîd ü ‘âşıḳ u tâ’ib
Ki ḳıldı ḥâżır u ġâyib namâzın şehr u ḳûyında

16 Bize ol merd-i Ḥaḳḳânî firâḳı aġladur ḳanı
Aña kim acımaz ḳanı cihan şâh u gedâyında

17 Emîn er ḳalb-i kerd olmaz muḥib bî-derd ü serd olmaz
Ki ṣıdḳ u ‘ışḳ u derd olmaz ṣovuḳ sâlûs h̲âyinde

18 Şu her merdân-ı yegâne ki yüz sürürdi ol H̲ân'a
Ne kim gördiler anda ne bahâne ḥûb rûyında

19 Her ac öksüzler ü ṭullar ġarîb ü h̲ôca vü ḳullar
Dün ü gün bay u yoh̲sullar ṭoyunur dah̲ı ṭoyında

20 Ḳanı ol Muṣṭafâ âli Emîr'ün yañaġı alı
Ki hergiz fitne vü âlı yoġıdı h̲ulḳ u h̲ûyında

21 Dil anuñ medḥine ṭoymaz göñüller derdine döymez
Velî münkir anı ṭuymaz azuben sâz u nâyında

22 H̲ayâli gözden uş gitmez göñül mihrini terk itmez
Sever cân anı unutmaz dil alḳış u ezâyinde

23 Ḳatına her ki gelürdi ne niyyet ṭutsa bilürdi
Kerâmet birle ḳılurdı işâret goft u gûyında

24 Şol üçler yidiler ḳırḳlar hem üç yüzler ü hem ġayblar
Öñince ḳutbıdı server o ġâzîler alayında

---

15 / tâ’ib: nâ’ib HM
// şehr: anda FB
16 // acımaz: içemez HM, içmedi İÜ1 / ḳanı: cânı FB
17 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ muḥib bî-derd ü serd: muḥibb-i derd-i ser BU1, HM
18 / Şu her: Ḳanı İÜ1 / H̲ân'a: câna HM
19 // ṭoyunur dah̲ı: ṭoyunurdı çü İÜ1
20 / Emîrün:Mîr'üñ HM
22 / gözden uş: uş gözden FB
// alḳış u: alḳışın İÜ1
24 / 1.mısra FB'de: Şol dah̲ı üçler yediler hem üç yüzler her ġâyibler

25 Kerâmetler vilâyetler ʻibadetler riyâzetler
Sehâvetler ziyâfetler çoġ itdi vakt-i câyında

26 Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle
Yidi yaşında üç çille çıkardı çüst ü cûyında

27 O âlemde ale't-taʻyîn babası Hoca Sadre'ddîn
Kılurdı medh idüp tahsîn ki yig er kopdı soyında

28 Bu devrân içre ol Hân'uñ harîfi yokdur inanuñ
Meger Şeyh Şâh ola anuñ nazîri kendü tayında

29 Söze geldükçe ol dil-ber kesâd olurdı her şekker
Hoten miskinden evlâ ter tüterdi bû-yı mûyında

30 Kaçan defn oldı ol gencî bil it hicretde saġıncı
Sekiz yüz otuz ikinci Cemâzi'l-evvel ayında

31 Dimeñ maʻnîde ol öldi egerçi sûreti soldı
Velî aslına vasl oldı mübârek pür hazâyinde

32 Kemâl Ümmî yanar her dem gam u derd odına çok dem
Taşup çağlar nemile dem gözi vü yüzi çayında

---

25 // câyında: cûyında BU1
26 / Şu sözi: Sözi şu MK1 / iñle: diñle FB, añla HM, İÜ1
27 / O: Ol BU1
// yig: biñ BU1, bek FB, yek HM, pek İÜ1
28 / harîfi: ki misli BU1 / yokdur inanuñ: yokdurur anuñ İÜ1
// Meger Şeyh Şâh ola: Şâh ola şeyh meger FB / tayında: tâbında İÜ1
29 / Söze geldükçe: Söz añıldıkça FB
// miskinden: müşkinden MK1, HM / tüterdi: tütdi HM / mûyında: boyında MK1 / 2.mısra İÜ1'de: Hoten müşkinde ola ter tüterdi bû-yı suyında
30 / saġıncı: ġancı? İÜ1
// Sekiz yüz otuz ikinci: Sekiz yüz otuz üçünci MK1(MK1'de ayrıca sayfa kenarında mu'ahhar bir yazıyla 833-70=763 kaydı var ki Hoca ʻAlî'nin yaşıyla ilgili bir hesap yapıldığı anlaşılıyor) / cemâzi'l-evvel: cemâzeyn evvel FB
31 / Dimeñ: Velî HM
32 / ġam u: kamu FB / çok: çün MK1, BU1, HM

33 Egerçi özi lâşîdür velî dahı dili haydur
Anuñ mersiyyesin eydür her âh u zâr vâyında

34 İ dil (estagfiru'llah) di müdâm (el-hamdü li'llah) di
Hemân (el-hükmü li'llah) di ne takdîr olsa kâyinde

26

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Yine göñlüm 'aceb derde sataşdı
Ki 'aklum bilüm ussum külli şaşdı

2 Huzûrum gitdi tedbîrüm tagıldı
Başuma çevreden kaygular üşdi

3 Firâk u hasret odına dün ü gün
Vücûdum mum bigi yanup tutuşdı

4 Tolundı tâli'üm bahtum güneşi
Felek benden yüzin çevürdi puşdı

5 Sorana derdümi şerh idemezem
Figân u zârdan dilüm tolaşdı

6 Yañaklarum saru tutaklarum huşk
Karaklarum ter ü kandan kamaşdı

7 Harâretden bu içümdeki başlar
Uş işler gözlerümden taşra taşdı

---

33 / özi lâşîdür: özile şey'dür BU1, özi lâ-şeydür FB, odıla şeydür İÜ1

34 / 1.mısra FB'de: İ (estagfiru'llah) didi müdâm (el-hamdü li'llah) di

26

MK1(39.b), MCON1(126.a), BU1(63.b), FB(150), HM(54.a), AE1(96), AE2(58.b), İÜ1(68)

3 // bigi: gibi MK1, FB, HM, AE1, AE2, İÜ1

4 // puşdı: düşdi MCON1

5 // zârdan: zâriden MCON1, zâr idüm BU1, FB, HM, zârum İÜ1

6 // Karaklarum: Kulaklarum FB, Kavaklarum HM, kuraklarum AE1, kapaklarum İÜ1

7 / başlar: yaşlar MCON1, AE2

8 Ciger hicrân u ġamdan cûşa geldi
Taḥammül bendin efġân sili deşdi

9 Meger ṣâbirlık ol Ḥaḳ vire yoẖsa
Uş âh u nevḥa mevci başdan aşdı

10 Ne bilür ẖâm olan şol ẖasta ḥâlin
Ki fürḳat ḥirḳatından baġrı bişdi

11 N'ideyin bilmezem ḳande gideyin
Bu ġurbetde yolum ne ṣarpa düşdi

12 Yaraġum yoḳ yayaḳ ḳaldum yaluñuz
Ḳulavuz göçdi irden atın aşdı

13 Şehîd oldı o ġâzî Ḥaḳ yolında
Ki Şeyṭân'ıla yitmiş yıl ṣavaşdı

14 Kemâl Ümmî ġarîb öz başın aġlar
Ne ḳayd ol câna kim dosta ulaşdı

15 H̱ayâli gözden ayrılmaz egerçi
Cemâli perdeye ṭolandı yaşdı

---

8 / hicrân u ġamdan: hicrân ġamından AE1, AE2
// deşdi: aşdı BU1, ṭaşdı FB, deşdi HM, AE2
9 / 1.mısra FB'de: Meger ṣâbirlıġı ol virdi yoḳsa
// 2.mısra AE1'de: Uş fiġân u nevḥâmuz başdan aşdı
10 / ẖâm: ṣaġ AE1, AE2 / şol: şu HM
// ḥirḳatından: ḥasretinden BU1, ḥirḳatında AE1 / bişdi: düşdi FB
11 / N'ideyin: Nideyim MK1, İÜ1 / gideyin: gideyim MK1
// ġurbetde: ġurbete AE2 / ne: bir AE1
15 / ayrılmaz: ırılmaz BU1
1.mısra MCON1'de: H̱ayâlüñüzden ayrılmaz egerçi, FB'de: Egerçi gözden ırılmaz ẖayâli
// ṭolandı: tolındı MCON1, AE1, AE2 / yaşdı: puşdı FB, HM, AE1, AE2, aşdı İÜ1

27

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Görüñ bu çarẖ-ı ġaddârı ki 'âlemde neler ḳıldı
Yine bu gerdiş-i gerdûn niçe müşkil ẖaṭar ḳıldı

2 Zihî ġurbet zihî hicret zihî fürḳat zihî ḥurḳat
Bu âh u derd ü bu ḥasret bize yavlaḳ es̱er ḳıldı

3 Ḳanı ol 'ışḳ eri heyhât ḳanı ol merd-i pür-ṭâ'at
Ḥayıf kim ẖâdimü'l-leẕẕet bize her nef'i żar ḳıldı

4 Ḳanı ol 'ârifüñ şevḳı ṭaġıldı meclis ü cevḳı
O cümle leẕẕet u ẕevḳı ecel zîr ü zeber ḳıldı

5 Ḳanı ol 'âlim ü 'âmil delîl ü mürşid-i kâmil
Cihân milkinde ol 'âḳil ne ẖoş fetḥ ü ẓafer ḳıldı

6 Ḳanı ol şeyẖümüz Ḥâmid ṣa'îd ü mütteḳî zâhid
Fenâ 'âlemden ol 'âbid beḳâ milke güzer ḳıldı

7 'Ubeydu'llah idi ismi bu idi 'âdet ü resmi
Ki hergiz düzmedi cismi o cânın mu'teber ḳıldı

8 Bu vîrândan çün ol şahbaz beḳâya eyledi pervâz
Ṣalât u ṣavmı ol dem-sâz özine bâl ü per ḳıldı

27

MK1(37.b), AÖ1(65.b), MCON1(150.b), BU1(60.b), FB(143), HM(52.a), AE1(100), AE2(62.a), İÜ1(62)

1 // ẖaṭar: naẓar İÜ1
2 / ḥurḳat: ḥasret MK1, BU1, FB, HM / 1. mısra İÜ1'de: Zehî ġurbet zehî ḥasret zehî hicret zehî furḳat // bize: yine İÜ1
3 // kim:ki ol BU1, kim ol FB, ol HM , ki İÜ1 / leẕẕet: leẕẕât BU1, FB, HM, AE1, İÜ1
4 / 'ârifüñ:'âşıḳuñ HM
5 / delîl ü : ḳanı ol MK1, FB
// milkinde: milkine AE1, AE2
6 // 'âlemden:milkinden AÖ1,'âlemde İÜ1 / güzer: sefer İÜ1
7 / 'Ubeydu'llah idi: Ki 'Abdullah idi AE1 / adı: ismi AE2
8 / çün: BU1'de yok / virândan çün ol: vîrâneden çün AE2
// dem-sâz : dem hem FB

9 Vefâtın iriken bildi Ḥaḳ'uñ ḥüḳmine râm oldı
Kişi gelür didi geldi vilâyetden ḫaber ḳıldı

10 Yir ü gökler ḳamu 'âlem anuñçün ṭutdılar mâtem
Melâyik cinn ü hem âdem fiġân u nevḥalar ḳıldı

11 Bu ḳamu ṣûfî miskinler ḳılur nâle vü nefrînler
Firâḳı cümle mü'minler gözin pür-ḫûn u ter ḳıldı

12 Müridler âh idüp aġlar muḥibler yüregin ṭaġlar
Anuñ derdi ḳamu ṣaġlar ḳıluben ḫasta ter ḳıldı

13 Anuñ odı ḳaçan söyne gerek kim cân u dil göyne
Kim ol yar meskenin beyne't-türâb ü ve'l-ḥacer ḳıldı

14 Ḳanı ol ṣûfî vü ṣâfî şehîd ü câhid ü vâfî
Yürütdi emr-i ma'rûfı şu resme kim 'Ömer ḳıldı

15 O nehyi münkeri muṭlâḳ ne sürdi şer'-ile ṣaddaḳ
'Adûlar boynına ol Ḥaḳ sözi tîġ u teber ḳıldı

16 Çü cânın fî sebîli'llah ḳomışdı bî-ġareż li'llah
Zihî ġâzi kim ol Allah yolında terk-i ser ḳıldı

---

9 / iriken bildi: erken ol bildi AE1, erken bildi İÜ1 / Ḥaḳ 'uñ: Ḥaḳḳ'uñ BU1 / ḥükmine: emrine MK1, AÖ1, BU1, FB, HM
10 // cinn ü hem: cinnî vü İÜ1 / hem: her BU1, HM
11 / ḳılur nâle vü: ḳılurlar nâle AÖ1, FB
// ter: nem AE1 / pür AE2
12 / yüregin: cigerin AÖ1, MCON1, AE1, AE2
// ḳıluben: ḳulûbın MCON1, FB, İÜ1, yüregin AE1, AE2
13 / her: BU1'de yok ,kim MCON1 / cân u dil: cân dil AÖ1, cân dili HM/göyne: yana İÜ1
// Kim: Ki MK1 2. mısra AE1'de taṣḥiḥli olarak şu şekillerde kayıtlıdır:
Kim ol yâr miskine türâb altın maḳar ḳıldı
türâbı ke'l-ḥacer ḳıldı
zemîn altın maḳar ḳıldı
yer altını maḳar ḳıldı
14 // kim: ki AE2, İÜ1 / 'Ömer: 'ömür HM, AE1, İÜ1
15 / münkeri: münkire MCON1 / sürdi: ṣordı MCON1
16 Beyit MK1,AÖ1,BU1,FB, HM ve İÜ1'de yok
/ ḳomışdı: ḳomışdur AE1, AE2 / li'llah: bi'llah AE1

17 Şu dostluklar kim ol üstâd bize ḳılmışdurur bünyâd
Ne ḳavm u ḳardaş u evlâd ne mâder ne peder ḳıldı

18 Anuñ ol pend ü irşâdı biliş ḳıldı ḳamu yâdı
Ki her ʻubbâd u zühhâdı ṭapusına nöker ḳıldı

19 Anuñ evṣâfı elṭâfı ṭutubdur ḳamu eṭrâfı
Cihâd u ʻadl u inṣâfı cihâna serteser ḳıldı

20 Meşâyiẖ dünyede boldur velî şeyẖü'ş-şüyûẖ oldur
O gösterdügi Ḥaḳ yoldur ki farḳ-ı ẖayr u şer ḳıldı

21 Mübaṣṣirler o dil-dârı görüben ḳıldı iḳrârı
Meger kim şekk ü inkârı aña gey bî-baṣar ḳıldı

22 Şuña kim Ḥaḳ fehim virmez bu sırra ʻaḳlı hiç irmez
İşitmez Ḥaḳḳ'ı vü görmez kimi kim kör ü ker ḳıldı

23 Ṭutuben H̱âliḳ'a yüzin Resûl'üñ izledi izin
ʻAmel bâğında kend'özin diraẖtına s̱emer ḳıldı

24 Başında tâc idüp ʻahdi giyüben ẖırḳa'-i cehdi
Ridâ'-i ẖizmet ü zühdi bilinde hem kemer ḳıldı

25 Ḳoyuben baḥs̱-i aḳvâli ḳazandı ẖayr-ı efʻâlı
Melekler gibi aʻmâli cihânda ol beşer ḳıldı

---

17 Beyit MK1, AÖ1, BU1, FB, HM ve İÜ1'de yok.
/ üstâd: MCON1'de yok
18 / ol pend ü irşâdı: pand ile irşâdı AE1 / ḳamu: hep FB
// ṭapusına: ḳapusında AE1, ḳapusına İÜ1, ṭapusında AE2 / nöker: es̱er AÖ1, piser MCON1, es̱ir BU1, FB, HM, İÜ1, pûser AE1, bi-ser AE2
19 Beyit İÜ1'de yoktur.
20 // O gösterdügi ḥaḳ : Ḥaḳ ol gösterdügi HM / ḥaḳ:yol AE1
21 / iḳrârı: iḳdârı AE2
22 / fehüm: fehm MCON1, BU1, FB, HM
//İşitmez:İstemez AE2
23 // diraẖtına s̱emer: diraht-ı bâ-s̱emer AÖ1, MCON1,AE1, AE2
24 // zühdi: cehdi MK1 / bilinde: bilineAE1
25 / baḥs̱:baẖt AÖ1 / aḳvâli: efʻâli İÜ1

26 Çü dört erkân u biş ḥissi ḳodı ol ḥilm ü ʻilm ıṣṣı
Durışdı ʻaḳlına nefsi zebûn ol şîr-i ner ḳıldı

27 Şu sözüñ sırını añla anuñ aḥvâlini ṭañla
Kim ol her aḳşâmı ṭañla ḳamu şâmı seḥer ḳıldı

28 Hemîşe gündüzin ṣâyim olurdı giceler ḳâyim
Bu resme ṭâʻatı dâyim müdâm ol girçek er ḳıldı

29 Ḥelâlden kesb idüb yirdi ḳamu vaḳfa ḥarâm dirdi
Yimedi aġuyı yirdi ġıdâsın çün şeker ḳıldı

30 Ḳanı ol ḳâniʻ ü ṣâbir ʻazîz ü şâkir ü ẕâkir
Zehî gey aṣṣılu tâcir ki her yükin güher ḳıldı

31 Tevekkül ḳıldı ol ḫoş-ḫû yimedi rızḳıçün ḳaygu
Ṭamaʻ ḥırs oḳına ḳarşu ḳanâʻatden siper ḳıldı

32 Ḥarâma baḳmadı hergiz ʻaẕâbın fikr idüben tiz
Ḥelâlden eyledi perhîz ḥisâbından ḥazer ḳıldı

33 Ne mâl ü milkete ḳaldı ne ẕerḳ u şöhrete ṭaldı
Ne begler baḫşişin aldı ne meyl-i sîm ü zer ḳıldı

---

26 / dört:derd AÖ1 / beş: nîş AÖ1, penç MCON1 / ol: o MCON1 / ḥilm ü ʻilm: ʻilm ü (ü FB'de yok) ḥilm MK1, AÖ1, FB / İÜ1'de 1.mısranın ilk yarısından sonra 27. beyite geçilmiştir.
// ʻaḳlına: ʻaḳlile AE1
27 / İÜ1'de 1.mısranın "Şu sözün sırrını añla" kısmı yoktur.
// Kim:Ki MCON1, AE1, AE2, Geç İÜ1 / ol:o AE2
28 // ṭâʻatı: ʻâdeti AE1 / müdâm ol: müdâmı FB, bu resme İÜ1
29 // ġıdasın çün:ġıdâsın (İü1'de ṣanasın) ḫûb MK1,İÜ1
30 / ol:FB'de yok / ḳâniʻ: Ṣâniʻ BU1, HM
1.mısra İÜ1'de : Ḳanı ol ṣâbir ü şâkir kanı ol ḳâniʻ ü ẕâkir
// gey: ḫûb MK1, HM'de yok, ol İÜ1 / tâcir: hem tâcir HM / yükin:pulin AÖ1,yolın İÜ1
31 / ol:MCON1'de yok
32 / Ḥarâma: Ḥarâmın İÜ1 / ʻaẕâbın: AE1'de yok / idüben: idübeni ol AE1
33 / milkete: milkine BU1, FB, HM, İÜ1 / ẕerḳ: rızḳ MK1, AE1

34 Ḳodı mah̲lûḳı ol ‘âşıḳ gözetdi çehre-’i H̲âliḳ
Ne dünyâ sevdi ol ṣâdıḳ ne ‘uḳbâya naẓar ḳıldı

35 Ḳanı ol vâ‘iẓ ü nâṣiḥ ḥamîd ü ḥâci vü ṣâliḥ
Anuñ şerhini bu şârih bilüñ gey muh̲taṣar ḳıldı

36 Kemâl Ümmî oḳır aġlar anuñ mers̲iyyesin her bâr
Ne kim biz didük ol din-dâr hezârân ol ḳadar ḳıldı

37 Ne var ṭolundısa h̲urşid bi-ḥamdi'llah kim ol mürşid
Muẓaffer Ḥażretin tecdîd maḳâmında ḳamer ḳıldı

38 Nebî'nüñ Hicretinden bil sekiz yüz on beşinci yıl
Berât düninde ol fâżıl bu menzilden sefer ḳıldı

39 Hiç öldi ṣanmañ ol Pîr'i bilüñ kim diridür diri
Zehî merḥûm yol şîri ki meydânda hüner ḳıldı

28

Me fâ ‘i lün / fe ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün

1 Görüñ ki H̲âlıḳ-ı bî-çûn Râzıḳ u Fettâḥ
Ne açdı raḥmeti ḳapularını bî-miftâḥ

2 Açıldı ġaybi h̲azâyin bezendi rûy-zemîn
Ṣaçıldı ‘âleme yine yegi fütûḥ u mübâḥ

---

34 / ‘âşıḳ: H̲âlıḳ MK1, BU1, FB, HM, İÜ1 / H̲âlıḳ: bayıḳ HM
// dünyâ: dünye MCON1 / ‘uḳbâya: ‘uḳbîye MCON1, AE2
35 Beyit AE2'de yoktur.
/ ḥamîd u ḥâci vü Ṣâlıḥ: ki ḥâmid Ḥâcî vü Ṣâliḥ BU1
// gey: ki İÜ1
36 / mers̲iyyesin: mertebesin AE1 / her bâr: söyler BU1
37 Beyit MK1, AÖ1, BU1, FB, HM ve İÜ1'de yoktur.
38 // düninde:düninden AÖ1, BU1, AE2 sefer: güzer MK1
39 / Hîç: Pîc MK1 / kim diridür: diridürür AÖ1
// yol şîri: ol şîri İÜ1

28

MK1(30.b), AÖ1(51.a), BU1(51.b), FB(142), HM(44.a), PP(21.b)

1 / bî-çün: nîçün AÖ1 / Râzıḳ: Rezzâḳ FB
// 2.mısra nüshalardaki haliyle vezne uymamaktadır.
2 / ġaybi h̲azâyin: ġaybe zemîn BU1,HM
// Ṣaçıldı ‘âleme yine: Yine ṣaçıldı ‘âleme HM

3 Seḥerde ḳuşlar öter çağırur ki (Fa'tebirû)
Baḳuñ bu ʿibrete i her baṣîr ü ehl-i ṣalâḥ

4 Kimisi bağda ẖoş âvâz ile oḳur tesbîḥ
Kimisi yuḳaru pervâz uruben açdı cenâḥ

5 Ṣularda şâẕ olup oynar dün ü gün ördek ü ḳaz
Laṭîfeyile ḳılurlar biri birine mizâḥ

6 Çemende hüdhüd imâm oldı ḳuş cemâʿatına
Oḳur mü'ezzini ḳumrı (ʿalâ's-ṣalâḥ u felâḥ)

7 Yeşerdi yine her eşcâr açıldı ẖûb ezhâr
Akar zülâl olup enhâr eser nesîm-i ṣabâḥ

8 Cihânı mis̱l-i Cinân itdi yaz yịli eseli
Meger ki Cennet içinden gelür bu ḳutlu riyâḥ

9 H̱aber getürdi ḳulavûz çigdem ü nevrûz
Ki riḥlet itdi şitâ vü uş irdi ṣayf u necâḥ

10 Benefşe boynun eger mest olub bu meclisde
H̱umâr nergis elinde dutar müdâm aḳdâḥ

11 Ṭonandı yazı vü ṭağlar libâsta levn-â-levn
Bezendi bağça vü bağlar ḳamu maḳâm-ı merâḥ

---

3 / ki: FB'de yok
// her: BU1 ve PP'de yok
4 / uruben: idüben PP
5 // Laṭifeyile: Luṭfıla FB , Laṭîfile HM
2.mısra PP'de: Laṭîfeyle ḳılurlar kim biri birile mizâḥ
6 / oldı ḳuş cemâʿatına : oldığını ẖoş cemâʿata PP
// mü'ezzin-i ḳumrı: mü'ezzin olup ḳumrı PP
7 // olup: AÖ1'de yok / enhâr : ezhâr HM
8 / Cihânı:Cihân HM / ereli: erdi PP
// ki: PP'de yok / içinden: içinde PP / gelür: gelüp HM
9 // Ki: Çü PP / vü: FB, HM ve PP'de yok / necâḥ: cenâḥ PP
11 / yazı vü ṭağlar libâsı: yazı libâsı (HM vePP'de yaz libâsı) ṭağlar FB,HM,PP
// bağça: baḥce MK1 / vü: HM'de yok / merâḥ:mirâḥ PP

12 Yitişdi hatmi gül oñince kalkanın yapınup
Yanınca süsen irişdi vü çekdi seyf ü silâh

13 Gül agdı tahta selâtin bigi vü saldı nikâb
Hem oldı bülbül aña karşu 'aşık u meddâh

14 Nefîs bagçeler açar irene saçu saçar
Her ayva güli vü gülnâr u zehre-'i tüffâh

15 Ölüler oldı diri vü karañular aydın
Ki her çiçekler açıldı uyandı çün misbâh

16 Saçalı Hızr semâvât u 'arza âb-ı hayât
İrişdi ölü nebâtât cismine ervâh

17 Görene sitte cihât oldı 'ibret ü âyât
Okuyana yazılu her budakda biñ elvâh

18 Hazân faslı cihâna ki virmiş idi talâk
Bahâr vaslı Hak emrile geldi kıldı nikâh

19 Nazar kıluñ yine âsâr-ı rahmetü'llaha
Ki nice hilkate geldi kamu remîm ü eşbâh

---

12 / hatm gül:hatm ü gül FB,HM.PP / kalkanın: kalkan PP / yapınup: yapup AÖ1,PP
// 2.mısra PP'de: Yanınca süsen irişüben çekdi silâh
13 / tahta: tahtına Aö,MK1 / bigi: gibi: FB,PP / vü HM ve PP'de yok
meddâh: müdâh ? PP
14 / bagçeler: bağçalar PP / açar: içre MK1
// güli: gül BU1
15 // misbâh: sabâh HM
16 / semâvât: sevât HM /'arza: yirüzre PP / âb:BU1'de yok
// nebâtât: nebât AÖ1
17 / cihât: AÖ1'de yok / sitte cihât: sitt ü cihât HM,PP
// Okuyana yazılu:Okuyana yazılıdur BU1, Okuyana yazılur FB, Okuyan yazılu HM,PP
18 / virmiş idi: virmişdi FB,HM
// vaslı: faslı FB,PP / kıldı:AÖ1'de yok
19 / yine: yine kim BU1
// kamu: PP'de yok / remîm: resim BU1, HM, PP

20 Şu zemheri ṣovuġı her fesâda vidügini
İrişdi germ-i bahâr itdi serteser iṣlâḥ

21 Hemîşe yazın u ḳışın saña Kemâl Ümmî
Rebî ‘i tevbe gerek kim gide şitâ-i cünâh

22 Bu fâni ṣun‘a ḳapılma o bâḳi Ṣâni‘i sev
Diler isen iki cihânda olasın iflâḥ

23 Uyan ki geçdi ‘ömür ṭur cihânı terk ide gör
Eger sen itmez isen ḫod ecel ḳılur ilhâḥ

24 Mefâ ‘i lün fe‘i lâ tün me fâ ‘ilün fe ‘i lât
Ḥaḳ est fâ ‘i lü muḫtâr fâliḳu'l iṣbâḥ

29

Fâ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün

1 Söyle i bülbül ki bugün tâze güller çagıdur
Hep bezendi ne ki var saru vü kızıl agıdur

2 Hûriler bigi tonanub çıhdı her dürlü çiçek
Hem akar sular sanasın sel-sebîl ırmagıdur

3 Bir nazar kıl ol Rahîm'üñ rahmeti asârına
Kim bugün bu cümle ‘âlem mısli cennet bâgıdur

---

20 / Şu:Çü MK1/ zemheri: zehri AÖ1/ṣovuġı: ṣovuġunı PP/ virdügini: virdügi FB
// itdi: FB'de yok
21 / yazın: yazı AÖ1, yaz FB / u: HM ve PP'de yok / Kemâl Ümmî: Ümmî Kemâl MK1
// kim: PP'de yok / cünah: cenâh HM, PP
22 / ḳapılma:ḳalma PP
// Diler iseñ: Dilerseñ AÖ1 / olasın: ki olasın AÖ1, HM, PP
23 / ṭur cihânı: ṭûr-ı cihânı HM,PP
24 / fe‘i lâtün: fâ ‘i lâ tün FB / fe‘i lât: fâ ‘i lât FB

29

MC (23.a), MK1 (32.b), BU1 (54.b), FB (129), HM (46.b), AE2 (20.a)

1 // var ṣaru vü ḳızıl: ṣarusı ḳızılu MK1, BU1,FB,AE2 / ḳızıl: hem kızılı HM / ne: HM'de yok
2 / bigi: gibi MC,MK1,FB,HM,AE2
3 / raḥmeti: raḥmet HM

4 Gör ki nîçe ḳıldı ölmiş yirleri girü diri
İşlenen bu ḳamu ḳudretler o şeh yasağıdur

5 Emr ider gün nûrı birle giderür dün ẓulmetin
Viri bir yaz leşkeri-le kış çerîsin ṭağıdur

6 Yîne bugün her teferrücîlere ârâm-gâh
Ṣu kenârı vü ağaç kölgesi bağ bucağıdur

7 Ḳumrı vü dürrâc u ṭuṭî vü hezâr destânlaruñ
Yirleri alma vü nâr u şeftâlü budağıdur

8 Bağda her serv ü çınârı raḳṣa ḳoyup oynadan
Yillerüñ küvküvi birle ṣuların çağ çağıdur

9 Ṭañ yili dir ḫoş nefes birle ki mağrûr olmañuz
Çün bahâr üzre ḫazân yilleri ğâlib yağıdur

10 Bāğ-ı ʻışḳuñ bülbülinüñ ğulğuli diñmez ḳışın
Her neye kim baḳar ise tâze gül yaprağıdur

11 ʻÂşıḳ-ı ṣâdıḳlar olur ol bağun bülbülleri
Ayıġ u dertsüz kişiler laklaḳî vü zâğidür

---

4 Beyit AE2'de yok
/ girü: yine MC
// şeh:şâh MK1,FB
5 / ider: iden FB / 1.mısra AE2'de şöyledir: Emr ider gün nûrı bile giderüben ẓulmeti
// leşkeri-le: leşkerini AE2
6 / teferrücîlere: teferrüccilere MC
7 Beyit BU1'de yoktur.
// alma vü: olmağı HM
8 // küvküvi: gök gök FB, hem gögi HM
2.mısra MK1'de: Yirlerüñ gökleri birle ṣularuñ çağ çağıdur
9 / yili dir: yelidür FB, HM / ki: FB ve HM'de yok
10 / dinmez: ötmez AE2
// baḳar-ise: baḳar iseñ MC
11 Beyit MK1'de yokdur.

12 Her varaḳda biñ sabaḳ ma'nîsi var añlayana
Görmeyen bu 'ibreti a'mâ vü ṭâġî bâġîdür

13 Âyet ü aḫbâr mizânında her bir sözi ṭart
Ṣal çürüklerin yabâna al şunı kim ṣaġıdur

14 Ḥaḳ yolında bu Kemâl Ümmî günâhkâruñ yüzi
Ḳamu girtû 'ışḳ erinün ayaġı ṭopraġıdur

15 Dünye kâfir Uçmaġı'dur âḫiret mü'minlerüñ
Uçmaġı 'âşıḳlaruñ dostan yaña uçmaġıdur

30

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 Cân gözin aç ki irdi yine nev-bahârı gör
Minnet kıl imdi ḳudret-i perverdigârı gör

2 Zî ṭañ yili seḥerde ne ṭatlu nefes virür
Nice münevver oldı yine rûzigârı gör

3 Geydi yeşil ṭonın yine ṣoydı siyâhını
Bâġ-ı Bihişt'e beñzedi küllî diyârı gör

4 Çün âfitâb irişti Ḥamel burcına bu gün
Ne resme geldi revnâḳa leyi ü nehârı gör

---

12 / sabaḳ: ṭabak AE2 / ma'nîsi var: var ma'nîsin HM
//'ibreti: ḳudreti MK1 / bâġîdür: başıdur AE2

13 / ṭart: dürüst HM

14 / yüzi: sözin MK1
// girtû: girçek AE2

15 / Dünye: Dünyâ MK1, BU1

30

MK1(32.a), AÖ1(58.a), BU1(53.b), FB(127), HM(45.b), PP(23.a)

1 / aç ki irdi: aç irdi ki PP / yine: PP'de yok
// Minnet: Minneti HM / perverdigârı gör: perverdigâr PP

2 / Zî: Zihî MK1 / ne: FB'de yok
// Nîce: Niçesi PP / rûzigârı gör: bu rûzigâr PP

3 / yine: FB'de yok / ṣoydı: ṣoydı kim PP
// Bâġ-ı: küllî PP / küllî diyârı gör: ger bu diyâr-ı bâġı gör PP

4 / âfitâb irişti: irişti âfitâb FB
// leyl: bu leyl PP

5 Yaḳmış iken bu dünyeyi şol zehr-i zemherir
Tiryâḳ irişdi cânına yazuñ timârı gör

6 Yağdurdı yire raḥmeti yağmurların Kerîm
Ölüyiken ne ḳıldı diri la'le-zârı gör

7 Ṣaḥra bezendi sebzeyile yaylalar laṭîf
Ṭağlar gözi yaşardı ne çağlar bıñarı gör

8 Ṭonandı dürlü dürlü çiçekler bu yir yüzin
Ne ḫoş bezendi Ḥażret'e ḳarşu buları gör

9 Nevrûz açıldı çigdemile ḳoşa geldiler
Evvel ḳulağuz oldı yine ol du-yârı gör

10 'Abher semen şaḳâyıḳ u hem ḫatm u erguvân
Sünbül benefşe lâle vü nesrîn ipârı gör

11 Reyḥân ṣalar başını bu meclisde mest olup
Nerges ḳadeḥ dutup yazar oldı ḫumârı gör

---

5 / şol: FB'de yok / dünyeyi: dünyâyı MK1, PP
// Tiryâḳ: Tiryâk FB, HM, PP / yazuñ: nâzuñ PP / timâr: bahâr MK1
6 / raḥmeti: raḥmet AÖ1
/ 1.mısra PP'de: Yağdurdı bize yağmırı raḥmeti ol Kerîm
// ne: yine PP / la'le-zârı: la'l-i zâr MK1, FB, HM, PP
7 / bezendi: yüzünde PP / sebzeyile: sebzile HM / yaylalar: yiller
8 / 1.mısra PP'de: Ṭonatdı dürlü çiçekleri bu yirlerüñ yüzini
// ḫoş: PP'de yok
9 / Nevrûz: Nevrûzlar PP / çigdemile: çigdemler PP / geldiler: geldi PP
// Evvel: Ol PP / ḳulağuz: kılavuz MK1, AÖ1, FB, HM / du yârı: diyârı FB,
du bârı PP
10 / 'Abher: 'Anber PP
// lâle vü: vü lâle PP / ipâr: iyâr AÖ1, apârı FB, HM, PP
11 / başını: başın BU1, FB
Beyit PP'de:

Reyḥân ṣalar bu meclisde yaşını mest olur
Yazar oldı nergis ḳadeḥ ṭutup ḫumârı gör

12 Şûsen çü tartdı hançerin eydür ki tarrı ko
Beñzer ki gül yasavulidür ol nigârı gör

13 Kamu çiçekler irdi pey-â-pey piyâde hem
Nâ-gâh irişdi 'ızzile gül-şeh-süvârı gör

14 Kaldurdı gül nikâbını biñ 'ızz u nâzile
'Arż itdi yine bülbüle zî-bâ 'izârı gör

15 Arturdı derdüni yine bî-çâre bülbülüñ
Ne medh okur güle yine bî-karârı gör

16 Gûyende çün çemende hezar dâsitândurur
Ne rakṣa girdi serv ü sanevber çınârı gör

17 Bagda bucakda her biri bir dürlü söz ile
Kuşlar Hudâ'ya tesbih okur mürg-i zârı gör

18 Kumrı budakda yaprak arasında her seher
Dost dost diyüp ne nâliş ider âh u zârı gör

19 Her biri bir levinde tonandı agaçlaruñ
Dibinde kölge virdi dahı âb-kenârı gör

---

12 / hançerin: hançer AÖ1, hançeri FB, vü hançer PP
// gül: güle FB, HM / yasavulidür: yasagıdur BU1, bu savuldur HM, bi-savılıdur PP
13 / pey-â-pey piyâde: yine bî-piyâde PP
14 / gül: bes MK1 / nikâbını: nikâbın AÖ1, HM
// yine: FB'de yok
15 / derdüni yine: yine (HM'de yok) derdüni HM, PP / bî: FB'de yok
// güle: BU1'de yok / güle yine : yine gül PP
16 / dâsitândurur: destândurur FB, HM, PP
17 / bucakda: bu çagda PP / sözile: sâzıla PP
// Hudâ'ya: Hudâ'yı PP
18 Beyit PP'de yok
// ne nâliş ider: nâliş ü HM
19 / agaçlaruñ: agaçlar BU1
// virdi dahı: vü(AÖ1'de yok) dahı AÖ1, PP / "âb-kenârı" ibâresi, nüshalarda "âb u kenârı" şeklinde kayıtlıdır.

20 Ayva çiçekleri açuben aḳça boġçasın
H̱ublar başına niçe ṣaçarlar nisârı gör

21 Araste oldı ḳudretile irdi her nebât
Şeftâlü ḳaysu armud üzüm alma nârı gör

22 Ṭur ṭañla ṭalma ġâfil oturma bu ġaflete
‘Azm-i teferrüc it baġ u bustânı varı gör

23 Baġlamadın bu gözlerüñi ġaflet uyẖusı
Bir ṭur bu uyẖudan dil ü cânuñ uyarı gör

24 Bu naḳşa ṣun‘a baḳma Kemâl Ümmi fânidür
Naḳḳâş-ı bâḳi Ṣâni‘ u bir girdigârı gör

25 Şol seyyi‘âtıla ṣusamış ẖasta göñlüñi
Gel âb-ı tevbe vü ḥaṣenâta ṣuvarı gör

31

Fâ ‘î lâ tün / fâ ‘î lâ tün / fâ ‘î lâ tün / fâ ‘î lün

1 Cân gözin aç gör ki yine ol Kerîm ü kâr-sâz
Niçe ḳıldı fażlı birle ḳahrı luṭf u ḳışı yaz

---

20 / çiçekleri: çiçeklerüñ BU1
21 / nebât: nebâtât PP
// ḳaysu: ḳayusı BU1 / armud: vü armud PP / nârı: vü nârı HM, PP
22 / ṭañla ṭalma: ṭalma(FB'de ẓulme) ḳalma(HM'de ḳılma) AÖ1, BU1, FB, HM / ġaflete: ġafletile BU1, HM, PP
// bustânı: bustâna MK1, AÖ1 / varı gör: var gör BU1, var HM
2.mısra PP'de: ‘Azm-i teferrüc eyle baġıla bustânı gör
23 // ṭur bu: ṭura MK1
24 / naḳşa ṣun‘a: naḳş-ı ṣun‘ına FB / Kemâl Ümmi: Ümmî Kemâl AÖ1
// girdigâr: pervердigâr PP
25 / Şol: Şu FB, HM / seyyi‘âtıla: seyyi‘âtı AÖ1

31

MC(21.a), MK1(31.a), MCON1(114.b), BU1(52.b), FB(125), AE1(48), AE2(22.a)

1 / yine: evvel AE1

2 Cümle mahlûkât u her şey' dün ü gün ol Hâlık'a
Dillü dilince kılurlar şükr ü tesbîh ü niyâz

3 Germ ü râhat geldi oldı mu'tedil âb u havâ
Serd u zahmet gitdi girü kalmadı kış u ayaz

4 Sebze-pûş oldı bugün etrâf-ı 'âlem ser-te-ser
Revnâka geldi 'Irâk Rûm u Çîn Şâm u Hicâz

5 Yine gökden yir yüzine saçdı rahmet yagmurın
Her nebâtâtı getürdi hilkate ol bî-niyâz

6 Bu kamu ölmiş agaçlar nâ-gehân oldı diri
Kûh u sahra vü cihâna irdi hâtıfdan avâz

7 Subh-dem göñül kulagın tut çemendin yaña kim
Başladı kuşlar dilinden söylenür ol gizlü râz

8 Bize dirler kim ganîmet görüñ işbu demleri
Kim niçeler ay u yıllar bu safâyı bulumaz

9 'Ömrüñüz nevrûz u çigdem bigi küteh dür veli
Fikrüñüz kadd-ı çınâr u serv talından dirâz

10 Hüdhüd ü kumrı gögerçin tûtî vü dürrâc-ıla
Tutdılar bu meclis içre her biri bir savt u sâz

---

2 / her şey': AE2'de yok / ol: o FB / 1.mısra AE1'de şöyle: Cümle mahlûk-ı cihân her dem hemân ol Hâlık'a
// kılurlar: kılur FB
3 // Serd:Sûd BU1 / girü:vü MC'/ kış u ayaz: kışıla ayaz MC, kışıla yaz AE1
5 / gökden: geldi AE1,AE2
7 / kim:FB'de yok
// ol: FB'de yok
8 / kim:ki FB / görüñ:gördük MCON1
// ay u: yiñi MK1, yine MCON1, AE2, niçe BU1, AE1, nite FB / safâyı: şıfâtı BU1
9 / bigi: gibi MC, MK1, BU1, FB, AE1
// kadd: FB'de yok / serv: servi AE1,AE2
10 // 2.mısra AE1 ve AE2'de şöyledir: Tutdılar meclis içinde her biri bir dürlü sâz

11 Kimi 'uşşaḳ u nevâda her biri ḳılur nuḫat
Kimi nevrûz u 'acemde çâğırur kimi ḥicâz

12 Murğızâr içinde ṭâvus nâz-ıla cevlân urur
Şâẕumân olup ṣularda oynar ördek birle ḳaz

13 Bu ḳamu ḳuşlar havâda dem-be-dem pervâz urur
Her biri ṣaydın ḳovar sunḳur u şâhin şâh-bâz

14 Ol Ġanî her bağçe içre açdı ḳudret boġçesin
Bir gelin bigi ṭonanup geydi gûn-â-gûn cihâz

15 Nesrin ü reyḥân açıldı nerges ü nu'mân-ıla
Gel teferrüc ḳıl bugün bu mevsimi i pâk bâz

16 Sünbül ü sûsen benefşe arguvân u lâle ḫôş
Lîki güldür arasında şeh-süvâr u ser-fırâz

17 Gül güle ḳarşu açıldı ḫôş bezendi gül-sitân
Bülbüle ḳarşu ḳılurlar her biri biñ 'ızz u nâz

---

11 / her biri: seyr idüp MCON1, AE1, AE2 / nuḫat: nevâḫet MK1, MCON1, BU1, AE1, nüvâḫt FB, AE2

12 / Murġizâr: Merrih ü zâr BU1 / içinde: MCON1'de yok, içre BU1 / nâz-ıla: nâle vü AE1, AE2 / urur:ḳılur MK1, BU1, ider FB, AE1
// oynar:MCON1'de yok, yayılur AE1, AE2 / birle:bir FB

13 / ḳamu:AE1'de yok / havâda: bu havâda AE2 / pervâz: âvâz AE1, cevlân AE2
// şâh-bâz:bâz MK1

14 / bağçe içre: baḫçe içre MK1, MCON1, BU1, bağçelerde AE1, baḫçede AE2 / boġçesin: boḫçasın MK1, MCON1, BU1, AE2,bağçesin AE1
// Bir: Yiñi MCON1 / bigi: gibi MC, MK1, BU1, FB, AE1, AE2

15 / reyḥân: gülnâr MCON1, BU1, AE1, AE2 / nu'mân-ıla:reyḥân-ıla MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2
// bugün: AE1 ve AE'de yok / i:i yâr AE1, AE2

16 // arasında şeh-süvâr ü: cümlesinün arasında MK1,MCON1,BU1, FB, AE1,AE2

17 / açıldı: açılup MK1, MCON1, BU1, FB, sevinüp AE1, AE2 / ḫoş: ḫûb AE1 / gül-sitân: gülistân MCON1, BU1, FB
// biri biñ: biri bir MK1, AE1, AE2, birisi FB

18 Bülbülüñ nâle vü derdu ġulġul ı çoġ olduġı
Şol sebebdendür ki olur güllerinüñ ʻömri az

19 Her bahâr u şâẕınuñ ṣoñı ḫazân u ġamdürür
Ġarra olma işbu pendi ṭut göñül levḥinde yaz

20 Naḳş u ṣunʻa mâyil olma Ṣâniʻ ü naḳḳâşı sev
Kim beḳâ oldur bu fânî ol ḥaḳîḳat bu mecâz

21 Gerçi her bostan u bâġuñ bâġubânı birdürür
İlle hergiz bir degül ḫurmâ vü engûr ü piyâz

22 Bu bahâr-ı bâġ-ı ʻömrüñ ḥâṣılı esmârıdur
Ṭâʻat u ẕikr ü tilâvet tevbe vü ṣavm u namâz

23 Zîhi ḳul-kim ḫôcası emrinde sürer ʻömrîni
ʻAḳlı ḳoyup nefse uyup bir nefes buyruḳ ṣımaz

24 İrmedi ḥasret ḳışınuñ yazına Ümmî Kemâl
Ol sebebden baġrı başlu gözi yaşlu beñzi sâz

25 Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lât
Fâ ʻil-i Muḫtâr kimdür ol Kerîm ü kâr-sâz

32

Me fâ ʻi lün / fe ʻi lâ tün / me fâ ʻi lün / feʻi lün (faʻ lün)

1 Yine nesîm-i ṣabâ başladı eser ḫoş ḫoş
Ḫaber virür ki irişdi bahâr mevsimi uş

---

18 / nâle: nâlân FB,AE1
// ki: kim MCON1, BU1, FB
19 / bahâr u : bahâruñ FB
20 / naḳḳâşı sev: naḳḳaşdur velî AE1
// ol: o AE1
21 // degül: degüldür MCON1 / engûr u piyâz: engûr piyâz MCON1
22 // namâz:niyâz MK1, BU1, FB
23 / sürer: MK1'de yok,süre AE1, AE2

32

MK1(29.a), AÖ1(53.b), BU1(50.a), FB(118), HM(42.b), PP(20.a)

1 // virür ki: virdi HM

2 Naẓar ḳıluñ yine âs̱âr-ı raḥmetü'llaha
Ki nice ḳıldı Ḥaḳ'uñ raḥmeti deñizleri cûş

3 Dirildi her ölü yirler uyandı uyurlar
Ṭonandı girü yeşerdi vü ṭoldı her ḳuru boş

4 Görüñ bu ḳudret-i envâ'-ı ṣan'atu'llahı
Ne ḳıldı her ṭarâfı dürlü dürlü ḫil'at-pûş

5 Ḳaradan aġ u ṣaru gök yeşil ü kızıl al
Boyadı Ṣâni' u Naḳḳâş yazdı dürlü nuḳûş

6 Bezendi cümle nebâtât ḥażrete ḳarşu
S̱enâ vü şükr ü münâcât u ẕikr ider her ḳuş

7 Cihân misl-i cinân oldı ṣanasın ki bugün
Açar Ḥażîre-'i Ḳuds'üñ ḳapuların Feyṭoş

8 Hazâr destân u ṭûṭî vü ḳumrı hüdhüdden
Oḳur sabaḳ daḫı mâżîlerin virürler gûş

9 Ḳamusı dillü dilince ögerler Allah'ı
Baġ u havâda ṭuyûr u ṭaġ u ovada vuḥûş

10 Ögürtdi çigdem ü nevrûz peyki gül şâhuñ
Hem irdi sûsen elinde silâḥ çün çâvuş

---

2 / ḳıluñ: ḳıluñ ki FB / raḥmetü'llaha: raḥmetü'llah FB, HM
3 / her: heb PP / uyandı: ü uyandı BU1
// boş: yaş FB
4 / ṣan'atu'llahı: ṣibġatu'llahı MK1, FB, ṣun'atu'llahı HM
// dürlü dürlü: dürlü MK1 / ḫil'at-pûş: ḫil'at-ı pûş FB, HM, PP
6 / nebâtât: nebât AÖ1
// ẕikr: AÖ1 ve PP'de yok.
7 / cinân: cihân PP
// ḳapuların: ḳapuların o PP
8 / destân: dâsitân MK1
// virürler: virür HM
9 // vuḥûş: ḫoş PP
10 / Ögürtdi: Ögretdi AÖ1, BU1, HM, Ögündi FB, Ögürdi göründi PP
// sûsen elinde: sûsâm elinden PP

11 Ḳılurken âhıla gül-zâr içinde bülbül zâr
Çü gördi gül yüzüni ḳıldı ġulġulile ẖurûş

12 Şu deñlü medḥ ü s̱enâlar ḳılur ki uṣṣı gider
Düşer dikenler içine yatur biraz bî-hûş

13 Bu bezm içinde yine ẖatmi badyalar ḳurdı
H̱umâr nergis elinde ḳılur ḳadeḥleri nûş

14 Ṣalar vâlih ü ḥayrân olup başın reyḥân
Benefşe boynın eger nâzile zehî ser-hôş

15 Bu ḳamu ḳuş nice ẖûnende ẖôş gûyende
Bu her çiçek ne ʻaceb müstemiʻ-i ẖûb ẖâmûş

16 Bu dürlü ʻibreti görebile mi nâ-bî-nâ
Bu ʻilm-i ḥikmeti ḳaçan işide her ẖar-gûş

17 Ḳılur mı külẖen ü vîrân ḥasretin bülbül
Bilür mi gül-şen ü bustân ḳıymetin bayḳuş

18 Ne var şeker ṣatımazsa sözinde Ümmi Kemâl
Gerek olur daẖı her dem yirinde sirke-fürûş

---

11 / Ḳılurken: Ḳılurlar AÖ1, PP / âhıla: âhı MK1
12 / s̱enâlar: duʻâlar AÖ1, PP / uṣṣı: ıṣṣı HM
13 / yine: PP'de yok / badyalar: bâdeler MK1, bâdiler FB
// nergis: nerges BU1, HM / ḳadeḥleri: ḳadeḥler AÖ1, PP
14 / vâlih: vâleh FB, PP
15 / ẖûnende: ẖanende FB, PP / ẖoş: ẖûb MK1
// ẖûb: ki ẖûb PP / ẖâmûş: ẖoş FB, PP
16 / dürlü: dür FB / göre: FB'de yok / bile mi: bilür mi PP
// her ẖar-gûş: her ger gûş AÖ1, BU1, her gûş FB, ger her gûş HM, ger gûş PP
17 / ḥasretin: ḥasretini BU1
// ḳıymetin: ḳıymetini BU1
18 / şeker: şükri HM / ṣatımazsa: ṣatmazsa AÖ1, BU1, ṣatmaz FB, ṣatmazısa HM, ṭamarsa PP / Ümmi Kemâl: PP'de yok
// daẖı: aẖı MK1

19 Kış u cefâda şulardur ki kahra tûş oldı
Yaz u safâda şulardur ki ola lutfına tûş

20 İlâhi fazl u kerem kıl Habîb hürmetiçün
'İnâyetüñile bizi hidâyet ehline koş

21 Me fâ 'i lün fe 'i lâ tün me fâ 'i lün fe 'i lât
Bahâr şâzi hoş illâ hazân gam nâ-hôş

33

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Kudret nefesinden yine câna haber oldı
Andan bu kamu milk-i cihâna eser oldı

2 Başladı eser bâd-ı seher hoş nefesile
Eydür ne yatursın ki bahâr u seher oldı

3 Meger ki Hoten'din yañadın esdi seher-bâd
Kim müşk kohusı yine hoş hoş tüter oldı

4 İsrâfîl-i ra'd urdı hevâda yine Sûr'ı
Dirildi öli yirler ü bâ-kerr ü fer oldı

5 Gam şâzılıga döndi vü uyurlar uyandı
Her dürlü nebâtât u çiçekler biter oldı

---

19 / kahra: kahrı PP
// Yaz u: Yazulu AÖ1 / şulardur: olardur MK1

21 / fe 'i lâ tün: fâ 'i lâ tün FB / fe 'i lât: fe 'i lâ tün BU1, fâ 'i lât FB
// şâzı: yaz PP / hoş: hoş ammâ PP / gam: gamı MK1, BU1, PP

33

MK1(33.a), MCON1(110.b), BU1(55.a), FB(131), HM(47.a), AE1(49), AE2(60.a)

2 / bâd-ı seher: bâd-ı sabâ MCON1, AE1, AE2
// ki: AE2'de yok / 2.mısra MCON1'de yoktur. Bunun yerine 3.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.

3 / ki: FB ve HM'de yok.
// müşk: misk BU1/ hoş hoş tüter: 'âlem tutar AE1, hoş tüter AE2/ oldı: HM'de yok

4 / yine: BU1 ve HM'de yok

5 / uyurlar: uyur MCON1 // dürlü: dür MCON1

6 ‘Âlem ḳara ṭonın çıḳarup giydi yeşiller
Ḥaḳ'dan bu ‘aṭâ her ṭarâfa ser-te-ser oldı

7 Her tâze vü ter yaprağı beñzetdi ‘arûsa
Ṭañla yüzine jâleler incü dizer oldı

8 Bağlu ḳapuyı açdı cihân ẖalḳına Raḥmân
Raḥmetlarüni ṣaçdı vü fetḥ ü ẓafer oldı

9 İ münkir-i Mahşer gözüñ aç añlayuraḳ baḳ
Gör şeş ciheti kim ne ser-â-ser ‘abir oldı

10 Veyl-i ebedî ol ḳatı göñüllere kim ol
Gözi vü ḳulağı ezelî kör ü ker oldı

11 Nevrûz irişüp âb u havâ mu‘tedil oldı
Revnaḳ buluben rû-yi zemîn tâze ter oldı

12 Gün irdi Ḥamel Burcına şeb rûza berâber
Andan girü gün uzun u dün muẖtaṣar oldı

13 Ṭur ṭañla çemendin yaña göñül ḳulağın ṭut
Ḳuşları işit kim nice ẖoş ẖoş öter oldı

14 Hüdhüd ügeyik keklik ü dürrâc u gögercin
Sübḥânı ẖoş âvâz ile tesbîḥ ider oldı

---

6 / ḳara: ḳarañu HM
7 / ter: AE2'de yok
// Ṭañla: Ṣanki AE1
8 / cihân: yine AE2
10 / göñüllere kim ol: göñüllere kim MCON1, BU1, HM, göñüllere kim baḳ FB, göñülleredür kim AE1, AE2
// ezelî: ebedî MCON1, AE1, AE2
12 / rûza: rûz FB
// uzun u dün: uzun dün FB, HM, uzanup AE1
13 / göñül: göñi MCON1 / tut: aç BU1

15 Yapar yuvasın ḳırlaġuc irdi hem ebâbil
Hem ḳışladaġı yaylaġa geçdi göçer oldı

16 Ṣularda yiler şâẕ oluben ördekile ḳaz
Hem ṭâvusı gör baḫçede ne cilve-ger oldı

17 İrişdi beşîr ü ḳulavuz çigdem ü nevrûz
Andan girü her biri pey-â-pey irer oldı

18 Aġ u ḳızıl u al u yeşil gök ü ṣaru ṭon
Giyüp ṭonanup her biri özin bezer oldı

19 Ḳarġu vü sanavber ʻalemin götürüb irdi
Gül-şâha ḳamu dürlü çiçekler nöker oldı

20 Nesrîn ü reyâḥin u ipar sünbül ü gül-nâr
Lâle vü şaḳâyıḳ semen ü lü'lü'fer oldı

21 Ṣaġınca vü ṣolınca vü ardınca öñince
Kimisi piyâde kimi binüp aşar oldı

22 İrdi yasavul ḫaṭmi vü sûsen gül öñince
Birisi ḳılıç çekdi biri bâ-siper oldı

---

15 / ḳarlaġuc: kırlaġıc FB, ḳarlaḳıc AE1
// ḳışladaġı: ḳışladuġı MCON1, AE1 / yaylaġa: yaylaya MK1 / geçdi göçer: göçdi geçer MK1, MCON1, BU1, geçdi geçer AE2

16 / yiler: yüzer MK1, BU1, FB, HM / ördekile ḳaz: ördek ü ḳaz HM
// ṭâvusı gör: ṭâvus da gezer AE1

17 / ḳulavuz: ḳulaġuz BU1
// girü: giri HM / irer: ider BU1

18 / ḳızıl: ḳızılı AE1 / al: MCON1 ve AE1'de yok / gök: HM'de yok.
/ Giyüp: Geynüp AE1

19 /Ḳarġu: Ḳarga AE1, Ḳarġı BU1, FB, HM
// Gül-şâha: Gül-şâh u AE1 / dürlü: FB'de yok / çiçekler: çiçek AE2

20 / ipar: anar AE1 / gül-nâr: reyhân gül-nâr MK1
// lü'lü'fer: nilüfer AE1

21 / öñince: vü öñince MCON1, BU1, AE2
// 2.mısra yerine FB ve AE1'de 22. beytin 2. mısrası kayıtlıdır.

22 Beyit BU1'de mükerreren yazılmıştır. 1. mısra FB ve AE1'de yoktur.

23 Benefşe güli göñileyüp boynını egmiş
Nergis sevinüp nâzıla gözin süzer oldı

24 Gül taḫtına aġdı dükeli ḫıẕmete ṭurdı
Kim' elin öper kim' ayaġına düşer oldı

26 Bülbüllerüñ ol zârı ḳılup aġladuġına
Götürdi niḳâbın yine güller güler oldı

27 Bülbül şu ḳadar medḥ ü du'â ḳıldı ki gonce
Utandı tebessüm ḳılup andan beter oldı

28 'Aṭṭâr dükân açdı cihân üzre sanasın
Ṣaḥra ṭolu ḫoş müşk ü 'abîr ü büber oldı

29 Ol Şâh-ı Ġanî gör ne 'aṭâ ḳıldı ki yine
'Âlem aġ u aṭlâsıla pür-sîm ü zer oldı

30 Ḳavvâl olalı baġda hezâr destân-ı ḳumrı
Gör serv ü çınârı ne ḫoş oynar büker oldı

31 Ayvâ güli alma çiçegi ḫûb ṭonanup
Güle güle bu meclise ṣaçu ṣaçar oldı

---

23 / Benefşe: Bâ benefşe HM / güli: güni FB / göñileyüp: günleyüp MCON1, BU1, FB, güniliyüp HM / egmiş: egdi FB
24 // Kim-kim kelimeleri MCON1, BU1 ve HM'de Kimi-kimi şeklindedir.
26 / aġladuġına: aġladuġınca MK1
// yine: AE1'de yok
27 / Bülbül şu: Bülbüller şol FB / du'â: s̱enâ AE1 / ḳıldı ki: ḳılur ki AE1
// ḳılup: ḳıldı AE1 / beter: beşer MCON1, BU1, yeşer AE1, AE2
28 / dükân: dükkân BU1, FB
// müşk: misk AE1 // büber: hem büber BU1
29 / Ġanî: Ġanîyi FB / ḳıldı ki yine: ḳıldı ki bize MK1, ḳıldı kim FB
// aġ u: ḳamu MCON1, AE2 / aṭlâsıla: aṣlı ile yine AE1
30 / Ḳavvâl: Ḳuvvâl BU1, Ḳavâl AE2
// ne ḫoş oynar büker: girü ne ḫoş uzar AE1
31 / alma: lâle MK1, BU1, FB, HM / ḫûb: ḫoşça AE1, ḫoş AE2

32 Tonandı yalınlar u hem açlar ṭoyunurlar
Bağlarda meger ḳamu şecer pür-s̱emer oldı

33 Her peştede açıldı yine maḫzen-i ġaybî
Kim cümle çıbıḳlar ṭolu dürr ü güher oldı

34 Şeftâlu ṭalını tegegüñ ḳolları ḳucmış
Boynına ḥamâyıl biline hem kemer oldı

35 Ṭûṭîlere bu fetḥi beşâret ḳıluñuz kim
Bostân u şeker-istân ṭolu şeker oldı

36 Ġel bâġa teferrüc ḳıluben 'ibretile baḳ
Gör kim bu aġaclar ne 'aceb mu'teber oldı

37 Çün ḳâfile-'i Çîn ü H̱ıṭâ irdi ṭonanup
Bu Rûm iline ḳondı vü girü göçer oldı

38 Bir baḫçe gerek ki bize geçmeye bahârı
Ol güli n'iderüz ki biter ü ṣolar oldı

39 Kim ola Kemâl Ümmi ki bu resme söz eyde
Meger ki ṣınuḳ göñline erden naẓar oldı

---

32 / yalınlar u: ḳamu diraḫt BU1
1.mısra FB'de: Ṭonandı belenler ü aġaclar ṭonanup
// meger: MCON1'de yok / ḳamu: külli BU1
2.mısra AE1'de: Bağlarda şecer cümle meger pür-s̱emer oldı
AE2'de: Bağlarda ḳamu secer meger pür-s̱emer oldı
33 / peştede: puştada MCON1, AE2, sepetde BU1, HM, bostânda FB, bestede AE1
// dürr ü: FB'de yok
34 / ṭalını: ṭalın MCON1, BU1, AE2 / tegegüñ: devegün MK1, yâsemin BU1, teklük FB
35 // şeker-istân: şeker-istânları MCON1, BU1, şeker-istânlar FB, AE2, şeker-istânlara HM
36 / teferrüc: MCON1'de yok / bâġa: bâġı AE2
37 / H̱ıṭâ: H̱ıṭây FB, HM
// Bu: Çü MCON1
38 / baḫçe: baġçe BU1, FB, HM, AE1 / ki: kim HM, AE2
// ki: MCON1'de yok, kim AE1, AE2
39 / eyde: ide BU1, FB, HM // erden: irden BU1

40 Bülbüllere gülşende sabaḳ virse 'aceb mi
Üstâẕ aña kim Ḫôca 'Ali bigi er oldı

41 Ḥâl ehli bilür sırrı ḳılur müşkili âsân
Ḳâl ehline ancaḳ ḳuru söz derd-i ser oldı

34

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

1 Gel i ṣâḥib-naẓar gör kim ne 'ibretler 'ayân oldı
Bahâruñ mevsümi giçdi yine faṣl-ı ḫazân oldı

2 Görüñ Naḳḳâş-ı Ḥay ṣun'ın ne boyar yapraġuñ rengin
Kimi al u kimi âb-gin kimi çün za'ferân oldı

3 Ḳızıl u al u noḫudi yeşil ü ḳırmızı 'ûdi
Çinî müşki gök ü dûdî boyanuben beyân oldı

4 Yine cevri bu devrânuñ geçürdi çaġın almanuñ
Ṣararup beñzi ayvanuñ yüregi ṭolu ḳan oldı

5 Yimişler ṣavılup yandı nebâtuñ yaşı dükendi
Havâdan heb yire indi süvâriken yayan oldı

6 Yine bu baġçe vü baġlar gülerken başladı aġlar
'Ömürdür giçdi ol çaġlar meger âḫir zamân oldı

---

40 / gülşende: göñlinde AE1, AE2
// bigi: gibi MK1, FB, HM, AE1, AE2

34

MC(24.b), MK1(35.a), MCON1(117.a), BU1(57.b), FB(136), AE1(99), AE2(61.b)

1 / Gel i ṣâḥib - naẓar: Naẓar ḳıluñ görüñüz MCON1, AE1, AE2 / gör: ḳıl MC, FB/ 'ayân: beyân AE2
2 // za' ferân: 'usfurân MCON1
2.mısra BU1'de: Kimi al u kimi ṣaru kimi güyâ ki nâr oldı
3 // dûdî: ṣaru BU1, öksün FB, AE2 / beyân: 'ayân MCON1, AE2 / 2.mısra MK1'de: Çinî vü müşki gök öksün boyanuben beyân oldı
4 / cevri: devri BU1, FB
// yüregi: cigeri MK1, MCON1, BU1, FB
5 / yandı: yindi MK1, MCON1, AE2
6 // ol: o FB

7 Ḳanı bostân u gül-şenler semen reyḥân u sûsenler
Yirinde şimdi dikenler ḳalup anlar nihân oldı

8 Yolundı ḫaṭmi söküldi çü servi boyı büküldi
Çiçekler ṣoldı döküldi hem otlar arguvân oldı

9 Ṣolalı nergis ü güller benefşe lâle sünbüller
Ḳamu ḳuşlar u bülbüller hiç ötmez bî-zebân oldı

10 Şu ḫoş baġlar u bostanlar ki ḳorur idi baġvânlar
Bugün ıṣṣuz yatur anlar ṣanasın kim yabân oldı

11 Hiç itmez kimsene raġbet bize şunlar yiter ʻibret
Gelüñ kim şimdi bî-minnet teferrüc râyigân oldı

12 Baġa var ʻibretile baḳ gör ol her tâze ter yapraḳ
Nice olmış toz u ṭoprak ṣanasın bir ḳıran oldı

13 Eser güz yilleri çıḳdı nebâtı od bigi yaḳdı
Kimin ṭopraġa buraḳdı kimi ṣuda revân oldı

14 Bitüp yeşerdügi ṭoġmak yigitlikdür hem olalmak
Ḫazân olduġı kocalmak ki düşdi mürdegân oldı

15 İnüp yatduġı yir sinle añ anı sen daḫı iñle
Bu temsilâtı gey diñle çüridi üstüḫân oldı

---

8 / ḫaṭm: MCON1'de yok / sökildi: güz geldi BU1 / çü: o MK1, ki BU1 / servi: servüñ FB
// hem otlar: hem eyle MCON1, AE1, AE2, hem anlar BU1
9 // bî-zebân: bî-zübân AE1, AE2
10 / ḫoş: ḫaṣ AE1, AE2 / ḳorur idi: ḳorurlardı MK1, BU1, FB, ḳorurdı anı AE2
11 / itmez: MCON1'de yok / kimsene: kimseye MC, MK1
// minnet: kıymet MC
12 / gör ol: ger ol BU1, görüñ FB, ki ol AE2 / her: vü MK1
// bir: kim MC
13 / bigi: gibi MC, MK1, FB, AE1, AE2
14 / yeşerdügi: yeşermegü FB / olalmak: olmak MCON1
// çü: ki MC
15 / iñle: ṭañla BU1, añla AE1 / añ anı sen daḫı iñle: anı sen daḫı gey añla FB

16 Döner girse hazân faslı fırâka yaz u bag vaslı
Giçer şol nesnenüñ aslı ki toprakdan sudan oldı

17 Soñı her şâzinüñ gamdur dügünden soñra mâtemdür
Bu 'âlemde ne âdemdür ki dâyim şâzumân oldı

18 Şu kim yazın yarag itdi kışın hoş râhata yitdi
Şu kim sık kölgede yatdı kış aña gey tufân oldı

19 Şular kim 'ömrinüñ yazın telef kıldı azın azın
Görincegez kış ayazın işi âh u figân oldı

20 Kemâl Ümmî konan göçer yarag it kim eken biçer
Biten solar gelen giçer nitekim bu sitân oldı

21 Bu hâli kim bilür insân ne bilsün câhil ü hayvân
Kış u yaz anlara yeksân çi assı çi ziyân oldı

35

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Yine lutfa latîf âgâz kıldı
Ki kış kahrın götürdi yaz kıldı

2 İşit tañ yilini añla vü tañla
Dahı kuşları hoş âvâz kıldı

---

16 / Döner:Dutar MK1 / girse: görse BU1, FB / vaslı: faslı FB / yaz u bag: yüz bâguñ MK1
17 / dügünden: dügündür BU1
18 / yitdi: irdi BU1, FB
// Şu kim sık kölgede: Şular kim kölgede MK1, Ya şol kim kölgede MCON1, BU1, AE1, AE2, Ya şol kölgede kim FB / kış: kışı AE1 / gey: AE1'de yok
19 / kıldı: eyler FB
// Görincegez kış ayazın: Güzin(MCON1'de kışın) anup güz ayazın MCON1, AE1, AE2
20 // bu sitân: kârübân MCON1, AE1, AE
21 / kim bilür: añlayan MC / hayvân: nâdân FB, AE2

35

MK1(34.b), AÖ1(62.a), BU1(57.a), FB(134), HM(48.b), PP(26.b)

1 / lutfa: lutfu PP
2 / añla vü tañla: tañla vü añla AÖ1, PP

3 Aña şükr ü s̱enâ ḳılur ḳamusı
Nitekim cümle türk ü tâz kıldı

4 Öter hüdhüd nevâda ẖôş ḳumrı
Rehâvî perdesinde sâz ḳıldı

5 Hezâr destan segâh gâh pençgâh
Gehî nevrûz u ẖoş şehnâz ḳıldı

6 Ḳamu ḳışladağı yaylağa göçdi
Nitekim ördekile ḳaz ḳıldı

7 Yitişdi peyk-i gül çigdem çiçegi
Yol arḳunluğı beñzin sâz ḳıldı

8 Hem irdi der-peyinçe bile nevrûz
Özini çigdeme dem-sâz ḳıldı

9 Benefşe gök geyüben boynın egmiş
Babadya kellesini tâz ḳıldı

10 Gözin açdı yine tiz yumdı nergis
Çü bildi 'ömrini çarẖ az ḳıldı

---

3 Beyit PP'de yoktur.
/ ṭürk: terk AÖ1, BU1
4 / ḳumrı: ḳamusı MK1
// perdesinde: perdesinden PP
5 / segâh: segâhi BU1 / gâh: AÖ1 ve PP'de yok
// nevrûz: nevrûzı BU1 / şehnâz: şehnâzı PP
6 / ḳışladağı: ḳışladuğı HM, PP / göçdi: geçdi BU1
// ördekile: ṭurna ile MK1
7 / peyk-i gül: gül AÖ1, peyk-i çigdem FB, biñ gül HM, peykel? PP / çigdem çiçegi: gül çiçegi FB
// arḳunluğı: arnuḳları AÖ1, HM, PP, arnuḳlar BU1, arḳunları FB
8 / peyinçe: penîçe BU1
9 / gök: gül FB / 1.mısra PP'de: Benefşe boynun egmiş geyüben
10 / yine: gine HM
// çarẖ: ki FB, çarẖa PP / az: uz PP

11 Yasâvul irdi sûsen gül öñince
Ḳılıç ṭartup özin ser-bâz ḳıldı

12 Çü bülbül gül ḳoẖusın ṭuydı nâ-gâh
Gül-istândan yaña pervâz ḳıldı

13 Açıldı gül güle ḳarşu vü bülbül
Hezâr ikrâmile i‘zâz ḳıldı

14 Kimi ‘âşıḳ kimi ma‘şûḳ ider ‘ışḳ
Bunı maḥmûd anı ayâz ḳıldı

15 Muḥibbüñ serçe göñlin avlamaġa
Ḥabîb'üñ ‘ışḳını şehbâz ḳıldı

16 Ki vaṣf itdi ne kim gül birle bülbül
Biri birine ‘ızz u nâz ḳıldı

17 Kemâl Ümmî ża‘îfi ol ḳavî dost
Meger bülbüllere hem-râz ḳıldı

18 İrişeli O Şâh-ı Erdevîl'e
Ne ‘azm-i Mıṣr u ne Şîrâz ḳıldı

---

11 / Yasâvul: Besâvul PP
// ser-bâz: şeh-bâz HM
12 // 2.mısra BU1'de yoktur.Yerine 13.beytin 2.mısrası getirilmiştir.
13 / 1.mısra BU1'de yoktur. / vü: FB'de yok, o PP
14 // ayaz: âyâr PP
15 / serçe: ṣırça BU1, PP / avlamaġa: almaġa FB
// ‘ışḳını: göñlini FB
16 // ‘ızz u: ‘işve vü PP
17 // hem-râz: hem-sâz MK1, hem-zâr AÖ1, hem-râh PP
18 / Erdevîl'e: Erdebîl'e PP
// Mıṣr: Mıṣır FB

36

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 Ḥaḳ'a şükür ki yine irdük uş yeñi yaza
Anuñ 'aṭâlarınuñ ṣaġışını kim yaza

2 Ne ḫôş mu'tedil oldı görüñ bu âb u havâ
Çalap'dan olalı destûr serd ü ayaza

3 Zehî 'Alîm ü Ḥakîm u 'aẓîm ü Ṣâni' kim
Getürdi ṣun'ını ḫoş revnaḳ u revendâza

4 Ṭonandı dürlü libâsıla yazı vü hem bâġ
Bezendi beñzedi her yir dükân-ı bezzâze

5 Meger Ḫoten ṭarafından eser nesîm-i ṣabâ
Ki ṭoldı müşk ḳoḫusı Rum u Şam u Şiraz'a

6 Yine beşîr-i bahâr irdi çigdem ü nevrûz
Ne irdi ḳamudan öñdin baḳ ol du dem-sâza

7 Birisi yaṣlu bigi gök giyer 'aceb niçün
Birisi ḫaste gibi beñzi boyanub saza

36

MK1(29.b), AÖ1(54.b), BU1(50.b), FB(120), HM(43.a), PP(20.b)

1 / Ḥaḳ'a: Ḥaḳḳ'a MK1
// ṣaġışını: ṣaġışın AÖ1

2 / Ne: AÖ1'de yok / görüñ: görüp PP / bu: HM'de yok
// serd ü: çün kim BU1, HM

3 / Ḥakîm ü 'aẓîm: 'aẓîm ü Ḥakîm HM
// ṣun'ını: ṣun'ın AÖ1, FB / verendâza: rindâze MK1, endâze BU1,

4 / Ṭonandı: Bezendi AÖ1, PP / dürlü: bâġ FB / yazı vü hem bâġ: ṭaġ yaz u bâġ AÖ1, yazı vü bâġı BU1, yazı vü ṭaġ FB, külî yazı vü bâġ HM, ṭaġ u yazı PP
// yir: yiri FB / dükân: dükkân BU1, FB, PP

5 / ṣabâ: ṣabâḥ BU1, seher PP
// müşk: misk HM, PP

6 // öñdin: öñ PP / baḳ ol: bu MK1 / du dem-sâz: Rûm u sâza PP

7 / bigi: BU1'de yok, gibi MK1, FB, HM, PP
// gibi: bigi AÖ1, HM / sâza: bâza FB

8 Haber virür şorana hal dilile bular kim
Ne şâz bizcileyin 'ömri kem yaşı aza

9 Yetişti hatmi vü sûsen kılıc u kalkanıla
Güle çavuş olup ahsend ol iki ser-bâza

10 Benefşe boynın egüben güler ü hem nergis
Gözin açar girü yumar u başladı nâza

11 Çenâr u serv ü sanavber şakâyık u reyhân
Ki her nigâr kılur tapu gül-i ser-efrâza

12 Getürdi bürka'ini gül güler cemâlinden
Göreli başladı bülbül du'a vü i'zâza

13 Zehî. şafâ vü dem u 'ışk u 'âşık u ma'şûk
Ki döndi gül yine mahmûda bülbül ayaza

14 Dükeli kuşlar okur zikr-i şükr ü tesbîhât
Çü mürğ-ı zâr içi toldı latîf âvâze

15 Seherde hoş nefesile kamusı (Fa'nzur) okur
Ki cân kulağıla müstemi' ol âvâze

---

8 / şorana: şûretâ FB, şorar tâ PP / bular: bunlar AÖ1, FB, HM, bunlaruñ PP
// 'ömri: 'ömr BU1 / kem: kim BU1, HM, ki PP
9 / vü: PP'de yok / kılıc: kılıc u BU1, PP
// ahsend: ahsende BU1, ahsent AÖ1, PP / iki: bi BU1 / ser-bâza: ser-yâra PP
10 / egüben: egüp BU1 / güler: gele BU1, gelür PP / nergis: nerges BU1, HM
// açar: açar u FB, HM
11 / sanavber: sanaber BU1
// tapu: tapu gök PP
12 / Götürdi: Getürdi BU1, HM
// i'zâza: 'izâza HM
13 / 'âşık: AÖ1'de yok
// mahmûda: mahmûra PP
14 / okur: okurlar FB / zikr ü: diler HM
15 / hoş: hûb PP
// cân: cân u dil AÖ1, HM

16 Göñül gözile bak âs̲âr-ı raḥmetü'llaha
Nice ḳılur ölü yiri diri ter ü tâze

17 Ḳamusı cevḳıla vü ṣavt u ẕevḳ ü şevḳıla
Ġanî Çalap ḳapusından ḳılur der-vâze

18 Yuvada yapraġ içinde neşîd' oḳur kimisi
Havâda kimisi âġâz ḳıldı pervâze

19 Ne ḫôş seyr ider işit hezâr destânı
'Iraḳ u rekb ü 'acemden ḥicâz u şehnâza

20 Göçer geçer yine her ḳışladaġı yaylaġa
Muvâfaḳat ḳıluben cümle ördek ü kaza

21 Ṭuṭî bulur şeker-istan bayḳuşu vîrân
Hiç eksük olmadı olmaz şikâr şehbâza

22 Öter ügeyik ü dürrâc hüdhüd u ḳumrı
Dutar her biri bir ḫoş maḳâmı endâze

23 Bu 'ibrete naẓar it ger degüliseñ ḥayvân
Ḳulak dut âdemiseñ bu söze vü saza

---

16 / gözile: FB'de yok
// ölü: ol BU1, FB, HM / yiri: yüriyü HM / vü: BU1 ve HM'de yok
17 / vü: AÖ1 ve HM'de yok
// ḳapusından: ḳapusında PP / 2.mısra vezni bozmaktadır.
18 / Yuvada: Bir evde PP / neşîd: ḳaṣîde PP / kimisi: gibi PP
// kimisi: kimi PP
19 / ider: iderler HM / işit: gör BU1, HM'de yok
// rekb: ṣifâhânî PP / ḥicâz u: ḥicâza FB, PP
20 / Göçer geçer: Geçer göçer FB / yine: ḳamu MK1 / ḳışladaġı: ḳışladuġı FB, ḳışlaġ u PP
21 / şeker-istân: şeker-istânı MK1 / bayḳuşa: bayḳuşu BU1, hem bayḳuşa FB
// şikâr: şikâre PP
22 / hüdhüd: ṭûṭî MK1
1.mısra PP'de: Öter giyik darac ü hüdhüdi ḳumrı
23 / degüliseñ: degülseñ FB, HM, PP
// söze vü: 'ışḳıla bu AÖ1, söz ü FB

24 Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu râzı dimezüz illâ her ehl-i hem-râza

25 Şu ḳulı kim ḳıla red Şâh kim ḳabûl eyler
Ya şuñı kim Ḥaḳ oñarmışdur ol ḳaçan aza

26 Ger andan Ümmi Kemâl'e refîḳ ola tevfîḳ
Şarâb-ı ‘ışḳıla ġaflet ḫumârını yaza

27 Ecel oḳı şu degüldür ki men‘ ide ḳalḳan
Bu çerḫ ol atıcı degül ki atduġın yaza

37

Fe ‘û lün / fe ‘û lün / fe ‘û lün / fe ‘ûl

1 Aġa kara ṣaçuñ boyandı aġa
Neye döndi şu bâġa düşen aġa

2 Ṭaġa urma ṭaġ ‘adlile merhem ur
Ki ẓulm odı yaḳar düşerse ṭaġa

3 Aġa düşme bu yirde giç dâneden
Ki cânuñ ḳuşı uça göge aġa

4 Yaġa bala ṭoyur ḳamu acları
Dilerseñ ki üstüñe raḥmet yaġa

5 Ṣaġa zî-dügün kim ölüminden öñ
Ölüp kendü kendü ṣaġusın ṣaġa

---

24 / sazı sözi: sözi sazı ki PP
// hem-râza: râza FB
25 / Şu: Şol FB / ḳulı: ḳul HM / red: reddi HM / Şâh: Şâhı AÖ1, Şâh ki PP / kim: FB ve PP'de yok / eyler: eder PP
26 / Ümmi Kemâl'e: Ümmi Kemâl ile AÖ1, Kemâl Ümmî PP / tevfîḳ: vü tevfîḳ PP
27 / ki: HM'de yok

37

MK1(23.b), AÖ1(47.a), BU1(42.a), FB(101), HM(36.a), PP(17.a)

1 // şu: şol PP
4 / 1.mısra MK1'de: Yaġa bala ḳamu acları ṭoyur
5 // ṣaġusın: ṣaġışın BU1

6 Çağa yavrı bigi yuva bekleme
Uç Uçmağ'a kim beñzemez çağ çağa

7 Bağa düşme yiri yir Ümmî Kemâl
Zirâ yire yir didiler bağ bağa

38

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Kimseye hiç bâḳi ḳalmaz bu fenâ
Luṭfı ḳahr u genci pür-renc ü 'anâ

2 Şâẕısı ġamdür ḳamu tiryâḳı sem
Bu serâbı ṣu ṣanan ḳaçan ḳana

3 Zehi gâfil baş ki ayaḳdan düşüp
Kimse irişmedügine el ṣuna

4 Başına bir demde biñ aru üşer
Her ki dünyâ balına barmaḳ bana

5 Merd-i 'âḳil ağusın sizüp ḳaçar
Bu yılanuñ naḳşına ṭıfl aldana

6 Cümle ḫalḳa düşmen ü bîgânedür
Kimseye olmadı yâr u âşinâ

---

6 Beyit PP'de yoktur.
/ bigi: gibi MK1, FB
// kim: ki MK1 / AÖ1'de 2.mısra yerinde 7.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.
7 / yiri yir: yüri yir HM / Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî PP / 1.mısra AÖ1'de yoktur.
// yir didiler: didiler yir PP / AÖ1'de 2.mısra, 6.beytin 2.mısrası olarak kayıtlıdır.

38

MC(81.b), MK1(44.b), MCON1(104.b), BU1(70.a), FB(166), AE1(32), AE2(8.b)
2 // serâbı: şarâbı MK1, BU1
3 / ki: kim AE1 / düşüp: dutup MCON1
4 // dünyâ: bunuñ AE1, AE2
5 Beyit BU1'de yoktur.
/ sizüp: pilüb MCON1
// yılanuñ: ilanuñ MCON1, AE1, AE2

7 Ḳanı yâr u yoldaş u ḳoñşılaruñ
Ḳanı ḳavm u ḳardaş u ata ana

8 Bâ-cefâdur gey ṣaḳın çarẖ-ı felek
Bî-vefâdur ger inanmazsañ ṣına

9 Pir degül şol kim bu la‘b u lehvile
Gencecükler bigi dün gün avına

10 Pir aña dirler ki ol Bir'i seve
‘Işḳıla iki cihândan uṣana

11 Mütteḳî şol kimseye dirler kim ol
Tañrı'dan ḳorẖa Nebî'den utana

12 Pehlüvân oldur bu meydân içre kim
Nefsini baṣup ḳul ide ‘aḳlına

13 Oda yanmaḳdan ḳaçan yil ḳovmaya
Ṭopraġ olup tevbe ṣuyında yuna

14 İrte ṣâyim gice ḳâyimdür müdâm
Her ki ġaflet uyẖusından uyana

15 Gözi baḳar ille ‘ibret göremez
Şunlaruñ kim göñli gözgüsi ṭona

---

7 / yâr u yoldaş u: yâruñ yoldaşuñ MC
// 2.mısra MC'de: Ḳanı ḳardaş ḳavm u hem ata ana
8 / gey: ki BU1
// ger inanmazsañ: inanımazsañ MCON1
9 / şol: şu MCON1, BU1, FB / la‘b u lehvile: lehv ü la‘bıla AE1, AE2
// bigi: gibi MC, MK1, BU1, AE1, AE2 / avına: ṭonana MC, aldana MK1, oynaya AE1
10 / ki: kim FB, AE1, AE2 / biri: pîrî BU1, AE2
11 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ kimseye: kişiye FB / kim: ki BU1
13 / ḳaçan: ḳaça BU1
15 / ille: illâ MCON1, BU1, FB / göremez: alımaz AE1, AE2
// gözgüsi: gözüküsi BU1

16 Kim bizi ḳadh iderise biz aña
İdelüm her dem-be-dem medh ü s̠enâ

17 Bu Kemâl Ümmî ṣuçın sen ‘afv ḳıl
Cümle îmân ehlile yâ Rabbenâ

18 Sen beḳâsın sen beḳâsın sen beḳâ
Biz fenâyuz biz fenâyuz biz fenâ

39

Fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün

1 Âşinâ olur Ḥaḳ'a h̠alkı ṭoyuran aşına
Artar ol günden güne ḥâşâ ki alça aşına

2 Ḳaşına vü gözine şol çarh̠ zeynin dürtinen
H̠ûba beñzer her ki ayruḳ dırnağıla ḳaşına

3 Ṭaşına kisvet giyenüñ içi ṣağın anda bil
Kim fenâdan göçe tiz tiz ol beḳâya ṭaşına

4 Başına bir ‘ışḳ u sevdâ gelenüñ ṭanuğıdur
Beñzi ṣaru yaşlu gözi dah̠ı bağrı başına

5 Daşına il ṭa‘nınuñ ṣabr ide ḳılmaya gile
Kendüye ne ṣansa anı ṣana her ḳardaşına

---

16 / ḳadh: zemm BU1, AE1, medh FB
// İdelüm: İderüz MCON1, AE1, AE2 / dem-be-dem: demde biñ MC

39

MC(36.a),MK1(23.a), NO(120.a), MCON1(126.a), BU1(42.a), FB(99), AE1(23), AE2(9.a)

1 // ḥâşâ: câşâ?AE1
2 / gözine:yüzine MCON1,AE1,AE2,NO / çarh̠:çerçi MK1, FB, AE2
// h̠ûba:aña MC,benzer:FB'de yok /her ki:NO'da yok,kim MC, ol kim AE1, AE2 / ayruḳ: biregü MC
3 / ṣağın: ṣâfın AE1 / göçe: geçe NO
4 / bir: bu MK1 / ‘ışḳ u sevdâ: ‘ışḳ-ı sevdâ BU1, AE1, ‘aşḳ sevdâsı FB/ ṭanuğıdur: ṭanuğı var MC,
// ṣaru: sazı MK1, MCON1, zerdi AE1 / yaşlu gözi: gözi yaşlu MC, yaşları gözi AE1
5 Beyit MC'de yok /il ṭa‘nınuñ: ol ṭa‘nanuñ MCON1, il ṭağınuñ FB
// ne: MCON1'de yok

6 Yaşına vü 'ömrine çün kim kişi żâmin degül
Ne muḳayyed bu cihânuñ ḳurusına yaşına

7 Yaşına bu gözlerümüñ baḳsa bir raḥm itse şâh
Bu Kemâl Ümmî'den ol nîçe niḳâbın yaşına

40

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Kend'özinden kimse hiç yol varmaya
Ol ḳıġırduġı yolında armaya

2 Yardım olmayınca ol Sulṭân'dan
Yaluñuz hiç kimse iş başarmaya

3 Muḳbil ü râżî mü'eddeb ḳul gerek
Pâdişâh işine hiç el ḳarmaya

4 Kimse ol oñarduġın azdurmaya
Kimse ol azdurduġın oñarmaya

5 Ol kimüñ göñlinde îmân aġacın
Dikse hiç İblîs anı ḳoparmaya

6 Ḥaḳ yolında girçegin ayaḳ başan
Baş vire vü ḫalḳa ḳaş ḳaytarmaya

7 Ṣabrile cân besleyen âdem müdâm
Şol bahâyim bigi nefs otarmaya

---

6 / çün kim: her kim NO, çün ki FB / żâmin: ṣâmin AE2
7 // Bu Kemâl Ümmî'den:Bu Kemâl Ümmî Ümmî'den AE2 / niḳâbın: cemâlin MC

40

MC(80.a), MK1(44.b), MCON1(139.a), BU1(70.a), FB(165), AE1(31), AE2(8.a)

1 / kimse: kişi MC
// yolında: yolından BU1 / armaya: azmaya BU1, FB, AE2
2 / ol: ulu BU1
3 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
4 / azdurmaya: azturamaz MK1
6 // vire vü: virüben AE1 / vü: o BU1 / ḳaytarmaya: ḳantarmaya BU1
7 // behâyim: bahâ AE2 / bigi: gibi MC, MK1, BU1, FB

8 Ġâfile tenbîh ü ögüt n'eylesüñ
Vây aña kim Ḥaḳ Çalap uyarmaya

9 Ḥâcetümüz oldur andan kim bizi
Kendü fażl u raḥmetinden yarmaya

10 İnşâ'Allah kim kerem ḳıla Kerîm
Göñlümüzden 'ışḳını çıḳarmaya

11 Bu Kemâl Ümmî żaʻîf ister kim ol
Ḥaḳ'dan artuḳ kimseye yalvarmaya

41

Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lün

1 İ göñül bu dünye mâlın sen saña eylenme put
Ger ḥaḳîḳat mü'miniseñ dünyeyi ḳo dîni ṭut

2 İleru azıḳ bulunmaz hem ṣu yokdur bundan al
Bil ki taḳvâdur bu yolda yol erine zâd u ḳut

3 Sen bu dünyâ tarlasında ḫayr toḫmın ṣaça gör
Tâ ki ʻuḳbâ ḫirmeninde degme dâneñ ola mût

4 Ḫayr u şer kim ne ḳılursa anı bulur bî-gümân
Her ne ekse anı biçer buġday u arpa noḫut

5 Bu ḫarâbı sen ʻimâret ḳılmaġa meşġûlsın
Niçe kim ʻömrüñ binâsı ḳaḫşadı oldı ḫaḫût

---

8 // uyarmaya: oñarmaya MC
9 / Hâcetümüz oldur andan: Oldur andan hâcetümüz MC
// yarmaya: ırmaya MK1, AE1

41

MC(50.a), MK1(79.b), BU1(114.a), FB(308)

1 / dünye mâlın: dünye'i BU1 / eylenme: eyleme FB
// dünyeyi: dünyâyı MK1
2 // Bil ki: Belki FB
4 / kim: her kim MC / ne: MC'de yok
5 // ḫaḫût: ḫuḫût BU1

6 Âdemiseñ ol beḳâ mülkinde ur bünyâduñı
Ḳaṣruñı bu fâni evde yapma mis̱l-i ʻankebût

7 Nîçe ḥayvânsın ki senden menfaʻat görmez kişi
Ya ne insânsın ki sende yoḳdurur ḳorḫu vü öt

8 Bal u yaġ u çürb ü şîrîn birle beslersin teni
Nişe añmazsın şunı kim mâr u mûra ola lût

9 Ten murâdın terk idüben câna uy kim ʻâḳıbet
Mevt iricek fevt olur ten illâ cânuñ lâ-yefut

10 Ġafletile ne yatursın ṭur eyü dirlik diril
Şundan öñdin kim ölesin sinuñ üzre bite ot

11 Sen niçün ẕikr eylemezsin anı her şey ẕikr ider
Yirde gökte berr ü baḥr u vaḥş u ṭayr u naḫl u ḥût

12 Ayet ü aḫbârıla s̱âbitdürür kim bu cihân
Bâ-cefâ vü bî-vefâ dur ʻömrümüz hem bî-s̱ubût

13 Sen henüz ġâfil yatursın ṭañ namâzın ḳılmaduñ
Giçti gün ḳıldı cemâʻat yatsuyı oḳur Ḳunût

14 ʻAḳl sini Ḥaḳḳ'a iltür nefs baġlar bâṭıla
Zîrekiseñ bu oyunda ʻaḳla aldan nefsi ut

15 Ḳarġa gibi ötenüñ ancak naṣîbi cîfedür
Ger saña gülşen gerekse imdi bülbül gibi öt

---

7 // öt: öd MK1
8 // kim mâr u mûra ola lût: ki ola mârı mûra lût FB
10 // sinüñ üzre bite ot: bite sinüñ üzre ot MK1
11 // berr ü baḥr: baḥr u berr MK1
14 / iltür: ilter BU1, FB
// aldar: uyub FB / ut: avut BU1
15 / Ḳarġa: Ḳarḳa MK1
// bigi: gibi MC, MK1, FB

16 Çün bilürsin atañа vü anaña vü ḳavmüñe
Ḳalmadı hem ḳalmayısar saña daḫı bu buyût

17 Ṭâ'ata ṣarf itseñe fermâniken her 'uzvuñı
Olmadın ol gûr içinde pâra pâre pût pût

18 Her ki bu menzilde ḳondı göçiserdür 'âḳıbet
Göçmez ü ḳonmaz kimdür ol Ḥaḳîm-i lâ-yemût

19 Sen bu zahmetler evinde râḥat umma i delü
Hergiz ağu ağacında bite mi ḫurmâ vü tut

20 Kimsenüñ ṣuçına ḳalma kim senüñ ola mu'âf
Kim senüñ göñlüñ yıḳarsa ḳaḳıma ṣabreyle yut

21 Şöhret ü ḫil'atlerüñden faḫr iderseñ 'âr ola
Şöhretüñ âfetdür âḫir ḫil'atuñ birkaç çaput

22 Ger beḳâ dirlik dilerseñ ölümüñden öñdiñ öl
Kim Resûlu'llah buyurdı (Mûtû ḳable ente mût)

23 Var Kemâl Ümmî bu pendi sen saña vir fârig ol
Ḳâl ü ḳılda ḳalma ḳâlı ḥâle degşür ḳıl sükût

24 Ger Ḥaḳ'a inanduñısa daḫi maḥşer günine
Söyleriseñ ḫayr söyle yoḫsa dâyim ol ṣemût

25 Ṣoñ peşîmân aṣṣı ḳılmaz ġâfil olma tevbe ḳıl
Ḥâżır ol kim hem saña vü hem bañadur bu ögüt

---

16 / vü ḳavmüñe: hem ḳavmüñe FB
// ḳalmayısar saña daḫı: saña ḳalmaz ḳalmayısar MC / bu büyût: işbu yurt FB
17 Beyit MC'de yoktur.
20 / ṣuçına: ṣuçında BU1 / senüñ: saña MC
21 Beyit MC'de yoktur.
22 / öl: öle gör FB
23 // Ḳâl u ḳılda: Ḳîl u ḳâlda MK1 / ḳalma: ḳalı FB / degşür: degşürüben FB

42

Fe ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün

Fâ ‘i lâ tün / / fa‘ lün

1 Bu ḳamu mülke mâlik olduñ ṭut
Şöhretile cihâna ṭolduñ ṭut

2 Dünyenüñ dürlü dürlü ni‘metini
Yidüñ ü lezzetini alduñ ṭut

3 Her teferrüc ki ḳılmaduḳsın anı
Ḳamusın ucdan uca ḳılduñ ṭut

4 Kimseye çünki pâyidâr olmaz
İmdi günden güne öleldüñ ṭut

5 ‘Âḳıbet çünki aġlamaḳdur işüñ
Elli biñ yıl cihânda güldüñ ṭut

6 Şol yola kim göñüldi atañ anañ
Sen daḫı ol yola göñüldüñ ṭut

7 Çün bu baġda biten ṣolar ṣoñ ucı
Sen daḫı ḳuruduñ u ṣolduñ ṭut

8 Lâ-cerem çün cihân saña ḳalmaz
Sen biraz gün cihânda ḳalduñ ṭut

42

MC(111.a), MK1(52.b), MCON1(108.b), BU1(80.b), FB(191), AE1(35), AE2(10.a)

2 / Dünyenüñ: Dünyânuñ MK1, MCON1
// Yidüñ ü: Yidiñüz FB
3 / ḳılmaduḳsın: ḳılmaduñ sen FB, AE1
4 / çünki: çün BU1, çünki ‘ömür AE1
5 / çünki: çün kim FB
6 / Şol: Şu MK1 / yola: yaña MCON1, AE1, AE2
// yola: yaña MK1, MCON1, FB, AE1
7 Beyit BU1'de yoktur.
/ Çün bu: Çünki MC / ṣoñ ucı: âḫir MC
8 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.

9 (Mûtû ḳable ente mûtû) dir
Muṣṭafâ'nuñ hadîs̱i bildüñ ṭut

10 ('Accilû bi'ṣ-ṣalâti ḳable'l-fevt)
Çün ölisersin âẖir öldüñ ṭut

11 Var Kemâl Ümmi ḥırṣı terk eyle
Çün kifâf olasınca bulduñ ṭut

43

(?)*

1 Hey yüri cânân iste cânuñı terk it
Ṣıdḳ u yaḳînile gel gümânuñı terk it

2 Dileriseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr u sefer ḳıl yüri mekânuñı terk it

3 Gel beru ger kârübân-ı 'ışḳa uyarsañ
Yolda ḳamu aṣṣı vü ziyânuñı terk it

4 'Âşıḳ-ı dis̱ârısañ ḳo her dû cihânı
Zâhidiseñ bâri ẖânümânuñı terk it

5 Da'vî-yi girçeklik eyleme i yalancı
Ger girçekiseñ girçek ü yalanuñı terk it

---

9 / ḳable: aḳbel BU1
// Muṣṭafâ'nuñ: Muṣṭafâ çün MK1, MCON1, BU1, FB, AE2 / AE1'de 9. ve
10. beytlerin 2.mısraları yer değiştirmiştir.
10 / fevt: mevt FB
11 Beyit BU1'de yoktur.
// Çün kifâf olasınca: Olasınca kifâf MC, Çün kifâf olmasınca FB

43

MK1(65.a), AÖ1(101.a), BU1(96.b), FB(230)

* Manzume, nüshalarda vezni bulunamıyacak kadar bozuk kaydedilmiştir.
1 / cânân: cânânı AÖ1
4 / her: BU1'de yok

6 Ḳîlile vü ḳâlile çü bitmezimiş iş
İmdi düriş ḥâlile lisânuñı terk it

7 Ṭâ'atı dükkân idinme yime dinüñden
Ḳidde yeminüñi yi ol dükkânuñı terk it

8 Perdedür Ümmî Kemâl saña bu ḳuru ad
Senligi maḥv eyle ad u ṣanuñı terk it

9 Ṭapma bu ẖalḳuñ saña fülân didügine
Varlıġı vir yokluġa fülânuñı terk it

10 İş bu sözi i 'azîz saña alınma
Nefsüme direm ki yatlu ṣanuñı terk it

11 Kendü ḳuṣûrumdur ki dilüme geldüm
Sen daẖı varısa o şânuñı terk it

44

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 H̱udâ yâ mürvetüñden bir ḳapu aç
Yazuḳlu ḳullara raḥmetlerüñ saç

2 Bizi şöyle ṭoyur luṭfuñ ẖunından
Ki hergiz olmasuñ bu ḳarnumuz aç

3 Kişinüñ ne ümiẕi ḳalur ayruḳ
Ki ẖaṭṭı epen ü siygen ola 'âc

4 Nite ola bu ẖalḳ mekrüñden emîn
Ki ḳavsuñ oḳına olmışdur umâc

5 Bu maẖlûḳ kim yaratduñ ḥallerinden
H̱aber söyleyelüm biz daẖı bir kaç

---

11 / ḳuṣûrumdur ki: ḳuṣûrumdurur AÖ1

44

AE2(79.b), TS(159)

3 // 2.mısra TS'de: Ki hergiz aytu? söyken ola 'âc

6 Kimin kend'özüñe ḳılduñ muḳarreb
Kimi buta ṭapar kimi öper ḫâç

7 Kimisi ‘âciz ü miskîn ü maḳhûr
Kiminde salṭanat hem taḫtıla tâc

8 Kimi atlar biner ḳollar beyince
Kimi dermânda iki pula muḥtâc

9 Kimine menzil oldı Ḳâbe Kavseyn
Güni bayrâm u düni oldı Mi‘râc

10 Kiminüñ ḳısmeti zaḳḳûmıla ḳır
Kiminüñ gösterür ḥülle vü dîbâc

11 Kimin küfr ü ẕalâlet yoldan ilter
Kimine gösterür zîn râh u minḥâc

12 (Ene'l-Ḥaḳ) sen didürmeseñ dimezdi
Sebeb neyidi kim aṣıldı Ḫallâc

13 Felekler mât olur bu ḥükm elinden
Senüñ ‘aḳluñ varısa ol yaña kaç

14 Ḫuyuñ degşürmez iseñ varma Ḥacca
Eger ḳılur iseñ ḳapuñdadur Ḥac

15 Riyâ içün eger varur olursañ
Ne aṣṣı varduġından Ḥacca ḥaccâc

16 Kemâl Ümmî dilinden geldi bu söz
Kitâbdan ḳılmadı ol anı iḫrâc

---

6 / Kimin kend'özüñe: Kimini kendüñe TS
8 / atlar: atlara TS / beyince: peyinçe TS
10 // gösterür: Kevs̱er ü TS
11 / ilter: iletir TS
// zîn: sin TS
14 / degşürmez: degişmez TS
16 // ol anı: anı her TS

45

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Bî-zâr ḳalanından iden Ḥaḳḳ'ıla bâzâr
Bâzâr ola ol derdile hiç olmaya bî-zâr

2 Yazar ḫumârını içen tevbe şarâbın
Ḥüşyâr dutar pendi göñül levḥine yazar

3 Dindâr fenâ içre dutan olmaya kin-dâr
Hem dâr-ı beḳâda ol ola mü'min ü dindâr

4 Azar yolından ne ḳadar zâhid olursa
Şol kim ḳıla bir ḫaste-'i dil-rîşi dil-âzâr

5 Arar bulur ciddile her kim neyi ister
'Âşıḳ kişi ma'şûḳı yolında ḳaçan ârâr

6 İnkârı ḳo elden ki müyesser ola her kâr
İḳrârıla gel Ḥaḳ sözi ṭut eyleme inkâr

7 Yol var durış mürşidile menzile iriş
Ger varmaz iseñ ṣaçuñı ṣaḳaluñı yol var

45

MC(37.b), MK1(24.a), BU1(43.b), FB(102), HM(36.b), PP(17.a), DŞ(33.b)

1 / Bî-zâr: Beyzâr MC, birez FB
// ola: iden PP / ol: DŞ'da yok

2 Beyit DŞ'da yoktur.
/ Yazar: Bazar BU1 / tevbe: dünyâ PP
// pendi göñül levḥine: bend-i göñül levḥine BU1, göñül levḥine bendi PP

3 // Hem: Her PP / beḳâda: fenâda DŞ / ol ola:ol olur PP, olur DŞ

4 / yolından: yolında PP, DŞ / olursa: olur ise PP
// bir: biz BU1, FB'de yok. / ḫaste-'i dil-rîşi dil-âzâr: ḫaste-'i şikeste-'i dil-zâr MK1, ḫaste şikeste'i dil-ârâr BU1 / ḫaste: FB'de yok.

5 / neyi: beni PP, DŞ
// ârâr: âzâr PP

6 Beyit MC'de yoktur.
/ her kâr: an kâr MK1, inkâr FB, PP, în-kâr DŞ

7 Beyit DŞ'de yoktur.
/ durış mürşidile: mürşidile durış PP / iriş: ir PP
// Ger varmaz iseñ: Girü irmez iseñ HM / ṣaçuñı ṣaḳaluñı: ṣaç u ṣaḳalın PP

8 Düş var ayaġına elin öp mürşid ü şeyḫüñ
Dilerseñ âsân ola saña ḳamu düş-vâr

9 Aġ-yâr yüzi ḳara saña eylemeye kâr
Ger ola nigeh-dâr saña ol yüzi aġ yar

10 Salar seni egri yola reh-zen-i Şeyṭân
Ṭoġru Ḥaḳ'a iltür uyanı Ṣeyyid-i Sâlar

11 Yalvar dile âdemiseñ Cennet ü dîẕâr
Yoḫsa ite her ḳande yise cîfe vü yal var

12 Al var naṣîb isteriseñ Ḥaḳ ḳapusından
Ḳo ḫalḳı ki çoġında delim fitne vü al var

13 Eş'âr yolından atuñı yar gerekse
Var faḳrıla faḫr eyle çi ebyât ü çi eş'âr

14 Dâvâr u devâ yoḳ saña mâlüñde sevincek
Tîmâr ola her derdüñe ger terk ola dâvâr

15 Al dâr-ı bekâ 'âḳiliseñ vir bu fenâyı
Ġaddârdurur çarḫ ṣaḳın kim seni aldar

---

8 / Düş var : Var düş DŞ / elin öp: öp elin PP, öp DŞ
// ola saña: ṣaçuñı FB
9 / eylemeye: eyleme PP
// nigeh-dâr: ne ki var DŞ / ol: o FB / aġ yâr: gül-zâr PP
10 / reh-zen: bu reh-zen FB
// Ḥaḳ'a: Ḥaḳḳ'a PP, DŞ / iltür: ilter BU1, FB, HM, PP
11 // ḳande yise: ḳande ise FB, HM, PP, DŞ
12 Beyit MC'de yoktur.
13 Beyit MC ve DŞ'de yoktur.
/ yolından: yolında PP / yâr: yaz BU1, HM, yâr dost PP / gerekse: gerek ise PP
// eyle: it PP / eş'âr: iş'âr HM
14 / Dâvâr u devâ yoḳ: Devvâre devâyıḳ BU1 / devâ: DŞ'de yok. / mâlüñde: mâlüñden BU1
// derdüñe ger: derde(DŞ'de derdi) ki PP, DŞ / dâvâr: devvâr FB
15 / Al dâr-ı beḳâ: Al davâr-ı beḳâ DŞ
// Ġaddârdurur çarḫ: Ki ġaddârdur çarḫ ki FB, Gaddâr-ı çarḫdan PP

16 Başlar virürler yaşıla şem‘ bigi çoḳ
Bu cem‘de her kim ki dil uzatmaġa başlar

17 Dil dar olıcak ṣaḳlayımaz sırrı ḳılur fâş
Göñül giñ olıncak ṣıġar anda ulu Dil-dâr

18 Yaḳar hezârân per-i pervâne’i derḥâl
Ḳaçan ki çırâġuñ yaḳışur yanına ya ḳar

19 Yarar bizi nefs ü hevâ yâr ḳatından
Kim hiç bir eyü dirligümüz yok aña yarar

20 Oyar Kemâl Ümmi göñül gözüñi bugün
Tâ göstere dîẕârını yarın saña o Yâr

21 Oñar bizi ṭogru yola i yüce Hâdî
Her kime ki sen oñ diriseñ azmaz ol oñar

46

Mef ‘û lü / me fâ ‘î lü / me fâ ‘î lü / fe ‘û lün

1 İ ġâfil-i bî-ḥâṣıl ölüm var ölüm var
Aç gözüñi ol ḥâżır ölüm var ölüm var

---

16 Beyit DŞ'de yoktur.
/ virürler: virür BU1 / yaşıla: yaşla FB, başıla PP / şem‘: şeme‘ MC, cemî‘ PP
/ bigi: gibi MC, MK1, FB, HM, PP / çok: hem MC
// cem‘de: cum‘ada BU1, FB, HM, PP, DŞ
17 Beyit MC ve DŞ'de yoktur.
/ sırrı ḳılur fâş: ṣırını i dil FB
// olıncaḳ: olıcaḳ MK1, FB, HM, PP
18 Beyit MC'de yoktur.
/ per-i pervâne’i: pervâne’i FB, perr ü bâl-i pervâne PP, pür pervânı DŞ
// yaḳışur: yaḳış DŞ / ya ḳar: yaḳar PP, DŞ
19 Beyit DŞ'de yoktur.
/ ḳatından: yolından MC, ḳatında PP
// bir: FB'de yok
20 / gözüñi: gözin DŞ / 1.mısra MC'de: Oyar Kemâl Ümmi gözüñ yârı bugün gör, FB'de: Oyar göñül gözin Ümmî Kemâl bugün
// yarın: PP'de yok / o: ol DŞ
21 // sen: FB'de yok / oñ diriseñ: oñar dirseñ PP, oñardasın DŞ

46

MC(60.b), MK1(40.b), BU1(64.b), FB(153), HM(55.a), İÜ1(70)

1 // ḥâżır: ‘âḳil MC / ölüm var ölüm var: bî-dâr ölüm var MK1

2 Şâh işigiñe yüz süri ṣuçuñ dile i ḳul
Âh idü fiġân eyle vü ḳıl zâr ölüm var

3 Ṣu başdan aşuben seni boġmadın ögüñ dir
Bu işden ol âgâh u ẖaber-dâr ölüm var

4 Yol ṣarp ileyüñde yoḳuş var yaraġ eyle
Kes ḳaydı ol âzâd u sebük-bâr ölüm var

5 Añ gûr 'aẕabını eyü dirlik dirili gör
Tâ kim saña âsân ola düşvar ölüm var

6 Aġ-yârı ḳo kim yâr ḳatından seni yarar
Dirlik diril ol H̱âlıḳ'a yarar ölüm var

7 Nefsüñ ḳamu sermâye'i çün virdi ziyâne
Dünyâya uyan aṣṣı ne umar ölüm var

8 Ḳarara göñül bunda ḳarâr eylemeye cân
Kim ṣoñra teni ṭopraġa ḳarar ölüm var

9 Hiç kimse ecel derdine bulımadı çâre
Sen diri ḳalam ṣanma ki nâ-çâr ölüm var

---

2 / süri ṣuçuñ: sür ṣuçunı BU1, sürüyü ṣuçuñ FB, sür ṣuçuñ HM, İÜ1
// idü: idüb FB / 2.mısra BU1'de: Âh it fiġân ile ḳıl ölüm var ölüm var, İÜ1'de
Âh u fiġân eyle zâr ölüm var ölüm var
3 / boġmadın: boġmazdan MK1 / ögün dir: öñdin MK1, BU1, FB, HM, İÜ1
// 2.mısra İÜ1'de: Bu işden ol ẖaber-dâr ölüm var ölüm var
4 / ileyüñde: illâ yöñde BU1 / 1.mısra MK1'de: Yol ṣarpdurur hem yoḳuşı var yaraḳ eyle
// ḳaydı: ḳayd BU1 / 2.mısra İÜ1'de: Kes ḳaydı ol âzâd ölüm var ölüm var
5 // ölüm var: ölüm var ölüm var
6 / ḳatından: ḳıtında İÜ1
// ölüm var ölüm var
7 Beyit MC'de yoktur
/ sermâye'i: sermâyini İÜ1
8 / eylemeye: eyleme İÜ1
// ṣoñra teni: teni ṣoñra İÜ1
9 Beyit HM'de yoktur.
/ bulımadı: bilmedi İÜ1
// ki: BU1'de yok

10 Şol ṭâkatüñ olduḳça be-ġâyet durışı gör
Yol varımadum di Ḥaḳ'a yalvar ölüm var

11 Çün nîçe diri ṣaġ yürüriken ölür añsuz
Sen ḳandesin i ḫasta vü bîmâr ölüm var

12 Dünyâda bu ölüm şu ḳadehdür ki ṣoñ ucı
Elbetde ḳamu nefs anı ṭadar ölüm var

13 În-kârı ko añ kârı ṭut eyle Ḥaḳ'a iḳrâr
Ṭoġru yola gel eyleme inkâr ölüm var

14 Bâzâra becid girme vü çıḳ ḥırṣuñ evinden
Ḳılmadın özüñden seni bî-zâr ölüm var

15 Çoġ añ şu cemâʿat ṭaġıdan şaḫṣı ki nâ-gâh
Gelür ḳamu leẕẕetleri bozar ölüm var

16 Cânuña ʿilâc iste ki diri ḳala bâḳî
Ḳo ṣorma tenüñ rencine tîmâr ölüm var

17 Aç gözüñi ṭur sinleye var ʿibretile baḳ
Dir uṣṣuñı i fâsıḳ u füccâr ölüm var

18 Bu yirde ne baġ baġçe ḳalur ne ṭon u boġça
Ne ev ḳalısar ne dar u dîvâr ölüm var

19 Bu sîl ü yil ü yaġmur u ḳar aralıġında
Sen ne yapasın i delü miʿmâr ölüm var

---

10 / be-ġâyet: İÜ1'de yok/ durışı gör: durış andan MK1, BU1, FB, HM, durış İÜ1 // varımadum: varmadum HM, İÜ1 / Ḥaḳ'a: Ḥaḳḳ'a BU1, FB, HM, İÜ1
11 / yürüriken ölür añsuz: yürürken ölür añsuzın BU1 / yürüriken ölüm añsuz FB
12 / Dünyâda: Dünyâ FB / bu: İÜ1'de yok / ḳadehdür: ḳaderdür MC, ḳadehüñdür BU1, HM / ki: İÜ1'de yok
13 Beyit MC ve İÜ1'de yoktur.
/ an kârı ṭut: derviş BU1, iḳrârı dut HM / Ḥaḳ'a: Ḥaḳḳ'a BU1, HM
14 / girme: varma MC / çık: çok HM, İÜ1
15 / şu cemâʿat: şol cemâʿatı FB
17 / sinleye var ʿibretile baḳ: ʿibretile sinleye var baḳ MC // füccâr: fâcir İÜ1
18 / baġ baġçe: baġ u baġçe BU1, FB, HM / ṭon u boġça: ṭon ne boġçe BU1
19 // yapasın: yaparsın İÜ1

20 Añ şol demi kim ṣaç ulula sine giresin
Ṭaşra ḳala senden ḳamu ṭâvâr ölüm var

21 Ne ḳapu baca var ne ḳaçup kurtulası yir
Anda saña her maluñ ola mâr ölüm var

22 Ḳala senüñile ʻamelüñ ger şer eger ẖayr
Ayruḳ ne diyâr ola ne deyyâr ölüm var

23 Ne bay u ne yoẖsul ḳala ne redd ü ne maḳbûl
Ne sâlûs u zındîḳ u ne dîn-dâr ölüm var

24 Ne ẖôca ḳalur gitmedük anda vü ne bende
Ne yâr ḳalur bunda ne aġ-yâr ölüm var

25 Her balıyıla bile delim aru belâ var
Bir gülile biter bile yüz ẖâr ölüm var

26 Ẓulm itme ki tâ olmayasın Ṭamu'ya lâyıḳ
ʻAdl eyle ol Uçmaġ'a sezâ-vâr ölüm var

27 Çün añsuz ecel gelür ü geñsüz seni iltür
Bârî yaraġ it geñüñile var ölüm var

---

20 / demi: güni MC / ṣaç ulula: ṣaçı ulula MC, dünyede sen BU1, ol ḳarañu FB / 1.mısra İÜ1'de: Añ şunı dâyim ki bir gün sine giresin
// ḳala: ḳıla HM / ṭavar: ne var FB, İÜ1

21 / ne ḳaçup: ḳaçup BU1

22 / senüñile: senüñle BU1, FB, HM, İÜ1 / ger şer eger ẖayr: ẖayr eger şer MC,
ger şer ü ger ẖayr MK1
// 2.mısra BU1'de: Kim anda saña yoldaş u ẖâldaş ölüm var

23 / u ne yoẖsul: yoẖsul BU1, FB, u yoẖsul HM / ḳala: FB'de yok / maḳbûl: ḳabûl FB
// ne: HM'de yok

24 / ne: BU1'de yok

25 / balıyıla: balıla MK1, BU1, FB, HM, İÜ1 / bile: FB, HM ve İÜ1'de yok
// gülile: gülle İÜ1 / bile: BU1 ve İÜ1'de yok

26 Beyit İÜ1'de yoktur

27 / seni: BU1'de yok / iltür: ilter BU1, İÜ1 / 1.mısra MK1de: Çün añsuz ecel gelür iletür seni geñsüz
// geñüñile: geñlik ile İÜ1

28 Nâzüklenüben nâzile dirilme ki bir gün
Gelür dükeli 'aybuñı açar ölüm var

29 Nîçeye degin fısḳ u fücûr i delü maġrûr
İ nîşe gelür süci vü esrâr ölüm var

30 Kâr itmedi saña ögüd ü âyet ü aḫbâr
İ mücrim ü 'âṣî vü güneh-kâr ölüm var

31 Aḳlar kara oldı vü ḳaralar hep aġardı
Dünyâda gülen anda çoġ aġlar ölüm var

32 Çün her dügün ü şâzı soñı mâtem ü ġamdür
Bu derdile âh it yüregüñ yar ölüm var

33 Fikr it ölüm esrüklügin i eylügi eksük
Ṭap yüri ḫumâr ol aḫı hüşyâr ölüm var

34 Ḳo câmı ki Cem giçdi vü hem Sâm sem içdi
Dârâ'yı daḫı eyledi ber-dâr ölüm var

35 Gel tevbe bıñarında ṣafâ ṣabunı birle
Yu ḳalbüñi i ḥâsid ü kin-dâr ölüm var

36 Ḳanı atamuz anamuz ol Âdem ü Havvâ
Ya Nûḥ u Ḫalîl Aḥmed-i Muḫtâr ölüm var

---

28 // 'aybunı: 'aybuñ İÜ1
29 / İ: Di MK1 / fücûr: fücûrı HM
// nîşe gelür: niçe niçe MC
30 // güneh-kâr: günâh-kâr BU1
31 / ḳara oldı vü: ḳararup İÜ1/ heb: MK1, BU1, FB, HM ve İÜ1'de yok
// gülen anda: kim az gülse MK1, BU1, FB, HM / 2.mısra İÜ1'de: Dünyâda kim çoḳ güler az aġlar ölüm var
32 / her: İÜ1'de yok
// yüregüñ: yiri gögi BU1
34 / ki: BU1'de yok, kim FB / sem: hem BU1 / içdi: açdı FB, geçdi İÜ1
// eyledi: itdi bu MC
35 // ḳalbüñi: ḳalbüñ FB, HM / ḥâsid: ḥâmid BU1
36 / atamuz: ol atamuz BU1, HM / ol Âdem: Âdem BU1, HM

37 Ger dünye vefâ ḳılsayıdı bunda ḳalaydı
Ol Şâh-ı Rüsul Seyyid-i Sâlâr ölüm var

38 Heyhât ḳanı ol yüzi gündüz ü ṣaçı dün
Ḳaşları hilâl alnı pür-envâr ölüm var

39 Sıddîḳ u 'Ömer ḳanı ol 'Osmân u 'Alî hem
Şol cem'ile bey'at ḳılan On Yâr ölüm var

40 Ḳanı o Nebi 'emmüleri Ḥamza vü 'Abbâs
Hem Ḫâlid ü ya Ca'fer-i Ṭayyâr ölüm var

41 Ḳanı ol eyü ḫulḳı arı ḫalḳı Nebî'nüñ
Aṣḥâb u Muhâcirler ü Enṣâr ölüm var

42 Ḳanı o nebîler ü velîler ü ṣafîler
Ya ol ṭabaḳat ehli her ebrâr ölüm var

43 Ḳanı 'ulemâ vü fużelâ cümle meşâyiḫ
Bu yirde ḳonup göçdi ol aḫyâr ölüm var

44 Ḳanı o Cüneyd ü Ḥaṣen-i Baṣrî vü Kerḫî
Şıblî vü Ṣafî Mâlik-i Dînâr ölüm var

45 Atadan anadan iş ü ḳardaşdan ayırur
Her sevgüli yâranları yarar ölüm var

---

37 / ḳılsaydı: ḳılayıdı MK1, BU1, FB, HM, İÜ1
// Ol: Ki ol BU1 / Seyyid: Aḥmed MC, BU1'de yok
38 / ü ṣaçı dün: saçı gice MK1, FB
// Ḳaşları: Ḳışları HM / alnı: alın BU1
39 / ol: yâ MC, vü MK1, FB, İÜ1, bu HM
40 Beyit FB'de yoktur.
/ Şol: Şu MK1 / o: ol BU1
41 / Muhâcirler ü: Muhâcirleri HM, İÜ1 / ḫalḳı: İÜ1'de yok / u Enṣâr: Enṣâr FB
42 Beyit MK1'de yoktur.
/ o: ol BU1, HM/ ṣafîler: ṣûfîler FB / ü velîler ü ṣafîler: o velîler o ṣafîler İÜ1
// her: hem MC
43 / fużelâ: füżulâ MC
44 / o: ol BU1, HM / ü yâ İÜ1 / Kerḫî: 'Uşşâḳ BU1, Nümşâd MK1, FB, HM / vü Kerḫî İÜ1'de yok // Ṣafî: Şaḳîḳ MC
45 / iş ü: FB'de yok

46 Âh ol güniçün kim düşevüz ḥâlet-i nez‘a
Ṣoñ demden içümüz ḳatı ḳorẖar ölüm var

47 Âh ol ṭoniçün kim ne yiñi var ne yaḳası
Ol daẖı ya biz ola ya astâr ölüm var

48 Âh ol aġac at üzre binüp gitmekiçün kim
İltüp bizi ḳabr içre ḳoyalar ölüm var

49 Âh ol demiçün kim geleler heybetile tiz
Ṣorıcı bize ṣoru ṣorısar ölüm var

50 Âh ol düniçün kim yaluñuz sine girevüz
Yurdumuz ola ol ḳarañu dâr ölüm var

51 Âh ol feza‘ü'l-ekber içün kim ḳopacaḳdur
Maḥşerde ḳamu mü’min ü küffâr ölüm var

52 Âh ol terazû ḳurulacak sâ‘atiçün kim
Ḳâżî ola ol ‘Âdil ü Cebbâr ölüm var

53 Âh ol bitiler oḳunası mevzi‘içün kim
Her gizlü yazuḳlar ola iẓhâr ölüm var

54 Âh ol Ṣırât üzre ḳadem baṣmagiçün kim
Giçe kimümüz kim düşe fi'n-nâr ölüm var

---

46 / kim: ki FB, İÜ1
// demden: demde FB, HM / ḳorẖar: ḳorḳu HM
47 / ṭon içün kim: ṭonı kim FB
// ya... ya: ne... ne İÜ1
48 / at: İÜ1'de yok
49 / geleler: BU1, FB, HM ve İÜ1'de yok
// ṣoru: ṣûre MK1 / 2.mısra İÜ1'de:Ṣorısar ṣorıcı ṣorı bize ölüm var
50 / o: FB'de yok / dün: dem BU1 / kim: BU1’de yok / girevüz: girürüz İÜ1
// yurdumuz: yirümüz İÜ1 / ol: İÜ1'de yok / dâr: mezâr FB
51 // mü’min: mü’minler İÜ1
52 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ ḳurılacaḳ: ḳurulan BU1, FB, HM,
53 // ola: İÜ1'de yok
54 // Giçe kimümüz kim: Ba‘zı geçe ba‘zı BU1 / kim: İÜ1'de yok

55 Âh ol Ṭamu ḳorḳularıyiçün ki gümânsuz
Lâ-büd dükeli ḫalḳ aña uġrar ölüm var

56 İ adı müsülmân başı ṣûfî ṭaşı ṣâfî
Ṣaḳın içüñe baġlama zünnâr ölüm var

57 Nîçeye degin zerḳıla ḫalḳ aldayasın sen
İ bî-edeb ü ḳâẕib ü ġaddâr ölüm var

58 Ḳo ḳurı sözi yaşuñı göz yaşıla ṣarf it
Ḳan aġla çi ebyât u çi eş‘âr ölüm var

59 Ḳanı o Celâle'ddin ü Ṣa‘dî vü Senâyî
Elvân u Veled ‘Âşıḳ u ‘Aṭṭâr ölüm var

60 Ġaddârdur aldar bu mekkâr u bu ṭarrâr
İnanma Kemâl Ümmi ki zinhâr ölüm var

61 Eẕkârıla efkârıla sür ‘ömrüñi i yâr
Tekrâr it unutma anı her bâr ölüm var

---

55 / ḳorḳularıyiçün: ḳorḳularıçün FB, HM, ḳorḳularından İÜ1 / 1.mısra MC'de:
Âh ol kamu ḳorḫularıçün kim ölesidür
56 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ ṭaşı: vü ṭaşı BU1 / başı ṣûfî ṭaşı ṣâfî:ṭaşı ṣâfî başı ṣûfî FB
57 / ḫalḳ: ḫalḳı BU1, FB, İÜ1
58 / sözi: söziñi BU1 / yaşuñı: yaşuñ FB, başuñ HM, İÜ1 / ṣarf: ġarḳ BU1
59 / o: ol FB, HM / Celâle'd-dîn: Ṣa‘de'd-dîn HM / vü: FB'de yok / Senâyî:
Menâyî BU1, Sinâlî HM, Sinâyî İÜ1
// Elvân ü Veled: Elvân Veled'i MK1, BU1
60 / Ġaddârdur: Ġaddârdurur MK1, FB, HM / mekkâr: mekkâre HM / ṭarrâr:
ġaddâr MC
61 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ i yâr: dâyim MC, FB
// it: idüp MC / unutma: utanma HM

47

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Âḫiret devletlerine dünyeden ḳaçan yiter
Yolı ḳoyup ġûla uyan menzile ḳaçan yiter

2 Ṭoġru yol isterseñ uş şer'-i Ṣırât-ı Müstaḳîm
Mürşid-i hâdi gerekse sünnet ü Ḳur'ân yiter

3 Saña bir yâr isteriseñ girtû müşfiḳ mihrübân
Ger bilişi bilüriseñ ol Ġanî Raḥman yiter

4 Evvel ü âḫir ḳamu ḳorḫulu yirlerde saña
Ger tevekkül ḳılurısañ ol yüce Sübḥân yiter

5 Genc ü mâl isteriseñ saña ḳanâ'at kâfidür
Rencüñe em ṣorarısañ derd aña dermân yiter

6 Ṭon u ṭay isteriseñ (yekfîke) tâbût u kefen
Ger sarây isteriseñ ol gûr u gûr-istân yiter

7 Vâ'iẓ-i ṣâmıt gerekse üşte ḳoñşuñ ölümi
Nâṣıḥ-ı nâṭıḳ gerekse oḳı ṭut Fürḳân yiter

8 Münkiriseñ hiç senüñle sözümüz yoḳdur bizüm
Mü'miniseñ ḫod bu deñlü ḥüccet ü bürhân yiter

9 Her kime kim işbu vaṣf itdüklerümüz yitmese
Ol ṣıfatlu şaḫṣa ancak dûzaḫ u nîrân yiter

47

MC(73.a), MK1(73.b), AÖ1(114.a), BU1(106.a), FB(272)

1 // Yolı: Yol AÖ1
5 / isteriseñ: isteri MK1
// ṣorar: ister MK1, BU1 / derd aña: derdüñe AÖ1, BU1
7 // Fürḳân: Ḳur'ân MK1, F:
8 // ḫod: hiç FB

10 Ger Ṭamu isteriseñ ṭut dünye'i var sev duruş
Uçmaġ isterseñ vesîle h̲ayrıla iḥsân yiter

11 Ṭap yi bu kül-h̲ânda telḫ u turş u h̲uşḳ ol baġda var
Dâyimâ hoş dürlü tâze meyve vü rümmân yiter

12 Ḳanı fetvâ ḳande bulduñ et yiyüp ḳan içmege
İ ḥarâmî ḳo ḥarâmı ḳan ah̲ı bir ḳan yiter

13 Ger begiseñ nîşe olduñ nefs ü Şeyṭân' a muṭi'
Ger ḳuliseñ ḳulluġ it kim saña bir Sulṭân yiter

14 Ḳamu mah̲lûḳâta rızḳı ol ḳapudan bah̲ş olur
Ba'żına düşvâr irişür ba'żına âsân yiter

15 Tañrı'nuñ ni'metlerinüñ ḥaddi yoḳ ḳullarına
Kimisi ẓâhirde irer kimisi penhân yiter

16 Nîçe 'îş u nûş u biryân faḳrıla bir yan ah̲ı
Çevre yaña ṣapma Bir'e ṭap ki yol bir yan yiter

17 İ eṭibbâ-yı zamân i tâc u tah̲t ıṣṣı size
'İbret-i mülk-i Süleymân ḥikmet-i Loḳmân yiter

18 İ bahâdurlar u baylar size pend ü dâsitân
Mâl-ı Ḳârun'ıla zûr-ı Rustem ü Destân yiter

---

10 / duruş: döşür MK1, FB
1.mısra AÖ1'de: Ger Ṭamu isteriseñ dut sev dir dişür, BU1'de: Ger Ṭamu isteriseñ sev dünyeyi cem' eyle ṭut
11 / var: MC'de yok
// Dâyimâ: Dâyimî AÖ1, BU1, FB / h̲oş dürlü: h̲oşdur o FB
12 / içmege: içmegi FB
14 / mah̲lûḳâta: mah̲lûḳât MK1, mah̲lûḳa FB
// Ba'żına ...ba'żına..: Kimine ...kimine MK1
15 // Kimisi: Ba'żısı MK1 / aşkâre: ẓâhirde MC, âşikâre BU1 / kimisi: ba'żısı MK1
16 / nûş: zîr MK1, AÖ1, BU1
// Çevre: Çok AÖ1
2.mısra BU1'de: Kim ḳanâ'at şerbetine barmaġuñı ban yiter
18 / bahâdurlar u baylar: bahâdur dirilenler MK1 / baylar: bilür BU1
1.mısra FB'de: İ bahâdurlar size bu yiter pend ü dâsitân

19 Dünye fânî âẖiret bâḳî vü ḥaḳdur bî-gümân
Dehriye ḥüccet bahâr u bâġıla bostân yiter

20 İ ‘aceb görmez misin kışın bu ölmiş yirleri
Nîçe ḳılur diri çünkim nâ-gehân nîsân yiter

21 Her ki ṭoġdı öliser hep bir yire ḥaşr olısar
Kimisi ẖandân irer anda kimi giryân yiter

22 Ḳadre irmek dileriseñ ḳadrini bil ‘ömrünüñ
Żâyi‘ itme kim saña ol kîmyâ vü kân yiter

23 Resm ü ‘âdet dünyede çok dürlü milletler delîm
Bize sünnetdür cemâ‘at âyin ü erkân yiter

24 Her kişi bir dîn ü bir meẕheb ṭutar illâ bize
Şer‘-i Aḥmed dîn-i İslâm Meẕheb-i Nu‘mân yiter

25 Ehl-i bid‘at ṣohbetidür zehr-i ḳâtil dünyede
Her ki tiryâḳ ister aña meclis-i ‘irfân yiter

26 Emr-i Ḥaḳ sürer her ehlin ehline ḳavuşdurur
‘Âlimi dânâ bulur hem câhile nâdân yiter

27 Bülbüle bülbüllerile Uçmaġ'a uçmaḳ pes est
Bayḳuşa bayḳuşlarıla ṭurmaġa vîrân yiter

---

19 / Dünye: Dünyâ MK1 / bâḳî vü ḥaḳdur: ḥaḳdur ki bâḳî BU1
// yiter: n'ider BU1
20 / görmez misin: görmez mi kim MK1, AÖ1, FB
// nîsân: yansan BU1
21 / hep: BU1'de yok / ḥaşr: cem‘ MK1
22 Beyit BU1'de yoktur.
// kîmyâ vü kân: kîmyâ-yı kân MK1
23 / milletler: milketler MK1
// Bize sünnetdür: Bizlere sünnet MC
24 / bir meẕheb: meẕheb FB / illâ: illâ ki FB
26 / ehlin: ehli MK1
// bulur: bilür FB

28 İ yalan söylemezem diyüp yalan da'vî kılan
Saña şol işitdügüñ söyledügüñ yalan yiter

29 Biñ yıl ölümden ḳaçarsañ çâre yoḳ ḳurtulmaġa
Bir gün arduñdan ecel serheng-i nâ-gehân yiter

30 Ne bu yir ḳa'rın Necâşi vü ne Ḳayṣer ṭoldurur
Ne bu çarḫuñ ḫarcına Kisrî vü ne Ḥâḳân yiter

31 Müsrif olma var ḳanâ'at ḳıl ki şol it nefsüñe
Bir 'abâ ḳaftânıla bir pâre ḳuru nân yiter

32 Ne ḳadar çok virüriseñ nefse hiç ṭoydum dimez
Ḥırṣa ne mülk-i 'Acem ne mâl-ı Hind-istân yiter

33 Hey emîn olma ṣaḳın düşmenlerüm yok dime kim
Saña düşmen mâl ü nefs ü 'avret ü oġlan yiter

34 Giç bu köpriden Kemâl Ümmî ḳaç ol dostdan yaña
Yoḫsa arduñdan ḥarâmî leşker-i Şeyṭân yiter

35 Ṣoñ nefesde cânuña yoldaş u ḳoldaş olmaġa
Tañrı'dan tevfîḳ irerse dînile îmân yiter

48

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 İ dil cihâna ġarra meşev kim ḳonan göçer
Bir köpridür bu dâr-ı fenâ kim gelen geçer

---

28 / söylemezem: söz söylemem MK1 / diyüp: diyü MC
// şol: her MK1
30 // Ḥaḳân: Ḳayṣer FB
31 / nefsüñe: nefsüñi FB
33 / yoḳ dime kim: yoḳ diyüben MK1, yoḳdur diyü AÖ1
35 / koldaş: ḫâldaş MK1 / u ḳoldaş olmaġa: olmaġa senüñ FB

48

MC(135.a), MK1(86.b), AÖ1(122.b), BU1(113.a), FB(332)

1 // geçer: göçer AÖ1

2 Bu fâni mülke baḳa bilen bâḳi bilmedi
Ṣoñ yurdı gözedür şu ki ʻibret gözin açar

3 Biñ yıl ḳovarısañ ṭutamazsın bu dünye'i
Bir bî-vefâdurur ki seven kişiden ḳaçar

4 ʻÂḳil kişi bu varlıġı cemʻ eyleyüp n'ider
Çün ʻâḳıbet dirüp dişirüp ḳamusın ṣaçar

5 Ne aṣṣı ḳılsun anda peşîmân u ġam yimek
Şol ḳavme kim bu yirde ḥarâm yir ü h̲amr içer

6 İnsân ḳılur cihânda ḥelâlden ḥarâmı farḳ
Ḥayvân olan h̲û zehri şekerden ḳaçan seçer

7 Bu evde sen bu cemʻe vü şemʻe ne ġarrasın
Çün ṣoñra dirilen ṭaġılur vü yanan uçar

8 H̲ayr it ki dünye âh̲iretüñ ṭarlası durur
Her ḳul bugün ne toh̲m ekerise yarın biçer

---

2 / mülke baḳa bilen: yurdı baḳa bilen MK1, milki baḳı bilen AÖ1, BU1, FB
// şu: FB'de yok
3 / ḳovarısañ: ḳavarsañ AÖ1 / ṭutamazsın: yitemezsin BU1 / dünye'i: dünyâyı MK1, FB, dünyeye BU1
// bî-vefâdurur: bî-vefâdur AÖ1, FB / ki: kim AÖ1
4 // Çün: Kim BU1 / dirüp: dürüp AÖ1 / dişirüp: dişüren MK1, dövşüren AÖ1, divşüren BU1, FB
5 // ḳavme: ḳavın FB / kim: ki MK1 / ü h̲amr: ḥarâm MC
6 / İnsân ḳılur cihânda: İnsân olan ḳılur FB / ḥelâlden ḥarâmı: ḥarâmdan ḥelâli MK1
// h̲û: h̲od BU1
7 / sen: FB'de yok / cemʻe: cemʻ MK1, cumʻa FB
// yanan: ḳonan MK1
Beyit MC'de:

Bu evde bu cemʻe bu şemʻe ne ġarrasın müdâm
Çün ṣoñra dirilen ṭaġılur hem yiyen içer

8 / dünye: dünyâ MK1, FB

9 H̲oş ṭut bu ḳuşca cânuñı kim bir ḳonuḳdurur
Çün bu ḳafesde bâḳi degül lâ-cerem uçar

10 İrden uyanı gör i Kemâl Ümmi zînhâr
Ṣaḳın ki yol ḥarâmilüdür kârübân göçer

49

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ayâ ġâfil unutma sen añadur
Şunı-kim 'aḳîbet 'azmüñ añadur

2 Neden geldüñ nesin fikr eyle dâyim
Ki girü ṣoñra yönüñ ol yañadur

3 Seni Ḥaḳ ḳulluġa ṣaldı bu mülke
Gözüñ aç ḳulluġ eyle h̲ocaña dur

4 Uyan kim sinlede çok yatısersin
Giceler yatuben ḳalma ṭañadur

5 Ṣaḳın fürṣat demini żâyi' itme
Duruş günden güne azma oñadur

6 Bir iş dut bir ḳapuda ṭâpucı ol
Kim anuñ begligi öñden ṣoñadur

7 Her işde ḳılma da'vî ger ḳılursañ
Delil ü ma'nî göster ḳavlüne dur

---

9 / bir ḳonuḳdurur: ḳonuġuñdurur MC, bir ḳafesdür FB
// Çün bu: Bu eski MC
10 / ki: kim AÖ1

49

MC(127.a), MK1(56.b), AÖ1(90.b), BU1(85.b), FB(204)

1 / unutma sen: anutmaġıl MC
// kim: ki FB / añadur: şuñadur BU1
4 / çok: çü FB
5 / 1.mısra FB'de:"Sakın eyleme fürsatuñı zâyi' "
6 / ḳapuda: ḳapuya MK1
7 // ḳavlüñe:ḳuluña AÖ1 / FB'de 2.mısra yerine 9.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.

8 Bu ev fânî ol ev bâḳî diriken
ʿAceb niçün girü meylüñ buñadur

9 Cihânda ḫayr u şer her ne ḳılursañ
Bize vü ġayre ne öz cânuñadur

10 Uyanuḳlar içün degül bu tenbîh
Bizüm bigi uyur u uṣañadur

11 Kemâl Ümmî sözi çün bî-ġareżdür
Gerekmi ṭut gerekmez mi sañadur

12 Özümi gözleme sözüm işitkim
Bu ögüt hem saña vü hem bañadur

13 Çü Ḥaḳ (lâ teḳnetû min rahmeti'llah)
Buyurdı bir ümiẕümüz şuñadur

50

Me fâ ʿi lün / me fâ ʿi lün / fe ʿû lün

1 Bu ʿışḳa cân virendür ḫoş bahâdır
Ki dîẕâr ol şehîde ḳan bahâdur

2 Ḳabîḥ ola muḥibbe dirlik ansuz
Bahâ dîẕâr içün ölmek bahâdur

---

8 / Beyit FB'de yoktur.
// girü: yine BU1

9 / Beytin 1.mısrası FB'de yok, 2.mısrası,7.beytin 2.mısrası yerinde var. / her ne ḳılursañ: ne ḳıluriseñ MK1

10 // bigi: gibi MC, MK1, FB / uyur u:uyura MK1

11 / 1.mısra MC'de: " Sözi Ümmî Kemâl'üñ bî-ġarażdür
// gerekmez mi: gerekmez BU1 / 2. mısra FB'de " Gerekse ṭut gerek ṭutma sañadur"

12 / sözüm işit kim: Sözümi işit MC
// saña vü: sañadur BU1

50

MC(122.b), MK1(55.b), AÖ1(89.a), BU1(84.b), FB(201)

2 Beyit MC'de yoktur.
// 2.mısra AÖ1'de: Bahâ dîẕârınuñ çün el-mülk bahâdur

3 Bu yola cânlulardan kimse varmaz
Velî cânsuz gelenlere ṣalâdur

4 Anı her yirde ḥâżır görmeyenler
Ḳatı a'mâ vü yavlaḳ bî-ḥayâdur

5 Bilüñ 'âşıḳlara iki cihânda
Anuñ ġayrine meyl itmek ḫaṭâdur

6 Bu yolda vü ol ilde evvel âḫir
Bizüm ser-mâyemüz ṣıdḳ u ṣafâdur

7 Anuñ zehri bize tiryâḳ-ı ekber
Anuñ ḳahrı bize luṭf u vefâdur

8 Anuñ zaḫmı bize merhemdürür hem
Anuñ derdi bize 'ayn-ı devâdur

9 Anuñ fażlından olmaz kimse maḥrûm
Anuñ ḳatında ḥâcetler revâdur

10 Bizüm varlıġumuz oldur hemân pes
Zirâ kim andan artuġı hebâdur

11 Anı sevmekdürür 'ışk-ı ḥaḳîḳî
Ḳalanuñ sevgüsi nefs ü hevâdur

12 N'iderüz biz bu dünyâ dostlarını
Ki girü kendü bigi bî-vefâdur

13 Bize bir yâr u hem bir yir gerek kim
Ol ölmez hem fenâ olmaz beḳâdur

---

4 / Anı: Ḥaḳ'ı MC
6 / yolda: ilde MK1
8 / Anuñ:Anı BU1
11 // Ḳalanuñ: Ḳalanı MK1, AÖ1, FB
12 // kendü: MK1'de yok / bigi:gibi MC, MK1, AÖ1, FB
13 / bir yir: yir FB / gerek kim: gerekdür MC

14 Eger bîgâneyiseñ andan iste
Şuları kim anuñla âşinâdur

15 Zehî ‘âşıḳ kişi kim cân u göñli
Hemîşe işbu derde mübtelâdur

16 Ḳoma i ‘ışk eri bu ‘ışḳı elden
Ki ‘âşıḳlar maḳâmı müntehâdur

17 Bu ‘ışḳı ṭut delîl ol dost iline
Ḳo şol ḥırṣı ki reh-zen ejdehâdur

18 Kemâl Ümmî ża‘îfüñ sözlerinden
Murâdı kendüden ṣoñra du‘âdur

19 Bizi kim ḳadḥ u zemm iderse bizüm
Aña ḳılduġumuz medḥ ü s̱enâdur

20 Zehî devletlü ḳutlu kârübân kim
Delîli Ḥaḳ yolında Muṣṭafâdur

51

Fe ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün
Fâ ‘i lâ tün / / fa‘ lün

1 Bu cihâna şular ki maġrûrdur
Şöyle ṣanur ki bâḳi ma‘mûrdur

2 H̱alḳı aldar bu dünye ġaddârdur
Cevri bisyâr vefâsı mestûrdur

3 H̱oca ne faḫr ider libâsıyıla
Varlıġından çü ‘âḳıbet ‘ûrdur

---

14 // Şuları kim: Şularam kim FB / 2. mısra AÖ1'de: Şular kim anuñıla âşinâdur
19 / ḳadḥ: medḥ AÖ1, BU1

51

MC(100.a), MK1(57.a), AÖ1(82.b), BU1(77.b), FB(183), İÜ1(95)

1 // ṣanur: ṣanurlar AÖ1 / ma‘mûrdur: vü ma‘mûrdur FB
2 / dünye ġaddârdur: dünyâ-yı ġaddâr MK1, dünye bir ġaddârdur AÖ1, BU1, dünye bir ġaddâr FB, İÜ1
//vefâsı mestûrdur: u fâş meşrûrdur MK1, AÖ1, BU1, FB, vefâsı mesrûrdur İÜ1
3 / ne: AÖ1'de yok / libâsıyıla: libâsıla FB, İÜ1

4 Hele âhir tonı kefen olısar
Tut ki bugün harîr ü samûrdur

5 Bu makâma konan göçer nâ-çâr
Gerçi hâkân gerçi fağfûrdur

6 Kime bir lokma bal müyesser ise
Der-penîçe hezâr zenbûrdur

7 Dügünüñ yası şâzınuñ ğamı var
Gündüzüñ soñı leyl-i deycûrdur

8 Sabr iderse yarın devâya irer
Bugün anlar ki hasta rencûrdur

9 Bu cihânda hakîr ü ğam-gîn olan
Âhiretde emîr ü mesrûrdur

10 Her kim Ol Hazrete yakîn oldı
Bu kamu mihr-i dünyeden dûrdur

11 Her ki oldı riyâyıla zâhid
Kamu zühdi hebâ-'i menşûrdur

12 Müttekîler cezâsı 'inde'llah
Havz u dîzâr u Cennet ü hûrdur

---

4 // samûrdur: sammûrdur İÜ1
5 // fağfûrdur: fağfûr AÖ1
6 / bal: İÜ1'de yok
// zenbûr: zebnûr BU1
7 / şâzınuñ: şâzısınuñ AÖ1
// leyl: şeb FB
8 / ire: irer MC
10 Beyit BU1'de yoktur
/ Her kim: Her ne ki(İÜ1'de kim) FB, İÜ1
// dünyeden: dünyâdan MK1, FB
11 / ki: kim MC
1.mısra FB'de: Her ki riyâ ile zâhid oldı
// hebâ-'i: hebâ'en İÜ1 / menşûrdur: mensûrdur AÖ1
12 / cezâsı: cezâsın FB
// hûrdur: hûrudur FB

13 Tañrı dostlarınuñ nişânı ʻıyân
Gözi nem yüzi rengi ʻuṣfûrdur

14 Göz yaşından Behişt'de ravżâ biter
Nitekim her nebâta yağmurdur

15 O (Şarâben ṭahûr)ı arzu ḳılan
N'ider anı ki âb-ı engûrdür

16 ʻÂşıḳuñ zâhidüñ necâtına
ʻIşḳ u zühdi elinde menṣûrdur

17 Şol diriler ölüncek ayılısar
Ki gice mest ü ṭañla maḫmûrdur

18 Kişi var kim henüz ḳara göñli
ʻAnberî rengi lîki kâfûrdur

19 Ẕikri unutdı ekṡeri ḫalḳuñ
İşleri çeng ü nây u ṭanbûrdur

20 Kibri terk it ki ẕerre ḥâṣılı yok
Ṣabrı berkit ki . · gizlü gencûrdur

21 Dünyede ḫayr u şer ne ḳılduğısa
Defterüñde be-külli mesṭûrdur

---

13 // yüzi rengi: beñzi rengi MK1, AÖ1, FB, beñzi BU1, beñzi hem İÜ1
14 / Behişt'de ravża biter: Behişt'e ravża yiter MC
1.mısra İÜ1'de: Gözi yaşı Behişt'e ravża yiter
15 / O: Ol MC, MK1
16 Beyit MC'de yoktur.
// menṣûrdur: menşûrdur MK1
17 / Şol: Şu AÖ1, FB, İÜ1 / ölüncek: ölicek MK1 / ayılısar: eyleyiser AÖ1, ayılur İÜ1
1.mısra MC'de: Şu diriler ölicek öliser
18 Beyit MC'de yoktur.
/ ḳara: ḳarañu İÜ1
// rengi: reng AÖ1, BU1
20 / ẕerre ḥâṣılı: ẕerece ḥâṣıl FB
// berkit ki: terk itme MC
21 / Dünyede: Dünyâda MK1, FB

22 Giçdi ʻömrüñ telefde ġafletile
Aç i ġâfil gözüñi bir ṭur dur

23 Arı tevbe ḳılurısañ dâyim
Saña Ḥaḳ'dan ṣalâ vü destûrdur

24 Şöhret âfetdürür giç Ümmi Kemâl
Dime adum şehirde meşhûrdur

25 ʻÂrife her nefesde bir Miʻrâc
Göñüle her maḥalde bir Ṭûr'dur

52

Mef ʻû lü / me fâ ʻî lü / me fâ ʻî lü / fe ʻû lün

1 İ her kime kim ru'yet-i dîẕâr gerekdür
Her laḥẓa anuñ gözleri bî-dâr gerekdür

2 Uyḫu mı uyur ʻâşıḳı ol Şâh-ı laṭîfüñ
Dün dülbi işiginde işi zâr gerekdür

3 Aġ-yârdurur ġayr-ı Ḫudâ iki cihânda
Settâr yiter kime ki bir yâr gerekdür

4 Kim cân u göñül birle severse o Ḫudâ'yı
Dilinde hemîşe adı tekrâr gerekdür

5 ʻÂşıḳ kişi miskîn ü tevâżuʻlu yaraşur
Hem kendü yoġ u ʻışḳı delim var gerekdür

---

22 Beyit MC'de yoktur.
// gözüñi: gözüñ BU1, İÜ1 / bir ṭurdur: birdür BU1, bir devürdür İÜ1
23 / ḳılurisañ: ḳılursañ AÖ1
24 / âfetdürür: âfetdür FB / giç Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî MC, İÜ1
// Dime adum: Dime ki âdem(MK1, AÖ1 ve FB'de adum) MK1, AÖ1, BU1, FB, İÜ1

52

MC(42.a), MK1(83.b), BU1(119.a), FB(323)

2 // Dün dülbi: Dün düleb BU1, Dönelüb FB
4 / göñül birle severse: göñülden sever ize MC
5 / tevâżuʻlu: tevâżuʻla BU1

6 Dünyâ bilisinde aña aḥmaḳ diyeler lîk
Yol içre gey âgâh u ḫaber-dâr gerekdür

7 İnkârını elden ḳoya ol kârı ṭutanlar
İnkâr gerekmez ere iḳrâr gerekdür

8 Baykuşlara vîrâne gerek ḳarġaya cîfe
Ṭûṭîye şeker bülbüle gül-zâr gerekdür

9 Mecrûḥ cigerlü kişiye merhem urur dost
Bîmâr gerek kime ki tîmâr gerekdür

10 'Uryân ola her kime ki ḫil'at gerekise
Vîrân ola her kime ki mi'mâr gerekdür

11 Hiç yol eri aġır yükile menzile yitmez
Yükdür ser ü cân daḫı sebük-bâr gerekdür

12 Dil ṭar gerekmez ki ṣıġa sırr-ı muḥabbet
Göñli giñ ola kime ki dil-dâr gerekdür

13 Ḳâṣid kişi maḳṣûdına irdi vü irer hem
Dükkân ṭolu illâ ki ḫırî-dâr gerekdür

14 Kim gencini fâş eylerise rence ṣataşur
Raz beklemeyen kimselere dâr gerekdür

15 Ma'şûḳı Kemâl Ümmi dilerseñ ki göresin
Göñlüñ evi 'ışḳıla pür-envâr gerekdür

---

7 Beyit MC'de yoktur.
1.mısra MK1'de: İnkârı elinden ḳoya az kârı ṭutanlar
8 / vîrâne: vîrân BU1
10 / gerek ise: gerekse FB
11 / yitmez: irmez MC, yitişmez FB
12 / Dil ṭar: Dil-dâr BU1 / ki: FB'de yok
13 1.mısra MK1'de: Ḳamu kişi maḳṣûdına irdi vü irişür
14 Beyit yalnız FB'de vardır.

53

Fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün

1 ‘Âşıḳuz iki cihânda meylümüz bir yaradur
Kim ḳamu ma·şûḳıla ·âşıḳları ol yaradur

2 Ol bize bizden yaḳîndür biz niçün andan ıraḳ
Nîçe bir aġyâre nezdik olavuz ol yâra dûr

3 ·Işḳ odı düşdi vü yaḳdı yüregümüz yaġını
Ol ḥarâret ḳısdı imdi aġzumuzda yaradur

4 Beñzümüz ṣaru gözümüz yaş yirine ḳan döker
İştiyâḳından o şâhuñ göñlümüz pür-yâradur

5 Sen daḫı ol yara varmaḳ dilerseñ ·ışḳa uy
Ḥırṣıla yoldan ṣapup nice düşersin yara dur

6 Ḳul kişi sulṭân ḥużûrunda uyur mı bir nefes
Ġaflet içre nîçe bir ġâfil yatursın yara dur

7 İrmek isterseñ sen ol maḫdûma dâyim ḫiẕmet it
Ḳapusında dün ü gündüz ṭapusına yara dur

8 Muṣṭafâ şol ṭâ·at içre (Mâ-ebednâk)idicek
İ ·aceb kimdür ki ol dergâha ḳulluk yaradur

53

MC(34.b), MK1(22.b), BU1(41.a), FB(97), HM(34.b), AE2(18.b), PP(15.b)

1 / meylümüz: göñlümüz AE2 / bir yaradur: bu yaradur PP
2 Beyit MC'de yoktur.
// ol yaradur: düz yaradur FB
3 // ḳısdı: ḳaṣdı MK1 / imdi: şimdi MC, idi PP
4 // o Şâh'uñ: anuñ kim BU1, meger kim MK1, FB,HM,AE2,PP
5 / dilerseñ: isteriseñ MC / ṣapup:azup PP
// yara dur: yaradan BU1
6 Beyit MC'de yoktur.
/ içre niçe bir: içinde niçe MK1
7 // dün ü gündüz: dün ü gün ṭur PP / ṭapusına: ṭapusında MK1
8 / idicek: eydicek MK1, diyicek BU1
// ki ol: kim ol BU1, HM, AE2, PP

9 Çün Kemâl Ümmî umarsın ol hekîmüñden devâ
İmdi âh u derdile bağrunı her dem yara dur

54

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 Bak bu 'acâyib işlere kim bî-niyâz ider
Yaratdı külli şey'i aña zikr ü niyâz ider

2 Evvel şıgınur ol Hak'a yâd ider adını
Her dürlü tâ'ife ne işe kim âğâz ider

3 Ol Hakîm'üñdür işlenen uş dest-i kudreti
Bir gör bu dürlü sun'ı kim ol kârısâz ider

4 Dilerse düni gün dilese güni dün kılur
Dilerse yazı kış dilese kışı yaz ider

5 Bir vakt içinde 'âlemi gâh ıssı geh sovuk
Açuğ iken bulut gereg iken ayaz ider

6 Dilerse yoğı var dilese varı yok kılur
Dilerse kazı baz dilese bâzı kaz ider

---

9 / ol HM'de yok / umarsın: dilerşeñ PP
// her dem: HM'de yok / dem: PP'de yok

54

MC(27.b), MK1(89.b), AÖ1(124.b), BU1(126.a), FB(343)

1 // şey': şey'i BU1, FB
2 / Hak'a: Hakk'a AÖ1 / adını: anı BU1
// ne: her MK1, AÖ1, BU1, FB / kim: ki MK1
3 Beyit MC'de yoktur.
/Hâkim'üñdür işlenen:Hâkim'üñ ki(AÖ1'de Hâlim'üñ ki) işlenür AÖ1, BU1, FB
// kim: ki MK1
4 / Dilerse: Diler FB / kılur: ider MC
1.mısra MK1'de: Dilerse güni dün dilese düni gün kılur
// Dilerse: Dilese FB
5 / gâh: geh MC / geh: gâh BU1, FB
// bulut: bulud BU1 / gereg iken: bulud iken MC, kirek iken AÖ1
6 / kılur: ider MC / dilese: dilerse FB

7 Maẓlumda ṣabr u ah ḳodı ẓâlimde ẓulm u çah
Kimin kimine serçe kimin güçlü bâz ider

8 Ol şeh bu cümle ḳul kimi yoẖsul kimisi bay
Kimini maḥmud eyler ü kimin ayaz ider

9 Bunda vü anda bir ḳulunı ḳıldı redd ü ẖor
İki cihâna ol birini ser-fırâz ider

10 Kimin sa'âdet ehli namâz ehli gey ṣa'id
Kimin şaḳâvet ehli şaḳî bî-namâz ider

11 Ben benligile ol birini göge aġdurur
Âẖir bahâne ölmegine bir uyaz ider

12 Bir fâsıḳuñ mecâzını iltür ḥaḳîḳate
Bir zâhidüñ ḥaḳâyıḳın âẖir mecâz ider

13 Kimin yaratdı 'âlim ü nâdân ḳılur kimin
Kimini bed-nefes kimini ẖoş-âvâz ider

14 Ol bî-nişân cemâline 'âşıḳ olanlaruñ
Gözini yaşlu derdile benzini sâz ider

---

7 // kimine: kemîne AÖ1
8 / şeh: şâha MK1, şâh BU1, FB
1.mısra AÖ1'de: Ol şeh bu ḳul kim yoḳsul kimini bay
// Kimini: Kimin AÖ1 / eyler ü: idüp BU1
9 / redd: MC'de yok
10 / ehli: ehli gibi FB
// bî-namâz: namâz AÖ1, bî-niyâz FB
11 Beyit MC'de yoktur
// uyaz: âvâz FB
12 / mecâzını: mecâzın FB / iltür: ilter BU1, ol FB
13 / Kimin: FB'de yok / 'âlim: 'âlem MC
// Kimini: Kimin AÖ1 / kimini: kimisin AÖ1, BU1, kimin FB
14 / bî-nişân: bî-niyâz MK1, bî FB / olanlaruñ: olanlar AÖ1
// Gözini yaşlu: Gözin yaşlu AÖ1, Gözlerini yaş BU1 / beñzini: beñzin BU1, FB

15 Kimini ḳıldı ṣaġ u selâmetde şâẕumân
Kimin hemîşe pür-ġam u ḫasta ḫılâz ider

16 Kimine mâl ü mülk müyesser ḳılur tamâm
Kimin faḳir ü bâ-hüner ü bî-cihâz ider

17 Kime ḥażarda rûzi ḳılur Ka‘be müzdinı
Kimüñ seferde ‘azmini Ḥacc u Ḥicâz ider

18 Kimi vaṭanda ḳaldı ḳarâr itdi kimi dâyimi
Kimi revende ‘azm-i Ḫıṭâ vü Şîrâz ider

19 Kimini cehl-i ‘am ḳılur ‘ışḳ u derdi yoḳ
Kimini ehl-i ‘ârif ü hem ‘ışḳ-bâz ider

20 Ba‘żı Celâl ü ḥüznile âh ider müdâm
Ba‘żı Cemâl ü ḥüṣnile faḫr u nâz ider

21 Cinn ü melek bu âdem u ḥayvân her biri
Dillü dilince ḥâlini ol Ḥaḳḳ'a râz ider

22 İlhâm ol itdi hem bu Kemâl Ümmi göñline
Kim dile geldi ‘ışḳıla her söz ü ṣaz ider

---

15 Beyit MC'de yoktur.
/ Kimini: Kimin AÖ1
1.mısra AÖ1'de: Kimin ḳıldı selâmetde şâẕumân ḫoş
// ḫilâz: hulâz AÖ1

16 Beyit MC'de yoktur.
/ mülk: mülkü BU1, FB
// bâ-hüner: kimin bâ-hüner FB

17 / rûzi: rûz FB
// Kimüñ: Kimi MK1, AÖ1, BU1 / ‘azmini: ‘azmin AÖ1

18 Beyit MK1'de yoktur.
/ vaṭanda ḳaldı: vaṭanda(FB'de zaġanda) ḳıldı AÖ1, FB / itdi: kimi FB
// Kimi: Kimini FB

19 / cehl-i ‘âm: cehl ‘âmî MK1
// Kimini: Kimi FB

22 / hem: MC'de yoktur.

23 Yâ Rab ḫaṭâlu ḳullara senden ʻaṭâ gelür
Fażluñ şikeste dilleri dâyim nüvâz ider

24 Ben kim olam ki ḳudretüñe ʻaḳl irişdürem
Eblehdür ol kimesne ki sözin dirâz ider

25 Yüz biñ deñizde ḳaṭre gey yüz biñ lisân senüñ
Yüz biñ yaşasa her biri şerh itse az ider

55

Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lün

1 İşidür bilür şu kim her yalıñuzlar işidür
Hem ʻademden ʻâlem ü âdem yaratmaḳ işidür

2 İşi dür ḳılmaḳdurur ʻummanda Nîsân ḳaṭresin
Kim dün ü gün ay u güni yirde gökde ışıdur

3 Bîşidür ḫalḳuñ kemidür bilme şol kim Bir içün
İkide terk itdügi altısı dördi bişidür

4 Rîşidür ṣanma nişânı ʻışḳ erinüñ ya sözi
Gözi yaşı beñzi ṣarusı daḫı dil-rîşidür

---

23 Beyit MC'de yoktur.
24 / ʻaḳl: ʻaḳıl AÖ1
// Eblehdür: Ebleh FB / kimesne: kimse AÖ1 / ki: kim MK1, FB
25 / ḳaṭre gey: ḳaṭreñi BU1
// biri: bir AÖ1 / şerh itse: şerhini MC

55

MC(36.b), MK1(23.a), AÖ1(46.b), BU1(42.a), FB(99), HM(35.b), PP(16.b)

1 // Hem: her PP
2 / İşi dür ḳılmaḳdurur: İşidür ḳılmak düri FB
// ay u güni: ay u gün FB
3 Beyit MC'de yoktur.
/ bilme şol: şol kişi MK1
/ Beyit PP'de: Dir ḫalḳuñ kemidür bile şol kim pîr ü civân
İkide terk itdügi altısıdur bişidür
4 // ṣarusı: ṣarı HM, PP
İkinci mısra MK1, AÖ1, BU1 ve FB'de: Gözi yaşı beñzi ṣazı (MK1 ve AÖ1'de sarı) sözi vü dil-rîşidür

5 Dişidür irkek degül şol kim sözi girçek degül
Ögme kim gökcek degül aġzı ṣadef ya dişi dür

6 Bişidür ḥelvâdur ol cevmerdüñ arpa etmegi
Bal ü yaġından baḫîlüñ ger çigi ger bişidür

7 Kişi dür bu defteri ṣaḳla Kemâl Ümmî sözin
Zîra kim söz ehli yüz biñ kişide bir kişidür

56

Mef ʿû lü / fâ ʿi lâ tü / me fâ ʿî lü / fâ ʿi lün

1 Her kim cihâna geldi peşîmân alur gider
Kim derdile gelürise dermân alur gider

2 Evvel ḳadem bu menzile çün baṣdı aġlayu
Âḫir daḫı o zârıla giryân alur gider

3 Bir bir bu ḫalḳı ḳamu getüren o bîr ü bâr
Uş yine bir bir ol yüce Sübḥân alur gider

4 Ḥırṣ u ḥased niçün bizi bu milke getüren
ʿUryân getürdi hem yine ʿuryân alur gider

---

5 / şol: ol MK1
// Ögme kim: Ol mişi MK1, Añma kim HM, PP
6 / Bişidür ḥelvâdur ol: Bişidür ḥelvâdurur MC, Şîrîn ḥelvâdur PP
// Bal u yaġından: Bal yaġdan AÖ1 / ger çigi: gerçegi BU1, FB, HM, PP
7 // kim: ki BU1, HM / söz ehli: söz aṣlı PP

56

MK1(88.a), AÖ1(124.a), BU1(124.b), FB(339), AE1(42)

1 / alur: olur AÖ1, BU1, AE1
// gelürise: gelürse AÖ1, AE1
2 // o: ol AÖ1, BU1, FB'de yok / alur: olur MK1, AÖ1, AE1
3 / ḫalḳı ḳamu: ḳamu ḫalḳı AÖ1, maḫlûḳâtı FB, AE1
// Uş yine bir bir: Bir bir yine FB
4 / bizi: biz BU1

5 Yokdur kimesneden ecelüñ ödi ḳorḫusı
Gelür faḳîri şâhıla yeksân alur gider

6 Gör bir gedâyî ḳul daḫı gider mi giymedin
Egnine şol libâsı ki sulṭân alur gider

7 Ḳor bunda varlıġın ḫoca bir gün sefer ḳılur
Ne sîm ü zer ne .... lü'lü' ü mercân alur gider

8 Çün cân ḳavuşdı aṣlına mâl oldı târümâr
Bu mürde cismi bir niçe merdân alur gider

9 Her kim bugün ne ekdise yarın anı biçer
Kim ne 'amel ḳazandısa anı alur gider

10 Bunda vü anda eylük iden bulur eylüġi
Azġunluk eyleyen bile ṭuġyân alur gider

11 Devletlüdür şu kimse ki bu fâni dünyeden
Ol bâḳi mülke ḫayrıla iḥsân alur gider

12 Cânına cevr idüp tenini semriden kişi
Ol mâr u mûr u 'aḳrebe biryân alur gider

13 Kim 'aḳla uysa raḥmet-i Raḥman'a irişür
Kim nefse uysa fitne-'i Şeyṭân alur gider

---

5 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ kimesneden: kimseden BU1, FB
1.mısra AE1'de: Yoḳdur ecelüñ ol kimesneden ḳorḳusı
6 / Gör: Ger AE1 / bir: bu BU1 / gedâyî: gedâ AÖ1
7 Beyit MK1'de yoktur.
/ varlıġın: varlıġını MK1, varlıġı AE1 / sefer ḳılur: ḳılur sefer AÖ1
// ne lü'lü' ü mercân: ne mülk-i ḫânümân FB, AE1
8 Beyit yalnız FB'de vardır.
9 Beyit MK1 ve BU1'de yoktur.
/ anı biçer: biçesidür AÖ1, AE1
//anı: olan AE1
10 // bile AE1'de yok
11 / kimse: kişi MK1 / ki: kim MK1, BU1 / dünyeden: dünyede FB
12 / idüp tenini semriden: idüp tenini semürden AÖ1, iden tenin besleyen BU1
// mâr u mûr u: mâra mûra FB

14 Kâfir canını nâra ṣalar Ṭamu Mâliki
Mü'min canını Cennet'e Rıżvân alur gider

15 Bayrâmıdur ölüm güni girçek 'âşıḳlaruñ
K'anlar canını Ma'şûḳ'a ḳurbân alur gider

16 Ḥaḳ sen 'inâyet it bu Kemâl Ümmi 'âṣiye
Kim Ḥażretüñe ẕellet ü 'iṣyân alur gider

17 Îmân u dîn ü tevbe vü Ḳur'ân'ı yoldaş it
Şol dem ki cân alıcı gelür cân alur gider

57

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Gel i ġâfil ıraḳ ḳaçma yaḳın dur
Eyü dirlik diril ölüm yaḳındur

2 Uyan fürṣat demin fevt itme zinhâr
Yatuben mihnete batma ṣaḳın dur

3 Eger ġâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Ki ol ekber cihâd u gey aḳındur

4 Ṭahâret çevşenin himmet silâhın
'Amel seyfin ḳuşan u gey taḳın dur

---

14 / canını nâra: cânın oda BU1
// canını: cânın BU1, FB / Cennet'e Rıżvân: Rıżvân Cennet'e AE1
15 / K'anlar canını:Ki anlar cânın(AÖ1, FB ve AE1'de cânını)AÖ1,BU1,FB, AE1
16 / it: eyle FB, AE1
// Kim: Çün MK1, Ki AE1 / 'iṣyân: ṭuġyân MK1, FB, AE1
17 / Ḳur'ân'ı: Ḳur'ân MK1, FB
// dem: demde FB, AE1 / cân alıcı: 'Azrâ'îl FB, AE1

57

MC(131.b), AÖ1(92.b), AE2(80.a), TS(160)

1 / ḳaçma: baḳma AE2, TS
// diril: dil TS
2 / Uyan: Ṣaḳın AE2, TS
// batma: baḳma TS
3 / Eger ġâzî iseñ öz: Ġazâvet ḳılur iseñ AE2,TS
// Ki: Kim AÖ1, TS / ekber: girçek AE2, TS
4 // 2.mısra AE2 ve TS'de:'Amel seyfin ḳuşanı gör aḳındur

5 Eger maḥşer günine inanursañ
Ḥelâlleş ẖalḳa vir ḥaḳlu ḥaḳın dur

6 Ḥarîr içre kefen ṭonın unıtma
Ṭonanup dört yanuña ṭab baḳın dur

7 Niçe şöhret ḳuşın avlamaġ içün
Oturup ḳurasın ḥiyle faḳın dur

8 Ne yatursın yazuḳ zaḥmın yiyüben
Demidür tevbe kıl merhem yaḳın dur

9 Kemâl Ümmî sen evvel nefsüñ öldür
Daẖı ayruḳları bu yola ḳındur

58

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Her kimüñ kim ḥâli vardur ḳıyli vü ḳâli nider
Çün ḳanâ'at ṭâdın aldı şekker u bâlı nider

2 Anlaruñ kim Ḥaḳḳ'a lâyıḳ bî-riyâ ef'âli var
Ol ṣıfâtlu kimseler ebḥâs̱ u aḳvâli nider

3 Her ki hablü'llahı ṭutdı lâ-cerem buldı necât
Ayruġ ol bu kibr ü ḥırṣ ü bend ü aġlâli nider

---

6 // dört: dur TS
7 / şöhret: şehvet AE2,TS
// Oturup ḳurasın: Oḳuyup ḳurarsın TS
8 / yatursın: yatarsın MC / 1.mısra TS'de: Yazuḳ zaḥmını yiyüben yatursın
// tevbe kıl: tevbe'i AÖ1, TS
Beyit AE2'de: Yazuḳ zaḥmın yiyüben ne yatursın
Demidür tav u merhem yakusın dur

58

MC(92.a), MK1(71.b), AÖ1(110.b), BU1(103.a), FB(259)

1 / ḳıyli vü ḳâlı: ḳıyl ile ḳâli MC
// Çün: Ol AÖ1 / şekker: sükker FB
3 / Her ki: Ol ki MK1 / necât: ẖalâṣ MK1
// kibr ü ḥırṣ: ḥırṣ u kibr BU1

4 Sohbet-i hâs isteyenler mahfilin kor 'âminuñ
Meclis-i 'irfân bulanlar cem'-i cühhâli nider

5 Kankı kul-kim pâdişâhuñ emrine oldı mutî'
Ol Çalap'uñ tâ'atında özge eşgâli nider

6 Virmedi nakkâşı bulan nakş u renge cân u dil
Ag u kara gök u saru kızıl u alı nider

7 Çün tecerrüd menziline 'azm idüp girdi yola
Yüküni yeynildi bilen kayd-ı hammâli nider

8 Ton u tây u hûy u hây u mansıba aldanmaz ol
Tâc u taht u rûz u baht u mülki vü mâlı nider

9 Bâtınında kankı dervîşüñ ki ihlâs olmadı
Zâhirinde kuru zerk u hırka vü şâlı nider

10 'Akl u cânı nefs ü tenden cehdile gâlib kılan
Pehlüvân-ı 'âlem oldur Rüstem-i Zâl'ı nider

11 Kamular dirlik dilerler ol ölümin arzular
Bâki 'ömr ister bu fânî mâhı vü sâli nider

12 Kendüyi pervâne çün kim şem'a urdı yandı hoş
Dostıla vasl oldı ayruk perri vü bâlı nider

13 Dostı soran dostı gören dostá iren 'ışk eri
Kaşlar u gözler mi gözler zülfi vü hâli nider

---

4 Beyit BU1'de yoktur
/ 1.mısra MK1, AÖ1, FB'de: Sohbetin hâs (FB'de Sohbet-i hâs) isteyen kor mahfilin 'âmîlerüñ
// irfân: merdân AÖ1
7 // yeynildi bilen: yeyniltdi bilen FB
8 / hây u AÖ1'de yok
// baht: raht AÖ1
11 / dilerler:diler FB / arzular: arzu ider FB
// 'ömr: 'ömür AÖ1
12 // perri vü bâlı: ol perr u bâlı MK1
13 / Dostı: Dost FB / 1. mısra MK1'de: Dostı soran dosta iren dostı gören 'ışk eri

14 Bu Kemâl Ümmî Çalap'dan ol ulular ḥâlini
Dâyim ister ger bulursa ġayrı aḥvâli nider

59

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 Kimüñ ki göñli vü cânı cihânda câha düşer
Bilüñ ki ṭoġru yolından ṣapar o çâha düşer

2 Ne deñlü 'âlim ü 'âbid olursa dünye seven
Ne yirde yürürise varṭa-'i günâha düşer

3 Ḳo kibr ü 'ucbuñı i bî-edeb ululanma
Ki ululuḳ hemîn ol bâḳi Pâdişâha düşer

4 Ne ḳul ki Şâh yaṣaġın ṣır emrini ṭutmaz
Bilüñ ki 'âḳıbet ol kimse ẖışm-ı Şâha düşer

5 Zehî delü ki varur bir ḥarâm lokmayiçün
O Pâdişâhını ḳor ḥiẕmet-i sipâha düşer

6 O Bir'e ḳul olan olur iki cihân şâhı
Yoġ ol ki dâne ṣanup dâm-ı taẖt-gâha düşer

7 Ṣafâyıla du cihândan giçen olur ṣâfî
Yoġ ol ki ḥırṣıla bir vaḳf ẖâne-ḳâha düşer

---

14 / "ulular" kelimesi "ölüler" olarak da alınabilir.

59

MC(52.a), MK1(28.b), BU1(49.a), FB(116), HM(41.b)

1 // ki: HM'de yok / o: u MK1, BU1, FB ve HM'de yok
2 / dünye: dünyâ MK1
// yürürise: yürürse FB, HM
4 / ki: kim MC, FB / şâh yaṣaġın ṣır: şâhı yaṣaġını MC, şâhuñ ṣır FB
5 / varur: virür BU1, HM
// O: Ol BU1, HM
6 / O: Ol HM
// 2.mısra yerine BU1 ve HM'de 7.beytin 2.mısrası getirilimiştir.
7 / du: FB'de yok
1.mısra BU1 ve HM'de yoktur
// ol ki: FB'de yok / vaḳf: vaḳfa BU1, FB, HM

8 Şu degme fâsıḳa 'âşıḳ dimeñ ki göñli anuñ
Ḥaḳ'uñ liḳâsını ḳor degme bir tebâha düşer

9 Muvaḥḥidem diriken lâ İlâhe illa'llah
Ya nîşe müşrik olur göñli cüz ilâha düşer

10 Sipîd-rûlara hiç vâḳi' olmaz ol zillet
Girü o vâḳi'a her çeşm ü rû-siyâha düşer

11 Bil âdemîler işidür riyâżet ü perhîz
Hemân bizüm bigi ḥayvân 'alîḳ-gâha düşer

12 Ḳaçup ṣıġındugı yirde bulupdurur her gâh
Ecel şu kimseleri kim ḳaçar penâha düşer

13 'Ömür ḳıṣalıġını añlayan bu 'âlemde
Dirâz-ı fikri ḳor endîşe-'i kütâha düşer

14 Ne deñlü 'aczi vü faḳrı olursa yol erinüñ
Ne göñli mâla vü ne ẖil'at u külâha düşer

15 Hevâ vü ḥırṣı ḳoyanlar delîle uyanlar
İrişdi menzile anlar ki ṭoġru râha düşer

16 Ol ulu Şâh'ı seveli bu bende Ümmi Kemâl
Firâḳ u derdile aġlar fiġân u âha düşer

---

8 // liḳâsını: rızâsını MK1, liḳâsın BU1, HM / degme bir: yoḳ yire MC
9 / Muvaḥḥidem: Muvaḥḥıd FB / dir iken: dirken BU1
// nîşe: pişe HM
10 / zillet: ẕalâl MK1, ẕellât BU1, FB, HM
// o: ol FB / çeşm: şaẖṣ MC / rû: HM'de yok
11 // bigi: gibi MC, MK1, FB, HM / ḥayvân: âdem MC
12 / bulupdurur:ögüpdürür MK1, BU1, FB, HM / her gâh: dergâh MK1
13 / 'Ömür: 'Ömr MC
/ kütâha: günâha BU1
14 / 'aczi: 'acz BU1, HM
// Ne: Ki MK1, BU1, FB, HM / mâla: mâl MK1, BU1
15 / ḥırṣ: ḥırṣıla FB

17 Bu yir ü gök dün ü gün ay u günden aydın olur
Zehî likâ ki anuñ nûrı şems ü mâha düşer

60

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 İ gâfil uyhudan uyan niçe yatursın tur tur
Togru yolagir ol Hak'a nezdik ol andan olma dûr

2 Mevlâna inanmaz mısın korkuben utanmaz mısın
Ya mürşide tanmaz mısın kim yol u menzil kandedür

3 Gafletden uyanmaz mısın dünyâdan usanmaz mısın
Hiç ölümüñ sanmaz mısın hey nîçe bir cehl ü gurûr

4 Nîçe niçe nefs ü hevâ niçe niçe sehv ü hatâ
Niçe niçe zerk ü riyâ niçe niçe fısk u fücur

5 Dime ki yolda azıgum yokdur u çokdur yazugum
(İn yentehû yugferlehüm mâ kad selef) didi Gafûr

6 Çün şag u dirisin dahı terk eyle buhlı ol sahî
Var 'ibretile bak ahı kim n'olmış ashâb-ı kubûr

7 Hak'dan gelen zahmetlere sabr eyle ir râhatlara
Hem virdügi ni'metlere şükr eyle dâyim ol şekûr

---

17 / günden: güni MK1, gündüz HM / aydın olur: iden MK1, aydındur BU1, FB, HM

60

MC(109.b), MK1(67.b), AÖ1(105.a), FB(240)

1 / uyhudan uyan: uyan uyhudan AÖ1,FB / yatursın: yatarsın MC / tur tur: dur FB
2 Beyit MC'de yoktur.
5 / yokdur u: yokdurur FB
6 / dahı: ahı FB
7 / eyle ir: idü ir MK1, idivir AÖ1, idüp ir FB
// eyle dâyim ol: it ki olasın(AÖ1 ve FB'de artura) MK1, AÖ1, FB

8 Sen şapma yoldan bir karış ko şerri hayr işe karış
Göñül yıkup alma karış hâtırlara gir hayme kur

9 Gel tevbeye dâyim digil Estagfiru'llahe'l-'azîm
Kahr ola Şeytân-ı racîm boynını lâ-havle yle bur

10 Hak kapusından gel berü kesme ümîzüñ ne kayu
Çün buyurur (Lâ teknatû min rahmeti'llah) ol Sabûr

11 Dost adını getür dile dâyim anı andan dile
Sen tâlib ol gel ciddile matlûbı isteyen bulur

12 Giç dünye-'i mekkâreden götür hicâbı aradan
Ger diler iseñ Yaradan görine gayrüñ terkin ur

13 Kıl zât-ı pâk içün yarak giç sâyeden kılma turak
Ne hülle vü tâc u Burak iste vü ne Cennât u hûr

14 Aña tap i ehl-i temîz kim fazlı var yüz biñ deñiz
Bir katredür andan Sekiz Uçmak tolu hûr u kuşûr

15 Çün aglayurak varasın ol Hazrete yalvarasın
Hakkâ ki biñ yüz karasın bir tamla göz yaşıla yur

16 Terk it Kemâl Ümmî seni görmek diler iseñ anı
Ben dime kim ancak beni ol Pâdişâha yaraşur

17 Tutma küdûret ol safâ kılur iseñ 'ahde vefâ
Her rencüñe ola şifâ kalbüñ ü kabrüñ tola nûr

---

8 / Sen şapma yoldan: Şapma yoluñdan MK1, AÖ1, FB / ko şerri hayr işe: şerr işi ko hayra MK1
9 / digil: delîm MK1, di kim AÖ1, FB
// ola: eyle MK1, AÖ1, FB
11 // gel: kim MK1, AÖ1, FB
12 // gayrüñ: gayrı AÖ1,FB
13 // Cennât: Cennet MC
15 // biñ yüz: yüzüñ FB
16 / benî: menî AÖ1, FB / Pâdişâha: ulu Şâh'a MK1, AÖ1, FB
17 / kılur iseñ: kılursañ MK1

61

Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lün

1 Ḫâlıḳ'ı çün ẕikr ider bu cümle ṭaġ u ṭaşlar
Ya ḫalâyıḳ bize niçün ṭaʻna urup ṭaşlar

2 Ṭaʻna ṭaşından ḳaçar mı Tañrı'nuñ ẕâkirleri
Ger ḳılur ölürlerise başların ḫaşḫâşlar

3 Pâdişâhuñ luṭfına şol ḫâṣ erenler irdi kim
Ḳullarınuñ ḳahrına ḳaytarmadılar ḳaşlar

4 Ḳamu nesne dillü dilince anı tesbîḥ ider
Her cemâdât u nebâtât u ḳurular yaşlar

5 Her ḳabuñ ne kim içinde var ṭaşına ol ṣızar
Dile göñülden gelür andan ṣalınur başlar

6 Kim neyi sevse gerek kim ol ola çoġ añduġı
İçlere ʻışḳ odı düşse bile yanar ṭaşlar

7 İ muḥıbler vecdine gülüp yalan aġlar diyen
Nice ḳan aġlamasun şol baġrı ṭolu başlar

8 İḫtiyârıla kişi ḫalḳa melâmet mi olur
Iẓtırârîdür şu rind ü fâş olan ḳallâşlar

9 Ne ögerseñ sevinür ne ḫod sögerseñ yirinür
Şol şarâb-ı ʻışḳıla sarḫoş olan evbaşlar

61

MC(77.b), MK1(73.a), MCON1(146.b), BU1(105.a),FB(268)

1 // ṭaʻna urup: ṭaʻn idüben FB
4 // yaşlar: hem yaşlar FB
5 / kim: ki MK1
6 / 1.mısra BU1'de: Her ki neyi sevse ẕikr itdügi ekṣer ol olur
7 // şol baġrı ṭolu: baġrı ṭoludur MC, FB
8 / melâmet mi: melâmetî MCON1, BU1
9 / ne ḫod: vü ne FB / sögerseñ: dögerseñ MK1, yirerseñ BU1

10 Şol kolı sınan gibi kim sınıcak aglamadı
Tâ bulınca kendü bigi hem-dem ü koldaşlar

11 Anları gördügi dem derdile çok çok agladı
Anlar aglaşdı bile vü dökdiler kan yaşlar

12 Halk aña sordı ki n'içün evvel aglamazıduñ
Didi kim i kolı bütün bî-haber yoldaşlar

13 Anda aglasam baña gülüp sögüp tañlarduñuz
Sayrunuñ hâlin ne bilür sag olan kardaşlar

14 Dünyede her yaña yoldaş isteyen bulur delîm
Lîki biñde bir bulınmaz mahrem ü sırdaşlar

15 Çün sınıklular bilür sınık seyikler sevdigin
Cânını kılur fidâ aña ne kollar başlar

16 'Ömr aña dirler ki 'ışk u zevk u şevkıla giçe
Bir deme degmez bularsız sarf olan biñ yaşlar

17 Ne kapılduñ sen bu nakş u renge i sûret-perest
Kim Hak'uñ 'ışkında hayrândur kamu nakkâşlar

---

10 / sınan:sınık FB / gibi: bigi MCON1
// bigi: gibi MC, MK1, FB / koldaşlar: kâldaşlar FB
12 / niçün evvel: evvel niçün MK1, MCON1, evvel ne içün FB / aglamazıduñ: aglamaduñ FB
// kolı: kavli MCON1, FB
13 / aglasam: aglarsam MCON1 / sögüp tañlarduñuz: söger idiñüz FB
// bilür: bilsün MC, FB / kardaşlar: başlar FB
14 / Dünyede: Dünyâda MK1 / yaña: ne ki MCON1
// MCON1'de 2.mısra yoktur.Yerine 15.beytin 2.mısrası getirilmiştir. / sırdaşlar: hâldaşlar MC
15 / MCON1'de 1.mısra yoktur 2.mısra, 14.beytin 2.mısrası yerindedir./ sevdigin:sevdigi FB / 1.mısra MK1'de: Çün sınuklu bile kim sınuk siyükler sevdügi, BU1'de: Çün sınuklu bildi seyiklenür imiş sınugı
16 // biñ yaşlar: başlar BU1
17 / nakş u renge : reng ü nakşa MCON1
// Hak'uñ: Hakk'un MCON1 / 'ışkuñda: sun'ında MCON1

18 Sâyesin zâtı sanan seçmez nikâbından yüzin
Çün göremez nîce sevsün gün yüzin huffâşlar

19 Mübtedî tag agacıdur mürşid aña bâgubân
Kim budar cehlile zerkın 'ilm ü ihlâs aşlar

20 Cân gıdâsı zikr ü tesbîh ü du'â Kur'ân olur
Ten gıdâsı nân u güşt ü cürb ü şîrin aşlar

21 Ger müzekkir muhlis ola katı eydürse ne tañ
Çün degül kasdı zikirden şöhret ü şâbâşlar

22 Nefy idüp gayrın göñülden zâtını isbât ider
Ya'ni Şâh içünsarâyın süpürür farrâşlar

23 Sûfi vü sâfî şulardur ki ola kalbi safâ
Hiç küdûret tutmaz illâ kâzib ü kulmâşlar

24 Ben çü noksanam ne var adum Kemâl Ümmî'yise
Adıla menzilde kaçan bir olur adaşlar

25 Yâ Rab arı kıl riyâ vü süm'adan göñlümüzi
Her nefesde kim dilimüz zikrüñ eydi başlar

62

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Yokluga degşürdi cümle varını dervîşler
Degmeye tuydurmadı esrârın dervîşler

---

18 / zâtı: zâtın MK1
// yüzin: yüzi MCON1
19 Beyit MCON1'de yoktur.
// budar: bozar MK1 / cehl ile zerkın :cehlin ü zerkın MK1,FB / 2. mısra BU1'de: Ya'nî cehl ü zerkına 'ilm ile ihlâs aşlar
21 / Ger: Çün FB / muhlis: hâlis MCON1 / eydürse: iderse FB / tañ: gam MK1, MCON1, BU1, FB
// şâbâşlar: sâbâşlar FB
22 / gayrın: gayrı MCON1
// sarâyın: sarâyı MCON1
25 // eydi:ider BU1 / zikruñ eydi başlar: zikr iderse başlar FB

62

MC(90.a), MK1(72.a), AÖ1(111.b), BU1(103:b), FB(262)

1 / degşürdi: degşür AÖ1, degişti FB

2 ‘Işḳı ṭutup virdiler iki cihâna üç ṭalâḳ
Ol bir' üñ çün sevdiler dizârını dervîşler

3 Muṣṭafâ (el faḳru faḫrî) didügi çün i ‘azîz
Faḳr ıla faḫr itdi ḳodı ‘ârını dervîşler

4 Terk ü tecrîd ırmaġında dîni arı ḳıldılar
Büt idinmezler cihân dînârını dervîşler

5 Dün ü gündüz yol yaraġın ḳılmaġa meşġûl olup
Ḳodılar elden bu dünyâ kârını dervîşler

6 Ḥaḳḳ'ıla bâzâr iderler kim hezâr aṣṣısı var
Kesdiler bu ḫalḳıla bâzârını dervîşler

7 Yâr şevḳından ṭolupdur içleri anuñ-içün
Artururlar dün gün âh u dervîşler

8 Derdile bunlar hemîşe ḫasta diller oldı kim
Ol ṭabîbüñ bulalar tîmârını dervîşler

9 Her ki bunlara yöneldi i‘tiḳâd u ṣıdḳıla
Ḳıldılar âsân her düşvârını dervîşler

10 İçini vü ṭaşını mu‘mûr pür-nûr itdiler
Her kime gösterdise envârını dervîşler

11 İ ‘aceb ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Ger aña ögretmese güftârını dervîşler

---

4 / ırmaġında: ırmaġından FB / dîni arı ḳıldılar: dînin(AÖ1 ve 'de FB dîni) arı ḳıluben MK1, AÖ1, FB, dînini arı ḳılan BU1
// Büt: Put BU1,FB
5 // elden: andan AÖ1
7 // Artururlar: Arturur AÖ1,FB / dün gün âh u :günde âh u MK1, gice gündüz BU1, gün günden âh u AÖ1, FB
8 / diller: dillü AÖ1 / oldı kim: olduġı MC
// bulalar: bula tâ MC
9 / bunlara: bulara
10 / Beyit FB'de yoktur / ma‘mûr u pür-nûr: pür-nûr ma‘mûr MC
// gösterdise: gösterdiler MC

63

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Bakuñ i cân u dil gözin açanlar
Bekâ mülki fenâ evden seçenler

2 Kanı şol dünyeye mağrûr olanlar
Kanı şol menzile konup göçenler

3 Kanı şol illere bizüm diyenler
Kanı şol yollara gelüp giçenler

4 Kanı şol bağları diküp gidenler
Kanı şol yirleri eküp biçenler

5 Kanı şol kal'alar burclar yapanlar
Kanı anda turup yiyüp içenler

6 Kanı şol baylara hürmet kılanlar
Kanı yohsulları yirüp yiçenler

7 Kanı şol cem' olup tiz tağılanlar
Kanı şu şem' olup yanup uçanlar

8 Kanı şol 'işret idüp raks uranlar
Kanı şol başlara saçu saçanlar

63

MC(29.a), MK1(88.b), BU1(125.b), FB(341), AE1(117)

2 / dünyeye: dünyâya MK1
3 / bizüm: benüm AE1
4 // MK1'de 5.beytin 2.mısrası, 4.beytin 2.mısrası olarak kaydedilmiştir.
5 / kal'alar: kal'a-kibr AE1 / MK1'de 5.beytin 1.mısrası yoktur. 2.mısra, 4.beytin 2. mısrası yerindedir.
6 // yiçenler: seçenler AE1
7 // şol: şu FB / şem' olup yanup: şem'i uyanup AE1
8 Beyit AE1'de yoktur.
/ şol: şu FB
// şol: şu BU1

9 Kanı şol bîş aluben kem satanlar
Kamu halkuñ hakın bölüp büçenlar

10 Kemâl Ümmî sen ol Hak'dan yaña kaç
Kaçan kurtılur ölümden kaçanlar

11 Bu dûzahda tutulmaz dâne içün
Safâ şevkıla Uçmag'a uçanlar

64

Müs tef 'i lün/ müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 Bu bu'l-'aceb göñlüm baña gâhî gelür hem-râh olur
Gâhî benüm terküm urur yoldan sapar gümrâh olur

2 Geh vâdi geh sahrâ olur geh katre geh deryâ olur
Hergiz karâr itmez döner geh kûh olur geh gâh olur

3 Geh bây u geh yohsul olur geh hôca vü geh kul olur
Geh raht olur geh kârüban geh reh-zen u geh râh olur

4 Gâhî olur yavlak fakîr bî-çâre vü hôr u hakîr
Gâhî hayâl u fikrile cümle cihâna şâh olur

5 Gâhî kanâ'atdür işi gider bu dünyâ teşvîşi
Gâhî tolu hırs u tama' maksûdı mâl u câh olur

---

9 / şol bîş: şol çog MC. bîşe FB. bîşi AE1 / kem: az MC
// bölüp: bilüp BU1, FB, AE1 / büçenler: biçenler AE1

11 // Safâ: Saka MK1

64

MC(107.b), MK1(68.a), AÖ1(106.a), BU1(99.b), FB(243)

1 / 1. mısra AÖ1'de: Bül-'aceb dîvâne göñlüm baña gâhî hem-râh olur
// sapar: azar MC

2 / Beyitteki "Geh" kelimeleri "Gâh-yâh" şeklinde yazılmıştır / vâdı: dar u BU1
// kûh gök FB

3 // reh-zen ü geh râh: rehzen-i har-gâh MC

5 // tolu: tolar MC / tama': hevâ MC

6 Gâhî sever bu dünyeyi dirür dükeli nesneyi
Gâhî ḳamusın terk ider yirer işi ikrâh olur

7 Gâhî azar andîşesi ṭûl-u emeldür pîşesi
Gâhî gelür h̲oş tevbeye endîşesi kütâh olur

8 Gâhî olur yavlaḳ delü gider ḳamu ‘aḳl u bilü
Gâhî gelür kim ‘ilmile her nesneden âgâh olur

9 Gâhî olur ehl-i riyâ her ṭâ‘atı sehv ü h̲aṭâ
Gâhî ḳılur h̲âliṣ ‘amel ṭâ‘atları li'llah olur

10 Gâhî ḳarañudur ḳatı dün gibi olur ẓulmeti
Gâhî münevver gün gibi h̲ôş âfitâb u mâh olur

11 Gâhî aġar ‘Îsî gibi göklere seyr ider gögi
Gâhî yiri Yûsuf'layın zîr ü zemîn ü çâh olur

12 Ah kim bu ḥercâyî göñül hergiz baña hem-dem degül
Ancak bir avârâlıġı şimdi degül her gâh olur

13 Bir yirde hîç ârâmı yok çevre yaña seyrânı çok
Bir yir kanı kim ol baña bir laḥẓa menzil-gâh olur

14 Yalvar Kemâl Ümmî aña kim sini fażlile aña
Zîrâ ki her ‘âcizlere yarıcı ol Allah olur

---

6 / dünyeyi: dünyâyı MK1, AÖ1, FB
// yirer: gâhî FB
7 / azar: âzâd FB
// h̲oş: h̲od FB
9 / her: vü FB / h̲aṭâ: riyâ
11 / gibi: bigi BU1 / göklere: göge FB / eyler:ider FB / 1. mısra AÖ1'de: Gâhi ‘Îsâ bigi göge vü seyr ider gögi
// yiri: olur BU1
2.beyit MC ve MK1'de: Gâhî aġar Îsî gibi göge vü seyr eyler gögi
Gâhi yiri bu esfel-i zîr-i zemîn ü câh olur
13 // baña: aña MC
14 / sini: seni BU1, FB
// yarıcı: yedici BU1

15 İki cihânı bir cinân ḳılur iḥâṭa bî-gümân
V'allah zehî ṭañ nesne bu nice ulu dergâh olur

65

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Kişi el ṭarlıġından niçün iñler
Ki ṣaġlıḳdur ṣaġışsuz genc ü bigler

2 Şerî'atde ṭarîḳatde ḥaḳîḳat
Ṭarıḳmaz himmeti bol göñli giñler

3 Çü taḳvâ birle ḳıldılar teraḳḳî
Maḳâm-ı 'Ulvi'ye 'ilmi deriñler

4 Nebi (El faḳru fah̲rî) didügini
Cihânda cân u dil ḳulaġı diñler

5 İşitmez mâla meyl iden ḥadîs̲i
Ḳulaklarında diner üni çıñlar

6 Çoġ olsa yig s̲evâbı genc-i bâḳî
Yoġ olsa yig 'iḳâb u ḳan iriñler

7 Bu mâl olmasa yigdürler be-her ḥâl
Ki giçdiler gelenler bizden öñler

8 Faḳîrüñ kim ola faḳr içre ṣabrı
Aña asân olur ḳamu çetüñler

---

15 / cinân: cenân AÖ1 / bî-gümân: bî-kemâl AÖ1
// V'allah: V'allahi FB / ulu dergâh: olur gâh AÖ1

65

MC(119.b), MK1(64.b), BU1(96.a), FB(228)

1 // bigler: yegler FB
3 Beyit MC'de yoktur:
/ ḳıldılar: buldılar FB
6 / Çoġ olsa yig: Çoġı yigdür FB
// yig: biñ BU1, FB / ḳan irinler: ren ü riñler MK1, FB, ḳan diñler BU1
8 / kim: çün MC
// ḳamu: cümle MK1

9 (Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyni) ya'nî
Ki ak yüzde yaraşur kara beñler

10 Dahı bir yirde (Kâde'l-fakru) geldi
Şuña kim fakrı gördükce beliñler

11 Şabırsuz yohsula âdem dimeñ kim
Leşe karşu şol aç it gibi siñler

12 Ger olsa biz dahı dervîş olayduk
Mücerred geymekile şâl u yüñler

13 Kemâl Ümmî gir ol hırkaya irden
Ki anda ne yaka vardur ne yiñler

66

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Bu cihânuñ hâsılı hayf u dirîg ü âh olur
Añlamaz hayvân bu sırdan âdemî âgâh olur

2 Lutfı kahr u genci renc ü şâzısı gam mâlı mâr
Öñi 'ızz u câh olursa soñı 'azl u çâh olur

3 İ dirîgâ vü dirîgâ kim bizüm bu dünyede
Fikrümüz yavlak dirâz ü 'ömrümüz kütâh olur

---

10 // Şuña kim: Ki ya'nî MK1 / fakrı: fakîr FB
11 // it gibi siñler: kurt bigi çıñlar BU1, it gibi çıñlar FB
13 // Ki: Kim MK1

66

MC(94.b), MK1(71.a), AÖ1(110.a), AE1(116), AE2(76.a), HM(69.a)

1 / dirîg ü: dirîgâ HM
// sırdan: sözden AÖ1
2 / genci renc ü şâzısı gam: şâzısı gam genci renc AE1, AE2 / mâr: mûr HM
// olursa: olur hem MC
3 / bizüm bu dünyede: bu dünyâda bizüm MC

4 Bunda faḳr u ġuṣṣaya ṣabr idüben ḳulluḳ ḳılan
Hiç gümânsuz yarın anda bay u şâẕ u şâh olur

5 Münkir ü câhillere ʻâlem ḳarañudur velî
ʻÂlime ʻilmi hemîşe şem ü şems ü mâh olur

6 Ḫalḳa hiç muḥtâc u müflis olmaz ol ḳul kim müdâm
Şey'u li'llah eyledügi ol ġanî dergâh olur

7 Düşmen ü Şeyṭân ḥarâmî kâr ḳılmaz yolda hiç
Şol tevekkül ehline kim bekcisi Allah olur

8 İ ḥaḳîḳatden dem uran bî-şerîʻat urma lâf
Şerʻi ḳoyup bidʻate uyan zirâ gümrâh olur

9 Kibri terk it miskin ol kim ol ulu dergâhda
Her deñizler ḳaṭre vü hem kûhlar bir gâh olur

10 Giçe gör ṭul-ı emelden hey ecelden gey ṣaḳın
Kim danışmaz kimseye gelmeklügi nâ-gâh olur

11 İ refîḳum bir gör âḫir işbu islâmuñ yolın
Niçesi âsân u aydın ṭoġru yaḳın râh olur

12 Bu Kemâl Ümmî delîle uydı uş dosta gider
Zîhi devlet anlaruñ kim mürşide hem-râh olur

---

4 / idüben: eyleyen AE1, AE2, HM
// bay u şâẕ u şâh: bay u ulu MC, bay u pâdişâh MK1, şâẕ u bay u şâh AE1,AE2
5 / Münkir ü câhillere: Münkire vü câhile HM
// şemʻ : semʻ ü şemʻ AÖ1
7 / kâr: ger AE2, kârı HM
8 // zirâ:zihî MC, kişi AE1, azar HM
9 // Her: Hem MC / hem: her AE2 / kûhlar: gökler MK1 / bir gâh: bergâh HM
10 / hey: hem MC, HM
11 / âhir: aẖı AÖ1
// âsân u aydın: âsân idüben AE1 / râh: hem-râh HM
12 // mürşide: bizlere AÖ1

13 Baḫtulu ol yol eri kim Ḥaḳ yolında yoldaşı
Evliyâ vü hem ḳulavuzı Resûlu'llah olur

67

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Ṭaġlar şu firâḳuñ odı cânumı bu ṭaġlar
Ger düşerise duymaya bu göynüge ṭaġlar

2 Yaġlar u ḥarâret fitilin ölçerür âhum
Dertden eridüm ṣızdı yüregimdeki yaġlar

3 Çaġlar gözüm yaşıla baġrum ḳanı dün gün
Bu ḥasretile giçti delim demler ü çaġlar

4 Aġlar iñildüm işidenüñ özi göynür
Kim giçdi 'ömür düşdi ḳara ṣaçuma aġlar

5 Ṣaġlar işini ol ki ölüminden öñ öldi
Çün ṣoñra olur ḫaste ölür diri vü ṣaġlar

6 Aġlar delim dâneler az işbu cihânda
İ nîçe hevesler baġını kurudur aġlar

---

13 / eri: erin MK1
// ḳulavuzı: ḳulaġuzı MC

67

MK1(23.b), AÖ1(47.b), BU1(43. a), FB(102), HM(36.b), PP(17.a)

1 / şu: FB dışındaki nüshalarda yok. / cânumı bu: bu cânumı MK1 / bu: AÖ1 ve PP'de yok.
// düşer ise: düşerse AÖ1/ duymaya: dimeye HM / 2.mısra PP'de:Ger düşerse bu göynige duymaya ṭaġlar

2 / Yaġlar: Baġlar FB, HM / ḥarâret: ḥarârete BU1, PP / fitilin: ḳatılın BU1 / ölçerür: ölçeredür AÖ1, ölçer ver PP

3 / gözüm yaşıla: göz yaşıla PP /ḳanı: ḳatı AÖ1, FB'de yok
// delîm: dâyim FB

4 / iñildüm: iñlerüm PP
// Kim: Ki PP

5 / Ṣaġlar: Ṣaḳlar FB / işini: işi PP / ol ki: ol kim FB, HM / öldi: ol kim FB
// ölür diri vü ṣaġlar: ölürdi vü ṣaġlar FB

6 / delim dâneler: delîm ü dâneler FB / az: FB'de yok

7 Baġlar gözini ayaġını Ümmi Kemal'üñ
Ḳomaz ki yolına gide bu yirler ü baġlar

68

Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lün

1 Aṣl-ı maʻnâ birdürür ger söylerise yüz dil er
Gerçi kim zîrek kişi bir ḳılı sözde yüz diler

2 Dünyede ʻilm ü meʻânî baḥrinüñ pâyânı yok
Lîki baḥrîler ṣadef çıḳarmaġiçün yüzdiler

3 Ṭarlaya toḫm ekmeyen biçmeye âḫir yirine
Yirine bir dâne ṣaça her ki yidi yüz diler

4 Ġayrını ḳoya gerek kim ẕât-ı pâki sevdise
Çirkini yuya göñülden ol ki zîbâ yüz diler

5 Ḫubb-ı İsmaʻîl'i ḳalbinden yuduġıçün Ḫalîl
Aña ḳoç gönderdi Ḥaḳ ḳurban idüben yüzdiler

6 Nidelüm kim gönlümüz sevdi bir aʻla dilberi
Didemüz diẕârını gerçi ki ednâyüz diler

7 Ur Kemâl Ümmî ḳafâ aġyâra bayıḳ bil ki yâr
Dilemez yüz virmegi hiç virmemegi yüz diler

---

7 / gözini ayaġını: gözini vü ayaġını MK1, AÖ1, BU1,FB,HM
// Ḳomaz ki: Ḳomaz FB

68

MC(37.a), MK1(23.a), BU1(42.b), FB(100), HM(36.a), PP(16.b)

1 / Aṣl-ı maʻnâ: Ehl-i maʻnâ MC / yüz dil er: yüz biñ er FB, PP / 1.mısra HM'de: Ehl-i maʻnâ birdür ancak söylerise yüz diler
// Gerçi kim zîrek kişi: Gerçi zîrek kişiler MK1, BU1, HM, Gerçi gerçek kişiler PP
4 / gerek kim: gerekse MC, göñül kim FB, PP
5 / Mısra HM'de: Ḫubbunı ḳalbinden İsmâʻil yuduġıçün Ḫalîl
// Hak: FB'de yok
6 Beyit MC'de yoktur.
/ dilberi: güzeli PP
7 Beyit FB'de yoktur.
/ Ur: Vir MK1, BU1, PP, HM

69

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 Eren çü sevmedi dünyâyı sevme sen daḫı yir
Degüldürür zire ârâm idesi yir bu yir

2 Anuñ içün bunuñ adı olupdurur dünyâ
Ki 'ızz ü nâzile besler veli döner girü yir

3 Nedür mis̱âli zemînüñ bir aç ejderhâ
Ki ḫalkı yutmaġıla olmadı vü olmaz sır

4 Ḳo besleme bu teni mâr u mûr u 'aḳreb içün
Niçe ḥarîr ü niçe şurb u cürb u biryân zîr

5 Ḳanâ'at eyle dilerseñ kim iresin gence
Mübeddel eyle ḳamu varlıġuñı yokluġa vir

6 Ṭur örü niçe yatursın ki kârübân göçdi
Yaraġuñ eyle tiz ol yoldaşıla menzile ir

69

MC(40.a), MK1(25.b), BU1(45.b), FB(107), HM(38.b), AE1(39), AE2(13.b), TS(23)

1 / sevme sen dahı: sen dahı sevme MK1, BU1, HM, sevme FB
// Degüldürür: Degüldür BU1, TS / ârâm idesi: âdem karâr idesi FB / idesi yir: idesin yiri BU1

2 / Anuñ içün: Anıñçün TS / dünyâ: fânî dâre TS (dünyâ kelimesini dûn ya şeklinde almak da mümkündür. Ancak metinlerde bitişik yazıldığı için işaret etmekle yetindik.)
// döner girü: girü döner HM

3 / zemînüñ: zamânuñ TS / ejderhâ: ejdehâ BU1, AE2, ejderdür AE1
// ḫalkı yutmaġıla: yutmaġıla ḫalkı MC / vü: BU1'de yok / sır: yir AE1, TS

4 Beyit MC'de yoktur.
// niçe şurb: biçe şurb BU1, niçe şîrîn TS / biryân: birin MK1, BU1, FB, HM / zîr: yir TS

5 / kim: ki MC
// ḳamu varlıġuñı: dükeli varlıġuñ AE1, AE2, TS

6 / Ṭur örü: Ṭurar TS / ki: FB'de yok / kârübân: kârüvân AE2 / göçdi: geçdi HM

7 Metâʿ u zâduñı ṣaḳla ki yol ḳorẖuludur
Yüri ayaġuñı depret ögüñi başuña dir

8 Bu gül-sitânda ne güller ḳalur ne bülbüller
Bu mîşe içre ne ḳaplan ḳalur ne dilkü ne şîr

9 ʿAlî vü Ḥamza bu meydânı çünki ṭutmadı
Dime ki ben beg ü bayam ya pehlüvân-ı dilîr

10 Bu dünye kimseye ḳalmadı hem bize ḳalmaz
Çü ʿâḳıbet giderüz bâri varı görelüm ir

11 Gel işbu pendi Kemâl Ümmi'den ḳabûl eyle
Öẓi ḥaḳîrine baḳma sözin işit ki ne dir

70

Fa ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün

1 İ ḳarındaşlar eger ʿâbidlerise ṭapuñuz
Mâsivâ'llahı ḳoñ ol maʿbuduñuza ṭapuñuz

2 Ṭapuñuz ḳulluġuñuz ġayrine bâṭıldur Ḥaḳ'uñ
Çün ki anuñ ḳapusından özge yoḳdur ḳapuñuz

---

7 / metâʿ u zâduñı: metâʿuñ gey TS / ḳorẖuludur: ḥarâmilidür MK1
// ayaġuñı: yaraġuñı MC
8 / ḳalur: kılur HM / 1.mısradaki gül-sitân kelimesi metinlerde gül-istân şeklindedir ve vezni bozmaktadır.
// ḳalur: kılur HM / dilkü: MC'de mürekkep dağılması sebebiyle okunamıyor.
9 / bu: AE2 ve TS'de yok / çünki: çün kim FB / bu meydânı çünki: çünki bu meydânı HM / ṭutmadı: ṭutumadı AE1
1.mısra MC'de: ʿAlî vü Hamza vü Rüstem bu mülki ṭutumadı
// beg ü: bugün MK1 / ya: TS'de yok
10 / dünye: dünyâ AE2, HM, TS
// Çü: Ki BU1 / varı: varub BU1, var TS
11 / işbu: imdi işbu MC / pendi: FB'de yok, AE2'de iki kez yazılmıştır.

70

MC(35.a), MK1(22.b), NO(122.a), BU1(41.b), FB(98), AE1(52), AE2(20.b), HM(35.a)

1 / ḳarındaşlar: ʿâşıḳlar HM
// ḳoñ: ḳoyup NO / ol maʿbuduñuza: ol maʿbuda göre MC, maʿbuduñuza NO, ol maʿbuda AE1, ol maʿbuduñuzu HM
2 // Çün ki: Çün kim HM

3 Ḳapuñuz bir ḥaḳ naṣîḥat işidicek tiz dutuñ
Cehdile Şeyṭân-ı düşmen ḳapuların yapuñuz

4 Yapuñuz bünyâduñuz bu köbri üzre fânidür
Giçüñ andan Ḥaḳḳ'a ḳaçuñ himmet atın çapuñuz

5 Çapuñuz tevbe ḳılıcı birle nefsüñ boynını
Zîra yoḳdur andan artuḳ yapışacak ṣapuñuz

6 Ṣapuñuz düşmen yolından dost iline giriñüz
Andan artuġa dimeñ kim biz ġulâm-ı ṭapuñuz

7 Ṭapuñuz imdi hemân nefsâni ḥaẓẓı terk idüñ
Bu Kemâl Ümmî bigi ʻâciz degülse ṭapuñuz

71

Me fâ ʻî lün / me fâ ʻî lün / fe ʻû lün

1 Bugün bu göñlüme cüz-yâr ṣıġmaz
Ṭoludur yârıla aġ-yâr ṣıġmaz

2 Du ʻâlemde baña maḥbûb u maṭlûb
Hemân Bir'dür ki hiç tekrâr ṣıġmaz

3 Dilüme göñlüme dilberden artuḳ
Daḫı eẕkâr u hem efkâr ṣıġmaz

4 Bu vîrân u ṣınuḳlu göñlüm anuñ
Ṭuraġıdur buna miʻmâr ṣıġmaz

---

3 / tiz:berk NO,AE1,AE2
//Cehdile:Cehd idüñ AE1, Cehd idüñ açuñ AE2, derdile HM
2. Mısra NO'da: Cehd kapusın açup Şeyṭan ḳapusın yapuñuz
4 / Yapuñuz:Yapmañuz NO, FB, AE1, AE2, HM / ḳaçuñ:ṭapuñ FB
6 / düşmen:Şeyṭan ü düşmen AE2
// Andan: Ḥaḳ'dan MC / dimeñ kim: dimeñüz NO, AE1 / ġulâm-ı ṭapuñuz: ġulâm-ı ḳapuñuz NO
7 // bigi:gibi MC, MK1, FB, AE1

71

MC(120.b), MK1(55.a), BU1(84.a), FB(200)

2 // hiç: FB'de yok / birdür ki hîç: ol birdürür MC
4 // buña miʻmâr: aña miʻmâr MC, buña mihmân BU1

5 Ḫalîfem güçlü muḥkem burc u bârum
Benüm Baġdâd'uma ʻayyâr ṣıġmaz

6 Ben ol bâġ u gül-istân bülbüliyem
Ki ṣâfî güldür anda ḫâr ṣıġmaz

7 Şu resme râżıyam bu derdüme kim
Bu dem hîç araya tîmâr ṣıġmaz

8 Şu deñlü ʻışḳa iḳrârıla ṭoldum
Ki hergiz içüme inkâr ṣıġmaz

9 ʻAcebdür kim bu deryâ ḫâṭırumdan
Ṭaşar ṭaşra bu âh u zâr ṣıġmaz

10 Nice vaṣf ideyim kim bu dilüme
Göñül içindeki esrâr ṣıġmaz

11 Kemâl Ümmî ko ki ol dostdan artuḳ
Bugün bu ḫalvete deyyâr ṣıġmaz

72

Me fâ ʻî lün / me fâ ʻî lün / fe ʻû lün

1 N'idem kim hiç bu göñlüm ḫurrem olmaz
Yanar derdile her dem bî-ġam olmaz

2 Ḳamu ʻömrümde bir kez göremezem
Ki âh u nevḥadan gözüm nem olmaz

3 Ḳamular yâresinüñ çâresi var
Bu benüm zaḫmuma hiç merhem olmaz

---

5 / bârum: bâru FB
9 // Ṭaşar ṭaşra: Ṭaşra ṭaşar FB
10 1.mısra MC'de: Nice vaṣf ideyin bu dilüm ile
11 1.mısra MK1 ve FB'de: Kemâl Ümmî'yi ḳov kim dostdan artuḳ

72

MC(115.b), MK1(53.b), BU1(82.a), FB(195), AE1(52), AE2(13.b)

2 / kez: dem AE2 / görimezem: görmezem BU1
3 // Bu benüm: Benüm bu MC, FB

4 'Acebdür kim girü bu dertden artuḳ
Benüm derdüme 'âlemde em olmaz

5 Hezârân ola sevgüden dem uran
Bizümle biri yâr u hem-dem olmaz

6 Dirîġâ kim bu eksüklü ḳula hiç
Kimesne sâzıkâr u maḥrem olmaz

7 Vefâ umma göñül giç dünyeden kim
Hiç aġu aġacında bâdem olmaz

8 Ezelden tâ ḳıyâmet bu cihânda
Kimesne râḥat olmadı hem olmaz

9 Beḳâ 'îş u ṭarab ni'met maḳâmı
O dârü'l-ḫuld olur bu 'âlem olmaz

10 Meger mü'minler Uçmaḳ'da ola şâẕ
Ki zindân içre ḳayġusuz dem olmaz

11 Baḳabilen beḳâ bünyâdı gözler
Fenâ mülküñ binâsı muḥkem olmaz

12 Ne tiryâḳı vü genci var cihânuñ
Kim anuñla bile renc ü sem olmaz

13 Ne bal u gül var arusuz dikensüz
Ne dügün var ki âḫir mâtem olmaz

14 Ne yaz ola ki öñinde ḳışı yoḳ
Ne ṭañ gördük ki ṣoñı aḫşâm olmaz

---

4 / kim: ki AE1 / girü: yine MC
// derdüme: bu derdüme MK1
5 // 2.mısra MC'de: Birisi hiç bizümle hem-dem olmaz
6 / kim: ki AE1, AE2
9 / ni'met: 'işret AE2
12 // Kim: Ki MC
13 / bâl ü gül: gül ü bâl MC / gül var arusuz: güli var aru AE1 / dikensüz: tikensüz MK1
14 / ola ki: oldı ki AE1 / ḳışı yoḳ: biñ ḳış olmaya AE1

15 Cefâ çek kim ṣafâya irişesin
Ne oruc var ki ṣoñı bayrâm olmaz

16 Ola ṣûretde yüz biñ âdem insân
Veli ma'nîde biri Âdem olmaz

17 Mes̱el yöninden olur mı berâber
Ḳamu Aḥmed Resûl-i Ekrem olmaz

18 Ḳamu yoḫsul maḳâm-ı faḳra irmez
Daḫı her ḫırḳa giyen Edhem olmaz

19 Mesîḥ olur mı her yayaḳ müsâfir
Ḳamu 'Îsâ anası Meryem olmaz

20 Ḳamu adı Süleymân mülki ṭutmaz
Cihânda her yüzükler Ḫâtem olmaz

21 Bahâ dür dime zişte kem bahâdur
Çü her adı bahâdur Rustem olmaz

22 Meger ḫûyı ḫoş ola ṣuyı arı
Zirâ her ḳuyı ṣuyı Zemzem olmaz

23 Ṭañı yoḳ mâl u 'ızz u câha Şâhuñ
Ḳatında mütteḳîden ekrem olmaz

---

15 / ṣafâya: vefâya MC, FB
// ki ṣoñı: ṣoñı ki AE1
16 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
/ âdem: şekli MC
17 / olur mı: olursa AE2
// Aḥmed: Aḥmed adlu FB
18 Beyit BU1'de yoktur.
20 / ṭutmaz: ṭutar MK1
21 Beyit MC'de yoktur.
/ kem: kim BU1, AE1
//Çü: Ki FB
22 / ḫûyı ḫoş: ḫoş ḫûyı AE2

24 Anuñ fażlıla Ḳıṭmîr oldı maḳbûl
Velî ‘adlile ḳaldı bel‘am olmaz

25 Yarın mîzânda ḳamu h̲ayr u şerrüñ
Cezâsı z̲errece pîş ü kem olmaz

26 Mürâyî ne ḳadar çoḳ h̲ayr iderse
S̲evâbı der-hemi bir dirhem olmaz

27 Baña ayruḳ ṣanâ‘atden ne aṣṣı
Niçemâ kim ḳanâ‘at pîşem olmaz

28 Kemâl Ümmî niçe kim ṭınmasam dir
Girü söyler bu dili epsem olmaz

29 Niçe iş var ki ṣunaram el irmez
Dah̲ı söz var ki anı disem olmaz

73

Fâ ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün /fa‘lün

1 Tañrı z̲ikrine dilümüz ṭoymaz
Gerçi dertsüz göñüllere ḳoymaz

2 Münkire ṣad-hezâr ögüt vir kim
Biñde birin ḳulaġına ḳoymaz

---

23 / 1.mısra AE1'de: Ṭañı yok Pâdişâhuñ ‘ızz u câha, AE2'de: Ṭañı yok ‘ızz u câha Pâdişâhuñ

25 / şerrüñ: ‘ızzuñ MC

26 // 2.mısra MC'de: Cezâsı vü s̲evâbı der hem olmaz

27 / aṣṣı: ḥâṣıl FB

// Niçemâ kim: Nite kim şu AE1

28 // dili: dilim FB

73

MCON1(140.a), FB(337), AE1(54), AE2(21.b), TS(40)

1 // Gerçi dertsüz: Şol ḳatı TS

2 / ṣad-hezâr: ṣad-hezârân FB, AE1 / kim: TS'de yok

// ḳulaġına: ḳulaġa FB

3 Agu ṭalında bite mi ḫurma
Sirke ḳabı ṭaşına bal uymaz

4 Vay ne bâṭıl ʻamellü ġâfil kim
Ḥaḳ söze vü ḳulavuza uymaz

5 Şol yazuḳ yazulu ḳara bitisin
Tevbe ṣuyıla yuyuben yuymaz

6 Uş bugün uş yarın dönem dime kim
Dünye geçer ʻömür saña göymez

7 Ḳayduñı kes ki menzile yitesin
Çün aġır yüklüler yola döymez

8 Yola âzâd u fâriġ ol gir kim
Bir yalıncaġı biñ kişi ṣoymaz

9 Derdini dertlüye dir Ümmi Kemâl
Zîre her ṭadı ṭadmayan ṭuymaz

74

Me fâ ʻi lün / fe ʻi lâ tün / me fâ ʻi lün / fe ʻi lün fa' lün

1 Sen i göñül dileriseñ ki bulasın naḳḳâş
Bu naḳş u ṣûrete ḳalma vü gözleme göz ü ḳaş

---

3 Beyit TS'de yoktur. /
/ bite mi: hiç bite mi AE1
4 Beyit AE2'de yoktur
// ḳulavuza: ḳulavuz MCON1
6 / uş yarın: yarın TS
// Dünye: DünyâMCON1, FB, TS /ömür saña: saña ʻömür AE1
7 / kes: gör TS / yitesin: iresin FB
// Çün: Çok AE1
8 / ol: olı MCON1

74

MC(43.a), MK1(26.a), BU1(46.a), FB(109), AE1(55), AE2(23.a)

1 / ki: FB'de yok, kim AE2
// ḳalma: baḳma AE1 / gözleme göz ü kaş: gözetme gözile ḳaş AE1 / vü: FB'de yok

2 Severseñ ol yüce Şâhı ḳo mâsivâ'llahı
Ki ‘ışḳ eri dilemez manṣıb u ma‘âd u ma‘âş

3 Yoluñda ṣâdıḳısañ ‘ışḳ içinde i dervîş
Be-külli kendülügüñden kesil o dosta ulaş

4 Kimesne ‘ışḳıla ‘ârı bir elde cem‘ idemez
Gel imdi ‘âşıḳısañ ol melâmetî evbâş

5 Er oldurur ki ṭaşından içi ẖoş ola müdâm
Ger eyle olmasa bâri bir ola iç ü ṭaş

6 Seni ulu görüben kimseye alû baḳma
Ki Ḥaḳ'dan ayru degüldür cihânda her ḳuru baş

7 Görene gün bigi her ẕerreden olur ẓâhir
Velîki görmedi görmez güneş yüzüñ ẖuffâş

8 Eger müsâfiriseñ ḳıl sefer vücûduñdan
Giç ikilik ovasından o birlik iline aş

9 Revende çünki teferrüc ḳılımaya şehrin
Hiç aña fâyide itmez gezerse biñ ṭaġ u ṭaş

---

2 Beyit MC'de yoktur.
/ mâsivâ'llahı: mâsivâ-yı Allah'ı MK1, BU1, fikr-i mâsivâ'llahı AE1
// ma‘âd: melâz MK1
3 / Yolunda: yoluna BU1, FB / ‘ışḳ: ‘ışḳ-ı Ḥaḳ AE1 / i: FB'de yok
// o: BU1, FB ve AE1'de yok, u AE2
4 / Kimesne: Kimsene MK1, BU1 / idemez: itmez MK1
// melâmetî evbâş: melâmetile evbâş AE1, melâmet ü evbâş AE2
5 / Er: O MC / oldurur: oldur MK1, FB
// iç ü ṭaş: içile ṭaş MK1, bu iç ü ṭaş AE1, AE2
6 / görüben: görübeni FB / alû: ölü AE1
// her: FB'de yok
7 / görene: görene hem gezene AE1 / olur: AE1'de yok / bigi: gibi MC, MK1, FB, AE1 / her ẕerreden olu: olur her ẕerreden FB
// güneş: çün AE1, çü gün AE2 / yüzin: yüzini BU1
8 / o: ü MK1, ol BU1, FB ve AE2'de yok
9 / çünki: çün AE1 / ḳılımaya: ḳılmaya BU1, FB
// itmez: kılmaz BU1, FB, AE1, AE2

10 Muhâcir olurısañ ḳıl manâhiden hicret
Ġazâ s̱evâbı gerekise nefsile uġraş

11 Şu loḳma ḫırḳayiçün ḫalḳıla ṣavaş itme
Eger ṣavaşuriseñ dâyim İblîs'ile ṣavaş

12 Nedür bu şöhret ü ġavġâ niçün bu ḥırṣ u ṭama'
Çü nefse ḳandayısa bulunur bir etmek aş

13 Ṣaḳın seni ḳomasun ḳulluġından ol Şâh'uñ
İ ḫoca 'avret ü oğlan u ḳız u ḳul ḳaravaş

14 Puta ṭapanlar añılsa ḳatı 'aceblersin
Zehî 'aceb ki put ola saña bu mâl ü ḳumâş

15 Çü her yonulmaduġ aġacı 'oda yaḳarlar
Seni daḫı eger üstâẕ ḳılmazısa ṭırâş

16 'İbâdet eyle ṣaḳın żâyi' itme 'ömrüñi hiç
Çü bir gün ölesin eger yaşarısañ biñ yaş

17 Riyâ vü süm'adan it ṭâ'atuñı ḫâliṣ ü pâk
Ḳo ḫalḳı Ḥaḳḳiçün işle vü gözleme sabâş

18 Nedâmet ırmaġına gir yazuḳlaruñ kirini
Yu tevbe sâbunı birle ṭap arusuz bu leş

---

10 / Muhâcir: Ṭaş muhâcir FB / olur iseñ: olursañ BU1
// s̱evâbı: ḫayrı AE1 / gerekise: gerekse MK1, gerekse ṭurma AE1
11 // 2.mısra BU1'de: Velî ki her nefes İblî-i reh-zenile ṣavaş
12 // ḳandayısa: ḳande ayısa BU1 / bulunur bir etmek aş: ḫod bulunur etmek ü aş MC
13 / ol: o BU1, FB, AE1, AE2
15 / aġacı: aġacı keserler AE1
// üstâẕ ḳılmaz ise: üstâdı kılmazsa AE1
16 // Çü: Ki MC, AE1, Çün FB / ölesin: ölürsin MK1, öliserüz AE2 / eger: ger FB, AE1, AE2
17 / ṭâ'atuñı: ṭâ'atuñ BU1 / ḫâliṣ ü pâk: gey ḫâliṣ AE1, AE2
18 / ırmaġına: ırmaġında AE1
// ṭap: BU1, FB ve AE1'de yok / arısuz bu leş: arı söze bulaş BU1

19 Meger bir arı göñül iltesin aña yohsa
Hakîr tuhfedürür ol işikde cânıla baş

20 Elüñde iş variken gey duruş Kemâl Ümmî
Belüñde nakduñı sakla yoluñda hâzır baş

21 Ne kim görüp işidüp añlarısañ ört anı
Sakın hazâyiniñi müdde'îden eyleme fâş

75

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Gel beru gel tâlibiseñ kim bulasın Hî vü Kâf
İçüñi pâk eyle gitsüñ şirk ü şübhe Şîn ü Kâf

2 Göñlüñi kibr ü riyâ gavgâlarından hâli kıl
Tâ ki lezzet vire saña cille halvet i'tikâf

3 Kendü ilüñde dilerseñ Hacc u 'Umre müzdini
Lutfıla vîrân göñüller Ka'be'sin eyle tavâf

4 Çünki mâluñ düşmenüñdür terkin ur kim ola dost
Şol kadar rızk iste Hak'dan kim saña ola kifâf

5 Genc-i pinhân bulduñısa gey sakın fâş eyleme
Çünki müflissin ko urma zerkıla bî-hûde lâf

---

19 / bir: BU1'de yok
20 / Kemâl Ümmî: Ümmî Kemâl FB
// yoluñda: yola ol AE1
21 / ört: sakla AE1, AE2
// hazâyiniñi: hazîneñi BU1, AE1 / müdde'îden: sen 'adûya AE1

75

MC(59.a), MK1(77.b), AÖ1(119.b), MCON1(123.b), BU1(112.b), FB(295)
1 / beru gel: beru ger MCON1, FB / Hı vü Kâf: Hây u Kâf AÖ1, BU1, sen mezâf FB
2 / kibr: şirk MC, zerk MK1
// cille: celle AÖ1
3 / müzdini: müjdini FB
4 // Hak'dan kim saña: kim Hak'dan saña MC
5 / gey sakın fâş iylemc: zâyi' eylemc sakın FB

6 Sad hezârân kârübân bu yolda cân virdi henüz
Kim birisi menzil aldı bu yolı sanman güzâf

7 Kimse hiç Simurġ'a irmez uymayınca hüdhüde
Pes ne bilsün degme kuş kim kancarudur Kûh-ı Kâf

8 Ger Hak'a irmek dilerseñ bâtıl işden tevbe kıl
Mustafâ şer'ini tut kim hak nebîdür bî-hilâf

9 Bir 'amel kılġıl ki yarın derdüñe dermân ola
Hazrete karşu turıcak her halâyık sâf sâf

10 Ol Habîb'üñ hürmetiçün yâ (amâne'l-hâ'ifîn)
Bu Kemâl Ümmî za'îfüñ suçunı sen kıl mu'âf

11 Biz yazuklu kullaruñı cümle îmân ehlile
Dünyede vü âhiretde (neccinâ mimmâ nehâf)

76

Müf te 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün

1 Âh ki 'ömür nakdini kılduñ telef
Genc ü cevâhir virüp alduñ hazef

2 Kadrüñi bilseñ ki ne deryâ-yıduñ
Her nefesüñ dürr idi yüz biñ sadef

---

6 // yolı: ili AÖ1 / sanman: sanma MK1, AÖ1, FB / 2.mısra MC'de: Birisi menzil iletdi bu yiri sanma güzâf, MCON1'de : Kim biri menzile yitdi bu yolı sanma güzâf
7 / uymayınca: irmeyince BU1, FB
8 // Nebî'dür: Resûl'dür MCON1
9 // her halâyık: kamu mahlûk MK1
10 // za'îfüñ: MK1'de iki kere yazılmıştır

76

MC(118.b), MK1(65.b), AÖ1(101.b), MCON1(124.b), FB(231)

1 / 'ömür: 'ömrüñ MCON1, BU1 / nakdini: nakdin AÖ1 / kılduñ:kılduk FB // alduñ: alduk FB
2 // dürr idi: dürdürür MK1, BU1, dürrdür MCON1, dürdür AÖ1, FB / yüz:pür MK1, AÖ1, BU1

3 Ḳanı ṣana'at bu ḳanâ'at gibi
Dünyede fi'l-cümle ṭavâyif ḫıref

4 Ma'rifetl. rûḥuña idin ġıda
Azma uyup nefsüñe az vir 'alaf

5 Ḳalma cehâlet ẓulümâtında kim
'İlmile olur kişide her şeref

6 'İlm ü 'ibâdâtıla yol vardılar
Her fużalâ vü küberâ vü selef

7 Nefsüñi bil kim bilesin Rabbüñi
Nitekim buyurdı Nebî (Men âref)

8 Atañ uy ya dedeñ itdügin it
Yâda uyup olma ṣaḳın nâ-ẖalef

9 Aḥmed ü Âdem'dürür atañ dedeñ
Yâd didigüm İblis-i pîr-i ḥıreṭ

10 Cîfe ḳovar cümle ġurâb u kilâb
Ṭûṭi şeker ister u bülbül gülef

11 Çarẖ-ı felek yasınuñ oḳlarına
Ḳanı siper çün sen olupsın hedef

12 Nîçe nîçe beng u şarâb u kebâb
Nîçe nîçe çeng u ḳopuz nây u def

---

3 / ṣanâ'at: ṣanâyi'de MC, ṭâ'at u BU1 / gibi: bigi: AÖ1, MCON1
4 / rûḥuña: nûrıla MC / idin: eyle MK1
5 / ẓulümâtında: ẓulmetinde MCON1
6 // fużalâ: fużl u AÖ1 / küberâ vü selef: küberâ-i selef FB
9 // İblis: Şeyṭân MK1, AÖ1, BU1
10 / cümle:AÖ1'de yok / ġurâb u kilâb: kitâb u ġurâb FB
// şeker: şekker AÖ1, MCON1, BU1
11 // sen olıpsın: kim olınur MC, olupsın AÖ1
12 Beyit MCON1'de yoktur
// def: saz BU1

13 Nîçe nîçe cürm u gurûr u sürûr
Nîçe nîçe fısk u fücûr u seref

14 Çevre yaña tagıluben azma yol
İkiligi terk idü tut bir taraf

15 Fazluñ umar Ümmî Kemâl ol Hak'un
Korhu güninde ki diye (lâ tahaf)

16 Tuhfemüz eksüklük ü yoklukdurur
Her yol eri ilticek anda tuhef

17 Müf te 'i lün müf te 'i lün fâ 'i lün
Âdem isen olma harîs-i ciyef

77

Fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün
Fâ 'i lâ tün / / fa' lün

1 İ özi gaflet içre mustagrak
Gözüñi aç hâlüñe bir bak

2 Gör neye mübtelâdurur cânuñ
Âhiretçün hiç eyledüñ mi yarak

3 Nâzenîn 'ömri eyledüñ zâyi'
Olmaduñ Hak yolında hergiz sak

---

14 //idü: it MK1, idüp BU1, FB
15 / Hak'uñ: Hakk'uñ AÖ1
// ki diye: diye kim MC
16 / Tuhfemüz: Tuhfesüz AÖ1
17 Vezin mısrası AÖ1'de: Müf te 'i lün / fâ 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün

77

FB(338), AE1(60), AE2(26.b), TS(50)

1 // Gözüñ: Gözlerüñ FB
2 / mübtelâdurur: mübtelâdur FB / cânuñ: hâlüñ FB
// Âhiretçün hiç: Âhiret içün FB
3 / Nâzenîn: Nâzenî FB

4 Âhiret işi içre ġâfil ü kör
Dünye işinde kıl kılursın şak

5 Şer iş içre tozuña iremez kuş
Hayr işe sayrusın yahût aksak

6 Tañrı'ya dön ü Tañrı emrin tut
Cânuñı hırsuñ odına tab yak

7 Ya niçe halkı sayd kılmaġiçün
Kurasın zerkıle riyâdan fak

8 Ne olısar cevâbuñ anda yarın
Ne getürdüñ diyüp sorarısa Hak

9 Bir cevâb bulmayub olup hayrân
Kurıya aġzuñ içre dil ü tamak

10 Añġıl ol vakti kim hecâletden
Olasın halk içinde hor-ı Halâk

11 Hasret odına tutuşup yanasın
Utanup olasın ġarîk-i ʻarak

12 Tevbe elile rahmeti kapusın
Şimdi elüñ ire tururken kak

13 Yohsa soñra hiç assı kılmayısar
Biñ taşıla başuñı dög tak tak

---

4 / ü kör: yürime kör FB, göñül TS
// Dünye: Dünyâ FB, TS / kıl: kılı FB, AE2 / şak: iki şak FB
5 Beyit AE1 ve TS'de yoktur.
/ iremez: hiç iremez çü kuş FB, irişmez AE2
6 / ü Tañrı emrin: Tañrı'nuñ emrini FB
7 / sayd: saydı AE2
//Kurasın: Kurarsın AE2, TS
9 / olup: ola FB
10 / Añġıl: Añlaġıl TS / kim: ki FB
// Halâk: halk AE1, AE2, TS

14 Uslular vaktile yaragın ider
Vakti zâyi' iden olur ahmak .

15 Bu Kemâl Ümmî bigi nefse uyup
Boynuña gaflet ipini tab tak

16 Fikr it ol sâ'atı ki gûr içre
Çüriyüp gözlerüñ tola toprak

17 Göñlünüñ karasın agardımaduñ
Gerçi oldı saçuñ sakaluñ ak

78

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 İ kişi kılduñısa 'azm-i tarîk
Evvel iste delîl ü girtû refîk

2 Bendüñi kes yüküñi yeynildüp
Kıl yaraguñı yola andan çık

3 Şevkı idin şarâb u şükri yimiş
Aclugı azıg al vü sabrı katık

4 Berkirek baş ayaguñı yolca
Tayınup düşüp olmadın balçık

---

14 / vaktile: vaktinde TS
// iden: kılan FB
15 / bigi: gibi FB, AE1 / nefse uyup: uyup nefse AE1, AE2, TS
16 / içre: içinde AE1, AE2, TS
// Çüriyüp: Çüriye AE1, AE2, Tenüñ çüriye TS

78

MC(97.b), MK1(49.a), BU1(76.a), FB(180), AE1(58), AE2(25.b), İÜ1(93)

2 / vü: FB ve AE1'de yok / yeynilt: yeynildüp MC, yinnild AE2
3 / Şevkı: Şevk FB, AE1 / idin: iden AE1 / şükri: şeker BU1, FB
// azıg al: al azuk FB / 2.mısra İÜ1'de: Azık açlıgı al sabrı satun
4 / Berkirek: Berkrek FB
// Tayınup: Tayanup FB, İÜ1, Tâ tayup AE1

5 Ṣıdḳıla gel tevekkül atına bin
Hem idin himmeti silâḥ u ışıḳ

6 Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ
Meskenet balṭasıla tiz anı yıḳ

7 Nefse uyma cihândan umma vefâ
‘Aḳluñı dir ‘adûyı ṣanma ṣadîḳ

8 Enbiyâ evliyâ ne kim buyurur
Ḳavlüñ ü fi‘lüñile ḳıl taṣdîḳ

9 Fi‘lüñi ḳavlüñe muvâfıḳ ḳıl
Ṣâdıḳ ol ger degüliseñ zındîḳ

10 ‘Işḳıla mâl ü milküñi ḫarc it
Pâdişâhuñ yolında çün ṣıddîḳ

11 ‘Âşıḳ ol tâ ki bulasın ma‘şûḳ
‘Işḳa ulaş ki ḳalbüñ ola refîḳ

12 Âh u derd odına vü göz yaşına
Kâh kâh aġla ol ḥarîḳ ü ġarîḳ

---

5 // idin: idüp FB

6 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
/ Yoluña: Eylüge MC
// tiz: sen MK1

7 / Nefse: Nefsüñe AE1 / cihândan: cihânda MC, FB, AE2, İÜ1
// ‘adûyı: başına MC / ṣadîḳ: ṣıddîḳ AE1, ṣad yıḳ AE2 / 2.mısra FB'de: ‘Aḳlıñı fi‘liñile ḳıl taṣdîḳ

8 Beyit FB'de yoktur.
/ Enbiyâ evliyâ: Evliyâ vü (İÜ1'de vü yok) enbiyâ MK1, BU1, İÜ1, Enbiyâ vü evliyâ AE2
// ḳıl: eyle AE2 / 2.mısra AE1'de: Ḳavl ü fi‘lüñ ile eyle taṣdîḳ

9 Beyit MC'de yoktur.
/ Fi‘lüñi ḳavlüñe: Ḳavlüñi fi‘lüñe AE1, AE2

10 / mülküñi: mülki İÜ1 / it: eyle İÜ1 / 1.mısra AE1'de: ‘Işḳıla mâlını terk eyledi, AE2'de: ‘Işḳıla mâl ü milki terk eyle

11 / bulasın ma‘şûḳ: ma‘şûḳı bulasın MK1, bulasın taṣdîḳ FB
// ‘Işḳa: ‘Aşḳıla FB

13 Ḳahr u luṭfı H̱udâ'dan añlarısañ
H̱alḳa her işde ne ḳaḳı ne ṭarıḳ

14 Niçe bir ḳılasın sen i müsrif
Pâki murdâr u hem cedîdi ʻatîḳ

15 Bî-tekellüf ne kim bulursañ gey
Dime ince yoġun ya seyrek sıḳ

16 Ḥırṣı terk itmeyince ṭoymazsın
Dünye mâlın gerekse ḳarnuña tıḳ

17 Ṭalma ġarḳ olma gey ṣaḳın ki Resûl
Didi dünyâ ḥaḳında baḥr-i ʻamîḳ

18 H̱ubb-ı dünyâ şarâb-ı Şeyṭândur
Muṣṭafâ şöyle dir ʻale't-taḥḳîḳ

19 Çünki ümmü'l-ḫabâ'is̱i içesin
Ṭoġar andan ḳamu yaramazlıḳ

20 Her ki üzüm sücüsini içse
Girü irteye degin olur ayıḳ

---

13 / Ḳahrı luṭfı: Ḳahrı vü luṭfı FB, AE1
14 Beyit MC'de yoktur.
// hem cedîdi: cedîdi hem AE1
15 / bulursañ: bulurisеñ AE2
// ya seyrek ṣıḳ: ne(AE1'de u) seyrek ne(FB ve İÜ1'de yok, AE1'de ya) ṣıḳ BU1, FB, AE1, İÜ1 / seyrek: seyrük AE2
16 / ṭoymazsın: ṭoyamazsın BU1
// Dünye: Dünyâ MK1
17 / 1.mısra İÜ1'de: Ṭalma ġarḳ olursın ki Resûl
// haḳında: haḳḳında BU1
18 // şöyle: böyle MK1
19 / Çünki: İçme AE1, AE2 / içesin: yoḫsa AE1, AE2
20 / ki: kim AE1, AE2 / sücüsini: sücüsin BU1, şarâbın AE1, AE2 / içse: içerse AE1, AE2
// olur: ola İÜ1

21 Dünya sevgüsi sücüsi mesti
Şol gice ayılur ki ḳabr' ola zîḳ

22 Ol bir ısuz ḳarañu ṭar evdür
Kim ne iş var ne ḳapu baca ışıḳ

23 Kendü bilüñi ko ḳulavuza uy
Bir ḳadem baṣma ḳılmadın ṭanışıḳ

24 İriken tevbe ḳıl ki kimseye hiç
Aṣṣı ḳılmadı ṣoñ peşîmânlıḳ

25 Ehl-i sünnet cemâ‘atına ḳarış
Mübtedi‘lerdür andan özge farîḳ

26 Degme mürşid Ḥamîd'e öyküne mi
Ya ḳamu ṭaş olur mı la‘l u ‘aḳîḳ

27 Ḳıldı şu dirligi ki ḳılmışıdı
Bâyezîd ü Cüneyd ü Şıblî Şaḳîḳ

28 Bu Kemâl Ümmi nesne bilmez kim
Söyleye eyleye sözi taḥḳîḳ

---

21 / Dünye: Dünyâ MK1, BU1 / 1.mısra İÜ1'de: Ammâ dünyâ sücüsi mesti
// ḳabr: ḳabri BU1, FB, İÜ1

22 / ıssuz: ısuz MC, MK1, BU1, AE2 / ṭar: İÜ1'de yok
// Kim: Ki MC, MK1, BU1, FB, İÜ1 / iş var: iş var anda BU1, aş var FB, eş var AE1

23 Beyit AE1'de yoktur.
/ ḳulavuza: ḳulağıza MC
// ḳılmadın: itmedin MK1

24 Beyit yalnız AE1 ve AE2'de vardır.
/ hiç: AE1'de yoktur

25 / sünnet: sünnete İÜ1 / cemâ‘atına: ol cemâ‘ata AE1, İÜ1
//farîḳ: ṭarîḳ İÜ1

27 / Ḳıldı şu: Ḳıl kâh şol FB, Kim ḳıla AE1, Ḳıldı şol MK1, AE2, Ḳıl şu İÜ1 / ḳılmışıdı: ḳılmışdur MK1, İÜ1
// Şaḳîḳ: Şefîk FB, AE1

28 // Söyleye: Söyleyüp AE1, AE2 / taḥḳîḳ: teşfîḳ FB, teşvîk İÜ1

29 Hak nasîhat gerekise uş tut
Ne işüñe gerek kelâm-ı dakîk

30 İ Sabûr u Şekûr ü Rabb ü Gafûr
Bize sen vir hidâyet ü tevfîk

79

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Gelüñ tevbe kılalum i halâyık
Ki yokdur hîç işümüz Hakk'a lâyık

2 'Alâmetler belürür dürlü dürlü
Kıyâmet yakın oldı bellü bâyık

3 Emirde 'adl u 'âlimde 'amel yok
Fakîrde sabr u sûfîde safâlık

4 Kamu akvâlümüz şer'a muhâlif
Kanı ef'âlümüz nassa muvâfık

5 Kanı bir 'âbid u zâhid mücâhid
Ki ola fi'li kavline mutâbık

6 Kanı bir serkeşi çekmege kâyid
Yola vü yâ kanı sürmege sâyık

7 Kanı bu gözlerümüzi sebelden
Halâs itmege bir kehhâl-i hâzık

---

29 / 1.mısra AE1'de: Hak nasîhatlar añılsa gûş tut
// kelâm-ı dakîk: kelâm u mantık MC

79

MC(127.b), MK1(61.b), AÖ1(98.a), BU1(91.b), FB(218)

4 / akvâlümüz: ahvâlimiz FB
6 Beyit MC'de yoktur
// Yola: Bula AÖ1
7 / sebelden: zebelden MC
// kehhâl-i hâzık: kehhâl ü sâdık AÖ1

8 Ḳanı bir yoldaş u ḳoldaş u ḥâldâş
Gözi açuḳ yüzi aḳ sözi ṣâdıḳ

9 Degülüz mürşid irşâdına ḳâbil
Ki yol varana olavuz muvâfıḳ

10 Ṣafâ bâġın küdûret serdi yaḳdı
Ḳurudı her ter ü tâze hadâyıḳ

11 Hîç ötmez bülbül ü ṭûṭî vü ḳumrı
Ṣolalı güller ü sünbül şaḳâyıḳ

12 Ṭıfıllıḳ vardı vü giçdi yigitlik
Uyanmaduk daẖı geldi ḳocalıḳ

13 Bizi esritdi bu ġaflet şarâbı
Ki yoḳdur hîç aramuzda bir ayıḳ

14 Yürürüz ṭaşumuz ẖoş içümüz boş
Ṣuretde zâhid ü ma'nîde fâsıḳ

15 O şâhuñ ḳulluġından ḳıldı ġâfil
Bizi uş bu 'alâyıḳ bu 'avâyıḳ

16 Ne işler kılıruz hiç añmazuz kim
Ne içün yaradupdur bizi H̱âlıḳ

17 Nedür ḥırṣ u ṭamâ' çün rızḳumuza
Kefîl olmışdur ol Vehhâb u Râzıḳ

---

8 / ḳoldaş: ḳâldaş FB
9 / ḳâbil: ḳâyıl AÖ1
// muvâfıḳ: mürâfıḳ AÖ1
10 / yaḳdı: yıḳdı BU1
11 // güller ü sünbül:gülleri sünbül AÖ1, sünbül ü güller FB
12 / vardı:gitdi MC, geçdi FB / giçdi: vardı FB / yigitlik: yigitligi FB
// daẖı: henüz MC
13 // hîç aramuzda: aramuzda hîç MK1, AÖ1, FB
16 // Ne içün: Niçün FB

18 Elümüzde ʻamel yoġ u zelel çok
Dilümüzde hakâyık pür-dakâyık

19 Dirîġâ hâlümüz yok kâlümüz çok
Ki kâl ol hâlile olur yaraşık

20 Kemâl Ümmî gibi aġyârı sevmen
Hem olmañ siz dahı yalancı ʻâşık

21 Aña irmek dilerseñ ol mücerred
Anı görmek dilerseñ imdi acık

80

Fe ʻû lün / fe ʻû lün / fe ʻû lün / fe ʻûl

1 Sen i hoca hiç mi günâh itmedüñ
Ki tevbe kılup bir gün âh itmedüñ

2 Eger kulısañ pes nişânuñ kanı
Ki hiç hizmet-i Pâdişâh itmedüñ

3 Bilüñe ʻamel kuşaġın kuşanup
Başuña rızâyı külâh itmedüñ

4 Sözüñ âdem özüñ har-ı bî-temîz
Zirâ fark-ı mâhî vü mâh itmedüñ

5 Haka hak diyüp bâtılı komaduñ
Niçün kavle fiʻli güvâh itmedüñ

---

18 / yoġ u: yokdur FB
19 // Ki Çü BU1
20 / gibi:bigi BU1
21 Beyit MC'de yokdur.

80

MÇ(28.b), MK1(89.a), FB(342), İÜ1(184)

1 / hiç mi: hergiz MC
4 Beyit İÜ1'de:
Sözüñ âdem ü özün har bî-temîz
Zîrâ fark-ı tevbe vü mâh itmedüñ

6 Seni şekk ü inkâr yoldan ḳodı
Ki gâh itdüñ iḳrâr gâh itmedüñ

7 Niçe nefse ʻaḳlı ḳılasın esîr
Nişe ʻaḳlı nefs üzre şâh itmedüñ

8 Ten ü şehvetüñ leşkerüñ ṣımaġa
Dil ü cânı mîr ü sipâh itmedüñ

9 ʻAdû nefs ü Şeyṭân elinden ḳaçup
Saña dost işigin penâh itmedüñ

10 Şu ḳarañu çâha giresüñ añup
Bu dünyâda hiç terk-i câh itmedüñ

11 Saña ṣoñ peşimânuñ aṣṣısı ne
Çü yol yaraġın gerd-i râh itmedüñ

12 Hiç üstüñe bir vaḳt u dem giçmedi
Kim anda sipîdüñ siyâh itmedüñ

13 Ḳaçan bulasın ḳıymet-i gevheri
Çün i kehrübâ terk-i gâh itmedüñ

---

6 Beyit FB'de yoktur.
/ yoldan: bu yoldan MC, yoluñdan MK1
7 / ḳılasın: idesin MK1, idersin İÜ1
// Nişe: Niçe İÜ1
8 / Ten ü şehvetüñ: Ten şehvetinüñ İÜ1 / ṣımaġa: ṣımaġıla FB
// 2.mısra FB'de: Dil ü cân şîr ü sipâs itmedüñ
9 / elinden: ilinden MK1
10 / Şu: Şol FB
11 Beyit MC'de yoktur.
// gerd-i râh: göre râh İÜ1
12 Beyit İÜ1'de yoktur
// Kim: Ki MC
13 // gâh: câh MC

14 Ne hercâyi şûfîsin Ümmî Kemâl
Ki ʻâlemde bir ẖâneḳâh itmedüñ

15 Aduñ yol eri giçdi ʻömrüñ henüz
Delîle uyup ʻazm-i râh itmedüñ

81

Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lün

1 İ dirîġâ ẖayrı şerden seçmedüñ
Mezbeleden bûsitâna göçmedüñ

2 Ten tavuġı birle çöplükde ḳalup
Cân hümâsı birle göge uçmaduñ

3 Cân ġıdâsından kesersin sen velî
Ten ġıdâsından bölüben buçmaduñ

4 Her ṭaʻâmı çün yimezsin yirmedin
Ya ḥarâmı nîşe yirüp yiçmedüñ

5 Çok peşîmân yiyisersin aṣṣısuz
Kim ḳanâʻat şerbetinden içmedüñ

6 Ḥaḳḳı bâṭıldan ḳaçan farḳ idesin
ʻAḳlile göñül gözin çün açmaduñ

---

14 // bir ẖâneḳâh: hiç vâh FB
15 / Aduñ: Erek FB

81

MC(89.b), MK1(46.a), BU1(72.a), FB(170), İÜ1(84), PP(38.a)

1 // Mezbeleden: Sen belâdan PP / göçmedüñ: geçmedüñ FB, uçmaduñ İÜ1
3 / Cân: Cihân PP / gıdâsından: gıdâsını MC
// buçmaduñ: puçmaduñ BU1, biçmedüñ PP
4 / yirmeden: yirüben MC, yirmedün PP
// nîşe: nîçe FB, İÜ1 / yiçmedüñ: yeçmedüñ MC, biçmedüñ İÜ1, seçmedüñ PP
5 // Kim: Çün MC
6 // ʻAḳlile göñül: Göñlile ʻaḳul İÜ1 / 2.mısra PP'de: Ġafletten ey göñül gözin açmaduñ

7 Şerden artuḳ nesne biçmezsin daẖı
Tarlaña çün ẖayr toẖmın ṣaçmaduñ

8 Ḳaçan iresin beḳâ dirlige sen
Ölümüñden öñdin ölüp uçmaduñ

9 Yaġı işitsen ḳaçarsın i ʿaceb
Nîşe Şeyṭân yaġısından ḳaçmaduñ

10 Ṣabr u perhîz ü riyâżet ḳılıcın
Çeküben nefsüñ bilini biçmedüñ

11 Ġafletile uş Kemâl Ümmî senüñ
Giçdi ʿömrüñ sen cihândan giçmedüñ

82

Fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün

1 İ göñül sen bu vefâsuz dünyeden uṣanmaduñ
Dirligüñ ġafletde giçdi hiç ölümüñ ṣanmaduñ

2 Nîçe bir bu cürm ü ʿiṣyân ḳanı Allah ḳorḳusı
Bî-ḥayâlıḳ pîşeñ oldı kimseden utanmaduñ

3 Her gice ser-ẖoş u ġâfil her seḥer maẖmûrsın
İ dirîġâ sen bu ġaflet sücisine ḳanmaduñ

4 Çün ṣanâʿat oldı saña yimek ü içmek ḥarâm
Hiç ḳanâʿat şerbetine barmaġuñı banmaduñ

---

7 // çün: sen PP
8 / dirlige: dirligine PP
// Ölümüñden öñdin: Çün ölümden öñdüñ MC
9 / işitsen: işeñ PP
10 Beyit FB'de yoktur.
11 Beyit FB'de yoktur.

82

MC(53.a), MK1(79.a), MCON1(109.b), BU1(113.b), FB(305)

1 / 1.mısra MCON1'de: İy göñül sen bu cihândan âh ki hiç uṣanmaduñ
2 // pîşeñ: senden FB
4 / ṣanâʿat oldı saña: saña oldı ṣanâʿat MC, MCON1

5 Başuña ol bah̲t u devlet tâcı ḳaçan urıla
Bilüñe çün zühd ü h̲iz̲met ḳuşaġın ḳuşanmaduñ

6 Çün ḳulaġuzsuz yürürsin yoldan azsañ ṭañ mıdur
İşledügüñ işi nîçün bir uluya ṭañmaduñ

7 Bunca mâh u sâl içinde ḥâṣıluñ cürm ü günâh
İ ḥayıf kim giçdi ʻömrüñ gey ʻamel ḳazanmaduñ

8 Dün ü gün hîçe ṣatarsın bu ʻömür sermâyesin
Hey seni aldadı dünyâ ṣanma kim aldanmaduñ

9 ʻAḳla uysayduñ ṭutayduñ Ḥaḳḳ'a ḥaḳdur diriken
Sen meger kim nefse uyduñ ḥaḳ söze inanmaduñ

10 Her zamân fısḳ u şaḳâvet ehlinüñ hem-rengisin
Bir nefes ehl-i saʻâdet rengine boyanmaduñ

11 Nîçe kez urdı ṭabanca saña bu çarh̲-ı felek
İ göñül sen gey delüsin kim henüz uṣlanmaduñ

12 Mevt yili esmezdin öñdin tevbe ṣuyında yunup
Meskenet ṭopraġı içre ʻışḳ odına yanmaduñ

13 Ko Kemâl Ümmî'yi bârî kârübândan ḳalmasun
Çünki sen ġâfil yatursın uyuh̲udan uyanmaduñ

---

5 / ol bah̲t u: bah̲t ile MC
// çün zühd ü h̲iz̲met: ol ehl-i h̲iz̲met MK1
6 / yürürsin: uçarsın MCON1 / 1.mısra BU1'de: Çün ḳulavuzsuz yürür azmaḳ ṭañ mıdur
8 / ṣatarsın: ṣayarsın MC / ʻömür: ʻömrüñ BU1
// kim: ki MK1, FB
9 / uysayduñ: uyayduñ MCON1 / ṭutayduñ: diyeydüñ MC
// Sen meger kim: Meger kim sen FB
12 // içre: birle BU1
13 / Ko: Bu FB
// uyanmaduñ: uṣanmaduñ FB

83

Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 'Âşıḳ kişilerüñ gözi pür-ḫûn u nem gerek
Ma'şûḳa cân vire diye kim daḫı nem gerek

2 Beñzi ṣararuben bükile derdile bili
Derd isteye girü dimeye baña em gerek

3 Hiç bir kimesneden eyü ṣanmaya ḳendözin
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek

4 Dîẕâra 'âşıḳam diyenüñ çehresinde baḳ
'Işḳuñ nişânı ẓâhir ola dem-be-dem gerek

5 Ḳor 'ızz u nâzı memleket u mâlı 'ışḳ eri
Aña ne tâc u taḫt u ne ṭabl u 'alem gerek

6 Ne bâġ u baġçeler seve ne ṭon u boġçalar
Ne naḳd u aḳçalar u ne ḥayl u ḥaşem gerek

7 Hiç bir namâz olur mı revâ iki Ḳıbleye
Bâḳî Ṣamed sevene ne ḥubb u ṣanem gerek

8 Maḳṣûdı ger buyısa ki ma'bûdı bula ol
Mevcûd içün be- külli vücûdı 'adem gerek

9 Her ḫayr u ṭâ'at u hünerüñ başıdur seḫâ
Nider kerâmeti kişiye tek kerem gerek

83

MK1(88.a), BU1(124.a), FB(235)

2 // girü:ger BU1, FB
3 / kimesneden: daḫı (FB'de yok) kimseden BU1, FB
5 / nâzı: nâz u BU1 / memleket: milket FB
// tâc u taḫt: taḫt u tâc FB
6 / ṭon: boġ BU1
7 / revâ: FB'de yok
8 / Maḳṣûdı: maḳṣûd FB / ki: BU1 ve FB'de yok
// be-külli vücûdı: vücûdı be-kullî
9 / Her: Hem FB
// tek: dek BU1, FB

10 Ḳaṣṣâm çünki (Naḥnü Ḳasemnâ) didi bize
Maḳṣûm loḳma h̲ırka içün pes ne ġam gerek

11 Hîç bî-naṣîbe ḳuvvet-i zûr aṣṣı eylemez
Bu söz mes̲eldür ah̲ı ki şah̲sa ḳadem gerek

12 Çün göñli levḥine yazar ol dost sözlerin
Ümmî Kemâl'e dahi ne kâġıd ḳalem gerek

84

Fe ‘i lâ tün / fe ‘i lâ tün / fe ‘i lâ tün / fe ‘i lün
Fâ ‘i lâ tün / / fa‘ lün

1 Key ṣakın almayasın âhını dervîşlerüñ
Ki bir âhı eridür âheni dervîşlerüñ

2 Ṣıma göñüllerini kim Çalap'uñ manzarıdur
Kiçi ṣanma ulu dergâhını dervîşlerüñ

3 Ṭolu genc isteriseñ boş dime vîrânelere
Ki bilen kûha ṣayar gâhını dervîşlerüñ

4 Gerek Allah içün ol dostlarını dah̲ı seve
Şu ki gerçek sever Allah'ını dervîşlerüñ

5 Ayru ṣanma buları bir nefes andan dün ü gün
Bile bil Ḥaḳḳ'ıla her gâhını dervîşlerüñ

6 Bularuñ hüdhüdi avda niçe şeh-bâzı ṭutar
Leşe ḳonmaz arıdur şâhini dervîşlerüñ

7 Göziñi ırma yüzinden bularun ḳulluġın it
Ki göresin o Şehin-şâhını dervîşlerüñ

---

10 / didi: didi-y-idi BU1
// Maḳṣûm: Maḳṣûd FB / h̲ırka: vü h̲ırka BU1
12 / göñli: göñül BU1, FB / sözlerin: sözlerini MK1
// dah̲ı: pes FB / kâġıd ḳalem: kâġıd u ḳalem FB

84

MC(46.a), MK1(80.a), BU1(115.a), FB(312)

2 / göñüllerini: göñlini FB
4 // Şu: Şol MC

8 Şu ḳadar sevgülidür dosta bular kim ḳul ider
Ḳapusında bu cihân şâhını dervîşlerüñ

9 Bu fenâ câhı ḳamu çâha ṣayar hîç bilür
Göre bilen o beḳâ câhını dervîşlerüñ

10 Kim göñül gözile cân gögine ḳılmasa naẓar
Nice görsün güneş ü mâhını dervîşlerüñ

11 Ġayrı fikrini bular göñline ḳoymadı velî
Tañrı ẕikri açar efvâhını dervîşlerüñ

12 Çoġ olur keşf ü kerâmât u vilâyetleri lîk
Yoġ olur kâẕibi vü kâhini dervîşlerüñ

13 Bu Kemâl Ümmi sever cân u göñülden ḳamusın
Nîçemâ kim varımaz râhını dervîşlerüñ

14 Ḥaḳ oları seveni anda bile ḳoparıcaḳ
Nite maḥrûm ide hem-râhını dervîşlerüñ

15 İ Ḥaḳ ol gerçek erenler yüzi ṣuyı ḥaḳıçün
Sen oñar yola bu gümrâhını dervîşlerüñ

---

8 / Şu: Şol MC
9 / câhı ḳamu: câhını hep MC
// o: ol BU1
10 // güneş: ḳamer MK1, BU1, FB
11 / Ġayrı: Ġayr MC / fikrini: fikrin BU1, FB
12 Beyit MC'de yoktur.
// kâẕibi vü: kâẕib ü BU1
13 // Nîçemâ kim varımaz: Nîçemâ varamazam MK1
14 Beyit yalnız MC'de vardır.
15 / ḥaḳıçün: ḥaḳḳıçün BU1
// yola: FB'de yok

85

Fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün

1 ‘Işḳıla her kim viṣâlin isterise yârınuñ
Faṣl olur her varlıġından bu günüñ hem yarınuñ

2 Ẕâtı gören ṣâyesin deryâya iren ḳaṭresin
Ḳodı hem Naḳḳâş'ı bulan naḳşını dîvârınuñ

3 Uçmaġ'a ḳılmaz naẓar hem Ṭamu'dan ḳılmaz hazer
Ḳankı ḳul kim ‘âşıḳdur Pâdişâh dîẕârınuñ

4 Sen daḫı Allah içün ḳıl ‘âşıḳısañ ṭâ‘atı
Ne ḳıl Uçmaġ'ın umup ne ḳorḫusıçün nârınuñ

5 İ kişi ḳıl her işi li'llah u fi'llah bî-ġaraż
Bir marażdur ol ġaraż kim ḥalli yok düşvârınuñ

6 Ṣaḳla dîn Baġdâdı içinde ‘amel zenbîlini
Düşmesün cengine sermâyeñ riyâ ‘ayyârınuñ

7 Dem-be-dem ṣuvarmayınca çeşme-’i iḫlâṣıla
Yimişi bitmez ‘ibâdet bâġınuñ eşcârınuñ

8 Devlet anlaruñ ki ḳadrin bile żâyi‘ ḳılmaya
Fürṣatını tevbe vü tevfîḳ ü istiġfârınuñ

9 Gel bu ġaflet panbuġını cân ḳulaġından çıkar
Tâ ki ma‘nîsin ṭuyasın evliyâ esrârınuñ

85

MC(69.a), MK1(74.b), AÖ1(115.b), BU1(107.b), FB(279)

1 / yârınuñ: varınuñ BU1
// olur her: olsun MK1 / günüñ hem: günile MK1, günüñ BU1
2 Beyit MC'de yoktur.
/ ṣâyesin: sanasın BU1, FB / iren: irem FB / 1.mısra MK1'de: Ẕâtı gören ṣâyesin ḳaṭresin deryâya iren
3 / ḳılmaz: itmez MC / hem: her kim AÖ1
5 / li'llah u fi'llah: fi'llah li'llah AÖ1, BU1
9 / panbuġını: penbesini MK1

10 Mâl ü fażl u câhıla dünyâda h̲od-bîn olma kim
Key metâ'ı meskenetdür âh̲iret bâzârınuñ

11 Bil ḳavî bünyâd anuñdur kim beḳâ mülkin yapar
Pâyidâr olmaz binâsı fânî ev mi'mârınuñ

12 'Âşıḳa ma'şûk yolında 'âr u nâmus perdedür
Terkin urmayınca yâre kimse irmez 'ârınuñ

13 Ger ḥisâbından 'az̲âbından ḳılursañuz hazer
Pes ḳanâ'at ḳıluben az nesne birle barınuñ

14 Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz dah̲ı anı yiñ içüñ anı géyüñ ṣarınuñ

15 Kimse hîç âzâd u fâriġ şâz̲ u h̲urrem olmadı
Ġuṣṣasından giçmeyince rûzınuñ ṭâvârınuñ

16 Z̲ikr ü fikr ü cidd ü cehd ü ṣıdḳ u 'ışḳ u z̲evḳ u şevḳ
'Âdeti vü azıġıdur 'ışḳ eri bîdârınuñ

17 Mihneti ṭarta kime kim tâ ebed râḥat gerek
Ni'meti arta eger şükrin bilürse varınuñ

18 Her ki dermân isterise derdi ḳılsuñ ih̲tiyâr
Zîre kim tîmârı dertdür 'ışḳ eri bîmârınuñ

---

10 / fażl: mülk MK1
11 / yapar: yapa MK1
// fânî: BU1'de yok
12 / yolında: yolından AÖ1
// yâre kimse: kimse yâre MK1
13 // ḳıluben: eyleyüp MK1 / birle: ile MK1, AÖ1, BU1, FB
14 / Enbiyâ vü evliyâ: Evliyâ vü enbiyâ FB
// yiñ: yiyüñ FB
16 / cehd ü: BU1'de yok
17 / tâ ebed râḥat: râḥatı ebed FB
// bilürse: ḳılursa MC
18 // kim: ki BU1

19 Ḳahr-ı düşmenden ḳaçan bulmadı bulmaz luṭf-ı dost
Gül seven bülbül gibi zaḫmına ḳalmaz ḫârınuñ

20 Ġadr ü mekr ü siḥre düşmekden ḳaçarsañ i ‘azîz
Terkin ur ġaddârınuñ mekkârınuñ seḥḥârınuñ

21 Ġaybetinden giç bu ḥalḳuñ aġzuñı yum gözüñ aç
Heybetinden ḳorḳarısañ dû-cihân Cebbârınuñ

22 Münkirüñ inkârınuñ yoḳdur ziyânı kimseye
Kendüyedür aṣṣısı hem mü’minüñ iḳrârınuñ

23 Ḫayr u şer kim ne ekerse girü anı biçiser
Dânesi ġayrına degmez kimsenüñ anbârınuñ

24 Ekmedin biçem diyenler aḥmak olur zîre kim
Tek ekenler biçebilsün ḥâṣılın a‘mârınuñ

25 Hiç baḫil Uçmaġ'a girmez zâhid olursa daḫı
Aṣṣısı yoḳdur seḫâsuz ṭâ‘at u eẕkârınuñ

26 Bu degirmende gelenler ögünür dün gün hemân
Farḳı yok arpa vü ṭaru buġday u çavdarınuñ

27 Derdüñoldukça devâ ol Ḫâliḳ'uñdan iste kim
Nef‘i yokdur saña ḫalḳuñ ḳılduġı tîmârınuñ

28 Dâyim añ yazuḳlaruñı âhıla dök göz yaşın
Zâr ḳıl kim ol işikde ḳadri ḫoşdur zârınuñ

29 Bülbüliseñ gel temâşâ ḳıl ma‘ânî bâġını
Gülleri bu ma‘rifetdür cem‘iyet gül-zârınuñ

---

20 / ḳaçarsañ: saḳınġıl FB
21 / yum: vü AÖ1
22 // aṣṣısı: aṣṣı BU1
23 / kim ne: ne kim MC / ekerse: gerekse FB
// ġayrına: ġayriye MK1
26 // yoḳ: yokdur BU1/ vü ṭaru buġday u: vü buġday u ṭarı MC/ buġday: buġda AÖ1
27 / ol Ḫâliḳ'uñdan iste kim: Ḫâliḳ'dan iste kim müdâm FB
// ḳılduġı: itdigi MC

30 Bâġubân bul ṭaġ aġacı gibi olma kim anuñ
Terbiyetsüz bitdügiçün ṭadı yokdur nârınuñ

31 Her kimüñ kim ʻilmi birle ḥilmi yoḳ ḳılmaz ʻamel
Ḫalḳa hiçte'siri yoḳdur pendinüñ güftârınuñ

32 Ol ki sever düşmenini genc sanur rencini
Vay zehî ebleh kim adın mâl urupdur mârınuñ

33 Âdemi murdâra ṭâlib hergiz olmaz illa kelb
Terkin urdı dînin arı isteyen dînârınuñ

34 Ḳande kim seg cîfe bulsa yir ü yirmez ḥırṣıla
Hiç ḳatında farḳı yokdur müsmil ü murdârınuñ

35 Dünye sevmek her ḫaṭânuñ başıdur dir Muṣṭafâ
Terk it anı ger ṭutarsañ ḥüḳmini aḫbârınuñ

36 Andan umarsañ şefâʻat żâyiʻ itme sünnetin
Ümmetiyseñ ol ḳamu ʻâlemlerüñ Muḫtârınuñ

37 ʻÂşıḳam dirsin girü dünyâ seversin cânıla
Girtû ʻâşıḳlar sever mi ġayrını dil-dârınuñ

38 Sevmezem dirseñ ya n'eyler sende bu ḥırṣ u ṭamaʻ
Çün çıḳarupsın göñülden mihrini aġ-yârınuñ

39 Ṣâdıḳ oldur kim ḳamu daʻvîde maʻnî göstere
Kâẕib oldur kim sözine nisbeti yok kârınuñ

---

30 / gibi: bigi BU1
// yoḳdur: olmaz MK1 / nârınuñ: bârınuñ AÖ1
31 // hîç: AÖ1'de yok
33 / ṭâlib hergiz: hergiz ṭâlib MC, AÖ1, FB
// dînin arı isteyen: dînin arı dileyen MK1, dîn erenleri olan BU1, dîn eri dileyen AÖ1, FB
34 // müsmil: bismil MK1
35 // it: id MC
37 / dünyâ: ġayrın MK1
38 // çıkarupsın: çıḳarasın FB
39 / daʻvâda maʻnî: maʻnîde daʻvî BU1

40 Kişiler var kim dem urur cân u baş terk itmege
Lîki ḳıymaz bir teline cübbe vü destârınuñ

41 Bu Kemâl Ümmî gibi aġ-yârı sevmeñ siz daḫı
Yârı isteñ mâ-sivâ'llah sevgüsinden arınuñ

42 Her ki bu gün gördi Yarın ol görür yarın daḫı
Gözüñ aç kim bu günüñe göredürür yarınuñ

86

Fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün

1 İ şular kim ṭaʿn u inkâr u su'âl
Ḳıluben dirsiz nedür bu vecd ü hâl

2 Dilile kim ḥall ider bu müşkili
Lîki diñleñ bir niçe żarb-ı mis̱âl

3 Hiç sözile añlanur mı ṭatmadın
Her acı vü ṭatludaġı ṭad u dâl

4 Vaṣfıla añlada mısız ṭadını
Şuña kim hiç yimedi ʿömrinde bâl

5 Varıdı giçmiş zamân içre meger
Bir ev içre ṭolu bugday bir çuval

6 Andan ev ıssı birez buġday alur
Tâ ki ṣaç içre ḳavura i ricâl

---

40 / cân u baş: baş u cân MC
41 / gibi: bigi BU1, AÖ1'de yok
42 // göredürür: göredür hem FB

86

MC(136.a), MK1(47.a), BU1(73.a), FB(173), İÜ1(87)

1 // dirsiz: dirler MC
3 / sözile: dilile İÜ1
4 / añlada mısız: añla dimsiz İÜ1
// hiç yimedi ʿömrinde: ʿömrinde hîç yimedi İÜ1
6 / birez: biraz BU1, FB

7 Altına od urdı çün kim ḳızdı ṣac
Başladılar ḳalḳımaġa bî-mecâl

8 Bu çuvaldaġılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl

9 Didiler kim hey ne ġavġadur size
Diñ neden oldı mübâh işbu vebâl

10 Bile bitdük bile düşdük ẖırmana
Bile sürdük sizüñile mâh u sâl

11 İşbu ḳabda bile ṭururken henüz
Şimdi kim ḳılduñuz anda intiḳâl

12 Size ne keşf oldı şol arada kim
Çaġrışırsız ḳalḳışuban bî-melâl

13 Sacdaġılar anlara eydür bizüm
Ne işümüze gerek baḥs̱ ü cidâl

14 Çünki ḥaldaş olmaduñuz siz bize
Bâri virmeñ ṭa'n urup infi'âl

15 Ḥâlümüzi bilimezsiz ḳâlile
Bu maḳâma ḳaçan irür ol maḳâl

---

7 // ḳalḳımaġa: ḳalġımaġa FB
8 // inkâr: teşvîş MC
9 / size: bular MC
// mübâh işbu vebâl: size pes işbu ḥâl MC
10 // sürdük: İÜ1'de yok
11 // Şimdi: Çünki MC / anda: ṣaç üzre MC
12 / şol: MC, FB
// çaġrışırsız: Çıġrışırsız MK1 / ḳalḳışuban bî-melâl: ḳalġışup (İÜ1'de ḳalġıyup) bî-ihtimâl MK1, BU1, FB, İÜ1
13 / eydür: eyder İÜ1
14 // virmeñ: urmañ İÜ1 /urup: idüp İÜ1
15 // irür: irer İÜ1

16 Hiç geñüñüzle midi şimdiye dek
Size bu ḳamu nüzûl u irtiḥâl

17 İḫtiyârî ṣanmañuz bu işleri
Iżṭırârîdür bize bu her fi'âl

18 İşbu sırrı ṭaşradan ṣormaġıla
Añlamak size ḥayâl ender ḥayâl

19 Siz daḫı bizüm ḳatumuza gelüñ
Kim bilesiz ḥâlümüzi bî-muḥâl

20 Bizi oddur geñlü geñsüz oynadan
Ger ḥarâm eydüñ siz aña ger ḥelâl

21 Her kimüñ kim bâṭınına düşe 'ışḳ
Ẓâhirin ḳılur ḫarâb u pây-mâl

22 Kimse ḥâlin kimse bilmez girüden
Gelmeyince başına i ḫoş ḥiṣâl

23 Kendülerden midür ay u güneşe
Ṭoġmaġ u uyaḳmaġ u bedr ü hilâl

24 Cem' içinde şem' içün pervâneler
Görüben düşüp yaḳarlar perr ü bâl

25 Az yanan andan cüzâ düşer girü
Külli yananlar bulur ḳurb u visâl

---

16 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ geñüñüzle midi: geñüñüzle mi idi FB
18 // ḥayâl: maḥyâl BU1, FB
19 // Kim: Ne MC
20 / oddur: otdur BU1
23 / Kendülerden: Kendüler BÜ1
// uyaḳmaġ: ṭolunmak MK1, uyanmaġ BU1, uyuḳmaġ İÜ1
24 / içün: çün BU1, FB
25 / andan: yine FB / girü: yine MC
// Külli: Hep MC / bulur: bulısar MC

26 Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Muṣṭafâ yüzinde gördügin Bilâl

27 Ṣıdḳıla görenler iḳrâr eyledi
Yolına terk itdi cân u mülk ü mâl

28 Görmedi hem Yûsuf'uñ ḳardaşları
Ol Zelîḫâ gördügi gibi cemâl

29 Anadan gözsüz ṭoġan añlaya mı
Şerhile aġ kara vü gök ṣaru al

30 İremeyen sırrına dervişlerüñ
Göremez ṭaşında illâ ḫırḳa şâl

31 İ bilen (men lem yazuḳ lem ya'rifük)
Lafz u ma'nîsin ne ḥâcet ḳîl ü ḳâl

32 Çoḳdurur ṣûfî vü ṣâfîde ṣafâ
Yoḳdurur dervîş olanda mekr ü âl

33 Şeyḫi dilinden cevâb eydür size
Kend'özinden söylemez Ümmî Kemâl

34 İ Kerîm ü ẕü'l-Celâl ü ẕü'l-Cemâl
İ Raḥîm ü ber-Kemâl ü bî-zevâl

35 Ol meşâyiḫdan bizi ḳılma cüẕâ
Du-cihânda i Ḥaḳîm ü lâ-yezâl

---

27 // 2.mısra MC'de: Yolına eyledi terk cânıla mâl
28 / Görmedi hem: Göremedi MK1, Görmediler FB, İÜ1
// Ol: Şol MC / gibi: bigi BU1
29 // aġ ḳara vü gök: aġ u ḳara gök MK1, BU1, FB, İÜ1
30 / İrmeyen: İrmeyenler FB
// illâ: MK1'de yok
32 / ṣûfî vü ṣâfîde: şol ṣafî ṣûfîde MC, ṣûfî vü ṣâfî vü İÜ1
33 / Şeyḫi: Şeyḫ MK1 / eydür: ider BU1, eyder İÜ1
34 İÜ1'de 34. ve 35. beyitlerin 2.mısraları yer değiştirmiştir.
// ber-kemâl: pür-kemâl İÜ1

87

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 'Aceb ne ġarra olupsın cihâna Ümmi Kemâl
Ṣakın ki degme kemâlüñ olur ṣoñında zevâl

2 Serâba ṣusama yil ḳovma nârı nûr ṣanma
Türâb olur ṣoñı yâd eyle yañlış itme ḫayâl

3 Bu bî-vefâ vü fenâ dünyeden vefâ ummaḳ
Zehî ḫamâḳat u ġaflet zehî ḫayâl-i muḥâl

4 Ne geldügine sevin vü ne gitdügine yirin
Bu hîç nesneyiçün ḫâṭıruñda ṭutma melâl

5 Tene'ümi ḳo yiter nefse bir ḳuru ḳorṣa
Ḥarîr ü kemḫâ neyiçün kifâyet eyler şâl

6 Sen i ḥarâmi ḥarâmı ne yirmeyüp yirsin
Ki ulular yimedi buldılarsa daḫı ḥelâl

7 Çıḳar faḫır ṭonını gey faḳır ṭonın bir gün
Gelüp ölüm döşeginden çıḳarmadın ġassâl

87

MC(46.b), MK1(27.a), BU1(47.b), FB(112), AE2(74.a)

1 / olupsın: olursın BU1
// olur ṣoñında: olur yolunda BU1, ṣoñında olur AE2

2 / Serâba ṣusama: Serâbı ṣu ṣanma BU1
// olur ṣoñı: olasını MK1, ola ṣoñı BU1, FB, olasın AE2 / yâd: AE2'de yok

3 / dünyeden: dünyâdan AE2

4 / vü: BU1, FB ve AE2'de yok

5 / ḳo: ḳo ki MK1, BU1, FB, AE2 / yiter nefse: nefse yiter AE2 / bir: MK1, BU1, FB ve AE2'de yok
// neyiçün: n'içün çün MK1, n'eyler çün BU1, içün FB, n'içündür AE2

6 / ne: MK1'de yok
// Ki: Kim AE2

7 / faḫır: faḫr MC, MK1, BU1, FB / faḳır: faḳr: MC, BU1, FB / bir gün: ki añıla MK1, giyingil BU1, ki añla FB, AE1
// döşeginden: döşeginde AE2

8 Şu Şâh-ı Bâḳi'ye ḳul ol ki olmaya ma‘zûl
Şu Mâh-ı Bedr'i gözet kim yoġ aña naḳṣ u zevâl

9 Ḳanâ‘atı saña dâyim ṣanâ‘at idini gör
Dileriseñ ki bulasın bekâ ẖazîne-'i mâl

10 Cihâd-ı ekbere ḳaṣduñ varısa i dervîş
Hemîşe nefsüñile ḳılı gör ġazâ vü ḳıtâl

11 ‘Aceb ‘adûlaruñiçün ne ẖoş durışursın
Çü saña dost degüldür bu mâl ü ehl ü ‘ayâl

12 Özüñ siñekden alu yazuġuñ cebelden ulu
Yiter götür ḳaderüñden aġır yüki ḥammâl

13 Çü kendü nefsüñ itinden zebûn u ‘âcizsin
Ṭap eyle da‘vi-i Afrâsiyâb u Rustem ü Ẕâl

14 Dükeli fi‘lüñi her ḳavlüñe muvâfıḳ ḳıl
Nifâḳ olur eger olmazsa ḳâlıla ẖoş-ḥâl

15 Eger bilüñ varısa imdi ḳîl ü ḳâlı unut
Niçe niçe bu kuru ḳîl ü ḳâl ü baḥs̱ ü cidâl

---

8 / bâḳiye: bâḳi AE2 / ki: kim AE2
// mâh: şâh AE2 / kim: ki MK1, AE2 / yoġ: yoḳdur AE2 / aña: anda MK1 / zevâl: hilâl MK1, BU1, FB
10 / Cihâd-ı ekbere: Cihâd itmege AE2
// ḳılıgör: ḳıla gör MK1, ḳıluñuz BU1
11 Beyit AE2'de yoktur.
/ ẖoş: çoḳ MK1, BU1, FB
// mâl ü: BU1'de yok
12 / Özüñ siñekden: Ünüñ süñüñden MK1 / cebelden: ṭaġdan AE2
// götür: FB'de yok / ḳaderüñden: ḳadrüñden BU1, FB / yüki: yük MK1, AE2 / ḥammâl: i ḥammâl MK1, BU1, FB, AE2
13 // Rustem ü Ẕâl: Rustem-i Ẕâl MK1, BU1
14 // olmazsa: olmazise BU1, FB
15 / ḳîl ü ḳâlı: ḳâl ü ḳîlı AE2

16 Niçe niçe bu ġurûr u sürûr u fısḳ u fücûr
Ya nîçe ‘afv ola sehv ü ḫaṭâ vü cürm ü vebâl

17 Niçe niçe ḥased ü ḥırṣ u kedd ü buḫl u ṭama‘
Ya nîçe bir ġaraż u kibr ü cevr ü ẓulm ü żalâl

18 Niçe niçe bu nifâḳ u riyâ vü süm‘a vü zerḳ
Ya nîçe setr olısar ġadr u mekr ü fitne vü âl

19 Elüñ bir eyü ‘amel ḳılmadın Ḥaḳ'a lâyıḳ
Dilüñ ṣatar anı bâzâr içinde çün dellâl

20 Ne yol varıbilesin çün muḥabbet-i dünyâ
Ayaġ u boynuña olmış selâsil-i aġlâl

21 Ḳısalduġınca bu ‘ömrüñ uzandı tûl-ı emel
Ḳarardı göñlüñ ü bitüñ aġardı ṣaç u ṣaḳal

22 Baṣıldı nefsüñe cânuñ tenüñi semirtdüñ
Dükendi ḳalmadı ḫayruñ çoġaldı şerr ü żalâl

23 Çü rızḳ u ‘ömr ü nefes dükene daḫı artmaz
Ḳaçan ki irişe virmez ecel kişiye mecâl

---

16 / sürûr: şürûr MK1 / AE2'de 1.mısranın ilk üç kelimesinden sonrası siliktir.
// vebâl: bâl MC
17 / buḫl: nîçe AE2
// AE2'de 18. beytin 2.mısrası 17. beytin 2.mısrası olarak kayıtlıdır.
18 Beyit AE2'de yoktur.
/ Niçe niçe: Ya niçe MC / nifâḳ u riyâ: riyâ vü nifâḳ MK1 / 1.mısra FB'de:
Niçe niçe bu fiġân-ı dil ü süm‘a vü zerḳ
// Ya: Ne MK1 / olısar: ola MC
19 / Ḥaḳ'a: Ḥaḳḳ'a BU1, FB
20 // Ayıġ u: Ayaġı BU1
21 Beyit MC'de yoktur.
22 // şerr ü żalâl: su’ u żalâl MK1, BU1, żu’-ı żalâl FB, su’-i ḥiṣâl AE2
23 / rızḳ: zerḳ FB / ‘ömr: ‘ömür AE2 / nefes: nefs FB, AE2

24 Nice cevâb idisersin ḥisâbuñ it irden
Sinüñde her nefesüñden ḳılurlarısa su'âl

25 Ger âḫir Uçmag'a uçmaga varısa hevesüñ
Ṣalât u ṣavmı dün ügün idini gör per ü bâl

26 Bize bu ḫavf u ḫaṭarlar yirinde ne gülmek
Çü bilmezüz ki ṣoñ ucı neye irer aḥvâl

27 Ola bu dünyede balsuz balâ vü aru delîm
Velî ki olmaya hiç arusuz balâsuz bal

28 Çamırlu göller içinde bulunmaz i baḥrî
Cevâhir isteriseñ gel ulu deñizlere ṭal

29 Yüzüm şu 'âşıḳ u ṣâdıḳlaruñ ayagı tozı
Ki yoldan ıramaz anları ḥubb-ı ḥüsn-i cemâl

30 Bu naḳşı sevme o Naḳḳâş'ı bulmag isteriseñ
Gözetme ag u ḳara gök şaru yeşil ḳızıl al

31 Egerçi Ṣâni'i ṣun'ıla bildi bilenler
Velî ki sâliki egler ta'aşşuḳ-ı leb ü ḥâl

---

24 / idisersin: idersin MK1, AE2 / ḥisâbuñ it irden: ḥisâbuñı ger senden AE2 / it: BU1'de yok
// Sinüñde: Senüñde MK1, BU1, FB

25 / Uçmag'a uçmaga varısa: varısa Uçmag'a FB / varısa: varsa AE2
// dün ü gün: dînüñe AE2

26 // bilmezüz: bilmezin BU1 / ki ṣoñ ucı: ṣoñ ucı kim AE2 / irer: ider MC, ire BU1

27 Beyit MC'de yoktur.
/ Ola: Ne ola AE2
// balâsuz: FB'de yok

28 // gel: MK1'de yok / deñizlere: deñize AE2

29 / şu: şol AE2 / 'âşıḳ: 'âşıḳlar MK1, FB
// ıramaz: ırmaz BU1, ırımaz AE2

30 / o: ol BU1, FB / isteriseñ: isterseñ BU1, FB, AE2

31 Beyit MC'de yoktur.
/ bildi: bilür FB
// sâliki: viṣâliñi FB / ḥâl: ḥayâl AE2

32 Şuña ki luṭf-ı cemâli ṭuş oldı ḳıldı ʻazîz
Ẕelîl ḳıldı kime kim yitişdi ḳahr-ı Celâl

33 Niçelerüñ ḳılur ol luṭf dal boyın elif
Niçelerüñ ḳılur ol ḳahrı elif boyın çün dal

34 Giçürmedüñ daẖı bir sâʻatuñı ṭâʻatıla
Ki giçdi bunca şeb ü rûz u ḥafta vü meh ü sâl

35 Meger ġurâb u kilâb ola ṭâlib-i murdâr
Ne ḥâcet ehl-i temiz âdemîye cîfe vü yâl

36 Gice seḥer ḳıluban ẖayrıla seḥerde mürîd
Murâdı yüzine baḳmak zehî mübârek fâl

37 Velî bayâġı velî kaẖt-ı iʻtiḳâd oldı
Sen iʻtiḳâdıla gel dime oldı kaẖt-ı ricâl

38 Toẖum biter mi ḳatı ṭaş u şôr yirlerde
Ya ẖod ṣınuḳ kab içinde ṭurur mı âb-ı Zülâl

39 İki cihân hevesinden kesil Kemâl Ümmî
Dilerseñ ki bulasın o Bir'e ḳurb u viṣâl

40 Bu ḳamu ʻâşıḳ u maʻşûḳ ʻışḳına müştaḳ
Zehî leṭâfet ü ḥüsn-i Cemâl-i celle Celâl

---

32 // Ẕelîl: Delîl FB / ḳıldı: ḳılur AE2 / yitişdi: yitişe AE2
33 / luṭf: luṭfı BU1, FB, AE2 / dal: dal u BU1 / boyın: boyını AE2
// ḳahr: ḳahrı BU1, FB, AE2 / boyın: boyını AE2 / çün: çü MK1, BU1 ve AE2'de yok
34 // u ḥafta: ḥafta MC, BU1, BU1, FB / vü: MC, BU1 ve FB'de yok / meh sâl: meh ü sâl BU1, FB
35 // yol: bâl BU1
36 / Gice: Giçe FB, AE2
// murâdı: murâd AE2 / mübârek: göñli mübârek FB
37 Beyit MC'de yoktur.
// gel: FB'de yok
38 / u: FB'de yok / şor: şorah MC / taş u şor: ṭaşlu ṣusuz AE2 / yirlerde: yirlerde yâyud FB
// yâhud: FB'de 1.mısra sonuna eklenmiştir.
39 / kesil: kesilgil AE2 / Kemâl Ümmî: Ümmî Kemâl BU1, FB, AE2

41 Me fâ ‘i lün fe ‘i lâ tün me fâ ‘i lün fe ‘i lât
Her işde fâ‘il ü muhtâr Hak'dur ol fe‘âl

88

Fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün

1 Er-rahîl i sâlik-i râh er-rahîl
Kim göñüldi kârübân gitdi delîl

2 Hey ne ġâfil fâriġ uyursın uyan
Hâżır ol kim gün kısadur yol tavîl

3 Merkebüñ aksaġ u yazuġuñ kesîr
Menzilüñ ıraġ u azuġuñ kalîl.

4 Bir kıla kılma nazar kalma girü
Yohsa baġlar yoluñı ol ince kıl

5 Yüküñi yeynildi gör i yol eri
Kim Mesîh'e ignesi oldı sakîl

6 Kâlile kalma vü kâlden hâle giç
Nîçe bir bu kuru bahs u kâl ü kîl

7 ‘Işkı tuyanlar olur dâyim ‘azîz
Hırsa uyanlar kalur hôr u hacîl

---

41 / 1.mısra AE2'de: Me fâ ‘i lün / fâ ‘i lât / me fâ ‘i lün / fâ ‘i lât
// Hak'dur: Hakdurur AE2 / ol fe‘âl: ola ef‘âl FB

88

MC(93.b), MK1(48.a), BU1(74.b), FB(176), AE1(65), AE2(30.a), İÜ1(90)

1 // kârübân: kârüvân AE2
2 / fâriġ: yatup AE1 / uyan: müdâm FB
3 // ıraġ: uzaġ AE2
4 // yoluñı: yola ki BU1 / ince: bir MC, MK1, BU1, FB, AE2, İÜ1
5 Beyit FB, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ yol: dîn MC
6 / kâlden: hâlden FB
7 / ‘ışkı tuyanlar: ‘ışka toyanlar BU1, ‘ışka uyanlar AE1, İÜ1
// kalur: olur MK1, İÜ1 / hôr u: dâyim İÜ1 / hacîl: żelîl MK1, AE1, AE2

8 Nîşe bu ḥırṣ u ḥased buẖl u ṭama‘
Rızḳuña çün Râzıḳ olmışdur kefîl

9 Şimdiye dek n'eyledüñ fikr it ki uş
Giçdi bunca gün ü ḥafta ay u yıl

10 Kendü ‘aybuñ añup aġla zînhâr
Ayruġuñ ‘aybına baḳup gülmegil

11 Kend'özinden kimse'i hiç görme kem
Yirüben yirinci olma sev sevil

12 Ḥilmile Âdem mükerrem oldı hem
Kibrile Şeyṭân merdûd u żelîl

13 Ġafletile fürṣatı fevt eyleme
Ṣoñ peşîmân aṣṣı ḳılmaz tevbe ḳıl

14 Derdimend ol kim ṭabîbi bulasın
Hiç devâya iremez illâ ‘alîl

15 Naḳş u renge ḳalma ol Naḳḳâş'ı sev
Gözleme aġ u ḳara ṣaru ḳızıl

16 Buẖlıla yutdı ‘Ad u Ḳârûn'ı yir
Terkile oldı hem İbrâhim H̱alîl

---

8 / Nîşe: Nîçe FB, AE1, AE2, İÜ1 / bu: bir AE1, AE2
9 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur
/ uş: sen İÜ1
10 / añup: añ u MK1, BU1, AE2, İÜ1, añ da FB / aġla: iñle MK1, iñile FB, añla İÜ1
// olmışdur: oldı FB
11 // Yirüben: Yirinen FB / yirinci: yirinc FB, yirici AE1
12 / hem: bil İÜ1
14 // iremez illâ: irmez illâ kim(AE2'de ki) AE1, AE2
15 / sev: bul MK1
// aġ u: AE1'de yok

17 Muṣṭafâ eydür ki girmez Cennet'e
Ne ḳadar kim zâhid olursa baḫîl

18 Fi sebîli'llah sebîl it mâlüñi
Kim bulasın havż-ı Kevs̱er sel-sebîl

19 Di (semi‘nâ vü ata‘nâ) Aḥmed'e
Her ne kim indürdi gökden Cebre'îl

20 (Len tenâlü'l-birre ḥattâ tünfiḳû)
Key işit kim buyurupdur ol Celîl

21 Ger dilerseñ iresin iḥsâna sen
Sevdigüñden Ḥaḳḳ içün terk eylegil

22 İki sevgü bir gönülde ṣıġmaya
İşbu söz gey mu‘teberdür bellü bil

23 Senligüñden giç ki aña iresin
Ḫâliḳ isterseñ ḫalâyıḳdan kesil

24 Ṭur Kemâl Ümmî tevekkül ḳıl Ḥaḳ'a
Yola gir kim oldurur ni‘me'l-vekîl

25 Kârübândan ḳalma yüri lenk lenk
Çün delîl oldı o Şâh-ı Erdevîl

---

17 / girmez: giremez BU1
// kim: AE1'de yok / olursa: olursa da AE1 / baḫîl: paḫîl BU1
18 // Kim: Tâ MC / bulasın: bulasız FB / sel-sebîl: selbil AE2
19 // Cebre'îl: Cebrâ'îl İÜ1
20 / ḥattâ: ḥaṭâ MC
// Key: Yig AE1 / buyurupdur: ne buyurdı MK1, BU1, ne buyurmışdur AE2
21 // terk eylegil: infâḳ ḳıl AE1, terk ḳıl AE2
22 // gey: ki FB
23 Beyit BU1'de yoktur.
/ giç: ḳaç İÜ1
// Ḫâliḳ isterseñ: Ḫâliḳ'ı isteriseñ FB
24 / Ḥaḳ'a: Ḥaḳḳ'a BU1
25 / yüri: girü FB, AE1 / lenk lenk: lenk ü lenk MK1, FB, AE1, AE2
// O: İÜ1'de yok

26 Degme aġız ne bilür söz ṭadını
Ehl-i dil añlar ne söyler işbu dil

27 Her ḳarınca vü siñek ḳurṣaġına
Hiç ṣıġar mı loḳma-'i arslân u fîl

28 İ Kerîm ü ẕü'l-Celâl ü ẕü'l-Cemâl
Ḳamumuza rûzi ḳıl ṣabr-ı cemîl

89

Fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lün
Fâ 'i lâ tün / / fa' lün

I*

1 N'ideyim bilimezem senüñile yâra göñül
Ki ṣapup yoldan uçarsın dün ü gün yara göñül

2 Neden ârâm u ḳarâruñ yoġ i hercâyi senüñ
Niçe bir yârı ḳoyup uyasın aġ-yâra göñül

3 Niçe bir nevḥa ḳılub ḥasret odına yanasın
Ya niçe âh u firâḳ odı seni yara göñül

4 Gözümüñ yaşı aḳar derdile ḳurur ṭudaġum
Çü ḥarâret düşer aġzumdagı ter yara göñül

---

26 // ne söyler işbu dil: ki ne söyler bu dil MK1, BU1, FB, İÜ1, neler söyler bu dil AE1, AE2
27 / Her: Hem MC
28 // ṣabr-ı: ṣabrun BU1

89

MC(84.b), MK1(80.b), MCON1(57.a), BU1(115.b), FB(314)

* I. ve V. bendler MC'de tek bir bend olarak kayıtlıdır.
1 Beyit MC'de yoktur
3 Beyit MCON1'de yoktur.
/ yanasın: yanayın MC
// âh u: bir bu MC
4 Beyit MCON1'de yoktur.
// ter: BU1'de yok

5 Meger ol Ḥayy u Raḥîm'üñ irişe merḥameti
Saña merhem yaḳa kim oñula bu yara göñül

6 Şâha yüz cân u başuñ varısa ḳurbân idüben
Yüz urup ḳapusına ṭapusına yara göñül

7 N'ola ger yoldaş olasın bu Kemâl Ümmi'yile
Ki becid durışavuz irişevüz yâra göñül

8 Cüste ḳıl iste duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i ḫasta göñül

II

9 ʿIşḳ elinden içeriseñ ṭolu peymâne göñül
Olasın tâ ebedâ ʿâşıḳ-ı mestâne göñül

10 Ḥubb-ı dünyâ mey-i Şeyṭân'dur içüb yime ḥarâm
Kim ḥelâl ola saña maşrab-ı meyḫâne göñül

11 İ havâ cemʿi içinde ṭamaʿ u şehvetile
Arzu vü şemʿine ḳarşu delü pervâne göñül

12 Bir cemâl iste ki hiç irmeye ḥüṣnine zevâl
Ḳalmadı ḥüṣn-i beḳâ Yûsuf-ı Kenʿân'a göñül

13 Bu sarây u huy u hây u ṭon u ṭay aṣṣısı ne
Çünki ḳalmadı cihân mülki Süleymân'a göñül

---

5 Beyit MC ve MCON1'de yoktur.
/ ol: o FB
6 Beyit MCON1'de yoktur.
// yara: vara BU1
7 / N'ola ger: Ger n'ola MC / olasın: olursan MC
// becid: becit MC
8 // i: bu FB
9 // tâ ebedâ: tâ ebed MCON1, sen tâ ebed FB
10 // Kim: Ki MCON1 / maşrab: şarâb MC
11 / havâ cemʿi: havâ-i cemʿ MCON1
12 // beḳâ: bahâ MC, MK1
13 / ṭon u: BU1'de yok
1.mısra MC'de: Bu sarây u ṭon u ṭay u hûy u hây aṣṣısı ne

14 Bu ḳamu düşmen içinde ḳanı bir maḥrem ü dost
Ya bu her dâm arasında ḳanı bir dâne göñül

15 Çün gelen giçdi giçer bunda ḳonan göçdi göçer
Ya bu ḳamu ḳuru ġavġa vü bu sevdâ ne göñül

16 Yâdı yâd eyleyüben bilişi unutmaġıla
Âşinâyiken olursın girü bîgâne göñül

17 Bü'l-ʿacebsin ḳamu ʿâlemde vü âdemde ʿaceb
Ola mı sencileyin bir daḫı dîvâne göñül

18 Bir dem olursın alûdan alu endîşeyile
Bir dem olursın ulu server-i yigâne göñül

19 Niçeye degin elüñden bu Kemâl Ümmi senüñ
Fürḳat u ḥasret odına ṭutuşup yana göñül

20 Cüste kıl iste duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i ḫasta göñül

III

21 İ dirîġâ ki seni bulımazam bende göñül
Nişe âzâde yürürken düşesin göñül

22 İ gehî yirde gehî gökde gehî ʿarşa aġan
İ gehî şâh u gehî ḫôca gehî bende göñül

23 İ gehî ʿaḳla uyan gâhi dönüp nefse uyan
İ gehî cânıla dem-sâz u gehî tende göñül

---

14 // dâm: âdem BU1
15 / Çün: Çü MK1 / göçdi: girü MC
16 / unutmaġıla: yâd itmek ile MCON1
17 / âdemde: âdem MCON1, âdem bir FB
18 // server-i yigâne: server ü yigâne MC, MCON1
20 / Cüste kıl: Ciddile MCON1 / derdi: ʿışḳı MCON1
// derd: ʿışk MCON1
21 // yürürken düşesin: yürürsin düş ahı MC
22 // ḫôca: ḫôvâce MCON1

24 İ gehî ṭaġda gehî baġda vü baġçada göñül
İ gehî evde gehî yazıda yabanda göñül

25 İ gehî şarḳa ḳılan ʻazmi gehî ġarbe dönen
İ gehî köşk ü serâda gehî kül-ḫânda göñül

26 İ gehî ḳarġayıla irte gice cîfe ḳovan
İ gehî bülbülile ḫoş gül-i gül-şende göñül

27 ʻAceb armaz mısın i dil niçe cünbüş ḥarekât
Ḳanı ârâmuñ ayâ ḳalbi perâkende göñül

28 Ne vaḳar u ne sükûnet buluram leyl ü nehâr
Ne ḳarâr u ne ferâġat görürem sende göñül

29 N'ola bir sâʻat eger ṭâʻat idesin bileme
Çıḳmadın fürṣat elüñden giresin bende göñül

30 Yine bir leẕẕete düşdi hevesüñ dünyede kim
Naẓaruñ yoḳ ḳamu şehd şeker ü ḳanda göñül

31 Lâ-mekânî sen unutduñ vaṭanuñ sevgüsini
Ki degül Ümmi Kemâl ili bu meskende göñül

32 Cüste ḳıl iste duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i ḫasta göñül

IV

33 ʻIşḳıla ger severiseñ o bir Allah'ı göñül
Ḳo ḳalanını unut şâhı şâhenşâhı göñül

34 Ṣıdḳıla faḳr u fenâ yolına ʻazm itdüñise
Ne işüñdür senüñ ayruḳ beg ü ispâhi göñül

---

24 / baġda vü baġçada: baḫçede vü baġda MK1
// evde: ovada BU1/ yazıda yabanda: yazı vü yabanda MC, MCON1, BU1, FB
27 / armaz: azmaz MCON1, BU1 / dil niçe: nîçe bu MC
29 // bende: pende MK1
31 / Lâ-mekânı sen: Lâ-mekân seyrin MC, Lâ-mekânîsin MCON1
32 / duruş: göñül BU1
1.mısra MCON1'de: Ciddile iste göñül durış derdi getür deste göñül
33 // ḳalanını: ḳalanın BU1
34 // ispâhî: sipâhî MC, FB

35 Ḫâliḳ'ı isteriseñ imdi ḫalâyıḳdan üzül
Dileme sîm ü zeri memleket ü câhı göñül

36 Gevher-efşânsın ayâ kân-ı cevâhir ṭoludur
Kehrübâ bigi ḳabûl eyleme her gâhı göñül

37 Div evi olma ki saña diyeler ḳalb-i selîm
Zîre sâfî dil olur Tañrı naẓar-gâhı göñül

38 İ gehî şems ü gehî ẕerre gehî mâh-ı münîr
İ gehî baḥr u gehî ḳaṭre gehî mâhi göñül

39 Bir nefes cehlile ne kendüyi ne ġayrı bilen
Bir nefes ʿilmile her nesnenüñ âgâhı göñül

40 Vaḳtidür imdi bugün kim olasın yig ciheti
İ ḳamu yol erinüñ her yaña hem-râhı göñül

41 Virdügi derdile yüz sür ulu dergâha müdâm
Tâ saña fâʿil ü ʿinâyet yite nâ-gâhi göñül

42 Hey ecel yitdi ʿamel ḳanı içe ṭûl-ı emel
Niçe bir senüñ elüñden ḳılayın âhı göñül

43 Ger refîḳ olmaziseñ bâri Kemâl Ümmi'yi ḳo
Uyalum mürşide bâşed varavuz râhı göñül

---

35 / üzül: özüñ FB
// zeri: zer ü MK1, MCON1, BU1, FB / memleket: milketi MK1

36 / Gevher: Güher MC / cevâhir ṭoludur: seḫâvet sen aḫı MC, cevâhir sen âḫir MCON1
// Kehrübâ: Kehribâr FB / bigi: gibi MC, MK1

37 // ṣâfî: sâhib FB

40 / bugün kim: FB'de yok / yig ciheti: yine yig cihet FB

41 / yüz sür ulu: okı(MK1 ve MCON1'de sür, BU1'de sen) yüz süri MC, MK1, MCON1, BU1
//: yite: ire MC

42 / 1.mısra MCON1'de: Gice gündüz iñilerem âh vâh u derdile
/ ḳılayın: ḳılayım MK1

43 / olmaz iseñ: olmazsañ BU1

44 Cüste ḳıl iste duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i ḫasta göñül

V

45 'Acabâ ḳandesin i 'âşıḳ u âvâre göñül
Bulımazam seni i ḫasta vü bî-çâre göñül

46 Ḳamular yâresinüñ çâresi var gerçi velî
Bu senüñ derdüñe hiç bulımadum çâre göñül

47 Ne 'aceb ḫasta ki bir demde gezer yiri gögi
Ne ṣaġa beñzedürem seni ne bîmâre göñül

48 Baña bir dem bu ṭarîḳ içre refîḳ olımaduñ
Meger aldar seni bu dünye-'i mekkâre göñül

49 Nefs-i marżiyye'i ḳoyup dün ü gün nefse uyup
Ne revâ kim olasın ṭâbi'-i emmâre göñül

50 Bellü ne uṣlu direm ne delüye beñzedürem
Seni bu dâr u diyâr içre ne deyyâre göñül

51 Bir nefes ḫalvet içinde bileme hem-dem iken
Bir nefes ṭaşra ḳaçarsın yine bâzâra göñül

52 İ müdâm ay u gün ile bile ṭoġan ṭolınan
Olmaduñ ḳuṭbıla s̱âbit sen i seyyâre göñül

53 'Aynuñı 'aynuña ṭut eyleme ġayrına naẓar
'Âşıḳ u ṭâlibiseñ ru'yet-i dîẕâre göñül

---

44 / derdi: 'ışḳa MCON1
// derd: 'ışḳ MCON1
45 / 'Acabâ: Bilmezem MCON1
// Bulımazam: Bulmazam MK1, Bilmezem MCON1, BU1, FB
47 / yiri gögi: yir ü gögi BU1
// beñzedürem: beñzedeler MK1, BU1, FB
48 // dünye-'i: dünyâ vü MK1, BU1
49 / nefse: ḥırṣa MCON1
50 / Bellü ne: Ne bellü BU1
51 / bileme: benümle MCON1
52 / bile: MCON1'de yok / ṭolınan: uyuġan MCON1, BU1, uyaġan FB
53 / eyleme ġayrına: ġayrına eyleme MC, eyleme ġayriyye MCON1

54 Sevdügüñ senüñiledür bile her ḳandeyiseñ
Irag̊ isteme anı sende yaḳîn ara göñül

55 Çün dil-ârâmı seven cân u dil ârâm idemez
Ki diler Ümmi Kemâl irişe dil-dâre göñül

56 Cüste ḳıl iste duruş derdi getür deste göñül
Dosta cüst irdi iren derdile i ḫaste göñül

90

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 Ḫaber virür işidenlere her nefes ḳâyil
Ki dünye varlığı bir gölgedür olur zâyil

2 Çün öñi nevḥa vü ortası renc ü ġam ṣoñı mevt
Pes aña 'âḳil olanlar ḳaçan ola mâyil

3 Dön i ḥarîf ölüm esrükligin ögüñe getür
Şarâb-ı ġafleti ṣaç içme tevbe ḳıl ayıl

4 Cihânda çünki faḳîr olduñ imdi ṣabr eyle
Hem âḫiretde ṣaḳın yoḫsul olma i 'âyil

5 Saña ne mülk ü ne mâl ü ne sîm ü zer ḳayusı
Çü câna ḳaṣd ide ṭurur ḳafanda 'Azrâ'îl

---

55 / Çün: Çü MCON1
// 2.mısra MC'de: Anuñ içün dilerem ki irişe dil-dâre göñül, MK1'de: Ki diler Ümmî Kemâl ire dil-ârâma göñül
56 Beyit FB'de yoktur.
/ Cüste kıl: Ciddile MCON1

90

MC(41.a), MK1(26.a), BU1(46.a), FB(108), HM(39.a)

1 // dünye: dünyâ MK1, BU1, FB, HM
2 / renc ü ġam: ġam u renc HM
// ḳaçan: niçe MC
3 // ayıl: il ayıl HM
4 / çünki: çünkim FB / imdi: FB'de yok
5 // ḳafanda: ḳaġanda? MC, BU1, ḳatuñda HM

6 Hem ol daḫı öliser ‘âḳıbet hem İsrâfîl
Ne ḫod diri ḳalısar Cebrâ’îl ü Mikâ’îl

7 Ölümi sinle vü Ḥaşr u Ṣırâṭ u Mîzân'ı
Çoġ añ unutma ki yoluñdadurur her hâyil

8 Ögüñce buñca ölenler ne resme cân virdi
Baḳ imdi ‘âkiliseñ ḳorḳ ‘ibret al bayıl

9 Ḥayıf ki ‘ömri Ḥaḳ emrine sürmedüñ bir dem
Ki giçdi buñca gün ü hafta ay u buñca yıl

10 Cihânda miṣl-i ġarîb ol ya yol geçici gibi
Daḫı ölümden öñ öl ehl-i sinleden ṣayıl

11 Ṭap eyle ġayrı ḳapudan su’âli i mes’ûl
Ol ol Kerîm ü Rahîm'üñ işigine sâyil

12 Neler varın göremezsin yoluñda Ümmi Kemâl
Gözüñe ġaflet-i dünyâ olupdurur ḥâyil

13 Çün irden uṣṣuñı dirşürmedüñ bu âfetden
Gerekse şöhretile cümle ‘âleme yayıl

---

6 / daḫı: HM'de yok
// ü: ne FB
7 Beyit MC'de yoktur.
/ Ölümi: Ölüm FB
// unutma: ü unutma FB / yoluñdadurur: yoluñdadur MK1, BU1, yoluñda FB
8 / Ögüñce buñca: Ögüñde buñca MK1, Ögüñde niçe BU1, FB, HM / ölenler: ölenlerüñ FB / virdi: virdügüni FB
9 Beyit MC'de yoktur.
/ emrine: emürine BU1 / sürmedüñ: sürmedüm MK1
// buñca yıl: yıl FB
10 // ehl: FB'de yok
11 / su’âli i mes’ûl: su’âl Ümmî Kemâl MK1 / 1.mısra FB'de: Ṭap eyle su’âli ġayriden i mes’ûl
// Ol ol: Ol sen ol BU1, Ol FB
12 Beyit MK1, BU1 ve FB'de yoktur.
// olupdurur: olupdur HM
13 / dirşürmedüñ: devşürmedüñ MC, MK1
// 2.mısra FB'de: Ümmî Kemâl gerekise şöhretile cümle ‘âleme yayıl

91

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Gel beru i nefse uyan tevbe ḳıl
Ġaflet uyḳusından uyan tevbe ḳıl

2 Ḳıl ḳamu ẖayrât u iḥsâna rücû'
Ez-heme ẕellât u 'iṣyân tevbe ḳıl

3 Oḳı ṭut (Ṭûbu ile'llah) âyetin
Nite kim buyurdı Fürḳân tevbe ḳıl

4 Ḥaḳ ne kim dir ḥaḳdurur (lâ-raybe fîh)
Çün getürdüñ aña îmân tevbe ḳıl

5 Yazuġum çoḳdur diyü kesme ümîz
'Afv olur olma perîşân tevbe ḳıl

6 Ḥaḳḳ'a dön ne deñlü ṣuçuñ varısa
Yarlıġar ol Ḥayy u Ġufrân tevbe ḳıl

7 Di müdâm (estaġfiru'llahe'l-'aẓîm)
Tâ ki raḥmet ḳıla Raḥman tevbe ḳıl

8 Tâ'ib ol kim tevbelü ḳullarına
Raḥmeti Şâh'uñ firâvân tevbe ḳıl

9 Ḳamu rencüñ bir devâsı var velî
Yazuġuñ derdine dermân tevbe ḳıl

91

MC(123.b), MK1(62.a), MCON1(62.b), BU1(92.b), FB(220)

1 / Gel beru: Dün ü gün MCON1
2 // ẕellât: ẕellet BU1 / 'iṣyân: ṭuġyân MK1
3 // Fürḳân: Ḳur'ân FB
4 / dir ḥaḳdurur: ḥaḳdur didi MC
// getürdüñ: getürdi BU1
5 / diyü: diyüb MCON1, BU1
6 / Ḥaḳḳ'a dön: Dön Ḥaḳ'a MK1, MCON1, BU1, FB
7 Beyit MC'de yoktur.
8 // Şâhuñ: Ḥaḳḳ'uñ MCON1, FB

10 Ol beḳâ milküñ yaraġın ḳıl hemân
Bu fenâ dünyâdan uṣan tevbe ḳıl

11 Ḳanı fermânuñ eger âzâdısañ
Ḳulısañ ol Şâh'a fermân tevbe ḳıl

12 Râḥat u raḥmet gerekse tâ ebed
Bu devir cevrine ḳatlan tevbe ḳıl

13 İ ḳarındaş gel ki bayramdur bugün
Atam anam saña ḳurbân

14 Ḳo gümânı gel beru iḳrârıla
Ḥaḳdur işbu sözüme ḳan tevbe ḳıl

15 Ger bizüm sözümüze ḳanmazısañ
Var dah̲ı ʻâḳillere ṭañ tevbe ḳıl

16 Cehdile nefsüñ divin öldürmege
ʻAḳluñı eyle Süleymân tevbe ḳıl

17 Aṣṣı ḳılmaz tevbesüz gidenlere
Mülk ü mâl ü dürr ü mercân tevbe ḳıl

18 Hey ecelden ġâfil olma ḥâżır ol
Gelmedin saña yaraḳlan tevbe ḳıl

19 Günde yüz kez tevbe ḳılıcaḳ Resûl
İmdi gel sen ṣad hezârân tevbe ḳıl

20 Maʻṣiyet gölinde ṭalup ḳalma gel
Maġfiret baḥrinde yıḳan tevbe ḳıl

---

10 / ḳıl: gör MCON1
12 / gerekse: dilerseñ MC, MCON1
17 / gidenlere: ölenlere MC
// Mülk ü mâl: Mâl ü mülk MC, MCON1, FB
19 / ḳılıcaḳ: ḳılurdı MCON1, ḳılıncaḳ BU1, ḳılınca FB
// gel sen: sen gel MCON1, BU1, FB
20 / gölinde: göline MCON1, FB / ṭalup: ṭâlib BU1, FB
// yıḳan: yeyḳan MK1, MCON1, FB

21 Şundan ilerü ki nez'a düşesin
Ḳaṣd-ı îmân ide Şeyṭân tevbe ḳıl

22 ('Accilû bi't-tevbe ḳable'l-mevt) didi
Muṣṭafâ ḳavline inan tevbe ḳıl

23 Pîr olam ḳılam dime şâyed saña
Nâgehân irişe hicrân tevbe ḳıl

24 Gel beru Şeyṭân'ı ḳahr it i cüvân
Kibri ko ez-dest-i pîrân tevbe ḳıl

25 Ad u ṣan u câh u şöhret gözleme
Dirlik eyle ölümüñ ṣan tevbe ḳıl

26 Ne ḳadar müşkil günâhuñ varısa
Ger dilerseñ ola âsân tevbe ḳıl

27 Ḫubb-ı dünyâ şerbet-i Şeyṭân'durur
Ḳan aḫı ḳan yiter iç ḳan tevbe ḳıl

28 Ger dilerseñ tizirek maḳbûl ola
Mürşid elin ṭut u andan tevbe ḳıl

29 Añ yazuḳlaruñı aġla dem-be-dem
İşüñ olsun âh u efġân tevbe ḳıl

30 Ġafletile giçdi 'ömrüñ i delü
Vaḳtidür aḫı bir uṣlan tevbe ḳıl

31 Fürṣatı fevt itme kim mevt iricek
Ne beg ü ḳul dir ne sulṭân tevbe ḳıl

---

21 Beyit yalnız MCON1'de vardır.
22 / didi: didi Resûl FB
23 / 1.mısra MC'de: Nev-cüvân ḳalam dime şâyed saña
25 / şöhret: manṣıb MCON1
26 / Ne ḳadar: Nâgehân FB
28 / tizirek: suçlaruñ MC, tiz hoş MCON1, BU1, FB
// Mürşid: Mürşidin MC

32 Ne eyüye ḥürmet itmişdür ecel
Ne yavuzdan ḳorẖar i cân tevbe ḳıl

33 Nîçe yazuḳ Bir Çalap'dan ḳorḳ aẖı
Daẖı Peyġamber'den utan tevbe ḳıl

34 Nîçe bir ḥayvân gibi (belhüm eżal)
Olasın i ġâfil insân tevbe ḳıl

35 Nîçe bir ẖubs̱ u mesâvî fuḥş u kiẕb
Ġaybet ü herze vü bühtân tevbe ḳıl

36 Nîçe bir beng ü şarâb u çeng ü sâz
Gündüz esrük gice ẖayrân tevbe ḳıl

37 Nîçe bir çok yimek ü içmek ḥarâm
Cürb ü şîrîn zîr ü büryân tevbe ḳıl

38 Nîçe bir ḥubb u cemâl ü ẕülf ü ḫâl
Meyl-i mâl ü ʿavret oġlan tevbe ḳıl

39 Nîçe bir ʿucb u riyâ vü sümʿa zerḳ
Hem ẖaṭâ vü sehv nisyân tevbe ḳıl

40 Nîçe bir fısḳ u fücûr u şerr ü şûr
Ẓulm ü cürm ü cevr ü ṭuġyân tevbe ḳıl

41 Yüri tevbe ḳapusı yapılmadın
Tiz giri gör i müsülmân tevbe ḳıl

42 Bâṭıl işden giç ögüñ başuña dir
Gözüñ aç urandur uran tevbe ḳıl

---

33 / yazuḳ bir: bir yazuḳ MC
35 / ẖubs̱: fuḥş MCON1 / fuḥş: ẖubs̱ MCON1
36 / çeng ü sâz: sâz u çeng MK1
37 // zîr: nân MC
40 / şerr ü şûr: şûr u şer ḳıl MCON1
// cürm ü cevr: cevr ü cürm MC

43 Gel ki yuyulsun ḳamu yazuḳlaruñ
Yirine yazılsun iḥsân tevbe ḳıl

44 H̱âliḳ'a dön ẖalḳa rüsvây olmadın
Ḳamu dürlü ‘ayb u noḳsân tevbe ḳıl

45 Uçmaġ'a uçmaġa olur perr ü bâl
Hem Ṭamu odına ḳalḳan tevbe ḳıl

46 Bir yanan bir kez daẖı yanmaz yarın
Ṣabr u faḳrıla bugün yan tevbe ḳıl

47 Ḥırṣ itin ‘ışḳ üzre gâlib ḳılmaġıl
Cânı ḳıl cism üzre arslan tevbe ḳıl

48 Tevbeye te’hîr yoḳdur zînhâr
Geçmedin bu ḳutlu devrân tevbe ḳıl

49 İ Çalap soñ demde yoldaşumuzı
Dîn ü îmânıla Ḳur’ân tevbe ḳıl

50 Al Kemâl Ümmî ögüdin şimdiden
Aṣṣı ḳılmaz ṣoñ peşîmân tevbe ḳıl

92

Fâ ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün
Fe ‘i lâ tün / / fa‘ lün

1 ‘Işḳ u sevdâyıla ṭolu derdem
Zârı ḳılup iñilerem her dem

2 Cigerüm başludur gözüm yaşlu
Âhıla mû-sipîd u rû-zerdem

---

43 / Gel: Tâ BU1
46 // Ṣabr u faḳrıla: Faḳr u ṣabrıla MC
47 / itin: atın MC, MCON1
49 Beyit MK1 ve BU1'de yoktur.
50 / ögüdin: sözini MCON1

92
MC(112.b), MK1(53.a), BU1(81.a), FB(192), İÜ1(103)

3 Kaçanısa bu dertden öliserem
Ki toġalı be-nevha pür-verdem

4 Bunca yanmak yakılmaġ içinde
Tañ budur kim henüz dahı serdem

5 Hiç bir iş işleyüp başarımadum
Ne zenem bellü ben ne hod merdem

6 Zâhirâ hoş u bâtına boşam
Sûfi-yi bî-safâ vü pür-kerdem

7 'Akl u cânum yolında nâ-dîde
Nefs ü cismüm elinde cevmerdem

8 Derd elinden şikâyet eylemezem
Aġladuġum budur ki bî-derdem

9 Ġayrı şâha n'içün idem kulluk
Çün ġulâm-ı O Vâhid ü Ferd'em

10 Nişe ayruk çiçekleri severem
Bu çemende çü bülbül-i verdem

11 Yâ Rab Ümmî Kemâl'e kıl yârı
Ki komaz yol varam ögüş perdem

12 Kesmedüm hiç ümîz fazluñdan
Gerçi kim mücrimem hatâ-kerdem

---

3 Beyit MC'de yoktur.
// pür-verdem: pür-derdem FB, perverdem? İÜ1
4 // kim: ki MK1, FB
5 // ben: vü MC, FB ve İÜ1'de yok
6 / hoş: hoşem MC
// 2.mısra MK1, BU1 ve İÜ1'de: Sûfî vü bî-safâ dil-kerdem
7 // cevmerdem: cömerdem MC, FB, İÜ1
8 //Aġladuġum budur ki: Budur aġladuġum ki MC
9 // Çün: Çü MC / o: ol FB
10 / Nîşe: Niçe İÜ1
12 /Kesmedüm:Kesimen MK1,Kesümezem BU1,İÜ1,Kesmezem FB/ümîz:ümîzi MK1,BU1,İÜ1 // kim: kiBU1/ mücrimem: mücrim ü MK1,BU1,FB,İÜ1

93

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün
Fe 'i lâ tün / / fa' lün

1 İ dirîġâ diriġ ki maġrûram
Bu cihâna ḥarîṣ ü maḥṣûram

2 Ṭâ'ata 'âcizem fesâda ḳavî
Şerre nezdîk ü ḫayr işe dûram

3 Ḥaḳ işe süst ü bâṭıla gey cüst
'Aḳla ser-keş bu nefse me'mûram

4 Bâṭına ḫuşḳ u boş u vîrânam
Ẓâhirâ gerçi ḫoş u ma'mûram

5 Hergiz iḫlâṣıla añılmaz adum
Zerḳıla ḫalḳ içinde meşhûram

6 Ḥâl ü ma'nîde ḳamudan kemter
Ḳâl ü da'vîde Şeyḫ Ṭayfûr'am

7 Bunca ḫavf u ḫaṭarlar içinde
Vay ne ġâfil ḳulam ki mesrûram

8 Gözlerüm il 'uyûbını gözler
Kendü 'aybumı görmege körem

93

MC(102.a), MK1(51.a), BU1(78.a), FB(185), AE1(126), AE2(73.a), İÜ1(97)

1 // maḥṣûram: maḥrûram AE1, maḥrûmam AE2, İÜ1
3 Beyit AE1'de yoktur.
/ gey: BU1'de yok
4 // Ẓâhirâ: Ẓâhire AE2 / gerçi: egerçi BU1
6 // da'vîde: ma'nîde MK1, BU1, FB, İÜ1
7 / içinde: içinde kim BU1
// ḳulam: ḳulın MC / mesrûram: meşrûram AE2
8 / il 'uyûbını: ilüñ 'aybını AE1, il 'aybuñı İÜ1

9 Ġaflet-i dünye sücüsin içeli
Her gice mest ü ṭañla maḫmûram

10 Fi‘le zenbîl içre gey ‘ayyâr
Ḳavle Baġdâd içre Manṣûr'am

11 Hiç ṭabîb idemez baña tîmâr
Ben ‘aceb nîçe ḫasta rencûram

12 ‘Adl iderse mu‘azzebem fi'n-nâr
Fażl iderse ne ġam çü maġfûram

13 Adum Ümmî Kemâl özüm noḳṣan
Cem‘ içinde çü şem‘-i bî-nûram

14 ‘Aybumı açma ḫalḳa i Settâr
Nite kim şimdi gizlü mestûram

15 Ṣuçuma münṣif ü muḳırrem kim
Başdan ayaġa ‘ayb u ma‘zûram

---

9 / dünye: dünyâ MK1, BU1, FB, AE1, AE2
10 / ‘ayyâr: ‘ayyâram MC, BU1, ‘ayyâra AE2 / İÜ1'de 9. ve 10. beytler arasına bir başka manzumeye ait şu beyit alınmış, bir başka yazıyla sonradan "Maḥallinde degidür" kaydı konmuştur:

Ṣol yola ki göñüldi atañ anañ
Sen daḫı ol yola göñüldüñ dut (bkz.42/6)

11 / tîmâr: dermân FB, ilâc İÜ1
// niçe: İÜ1'de yok / niçe ḫasta: ḫasta niçe FB
12 // çü: İÜ1'de yok
13 / Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî AE2 / özüm: işüm AE1, AE2
// bî-nûram: pür-nûram AE1
14 // Nite kim: Niçe İÜ1
15 Beyit AE1'de yoktur.
/ kim: ben MC, ger AE2, ki İÜ1
// ‘ayb: ‘ayub BU1, İÜ1'de yok

94

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ göñül uyan ki uş irdi ölüm
Dünyede kime amân virdi ölüm

2 Yidi iḳlîme ḥüküm sürenlere
Taññı emrile ḥüküm sürdi ölüm

3 İ niçe ṣâḥib-ḳırân serverlerüñ
Taḫtın alup leşkerin ḳırdı ölüm

4 İ niçe ser-keşleri ḳıldı zebûn
Kim bize hîç gelmeye dirdi ölüm

5 Bâġ ü mülk ü yir bizüm diyenleri
Yurtlarından gör nice ırdı ölüm

6 İ niçe şinlikleri ḳıldı ḫarâb
Hem ısuz ḳodı niçe yurdı ölüm

7 Ehl-i dünyâ bunca yıllar yapduġın
Bir dem içre yıḳdı yımırdı ölüm

94

MC(66.a), MK1(42.a), BU1(67.a), FB(158), HM(57.b), AE1(69), AE2(35.b), İÜ1(75)

1 / ki: İÜ1'de yok
// Dünyede: Dünyâda HM / kime: hiç kime FB
2 / sürenlere: sürenler İÜ1
// ḥüküm: ḥükmin AE1
4 Beyit AE2'de yoktur.
/ ser-keşleri: ser-leşkeri MK1, leşkerlerin AE1
5 / Bâġ: Mâl MC
// Yurtlarından: Yirlerinden BU1 / ırdı: ayırdı HM, sürdi AE1, AE2
6 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
7 / yıllar yapduġın: yıl yapduġını FB
// yıḳdı: yaḳdı HM / yımırdı: yımurdı MK1, FB, AE2, yumurdı HM, AE1, İÜ1

8 Şu ḳapu kim ḳapucılar varıdı
Hiç birine ṭañmadın girdi ölüm

9 Ṭon u ṭayın ḳıldı tâbût u kefen
Hem sarâyın sîne degşürdi ölüm

10 Nîçelerüñ yüzine güldi cihân
Nîçelerüñ defterin dürdi ölüm

11 Ne eyüye ḥürmet itmişdür felek
Ne bu ẖalḳuñ yatlusın yirdi ölüm

12 Cümle ẖalḳı yir henüz ṭoymaz bu yir
Yiyiser her neyi kim yirdi ölüm

13 Günde yüz biñ dürlü dirnek ṭaġıdup
Birin ikin sinleye dirdi ölüm

14 Şâẕısın ġam dügünin yas eyledi
Her kimüñ kim evine girdi ölüm

15 Yaluñuz ancaḳ bizi gözlemez ol
Nîçe bizüm bigiler gördi ölüm

16 Ḳomadı bir şaẖṣı hîç aġlatmaduḳ
'Âlem içre kimi güldürdi ölüm

---

8 Beyit yalnız AE1'de bulunup sayfa kenarına , müstensihe ait olmayan bir hatla ilave edilmiştir.
9 // Hem: Her BU1; İÜ1 / sîne degşürdi: ıssını aldı AE1
10 // dürdi: dirdi HM
11 // Ne: Ya HM
12 Beyit MC ve AE2'de yoktur.
/ Cümle ẖalḳı yir: Cümle'i yir ki HM
// her: hem AE1 / neyi: neye BU1, HM, nite AE1 / yirdi: irdi HM
13 / ṭaġıdup: ṭaġıdur MK1, FB, HM, AE1, AE2, İÜ1
// Birin ikin: Bir ikisin HM / sinleye: sinle AE2
15 // bigiler: gibiyi MC, gibiler MK1, bigileri BU1, bigleri FB, gibiler AE1, İÜ1
16 / bir şaẖṣı hiç: hiç bir şaẖṣı İÜ1 / aġlatmaduḳ: aġlatmadın AE1, AE2
// güldürdi: göndürdi İÜ1

17 Ḳamu göynüklüleri iñleden ol
Dükeli dertlülerüñ derdi ölüm

18 Nîçe evlâdı atadan anadan
Nîçe yârı yardan ayırdı ölüm

19 Ṭur Kemâl Ümmî eyü dirlik diril
Ġafletile yatma kim irdi ölüm

95

Fâ ‘i lâ tün / fâ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün

1 Müflisem ol Haḳ ḳatında eksügüm çoḳdur benüm
Hem ġaribem andan artuḳ kimsenem yoḳdur benüm

2 Şâhumuñ bencileyin müdbir ü mücrim ḳulı yoḳ
Çün hemişe ṣıdıġum‘ahdile buyruḳdur benüm

3 Żâhirüm âbâd u ḫoşdur ḳâtınun vîrân u boş
Göñlümüñ âyinesi ṣınuġ u ṭonuḳdur benüm

4 Ne ‘ibâdet ḳıluram ol Ḫâlıḳ'a lâyıḳ müdâm
Ni işüm maḫlûḳına ḫayr u taṣadduḳdur benüm

5 Ne ḳadar ḫayrum yoġ ise hem yazuġum çoġ ise
Ol Raḥîmüñ raḥmetinden ḳaçan artuḳdur benüm

6 Ben ‘adüden gâfil isem ḥâfıẓum ḥâżırdurur
Luṭfıla ṣaḳlar beni ḫôcam uyanuḳdur benüm

---

17 / göynüklüleri: göynüklülerüñ HM / iñleden: aġladan MC, iñledin HM, iñlemedin İÜ1 / ol: İÜ1'de yok

18 / Birinci mısra AE1 ve AE2'de: İ niçe evlâdı ata anadan

19 / Ṭur: Dir İÜ1

95

MC(96.b), MK1(70.b), AÖ1(109.b), BU1(102.b), FB(257)

1 // artuḳ: özge MK1

2 / müdbîr ü mücrim:mücrim ya ‘âṣî MC
// Çün: kim MK1

4 // maḫlûḳına: maḫlûḳa ne AÖ1

5 / hem: vü MK1, AÖ1, BU1 / hem yazuġum: yazuġum gey FB

6 / ġâfil isem: ġâfiliyem BU1

7 Râzıḳ'um cevmerd ü baydur râyigân besler beni
Nîçemâ dervîş isem göñlüm gözüm toḳdur benüm

8 Ġurbete düşdüm benüm bu yirüm ü yurdum degül
Aṣl u bünyâdum ilüm zaḫmânum ayruḳdur benüm

9 Lâ-mekândan geldüm uş ḳondum girü göçsem gerek
Ten ḳafesdür bunda cânum ḳuşı ḳonuḳdur benüm

10 Bu uzaḳ yolda durışub menzile irişmege
Ah ki ḳutum ḳuvvetüm yoḳ atum arıḳdur benüm

11 Ḳamular ol ḥażrete hoş armaġanlar ilticek
Ḥâcet ü eksiklük ü yoḳluġ u yazuḳdur benüm

12 Gerçi 'âṣîdür Kemâl Ümmî Veli müşrik degül
Mü'minem tevḥîdüm üzre Tañrı ṭanıḳdur benüm

13 Göñlüme ilhâm olur andan bu ne in'âm olur
Kim ṣuçın bilüp gelene ḳapum açıḳdur benüm

96

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Ṭur yaraġ it yola kervân gitmedin
Yüküñi baġla yüri ṭañ atmadın

2 Bâṭıl işden giç yönel Ḥaḳ'dan yaña
Ḳaça gör ardınca düşmen yitmedin

---

7 // Nîçema dervîşisem: Nîçe dervîşem AÖ1, Niçemâ kim dervişem BU1
9 / Lâ-mekândan: Lâ-mekân AÖ1
10 // ki: BU1'de yoktur
11 Beyit BU1'de yoktur.
13 // Kim: Ki FB

96

MC(76.b), MK1(43.b), MCON1(99.b), BU1(68.b), FB(162), HM(59.a)
1 / kervân: kârübân BU1
// ṭañ: ṭañ borusı FB / atmadın: ötmedin BU1, FB, HM
2 / yöñel: yöñül HM

3 Yol eri ârâm ider mi yolda hiç
Naḳd ü raẖtın menzile iletmedin

4 Yalıñuzın menzile irmez kişi
Bir ḳulaġuz aña yol göstermedin

5 Kend'özüñden işleme her bir işi
Ulularuñ ögüdin işitmedin

6 Dünyeye dînin ṣatan maġbûn olur
Mü'miniseñ dünyeye sen ṣatma dîn

7 Dirme dünyâ varlıġın ögüñi dir
Ṭaġıd anı ol seni ṭaġıtmadın

8 Her ki bu ʿayyâr u bu ṭarrârıla
Oynarısa ḳomaz anı utmadın

9 Cânuñı göklere aġdur işbu yir
Tenüñi ṭopraġa ḳarup ḳatmadın

10 Çün bilürsin bî-vefâdur bu cihân
Terk it anı ol seni terk itmedin

11 Ṣaġluġuña şaẕ olup çok gülme kim
Kimsene ḳomaz bu çarẖ aġlatmadın

12 Şimdiden sen aña gör cânuñı ?
Ṣoñ ḳalanlaruñ seni unutmadın

---

3 // raẖtın: raẖtı MCON1
4 / Yalıñuzın: Yalıñız FB / irmez: irmez hiç FB
// ḳulaġuz: ḳılavuz MK1, MCON1, HM / göstermedin: gösretmedin MC, MK1
5 / Kend'özüñden: Kendi özüñden FB
6 / dünyeye: dünyâya MK1
// dünyeye sen: dünyâya sen MK1, HM, sen begim hiç FB
7 / varlıġın: dirligin FB
10 // it: id MC
11 / kimsene: kimseyi MCON1, kimse'i MK1, BU1, FB
12 Beyit MCON1'de yoktur. Bunun yerine şu beyit kayıtlıdır:
H̱ayr toẖmın ṣaça gör sen tarlaña
Yirde ḳalmaz lâ-cerem ol bitmedin

13 Hey ne ġafil fâriġ uyursın uyan
İşlerüñüñ biñde biri bitmedin

14 Ḥaḳ yolında bir ḫoruşdan olma kem
Sen ṭura gör ol uyanup ötmedin

15 Ṭâ'ata ṣarf it ḳamu a'zâñı sen
Çürüyüp üstüñde otlar bitmedin

16 Tevbe ḳıl şol ḳamular bigi bu yir
Seni daḫı yilmeyüben yutmadın

17 Bir'aceb şerbetdür ölüm şerbeti
Kimse ḳalmaz hergiz anı ṭatmadın

18 Hîç ecelsüz kimse ölmez dünyede
'Ömrüni vu rızḳını düketmedin

19 Dirligüñde ṣorıcıdan ḳorḫa gör
Gûr içinde görüp ödüñ ṣıtmadın

20 Vây eger anda varasın ġâfilin
İrden anuñ düzgünin düzetmedin

21 Zehî cân-kim bu fenâdan göç ide
Ol beḳâya hîç göñül incitmedin

22 Ayruġın 'aybın gözetmek 'ayb ola
Kişi kendü 'aybını gözetmedin

---

13 / fâriġ: yatup MCON1, daḫı BU1
14 Beyit MCON1'de yoktur.
15 / a'zânı sen: a'zâlaruñ MCON1
16 / bigi: gibi MC, MK1, FB
// yirmeyüben: yalmayuben FB
17 // 2.mısra MCON1'de: Hiç kimesne ḳalmaz andan ṭatmadın
18 / dünyede: dünyâda MK1
19 //Gûr: Gûruñ FB /görüp ödüñ: ödüñüz FB / ṣıtmadın: ṣınmadın BU1, ṣımadın HM
20 / anda varasın: varasın anda MC
21 // hiç: bir MK1

23 Çün-ki dünyâ bir deñizdür gey deriñ
Yüz ķıragine çıķâ gör batmadın

24 Dünye sevgüsidür İblîs sürücüsî
Şaç anı içme seni esritmedin

25 Çün seni Ümmü'l-ḫabâ'îs esride
Hîç yazuķ ķomaz saña işletmedin

26 Ţur Kemâl Ümmî eyü dirlik diril
Ölüben ol gûr içinde yatmadın

27 Şoñ peşimân aşşı ķılmaz tevbe ķıl
Ölüm eli boğazuñı ţutmadın

97

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ġarîbem ġurbete düşdüm ilümden
Ża'îfem nesne ne gelmez elümden

2 İlüme kârübân gitdi vü ben uş
Uyıdum girü ķaldum menzilümden

3 Benem ol 'âşıķ u bî-çâre bülbül
Ki ķış geldi cüẕâ düşdüm gülümden

---

23 / deñizdür: deñiz ü MCON1, dekindür BU1
// ķıragine: ķarasına FB / batmadın: bitmedin HM
24 // anı: FB'de yok / seni: ol seni FB
25 / esride: esirde BU1
27 Beyit MCON1'de yoktur.
/ aşşı: ıssı HM

97

MC(119.a), MK1(55.a), MCON1(133.b), BU1(83.b), FB(199), AE1(79), AE2(42.a)

1 / nesne ne: nesene MK1, AE2, vü nesne FB / ne gelmez: gelmez hiç BU1, AE1
2 / kârübân: kârüvân AE2 / ben uş: uş ben MCON1, AE1, AE2
// ķaldum: ķaldı AE2
4 / ķafesde: ķafesden MCON1, AE1, AE2
// Murâd oldur: Murâdum ol AE1

4 Ḳıluram bu ḳafesde ‘azm-i gül-zâr
Murâd oldur bu zâr u ġulġulümden

5 Dirîġâ gözlerümi örtdi ġaflet
Ṣaġumı farḳ idemezem ṣolumdan

6 Bu ‘aḳlum leşkerin nefsüm çerîsi
Ṣıdı şehrüm ḫarâb oldı ẓulümden

7 Ögüt virüñ baña i ḥâl bilenler
Ki bildüm aṣṣı yoḳ kendü bilümden

8 ‘Amelden ẕerrece ma‘nî görinmez
Hemân da‘vî gelür dâyim dilümden

9 Hikâyet ḳılduġum eksikligümdür
Şikâyet ḳılmazam maḳṣûm ölümden

10 Tevekkül Tañrı'ya ḳıldum çü bildüm
Ki degmez ayruġa benüm bilümden

11 Kemâl Ümmî bekâ dirlik dilerseñ
Birez gün ilerü ölgil ölümden

12 İlâhî ‘ışḳuñı sen ḳıl ḳulavuz
Baña kim azdum u ḳaldum yolumdan

---

5 / gözlerümi: gözlerüm AE1
6 // şehrüm: nefsüm MCON1
8 / ma‘nî: aṣṣı MC, nesne FB
// dâyim: ancak AE1, AE2
9 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ ölümden: elümden FB
10 Beyit MC, MK1, BU1 ve FBDe yoktur.
// benüm: binüm AE2
11 // Birez gün: Ki bir dem AE1 / ölgil ölümden: öl ölümüñden AE2
12 / sen ḳıl: ḳılġıl MC / ḳulavuz: ḳulaġuz BU1

98

Fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün
Fâ 'i lâ tün / / fa' lün

1 İ 'azîz el yu dünye çirkinden
Gökçegi seçdüñise çirkinden

2 Ṭûṭi bigi ḳaçan şeker yiyiser
Giçmeyen ḳarġa gibi sirkinden

3 Âdemî ma'niden 'ibâretdür
Bilme da'vî vü şekl ü görkinden

4 Sen kişilik gözet ne istersin
'Arab u 'Acem ü ya Türkinden

5 Menzile yitişen olur ma'lûm
Ḥaḳ yolunda ayaġı berkinden

6 Bâḳi dirlige şol kişi irişür
Ki birez gün öñ öle merkinden

7 Ecel irincegez çıḳar nâ-çâr
Kişinüñ işi kendü erkinden

98

MC(109.a), MK1(52.a), BU1(80.a), FB(189), İÜ1(101), PP(44.a)

1 / dünye: dünyâ MK1, BU1, bu dünyâ FB, PP
// Gökçegi: Gökçegin BU1, İÜ1 / seçdüñise: seçdi PP
2 / şeker: sükker PP / bigi: gibi MC, MK1, FB, İÜ1
// ḳarġa: ḳarḳa MK1 / sirkinden: serkinden MK1, PP
3 / ma'niden: ma'nîde PP
// Bilme: Bile İÜ1 / da'vî vü şekl ü: şekli vü da'vâ vü MK1, BU1, FB, İÜ1
4 // 'Acem: ya 'Acem MK1, BU1, FB, İÜ1, PP / ya: İÜ1'de yok
6 / irişür: yitişür MC
// öñ: PP'de yok / öle: öldi MC / merkinden: mürginden BU1
7 Beyit MC'de yoktur.
/ irincegez: iricegez PP / nâ-çâr: nâ-gâh F:
// işi: işin PP

8 Olmaz aru muvaḥḥid ü mü'min
Yunmayan kişi şekk ü şirkinden

9 Ḳo nifâḳı ki tâ emîn olasın
Ṭamunuñ en aşaġa derkinden

10 Arı dîn-dâr isen Kemâl Ümmî
Kibri terk eyle ḳıl hazer kînden

11 Seni yaruñ ne deñlü sevdügüni
Ṣına yoluñda ḫarc u terkinden

99

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ 'aceb bilimezem kim baña bu sevdâ neden
Kim bu göñlüm ḳuşı uçdı giçdi mülk ü ḫâneden

2 Her nefes cânum hümâsı lâ- mekân seyrin ḳılur
Gerçi nefsüm bayḳuşı giçmedi bu vîrâneden

3 Düşdüm ol bî-hûş olanlar düşdügi sevdâya ben
İçdüm ol serḫoş olanlar içdügi peymâneden

4 İçeli 'ışḳuñ şarâbın gâhi mestem geh ḫumâr
Hergiz ayıḳlıḳ gelür mi 'âşıḳ-ı mestâneden

---

8 // 2.mısra İÜ1'de: Olur yunmayan kişi şirkinden
9 / ki tâ: kim PP
// en: İÜ1'de yok / aşaġa: aşaġı PP / derkinden: derikinden BU1
10 / Arı dîn-dâr iseñ: 'Ârı n'idersin ey PP
// terk eyle ḳıl hazer: terk it eyle hazer(İÜ1'de hazer eyle) BU1, İÜ1
11 / ne deñlü: ne ḳadar İÜ1, didügüñ PP
// yoluñda: yoluñdan İÜ1

99

MC(82.b), MK1(72.a), AÖ1(112.a), BU1(104.b), FB(264)

1 / bilimezem: ben bilmezem FB / kim: ki MK1
2 // Gerçi: Lîki AÖ1 / giçmedi bu: el çekmedi MK1
3 / bî-hûş: bey- hûş MC / ben: uş AÖ1

5 Gözlerümden yaşıla ḳan aḳduġını ṭañlamañ
'Işḳ oḳıdur çünki baġrum başlarını ḳanadan

6 Bî-tekellüf cem' içinde 'ışḳ-ı ma'nî şem'ıne
Ẕevḳ u şevḳıla tizirek düşerem pervâneden

7 İ baña ögüt viren kim ḳanı uṣṣuñ i delü
'Âḳiliseñ sen daḫı uṣ isteme dîvâneden

8 Niderem erbâbı çün-kim terk-i dünyâ ḳılmışam
Kim ṣaḳalından giçerse fâriġ olur şâneden

9 Ḳande kim bir dâne gördüm bilesince dâmı var
Sizeliden bâr ü dâmın bizerem her dâneden

10 Kendüye fażlıla bizi âşinâ eylerse dost
Pes ne ḳorḫu bize yüz biñ düşmen ü bîgâneden

11 İnşâ'Allah kim bu yoldan sapmayavuz bir ḳadem
Çün bize irşâd olupdur mürşid-i yigâneden

12 'Âşıḳam ben diyüben da'vî ḳılan çoḳdur velî
Pehlüvân oldurki meydân aldı her merdâneden

13 Bu Kemâl Ümmî gibi âvâre vü bî-çâre ḳul
'Âlem içre ne ṭoġupdur ne ṭoġısar anadan

---

6 // Ẕevḳ u şevḳıla: Ẕevkıla AÖ1
7 / viren: virenler MC, MK1
// daḫı: eger MC
8 // Kim ṣaḳalından: Kimse ḳâlından BU1
9 // bâr: yer BU1 / bâr u: beru FB / bizerem: bezüben FB
11 // Çün: Kim BU1, FB / yigâneden:bî-gâneden FB
12 / ben: FB'de yok
// aldı: ilte AÖ1
13 / âvâre vü bî-çâre: bî-çâre vü âvâre MC
// ṭoġupdur: gelüptür MK1

100

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Şu ḳul kim bildi şâhuñ Kibriyâsın
Ṣımışdur buġzı oḳın kibri yasın

2 Nedâmet yazusında dökdi çapdı
Her iḫlâṣ atına râkib riyâsın

3 Ne bilsün anadan gözsüz ṭoġan kim
Nedir ayuñ günüñ nûr u żiyâsın

4 O Ḳâdir çünki ḥâżırdur her işde
Utan imdi ki yavlaḳ bî-ḥayâsın

5 Göremezseñ ṭabîb iste ki senüñ
Çeke gözüñe himmet ṭûtıyâsın

6 Eger ḥâżır görürem dirseñ andan
Gerek bir laḥẓa ġâfil olmayasın

7 Ḳamu da'vîlerüñden vaz gel imdi
Dilerseñ kim aṣıl ma'nî ṭuyasın

8 Müsülmân ol Ḥaḳ'a ṭap putlaruñ ṣı
Sen i 'âṣî niçe buyruḳ ṣıyasın

9 Yire dök dünyâ sevgüsi şarâbın
Bu esrükligi cehd it kim ayasın

100

MC(132.a), MK1(59.b), AÖ1(95.b), BU1(89.a), FB(212)

1 // 2.mısra MK1 ve BU1'de: Ṣımışdur buġz oḳın u kibriyasın
2 / çapdı: çizdi FB
// atına: aḳına AÖ1
3 / ṭoġan kim: ṭoġanlar MK1
4 // imdi ki yavlaḳ: yavlaḳ ki imdi MC / ki: FB'de yok / bî-ḥayâsın : bî-vefâsın MK1
5 // Çeke:Ṣaça MK1, AÖ1
8 / Ḥaḳ'a: Ḥaḳḳ'a MK1
9 / Yire dök: Bezedüñ MK1, Çü içduñ BU1
// esrükligi: esrükligini FB / kim: FB'de yok

10 Ne yazuḳlar ki yazıldı bitüñde
Gel irden tevbe ḳıl tâ kim yuyasın

11 Yazuḳlaruñ kirin yüzüñ ḳarasın
Gözüñ yaşıla ağla kim yuyasın

12 Saña ger tâ ebed varlıḳ gerekse
Ḳamu varlıġuñı yoġa ṣayasın

13 Seheldür mâl u milküñ terki yolda
Gerek kim câna vü başa ḳıyasın

14 Bugün aclara varından yidür kim
O raḥmet ẖûnına yarın ṭoyasın

15 Seẖi mü'minlere virdügi ecrüñ
Giru Allah bilür ḥadd ü ḳıyâsın

16 Zehî maġbûn u ġâfil şol kişi kim
Baḳır narẖına ṣatar kimiyâsın

17 Ne ẖoş dirlik şu nefs öldürenüñ kim
Ölüminden öñ ölüp ṭutdı yasın

18 Kemâl Ümmî żaʿîf ol Ḥaḳ yolında
Çü bir gümrâh u azıḳsuz yayasın

19 Yol uzaḳdur ḥarâmî çoḳ gücüñ yoḳ
Meger güçlü ḳulavuza uyasın

20 H̱udâvendâ ṭapuñdan dilerüz kim
Bizi senden yaña sen oḳuyasın

---

10 / Ne: Şu MK1
// irden: imdi BU1 / tâ kim: kim tâ MC
12 / Saña ger tâ: Eger saña MC
15 // bilür: bil AÖ1
16 // ṣatar: ṣata FB / kimiyâsın: kimyâsın FB
17 / nefs öldürenün kim: nefsü öldürenün FB
19 / Beyit MK1de yoktur. / gücün yoḳ: uzaḳ yük MC
// ḳulavuza: ḳulaġuza MC

21 Hezârân vay bize ger bir nefes sen
Bizi nefsümüze ısmarlayasın

22 Umaruz kim bizüm şuçlarumuzı
Ḥabîbüñ Aḥmed'e bagışlayasın

23 Bi-ḥaḳḳ-ı Şûre-'i El-Ḥamd u İḫlâş
Bi-ḥaḳḳ-ı Şûre-'i Ṭâhâ vü Yâsîn

24 Raḥîm ü bî-zevâl ü Ḥayy u Ḳayyum
Kerîm u ẕü'l-Celâl ü Kibriyâsın

101

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Alâ'î ol ki bunı oḳuyasın
Kerem ḳıl bizüm içün oḳı Yâsîn

2 Du'âdan bizi unutma añadur
O Şâhuñ sîni daḫı oḳuyasın

3 Durış kim âḫir urısar ḳurupdur
Ṭapuñdadaḫı ölüm oḳı yasın

4 Cihân dügünlerinüñ gör şoñında
Ne tiz getürür ölüm oḳı yasın

5 Kemâl Ümmî bigi hem sizi bir gün
Ḥaḳ emriyile öñdin oḳıya sin

101

MK1(25.a), BU1(44.b), FB(105), HM(37.b)

1 / Alâ'î: Alâ iy MK1, FB
// Kerem kıl: Keremden MK1
3 // oḳı: oḳu BU1, HM
5 / bigi: gibi MK1, FB / sizi: sîni MK1
// emriyile: emrile MK1, FB, HM / öñdin: öñden FB

102

Fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün

1 Î ḥarîṣ utan ki gözi ḳarasın
Dünyeye nîçe ṭama‘lar ḳarasın

2 Añ eyü dirlik diril âḫir ecel
Şol ḳara ṭopraġa sini ḳara sin

3 Yaz u ḳış üstüñe yaġa ḳay u ḳar
Yatasın anda batup aḳ ḳara sin

4 Âh u vâh ol ḳarañu giceyiçün
Kim varavuz evmüz ola ḳara sin

5 Aġla suçlaruñ içün Ümmî Kemâl
Yu gözüñ yaşıla yüzüñ ḳarasın

103

Me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün / fe ‘û lün

1 Ger olmaḳ dileriseñ ḫâṣ gitsün
Yu göñlüñ göznisinden pâs gitsün

2 Dişür Raḫman çerîsin ‘aḳluña uy
Bu Şeyṭân leşkerini baṣ gitsün

3 Bu nefs uġruların ṭut baġla bir bir
Oları ḳahr ipile aṣ gitsün

102

MK1(24.b), BU1(44.a), FB(104), AE1(81), AE2(43.b), HM (37.b)

1 / gözi: yüzi MK1, BU1
// Dünyeye: Dünyâya MK1
2 / âḫir: ere AE1
// sini: bizi AE1, seni FB
3 / ḳay u ḳar: ḳay ḳar FB, ḳar u ḳay AE2, mây u ḳar HM
// batup: ḳalup BU1, yatup HM / 2.mısra MK1'de: Yanasın anda yatup aḳ ḳara sin
4 // Kim: Ki AE2

103

MCON1(149.b), AE2(63.b), TS(125)

4 İre mâyideler size semâdan
Ögüñden ipsümi kir yas gitsün

5 Kibirlik Kibriyâ'nıñdur bilürsin
Kibir yasını ḳurma yas gitsün

6 Ḳurılsun 'îş u 'işret şâẕı gelsün
'Arûsîler ṭonansun yas gitsün

7 Kemâl Ümmî Ṭahûr içmek dilerseñ
Elüñden şîşe menkûr ṭas gitsün

8 Günahlu ḳullaruz sen raḥmet eyle
Aradan minnet ü ispâs gitsün

104

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 Âh i göñül kim bî-ḳarâr âvâresin âvâresin
Her dem firâḳ u derdile pür-yâresin pür-yâresin

2 İ geh baña hem-râh olan geh dönüben gümrâh olan
Nîçe beni ol H̱ôca'dan sen yarasın sen yarasın

3 Vaḳtidürür kim Şâhuña dönüp gelesin râhuña
Yüz ṭutup ol Allah'uña yalvarasın yalvarasın

---

4 / size: ger size TS
// 2.mısra TS'de: Kendüñi kendüñden yas gitsün
5 // yasını: yayını MCON1 / ḳurma: ḳoma AE2
6 / şâẕı gelsün: ġuṣṣa gitsün AE2, TS
// 2.mısra TS'de: 'Arefsüzler? ṭutsuñ yas gitsün
7 // Elüñden: Önüñden TS / tas: taş AE2

104

MC(113.a), MK1(67.a), AÖ1(104.a), BU1(99.a), FB(235)

1 / kim: BU1 ve FB'de yok
2 / geh: gâh MK1, FB'de yok
// beni: niçe AÖ1 / ẖôcadan: yâreden FB
3 / Vaḳtidürür: Vaḳtidür FB
// Yüz ṭutup ol: Her dem-be-dem MK1, Yüz ṭutuben FB

4 Ġâfil ne çoḳ yatduñ uyan ḥırṣdur seni yoldan ḳoyan
Ger olasın ʻışḳa uyan yol varasın yol varasın

5 Ṣâfî ol i ḳalb olma kerd hem germ ü nerm ol olma serd
Durış ki tâ bir ʻışḳ u derd aparasın aparasın

6 Geç ḥâle ḳalma ḳâle sen aldanma mekr u âle sen
Nîçe bu mülk ü mâla sen el ḳarasın el ḳarasın

7 Hâ ṭutalım kim şimdi bol mülküñ var aña mâlik ol
Hîç ögüñe düşmez mi şol ṭar ḳara sin ṭar ḳara sin

8 Daʻvîlerüñ vardur ulu maʻnîde yoḳ senden alû
Ey vay ki gey aḥmaḳ delü bî-çâresin bî-çâresin

9 İçüñ yavuz ṭaşuñ eyü işüñ riyâ başuñ ḳayu
Aġlayu göz yaşıla yu yüz ḳarasın yüz ḳarasın

10 İ şehvet ovasında ten besleyüben cân inciden
Nîçe bu ḥayvân nefsi sen otarasın otarasın

11 İ işbu ḳavlüñ ḳâ'ili kim yoḳ cihânuñ ḥâṣılı
Pes sen ya niçün mâ'il-i mekkâresin mekkâresin

12 Terk eyle bugün nânunı tâ göresin Sübḥân'uñı
Hem yarın oddan cânuñı ḳurtarasın ḳurtarasın

13 Ḥaḳ'dan Kemâl Ümmî utan çün sen henüz bu uyḫudan
Ṭurmadun ayruġı kaçan uyarasın uyarasın

---

5 / germ ü nerm: nerm ü kerd FB
7 // düşmez mi: düşer mi MK1
8 / senden: sende FB / alû: delü AÖ1
// ki gey aḥmaḳ: gey aḥmaḳ gey MC
9 // Aġlayu: Aġla vü (AÖ1 ve FB'de bu) MK1, AÖ1, FB / göz: gözüm AÖ1
11 / ḳavlüñ: sözüñ AÖ1 / kim yok: yoḳdur MC
// sen ya niçün: ya ne içün FB
12 / nânuñı: nâmuñı BU1,FB
// oddan: otdan MC

14 Zîrâ ki hîç uyur kişi uyarımaz uyumışı
Uyanuġ ol kim her işi başarasın başarasın

15 'Işḳuñ yolında ṣâdıḳ ol ma'şûḳ iline lâyıḳ ol
Çün evvel âḫir 'âşıḳ ol diẕâre sen diẕâre sen

16 İ mürşid-i hâdî n'ola biz azmışı ṣaġdan ṣola
İrşâd idüp ṭoġru yola oñarasın oñarasın

105

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ayâ ġâfil niçe yoldan ṣaparsın
Ki binüp ġaflet atına çaparsın

2 O Bâḳî Şâha ḳılmazsın 'ibâdet
Bu fânî ḳullaruñ elin öpersin

3 O varup ṭurası milküñi yıḳduñ
Bu ḳoyup gidesi yurdı yaparsın

4 İşüñ maẓlûma ẓulm itmekdürür hem
Eşüñ ẓâlimler arḳasın yaparsın

5 Eger ġâzî iseñ öz nefsüñ öldür
Niçe mü'minlerüñ boynın çaparsın

6 Niçe kim viresin nefsüñ murâdın
Uyur düşmen yüzine ṣu sepersin

7 Niçe bir loḳma vü bir ḫırḳa içün
Bu 'âr u nâmuñı yire depersin

105
MC(125.b), MK1(56.a), AÖ1(89.b), BU1(85.a), FB(203)

2 / ḳılmazsın: itmezsin MK1
3 / ṭurası milküñi: ṭurasañ yirüni MC, durasuñ mülküñi AÖ1
// Bu: Bunı AÖ1 / gidesi: gideseñ MC, gidesi AÖ1
4 Beyit BU1'de yoktur.
5 Beyit FB'de yoktur.
6 / Niçe kim: Nitekim BU1

8 Ne ķavmı kim bugün sen çoķ severseñ
Girü yarın olaruñla ķoparsın

9 Demürden ṭaġ olursañ daḫı bir gün
Ecel geldükde yirüñden ķoparsın

10 Ölümden ķaçuben ķande varasın
Çü çarḫ oķlarına ķarşu sipersin

11 Ķamu maḫlûķı yir ṭoymaz bu yir hem
Yutar ac ķurt gibi bir bir ķapar sîn

12 Elüñle ķoñşuñı sine ķoyuben
Ṭaş u ṭopraġıla aġzın ķaparsın

13 Şunı şöyle görürken girü ḫalķuñ
Elinden zûrıla rûzın ķaparsın

14 Ne Ķur'ân'a uyarsın ne ḥadîse
Ne milletsin yâ ne dîne ṭaparsın

15 'Amel yoķ Uçmaġ'a uçmaġa sende
Kemâl Ümmî bigi bî-bâl ü persin

16 Ḫalâyıķ 'aybını gözlersin illâ
Senüñ öz 'aybuña gözüñ ķaparsın

---

8 Beyit yalnız AÖ1'de vardır.
10 / ķande: ķanca AÖ1, FB
11 Beyit BU1'de yoktur.
// gibi: bigi AÖ1
12 / ķoyuben: ķoyarsın BU1
13 / şöyle: böyle MC
// rûzın: rızķın MC, AÖ1, düzin MK1, BU1
15 / sende: senden BU1
// bigi: gibi MC, MK1, BU1
16 // öz: az BU1 / ķaparsın: ķıparsın FB
AÖ1'de diğer nüshalarda bulunmayan şu beyit de manzûmenin sonuna eklenmiştir:

'Ayb odur ki kimse 'aybın gözleye
Oldur er ki görse 'aybı gizleye

106

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 İ dünye seven ḳo ki fenâdur dutamazsın
Yil ḳovma ki biñ yıl yileriseñ yitemezsin

2 Şol (Naḥnu ḳaṣemnâ)da saña ḳısmet olana
Biñ cehdile bir ẕerrece artuḳ ḳatamazsın

3 Dünyâyı yirersin yine ḥırṣıla dirersin
Hiç bir çöpüñi daḫı yabana atamazsın

4 Sen yiri yiyem sanma ki âḫir seni yir yir
Nerd oynamaġıl çarḫıla yiñer utamazsın

5 İ 'âciz ögünme hünerüm var diyü çün kim
Başuñdan eger bir ḳıl üzülse çatamazsın

6 Tedbîr idüben iledimezsin hiç ilerü
Taḳdîr işini zôrıla girü atımazsın

7 İ ḳalbini ṣâfî diyü ṣatıcı utan kim
Ṣarrâf öñine varıcaġ eyle ṣatamazsın

8 Bir tevbeyile bunca yazuḫlar çamurından
Çıḳubeni raḥmet deñizine batamazsın

106

MC(32.b), MK1(86.a), MCON1(137.b), BU1(122.a), FB(329)

1 / dünye: dünyâ MK1
3 / yine: BU1'de yok
4 / yiyem: yimez BU1 / ṣanma: dime MK1
// Nerd: Nezd FB / oynamaġıl: oynama MK1, MCON1, FB, oynama ki BU1 / yiner: ki yiner MK1, MCON1, FB
5 // eger: FB'de yok.
6 / 1.mısra esas alınan nüshalarda şu şekildedir ve vezne uymamaktadır: Tedbîr idüben hîç iledimezsin (MCON1 ve BU1'de aldayımazsın) ilerü
// zôrıla: ḥükmile MCON1 / atamazsın: yitemezsin MCON1, BU1, FB
7 Beyit BU1'de yoktur.
/ ṣatıcı: ṣayıcı MC, ṣanıcı FB
8 // Çıḳubeni: Çıḳup daḫı MK1, MCON1, BU1, FB

9 Bu baġda çü bitdüñ girü ṣolup ḳurumadın
Bil ḳadrüñi kim ḥaşre dek ayruḳ bitemezsin

10 Ṭur ṭâ'ata bu dünlede her mihnete ṣabr it
Yoẖsa varup ol sinlede râḥat yatamazsın

11 Da'vî ḳıluben 'ûd u 'abîrem dime çün kim
Ma'nî odına derdile göynüp dütemezsin

12 'Işḳ cem'i içinde saña 'âşıḳ mı disüñler
Pervâne gibi şem'a çü perrüñ atamazsın

13 Ḳarġa gibi leş ḳovma Kemâl Ümmi ḳo yoẖsa
Bülbül gibi gül-zâra girüp ẖoş ötemezsin

14 Ayruḳlara sinüñ niçe kâr itsün ögüdün
Çün evvel oḳıduḳlaruñı sen dutamazsın

107

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ göñül eyvay ki gey dîvânesin
Kim ṣanursın seni bir yîgânesin

2 Bü'l-'aceb yîgânesin kim 'ömrüñ uş
Giçdi henüz Tañrı'dan bî-gânesin

---

11 / dime: diyü MC
12 / 'Işḳ cem'i:'Işḳ-ı cem' FB
// çü perrüñ: çü pervâk MK1, MCON1, FB, çün perr ü bâl BU1 / atamazsın: ütemezsin MK1, FB
13 / gibi: bigi MCON1, BU1 / ko: ki FB
// gibi: bigi MCON1, BU1
14 // Çün evvel: Evvel çü MCON1, ol FB / oḳıduḳlaruñı: oḳıduḳlaruñ FB

107

MC(83.b), MK1(45.a), BU1(71.a), FB(168), İÜ1(84), PP(37.a)

1 / ki: kim PP / gey: FB'de yok
// yigânesin: bî-gânesin FB, İÜ1, PP
2 / Bü'l-'aceb: Bir 'aceb MK1, İÜ1 / yigânesin: bî-gânesin FB, İÜ1, PP

3 Ḳamu ẖâṣ u ʿâm içinde nâm-dâr
Dâm u bâ-mekr ü velî bî-dânesin

4 H̱alvet içre fâsıḳ u ayıḳ velî
Ṣohbet içre ʿâşıḳ-ı mestânesin

5 Nefs ü şehvet şemʿine ḳarşu müdâm
Arzu vü cemʿinde çün pervânesin

6 Ḳaçan olasın gül-istân bülbüli
Nîçemâ kim bayḳuş-ı vîrânesin

7 İ ʿaceb hiç ögüñe düşmez mi kim
Şol ḳarañu ṭâr ʿibret ẖânesin

8 Nîçe bir zerḳıla ẖalḳ aldayasın
Bu fenâ mekkâreye aldanasın

9 Nîçe bir od ölçerüp yil ḳovasın
Ṭopraġa ṭapup ṣuya ṭayanasın

10 Nîçe bir bu dünyenüñ aġusına
Bal sanuben barmaġuñı banasın

11 Nîçe bir ġaflet şarâbın içesin
Daẖı vaḳt olmadı mı kim ḳanasın

---

3 / Ḳamu: Ḳanı FB
// 2.mısra MC'De: Dâm-ı mekrile velî bî-dânesin
4 / H̱alvet: H̱alḳ BU1 / fâsıḳ: mefâsıḳ İÜ1
5 // Arzu vü cemʿinde: Ârız u cemʿîne PP
6 / gül-istân: gülüstânıñ PP
// Nîçemâ: Ya nîçe ??
7 / kim: hiç BU1
// ṭâr ʿibret: ṭâr u ʿibret İÜ1
8 / ẖalḳ: ẖalḳı MK1, PP / aldayasın: aldayup MK1
// mekkâreye: mekkâreye kim PP
9 / od ölçerüp: od u çürb ü PP
// ṭayanasın: aldanasın PP
10 / bu: MK1'de yok / dünyenüñ: dünyânuñ MK1, FB, İÜ1, PP
11 / içesin: içüben MK1 // 2.mısra PP'de: Daẖı olmadı mı bir dem ḳanasın

12 Nîçe bir yol yüriyesin bî-delîl
N'ola ger bir yol erine ṭanasın

13 Vaḳtidür kim dünyeyi terk idesin
Âḫiret ṣanularını ṣanasın

14 Şâyed oda yanmaya cânuñ yarın
Ger bugün bu ‘ışḳ odına yanasın

15 Tañrı dîẕârın seversen̄ ‘ışḳıla
Andan artuḳdan gerek uṣanasın

16 Yu ṣafâ ṣuyıla ḳalbüñ jengini
Tâ ṣafîler rengine boyanasın

17 Şimdi esrüksin ne kim dilerseñ it
Âḫir ayılıncaġaz utanasın

18 Añ ḥarîr issi döşekde şunı kim
Ṭaş u ṭoprak döşenüp yastanasın

19 Râḥat u raḥmet bulasın tâ ebed
Bu devir cevrine ger ḳatlanasın

20 Giçdi oġlanlık yigitlik dönmedüñ
İ delü pes sen ḳaçan uṣlanasın

---

13 / kim: ki PP / dünyeyi terk: terk-i dünye FB / dünyeyi: dünyâyı MK1, İÜ1
14 / yarın: tenüñ MK1, PP, senüñ İÜ1
16 / Yu: Bu İÜ1 / jengini: rengini PP
// ṣafîler: ṣûfîler FB
17 / 1.mısra PP'de: Şimdi esriksin ki ne dilerseñ it
// ayılıncaġaz: ayaḳalacaġaz PP
18 / issi: üsti MK1, İÜ1
// yastanasın: yasdanasın FB
19 // devir: devr ü MC, BU1, FB, PP
20 / dönmedüñ: doymaduñ PP
// pes: PP'de yok

21 Ger Kemâl Ümmî'ye inanmazısañ
Uş varuben göricek inanasın

22 İrden uyansan ẖoşıdı uyẖudan
Aṣṣı ne ger ölicek uyanasın

108

Müf te ʻi lün / müf te ʻi lün / fâ ʻi lün

1 İ yol eri nefs ü hevâdan ṣaḳın
Yol urucı kibr ü riyâdan ṣaḳın

2 Çünki ḳaba ṭonuñı ḳılduñ ʻabâ
Girme ḳabâya bu ʻabâdan ṣaḳın

3 Bir ṣafi ṣınuḳlu göñül incidüp
Düşmeyi gör ʻarş-ı ʻulâdan ṣaḳın

4 Ah-ı seher ṭağlara ḳılur eser
Yıḳma göñül sû'-i duʻâdan ṣaḳın

5 ʻİlmüñe vü zühdüne tekye urup
Olma emîn mekr-i H̱udâ'dan ṣaḳın

6 Tañrı'dan um dürlü ʻaṭâ uẖrevî
Bâḳî dile fâni ʻaṭâdan ṣaḳın

7 Çoḳları ol dâr-ı beḳâdan ıraḳ
Ḳıldı bu mekkâr-ı fenâdan ṣaḳın

---

21 / Kemâl Ümmî'ye: Kemâl Ümmî PP
22 / ẖoş: PP'de yok

108

MC(117.a), MK1(66.a), AÖ1(102.b), MCON1(119.a), BU1(97.b), FB(233)

2 / ḳaba: fenâ FB
// bu: MCON1'de yok / ḳabaya bu ʻabâdan: bu ḳabaya ʻabâdan FB
3 / ṣafî: nasıf ? AÖ1
// ʻulâdan: ʻalâdan FB
5 / urup: ḳılup MC
6 Beyit MCON1'de: Tañrı'dan um dürlü ʻaṭa uẖrevî
Bâḳi dile fâni ʻatâdan ṣaḳın

8 Dünye vü 'ukbî hevesi yâd ider
Kişiyi ol görklü likâdan sakın

9 Çünki öñi genc ü soñı renc olur
Taşı safâ içi cefâdan sakın

10 Nite ki dertden sakınur saglar
Sen dahı derd iste devâdan sakın

11 Sâ'atuñı tâ'ata sarf it müdâm
Kılma telef 'ömri hebâdan sakın

12 Şin eve kaç üstüñe yıkılmadın
Yatma bu vîrâne serâdan sakın

13 Hakk'a (semi'nâ vü 'ata'nâ) digil
İşidicek çün ü çerâdan sakın

14 Gaybet ü bühtân u yalan söyleme
Kim katırakdur o zinâdan sakın

15 Sözde riyâ süm'a garaż kasd idüp
Söyleme olma şu'ârâdan sakın

16 Girme Kemâl Ümmi delilsüz yola
Togru yüri sehv ü hatâdan sakın

17 Her nireden kim seni yıgdı Resûl
Ugrama zinhâr ol aradan sakın

---

8 / Dünye: Dünyâ MK1,MCON1
// Kişiyi: İ kişi BU1, Kişi FB
12 / Şin: Şir BU1, FB
// serâ: sarây MCON1
14 / söyleme: söylemek BU1
17 / kim: ki MC, FB, BU1'de yok

109

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 Tañrı'ñı ẕikr eyle dâyim dil saña fermâniken
Tevbe ḳıl ḳamu günâhuñ derdine dermâniken

2 Dostı şâẕ eyle velî ḳıl düşmeni ẖôr u ẖacîl
'Adl ü dâd eyle vücûduñ mülkine sulṭâniken

3 Zâyi' itme her nefes kim çıkar aġzuñdan senüñ
Ḳıymeti yir gök ṭolusı lü'lü'-i mercâniken

4 Naḳduñı vir bir metâ' al kim ziyân itmeyesin
Anda yoẖsul olma bunda bay u bâzirgâniken

5 Elde fürṣat variken zinhâr zinhâr itme fevt
Key ġanîmet gör saña her müşkilüñ âsâniken

6 Anda varup irmek isterseñ dükenmez varlıġa
Bunda al yoḳluḳ ḳumaşın râyigân erzâniken

7 İ cevâhir gencini ṣaḳsı bahâsına ṣatan
Ḳatreye sen nîşe muḥtâc olasın 'ummâniken

8 'Âḳiliseñ nef'i żardan ẖayrı şerden ḳıl temiz
Nefs-i Şeyṭân'a ḳul olma bende-'i Sübḥân'iken

9 Nîşe bu mekkâre-i murdâra müştâḳ olasın
Ṭâlibüñ ḥûr u ḳuṣûr u Cennet ü Rıżvân'iken

109

MC(63.a), MK1(76.b) tün, AÖ1(118.a), BU1(109.b), FB(289)

1 / Tañrı'ñı: Tañrı'yı MK1
2 / Dostı: Dostunı MC / eyle: it MC / ẖôr: ḳahr AÖ1, BU1
// eyle: ile BU1
5 // müşkilüñ: müşkil iş MC, AÖ1, FB
7 // nîşe: nîce MK1
9 / Nîşe: Nîce MK1 / mekkâre-i murdâra: mekkâre vü murdâra(BU1'de ġaddâra) MK1, BU1, FB

10 Kîmyâ bilen n'içün bî-kâr u muḥtâc ola ac
Hey duruş ḫoş gence iriş çevre yanuñ kâniken

11 Bil bu 'ömrüñ yazınuñ ḳadrini olmadın ḫazân
Dir zahîre ḳur baġuñ pür-mîve vü rümmâniken

12 Söz ne ḥâcet çün görürsin yir yüzin güz yilleri
Nîce bozar tâze vü ter gülşen ü bostâniken

13 Ṭaş u ṭopraġ arasına girmedin şükrini bil
Altuña yir döşek ü üstüñe gök sayvâniken

14 Ġâfil olma al elüñe fürṣatuñ çevgânını
Urı gör devlet ṭopını dört yanuñ meydâniken

15 Ḥayf eger bu ẓulmet içinde ṣusuzın ölesin
'Ömrüñ ırmaġı revân pür-çeşme-'i ḥayvâniken

16 Murġ-ı rûḥı ḫoş ṭut ikrâm eyle uçup gitmedin
Bu ḳafes cismüñde bir kaç gün nefes mihmâniken

17 Ṭâ'ata ṣarf it ḳamu a'zâñı olmadın tehi
Gel yola gir menzile ir ḳâlıbuñ pür-câniken

18 Ṣaġlıguña şâz olup gülme çoġ aġla kim bu çarḫ
Nîçeleri 'âḳıbet giryân ider ḫandâniken

19 'İbretile baḳ cihâna gör ki bu vîrâneler
Ne ḫarâb olmış yatur her biri âbâdâniken

---

10 / Kîmyâ: Kîmiyâ MK1 / bî-kâr: bî-kâre AÖ1
11 / bu 'ömrüñ: 'ömürüñ BU1 / ḫazân: ḫazâl MC, ḫarâb BU1, FB
// ḳur baġuñ: baġlaruñ MC, ḳo baġuñ AÖ1 / mîve: meyve MK1
13 / şükrini: ḳadrini MC
15 Beyit FB'de yoktur.
16 / gitmedin: göçmedin MK1
// nefes: saña MC
17 // ḳâlıbuñ: kalabuñ MC, MK1
18 / aġla: iñle BU1 / 1.mısra MK1'de: Ṣaġlıguña şâd olup gülme igen çoġ aġla kim
19 // biri: bir FB

20 Ġarra olma bu cihânuñ mâl ü mülk ü câhına
Kim niçe câh ıṣṣı gördüñ çâha girür ḫâniken

21 Yirde çok ser-keşleri maḥbûs idübdür bu felek
Pehlüvân Behrâm-ı Gûr u Rustem ü Destân'iken

22 Vüs‘ u ṭâḳat yitdügince aç ṭoyur yalın ṭonat
Şol Kerîm içün ki ṭoylar ṭonadur ‘uryâniken

23 Ol Ġanî Vehhâb'a şükr it kim seni besler müdâm
Rızḳuñı kesmez her işüñ ẕellet ü ‘iṣyâniken

24 Giç bu dünyâ köprisinden ḳaça gör dostdan yaña
Yoldaşuñ islâm u îmân tevbe vü Ḳur’ân'iken

25 Ol ‘ademden ‘âleme ṭartup seni âdem ḳılan
Şâh'a ḳulluḳ ḳıl ki dânâ eyledi nâdâniken

26 Gör bu bol aydın cihânda nîce ni‘metler virür
Saña ol ḳarañu ṭar yirde ẕevâduñ ḳaniken

27 Nefse uyma kim dönersin girü ḥayvândan yaña
‘Aḳla uy tâ kim melekden giçesin insâniken

28 Öldürüp girü diri ḳılmaġa ḳâdirdür ne şek
Ol yoġiken var idüp pîr eyleyen oġlaniken

---

21 / ser-keşleri: ser-leşkeri BU1
// Behrâm-ı Gûr u: Behrâm'ı görür MK1, Behrâ-ı Gûr kim BU1, FB
22 // ṭoylar: sini MC, ṭonlar FB
23 / besler: bilür BU1
// ‘iṣyâniken: ṭuġyâniken AÖ1
24 // islâm u îmân: islâm dîn ü FB
26 / bu bol: büyük FB
// ṭar: MK1 ve AÖ1'de yok
27 / Nefse uyma: Bir iş itme FB / dönersin: dönesin MK1, AÖ1, BU1, FB
// ‘Aḳla uy tâ: ‘Aḳla uy kim AÖ1, Bir ‘amel ḳıl FB / tâ kim: kim tâ MC

29 İ ẖarâb evde şarâb u ‘îş u nûş uman delü
Hiç serâb ardınca yilen ḳana mı ‘aṭşâniken

30 Nîçe bu düşmenlerile ḥaşr olup fısḳ idesin
Seni ol dosta irüren ẖayrıla iḥsâniken

31 Yazuġı ḥadden giçürme ‘aybuñı bil gey ṣaḳın
H̱âliḳ'a dön ẖalḳa rüsvây olmadın pinhâniken

32 Acısın yarın ayılıcaḳ ṭuyasın kim bugün
Cânuña ne zaẖm urursın ser-ẖoş u ḥayrâniken

33 Âh eger bu dirlik içre ölesin Ümmî Kemâl
Gidesin biñde bir işüñ bitmedin noḳṣâiken

34 İ ḳamu ḳalmışlara feryâd iren ḳuvvet viren
Nâ-tüvân u ‘âciz ü bî-çâre ser-gerdâniken

35 Ol Ḥabîb'üñ Muṣṭafâ vü Müctebâ vü Muḳtedâ
Ḥürmetiçün ‘âḳıbet şâẕ it bizi giryâniken

110

Me fâ ‘î lün / me fâ ‘î lün / fe ‘û lün

1 Gel i mü’min ḳo bu dünyâ sarâyın
Ḳılıgör âẖiret tedbîr ü râyın

2 Beru gel ger ölümden ḳorẖarısañ
Saña ögredeyim dirlik ḳolayın

---

29 / uman: iden FB
// ardınca yilen: içinde kişi MK1, ardınca bilen BU1
30 // irüren: irüden MK1, BU1, irüdür AÖ1
31 / Yazuġı: Buyruġı AÖ1
32 / Acısın: Bugün AÖ1 / gün: kin AÖ1
// ne: FB'de yok
34 / İ: V'iy AÖ1
35 / Müctebâ vü Muḳtedâ: Muḳtedâ vü Müctebâ AÖ1

110

MC(128.b), MK1(57.a), AÖ1(91.a), BU1(86.a), FB(205)

1 / i: imdi AÖ1

3 Emînlik yirde ḳonmak dileriseñ
H̱aṭarlu yirden irden göç ü yayın

4 Saña ṣanduġuñı ṣan ḳamu ẖalḳa
Ki dîn içre budur erkân u âyîn

5 Emânetler ki Ḥaḳ ḳodı ḳatuñda
Ḳamusın ṣaḳla zinhâr olma ẖâyin

6 Arın pâḳ ol ki yolda pâḳ olanuñ
Göze sürme çekerler hâḳ-i pâyin

7 Bu dünyâ varlıġı şol düşe beñzer
Ki ta'bîri ṭuş olmaz ancılayın

8 Döner 'aḳṣine her ne kim görürseñ
Yalan bil cümle câh u hûy u hâyın

9 Bu hûy u hâya aldanup unutma
Soñunda dürlü dürlü âh u vâyın

10 Nice Kisrâ'yı kesr itdi yidi yir
Dahı Nûşîr-revân'ı bu Medâyin

11 'Ömür żâyi'lıġından bî-ẖabersin
Hemîn dün gün ṣayarsın yıl u ayın

12 Güzün ḳışın şunı ẖarcanısarsın
Ne kim kesb itdüñise yaz u yayın

---

3 / yirde: yurda AÖ1
// yirden irden: yir olandan AÖ1 / göç ü yayın: göçürcsin FB
4 / san: sen AÖ1, FB
5 / ki Ḥaḳ ḳodı: ki ḳodı Ḥaḳ MK1, ḳodı ki Ḥaḳ FB
6 / ki: bu MK1
8 / Döner: Dutar BU1
10 / Kisrâ'yı: Kesrâ'yı AÖ1, Kısrî'i BU1, FB / kesr: keser AÖ1
11 // Hemîn: Hemân MC
12 / ḳışın: ḳış AÖ1

13 Ḳıyâmet ḳorẖusın añmazsın illâ
Yaraḳ yirsin añup ḳış ḳar u ḳayın

14 Ṭaşuñ ṣâfî gümiş içüñ baḳır ḳalb
Yürürsin dürtünüp şöhret ḳalayın

15 Ḳarış alma ḳarış alḳışlu işe
Göñül yıḳmayup al ẖalḳuñ azâyın

16 Hemîşe Ḥaḳḳ içün sev Haḳḳ içün yir
Bu maẖlûḳuñ ḳamu yoẖsulu u bayın

17 Ḳurutmaz 'ışḳ u derd Ümmî Kemâl'üñ
Yüzinden gözinüñ ırmaġ u çayın

18 İçinden ḳopalı 'ışḳ üni sâzı
İşitmez ṭaşra ẖalḳuñ deff ü nâyın

111

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün *

1 Derdüm delim hiç bilmezem ḳanḳı birin aġlayayın
Bunca firâḳ u âh ile cân u göñül ṭaġlayayın

2 Nîçe ḥarâretden ḳızup bu yüregüm yaġı ṣızup
Ṣoḥbet çırâġını düzüp derd bildesin yaġlayayın

---

13 // ḳış ḳar: ḳışın MK1
14 // ḳalayın: ḳolayın FB
15 // 2.mısra MC'de: Göñül yıḳınmaya gör budur âyîn
17 // Yüzinden gözinüñ: Gözinden yüzinüñ AÖ1, BU1, FB
18 / üni: odı MC

111

MC(111.b), MK1(67.b), AÖ1(104.b), FB(238), AE1(75)

* AE1'de mısralar, nokta konularak ikiye bölünmüştür.
1 // Bunca firâḳ: Her dem fiġân MC, Nîçe firâḳ AE1
2 / Niçe: Bunca AÖ1 / bu: AÖ1'de yok
// yaġlayayın: baġlayayın MK1 / bildesin: balṭasın FB

3 Nîçe bu odlara yanup ṭopraḳlara düşsem ṣınup
Yiller gibi dün gün esüp ṣular gibi çaġlayayın

4 Bu yirde bir dem şâd olup diñlenmedüm hergiz gülüp
Bârî ölümden öñ ölüp kendü ṣaġum ṣaġlayayın

5 Çün giçdi yâdum bilişüm Şeyḫümle üstâẕum işüm
Âḫir benüm daḫı işüm n'ola sini çaġlayayın

6 Yatum yaraġum yok yola yâ Rab sen irgür menzile
Ben ḫasta-dil bu ʻaczile nîçe işüm ṣaġlayayın

7 Ümmî Kemâl eydür n'idem bu derdile ḳande gidem
Ne ḳuvvetile ben ʻadem ḳulluġa bil baġlayayın

8 Yâ Rab bu derdüñ çâresin sen ḳılġıl oñar yâresin
Yoḫsa bu yüzüm ḳarasın ben nicesi aġlayayın

112

Mef ʻû lü / fâ ʻi lâ tü / me fâ ʻî lü / fâ ʻi lün

1 İ cân seven cihânda bu cism-i türâbı ḳo
Ol bâḳi mülki isteriseñ bu ḫarâbı ḳo

---

3 / düşem: düşüp AE1 / ṣınup: ṣañup FB
// gibi: bigi AÖ1 / ṣular: seller AE1
4 / bir dem: bu gün AE1 / diñlenmedüm: diñlenmedük AE1
// ṣaġum: ṣaġam MC
5 / Çün: Çü AE1 / yâdum: yâd u MC / Şeyḫümle: Şeyḫüm MK1, Şeyḫüm ü AÖ1, FB, AE1
// n'ola sini: n'olasını AE1
6 / irgür: irür MK1, AÖ1, AE1
// dil: AÖ1'de yok
8 / ḳılġıl oñar: ḳıl oñar her MK1, AE1, ḳıl oñarġıl AÖ1, FB
// aġlayayın: aġarayın AE1

112

MC(31.a), MK1(86.a), AÖ1(122.a), BU1(122.b), FB(331)

1 / cân: cânı MK1, FB

2 Ṭur ‘ışḳıla o cân ü göñül ‘âlemine git
Bu nefs ilinde od u yil ü ḫâḳ u âbı ḳo

3 Dünyâ vü âḫiret sevisidür niḳâb-ı Dost
Dîẕâra girtu ‘âşıḳısañ pes niḳâbı ḳo

4 Ṣun‘a ḳapılma Ṣâni‘i bulmak dileriseñ
Aldanma yılduza ḳamer ü âfitâbı ḳo

5 Cân ṭûṭisine uy ki bulasın şeker-istân
Nefsüñ ġurâbı cîfe sever ol ġurâbı ḳo

6 Murdâriçün çekişme eger âdemîyiseñ
Dâyim ḥarîf idinme saña her kilâbı ḳo

7 Ḫalḳa yüz urma loḳmayıçün var tevekkül it
Ol ḥaḳ ḳapu dilencisi ol ġayrı bâbı ḳo

8 ‘İlmüñ varısa var ‘amel eyle Ḥaḳ'a iriş
Bu ḫalḳ içinde baḥs̱ ü su’âl ü cevâbı ḳo

9 Ḫayruñ s̱evâbı Cennet olur gel s̱evâbı ṭut
Şerrüñ ‘iḳâbı duzaḫ olur var ‘iḳâbı ḳo

10 Ölüm şarâbı mestligin añarsañ i ḫumâr
Bu cem‘ içinde şâhid ü şem‘ ü şarâbı ḳo

11 Ṣabruñ ṭadını nefsüñe ṭatdur ḳanâ‘at it
‘Aḳluñ varısa leẕẕet-i nuḳl u kebâbı ḳo

12 Âḫir bilüñ çü çeng olısar ḳollaruñ rebâb
Vaz gel bu saz u ‘işreti çeng ü rebâbı ḳo

---

2 Beyit MC'de yoktur.
// ilinde: elinde BU1, FB
3 // pes: sen MC
6 / âdemîyiseñ: âdemiseñ AÖ1
7 / loḳma: rızḳ FB
8 // ḫalḳ: ḫalvet FB
11 / ṭadını: ṭadın BU1, FB / ṭatdur: ṭadur MK1, BU1, FB
12 // saz u ‘işreti: saz u ‘işret ü MK1, FB, saz ‘işret BU1

13 Terk eyle kibri ṣıdḳıla giy meskenet ṭonın
Añ ol kefen ṭonın bu ḥarîrden siyâbı ḳo

14 İ teşne yilme kim ḳanamazsın bu yazuda
Uzanuben ṣu ṣanma ıraḳdan serâbı ḳo

15 Merdân uyandı menzile irişdi sen daḫı
'Azm-i 'imâret it bu ḫarâb u siyâbı ḳo

16 Ger şâbiseñ 'ibâdete süst olma pîr-vâr
Ger pîriseñ pîrâne diril şoġl-ı şâbı ko

17 Hey sen saña ḳıl Ümmi Kemâl işbu tenbihi
Ṭur yatma batma ġaflete bu ḫurd u ḫâbı ḳo

18 Senlik senüñle dost arasında ḥicâb olur
Terk eyle senligi Ḥaḳ'a iriş ḥicâbı ḳo

113

Müf te 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün

1 Hiç nideyim bilimezem âh u vâh
'Aḥde vefâ ḳılımazam âh u vâh

2 Her ne işüme ki baḳam aġlaram
Hiç birine gülemezem âh u vâh

3 Başlu bıñar oldı yaşum ḳanıla
Diñdirüben silemezem âh u vâh

---

14 / ḳanamazsın: ḳanmazsın FB
15 // siyâbı: yabancı MC
17 // batma: AÖ1'de yok / ḫurd: ḫûr MC
18 // Ḥaḳ'a: Ḥaḳḳ'a AÖ1 / iriş: vaṣl ol MK1, AÖ1, BU1, FB

113

MC(115.a), MK1(66.b), AÖ1(103.b), BU1(98.b), FB(234)

1 / nideyim: nideyin MC, AÖ1 / bilimezem: bilmezem FB
// "âh u vâh redifi FB'de "âh vâh" şeklindedir.
2 / ki: kim BU1

4 İrte gice ḳorḫudan u ġuṣṣadan
Hergiz emin olumazam âh u vâh

5 Âḫiret işlerine ulaşmaġa
Dünyeden ayrılımazam âh u vâh

6 Ḳırk yaşadum nefsüm elinden ḳaçup
Uş daḫı ḳurtulımazam âh u vâh

7 İrdi eren ḳâfilesi menzile
Ben dürişüp yitemezem âh u vâh

8 Ġaflet-i dünyâ sücüsinden ḳatı
Esridüm ayılamazam âh u vâh

9 Ḫalḳ arasında nitekim araram
Benden alû bulumazam âh u vâh

10 Aġlar ölümin añup Ümmî Kemâl
Kim ayu dirilemezem âh u vâh

11 Cân alıcı cânuma ḳaṣd itmedin
İlerürek ölimezem âh u vâh

114

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ne kim Ḥaḳ'dan gelür (el ḥükmü li'llah)
N'iderse ol bilür (el ḥükmü li'llah)

2 Ne kimseden utanur ol ne ḳorḳar
Ne dilerse ḳılur (el hükmü li'llah)

---

5 / işlerine: eşlerine FB
9 / nitekim araram: niçe kim aradum MC, araram niçe AÖ1
// alû: ulu AÖ1

114

MC(58.b), MK1(40.a), MCON1(128.a), BU1(64.a), FB(151), HM(54.b), AE1(85)

1 // N'iderse: Ne dirse FB

3 Ölümden kimse ne ḳurtuldı ḳaçup
Daḫı ne ḳurtulur (el ḥükmü li'llah)

4 Bilürüz cân emânetdür gümânsuz
Girü viren alur (el ḥükmü li'llah)

5 Çü ṭopraḳdan yaradıldı tenümüz
Girü ṭopraġ olur (el ḥükmü li'llah)

6 Bu dünyâ kimseye ḳalmadı hergiz
Ne ḫod bize ḳalur (el ḥükmü li'llah)

7 Ḳamu ḫalḳ ol yaña añsuz u geñsüz
Gönildi gönilür (el ḥükmü li'llah)

8 Her ulaşup sevişüp bilişenler
Ṣoñ ucı ayrılur (el ḥükmü li'llah)

9 Gelen giçer ḳonan göçer hemîşe
Dirilen ṭaġılur (el ḥükmü li'llah)

10 Bu köpri üzre bünyâd olmaz âḫir
Yapılan yıḳılur (el ḥükmü li'llah)

11 Cihânda mâl ü mülk ü manṣıbıla
Her artan eksilür (el ḥükmü li'llah)

12 Yeşeren yaşayan ṣolar ḳocalur
Düzilen bozılur (el ḥükmü li'llah)

---

3 / ölümden: ecelden AE1 / ne ḳurtuldı: ḳurtulmadı MCON1, FB
// Daḫı ne: Ne hergiz MC
4 / Bilürüz: Bilüñ kim MC
7 / añsuz u: añsuzda MC, añsuz çü BU1, HM
8 Beyit BU1'de yoktur.
9 Beyit BU1'de yoktur.
10 Beyit MCON1 ve AE1'de yoktur
11 // Her artan: Hezâr ten BU1, HM
12 Beyit MCON1 ve AE1'de yoktur.
/ Yeşeren yaşayan: Yaşayan yeşeren MC, FB
// Düzilen: Dirilen MC

13 Ecel rencine hergiz kimse dermân
Ne buldı ne bulur (el ḥükmü li'llah)

14 Kemâl Ümmî bu derde çâre ṣabr it
Çü her ṭoġan ölür (el ḥükmü li'llah)

15 Ezelden tâ ḳıyâmet ḳamu dilde
Dinildi dinilür (el ḥükmü li'llah)

115

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe û lün

1 Yola 'azm itme yoldaş olmayınca
Öñüñce bir ulu baş olmayınca

2 Ḳarındaş degme'i yoldaş idinme
Senüñle ṭoġru ḥaldaş olmayınca

3 Zirâ kim her işi kişi başarmaz
Bile müşfik ḳarındaş olmayınca

4 Eger sen 'âşıḳısañ naḳşa baḳma
Murâduñ anda naḳḳâş olmayınca

5 Nişânsuz kimseye 'âşıḳ dimezler
Beñiz ṣaru vü göz yaş olmayınca

6 Belürmez çehrelerde bu 'alâyim
Cigerler derdile baş olmayınca

---

13 Beyit AE1'de yoktur.
/ kimse: kimesne HM

115
MC(133.a), MK1(58.a), AÖ1(93.a), BU1(87.b), FB(208)

2 // ṭoġru: bile FB
3 / işi kişi :kişi işi MC, FB
5 / 1.mısra MK1'de: "Nişânsuz 'âşıḳ kimseye dimezler"
// Beñiz: Beñzi BU1, FB / vü göz: gözi FB

7 Kimesne 'âr birle yâre irmez
Yolında rind ü kallâş olmayınca

8 Yüzüñ câr u gözüñ sakkâ olur mı
Özüñ sultâna farrâş olmayınca

9 Kim irdi tâpusına kapusında
Giceler yasdugı taş olmayınca

10 Gelür kim irdi bir lutf u vefâya
Aña kahr u cefâ âş olmayınca

11 Kişi bu 'akl u cânıla barışmaz
İşi nefsile savaş olmayınca

12 Taşın düzmekile er sûfî olmaz
Hem iç sâfî vü hem taş olmayınca

13 Mürâyidür şu kim bir hayr kılmaz
Hezâr ahsend u şâbaş olmayınca

14 Eyü girçeklerüñ kadri bilinmez
Arada yatlu kulmaş olmayınca

15 Günâhından yuna mı degme tâ'îb
'Aceb mânend i nebbâş olmayınca

16 Kemâl Ümmî za'îfi bilmediler
Cihânda 'ışkıla fâş olmayınca

17 Kuluñ çok tâ'atıla işi bitmez
Hudâ'nuñ fazlı koldaş olmayınca

---

8 / câr u: saru FB
9 / tapusına kapusında: kapusında tapusına MC, tapusına kapusında AÖ1,FB
10 //aş: iş AÖ1, eş BU1
12 // ic sâfî vü: içi sâfî MC, AÖ1, FB / taş: taşı FB
13 // ahsend: ahsent AÖ1 / şabaş: şâbâş MK1
14 / girçeklerüñ: dirlikyünüñ MK1, görçeklerüñ AÖ1
// arada: AÖ1 / kulmaş: kalmaşFB
17 // koldaş: yoldaş FB

116

Me fâ 'i lün / fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün / fa' lün

1 Zehî sa'âdet ü devlet ki Ḥaḳ ṭura dâde
Sen ol ṣafâda hemîşe 'adûlerüñ dâde

2 Ayâ keremleri 'âm özi ḫâṣ ter sâde
Kim ögmeye seni her mü'minân u tersâda

3 Ḥayıf ki şâh uya her bâṭıl işlü ḫoryâda
Ki Ḥaḳ'dan âdemi ḳor hem-nişîn ḫor yâda

4 Ko 'Aynı Elifi Mîmi giç Ḥâ Elif Ṣâda
Ger irmek isteriseñ şol maḳâm-ı mirsâda

5 Hemîşe tevbe vü ḫayrı idini gör 'âde
Ki 'îşı ḳalmadı nûşın revâne vü 'âde

6 Nebî yarın ne olasın getürdi dün yâda
Ki âḫir anı biçer kim ne ekse dünyâda

7 Ciḥânda 'ârif aña dirler i melik-zâde
Ki göçmedin vire her varını Melik-zâde

116

MC(38.b), MK1(25.a), BU1(44.b), FB(105), HM(37.b)

1 / Zehî: Zî HM / ṭura dâda: ṭurâde FB
// ṣafâda hemîşe: hemîşe ṣafâda HM
2 // ögmeye seni: ögmeyesin BU1, FB / mü'minân: mü'minât MK1, mü'mini FB
3 Beyit MC'de yoktur.
/ Ḥayıf: Ḥayf BU1, FB, HM / her: FB'de yok / ḫoryâd: ḫaryâd FB
4 Beyit MC'de yoktur.
/ Ḥa: BU1'de yok / Elif: Elifi BU1
// isteriseñ: isterseñ BU1, FB
5 / tevbe: tûb BU1, FB, HM
6 Beyit MC'de yoktur.
/ ne olasın: olasız FB
7 FB'de beytin mısraları yer değiştirmiştir.
// göçmedin: geçmedin BU1, FB, HM

8 Ger ehl-i ma'rifet îmânı ṭadını ṭada
Gerek ki ḳalmaya nefsâni lezzet ü ṭada

9 Kişi n'içün ẓulumât ili yolına âde
Çü dirler âb-ı ḥayât arı dirlik ü ade

10 Yazuḳ ki bunca gemi ġark ola bu deryâda
Re'îs irişmeye baḥrîlerile feryâda

11 Ra'iyyetini ḫalîfe çü kendü baġdada
Daḫı ne raḥm ide 'ayyâr şehr-i Baġdâd'a

12 Ḳuşan 'Ömer bigi 'adl eylemekde şed dâda
Ḳo ẓulmı beñzeme zinhar Emîr Şeddâd'a

13 Ṣuya ṭayanup od ölçerme nûş idüp bâde
Şu ḫâḳ olanları gör virme 'ömrüñi bâde

14 Bu köpriden çü giçer her gelen ner ü mâda
Ḳarârı var mı şu mevcüñ ki naḳş olur mâda

15 Mübeddel it bu ḫarâbı o milk-i âbâda
Ne aṣṣı itdi bu ev içre ümm ü âbâda

---

8 / îmânı: îmân FB, HM
// ki: kim BU1, HM
9 // Çü: Ki MC / dirler: diler BU1
10 Beyit MC'de yoktur.
11 Beyit MC'de yoktur.
/ Ra'iyyetini: Ra'iyyeti MK1, Ra'iyyetin HM
// 'ayyâr: 'ayyâr-ı HM
12 / bigi: gibi MC, MK1, FB, HM / 'adl: 'adlile BU1 / eylemekde: eylemege MK1
// Emîr: 'Âd'e MC
13 / od: odı MK1 / ölçerme: ölçürme BU1, HM
14 Beyit MC'de yoktur.
/ mâde: mâẓe BU1, HM
// şu: çü FB
15 / Mübeddel: Mübeddil BU1, FB, HM
// 2.mısra MK1, BU1, FB ve HM'de: Ḳanı ne ḳıldı (MK1, FB ve HM'de ḳaldı) giçen ümmehât u âbâ da

16 Çü Tañrı fitne didi cümle mâl ü evlâda
Ki dünye sevmez olan meyli daḫı evlâda

17 Ḥarâma azacuġ uyan her işde âzâde
Żalâl u fısḳı ḳoyan merd olur dil-âzâde

18 Çü Şeyḫi ḳındurur Ümmî Kemâl'i irşâda
Sefer ġamın yiyen uymeye lehv ü irşâda

19 Çü çarḫ atar ecel oḳın bilişe vü yâda
Hem atısar bize daḫı ki ḳurludur yada

117

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Ġâfil bu uzaḳ yola ḳanı zâd u zevâda
Giçmez hevesüñ ḳaldı bu nefsâni hevâda

2 Atlandı eren ḳâfilesi menzile yitdi
Ḳalduñ yaluñuz sen bu ḥarâmîlü ovada

3 Aldanma serâba dön ıraḳdan ṭap özen kim
Bu ḥırṣıla hiç ṣusamış irmedi ṣuva da

---

16 Beyit MC'de yoktur.
// dünye: dünyâ MK1, BU1, FB, HM
17 // Żalâl u fısḳı: Ḥelâli az MK1, Ḥelâli vü azı BU1, Helâl az FB, HM / dil: MC'de yok
18 / Ümmî Kemâl'i: Ümmî Kemâl FB
// yiyen: yiyen kişi MC / lehv ü: lehve MC
19 Beyit MC'de yoktur.
/ bilişe: bilir MK1
// atısar: ister HM / ḳurludur: ḳuruludur BU1, FB, HM

117

MC(40.b), MK1(84.a), BU1(120.a), FB(324)

1 / Ġâfil: Ayâ FB
2 // ḥarâmilü: ḥarâmîlık FB
3 / Aldanma serâba dön: Dön ilḳa salḳû FB / ıraḳdan: ıraḳdur MK1

4 Bu dünye şu bir ḳurı deriñ ḳuyuya beñzer
Ṣarkıtma ipüñ aña ki çıḳmaz ṣu ḳovada

5 Ne deñlü demür ḳal‘a gibi berk olur iseñ
Âẖir bir ecel ṭopı seni daẖı uvada

6 Kend'özüñi görme baḳ aẖı ne ulular var
Şol yirdeki her ṭopraġ u yapuda ṣıvada

7 İnsân bigi dervîşüñ içi aydınına baḳ
Ḥayvân gibi ürkme baḳuben ṭaş u ṣavâda

8 Şeh-bâz ḳılur ‘âlem-i rûḥânide pervâz
Ḳarġa gibi ḳalmaz ki bu cismâni yuvada

9 Derd olmasa göñülde ne dermân ele girsün
Od yanmasa ocaḳda ne çiġ bişe tavada

10 Aġlar bu Kemâl Ümmi ḳılur ḥasretile âh
Eydür dün ü gün derdile ‘uşşâḳ u nevâda

11 Derd içre biz ol deñlü ṣafâlar buluruz kim
Bî-derd bulımaz biñde birin cümle devâda

---

4 / dünye şu: dünyâ şol FB
// ḳovada: ḳoġada MC, F:
5 / gibi: bigi BU1
6 // Şol: Şu MK1, BU1 / 2.mısra MC'de: Şol yirde olan yapıda vü daẖı ṣıvada
Beyit FB'de:
Kendüñi görme baḳ âẖir ne ulurlar(ölürler?) var
Şol yirdeki her yapraġ u yayuda ṣıvada
7 / bigi: gibi MC, FB / dervîşüñ içi: cân gözile iç FB
// gibi: bigi BU1 / baḳuben ṭaş u ṣavâda: yakîn daş sivâda FB
8 // gibi: bigi BU1 / ki: MC, MK1 ve BU1'de yok
9 // yanmasa: olmasa MC / çig: ki FB
11 / Derd içre: Bu dertde FB / buluruz: sürerüz MC
// cümle: BU1'de yok

118

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Bu yurduñ ṭur yaraġuñ gör içinde
Varuben yatmadın ol gûr içinde

2 Bu evde ne'ñ varın gey bildüñ illâ
Neler vardur anuñ bir ṣor içinde

3 Ḳapu baca çırâġ örtü döşek yoḳ
Ṭoludur mâr u kejdüm mûr içinde

4 Bu it nefse niçün böyle zebûnsın
'Aceb sen bunca ḳuvvet zôr içinde

5 Ayâ ġâfil bu ġaflet döşeginüñ
Niçe uyuyasın ḫor ḫor içinde

6 Ögüñ dir tevbe ḳıl ḫayr eyle zinhâr
Ne ḳalduñ böyle şerr u şûr içinde

7 Yarın genc ü şifâ bulmaḳ dilerseñ
Bugün ṣabr eyle renc u cevr içinde

8 Bu dünyâ devletine ġarra olan
Hemân öldükde ḥasret ḳor içinde

9 Bu 'ibret-ḫânenüñ i ehl-i ma'nî
Ne bilsün kim ne var her gûr içinde

118

MC(131.a), MK1(60.b), AÖ1(96.b), BU1(90.a), FB(215)

2 / evde ne'ñ: evde anuñ AÖ1, evdenüñ BU1
// anuñ bir: anuñ da MC
3 / çırâġ:çırâ MK1, AÖ1, BU1 / örtü:otu MK1
4 / böyle: şöyle AÖ1
5 / döşeginün: döşeginde MK1
// uyuyasın: bir yatarsın MC
7 Beyit MC'de yoktur
/ bulmaḳ: ḳılmaḳ FB
8 / devletine: varlıġına MK1

10 Faḳîre ḫor u kem baḳma ʻazîzüm
Ki gizlü genc olur ol ḫôr içinde

11 Ḳuru ḳamış görüben yüz çevürme
Sen anuñ şekkerini ṣor içinde

12 Meger ṣarrâfa yoldaş olmaduñ kim
Ṣatarsın gevheri billûr içinde

13 Ḳoduñ Naḳḳâşı naḳş u renge ḳalduñ
Aġ u ḳara ṣaru gök mor içinde

14 Bu işler ḫod saña bir düş gibidür
Ne sır var bu düşüñ bir yar içinde

15 Kemâl Ümmî gibi eksüklü ḳul yoḳ
Cihânda cümle iş u ḳur içinde

16 Varup diñlenesi yir vir İlâhî
Bize ol milket ü ṣınur içinde

119

Me fâ ʻî lün / me fâ ʻî lün / fe ʻû lün

1 ʻAceb mü'min ṭuta mı kîn içinde
Ya kibr ü buġz olur mı dîn içinde

2 Çü ṣufîlık ṣafâ vü meskenetdür
Küdûret mi olur miskîn içinde

---

10 / Faḳîre: Faḳîr ü AÖ1 / kem baḳma: baḳmaġıl MC, baḳma kim AÖ1
11 // şekkerini: sükkerini FB
12 / 1.mısra FB'de:Meger ṣarraflıġı ögrenmedün sen
14 / işler: ṭuşlar MC
// var: vardur MC, FB / bu: FB'de yok / bir: MC'de yok
15 / gibi: bigi BU1
// iş u ḳur: eş u ḳavm FB

119

MC(130.a), MK1(57.b), MCON1(135.b), BU1(87.a), FB(207)

1 / ṭuta mı: ṭutar mı MCON1
// buġz: kîn MCON1
2 // olur: ṭutar MCON1

3 Eger dervîşiseñ ko intiḳâmı
Ki ʻâdet budur ol âyîn içinde

4 Ṭaşı ṣâfî içi ḳalb olma zinhâr
Ki ṣıġmaz ḳarañu aydın içinde

5 Seni ög ayruġa sög mi didi şeyẖ
Saña şol tevbe vü telḳîn içinde

6 Ḳo ʻucbı hey müsülmân ol müsülmân
Ki islâm az olur ẖodbîn içinde

7 Dilüñ ṭut ġaybet ü bühtânı terk it
Uyarma ḳo yılanı în içinde

8 İgen ḳazma kuyuyı ayruġiçün
Ki âẖir sen yatısarsın içinde

9 Bir iş işle bir iş ḳazan ki saña
Bulına ol ḳaraňu sîn içinde

10 Temîzüñ varısa kemden kem añla
Seni her gökçek ü çirkin içinde

11 Kemâl Ümmî eyit ḥaḳ sözi örtme
Ki ḳılıç nesne kesmez ḳın içinde

12 Egerçi senden eksiklü kişi yoḳ
Bu ḳamu milk-i Rûm u Çîn içinde

---

5 / seni: sen MCON1 / ög: ol MC, MCON1, BU1 / ayruġa: ayruġı FB
7 // yılanı: ilanı MCON1, FB
8 // sen yatısarsın: yatısarsın(MCON1'de yatasın, FB'de yatursın) sîn MC, MCON1, FB
9 Beyit MK1 ve BU1'de yoktur.
10 / añla: eyle MC
11 / örtme: uzatma BU1, FB

120

Me fâ ‘i lün / fe ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün / fa‘ lün

1 ‘Aceb ‘aceb bu ḳamu ‘îş u nûş hep nîşe
Ki ṣoñı ‘îşuñ u nûşuñ tiz irişür nîşe

2 Çü (‘usri yusri) bile añdı Ḥaḳ kelâmında
Ne diyü ġarra olursın bu nîş olan ‘îşa

3 Ḳanı ‘ibâdet ü ṭâ‘at H̱udâ'ya i ġâfil
Niçe niçe bu fesâd iş ü bâṭıl endîşe

4 Bizüm bigine ḳala m' dilkü vü şaġala daẖı
Ki nîce arṣlan u ḳaplan gördi bu mîşe

5 Eger umarısañ iḥsânı Ḥaḳ'dan anuñiçün
Sen eylük it ḳamu bî-gâneye vü hem hîşe

6 Eyü yavuz kişi n'itse çü kend'özine ider
Yolına şol gelür âẖir ne ṣandısa îşe

7 Hemîşe genci çü vîrânelerde gizlerler
Sen i ‘azîz ṣaḳın ẖôr baḳma dervîşe

120

MC(45.b), MK1(27.a), BU1(47.a), FB(111), AE1(90), AE2(55.b)

1 // ṣoñı: ṣoñ FB / ‘îşuñ u: ‘îşınuñ FB, ‘îş u AE1, AE2
2 / ‘usri yusrı: ‘usrı yusrıla BU1 / bile: BU1'de yok
// nîş: nîşe AE2
4 / bigine: gibine MC, FB, AE1, bigiye BU1 / ḳala m': ḳala mı AE1/ dilkü vü şaġala: çaḳal u dilkü AE1
// arṣlan: aṣlan MK1 / ḳaplanı: ḳaplan MC, MK1, BU1, FB, AE2
5 / iḥsânı: iḥsân BU1, AE2 / anuñ içün: anuñçün MC, FB
// hem: her AE2 / 2.mısra AE1'de: Sen eylik eyle ḳamu bîgâne vü her hivîşe
6 / kişi n'itse çü: kişi ne itse MK1, n'itse kişi BU1, kişi n'itse FB, kişi her n'itse AE1, her kişi n'itse AE2 / kend'özine ide: kendü özinedür AE1
// Yolına: Yolında AE1, AE2 / âẖir: her ne AE1 / îşe: endîşe MK1, BU1, FB
7 Beyit FB'de yoktur.
/ genci: genc AE1 / gizlerler: gizlidürür AE1
// Sen: Pes AE1, AE2

8 Ṭabîb ḳılmaya bî-derde hîç ʿilâc illâ
Şu beñzi ṣaru gözi yaşlu cigeri rîşe

9 Eger muvaḥḥidiseñ giç muḳayyed olma ṣaḳın
Ṣağ u ṣol u zir ü bâlâya vü pes ü pîşe

10 Gel altıyı ḳoyuben bir yaña yönel zinhâr
Vir üç ṭalâḳ ikiye ḳalma dörde vü bişe

11 Eger ẖazâyin-i bâḳî gerekse Ümmi Kemâl
Saña ḳanâʿat ü ṣabrı idini gör pîşe

121

Mef ʿû lü / fâ ʿi lâ tü / me fâ ʿî lü / fâ ʿi lün

1 Ṣarf eyle ḳamu ʿömrüñi ṣavm u ṣalâtıla
Pâk eyle mâl ü nefsüñi ḥacc u zakâtıla

2 Evvel şerîʿatı bilüben gir ṭarîḳata
Tâ iresin ḥaḳîḳate ẕât u ṣıfâtıla

3 Bir'i severseñ iki cihâna vir üç ṭalâḳ
Dörd aṣlı biş ḥissi ḳo altı cihâtıla

---

8 / bî-derde: bî-derd FB / illâ: illah AE2
// yaşlu: yaşluya AE2 / cigeri: ya cigeri MK1, ciger BU1, FB, AE2
9 / giç: FB'de yok
// Ṣağ u ṣol: Sol u ṣağ AE1, AE2 / bâlâya: bâlâ MC, AE1, AE2 / pes ü pîşe: her pes ü pîşe MC, pes ile pîşe AE1
10 / altuyı ḳoyuben: altı yañayı ḳo MK1, elet yañayı ḳo BU1, altı yediyi FB, AE1, AE2
// ikiye: eline MK1 / dörde vü : dörd ü BU1, AE2
11 / ẖazâyin: ẖazîne AE1, AE2 / gerekse: gerekise FB
// ṣabrı: ṣabr FB

121

MC(30.a), MK1(87.a), BU1(123.a), FB(333), AE1(114)

1 / ʿömrüñi: ʿömrüñ BU1
2 / şerîʿatı: şerîʿat BU1
3 // aṣlı: ḥissi aṣlı BU1, FB / altı: şeş MK1 / 2.mısra vezne uymamaktadır.

4 Giç Yidi Ṭamu'dan Sekiz Uçmaġ'a ḳalma tâ
Ṭokuz Felek depe özüñ On Yar'a ḳatıla

5 Ger ʿâşıḳ olasın seni maʿşûḳ ider ṭâleb
Bu söz beyân olupdur aḫı beyyinâtıla

6 Çün Ḥaḳ (Yuḥibbuhüm ve yuḥibbûnehu) didi
Uy ʿışḳa kim bilişesin ol pâk ẕâtıla

7 Nefy eyle nefy-i s̱âbit ol is̱bâtıla müdâm
Fevt itme vaḳt fürṣatuñ bî-s̱ebâtıla

8 Zerḳ ü riyâyıla ṭaşuñı düzdügüñ niçün
İçüñ ṭolu muḥabbet-i Lât u Menât'ıla

9 Kendü geñüñle öl ölümüñden ilerü kim
Bâḳî ḥayâta irişesin bu memâtıla

10 Ḫâḳ-i memât içinde kişi râḥat olsa yig
Diri ḳalınca dünyede âb-ı ḥayâtıla

11 Faḳrıla ḳıldı ṣâḥib-i tâc u Buraḳ faḫır
Ne faḫr idersin i delü sen ṭon u atıla

12 At oldurur ki menzile irişdüre seni
Yoġ ol ki yolda öle vü yabana atıla

---

4 / ḳalma tâ: ḳıl naẓar AE1
// özüñ: ʿömrüñ FB
5 / ider: ide AE1
// beyân olupdur aḫı: aḫı beyân olupdur FB / olupdur: olupdurur BU1
6 // kim: tâ MC, AE1'de yok
7 // vaḳt: vaḳti BU1
8 / düzdügüñ: düzdüñ AE1
9 / Kendü geñüñle: Kendülügünle MC, kendü geñelde FB, Kendü göñlüñile AE1
// bu: ol AE1
10 // ḳalınca: ḳalsa AE1
11 // i delü sen: i ölü sen MC, sen i delü BU1
12 / oldurur: oldur BU1
// 2.mısra vezne uymamaktadır.

13 Dirme bu dünye mâlını ṭaġıt ögüni dir
Vir anı al göñülleri ṣofra ṣumâtıla

14 Bu tevbe ṣuyıla ḥasenât it berâtuñı
Yuy kim ḳara yazu ṭoludur seyyiâtıla

15 Tañrı Kitâbı ḥükmi ṭutulmaz ‘aceb budur
Beğ buyruğı giçer biñ ile bir berâtıla

16 Kimüñ ki bah̲tı bâġını ṣusuz ḳuruda Ḥaḳ
Kimse ṣuvarımaz anı Nîlü Fürâṭ'ıla

17 Her kime kim hidâyet irişmedi Tañrı'dan
Dönmez kerâmet ü ḳılıc u mu‘cizâtıla

18 Âh ol ṣoñ oh̲t içün ki alalar emâneti
İrden giremedük yola yaraġ u yâtıla

19 Âh ol gice içün ki gele Münker ü Nekîr
Ṣoru ṣora vü maḥşere dek anda yatıla

20 Âh ol ḳıyâmet issileriçün ki sinleden
Ḳopup ṭuravuz anda h̲ufât u ‘urâtıla

---

13 Beyit MC'de yoktur.
/ dünye: dünyâ MK1,AE1 / mâlını: mâlın BU1
// 2.mısra FB ve AE1'de: Vîrân göñülleri al ele ṣofra ṣumâtıla
14 / Bu: Var MC / ḥasenât it: ḥasenâtuñ MC, AE1
// Yuy: Yu MC / yazu: yüzüñ AE1
15 // biñ ile bir: biñ ile MC, bu ile bir MK1, FB, AE1, kim kâġıd BU1
16 / bâġını: bâġın BU1
17 / kim: ki MK1, BU1 / Tañrı'dan: Ḥaḳ'dan BU1
18 Beyit FB'de yoktur.
/ ol: şol MK1 / oh̲t içün: dem içün MK1, rûḥiçün AE1
// giremedük yola: yola giremedük AE1
19 / gice: gün FB/ gele: AE1'de yok / Nekir: hem Nekir FB
// vü: ol FB
20 / issileri çün: issilerinden FB

21 Vâh ol terâzu ṭartılası gün içün ki Şâh
Ḳâżî ola vü varavüz anda ʻuṣâtıla

22 Vây ol Ṣırâṭ giçmek içün kim niçemüzüñ
Ayağı ṭayına oda ḳatrâna batıla

23 Nîçe diyüben almayalar hîçe daḫı hîç
Bâzâr-i ʻışḳda bu Kemâl Ümmi ṣatıla

24 Ḳonan uçar gelen giçer eken biçer ü göçer
Zî-cân ki dosta ḳavuşa bir ḫoş vefâtıla

122

Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lün

1 Ġâfil olma duruşı gör dün ü gün ol Ferd'ile
Ol Ḥaḳ'ı ẕikr eyle dâyim ṣıdḳ u ʻışḳ u derdile

2 Cân u göñülden gerekdür Ḫâliḳ'ı ẕikr eylemek
Yoḫsa yâ Allah dimeklik geñez olur her dile

3 Derdimend olmak dilerseñ iste ṣâḥib-derdi bul
Ṣoḥbet itme ʻuzlet eyle dünyede bî-derdile

4 Kıl münâfıḳdan haẕer ṣoḥbet müʻessirdür ṣakın
ʻÖmrüñi ṣarf it hemîşe her muvâfıḳ merdile

5 Düşmeni ḳo dostı iste pâk u ʻuryân ḳış u yaz
Kim ecelsüz kimse ölmez yolda ḥâr u berdile

---

21 / Vâh : Âh MC/ terâzu: terâzûda MK1/ tartılası: ḳurulası AE1 / Şâh: Ḥaḳ MC // vü: ṭura MK1, FB'de yok
22 / Vây: Âh MC/ giçmek: FB'de yok/ niçemüzüñ: niçelerümüzüñ MK1 // ṭayına oda: ṭayınup issi BU1
23 // bu: ger bu MC,MK1, FB, AE1
24 // cân ki: cânıla BU1/ kavuşa: ḳavşa BU1, ulaşa AE1

122

MC(67.a), MK1(76.a), AÖ1(117.b), BU1(109.a), FB(285)

1 // ṣıdḳ u ʻışḳ: ʻışḳ u ṣıdḳ MC
3 // bî-derdile: nâ-merdile MC
5 // yolda: bu evde MC / berd ile: verd ile FB

6 Degme kil ḥammâm içinde gör ne ḳoḳar gül gibi
Hem-nişîn oldı meger kim bir niçe gün verdile

7 Varma bâzâra varursañ ṭoğru bir ʿaṭṭâra var
Rûzuñı virüp şeb alma müşkile şekker dile

8 Çık şu nâ-kesler yolından kim giresin Cennet'e
Mâlüñi vir Ḥaḳ yolına hem-dem ol cevmerdile

9 Ḳanḳı yar kim yoluña cân virmege daʿvî ḳılur
Aḳça cândandur sen andan ṣına evvel zer dile

10 Dünye ḫalḳı manṣıb u şâdî dilerse Tañrı'dan
Göñlüñi sen dertlü iste gözüñi hem ter dile

11 Tevbe ḳıl yazuḳlaruña âhıla dök göz yaşın
Boya Allah ḳorḳusından beñzüñi hem zerdile

12 Sen Kemâl Ümmî saña gel daʿviye maʿnî gerek
Yoldaş olma ḥaldaş olma merdiseñ nâ-merdile

13 Ṣağır u gözsüze işit gör dimekden aṣṣı yoḳ
Çün eser ḳılmaz naṣîḥat degme bir mermer dile

---

6 / gül: müşk MC
7 / Varma bâzâra: Bâzâra varma MK1, BU1, FB, Ger bâzâra AÖ1
8 / nâ-kesler: nekesler BU1
// yolına: yolında BU1 / cevmerdile: cömerdile MC, FB
9 / 1.mısra MK1'de: Ḳanḳı yâruñ kim yoluñ ölmege daʿvî ḳılur
// andan: anı MC / sına: sıya MK1
10 / Dünye: Dünyâ MK1 / ḫalḳı: ehli MC
11 // Boya: Yuya BU1
12 / 1.mısra MK1'de: Pes Kemâl Ümmî saña daʿvîlere maʿnî gerek
// merdiseñ: dünyede MC
13 / Ṣağır u gözsüze: Ṣağıra gözsüze AÖ1

123

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe'û lün

1 'Aceb bilsem bu derdümüñ emi ne
Ya bu zaḫmüñ cihânda merhemi ne

2 Ki bağrum ḳanı dem dem âhumile
Ḳarışmışdur aḳar gözüm nemine

3 Fidâ olsun benüm bu bâḳi 'ömrüm
Erenler ṣoḥbetinüñ bir demine

4 Bu dünyâ dostlarınuñ arasında
İrişmedük henüz bir hem-demine

5 Gelür her düġün ardınca delim yas
Cihânuñ şâẕısı degmez ġamına

6 Şu kibr ü sihrile göge aġanlar
Görürüz 'âḳibet girür zemîne

7 Ecel ḳaṭında yoḳdur hiç tefâvüt
Kişinüñ biḥterine vü kemine

8 Ṭalâḳ virmüşdürür merdân-ı Mevlâ
Du 'âlem varlıġınuñ derhemine

123

MC(114.b), MK1(53.b), AÖ1(86.b), BU1(81.a), FB(193)

1 / bilsem bu derdümüñ: bu derdümün bilsem AÖ1, BU1
2 // Ḳarışmışdur: Ḳarışmış AÖ1
3 / Fidâ: Fidî BU1
6 // 2. mısra AÖ1'de: Girürüz 'âḳıbet girü zemîne
Beyit MK1'de:
Şular kim sihrile göge aġarlar
Girürler'âḳıbet girü zemîne
7 / hîç: PP'de yok
8 / Ṭalaḳ: Iṭlaḳ FB
// derhemine: dürhemine AÖ1, dirhemine BU1

9 Yarınuñ ġuṣṣasın yiyen ḥaḳîḳat
Hiç aldanmaz bugünün ḫurremine

10 Cefâya ṣabr iden irer ṣafâya
Ki ṣavmüñ ṣâyim irer bayramına

11 Seher-gâhın uyanmadum dirîġâ
Ki ʿömrüm güni irdi aḫşâmına

12 İlâhî derdinüñ dermânın ister
Ṭapuñdan bu Kemâl Ümmî kemine

13 Ḫudâvendâ bizüm ṣuçlarumuzı
Baġışla Ṣâdıḳuʿl Vaʿdu'l-Emînʿe

124

Fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün

1 İ delü maġrûr u ʿâṣî tevbeye gel tevbeye
Nîceye degin maʿâṣî tevbeye gel tevbeye

2 ʿÖmri ḫarcı işlere ḫarcitme ger dileriseñ
Kim olasın Tañrı ḫâṣı tevbeye gel tevbeye

3 Ḳo ʿavâmuñ meclisin zinhâr zinhâr iste bul
Ṣoḥbet-i ḫâṣeʿl-ḫavâṣı tevbeye gel tevbeye

4 Ḫalḳa ẓulm itme añ ol güni ki Ḥaḳ ḳażî olâ
Vire dâd ala ḳıṣâṣı tevbeye gel tevbeye

---

9 / Yarınuñ: Yirinüñ AÖ1
10 // ṣâyim: ṣâyimi BU1, FB

124

MC(126.b), MK1(62.a), MCON1(62.a), BU1(92.b), FB(220)

2 / ʿÖmri: ʿÖmir BU1 / ḫarcı: çarhı MCON1 / 1. mısra FB'de:ʿÖmri murdâr işlere ḫarc eyledüñ
// Kim: Tâ MC
4 / itme: itme ki BU1

5 Hây eyü dirlik diril unutma şol ölenleri
Kim ḳodular sini vâsî tevbeye gel tevbeye

6 Ġâfil olma âẖiret ḳorẖularından ʿâḳıbet
Ger dileriseñ ẖalâṣı tevbeye gel tevbeye

7 Yaġı Şeyṭân'dan ḳaçarsañ uş Kemâl Ümmî saña
Gösteri virür menâsı tevbeye gel tevbeye

125

Fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün

1 Şol göñülden bizerüz kim anda bu derd olmaya
Her kimesne kim belâdan iñler ol merd olmaya

2 Bize bir göñül gerek kim pür-safâ vü derd ola
Hîç içinde jeng ü pas u kîne vü gerd olmaya

3 Âdemi oldur ki anda ʿışḳ u derd ü âh ola
Lîki ḥayvândur şu kim ter-çeşm u rû-zerd olmaya

4 Her kimüñ göñlinde kim bir ẕerre ʿışḳ u derdi var
Özi vü sözi vü yüzi germ ola serd olmaya

5 Yoldaş oldur kim bizümle maḥrem ü dem-sâz ola
Düşmen ol dostdan delim yigdür ki hem-derd olmaya

---

5 // sini: seni BU1, sîne FB
6 / olma âẖiret: olmaġıl Ḥaḳ'uñ MC

125

MC(80.b), MK1(72.b), BU1(104.b), FB(226), AE2(75.b)

1 / bizerüz: bizerüm BU1 / bu: bir BU1
2 // jeng: reng MC, zeng AE2
3 // kim: ki FB
4 / göñlinde kim: kim göñlinde FB
// vü yüzi: vü sözi MC, MK1, AE2,FB'de yok
5 / kim: ki FB
// yigdür: yigrekdür BU1 / hem-derd: hem-dem FB

6 ‘Âşıḳ-ı ṣâdıḳ şuña dirler ki terk-i baḫtı var
Cennet ü dîẕâr umanlar nîte cevmerd olmaya

7 Mâ-sivâ'llahı seven ‘âşıḳ degül fâsıḳdurur
Şol ki ma‘şûḳı hemân ol Vâḥid u Ferd olmaya

8 Şemsi ḳoyup ẕerreye meyl eyleyen gey kör olur
Bülbül oldur kim anuñ maḥbûbı cüz verd olmaya

9 Ol ḥekîmüñ ḥażretinden ḳamular dermân diler
Bu Kemâl Ümmî anı diler ki bî-derd olmaya

126

Fâ ‘i lâ tün / me fâ ‘i lün / fe ‘i lün
Fe ‘i lâ tün / / fa‘ lün

1 Göñül uyan ki uş zamân giçdi
Ṭur yaraġ it ki ḳârübân göçdi

2 Çün içisersin âḫir içdüñ ṭut
Şol ḳadeḥden ki külli nefs içdi

3 [Boşladı] ḳaḥşadı çü ten ḳafesi
Ṭut ki cânuñ ḳuşı bugün uçdı

4 Çünki ölüm yili eser ṭurmaz
İmdi ‘ömrüñ çıraġı tut üçdi

---

6 / şuña: aña MC / baḫtı: raḫtı MK1
7 // ki: FB'de yok
8 / kör olur: kördür FB
// kim: ki FB
9 / diler: umar AE2
// anı: veli MK1, dili BU1, AE2, delü FB

126

MC(96.a), MK1(49.a), AÖ1(80.b), BU1(75.b), FB(179), İÜ1(92), PP(40.a)

1 / Göñül: İ göñül FB
// göçdi: geçdi FB
2 / içisersin: içersin FB
3 / [Boşladı]: Metinlerde "Başladı" şeklindedir. / ḳaḥşadı: ḳaġşadı FB, İÜ1, ḳoḥşaşdı PP / çü: bu İÜ1, çün PP
4 / Çünki: Çün FB // çıraġı: çıragını PP / üçdi: içdi İÜ1

5 Ḳaçmaġıla ḳaçan ḳurtulusar
Ölüminden ḳaçan ṭut ḳaçdı

6 Her ḥarîr içre ḳucuşanları
Ṣoñra sinde yılan çıyan ḳuçdı

7 ʻÂḳıbet ḳamudan yirinci olur
Her ki Ḥaḳ ḳulların yirüp yiçdi

8 Hiç h̲ayır h̲irmenin götüre mi
Her ki ṭarlaya toh̲m-ı şer ṣaçdı

9 Dîni dünyâya ṣata mı hergiz
Ol ki tiryâḳı aġudan seçdi

10 Hirmen uh̲tunda ḥâṣılı yoġ anuñ
Kim ekinini yaşiken biçdi

11 Her ki buldı ḳanâʻatüñ gencin
Ayruḳ ol ne ṣusadı ne açdı

12 Bu Kemâl Ümmi bigi yol azmaz
Her kimüñ kim Çalab gözin açdı

---

5 / ḳurtulusar: ḳurtulısarsın PP
// ṭut: ṭut ki FB
6 / Her: Şol MK1 / içre: içinde PP
// çıyan: çayan MK1, AÖ1, PP
7 / yirinci: yirinc AÖ1, FB, PP
// Her: Şol PP / yiçdi: yicdi BU1, biçdi FB, İÜ1, PP
8 / hayır: hayr MK1, BU1 / hirmenin: hirmenini AÖ1 / götüre mi: götürmedi MC, götüremedi MK1, götürür mi PP
9 Beyit PP'de yoktur.
// Ol: Her MK1 / tiryâḳı: tiryâḳ AÖ1
10 / uh̲tunda: üstinde FB, PP, vaḳtinde İÜ1
// Kim: Ki MC, İÜ1, PP / ekinini: ekinin MK1, İÜ1, PP / yaşıken: faṣliken MK1, FB, İÜ1, ḳasliken? AÖ1, sebziken BU1, ḥâṣılıken PP
11 / ki: kim PP / buldı: bildi AÖ1 / gencin: gencini PP
// açdı: içdi BU1, FB, PP, acıdı İÜ1
12 / bigi: gibi MC, FB, İÜ1, PP

13 Ḳalbe şol cân sözi eser ḳıla kim
Nefesi kendü nefsine giçdi

127

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Bu yir üzre niçe h̲ân ḳondı göçdi
Ki her h̲ân içre biñ h̲ân ḳondı göçdi

2 Bu dünyâ bir köhün kervân sarâdur
Ki nîçe dürlü kervân ḳondı göçdi

3 Bu evde biz dah̲ı göçkün ḳonuġuz
Ki bunda niçe mih̲mân ḳondı göçdi

4 Dükeli h̲oca vü ḳul bay u yoh̲sul
Gedâ vü şâh yeksân ḳondı göçdi

5 Ḳamusı aġlayu geldi vü geçdi
Eyit ḳanḳısı h̲andân ḳondı göçdi

6 İ niçe nâ-tuvânıla tüvâne
Niçe dânâ vü nâdân ḳondı göçdi

7 Bu cümle h̲alḳı bir bir nevbetile
Ögütdi bu degirman ḳondı göçdi

---

13 Beyit MC'de yoktur.
/ kim: İÜ1'de yok
// Nefesi: Nefsi BU1, İÜ1

127

MC(121.a), MK1(63.b), AÖ1(126.a), BU1(94.b), FB(225)

1 // her: ol BU1 / 2. mısra MC'de: Bu h̲ân içre niçe h̲ân ḳondı göçdi
MK1'de:Ki h̲ân içre beg ü h̲ân ḳondı göçdi
2 / köhün: köhne MK1, BU1, FB / kervân sarâdur: kârbân sarâydur BU1
// kervân: kârbân BU1
3 Beyit BU1'de yoktur.
/ göçgün: çün bir MK1, AÖ1, FB
5 / geldi vü geçdi: aġlayu geldi MC
7 Beyit MC'de yoktur
// bu: bir FB

8 Bu bâzâr içre her biri metâ'ın
Ṣatuben ḳurdı dükkân ḳondı göçdi

9 Bu zehre hîç biri bulmadı tiryâḳ
Bu şehre nîçe a'yân ḳondı göçdi

10 Pey-â-pey ḫâs u 'âm u redd u maḳbûl
Ḳamu kâfir müsülmân ḳondı göçdi

11 Cihânı ḥükmine maḥkûm idenler
Ecel ḥükmine fermân ḳondı göçdi

12 Be-küllî mü'min ü merḥûm u maġfûr
Derin pür-cevr zindân ḳondı göçdi

13 Bu budaḳda ki şimdi biz ḳonuġuz
Ḳamu ḳuş cümle ṭoġan ḳondı göçdi

14 Niçeler geldi geçdi bu yuvadan
Kim öldi ḳamu ṭoġan ḳondı göçdi

15 Selâṭîn i zamânı hep zemîne
Geçürdi çarḫ-ı gerdân ḳondı göçdi

16 İşitdük enbiyâ vü evliyâyı
Niçe zâr u perîşân ḳondı göçdi

17 Ḳanı ol Âdem ü Havvâ ki evvel
Bu mülke geldi giryân ḳondı göçdi

---

10 // 2.mısra AÖ1'de: Be-ḳullî bu fenâdan ḳondı göçdi
11 / Cihânı: Cihânuñ BU1 / idenler: olanlar BU1
// 2.mısra AÖ1'de:Ḳamu kâfir müsülmân ḳondı göçdi
12 // pür-cevr: pür-hûr BU1
13 Beyit MK1'de yoktur.
/ Bu: AÖ1'de yok / budaḳda:yuvada FB
// 2.mısra MC'de: Niçe şâhin ü ṭoġan ḳondı göçdi
14 Beyit MC'de yoktur.
15 / zamânı: zemîni MK1, BU1 / 1. mısra FB'de: Selâṭin ü zamân heb bu zemîne
// Geçürdi: Ḳoyuben MC
16 / enbiyâ vü evliyâyı: evliyâ vü enbiyâyı MC

18 Ḳanı Nûḥ u H̱alîl İsḥâḳ u Ya‘ḳûb
Ya Yûsuf Şâh-ı Ken‘ân ḳondı göçdi

19 Nişe mağrûr olasın sen bu mülke
Çü Dâvûd u Süleymân ḳondı göçdi

20 Ḳanı İdris yâ ‘Îsâ ibn Meryem
Daẖı Mûsâ bin ‘İmrân ḳondı göçdi

21 Muḥammed bunda ârâm itmedi hem
‘Atîḳ u Ṭalha ‘O̱smân ḳondı göçdi

22 ‘Ömer Ḥaydar Sa‘îd u Sa‘d u ‘Âmir
Zübeyr u ‘Abduraḥmân ḳondı göçdi

23 Bu on yârıla âl u Ehl-i Beyti
Ḳamu aḥbâb u yârân ḳondı göçdi

24 Bize vü size daẖı ne ḳala çün
Şularuñ bigi merdân ḳondı göçdi

25 Ḳanı İskender u Fağfûr ü Ḳayṣer
Nice Kisrî vü H̱aḳân ḳondı göçdi

26 Bu derde Câlinûs itmedi dermân
Hem Eflâṭûn u Loḳmân ḳondı göçdi

27 Bu tâc u taẖt u baẖta ğarra olmañ
Ki bunca şâh u sulṭân ḳondı göçdi

---

18 // Ya: Ve BU1
19 // Çü:Ki MK1
20 / ibn: bin MC, AÖ1, FB
// bin: ibn MK1, BU1
24 / ḳala: ḳıla MC, ḳalam BU1
// bigi: gibi MC, MK1, FB
25 / Fağfûr: Kisrî AÖ1, BU1, FB
// Kisrî: Fağfûr MK1, AÖ1, BU1, Ḳağfûr FB
26 / itmedi: bulmadı MK1
27 / taẖt u: taẖta AÖ1
// bunca: niçe MC

28 Ḳanı Şeddâd u Ṭaḳyânus u Nemrûd
Dahı Fir'avn u Ḥâmân ḳondı göçdi

29 Ḳanı Afrâsiyâb u Ṣâm u Behrâm
Cem ü Rustem Nerîmân ḳondı göçdi

30 Niçe Nûşînrevan oldı revâne
Niçe Husrev firâvân ḳondı göçdi

31 Ḳanı geydükleri ol dürlü h̲il'at
Ḳamusı çünki 'uryan ḳondı göçdi

32 Bu meydânı ṭutamadı biri hîç
O cümle pehlûvânân ḳondı göçdi

33 Ṭopı alımadılar çarh̲ elinden
Ḳamusı ṣaldı çevgân ḳondı göçdi

34 Şaġal u dilküye ḳala mı mişe
Çü her arslan u ḳaplan ḳondı göçdi

35 Ḳanı Ṣa'dî Celâleddîn u 'Aṭṭâr
Veled Gülşehri Elvan ḳondı göçdi

36 Kemâl Ümmî cihâna ġarrâ olma
Çü sînün gibi çendân ḳondı göçdi

37 Bu fenn içinde bul faḳr u fenâ kim
Niçe 'allâme fennân ḳondı göçdi

---

28 / Nemrûd: Behrâm MC
29 / Behrâm: Nemrûd MC
30 / Nûşînrevân: Nûşî'r-revân BU1, FB / revâne: revân BU1
31 / geydükleri ol: ol geydükleri FB
32 // O: Bu MK1 / pehlüvânân : pehlüvândan AÖ1
36 / cihâna: cihânda FB
// sînüñ senüñ BU1 / gibi: bigi BU1 / çendân: cândan BU1
37 // Fennân: fettân BU1, FB

128

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ dirîgâ nefsüm İblîsile el bir eyledi
'Âkl u cânum kal'asın yıkmaga tedbîr eyledi

2 Başladı nefsüm çerîsi sır bu 'aklum leşkerin
Bâhtulu oldur ki 'aklın nefse şîr-gîr eyledi

3 İ yaranlar 'âlem içre kim kime kılmuşdurur
Şol cefâlar kim baña bu nefs-i şirrîr eyledi

4 Nîçe kim virdüm nasîhat bâtıl işden giçmedi
'Âsî olup Hak katunda yüzümi kir eyledi

5 Kârübân gitdi benümle yoldaş olmaz nideyim
Üşde bugün üşde yarın diyü te'hîr eyledi

6 Nîçe kim yol 'azmin itdüm gitmege egler komaz
Hırş-ı dünyâ boynuma biñ bend ü zencîr eyledi

7 Bâtınum zerkı henûz ihlâşa tebdîl olmadı
Gerçi hırkam zâhirüm rengini tagyîr eyledi

8 Nece cüvânem dâhi illâ bilümi bükdi bu çarh
Geçdi 'ömrüm âh ile derd uş beni pîr eyledi

9 Ne etibbâ işbu derde dünyede dermân kılur
Ne mu'abbirler bu düşi fehm ü ta'bîr eyledi

128

MC(101.a), MK1(70.a), AÖ1(108.b), BU1(101.b), FB(252)

1 / nefsüm İblîs ile: nefsüm ile İblîs MC
// yıkmaga: basmaga AÖ1, BU1
3 / yaranlar: yarenler MC, FB
// kim: ki BU1
5 / nideyim: nideyin MC
6 / Nîçe kim: Her ne vakt BU1
7 // zâhirüm: zâhirâ MC
8 / illâ: BU1'de yok / bilümi: bilümüz FB
9 dünyede: dünyâda MK1
// düşi: sözi MC

10 Bozamaz yüz biñ selâṭın leşker ü tedbîrile
Ḥaḳ Ta'âlâ her işe kim emr ü taḳdîr eyledi

11 'Acz u 'aybum bî-'adeddür ṣaġışa gelmez benüm
Gerçi dilüm biñde birin şerh ü taḳrîr eyledi

12 Ol Raḥîmüñ raḥmetinde kesmedi hergiz ümîẕ
Bu Kemâl Ümmî niçe kim cürm ü taḳṣîr eyledi

13 El-amân bu nefs-i serkeş şûm elinden yâ mu'în
Kim baña uymaz beni uş kendüye bir eyledi

129

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İ dirîġâ saña söz ḳâr itmedi
Pend ü tenbih seni bî-dâr itmedi

2 Nefsüñe şol ẓulmı kim sen işledüñ
Kimseye hiç yaġı Ṭatar itmedi

3 Yar didüklerüñ saña itdügini
'Âlem içre hergiz aġ-yâr itmedi

4 Şol ziyân ṣanduġuñ aġ-yâr itdügi
Aṣṣıları saña hiç yâr itmedi

5 Evliyâ pendin ṭutan kimseneler
Enbiyâ ḳavline inḳâr itmedi

---

10 / leşker ü: leşkeri BU1
11 Beyit BU1'de yoktur.
12 // niçe kim: nite kim BU1
13 / nefs-i serkeş şûm: nefs-i şûm serkeş FB
// bir: tîr MK1, AÖ1, BU1

129

MC(91.a), MK1(46.a), BU1(72.b), FB(171), AE1(94), AE2(57.b)

1 // seni: sini AE2 / bî-dâr: bî-ẕâr AE2
2 / işledüñ: eyledüñ MC, MK1
4 Beyit MC ve AE1'de yoktur
5 / pendin: pendini MK1 / kimseneler: kimseler MK1 / 1.mısra AE1'de: Enbiyâ pendini tutan kimseler // Enbiyâ: Evliyâ AE1, AE2

6 Baht anuñ kim bâtıla meyl eylemez
Vây aña kim Hakk'a ikrâr itmedi

7 Anadan gözsüz ü sağır toganı
Mürşid âgâh u haber-dâr itmedi

8 N'eylesüñ gûşîşi şol kimseye kim
Rahmetine Hak sezâ-vâr itmedi

9 Kimse Ol var itdügin yog idemez
Kimse Ol yog itdügin var itmedi

10 Varlıgını yokluga viren gibi
Kimse hîç assılu bâzâr itmedi

11 Zehi yol arslanı kim cân u dilin
Dünye bendine giriftâr itmedi

12 Kimi gördüñ kim bu dünyâ soñ ucı
Şâzısın gam mâlını mâr itmedi

13 Gördi kim dâvar devâ yok anda hiç
Anuñiçün meyl-i dâvâr itmedi

14 Seg şeker yimedi yimez nitekim
Âdemîler meyl-i murdâr itmedi

---

6 / Baht: Cennet BU1
7 / gözsüz ü sağır: sagır u gözsüz MK1, BU1, AE2
// âgâh u: olan hîç AE1
8 / gûşîşi şol kimseye: gûşîş şu kimselere MC, gûşîş şu kimseneye AE2
1.mısra AE1'de: N'eylesüñ gûşüş şu bed kimseye kim
9 // Kimse: Kimse hiç AE2
10 / Varlığını: Varlıgın AE1 / viren: virenler AE1, AE2 / gibi: bigi BU1
// assılu: asılu AE2
11 / arslanı: aslanı MK1, AE1, AE2, erleri BU1
// Dünye: Dünyâ MK1
12 / kim: ki MK1
// mâlını: mûrını MC
13 1.mısra FB'de: Gördi kim derd kimde var hiç yok anda devâ
// dâvâr: murdâr AE2
14 Beyit AE2'de yoktur.

15 Ol ne bülbüldür ki ḳarġalar gibi
Leşe ḳaldı 'azm-i gül-zâr itmedi

16 Girtü 'âşıḳlar cihân ẖublarınuñ
Zülfine göñlini ber-dâr itmedi

17 Añlayan (El faḳru faẖrî) sırrını
Faḳrıla faẖr eyledi 'âr itmedi

18 Kimse bîmâr olmayınca hiç ṭabîb
Derdine dermân u tîmâr itmedi

19 Aġlar olkim ẖaste dildür derdile
Ṣaġlar âhu nâle vü zâr itmedi

20 Bu Kemâl Ümmî fiġân u nâlişin
Derdile hiç degme bîmâr itmedi

21 Ḳulda yazuḳ ḳalmaz istiġfârıla
Çünki tevbe ḳıldı ısrâr itmedi

130

Mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün

1 Dünyâda bu çarẖuñ kime ok atmadı yası
Kim kimse hiç anı ne çekibildi ne yası

2 İ H̱âlıḳ'a 'âṣî vü ẖalâyıḳa ḳılan güç
Güçlüyiseñ imdi ol oḳı döndür ü ya sı

---

15 // ḳaldı: ḳıldı MC, ḳarşu FB, ḳondı AE1
16 // göñlini: göñlin MK1, BU1 / berdâr: giriftâr MK1
19 / derdile: zerdile MC, derdine FB
20 / nâliş: nâlesin MC, AE1
21 / ḳalmaz: ḳalmadı FB

130

MC(33.a), MK1(85.a), BU1(120.b), FB(327), PP(72.a)

1 // Kim: PP'de yok / ne: ve ne PP
2 // döndür ü: döndürür PP

3 Katında berâber ton u kalkan u zirih pûş
Umaç aña halkûn beg ü atlusı yayası

4 Hûbıdı bahâr u çemen olmasa hazânı
Hôşıdı 'arûsı eger olmaz ise yası

5 Bu dâr-ı keşîfi vir al ol mülk-i latîfi
Kim kumlarıdur la'l ü güher taşı kayası

6 Nîşe kılam ol 'îşı ki nîşe ire nûşı
Hem câhı soñı çâha döne vâye veyâsı

7 Şol mertebenüñ kim öñi genc ola soñı renc
'Âkil kişi her varlıgını yoga sayası

8 Yüzüm izinüñ tozı şu dervîş erenüñ kim
Hiç nesnesin arturmaya yarına koyası

9 Sûfî şuña dirler kim ola kalbi safâ hem
Tutmaya küdûret döne ihlâsa riyâsı

10 Sâfî ola vâfî ola fânî vü yakînî
Sûfînüñ odur Sâd u Vâv u Fâ'sı vü Yâ'sı

---

3 / zirih: zırh FB
// Umac: Evmac BU1
Beyit PP'de: Katında berâber tokunur kalkan u zih kiriş
Umac aña halkuñ begi vü atlu yayası
4 // eger olmaz ise: 'akabince olmasa BU1, olmaz ise FB, olmaz mise PP
5 / keşîfi vir: kesîfi vir BU1, keşîfidi PP / ol: PP'de yok
// taşı kayası: Taş u kayası
6 Beyit MC'de yoktur.
/ ire: kıla BU1
// döne: düşer MK1
7 // 'Âkil kişi: Gâfil PP / varlıgını: varlıgı PP
8 Beyit PP'de yoktur.
/Yüzüm izinüñ: Yüzümdür(BU1 ve FB'de Yüzüm) izi MK1, BU1, FB /şu: şol FB
9 / kim: ki FB / safâ hem: safâda FB
10 / fânî vü: fânî ola MK1, vü fânî FB
// Vâv: hem MC, PP'de yok / vü Yâsı: Yâsı FB

11 Heyhât nice ümmetiyüz biz ki Nebî'nüñ
Aṣḥâbı ḳuru ḳorsa yimezlerdi ṭoyası

12 'Âlemde ḳamu âdemilerüñ yigi şoldur
Kim aġzı anuñ yumlu ola açıġ ayası

13 Her kim yitişe 'âlem-i tevḥîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u ẖâçını ṣıyası

14 Ḳanı bir eyü yoldaş u ḳoldaş u ḳarındaş
Bâṭıl yolı vü ẖalḳı ḳoyup Ḥaḳḳ'a uyası

15 Ṭâlib kişi maṭlûbına ciddile ider cüst
Kim yola varımaz şaẖṣuñ uṣañı vü uyası

16 'Âşıḳ mıdur ol kimse ki ma'şûḳı yolında
Tenine ḳıyamaz nite cânına ḳıyası

17 Tâ'ib ḳanı kim yüzi kirin ḳara bitisin
Tevbe ṣuyı ṣabunıla bu pası yuyası

18 Yara yara derd eyledi maḥza bizi yara
Yârâ ḳanı yarar iş O Yâr'a yarayası

---

11 1.mısra FB'de: Heyhât niçeyüz biz ki ümmeti Nebî'nüñ
12 / yigi: begi PP
13 / kim yitişe: kim yaḳışa BU1, yitişe PP
// kesüben: kesüp PP
14 / ḳoldaş: ḳaldaş FB, PP'de yok
15 Beyit FB'de yoktur.
/ ider: irer BU1, PP
// uyası: ayası PP
16 Beyit FB'de yoktur.
17 / kim: ki MC
// ṣabunıla: ṣabul ki? PP
2.mısra MC'de: Tevbe ṣabunı birle bu yasını yuyası,
FB'de: Tevbe ṣuyı sabunı birle yuyası
18 Beyit MC'de yoktur, PP'de:
Yâra bizi var eyledi maḥza bizi yara
Yara ḳanı yarar iş o Yâr'a yarası

19 Mevtî sekerâtın añan ölümden öñ ölüp
Ġaflet meyi esrüklügüni irden ayası

20 Ol Ḥayy'ı ḳamu yirde gören ḥâżır u nâẓır
Ḳorḫar utanur varısa taḳvâ vü ḥayâsı

21 Ḥaḳ sözi ḳabûl ideyidi münkir ü câhil
Ger lâyıḳ u ḳâbilmise bu sırrı ṭuyası

22 Gözsüz gibi nûrın ẓulumâta mı ṣataydı
Ger yarasaya yarasa ḫurşîd żiyâsı

23 Ṣaġırlara biñ çaġırurısañ bir işitmez
Ṭut virdüñ ögüt ḳanı ḳulaḳ anı ḳoyası

24 Çün geldi ḥadîs içre ki (En-nâsü niyâmün)
Bîdâr gerek nâ'ime tenbîh oḳuyası

25 Uyur sözi ṣoldur ki düşi içre ṣayıḳlar
Çün kendü yatur ġayrı ne yola oḳuyası

26 Nâṣiḥ gerek evvel didügin kendüsi ṭuta
Çün kendüsi ġâfil ögüdi kime ḳoyası

27 Bu evde benüm ne hünerüm var ne metâ'um
Bâzâr-ı ma'ânîde ṣatup ḫalḳa yayası

---

19 / Mevtî sekerâtın: Mevt sekretini MK1, Mevtî sekerâtı BU1, FB / ölümden: ölüminden MK1, PP
// irden: ḳaçan FB
20 / Ḥayy'ı: Ḥaḳḳ'ı MC / ḳamu yirde gören: gören ḳamu yirde FB
21 // ḳâbilmise: ḳâbilmişse FB
22 / gibi: bigi BU1 / 1.mısra PP'de: Gözsüz gibi nûrını ẓulmeti ṣanaydı
23 / bir:PP'de yok
// ḳulaḳ: yavlaḳ PP
25 Beyit PP'de yoktur.
26 / kendüsi: kendi PP / ṭuta: dutar FB
27 / ne hünerûm: hünerüm PP

28 'Aṭṭâr ḳatında nesi var sirke-fürûşuñ
Ṣatup şeker ü müşk bahâsını ṣayası

29 Yazuḳ çoġ içün kesme Kemâl Ümmi ümîzüñ
Kim yoḳ Çalab'uñ raḥmetinüñ ḥadd ü ḳıyâsı

30 Bir söz ki ola söz tuzı az u daẖı öz
Şol ṣaġışı çoḳdan ki Ṣâd u pest ola Yâ'sı

31 Ne nüktedürür kimseye bu söz ne naẓîre
Kim ḳâfiyesinüñ gelür âẖirleri Yâ Sı

131

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

1 İẖtiyârı ḳomayınca iẖtiyar olmaz kişi
Iżtırârîdür ki hergiz iẖtiyâr olmaz kişi

2 İẖtiyâr-ı külli ol Fa'âl-ı Muẖtâr'uñdurur
Cüz olanda cüz ḳuṣûr u ıżtırâr olmaz kişi

3 Baẖt u devlet Tañrı'dandur kime dilerse virür
Kendü cehdi birle dâyim baẖtıyâr olmaz kişi

---

28 / nesi: seni PP / sirke: ṣırça FB
29 // Kim: Ki PP / 2.mısra FB'de: Kim Çalab'uñ raḥmetinüñ yoḳ ḥadd ü ḳıyâsı
30 Beyit MC'de yoktur.
// ṣaġışı: ṣaġışın PP / pest: rist PP
Beyit FB'de: Bir söz kim ola sözi tuz azu daẖı öz
Yok şol ṣaġışı çoḳdan ki ṣâd u pist ola yâ sı
31 // nüktedürür: nüktedür BU1
Beyit PP'de: Ne nüktedürür kimse bu söze naẓîre
Kim ḳâfiyesinün gelür âẖirleri yâ sı

131

MC (55.a), MK1(78.a), BU1 (111.a), FB (297)

1 // hergiz: ḳulda MK1, BU1, FB
2 Beyit MC'de yoktur.
3 // dâyim: MC'de yok

4 Vüs' u ṭâḳat yitdügince ṭâ'at u taḳvâ gerek
Fâriġ u baṭṭâl oṭurmak zînhâr olmaz kişi

5 'Âşıḳ oldur kim işin ma'şûḳa ısmarlar ḳamu
Yoġ u fâni olmayınca bâḳî var olmaz kişi

6 Baḥr-i vaḥdetde bu keṡret mevcinüñ pâyânı yoḳ
Ġarḳ olur baḥrîler anda kim kenâr olmaz kişi

7 Ḥaḳ ne içün yaradursa aña ḳılur ḫalḳı ḫarc
Çarḫuñ envâ' işlerüñe intiẓâr olmaz kişi

8 Yirde gökde ḳamu ḫalḳuñ Ḫâlıḳ u Rezzâḳ'ı bir
Kim ola kim rabbı ol Perver-digâr olmaz kişi

9 (Külli Şey'in ḥâliküñ) dir Ḫaḳ bu her nesne helâk
Olısar illâ hemân ol girdigâr olmaz kişi

10 Muṣṭafâ dünyâya köprüdür giçüñ yapmañ didi
Köprü üstinde 'imâret pâyidâr olmaz kişi

11 'Işḳ u 'aḳl u cân u dil bünyâdı bâḳî ḳalısar
Yoḫsa muḥkem bâd u ḫâḳ u âb u nâr olmaz kişi

12 Od ṣu yıl ṭopraḳ muḫâlif durdı biri birine
Buñlaruñla ten binâsı üstüvâr olmaz kişi

13 Ḳankı 'îş u nûş u şâẕı ṣoñı nîş u ġam degül
Ḳankı dirnek ṭaġıluben ṭârümâr olmaz kişi

---

4 / ṭâ'at u ṭaḳvâ gerek: aç ṭoyur yalın ṭonaṭ MC
// baṭṭâl:bâṭıl MC
6 / vaḥdetde: vaḥdetden MK1
// kim: hiç MC
7 Beyit MC'de yoktur.
9 / dir Ḫaḳ: ḥaḳdur BU1, dur Ḥaḳ FB
12 / Od ṣu: Od u su FB / muḫâlif durdı biri: muḫâlifdür birisi (FB'de bir) MK1,FB
1.mısra BU1'de: Odıla ṣu yıl ü ṭopraḳ muḫâlif bir birine

14 Ḳanḳı ṭatlu bâlıla yoḳdur bile ağu belâ
Ḳanḳı gülüñ çevresinde bunca ḫâr olmaz kişi

15 Ḳanḳı hûy u hâyıla dirlik dirilen olmadı
Ḳanḳı bayuñ vâyesi vây mâlı mâr olmaz kişi

16 Ḳanḳı mün'im ni'meti vü 'işreti vü milketi
Ṣoñra gûr u mûr u 'aḳrep teng ü ṭâr olmaz kişi

17 Ḳanḳı dügün der-penîçe vâḳi 'olmaz dürlü yas
Ḳanḳı gencüñ ṣoñı renc ü âh ü zâr olmaz kişi

18 Ḳanḳı câh u manṣıb ehli çâha girmez 'âḳibet
Ḳanḳı şâh u bendenüñ ḫâki ġubâr olmaz kişi

19 Ol beḳâ Sulṭâna cehd it kim ḳul olıbilesin
Bu fenâ vîrâna kimse şehriyâr olmaz kişi

20 'Îş-ı bâḳî isteriseñ 'âḳibet mülkine göç
Bu fenâ dünyâda ârâm u ḳarâr olmaz kişi

21 Çün bu ḳamu nesnenün lâ-büd zevâli żıddı var
Hiç leyâlî var mı kim aḫir nehâr olmaz kişi

22 Bunda ḳahre ṣabr idenler anda luṭfe irişür
Zîra hiç ḳış yoḳ ki âḫir nev bahâr olmaz kişi

23 Bir nehâr iste ki ânuñ ṣoñ ucı leyl olmaya
Bir bahâr iste ki anda ḳış u ḳar olmaz kişi

---

14 / bile ağu belâ: belâ ağu bile MK1
15 Beyit MK1'de yoktur.
16 / mün'im: mü'min MC
// mûr u 'aḳrep: mûr u mâr u MK1, FB, mâr u mûr u BU1
19 / kim: BU1'de yok
// vîrâna:vîrânda BU1
20 / 'âḳibet: ol bekâ MC
21 / bu: ki MC
// 2. mısra MK1'de: Hîç güz ayı var mı kim âḫir bahâr olmaz kişi
23 / ki: kim BU1 / ṣoñ ucı leyl: ucunda leylî MK1
// ki: BU1'de yok / anda: ṣoñı MC

24 Ni'meti dâyim ṣafâ âb u havâsı mu'tedil
Anda ġayet kerd ü derd ü berd ü ḫâr olmaz kişi

25 Ṭoġru yâr iste kim uġrıdur ṭabî'at gey ṣaḳın
Mürde diller meclisinde merdikâr olmaz kişi

26 Serd-i bî-derdüñ işi şerr ü işi bî-şerm olur
Germ ü nermüñ hem-nîşini şermesâr olmaz kişi

27 'Işḳ u derdüñ dördin içen merd ayılmaz i ḫarîf
Ayran içen mest ü ḫayrân u ḫumâr olmaz kişi

28 Yirine diken diken vaḳtinde ḥâṣıl diremez
Acı Aġu aġacında ṭatlu bâr olmaz kişi

29 Ḳâbiliyyetsüz ögüt ṭutmaz ḳuru yirde sögüt
Hem ḳavaḳda alma vü ḫurmâ anâr olmaz kişi

30 Şûr u dikenlü yiri ḳurutmaġ evlâdur daḫı
Ḳatı ṭaş ṣuvarmaġıla lâle-zâr olmaz kişi

31 Âdemî sûretde çok illâ ki hiç ma'nîsi yoḳ
Her bir ilde azdan azdur ṣad-hezâr olmaz kişi

32 Her beñizde ḥüsn-i zîbâ her deñizde pûr-ṣadef
Her ṣadefde daḫı dürr-i şâh-vâr olmaz kişi

33 Her beg adlular meṯelde bir degül sulṭânıla
Her yig atlular cihânda şâh-süvâr olmaz kişi

---

24 / ġâyet: hergiz MC/ kerd ü derd: derd ü kerd FB / derd ü berd:berd ü derd MC
25 Beyit MC'de yoktur.
/ yâr: BU1'de yok / kim: ki MK1, FB
27 / dördin: meyin BU1, derdin FB / merd: mest FB / i ḫarîf: tâ ebed MK1
28 / 1. mısra FB'de: Yirine vaḳtinde ḥâṣıl diremez diken diken
// bâr: nâr BU1
29 // alma vü ḫurma: ḫurma vü elma MK1
30 /daḫı: müdâm MC
31 Beyit MC'de yoktur.
/ Her bir ilde azdan azdur: Azdan azdur her bir ilde FB
32 / beñizde: bıñarda FB
33 / adlular: ulular MK1 / meselde: cihânda MC // atlular: adlular MC

34 Câhile ne faḫr ola bu mâl ü mülk ü câhıla
Zîra kibr ü ʻucbıla hiç iftiḫâr olmaz kişi

35 Ḥaḳ Rasûlı Faḫr-ı ʻÂlem faḳrıla faḫr idicek
Pes faḳîre faḳr u fâḳa ʻayb u ʻâr olmaz kişi

36 Ehl-i maʻnî muʻteberdür âyet ü aḫbârıla
Cehlile daʻvî ḳılana iʻtibâr olmaz kişi

37 Nâma ḫûn ehli irer ya ehl-i dâniş nâma kim
Dünyede ʻilm ü seḫâsuz nâmüdâr olmaz kişi

38 Fâsıḳ ü câhil baḫıluñ mâdiḥi keẕẕâb olur
Fısḳ u cehl ü buḫlıla medḥe yarar olmaz kişi

39 Ḳâl içinde ṣızuben ḥâlini ṣâfî eyleyen
ʻÂḳibet ṣarrâf öñünde kem ʻayâr olmaz kişi

40 Tevbe-kâr-ı aṣfiyâdur tevbe-kâr-ı atḳıyâ
Tevbe-kârân maḥremi her nâbe-kâr olmaz kişi

41 Ḥaḳ'dan artuḳ kimseden umma Kemâl Ümmî vefâ
Çün faḳîre dünye ḫalḳı sâzıkâr olmaz kişi

42 Terk-i baḫtuñ rûz-ı raḫtuñ var mı ʻâlem ṭolı dost
Mâl u mülküñ yoḳ mı saña kimse yâr olmaz kişi

43 Niʻmet ü şâẕî deminde ṣad-hezâr olur velî
Ġuṣṣa vaḳtinde birisi ġam-küsâr olmaz kişi

---

37 / ḫûn: çün MK1 / dâniş nâma: danışmana BU1 / kim: ḫûn MC
39 / Ḳâl: Mâl FB
// kem: kim BU1
41 // dünye: dünyâ MK1
42 / Terk-i baḫtuñ: Nüzl u baḫtuñ MK1
MK1'de varak kenarında ayrıca şu beyt kayıtlıdır:
Yâr odur ki buñ deminde yâr ola
Şâdılıḳda kim gerekse yâr olur

132
Mef 'û lü / fâ 'i lâ tü / me fâ 'î lü / fâ 'i lün

1 Dünyâ muḥabbeti sepişür şol uyuz gibi
Yoldaş olana ḳatı yapışur ḳuṭuz gibi

2 Ger parpılanmasa ḳudurur kime uġrasa
Ac kurt gibi ṭalar çalar azġun ṭoñuz gibi

3 Gerçi dili eyü kişeler gibi lâf urur
Lîkin elinde işleri itden yavuz gibi

4 Veyl ol ḳatı göñüle ki yoġ ödi ḳorḫusı
Ġâfil gezer çaġırur ozan-ı Oġuz gibi

5 Da'vîsi ḳâlı çok lîki ma'nisi ḥâli yoḳ
Ṭaşında ḳılı öter içi boş ḳopuz gibi

6 Çoḳ âdem ola kim hüneri yoḳ bir arıca
İllâ ki yir içer bögürür yoz öküz gibi

7 Gerçi lüġatde ehl-i nifâḳ iki yüzlidür
Hey ne iki ki çevre yaña yüzi yüz gibi

8 Bâṭıl 'amellere ne ḳadar dir iseñ uyar
Virmez boyun ḥaḳ işlere şol vaḥşî ḳuz gibi

132
MC(26.b), MK1(90.a), BU1(127.a), FB(346)

1 Son çakim edatı "gibi", BU1 nüshasında "bigi" şekliyle kullanılmıştır.
2 // ḳurt: ḳurd BU1, FB
3 // işleri: işler BU1, FB / itden: iden FB
4 / Veyl: Veylî BU1, Vay FB / ḳatı: MK1, BU1 ve FB'de yok.
// ozan-ı Oġuz: ozan u Oġuz MC, MK1, BU1, ozan Oġuz FB
5 / lîki: velî MC
// ḳılı: ḳıl FB / ḳopuz: ḳobuz MK1
6 / kim: ki MK1 / 1. mısra FB'de Çok var âdem yok hüneri bir erce
// İllâ ki yir: İlla yir ü MK1,BU1,FB / bögürür: FB'de yok / yoz: yavuz MK1, FB
8 Beyit MC'de yoktur.

9 Ne deñlü ṭonanup fuḳarâyı görürse ẖôr
‘Ârif ḳatında kendü alûden aluz gibi

10 Añmaz ölümi sinde gelen ṣorucıları
Kim ellerinde gürzi var odlu ṭopuz gibi

11 İnsân gerek ki yaẖşî yamân neydügin seçe
Ḥayvâna ẖayr ü şer heme yeksân ü düz gibi

12 Ol şol ḳarına beñzer egerçi temiz olur
Biñ kez yusan ḳoẖusı hemân arısuz gibi

13 Bayıḳ ṭabî‘at uġrıdur uy toġrulara kim
Egri ẖarîfün egri olur özüñ öz gibi

14 Bügenme ulu ırmaġa ḳarış deñize git
Ṣaḳın ṣovuġa uġrayuben ṭoñma buz gibi

15 Dost ögüdi şu yaz ṣovuġı gibi aṣṣılu
Düşmen naṣîḥatinde ziyân serd-i güz gibi

16 Ḥaḳ söz ḳatı gelür zira tiryâḳ acı olur
Nâ-ḥaḳ keleci ṭatludur aġu aġuz gibi

17 Var ẖalvet iẖtiyâr ide gör kim ẖalâyıḳuñ
Bir dostı varsa düşmeni ṭoḳsan ṭoḳuz gibi

---

9 Beyit MC'de yoktur
/ ẖor: ẖoş FB
10 // odlu: otlu MC
12 // kez yusan: yur iseñ MK1, BU1, FB
13 / uġrıdur: arıdur FB / kim: ki MK1
// ẖarîfün egri: ẖarîfi egri MK1, Ḫalîl idinme BU1, ẖarîf egri FB
14 / ulu: ol MK1, BU1, FB
15 // naṣîḥatinde: naṣîḥatinden BU1
16 Beyit MC'de yoktur.
// ṭatludur: ṭatlıdurur BU1 / aġu: aġun MK1 / aġuz: ağız BU1
17 / ide gör: eyleyi gör MK1
// dostı: dost FB / varsa: varısa MK!

18 Ada vü şekle bakma şına tâd u fi'li gör
Kim şeb nebâta beñzer olur taş ki tuz gibi

19 Ümmî Kemâl'e fazl u 'inâyet kılursa Hak
Azmışları yola okuya kulağuz gibi

20 Sîretde hâlümüz n'olasın ol bilür yarın
Sûretde hâliyâ bugün uş şûfiyüz gibi

21 Yâ Rab bu tâc u hırka hakıçün ki geymişüz
Pâk eyle içümüzi dahı taşumuz gibi

133

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

1 Ayâ ġâfil nedir bu dünye hâli
Geçer kalmaz gider bunuñ hayâli

2 Buña ġarrâ olup aldanma zinhâr
Götürme boynuña bunca vebâli

3 Bugün yarın dime aç gözüñi sen
Ecel irer saña virmez mecâli

4 Bu dünyâ bir sa'atdür didi Ahmed
Zirâ vardur ahir anuñ zevâli

5 İnanursañ sözine Mustafâ'nuñ
Taleb eyle dün ü gün zü'l-Celâl'i

6 Senâ vü hamd ü şükre meşġûl olġıl
Dilüñde tesbîh eyle lâ-yezâli

---

18 Beyit MC'de yoktur.
19 // kulağuz: kulavuz MC, MK1,FB
20 / n'olasın: ne olasın BU1
// şûfiyüz: şûfî öz FB
21 // içimüzi: içümüz FB

133

FB(189)

7 Anı iste ki ol erzânı ḳılsuñ
Kereminden saña Cennet-i ʻâlî

8 Ḥarîṣler dün ü gün dünyâ ḳovarlar
Aġardup bî-ʻamel ṣaç u ṣaḳalı

9 Eğer maġbûn olursan âḫiretde
[N'idivirür] saña bu dünye mâlı

10 Bu dünyâ naḳşı dirlik bir ḫayâldür
Ḥaḳîḳat aġudur dünyâ vü balı

11 Kemâl Ümmî sevenler Ḥaḳḳı muṭlaḳ
Ḥarîr aṭlas yerine geydi şalı

134

Me fâ ʻî lün / me fâ ʻî lün / fe ʻû lün

1 Dirîġâ nefsümüz oldı ḥarâmi
Ḥelâlden ṭatluraḳ yirüz ḥarâmı

2 Bahâyim bigi yirüz yirmezüz hîç
Acıyı ṭatluyı göynüyi ḫâmı

3 Şu kuş gibi düşerüz dâne üzre
Gözetmezüz yöresindeki dâmı

4 Kişi bir şübhesüz muṭlaḳ ḥelâlı
Bulımaz geşt iderse Rûm u Şâm'ı

5 Çü seçmez ʻâḳil ü ʻâlim kişiler
Nice farḳ eylesün nâ-ehl ü ʻâmı

---

9 //[N'idivirür]: nüshada "Ne idi virür " şeklinde olup vezni bozmaktadır.

134

MC(134.a), MK1(59.a), AÖ1(94.b), MCON1(122.a), BU1(88.b), FB(211)

2 / bigi: gibi MC, MK1, FB / yirüz yirmezüz: yirmezüz yirüz MCON1
// 2. mısra MK1,AÖ1, BU1 ve FB'de: Acı vü ṭatlu vü göynü(MK1'de göynüyi) vü ḫâmı

3 / gibi: bigi AÖ1

6 Nicesi azmasun miskin cemâ‘at
Çü yoldan ṭaşra görürler imâmı

7 Ḳulavuz yoldan azıcaḳ ḳıyâs it
Ki yolın ḳârübân ṭoġru vara mı

8 Bu ḥırṣıla ki bed-nâm olmışuz biz
Giru ḳande bulavuz nîk ü nâmı

9 Nebî dir dünyeden ḳaçuñ nitekim
Ḳaçuben yigrenürler her cüdâmı

10 Ḥarâmile ‘aceb maḳbûl olur mı
Müsülmânuñ ṣalâṭı vü ṣiyamı

11 Ḥelâl olsa gerekdür loḳma ḫırḳa
Ki bunlaruñladur dînüñ ḳıyâmı

12 Özine dir dimez ġayrine nükte
Kemâl Ümmî ża‘îf işbu kelâmı

13 Kerem ḳıl bize i Fettâḥ u Rezzâḳ
Ḥelâlüñden naṣîb it her ṭa‘âmı

135
8+8

1 Ecel yolum baġlar benüm cigercigim ṭaġlar benüm
Anam atam aġlar benüm ḳomaz imiş ecel beni

2 Ecel belüm büker benüm bozar ḳamu tedbîrlerüm
Ḳara ṭopraḳ örte tenüm ḳomaz imiş ecel beni

---

6 // Çü: Ki FB
7 // Ki yolın: Yolını MC
8 Beyit MCON1'de yoktur.
9 / dünyeden: dünyâdan MK1
// yigrenürler: igrenürler FB / her: MCON1'de yok
10 // ṣalâṭı vü: ṣalâṭıla FB
11 // Ki AÖ1'de yok / ḳıyâmı: niẓâmı MK1
12 / ġayrine: ġayriye MC, MK1

135
AE1(129)

3 Ḳande yürür isem bile uyar yürür benüm ile
Ḳaṣdı budur cânum ala ḳomaz imiş ecel beni

4 Ḳuş oluben uçar isem yedi deryâ geçer isem
Âb-ı ḥayât içer isem ḳomaz imiş ecel beni

5 Ḳarlı ṭaġlar aşar isem ġarîblige düşer isem
Eger biñ yıl yaşar isem ḳomaz imiş ecel beni

6 Eger Ḥacca varur isem Ḥaḳḳ'uñ nûrın görür isem
Ne ḳadar yalvarur isem ḳomaz imiş ecel beni

7 Kemâl Ümmî bu cihânda saña va'de gerek va'de
Böyle emr eylemiş H̱udâ ḳomaz imiş ecel beni

136

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

1 Sermâye'i virdim yele vay n'ideyim 'ömrüm seni
Ardım ahı yele yele vay n'ideyim 'ömrüm seni

2 Seni bahâlu almadum ḳadrüñ anuñçün bilmedüm
Senden ayrılam dimedüm vay n'ideyim 'ömrüm seni

3 Sen bir ḳuşıduñ lâ-mekân elüme girdüñ râyigân
Girü ḳaçırdum nâgehân vay n'ideyim 'ömrüm seni

4 Göçkünciler gibi göçüp beni bunda ḳoyup ḳaçup
Hümâ Ḳuşı gibi uçup vay n'ideyim 'ömrüm seni

5 Göçkünci gibi göçmeseñ beni ḳoyuben ḳaçmasañ
Bârî ġuṣṣayla geçmeseñ vay n'ideyim 'ömrüm seni

6 Geçdüñ ḳamu teşvîşile bî-fâ'ide endîşile
Varduñ ḳamu yoḳluġıla vay n'ideyim 'ömrüm seni

7 Fi'l-cümle bârî fi'l-mes̱el sen bir güherdüñ ez-ezel
Bulımadum saña bedel vay n'ideyim 'ömrüm seni

8 Ümmî Kemâl eydür sözi şol ḥadde ḳan döker gözi
İşidenüñ göynür özi vay n'ideyim 'ömrüm seni

136
FB(350)

137

Fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lâ tün / fâ ʻi lün

1 İ dirîġâ bilmezem kim menzil ü râḥum ḳanı
Ḳârübândan girü ḳaldum ẕâd a hem-râḥum ḳanı

2 Mürşide uyup giderken uyḫu almış gözümi
Raḫtumı ṭarrâr iletmiş bâr u bungâhum ḳanı

3 Ḳarañu oldı ḳamu ʻâlem baña uş yaluñuz
Dün gün eydüp iñlerem kim güneş ü mâhum ḳanı

4 Derdile âh itdügümce yüregüm ḳaynar ṭaşar
Aġlaram çaġlar gözümden yaşıla âhum ḳanı

5 Ben bu zindân içre maḥbûs u garîbem gey faḳîr
Ol dükenmez ḫânümân u milket ü câhum ḳanı

6 Daʻvı-yi bâṭıl ḳıluram ehl-i maʻnîyem diyü
Bî-ḫaber ġâfil yürürem Ḥaḳ'dan âġâhum ḳanı

7 İ ʻaceb ben niçe ḳulam kime ḳulluḳ ḳıluram
Perdelerden giçmezem kim görem şâḥum ḳanı

8 ʻÂcizem yol varmaġa kaldı işüm yalvarmaġa
Fażlunı ḳılsa ḳulavuz baña Allah'um ḳanı

9 Gerçi âdumdur Kemâl Ümmî Velî noḳṣan özüm
Ad u ḳâle göre ḥâl ü gâh-i bî gâhum ḳanı

10 Ḳanı dost-ı girtu sevmek hem ḳamu dostlarını
Ya anuñ düşmenlerine buġz u ikrâḥum ḳanı

137

MC(99.a), MK1(70.a), AÖ1(109.a), BU1(102.a), FB(255)

1 / bilemezem kim: kim bilmezem FB / menzil ü râḥum: menzilüm râḥum MC
2 // iletmiş: almış FB / bâr u büngâhum: âh bî-dârım BU1
3 / baña uş: gözüme FB
// iñlerem: aġlaram MK1
5 Beyit FB'de yoktur.
/ maḥbûs u: maḥbûsam MK1 / faḳîr: ḥaḳîr
9 // ḳâle: ḥâle AÖ1

138

Mef ʿû lü / me fâ ʿî lü / me fâ ʿî lü / fe ʿû lün

1 Ġâfil duruşuben ne yaparsın bu fenâyı
ʿÂḳil kişi urur mı buz üstinde binâyı

2 Âḫir bu felek sini daḫı eyle ḳılısar
Senden ilerü n'itdise atayı anayı

3 Hey ḫoşluġa maġrûr olup unuṭma añadur
Bu genc ü ṣafânuñ ṣoñına renc ü ʿanâyı

4 Ne miḥnete ṣabruñ var u ne niʿmete şükrüñ
Bil imdi ki ne faḳrı başarduñ ne ġınâyı

5 Ġayret midür i ġayrı ḳapulardan umanlar
Dün gün ḳoyup ol bay u seḫâvetlü fenâyı

6 Zânîleri ne ġaybet idersin sen i ḫod-bîn
Çün dilüñ ider irte gice bunca zinâyı

7 Ḥayf ola ki şol ṭatlu dilüñden gele yatlu
Ġaybet didüresin ḳoyuben medḥ ü senâyı

8 Ṭaşraġı ilüñ çalġuların niçe ṣıyasın
Ṣımadın içüñdeki def ü çeng'ile nâyı

9 Sen münkire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslîm olup elden ḳomaduñ kibr ü menâyı

138

MC(39.b), MK1(84.b), MCON1(129.a), BU1(120.b), FB(325)

1 / Ġâfil: Ayâ ġâfil MCON1
// urur: yapar MCON1 / buz: ṣu MC
2 / eyle: şöyle MK1, BU1, MCON1
// atayı anayı: ata vü anayı MK1, BU1, MCON1, FB
3 / ḫoşluġa: ḫoşluġıla FB / olup: olan MK1
5 // seḫâvetlü: seḫâvetle BU1
6 / Zânîleri: Zânîlere BU1 / sen MC ve FB'de yok
7 / ola: ol FB / şol: şu BU1
8 / ṣıyasın: ṣayasın FB
// Ṣımadın: Kim ṣımadın BU1 / def ü çeng: def çeng BU1

10 Kim ḳoya gül-âbı ḳabına şol kişinüñ kim
Ḳatranıla ṭoldurmuş ola kend ü inâyı

11 Ḳo çok sözi sûz iste Kemâl Ümmi Çalab'dan
Kim sözile olımadı ʿAṭṭâr u Senâyî

139

Mef ʿ û lü / me fâ ʿî lü / me fâ ʿî lü / fe ʿû lün

1 İ ol ki hemîşe ʿameli yapu sıvadur
Kim dir saña kim dîni ḳo ev yap sıva dur

2 ʿAḳlum ü bilüm var dir iken dünye yaparsın
ʿÂḳil kişi ṭaş üstüne ṭoprak mı sıvadur

3 Naḳḳâş'a ṭapan naḳşa ṣapup renge ḳapılmaz
Maʿşûḳı seven ġayrını ḳor kim bu sivâdur

140

Fe ʿû lün / fe ʿû lün / fe ʿû lün / fe ʿûl

1 Ayâ dîni ḳoyup ẖarâb ev yapan
N'ider naḳşı Naḳḳâş'a girçek ṭapan

2 Bu yıḳılacak yapuya ḳapuya
Ḳapılmaz ululardan ögüt ḳapan

---

11 / iste: itme BU1
// söz: çok söz BU1 / olımadı: olmadı MC, BU1, FB

139

MK1(91.a), FB(353), İÜ1(189)

1 / İ: İÜ1'de yok / yapu: pâyî İÜ1
// kim: ki MK1 / dîni ko: dîn İÜ1

2 / dünye: dünyâ MK1
// ʿÂḳil: Ġâfil FB

3 Beyit İÜ1'de yoktur.
// ḳor: ḳo FB

140

MK1(91.a), FB(353), İÜ1(189)

1 / dîni: dîn FB, İÜ1 // Naḳḳâş'a girçek: Naḳḳâş göricek İÜ1

3 Bilürken ki bu dünyâ bir köpridür
Girü geçmeyüp ṭoġrı yoldan ṣapan

4 İgen düzme kim ṣoñ evüñ sinledür
Dön i ġaflet atına binüp çapan

141

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Dünye ṭadı âḫiretde acıdur
Âḫiret ṭoḳı bu ilüñ acıdur
İ 'aceb cân acıġın añmaz mı hiç
Şol ki göñül incidür cân acıdur

142

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Yimek içmek dostların ṣanma ki yârenlerdürür
Zîra anlar ṭoġru yoldan sini yaranlardurur
Şol kişiler kim senüñle Ḥaḳḳ'içün yoldaş olur
Anları elden çıkarma bil ki yâr anlardurur

143

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Derdimend ol derdimend ol yara ḳaçma yaradan
Tâ ki merhem ura zaḫmuña senüñ ol Yaradan
Dîn ü dünyâ işlerüñde var ise ger müşkülüñ
Key ṣaḳın zinhâr anı aġ-yâra danma yâra dan

141

MK1(91.a), FB(352), İÜ1(189)

/ Dünye: Dünyâ MK1
/// acıġın: acısın MK1

142

MC(138.a), MK1(91.a), FB(351), İÜ1(188)

/ yârenlerdürür: yarânlardurur MK1
// sini: yârı İÜ1 / yaranlardurur: ıranlardurur FB
//// elden çıḳarma: çıḳarma elden MK1, FB, İÜ1

143

FB(352)

144

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

Ne mâ'ilsin 'aceb sen degme zişte
Çü ḳalmadı iren ḥûr-ı Behişt'e
N'içün i âdemî sen dîve ḳulsın
Ki h̲âdimdür saña cümle ferişte

144

MK1(91.a), FB(352), İÜ1(188)

// 2.mısra FB'de: Çü ḳalmadı irdi vü ḥûr u Behişt'e

/// dîve ḳulsın: dîv ḳulısın İÜ1

IV. SONUÇ

Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatının XV. yüzyıldaki önemli bir temsilcisi olan mutasavvıf şair Kemâl Ümmî'nin Hayatı ve Eserleri, bilhassa Dîvân'ı hakkında bugüne kadar bilinenler oldukça sınırlıydı.

"**Kemâl Ümmî Dîvânı, İnceleme-Metin**" adını verdiğimiz bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci Bölüm'de Kemâl Ümmî'nin hayatı mevcut menkabevî ve tarihî kaynaklara göre ele alınarak işlenmiştir.

İkinci Bölüm'de eserleri ve özellikle Dîvân"ı, Dîvân'ın nüsha tavsifleri ile ms'in sanatı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölüm'de çalışmanın ağırlıklı yönünü teşkil eden Divan'daki Dini ve Tasavvufi unsurların tahliline yer verilmiştir. Dîvân tahlilinin, Din ve Tasavvuf'la sınırlandırılması, çalışmanın bu yönde derinleştirilmesi açısından tercih edilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de ise Divan'ın Tenkitli Metin kısmı ile EKLER'e yer verilmiştir.

Çalışmamızın sonunda vardığımız sonuçları özetle şöyle sıralayabiliriz:

1- Kemâl Ümmî XV. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf şairdir. Hayatı ile ilgili Menkabevî ve Tarihî bilgiler içiçe geçmiştir. Tahminen 1375'te **Karaman**(Lârende)'da doğmuş, "İç Anadolu Mektebi" diye isimlendirdiğimiz din-tasavvuf-san'at ortamında büyümüş, **Şeyh Hâmid**, **Muzafferü'ddîn Lârendî** gibi şeyhlere bağlanmıştır. Daha sonra, merkezi Erdebil'de bulunan Safevîlik tarıkatının ünlü siması Şeyh **Hoca Ali Erdebilî**'ye, 1429-30 tarihlerinde O'nun ölümü üzerine oğlu **İbrahim**'e (Şeyh Şâh) intisap etmiştir.

Ümmî sıfatını taşır, ancak muhtemelen birikimini tekkelerden elde etmiştir.

Sünnîlik çizgisindedir. Şeyh Şah'tan sonra Erdebil Ocağı'nda başlayan şiileşmeden etkilenmemiştir. **Hacı Bayram Veli** ile de ilişkisi olduğu menkabevî kaynaklarda ifade edilen Kemâl Ümmî'nin şeyhlerine intisap tarihleri konusunda kesin bilgiler yoktur.

Tarikatı hususunda, eski kaynakların Halvetîlikte ısrarlı olmalarına karşılık Hoca Ali'ye bağlılığı da göz önünde bulundurularak Safevî-Halvetî yollarının birleştirildiği "**Kemalli**" şubesinin kurucusu olduğu sonucuna varılmıştır.

Erdebil'den Anadolu'ya dönen şair, ömrünün önemli bir bölümünü **Bolu**'nun **Sazak** bölgesindeki tekkesinin bulunduğu **Tekke Köyü**'nde geçirmiş, 1475 tarihinde vefat etmiştir.

Biyografik Osmanlı kaynaklarının çoğunluğunun aksine, Karaman veya Niğde'de değil, çevresindeki köylerle birlikte vakfedilen **Tekke Köyü'**nde vefat ettiği ve **türbesinin** burada bulunduğu, ilk defa, **Bolu Şer'iyye Sicil Defterleri'**ndeki kayıtlara dayanılarak ortaya konulmuştur. Yine bu sicillerdeki bilgilerle, ölümünden sonra **soyunun** bu bölgede devam **ettirildiği**, devlet tarafından ailesine bir takım muafiyetler tanındığı gün ışığına çıkarılmıştır.

II- Kemâl Ümmî'nin **Risâle-i İmân** isimli bir mensur eserinin yanısıra **Kırk Armağan, Hazîre-i Kuds, Risale-i Vefat** isimli üç manzum mesnevisi ve 3034 beyit tutarında bir de **Dîvân'**ı vardır.

Mesnevileri, bilhassa manzum âyet ve hadis mealleri açısından dikkate değer özelliklere sahiptirler.

Dîvân'ı, Kemâl Ümmî'nin hayatı, sanatçı ve mutasavvıf kimliği hakkında bize bilgi veren en önemli eseridir. Dîvân'ın müellif hattı veya mutasavvıf şairin sağlığında tertip edilmiş bir **nüshası** elde **mevcut değildir**. Asırlar boyu tekke muhitinde **sevilerek** okunduğu, hemen her yüzyılda **istinsah** edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. **Önceden bilinenlerin** yanısıra bizim tesbit ettiklerimizle Dîvân nüshası sayısı **42'yi bulmuştur**. Ayrıca 6 mecmuada da şairin muhtelif sayıda **manzumeleri** yer almaktadır.

Dîvân'ının **şekil özellikleri** bakımından, Kemâl Ümmî bir mutasavvıf-şair olarak Divan şiirinin dış disiplin unsurlarını **benimsemiştir**.

Biri hariç, bütün manzumelerini **aruzla** söylemiştir. **Kafiye** anlayışı bakımından **göze göre** kafiye anlayışına sahiptir. Nazmının en sağlam ve dikkate değer yanlarından biri kafiyeye verdiği önemdir. **Cinaslı** kelimelerle kurduğu kafiyeler özellikle dikkat çeker ve bu tarz manzumeleri, XV. yüzyıl Tekke ve Divan şairleri arasında Kemâl Ümmî'ye müstesna bir yer ayrılmasını gerektirir.

Manzumelerini genellikle **beyit nazım birimiyle** söylemiştir. Divan şiiri nazım şekillerinden **mesnevî, kasîde, gazel, murabba', tercî'-i bend, kıt'a** ve **tuyuğun** yanısıra gazelin hususi bir şekli olarak **tecnîs-i tâm** ve **mukaddem-mu'ahhar** diye isimlendirilen tarzlarını da başarıyla kullanmıştır.

Kasideleri, nesib-teşbib, fahriye gibi bölümlere sahip olmamasıyla klasik kasideden ayrılır. Kasideleri, tür olarak **tevhîd, münâcât, na't, medhiye, mersiye, bahâr-nâme, hazân-nâme** ve **nasîhat-nâme**, gazelleri ise muhteva bakımından **gazel-ilâhî** türündedir.

Şairin **dili**, Eski Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini taşır. Genel olarak sade diyebileceğimiz bir dile sahiptir. Zorlamalardan, özentiden ve yapmacıklıktan uzak olan bu dili biz Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuzla

birlikte Kemâl Ümmî'de buluruz. Eski gramer şekilleri ve birçok arkaik unsurun yanısıra atalar sözü ve deyimler bakımından da oldukça zengindir. Kısaca Güzel Türkçe diye adlandırabileceğimiz bu Türkçe, şairin Dîvân'ının en belirgin özelliğidir.

Dîvân'ı bütünüyle ele alındığında, şairin **dünya görüşü** ve bilgi birikimini sağlayan kaynakların, aslında Türk toplumunun dünya görüşü ve san'at anlayışını şekillendiren kaynaklar olduğunu görürüz. Bunlar da millî kaynaklar başta olmak üzere Orta-Doğu merkezli Arap ve İran kaynaklarıdır. Milli kaynaklar olarak da Türk toplumunun dil ve folklor ürünleri başta olmak üzere bütün değerleri şairin sanatının şekillenmesinde rol oynamaktadır.

Diğer yandan **dünya görüşünün** ve **sanatının** şekillenmesinde, Senâyî, Attar, Sa'dî ve Erdebil Sufîleri'nin yanısıra, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli, Sultan Veled, Yunus Emre, Dursun Fâkih, 'Âşık Paşa, Gülşehrî, Şeyh Elvan, Şeyh Hamid, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu Rumî gibi isimlerin içinde yer aldığı "**İç Anadolu Mektebi**" diye isimlendirebileceğimiz millî-dînî mektep en önemli yeri işgal etmektedir.

Zaman zaman **şiir** ve **şairler**le ilgili olumsuz ifadeler kullanmasına rağmen, şiir söylemesini ilâhî ilhâm ve tekke muhitinin eğiticiliğine bağlayan Kemâl Ümmî'nin, dönemindeki birçok şairle boy ölçüşebilecek seviyede olduğu ve kendisinden sonrakilere örnek teşkil ettiği, yapılan araştırmalar sonucu tesbit edilmiştir.

Genel bir ifade ile söyleyecek olursak, Kemâl Ümmî, tarihi ve sanatçı kimliğiyle edebiyat tarihimiz içinde layık olduğu yere oturtulamamış bir şahsiyettir.

Üslup bakımından Kemâl Ümmî, Anadolu mutasavvıf şairleri arasında **telkin, estetik** ve **söyleyiş** güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. Üslubuna **özlü** ve **nükte**li bir anlatım, hikemî bir eda hakimdir. Fikir ve duygu ile beraber ahenk bakımından da olgun mısraları vardır. Kullandığı terminoloji, İslamî-Tasavvufî ortak kültür ile Türk insanının din anlayışının tezahüründen doğmuş ve millîleşmiş bir terminolojidir.

Şairin üslubunu oluşturan bir takım ifade kalıpları vardır ve bunlar, **anlatım şekilleri**ni meydana getirirler: Hitap ve nasihat yoluyla, doğrudan doğruya, tahkiye ile, mukâleme ve soru yoluyla, delil ve ispat yoluyla, zıtlar arası ilişki kurma yoluyla, tasvir yoluyla ve kıyaslama ile anlatma gibi. Bunların dışında şair, **formüller** dediğimiz bir takım hazır kalıplar da kullanır ki bu durum, üslubunun en belirgin yanlarından biridir.

III- Çalışmamızın ağırlıklı yanını, Dîvân'ın tahlili oluşturmuştur. Tahlilin **Din ve Tasavvuf**'la sınırlandırılması, bu konuda bir derinliğe ulaşmak amacıyla tercih edilmiştir.

Dîvân'ın, **Din** ve **Tasavvuf** açısından ele alınması, belirli konuların ve kavramların iki ana grupta değerlendirilmesini gerekli kılmıştır:

Dîvân'daki **dinî** konular ve şairin dinî kavramları algılayış, isimlendiriş ve işleyişi İtikat, İbadet, Sureler-Ayetler-Hadisler, Diğer Dinî Unsurlar, Dinî şahsiyetler başlıkları altında ele alınmış, Kemâl Ümmî'nin sünni bir çizgide samimi bir müslüman olduğu, dini kavramların bir kısmını kendine has Türkçe kelimelerle ifade ettiği tesbit edilmiştir.

Dîvân'ın **Tasavvufî** açıdan değerlendirilmesinde tahlilimiz, Kemâl Ümmî ve Tasavvuf, Vahdet-i Vücûd-Tevhid-Hüsn-i Mutlak, Elest Meclisi, Tasavvufî Mertebe ve Kavramlar, Tarikat ile İlgili Kavramlar, Bazı Mutasavvıflar, Kemâl Ümmî Dîvânı'nda İnsan gibi konular ile bunların ayrıntıları üzerinde derinleştirilmiştir.

Tahlil sırasında şöyle bir metod izlenmiştir: Bir kavram veya unsurun-gerekliyse- mahiyeti hakkında önce kısa bir açıklama yapılmış, bunun şair tarafından algılanış veya isimlendiriliş şekli, kelime-deyim-ibare olarak kaydedilmiş, şairin bu kavram veya unsurla ilgili dinî çizgideki görüşleri incelenmiştir. Sonra da kavramın tasavvufî manası üzerinde durulmuştur.

DİN

Kemâl Ümmî, **Allah**'a ehl-i sünnet düşüncesine uygun bir biçimde yaklaşır. Dîvân'ında en ağırlıklı yeri Allah ve "esmâ"sı teşkil eder. Allah'ı anışında son derece samimidir:

İ kamu 'âlemüñ ulu Çalap'ı

Ki kuluñdur kamu beg ü çelebî

Tevhid ehlidir ve buna Allah'ı tanık gösterir. O'na korkuyla değil, sevgiyle bağlıdır. Çünkü Allah, kendinden dilekte bulunan herkese -inanan ve inanmayan, samimi veya ikiyüzlü diye ayırmadan- istediklerini verir.

Şair, **melekleri**, sürekli Allah'ı anmaları, insanlara hizmette bulunmaları ve onlar gibi ölümlü olmalarıyla ele alır. Bütün meleklerin ilahi aşk ile dopdolu olduklarını dile getirir. Dört büyük melekten Cebrâil, Hz. Muhammed'in "peyk"idir. Azrâil "can alan; cemaat dağıdan"dır. İsrafil sur'u üflemesiyle, Mikâil, diğer meleklerle birlikte Allah'a yakınlığıyla ve bağışlanma dileklerinde sözkonusu edilir. Münker ve Nekir, Dîvân'da "sorucular", Kabir azabı "sin azabı" olarak isimlendirilir.

Dört Kitaptan bazen "dört" sayı ismiyle söz eden Kemâl Ümmî Zebûr'un ismini kullanmaz. Kitaplar, genel olarak zühdî manalarıyla ele alınır. Ağırlık, tabii olarak Kur'an'dadır ve Kur'an "Nâsih-i Nâtık"tır ve Hz. Muhammed'in dünyadaki hüccetlerinden biridir. Diğer yönden Kur'an gerçek bir mürşiddir.

Peygamberler Dîvân'da, genellikle muhammedî Nûr'u taşımaları, kıssaları ve Allah'a yakınlıkları dolayısıyla, bağışlanma dileklerinde vesile kılınmaları ile yer almaktadırlar.

Peygamberler içinde en çok sözkonusu edilen **Hz. Muhammed**'dir. O, "Gün Yüzlü, Yazuk Derdinin Tabibi ve Yüzü Ağ Yar"dır. Ehl-i beyt ise "aydan aydın, arı bir soy"dur. O, bütün dal ve budakların aslı ve alem O'nun saçılmış tohumuyla dopdoludur. Tanrı, ezelde kendisine üstünlük hil'atını giydirmişken, O "fakr"ı ile övünmüş, gecelerini çokça ibadet yaparak geçirmesiyle parmaklarından ölümsüzlük suyu akar olmuştur.

Ahiret ile ilgili olarak "bakî ev, mü'min uçmağı, ol il" vb terimleri kullanan şair, kısa sürecek bir dünya hayatına karşılık oldukça uzun bir ahiret hayatı tasavvurunu benimsemiştir. Mahşer'de, terazi kurulduğunda, insanların sevap ve günahlarının yazıldığı Amel Defterlerini "ak biti, kara biti" diye isimlendiren şair, burada Allah'ın adaletinden korkar. Çünkü eğer Allah adaletle davranırsa kulun suçlarının çokluğu onu perişan edecektir.

Şair **Cennet ve Cehennem** kelimeleri yerine daha çok "**ucmak, tamu**" kelimelerini tercih ederek hem zühdî, hem de ledünnî manalarıyla ele alır. Âşıkların asıl cenneti, Dost'tan yana uçmaları(vuslat)dır, der.

Kader ve Kaza konusunda Dîvân'da çok belirgin ifadelere rastlanmamakta, daha ziyade Allah'ın takdir ve kudretini ihsas ettiren bir kader ve kaza çizgisi ortaya konmaktadır.

İbadet konusu, Dîvân'da ağırlıklı olarak üzerinde durulan bir konudur. Hem zühdî hem de ledünnî manası ile ele alınan ibadetler "ömür bağının bahardaki meyveleri" olarak nitelendirilir. Şaire göre, ibadeti bir çıkar karşılığı yapmak "taatı dükkân edinmek ve dininden yemek"tir.

Sureler, ayetler ve **hadisler** açısından Dîvân'da oldukça fazla doküman bulunmaktadır. Şair, sık sık sure adlarını anar, ayet ve hadislere telmihte bulunur ya da meallerini verir.

Daha birçok dini unsurun bulunduğu Dîvân'da dikkati çeken en önemli özellik, bunlarda şaire has ifadelendirilişlere rastlanmasıdır.

Dini Şahsiyetler içerisinde Dört Halife ve sahabelere ayrı bir önem veren Kemâl Ümmî, bunları, Peygamber'e bağlılıkları, din yolunda gaza etmeleri ve fedakârlıkları ile sözkonusu eder.

TASAVVUF

Dîvân'ın incelenmesi sonucu karşımıza bir yönüyle zâhid ve müttekî bir müslüman, diğer yönüyle de heyecan ve cezbesi yüksek Vahdet-i Vücut'çu bir mutasavvıf şair profili çıkmaktadır.

Dîvân'da, İlm-i Ledünn, Gizlü Râz, Vahdet-i Vücûd, Tevhid, Vahdet, Hüsn-i Mutlak, Zât-ı Mutlak, Cemâl, Dizâr (Dîdâr), Kesret, Enâsır-ı Erba'â gibi bir çok tasavvufî unsuru işlemesinin yanısıra günümüze kadar gelen şöhreti de onun bir mutasavvıf şair olduğu yönündedir.

Tasavvufun, varlık ve yaratılış sebebiyle ilgili cevap vermeye çalıştığı soruları O da sorar.

Neden geldüñ nesin fikr eyle dâyim
Ki girü soñra yönüñ ol yañdur

Tasavvuf yolunu, bir gerçek hazineye ulaşma yolu olarak niteleyen şair, tasavvufu da "ilm-i kîmyâ" olarak değerlendirir. Bu işi bilen kişilerin, dört yanında maden ocakları bulunan kişiler gibi madenleri altına dönüştüreceğini söyler.

Aslında tasavvuf, **"'ilm-i ledünn"** yoludur ve şair bunu, klasik şark mutasavvıflarına uyarak "kuş dili" olarak isimlendirir. Şaire göre kuş dili normal kulakla değil, can ve gönül kulağıyla anlaşılabilir.

Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu râzı dimezüz illâ her ehl-i hem-râza

Kemâl Ümmî, **Vahdet-i Vücud**'u benimsemiş bir mutasavvıf şairdir. Onun için ölüm "canın aslına kavuşması"dır. Kendi varlığını yok sayarak "Bizim varlığımız O'dur" der:

Bizüm varlıgumuz oldur hemân pes
Zirâ kim andan artugı hebâdur

"Ene'l-Hak" sözünü kendisi kullanmaz, fakat Hallac'ın kullanmasını Allah'ın takdirine bağlar.

Şaire göre içinde yaşadığımız misâl alemi Allah'ın "nakş ve sun'"ı ile vücut bulmuştur. Ancak bu misâller alemi, Allah'ın Zât'ına misâl getirilemez. Dünyadaki bütün varlıklar birer gölgedir. Bu vehmî alem aynı zamanda **"kâinat kitabı"**nı oluşturur. Şair bu kitaba baktığında tek ve mutlak olan varlığın her zerreden göründüğünü tespit eder:

Görene gün bigi her zerreden olur zâhir
Velîki görmedi görmez güneş yüzini huffâş

Tevhid fikrini Şair, kısaca "ikilik ovasından geçip birlik iline ulaşmak" olarak tarif eder. Tevhid aynı zamanda bir takım makamlara erişmek için yaşanması gereken bir merhaledir. Bu makamlar, **isimler, fiiller, sıfatlar ve Zât Tevhidi** olarak değerlendirilir. Kemâl Ümmî, bu makamları yaşamış bir mutasavvıf olarak kendini hissettirir:

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesüben put u hâçını sıyası

Allah, aynı zamanda "cemîli zü'l-Cemâl" olarak hüsn-i mutlaktır. Diğer bütün güzellikler ondan neş'et etmiş, fakat O'na benzememektedirler. Mutlak güzellik, baharı bitmeyen bir bahçe gibidir.

Şair, **Vahdet-Kesret** kavramlarını deniz ve dalga mecazlarıyla ifade eder. Mutlak varlık bir deniz, yaratılmışlar alemi ise bu denizin dalgalarıdır. "Bahr-i Vahdetde bu kesret mevcinüñ pâyânı yok" mısrası bu düşünceyi özetler. Denize ulaşmak için salik, ulu ırmaklara katılmalı, "çamurlu göl"lerde yüzerek kesrete düşmemelidir. Aslında bu misâller alemindeki "sun', nakş, reng" kesretin tâ kendisidir. Âşıklar için cennet ve cehennem de kesrettir.

Mâsivâ, Kemâl Ümmî tarafından da Allah'tan gayri herşey olarak değerlendirilir. Bu yönüyle kesret, aynı zamanda mâsivâyı meydana getirir. Hak'tan başkasına meyletmek, muhabbet duymak, mâsivâya düşmektir. Bu ise âşıklara haramdır. Bir başka ifade ile Kemâl Ümmî mâsivâyı "ayruk çiçekleri sevmek" şeklinde tarif eder. Bu da salikin yolunu sarplaştırır.

Tecellî, Kemâl Ümmî'ye göre gönül gözüyle bakanlara Tanrı'nın zahir olmasıdır. Tecelliden maksat, Hakk'ın kendini göstermesi ve gönüle yerleşmesidir. Âşıkın gönlünde Celâl ismiyle tecellisi hüzün, Cemâl ismiyle tecellisi ise hüsn (güzellik) hasıl eder. Zâtî tecelliyi yaşayan âşıkın gönlüne başka hiçbir şey sığmaz.

Dîzâr(Dîdâr)'la birlikte " Cemâl ve Görklü Lika"yı da kullanan Kemâl Ümmî'ye göre, âşıklar Elest Meclisinde de gördükleri Cemâl'llah'ı tekrar görebilmek için, dünyada gönül gözlerini açık tutmak zorundadırlar.

Gönül, Dîvân'da bütün tasavvufî faaliyetlerin merkezi olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında Kemâl Ümmî, "aşk, akıl, cân(ruh) ve gönül"ü, bâkî kalacak dört esas olarak almaktadır. O'na göre gönül Tecellî-gâh'tır ve bu yüzden gönül incitmek, 'Arş-ı A'lâ'dan düşmekle birdir. "Sıma gönülleri kim Çalap'ın manzarıdır" diyen Şaire göre en makbul insan, bu dünyadan can incitmeden giden insandır.

Aşk, Şair'in dünyasında itikadî bir temele oturtulmuştur. Bunu "Hemîşe Hakk içün sev Hakk içün yir" mısrasıyla dile getirir. Ancak tasavvufî manada aşkı, Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirir. Aşkı, "mecâzî, ilâhî ve hakîkî" olarak ifade eden Şair, diğer yandan onu bir nasip meselesi olarak algılar. O'na göre aşk, aynı zamanda **dert**'tir. Derdi ve aşkı olan, olgunlaşıp gerçek anlamda insan olur.

'Anâsır-ı Erba'â denilen toprak, su, hava, ateş, maddî varlık aleminin esası olup mâsivâ ve kesretle içiçedir. Bu yüzden bunlar muhkem olmayıp zâhirî alemle birlikte yok olacaklardır. Ten, bu unsurlardan müteşekkildir ve unsurların birbirlerine muhalif olması sebebiyle ten binası da muhkem değildir. Şair, aslı toprak ve sudan olan hiçbir nesnenin baki olmadığını kaydeder. Fenâ

makamlarına ermek isteyen salik, dört unsurla ifade edilen bir kısım halleri yaşamak zorundadır. Bunlardan yel ölüme, su tevbeye, toprak miskinliğe ve ateş aşka karşılıktır:

Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup
Meskenet topragı içre ‘ışk odına yanmaduñ

Kendini bilmek, tasavvuf yolunun ilk hareket noktalarından biri olarak Kemâl Ümmî Dîvânı'nda da dikkat çekilen bir husustur.

Akıl, "ög ve us" kelimeleriyle de ifade edilen ve daha ziyade imanî bir yaklaşımla ele alınan bir kavramdır. Aslında Kemâl Ümmî, insanın maddî ve manevî yapısıyla ilgili olarak, ikisi müsbet ikisi menfi olmak üzere dört kavram üzerinde önemle durmaktadır. Bunlar **akıl**, **can**, **nefs** ve **ten**'dir. Müsbet olan ilk ikisi, menfi olan sonraki ikisiyle sürekli bir mücadele hâlindedirler. Can, çoğu kez gönülle özdeşleştirilir. Aklın temsilcisi Hz. Süleyman'dır.

Dîvân'da **can gözü**, **can kulağı** ve **can göğü** mecazlarını da kullanan Şair, ten'i, nefsin yanında olması sebebiyle sürekli aşağılar.

Nefs, insandaki bütün kötü huyların ve çirkin hareketlerin kaynağı olarak değerlendirilir ve Şair tarafından ayrıca "benlik" olarak da ifade edilir. Bütün olumsuzlukları dolayısıyla sürekli aşağılanır. Çünkü nefs-i emmâre, ezeldeki ahd'i bozmuştur. Ona muradını vermek, uyuyan düşmanın yüzüne su serpmektir. Asıl büyük akın, onun üzerine yapılan akındır.

Elest Meclisi, Dîvân'da, Yaratan'la yaratılan arasında bir öszleşmenin yapıldığı, Hz. Muhammed'in o mecliste ilâhî aşkı sunan sâkî olduğu gibi hususlara temas edilerek verilir. Şaire göre, bütün nebiler ve velileri mest ve hayran eyleyen, o mecliste sunulan "sağrak"tır.

Şair, **Dört Kapı** terimini "dört erkân", bu dört erkânı da şerî‘at, tarîkat, ma‘rifet ve hakîkat olarak kullanmaktadır. O'na göre şeriatı iyi bilmeden hakikatten söz etmek "kuru lâf ürümek"tir. **Tarikat** kelimesi yanında en çok "yol"u kullanan Kemâl Ümmî, tarikat kavramını çoğu kez bir "kervan" mecazıyla işlemektedir. Bu aşk kervanıdır ve katılanlar aşk pazarında alışveriş yaparlar. **Ma‘rifet** ise tarikat bahçesinin gülleridir. **Hakîkat**, diğer üç aşamaşı tamamlamış yol erlerinin Zât ve sıfâtla erebileceği bir noktadır.

Kemâl Ümmî, **seyr ü sülûk** terimi yerine "seyr ü sefer"i kullanmaktadır. O'na göre, sülûka yönelen kişi "tecerrüd menzili"ne azm etmiştir. Asıl maksat ise "lâ-mekân"a ermektir. Sülûk esnasında, salik bir kıla bile nazar kılsa, o kıl kendini yolundan eder.

Fenâfi'llah ve **Bekâbi'llah** terimlerini **fenâ** ve **bekâ** kelimeleriyle karşılayan şair daha çok, Bekâbi'llah makamını, "bekâ dirlik (ebedî var olma)"

terimiyle, Fenâfi'llah'ı da, bir hadis mealine dayanarak " Ölümüñden öñdin ölüp uçmak" olarak ifade eder.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda daha birçok tasavvufî kavram sık sık dile getirilir. Bunların bir kısmı müsbet meziyetleri ifade eden kavramlardır ve her mutasavvıfın benimsemesi gerekir. Diğer bazı kavramlar ise tasavvuf yolu yolcularının uzak durması gereken kavramlardır ki bunlarda menfi kavramlar olarak değerlendirilmektedir.

Tarikatla ilgili kavramlardan üzerinde en çok durulanları mürşid, irşad, derviş ve zikirdir.

Dîvân'da **mürşid** kavramı şu ibarelerle ifade edilmektedir: "bâgubân, delîl, dost, er, evliyâ, girçek eren, girtû refîk, güçlü kılavuz, güneş-mâh, halîfe, hoca, hüdhüd, kehhâl-ı hâzık, 'ışk eri, kılavuz, meşâyih, mükemmil mürşid, mürşid-i hâdî, mürşid-i kâmil, mürşid-i yigâne, yüzi ag yâr, nûr-ı Kibriyâ, pîr, pîrân, re'is (gemi kaptanı), sarrâf, ser-şeyh, sultân, şâhin, şeyh, şeyhü'ş-şüyûh, tabîb, ulu baş, üstâd, yâr, yol eri, yol şîri, yoldaş"

Mürşid-mürid ilişkisi şair tarafında bir avcı ve av mecazına dayandırılır. Müridin gönlü bir serçe, Hz. Peygamber'in aşkı bir avcı kuştur. Yine mürşid, tasavvuf yolcularının gemi kaptanıdır.

Dîvân'da birçok mutasavvıfın isimlerine telmihte bulunulmakta, bunlardan Şeyh Hâmid ve Hoca Ali için yazılmış medhiye ve mersiyeler yer almaktadır. İsimleri zikredilen mutasavvıflarin birçoğu İç Anadolu bölgesinde yaşamış şahsiyetlerdir. Bunlar, Mevlânâ, Sultan Veled, 'Âşık Paşa, Gülşehri, Şeyh Elvan gibi isimlerdir.

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında toplum ve toplum içindeki insanı da sorgular, bazı tespitlerde bulunur. Zaafları, tutkuları, ihtirasları ile insanı kavrar, onun psikolojisini manzumelerine yansıtır.

Dîvân'da insan, genel olarak cemiyet içindeki sosyal durumuna göre üç zümre halinde karşımıza çıkmaktadır:

a) Yönetici ve asker zümreleri,
b) Dini-Tasavvufi sahada faaliyet gösteren zümreler,
c) Geniş halk zümreleri.

Dîvân'da, şairin insanla ilgili asıl tespit ve değerlendirmelerini, geniş halk zümrelerine mensup insan üzerinde yaptığını görmekteyiz. Tasvip ettiği insan tipi, bugünkü evrensel değerlere göre de önemini koruyan bir olumlu tiptir. İnsana gerçek değerini vermek manevi kimliği sebebiyledir:

Âdemî ma'niden 'ibâretdür
Bilme da'vî vü şek ü görkinden

Dîvân'daki insan genellikle "iyi insan" olup gelenekçi bir yapıdadır. Yaygın eğitimle yetişmiştir. Bu da büyük çapta görgüye dayalıdır. Yetişen her insan, içinden çıktığı cemiyetin, kendisi için ilk model teşkil eden tiplerini taklit eder. Kemâl Ümmî bu duruma şu beytiyle temas eder:

Atañа uy ya dedeñ itdügin it
Yâda uyup olma sakın nâ-halef

Şairin dünyası, bir açıdan bakıldığında sevmek ve sevilmek dünyasıdır. "Kend'özünden kimseyi hiç görme kem, yirüben yirinci olma sev sevil" sözleriyle bu düşüncesini ifade eder ve kendini yerenlere bile övgü ve sevgi ile karşılık verir:

Bizi kim kadh ü zemm iderse bizüm
Aña kıldugumuz medh ü senâdur

Dîvân, **müsbet** ve **menfi insan tipleri** açısından oldukça zengindir. Müsbet tiplerin başında âşık, âbid, âlim ve ârif gelmektedir. Bunlardan bilhassa âşık tipi, tasavvufî dünyanın en önemli tipidir. Menfi tipler içerisinde ise bahil, haris ve ayyar, en çok temas edilenlerdir.

Dîvân'ın tahlili sonucunda, Kemâl Ümmî'nin Tevhid inancını ve Vahdet-i Vücûd'u işleyen bir mutasavvıf şair olduğu kanaati hasıl olmuştur.

IV- Kemâl Ümmî Dîvânı'nın, bugüne kadar tam bir metni ortaya konmamıştır. Bizim çalışmamızın öncelikli gayesi böyle bir metni, sağlam nüshalara dayanarak meydana getirmekti.

Metin kısmı, belki de bu çalışmanın en önemli yanını oluşturmaktadır. Çünkü, elde sağlam bir metin olmayınca şairin dünyasına girmek ve sağlıklı tahliller yapabilmek mümkün olamamaktadır. Bizim düzenlediğimiz metin, çeşitli nüshalardaki farkları da gösterdiğinden, başka araştırmacılara farklı tercih ve tahliller imkanını da verecektir.

V. SUMMARY

The life and work of Kemâl Ümmî, who was one of the most important mystic poets in the 15th century, haven't known much since enough research hasn't been carried out yet. On the other hand, the lacking of a comprehensive text of his work has limited the academicians who have been studying about him and his work.

The following is the data reached in this study.

Probably, he was born in Karaman (Lârende) in 1375, his real name was İsmail. Kemâl Ümmî was his penname. He lived in Middle Anatolia in his early years of life when his insight of life drove him to mysticism and became a disciple of Şeyh Hâmid at first and then one of Hodja Ali of the Safavid tarîkat.

He lived in Tekke village of Bolu and set up the Kemâlli tarîkat unit. He died in 1475 and buried in the same village. According to the Ottoman registrations, he had tombs in Niğde and Manisa whereas there is also a tomb in the name of him in Bolu, according to the Bolu Şer'iyye Registrations.

Besides his work of Risâle-i Îmân, Kırk Armağan, Hazîre-i Kuds, he has a Dîvân of 3o34 verses.

Although he was called "Ümmî", with the education he had from the tekkes, he learned Arabic and Persian, with his strong and fluent Turkish, he told many poems as succesfully as the other poets of the age. He generally used prosody, Divan and Tekke poem forms in his poems, and he had a philosophic style.

In his Dîvân, there are 144 poems of kaside, terci-i bend, gazel, murabba, kıt'a and tuyuğ styles.

As we can see from his Dîvân and his fame, he was a successful and strong mystic poet, who knew the basic rules of Moslem mysticism, and saw the way of mysticism as an "essence ordering". He also believed that the only real existence of the universe was God.

VI. EKLER

EK-1: SİLSİLE-NÂME

Münâcât bâ-Silsile-i Şerîf li'ş-Şeyh Ahmed'ü'l-Bukâ'î*

Bi'smi'llahi'r-Rahmani'r-Rahîm
Hamid Hak'a ve Peygamber'e hem teslîm

Yâ İlahî ism-i pâkiñ hürmeti
Hem Muhammed Mustafâ'nıñ tal'atı

Hazret-i Sıddîk-ı Ekber sohbeti
Hem dahı Selmân-ı Pâk'iñ kurbeti

Hem İmâm-ı Kâsım'ıñ cem'iyyeti
Hem İmâm-ı Ca'fer'iñ ehliyyeti

Dahı Sultân Bâyezid'iñ hayreti
Hem dahı Şeyh Ebu'l-Hasen ünsiyyeti

Dahı Şeyh Ebû 'Alî'niñ nusreti
Hem de Yûsuf Hemedânî gavsiyyeti

Hoca 'Abdu'lhâlik'ıñ kutbiyyeti
Hoca 'Ârif Hazreti'niñ himmeti

Hoca Mahmûd-ı Kebîr'iñ da'veti
Şeyh 'Alî Şâh-ı 'azîzân kuvveti

Hem dahı Hoca Muhammed savleti
Dahı Emîr-i Külâl'ıñ cevleti

Pîrimiz Şâh-ı Nakşibend'iñ devleti
Hem 'Alâ'eddîn-i 'Attâr şevketi

Hoca Ya'kûb-u Kerîm'iñ rutbeti
Hoca Ahrâr'ıñ üns ü kurbeti

Hem Muhammed Zâhid'iñ mahviyyeti
Hem dahı Derviş Muhammed Sekreti

Havâcegî'niñ pâk-ı tiynet fıtratı
Hoca Bâkî'niñ safâ vü sîreti

Hazret-i Ahmed Müceddid mikneti
Hoca Ma'sûm'uñ kemâl-i safveti

Şeyh Seyfi'ddîn 'azîziñ kudreti
Şeyh Muhammed Nûr u nûrâniyyeti

Mîrzâ Şemsi'ddîn-i mazhâr gurbeti
Şâh-ı 'Abdu'llah-ı Hindî nisbeti

Pîr-i Mevlânâ-yı Hâlid 'izzeti
Şeyh-i Hasen Kudsî 'azîziñ cilleti

Dahı emîn Şeyh Muhammed Behşetî
Seydî yâ 'Abdu'llah'ı Şeyhi behceti

Şeyh-i Ahmed ol zuhûr-ı cezbeti
Şeyh-i zâhid ÜMMÎ KEMÂL Hazreti

Hürmetiçün eyle yâ Rab nusreti
İndir bize fazlıñ ile rahmeti

Göñlümüz şâd eyleyüb eyle küşâd
Kalbimize feth ola bâb-ı murâd

Yol bulmasun bize gayrı el-âmân
Sen bagışla bize 'ilm ü hem 'irfân

Gark idüb deryâ-yı feyz-i rahmete
Vâsıl eyle bâri-gâh-ı Hazrete

Hâsıl ola dîde-i 'ayne'l-yakîn
Câh-ı devlet rutbe-i Hakk'el-yakîn

---

* **Hazâ Kitâb-ı Âdâb-nâme-i Pend-i İntihâb**, s.1.
(Salih Zeki KUTUCUOĞLU Arşivi. Muhtasar Fotokopi Nüsha-Bolu)

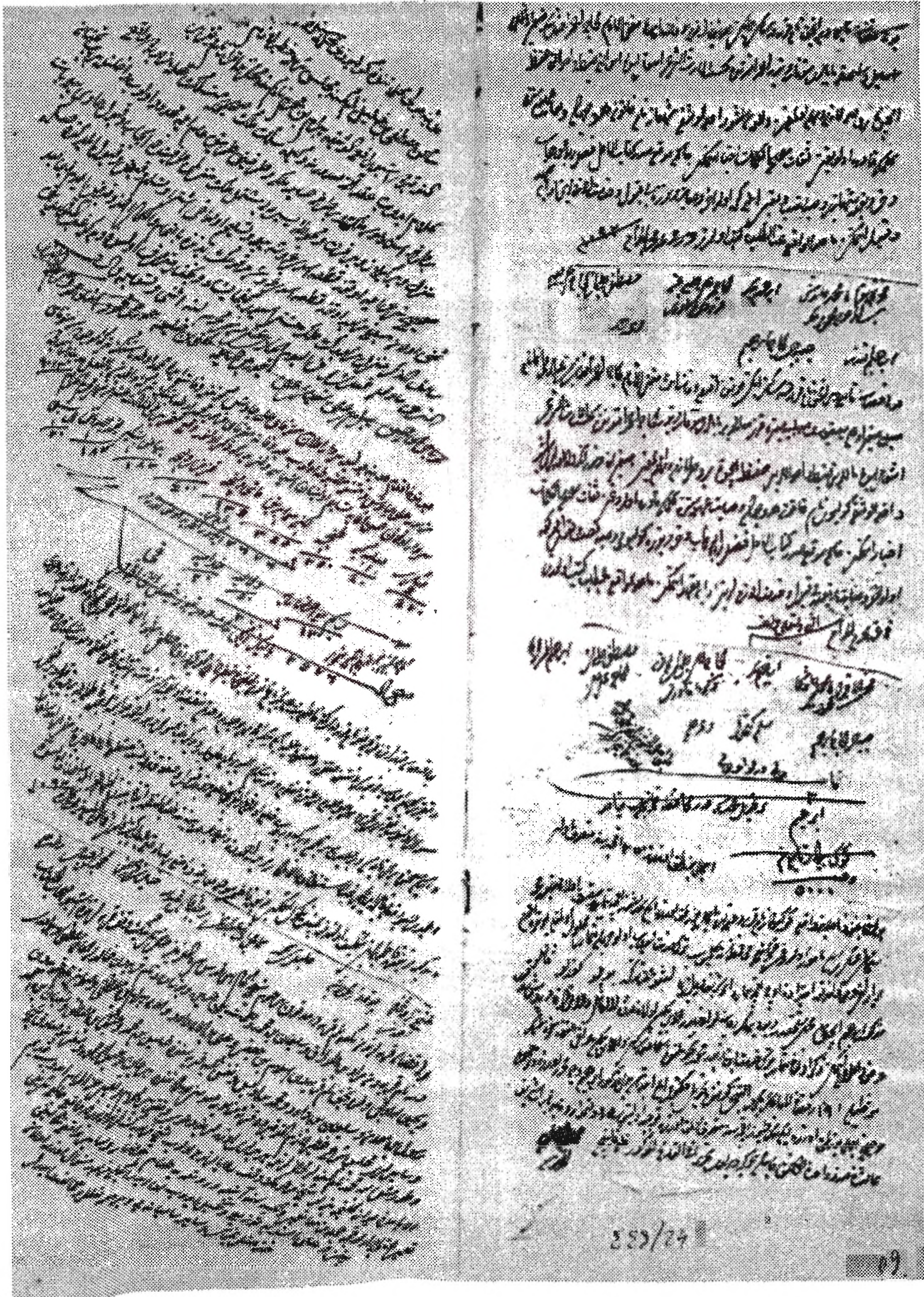
EK-2: KEMÂL ÜMMÎ'NİN TARÎKAT SİLSİLESİ*

KEMAL ÜMMÎ'NİN TARİKAT SİLSİLESİ

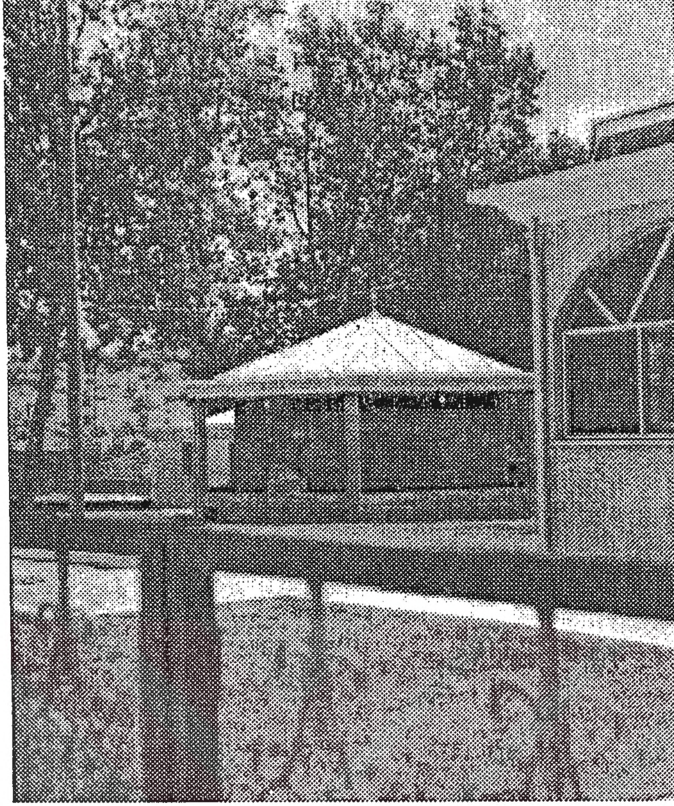
* Yanpınar, Ahmet, Kemâl Ümmî Divânı'nda Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti, s. 9 vd.

EK-3: KEMÂL ÜMMÎ'NİN TEKKE KÖYÜ'NDE MEDFUN OLDUĞU KAYDINA YER VEREN SİCİLLERDEN BİR ÖRNEK SAYFA

(Bolu Şer'iyye Sicilleri, Defter No.: 42/833, 59.b., 1093/1682 yılına ait)

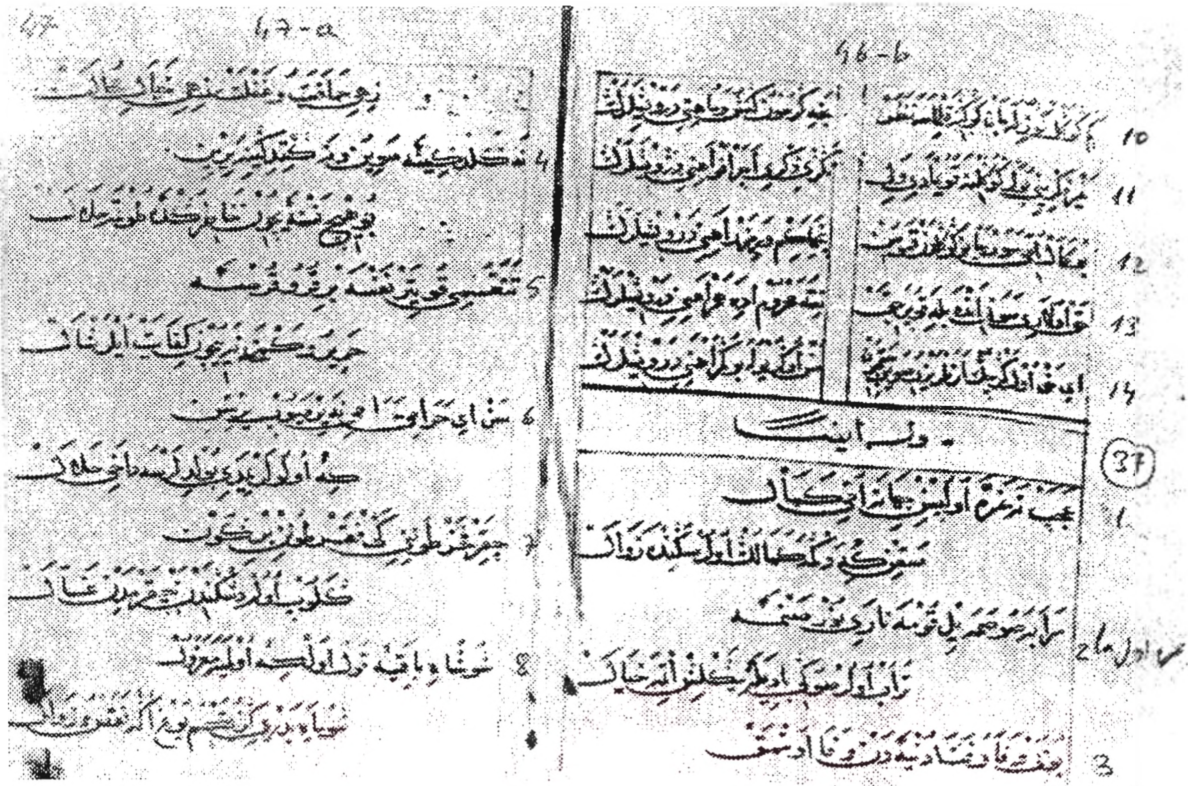

EK-4: KEMÂL ÜMMÎ'NİN BOLU'DAKİ TÜRBESİ VE ZİYARETÇİLER

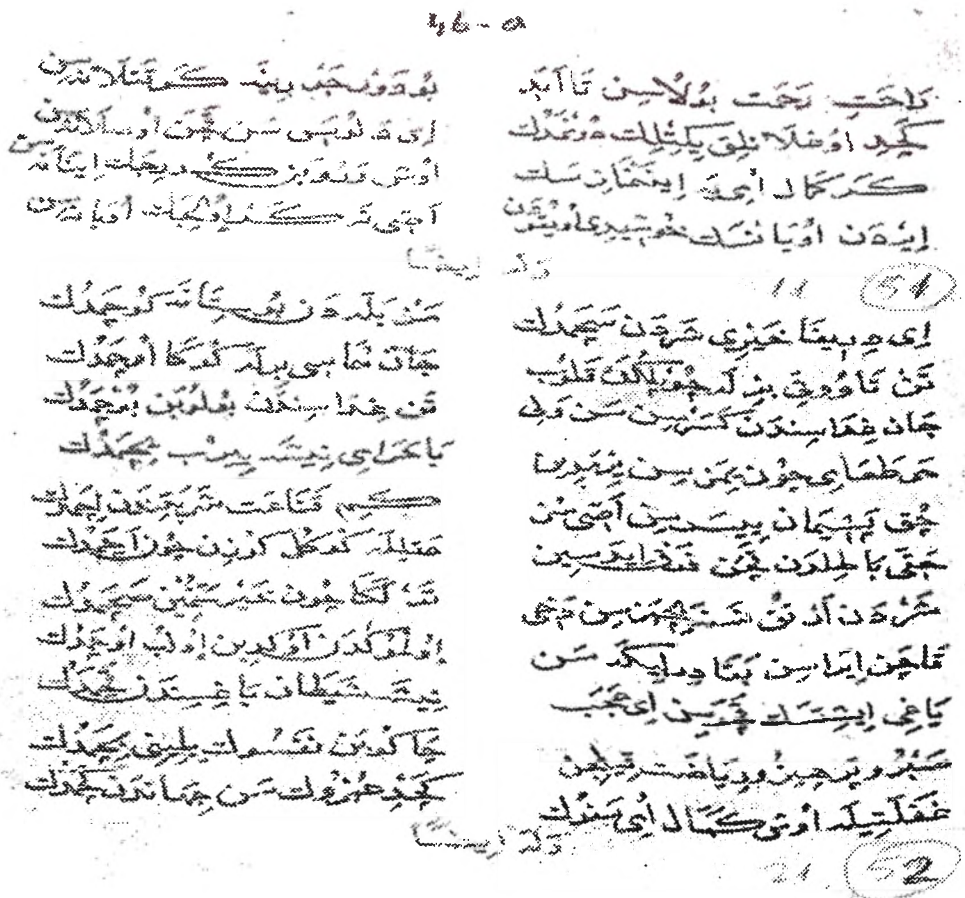

EK-5: DİVAN YAZMALARINDAN ÖRNEKLER

Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Atatürk Ktp., Muallim Cevdet K.: 485

Kemâl Ümmî, **Dîvân**, Milli Ktp., Yz. B.: 167

VII. BİBLİYOĞRAFYA

'Âşık Ahmed, **Divan**, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1184 (Menâkıb-ı Kemâl Ümmî (aynı Ktp: 1323/1) adlı eserin sonuna ekli.)

'Âşık Ahmed, **Sefîne** (S.Zeki Kutucuoğlu Arşivindeki fotokopiler -Bolu)

Acluni, Ş.İsmail bin Muhammed, **Keşfü'l-Hafâ ve Muzîle'l-ilbâs Amma Şifâre fî-Esneti'n-Nâs**, Cilt:I-II, Beyrût, 1351

Adıvar, A. Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İst., 1943

Affifi, A. E., **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi** (Çev. Dr. Mehmet Dağ), Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ank. Üniv. Basımevi, Ank.., 1975

Aksan, Yaşar, "Ümmi Kemal Menkıbesi", **Bolu Üçtepe**, Yıl:2, Sayı:17 (Nisan 1992)

Akseki, A. Hamdi, **İslam Dini**, 26. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1974

Akyoloğlu, İ. Hakkı, "Ümmi Kemâl", **Bolu**, Bolu Gazeteciler Cemiyeti [Yay.], Bolu 1988

Akyoloğlu, İ.Hakkı, "Bolu ve İlçelerinde XV. Yüzyıldanberi Süregelen Musiki İle Cönkten İlahi Okuma Geleneği, Yunus Emre ve Şiirlerinin Varyantları", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Cilt: 3, KB Yay., Ank., 1992 (ayrıbasım)

Ali Vahit [Uryani?], "Kemal Ümmî Hakkında", **Halk Bilgisi Haberleri**, Yıl:3, Sayı:31 (15 I. Kânun, 1933)

Ateş, Süleyman, **Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Me'âli**, Kılıç Kitabevi, Ank., ty.

Ayan, Hüseyin, **Nesimi Divanı**, Akçağ Yay., Ank., 1990

Bala, Mirza, "Erdebil", **İA**, Cilt:4

Baltacı, Cahit, **Tasavvuf Lügatı**, Elif Neşriyat, İst., 1981

Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Eedebiyatı Tarihi**, Cilt:I, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971

Bayraktar, Dursun, **Şer'iye Sicillerine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu** (1838-1850), Ank. Üniv. SBE, Ank., 1995 [Basılmamış Doktora Tezi]

Bayramoğlu, Fuat, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:I, 2. bs, TTK Yay., Ank., 1989

Bayramoğlu, Fuat, **Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı**, Cilt:II (Belgeler), 2. bs, TTK Yay., Ank., 1989

Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/833 (1091-1093 Yılları), 59.b.

Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/833 (1093-1095 Yılları), 53.b.

Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/844 (1116-1119 Yılları), 75.b.

Bolu Livası Sâl-nâmesi, Kısm-i Umûmî, 1337-1338 Mâlî, Hükumet Mat., Bolu 1338

Bodur, Hüsnü Ezber, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995

Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri,** Cilt:I, İst., 1333

Cebecioğlu, Ethem, **Hacı Bayram Veli**, KB Yay., Ank 1991

Cunbur, Müjgân, "Eski Bir Mecmua-i Eş'âr'da Yunus ve Baba Yusuf'tan Birkaç Deyiş", **II. Uluslararası Türk Halk Semineri**, 7-8 Mayıs 1985, Eskişehir

Çavuşoğlu, Mehmed, " Divan Şiiri", **Türk Dili** [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı II, Sayı:415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986)

Çavuşoğlu, Mehmed, **Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili**, MEB Basımevi, İst., 1971

Danişmend, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt:1, Türkiye Yayınevi, İst., 1971

Derviş Ahmed, **Menâkıb-ı Kemâl Ümmî**, Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1323/1

Dilçin, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TTK Yay., Ank., 1992

Dini Terimler Sözlüğü-I, İhlas Gazetecilik Holding, İst., ty,

Eraslan, Kemâl, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", **TDED**, Cilt. XXII, İst., 1977

Eraslan, Kemal, **Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler**, KTB Yay., Ank., 1983

Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 4. bs., Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İst., 1994

Ergin, Muharrem, " Câmi'ü'l-Me'ânî'deki Türkçe Şiirler", **TDED**, Cilt:3, İst., 1949

Ergin, Muharrem, **Türk Dili**, BayrakYay., İst., 1994

Es-Seyyid Osman Hulûsî, "Ceddim Ebu Hâmid", **Somuncu Baba** [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1 (Haziran 1994)

Eşrefoğlu Abdullah Rumi, **Müzekî'n-Nüfûs**, Şirket-i Sahafiyye-i Osmâniyye Mat, İst., 1327

Eşrefoğlu Divanı, Tercüman 1001 Temel Eser, [İst], ty

Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Cilt:3-4, İst., 1314

Gelibolulu Mustafâ 'Alî, **Künhü'l Ahbâr**, Cilt:4, İst., 1277

Gölpınarlı, Abdulbaki, **Divan Şiiri-** XV.-XVI. Yüzyıllar, Varlık Yay., İst., 1954

Gölpınarlı, Abdulbaki, **Kaygusuz Abdal, Hatayî, Kul Himmet,** Varlık Yay., İst., 1953

Gölpınarlı, Abdulbaki, **Melâmîlik ve Melâmîler**, Devlet Mat. İst. 1931'den Tıpkıbasım, Gri Yayın, İst. 1992

Gölpınarlı, Abdulbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu**, Cilt:III, Ank., 1972

Gölpınarlı, Abdulbaki, **Türk Ansiklopedisi** "Hurufilik" Maddesi

Gülcan, D.Ali, **Karaman Velilerinden Şeyh Aliyü's-Semerkandi ve Kemal Ümmi**, Özden Mat., İst., 1987

Gürel, Şevket, **İstanbul-Anadolu Evliyaları**, Özyılmaz Ofset, İst., 1995

Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si İle Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", **Hacı Bektaş Veli** [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995

Güzel, Abdurrahman, "Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, 2.bs., Ank., 1992

Güzel, Abdurrahman, "Tekke Şiiri", **Türk Dili** [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı-III (Halk Şiiri), Sayı: 445-450 (Ocak-Haziran 1989)

Güzel, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal**, KB Yay., Ank., 1981

Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât** (Haz: Esat Coşan- Hüseyin Özbay), KB Yay., Ank., 1990

Hâfız Hüseyin Ayvânsarâyî, **Vefâyât-ı Ayvânsarâyî,** Süleymaniye Ktp., Esad Efendi:1375

Hayası, Tooru, (with the collobration of İsmail Hakkı Akyoloğlu)**A Turkish Dialect in North-Western Anatolia**-Bolu Dialect Materials- Institute for The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo 1988

Hazâ Kitâb-ı Pend-i İntihâb (Kutucuoğlu Arşivi'ndeki fotokopiler-Bolu)

Hickman, William C, "On the Manuscripts of the Dîvân of Ümmi Kemâl", **Journal Of Turkish Studies,** In Memoriam Ali Nihad Tarlan (Ali Nihad Tarlan Hâtıra Sayısı), Volume:3, Cambridge 1979

Hickman, William C. "Who was Ummi Kemal", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi,** Beşeri Bilimler- Humanites, Vols.·4-5, 1976-1977

Hickman, William C., "Ümmi Kemâl In Anatolian Tradition", **Turcica**, XIV, Paris 1982

Hinz, Walter, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd** (Çev: Tevfik Bıyıkoğlu), TTK Yay., Ank., 1948

İsen, Mustafa, **Acıyı Bal Eylemek -Türk Edebiyatında Mersiye**, Akçağ Yay., 1. Baskı, Ank., 1993

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, I, İst., 1947

Kaan, Mustafa Ertuğrul, **Dört Kapı Kırk Makam,** Gür Kitabevi, İst., 1972

Karahan, Abdulkadir, "Dini Edebiyatta Kırk Hadis", **Türkiye** [Gazetesi], 22 Aralık 1995

Karahan, Abdulkadir, **İslam-Türk Edebiyatlarında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri**, İst.Üniv.Yay., İst., 1954

Karatay, Fehmi Dehem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Cilt:III, İst., 1961

Kavakçı, Y. Ziya, İslam Araştırmalarında Usûl, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 1991

Kaygusuz Abdal, **Dilguşa** (Haz: Abdurrahman Güzel) KTB Yay., Ank., 1987

Kemâl Ümmî, **Risâle-i İmân**, Topkapı Sarayı Ktp., Halet Efendi. 178

Kemâl Ümmî, **Risâle-i Vefât**,Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan Kitapları. 71/2

Kocatürk, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Yayınevi, Ank., 1970

Konrapa, M. Zekai, **Bolu Tarihi**, Vilâyet Mat., Bolu 1964

Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 4. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank.., 1981

Köprülü, M. Fuad, "Ozan", **Edebiyat Araştırmaları**, 2. bs., TTK Yay., Ank., 1986

Köprülü, M. Fuad, **Eski Şairlerimiz-Divan Edebiyatı Antolojisi**, İst., 1934

Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2.bs., Ötüken Neşriyat, İst., 1980

Köprülü, Orhan, "Vilâyetnâme-i Sultân Şucâuddin", **Türkiyat Mecmuası**, XVII (1972)

Kutlu, Şemsettin, **Divan Edebiyatı Antolojisi**, Remzi Kitabevi, İst., 1983

Kutucuoğlu, S. Zeki, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmi Kemal Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-1" **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:40 (Mart 1994)

Kutucuoğlu, S. Zeki, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmi Kemal Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-II", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:41 (Nisan 1994)

Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmi Kemal Hazretleri", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:46 (Eylül 1994)

Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmi Kemal Vakıfları", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı: 39 (Şubat 1994)

Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmi Kemal'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993)

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, **Seyyid Nesimi Divanı'ndan Seçmeler**, 2.bs., KTB Yay., Ank., 1985

Latîfî, **Tezkire-i Latîfî,** İst., 1314

Levend, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı** (Kelimeler ve Remizler- Mazmunlar ve Mefhumlar) 4. bs., İst., 1984

Levend, Agâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt:I, 2.bs., TTK Basımevi, Ank., 1984

Lord, Albert B., **The Singers of Tales**, fourth printing, Harvard University Press, Cambridge, 1981

Muhammed El-Arabi El Azzûzi, **Kur'ân-ı Kerîm Fihristi** (Çev: M. Emin Esadoğlu), Sönmez Neşriyat, 2. bs., İst., 1971

Sâdık Vicdânî, **Tomar-ı Turûk-ı 'Âliyye'den Halvetiyye**, İst. 1338-1341

Mecdi Muhammed Çelebi, **Hadâ'îkü'ş-Şakâ'îk,** Cilt:I, İst., 1269

Mecmu'a., İst. Üniv. Ktp., Türkçe Yazmalar:5677

Mü'min-zâde Ahmed Hasib, **Silkü'l-Le'âlî**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi:596

Müstakim-zâde Süleyman Sa'dü'ddîn, **Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisâb ve'l-Küni ve'l-Elkâb**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi:628

Naili Tuman, **Tuhfe-i Nâilî**, Cilt:2

Niğde İl Yıllığı, 1973

Ocak, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler**, TTK Yay., Ank., 1992

Oral, M. Zeki, "(Kemali Ümmi)nin Bir Ağıtı", **Akpınar**, Cilt:1, Sayı:12 (Şubat 1936)

Oral, M. Zeki, "Niğde Hakkında", **Akpınar**, Yıl:5, Sayı:54-61 (Mayıs-1.Kânun 1941)

Öztuna, Yılmaz, **Abdulkadir Merâgî**, KTB Yay., Ank., 1988

Öztürk, Y. Nuri, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, Yeni Boyut, İst., 1993

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt:I, İst., 1983

Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü** I-II, 2. bs., Akçağ Yay., Ank., 1989

Pekolcay, Necla-Selçuk Eraydın, **İslâmî Türk Edebiyatı**, 3.bs., İrfan Yayınevi, İst., 1976.

Pekolcay, Necla, "Türk Dili ve Edebiyatına Ait Bazı Metinleri İhtiva Eden YAZMA BİR MECMUA", **TDED**, 1954 (ayrı basım)

Rossi, Ettore, **elenco dei manoscritti turchi della Bibliotheca Vaticana**, Vatican, 1953

Nüzhet, **Türk Şairleri**, Cilt.I, İst., 1935

Sadık Vicdanî, **Tomâr-ı Turûk-i 'Âliyye, Kadiriyye Silsilesi**, İst., 1338-1340

Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan** (Salih Zeki Kutucuoğlu'nun özel kitaplığında, -Bolu)

Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan**, Milli Ktp.: A. 3428/1

Sarı Müderris Şeyh Sinân, **Divan**, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar: 2635/2

Serin, Rahmi, **Hayreddin-i Tokadî Hazretleri- Bolu ve İlçelerindeki Türbeler**, Yaylacık Mat., İst., 1995

Solmaz, Mehmet, "Ümmi Kemal Hakkında" **Bolu Üçtepe**, Yıl:4, Sayı:38;39 (Ocak; Şubat 1994)

Solmaz, Mehmet, "Ümmi Kemal Hakkında", Bolu Üçtepe, Yıl:4, Sayı: 38 (Ocak 1994

Sümer, Faruk, **Çepniler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İst., 1992

Sümer, Faruk, **Safevî Devletinin Kuruluşu**, Güven Mat., Ank., 1976

Tahirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, Enderun Kitabevi, İst., 1973

Tapsız, Meliha, **Bolulu Himmet** (Divan, Manzum Tarikatname, Adab-ı Hurde-i Tarikat), Gazi Üniv. SBE, Ank., 1995 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]

Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı-I** (İnceleme), KB Yay., Ank., 1990

Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı-II** (Tenkitli Metin), KB Yay., Ank., 1990

Tatlısu, A.Osman, **Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi**, Seha Neşriyat, İst.,1993

Temrin, Belkıs, **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi**, KB Yay., Ank.,1995

Timurtaş, F. Kadri, **Osmanlı Türkçesi Grameri**, 3. bs., İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İst., 1980